

+ + Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın + + + + + + + + +

Alanında Uluslararası Araştırmalar IX

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

2022

KASIM

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler

Alanında
Uluslararası Araştırmalar IX

EĞİTİM
yayınevi

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR IX

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğın (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6382-15-2

1. Baskı, Kasım 2022

Kütüphane Kimlik Kartı

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR IX

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

426 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6382-15-2

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

+90 332 499 90 00

bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

+90 537 512 43 00

bilgi@kitapmatik.com.tr

 kitapmatik
İnternet Kitapçısı

İÇİNDEKİLER

AKILLI TURİZM DESTİNASYONLARI: KAVRAMSAL BİR İNCELEME	5
Mehmet TEKELİ	
BİBLİYOMETRİK ANALİZ TEKNİĞİ İLE FAKTÖR ANALİZİ	
UYGULANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: 1979-2022	21
Aynur İNCEKIRIK, Merve İŞSEVEN, Öznur İŞÇİ GÜNERİ	
BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMA (JOB CRAFTING): KISA BİR BAKIŞ.....	31
Nuray TURAN	
BLOK ZİNCİRİ İLE DİJİTAL TUTUNDURMA FAALİYETLERİ	39
Melek ŞARDAĞ KARABULUT	
ÇARŞAMBA OVASINDAKİ KLİMATİK ÖZELLİKLERİN	
ŞEKER PANCARI TARIMI AÇISINDAN ANALİZİ	49
Yahya KADIOĞLU, Derya AĞBABA	
DİJİTAL ÇAĞDA ETİK PAZARLAMA.....	59
Uğur UĞUR	
ETNOKÜLTÜREL VE COĞRAFİ AÇIDAN DOĞU İLE BATI MEDENİYETLERİ	
ARASINDA KALAN BİR HELLENİSTİK KRALLIK: KOMMAGENE.....	75
Fırat GÜLERDOĞAN, Cuma Ali YILMAZ	
FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE	
YER ALAN FİNANSAL RAPORLAMA İLE İLGİLİ HUSUSLARIN	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	91
Mehmet YÜCENURŞEN	
JOHN RAWLS'UN LİBERAL TOPLUM KURAMI.....	115
Bekir GEÇİT	
KAMU YÖNETİMİNDE REFORM SÜRECİNİN İZLERİNİ SÜRMEK:	
1933-1954 YILLARI ARASINDA HAZIRLANAN YABANCI UZMANLARIN	
RAPORLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	133
Emre AKCAGÜNDÜZ	
KOVID-19 KRİZİNİN BEYİN GÖÇÜNE ETKİSİ.....	147
Özlem KÜÇÜK	
KUNDUZ DAĞI (VEZİRKÖPRÜ) YAYLALARI'NDA	
DOĞAL ÇEVRE MESKEN İLİŞKİSİ.....	167
Yahya KADIOĞLU, Aynur AYDIN	
MARKA NEFRETİ.....	179
Nilsun SARIYER	

MATERYALİZM VE REKLAMLAR	197
Fatma YASA	
OSMANLI DÖNEMİ ANTALYA’SINDA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ.....	211
Bektaş KAYA, Güven DİNÇ	
OTOMOBİL PERFORMANS SIRALAMASININ TOPSİS YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ.....	233
Sait PATİR	
ÖDEMELER DENGESİ VE TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER DENGESİNİN ANALİZ EDİLMESİ.....	241
Burak UĞUR	
ÖRGÜTSEL GÜÇ MESAFESİ VE ÖRGÜTSEL POLİTİKA ALGISI: MEDYA SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	261
Ahmet HAS, Ebru YILDIZ	
POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE	291
Nuray TURAN	
SERVQUAL YÖNTEMİ İLE HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ: KAFFE İŞLETMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA	299
Emre EKİN, Gamze DOLANBAY	
TEK PARTİLİ DÖNEMİN İLK SERBEST ARA SEÇİMİNDEN 17 HAZİRAN 1945 İSTANBUL SEÇİMİ	311
Çağlar TAN	
TIBBİ ATIKLARIN TOPLANMASINDA KÜME KAPSAMA MODELİ İLE ARAÇ ROTALAMA OPTİMİZASYONU	329
Emre EKİN	
TÜRK DÜNYASININ SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK ANLAMDA “SORUNLARI, İHTİYAÇLARI VE POTANSİYELİ”	347
Abdullah TURAN	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL PAZARLAMA KONUSUNDAKİ ALGILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	377
Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ, Selin AYGEM ZETTER	
YEREL YÖNETİMLERİN GÜNCEL SORUNLARININ KATILIMCILIK İLKESİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	387
Güngör ÖZCAN, Müge GEÇ	
YÖNETİM VE ORGANİZASYON PERSPEKTİFİNDEN ÖRGÜTSEL SABOTAJ	399
Sibel ÇALI	
KIBRIS’TA İLKÖĞRETİM OKULLARINDA HELENİK PROPAGANDA (4 AĞUSTOS 1902).....	415
Orhan TURAN	

AKILLI TURİZM DESTİNASYONLARI: KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Mehmet TEKELİ¹

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gündelik hayatın her alanında yaygınlaşması ve insanların beklentilerinin değişmesiyle birlikte akıllı uygulamaların kullanımı hemen hemen tüm sektörler için zorunlu hale gelmiştir. Turizm sektörünün de sürdürülebilir şekilde faaliyetlerine devam edebilmesi için akıllı teknolojileri uygun bir şekilde bünyesine entegre etmesi gerekmektedir. Öyle ki günümüzde bilginin üretilmesinden, bilginin iletilmesine kadar her adımda akıllı teknolojiler kullanılmaktadır.

Turizm, insanların çeşitli nedenlerle olağan çevreleri dışındaki ülkelere ya da yerlere seyahatlerini içeren ekonomik ve sosyo-kültürel bir olgudur (Jasrotia ve Gangotia 2018). Turizmin bilgi yoğun doğası dikkate alındığında turizm sektöründe akıllı teknolojilerin yoğun bir şekilde uygulandığı görülebilmektedir. Akıllı şehir sistemlerinin kapsamında turizm de olmak üzere birçok endüstri bulunmaktadır (Guo vd., 2014). Şehirlerde ve destinasyonlarda kullanılan akıllı teknolojiler şehirlerin ve destinasyonların performansını ve rekabetçiliğini en iyi hale getirmek ve herkes için çözümler üretmek ve değerler yaratmak üzere tüm paydaşları devreye sokmaktadır. Böylece ürünler, eylemler, süreçler ve hizmetler gerçek zamanlı olarak kolay bir şekilde şekillendirilebilmektedir. Nitekim son yıllarda seyahat eden bireylerin birçoğu, seyahate başlamadan önce, seyahatte ve seyahat sonrasında istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak adına yoğun bir şekilde akıllı uygulamalarından faydalanmaktadır (Jasrotia ve Gangotia, 2018). Dolayısıyla turizm teknolojik gelişmelerden en fazla faydalanan endüstrilerden biri olarak ön plana çıkmaktadır (Tekeli vd., 2022).

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, Turizm Rehberliği ABD, ORCID: 0000-0002-6069-4740, tekelimehmet@hotmail.com.

Alanyazında “akıllı şehirler”, “akıllı turizm”, “akıllı turizm destinasyonları”, “akıllı turizm uygulamaları” gibi çeşitli kavramlar kullanılarak ve çeşitli bakış açıları geliştirilerek, uygun bir çerçevede turizm endüstrisine akıllılığın nasıl entegre edileceği üzerine çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Alanyazında öne çıkan araştırmacılarından biri olan Buhalis ve Amaranggana (2014), akıllı şehirler kavramı üzerinden akıllı turizm destinasyonlarının oluşturulmasını ele almıştır. Gretzel vd. (2015) akıllı turizmin temelleri ve bu alandaki gelişmeler üzerinde araştırmalarını gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan Giffinger vd. (2007) akıllı şehirler kavramını geniş çerçevede ele alarak Avrupa’daki orta ölçekli şehirler üzerine bir araştırma yapmış ve akıllı şehirler kavramına bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır.

Akıllı turizm destinasyonlarına yönelik farklı araştırmalar olduğu görülmektedir. Genel olarak turizm destinasyonlarına akıllılık getirmenin, destinasyonların paydaşları arasında karar verme sürecini geliştirebileceği ve bilgi alışverişini kolaylaştırabileceği belirtilmektedir (Buhalis ve Amaranggana, 2014). Bu durumun ise turizmde hizmet sağlayıcılar tarafından turistlere yeni geliştirilmiş hizmetler sunmalarına yardımcı olacağı ifade edilmektedir (Schaffers vd., 2011). Öte taraftan akıllı turizm destinasyonlarında rekabet gücü, maliyet avantajı, sürdürülebilirlik ve imaja ilişkin farklı çıktılar ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada akıllı şehir kavramına değinilerek akıllı turizm ve akıllı turizm destinasyonu kavramları açıklanmıştır. Ayrıca akıllı turizm uygulamaları, bu uygulamaların sağladığı fırsatlar ve uygulamalar önündeki olası engeller kaleme alınmıştır. Son olarak genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

AKILLI ŞEHİRLER

Teknolojik gelişmeler ve artan nüfusla birlikte birçok şehir, vatandaşların yaşamlarını iyileştirmek için akıllı teknolojilere yönelmektedir (Habeeb ve Weli, 2020). Akıllı teknolojilerin kullanımı hem verimliliği artırmakta hem de bireylerin istek, ihtiyaç ve beklentilerine ilişkin hızlı ve etkin çözüm yollarının geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Demir ve Ada, 2020; Kulualp ve Sarı, 2020). Akıllı şehirler mevcut kentsel sorunları azaltmak, çözmek ve şehirleri yaşanacak yerler olarak daha iyi hale getirmek için yeni bir gelişim modeli olarak ortaya çıkmıştır. Şehrin kalitesi ve değer düzeyini artırmada önemli bir rol oynayan akıllı şehirler sürdürülebilir kalkınma açısından da bir şehrin simgesi olarak görülmektedir (Nam ve Pardo, 2011).

Temel olarak ele alınan konu bağlamında akıllı kelimesi; sensörleri, büyük verileri, açık verileri, yeni bağlantı şekillerini ve bilişim teknolojilerinin desteklediği, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ifade edilmesi için kullanılmaktadır (Gretzel vd., 2015). Bunun yanında dijital, siber, elektronik ve bilgi şehri gibi kavramlarla da ifade edilen akıllı şehirler ise mevcut kaynakların daha verimli yönetilmesi amacıyla cihazlardan, varlıklardan ve vatandaşlardan verilerin toplandığı kentsel alanlar olarak açıklanmaktadır (Mohanty vd., 2016; Habeeb ve Weli, 2020).

Alanyazında akıllı şehirlere yönelik farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Akıllı şehir kavramı farklı araştırmacılar tarafından; “şehrin kolektif zekasından yararlanmak üzere şehrin fiziksel, bilişim teknolojileri, sosyal ve iş altyapısının birbirine bağlanması” (Harrison vd., 2010); “şehir yönetimi, kamu güvenliği, sağlık, eğitim, ulaşım, emlak ve kamu hizmetlerini içeren şehrin önemli altyapı unsurlarını ve hizmetlerini akıllı, birbirine bağlı ve verimli duruma getirmek üzere akıllı bilgi işlem teknolojilerinin kullanılması” (Washburn vd., 2009) veya “sürdürülebilir, daha yeşil bir şehir, rekabet edebilir, yenilikçi ticaret ve iyileşen bir hayat kalitesi yaratmak üzere insanları, bilgileri ve şehir unsurlarını yeni teknolojiler kullanarak birbirine bağlayan gelişmiş şehir” (Herscovici vd., 2022) olarak tanımlanmaktadır.

Akıllı şehirler, inovasyon ve bilgiyi geliştirmek, maliyetleri azaltmak, kaynakları en iyi şekilde kullanmak, yaşamı ve çalışmayı geliştirmek ve hükümet ile şehirde yaşayan ve çalışan insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için bilgi ve iletişim teknolojisi uygulamalarını kullanmaktadır. Akıllı şehrin arkasında pek çok amaç olmasına rağmen, genel olarak fiziksel altyapının optimum ve etkin kullanımını teşvik etmekte ve şehirde yaşayan vatandaşlar ile hükümet arasındaki iletişimi geliştirmek ve şehirdeki yaşamı iyileştirmek için faaliyetler gerçekleştirmektedir (Habeeb ve Weli, 2020). Bu kapsamda akıllı şehir sistemleri; sağlık, yönetim, enerji, altyapı, iletişim, ulaşım, güvenlik, erişilebilirlik, eğitim, ekonomi, çevre, israf, atık ve su yönetimi, sürdürülebilirlik vb. gibi farklı konular üzerine odaklanabilmektedir (Baraçlı, 2017).

Akıllı şehirlerde kullanılan çeşitli teknolojik araçlar ya da sistemler ve bunların birbirine entegre edilmesi süreçlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Farklı bir ifadeyle bu şehirlerde sadece bir teknolojinin kullanılması değil çeşitli teknolojilerin senkronizasyonu ve şehre entegre edilmesi söz konusudur (Ataman, 2018). Akıllı şehirlerdeki bu akıllı teknolojik sistemler kaynakların etkili ve verimli kullanılması, sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanması, vatandaşların hayat kalitesinin artırılması gibi yaşamsal faaliyetleri de kapsamaktadır. Ayrıca akıllı teknolojiler aracılığıyla şehirlerde meydana gelebilecek olası problemler hızlı bir şekilde tespit edilebilmekte, zamanında müdahale edilmekte, akıllıca ve hızlıca çözümler gerçekleştirilebilmektedir (Nabben vd., 2016; Vasavada ve Padhiyar, 2016).

Akıllı şehir kavramının kapsamına bakıldığı zaman alanyazında farklı görüş ve uygulamalar olsa da bunların birbirine benzer olduğu görülmektedir. Bu çerçevede bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde akıllı şehirlerin “akıllı ekonomi”, “akıllı insan”, “akıllı yönetim”, “akıllı hareketlilik”, “akıllı çevre” ve “akıllı yaşam” olmak üzere alanyazında kabul görmüş altı temel bileşenin olduğu belirtilmektedir (Cohen, 2012). Ayrıca bu temel bileşenler akıllı şehirlerin akıllılık düzeyinin değerlendirilmesinde de kullanılmaktadır (Giffinger vd., 2007). Akıllı şehirlerin bileşenleri ve faktörlerine ilişkin bilgiler tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Akıllı Şehirlerin Bileşenleri ve Faktörleri

Bileşenler	Faktörler
Akıllı Ekonomi (Rekabet Gücü)	<ul style="list-style-type: none"> • Yenilikçilik • Girişimcilik • Ekonomik imaj ve ticari markalar • Verimlilik • İşgücü piyasası esnekliği • Uluslararası yerleşiklik • Dönüştürme becerisi
Akıllı İnsan (Sosyal- Beşeri Sermaye)	<ul style="list-style-type: none"> • Yeterlilik seviyesi • Hayat boyu öğrenme yakınlığı • Sosyal ve etnik çoğulculuk • Esneklik • Yaratıcı olma • Kozmopolit olma /Açık fikirli olma • Kamusal yaşama dahil olma
Akıllı Yönetişim (Katılım)	<ul style="list-style-type: none"> • Karar verme sürecine dahil olma • Kamu ve sosyal hizmetler • Şeffaf yönetim • Siyasi stratejiler ve perspektifler
Akıllı Hareketlilik (Ulaştırma ve Bilgi- İletişim Teknolojileri)	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel erişilebilirlik • Uluslararası ve ulusal erişilebilirlik • Bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısının olması • Sürdürülebilir, yenilikçi ve güvenli taşıma sistemleri
Akıllı Çevre (Doğal Kaynaklar)	<ul style="list-style-type: none"> • Doğal koşulların çekiciliği • Kirlilik • Çevre koruma • Sürdürülebilir kaynak yönetimi
Akıllı Yaşam (Yaşam Kalitesi)	<ul style="list-style-type: none"> • Kültürel tesisler • Sağlık şartları • Kişisel güvenlik • Konut kalitesi • Eğitim tesisleri • Turistik olanaklar • Sosyal uyum

Kaynak: Giffinger vd., 2007.

Tablo 1’deki akıllı şehirlerin akıllı ekonomi bileşeni; girişimcilik, yenilikçilik, ekonomik ve ticari imaj, etkinlik ve verimlilik, işgücü piyasası esnekliği ve uluslararası piyasalara entegre olma gibi ekonomik rekabet gücünü etkileyen tüm faktörleri içermektedir. Akıllı insan sadece bireylerin yeterlilik veya eğitim seviyesiyle değil, aynı zamanda entegrasyon ve kamusal yaşama yönelik sosyal etkileşim ve açık fikirlilik ile de açıklanmaktadır. Akıllı yönetim bileşeni, bireylere yönelik hizmetlerin ve yönetimin işleyişi ve siyasi katılımı içermektedir. Ulusal veya uluslararası erişilebilirlik, bilişim teknolojileri, çağdaş ve sürdürülebilir taşıma sistemlerinin mevcut olması akıllı hareketlilik bileşeninin önemli yönlerindedir. Akıllı çevre bileşeni, doğal çekicilikler, çevre kirliliği, kaynakların yönetimi ve

çevrenin korunmasına yönelik faaliyetler gibi unsurları ifade etmektedir. Son akıllı şehir bileşenlerinden akıllı yaşam ise hayat kalitesinin sağlık, kültür, güvenlik, barınma, turizm vb. yönlerine odaklanmaktadır (Giffinger vd., 2007). Genel olarak akıllı şehir bileşenlerinin birbirini tamamlar nitelikte olduğunu ve uygulamada bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiğini söylemek mümkündür.

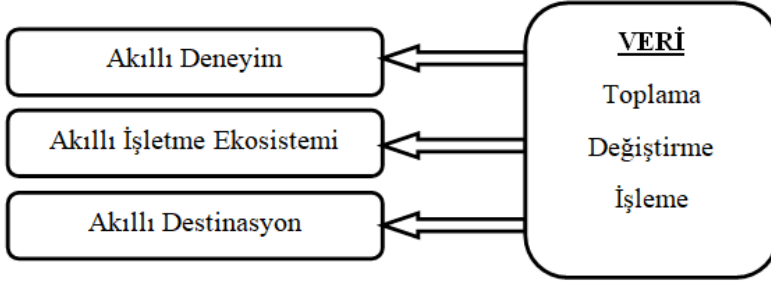
AKILLI TURİZM VE AKILLI TURİZM DESTİNASYONLARI

Şehirlerde günlük hayatın birçok alanına entegre edilen akıllı teknolojiler, insanların yaşam tarzını etkileyerek, kolaylıklar ve gündelik sorunlara ilişkin çözümler sağladığı gibi turizm destinasyonları açısından da etkisini göstermiş olup hem paydaşların hem de turistlerin alışkanlıklarını değiştirmiştir (Chung vd., 2021; Kemer ve Kırıcı Tekeli, 2022). Şehirlerde kullanılan akıllı teknolojiler ve ortaya çıkan bu etkileşimler akıllı turizm destinasyonları kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bakımdan akıllı turizm destinasyonlarının akıllı şehirlerle doğrudan ilişkili olduğunu ve birbirini besleyerek geliştiklerini söylemek mümkündür (Chung vd., 2021). Diğer bir ifadeyle akıllı turizm destinasyonlarının inşasında, akıllı şehirler bir altyapı sağlamaktadır (Jasrotia ve Gangotia 2018). Bilgi ve iletişim teknolojileri temelli kullanılan akıllı teknolojiler şehirlere, organizasyonlara ve topluluklara akıllılık getirerek daha rekabetçi bir güç kazandırmakta ve bu da birçok alanda olduğu gibi akıllı turizm destinasyonlarına da katkıda bulunmaktadır. Akıllı teknolojilerin günlük hayata ve turizm sektörüne entegre edilmesiyle günlük hayatta ve seyahatte fırsatlar ortaya çıkmakta ve akıllı destinasyonların gelişimi sağlanmaktadır (Chung vd., 2021). Diğer taraftan akıllı şehir ve akıllı turizm destinasyonu arasındaki farka bakıldığında ise farkın merkezde bulunan hedef kitleden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim birbirinden keskin hatlarla ayrılmasa da akıllı şehirler yerel halka odaklanırken, akıllı turizm destinasyonları ise turizm ve turistler açısından olaya yaklaşmaktadır (Erdem, 2022).

Hızlı bir gelişme yaşayan bilgi ve iletişim teknolojileri, turizm sektöründe köklü ve beklenmeyen değişikliklerin meydana gelmesine neden olmaktadır (Kırıcı Tekeli vd., 2021). Nesnelerin interneti, büyük veri, konum tabanlı hizmetler, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik vb. gibi bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler turizm sektörünün işlev ve yapısında değişmelere neden olmakla birlikte turist davranışlarının ve turist taleplerinin değişmesinde de etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu tür gelişmeler turizm endüstrisinin iş modellerini de değiştirmektedir. Böylelikle turist hareketliliklerini yönetmenin yeni yollarını, daha iyi turizm hizmetlerini, yeni reklam modellerini ve yeni ortak girişimleri mümkün kılan bazı bilgi ve iletişim teknolojileri yeni bir turizm anlayışı oluşmaktadır (Huang vd., 2017; Herscovici vd. 2022).

Akıllı turizm sürdürülebilirlik, verimlilik ve turizm deneyimlerinin zenginleştirilmesine odaklanmaktadır. Bu kapsamda akıllı turizm, gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla fiziksel altyapı, organizasyonel kaynaklar,

sosyal bağlantılar ve insanlardan sağlanan bilgiler ile toplanan verilerin turist deneyimlerine ve işletme faaliyetlerine entegre edilmesi için destinasyonlarda gösterilen çabalar olarak açıklanabilmektedir. Akıllı turizm, büyük verilerin akıllıca toplanması, işlenmesi, birleştirilmesi, analiz edilmesi ve kullanılması becerisine dayanmaktadır. Bu bakımdan Şekil 1’de görüldüğü gibi farklı bileşenlerinin olduğu ifade edilmektedir (Gretzel vd., 2015).

Şekil 1: Akıllı Turizm Bileşenleri

Kaynak: Gretzel vd., 2015.

Akıllı turizmin bileşenleri, “veri toplama ve depolama, işleme, birleştirme, analiz etme ve kullanma” süreçlerini kapsamaktadır. Veri sürecinin başarılı olması ekosistem içerisindeki tüm unsurların ve paydaşların akıllı teknoloji kullanımıyla yakından ilişkilidir. Turistler akıllı deneyimlerin oluşturulmasında aktif katılımcı rolü oynamaktadırlar. Turistler verileri sadece tüketmekle kalmamakta, aynı zamanda deneyimin temelini oluşturan verileri oluşturmakta, bunlara açıklama eklemekte veya başka bir şekilde geliştirmektedir. Akıllı teknolojilerin turistler ve diğer tüm turizm paydaşları tarafından kullanıldığı yapılar veya alanlar ise akıllı turizm destinasyonu olarak nitelendirilmektedir (Gretzel vd., 2015; Boes vd., 2016).

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler akıllı turizm destinasyonlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kavrama ilişkin alanyazında farklı açıklamaların ve tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Gretzel vd. (2015) akıllı turizm destinasyonunu, “akıllı turistik hizmetlerin/deneyimlerin yaratılmasında, yönetilmesinde ve sunulmasında akıllı teknolojinin avantajlarından yararlanan ve yoğun bilgi paylaşımı ve birlikte değer yaratma ile karakterize edilen bir turizm sistemi” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca akıllı turizm destinasyonları; “turistler için zevk ve deneyimler, organizasyonlar ve destinasyonlar için kâr sağlamak için mevcut teknolojik araçları, yenilikleri ve teknikleri kullanan şehirler veya yerler” (Jasrotia ve Gangotia, 2018) veya “son teknoloji ürünlerle oluşturulmuş bir altyapı aracılığıyla turistlerin çevreleriyle etkileşimini ve entegrasyonunu kolaylaştıran, destinasyondaki deneyim kalitesini ve vatandaşların hayat kalitesini yükselten, turistik alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunan ve yenilikçi bir turizm yaratılmasında önemli rol oynayan bir sistem” (Lopez de Avila, 2015) olarak da ifade edilebilmektedir.

Akıllı turizm destinasyonları oluşturmak için ilgili kişi veya kurumların bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı konusunda toplum ile yapıcı bir şekilde ilgilenmesi ve yapılan planları düzenli olarak izlemesi gerekmektedir. Ayrıca akıllı turizm destinasyonlarına dönüşümün en önemli noktalarından biri gerçek zamanlı bilgilere destinasyon çapında erişimin sağlanmasıdır. Bunu başarmak için destinasyonların, tüm vatandaşlara ve paydaşlara sınırsız veri sunması ve veriler üzerindeki gereksiz engelleri kaldırarak, entegre kamu kontrollü işletim sistemleri aracılığıyla açık erişim sağlaması gerekmektedir. Turizm yetkilileri ise yeni uygulamalardan sağlanan herhangi bir bilginin ticari ve yasal anlaşmalarına tabi olarak açık bir şekilde sunulmasını sağlamalıdır (Buhalis ve Amaranggana, 2014).

Akıllı turizm destinasyonlarında bireysellikten ziyade tüm turizm paydaşları üzerine yoğunlaşmaktadır. Akıllı turizm yaklaşımı bütüncül bir çerçevede, turizm paydaşlarının tümü arasında devamlı ve kesinti olmayan bir bağlantının olması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla tüm paydaşların bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla birbirlerine yönelik veri alışverişinde bulunabileceği ve bu verileri işleyebileceği ifade edilmektedir. Böylelikle, gerçek zamanlı olarak turist deneyimlerini zenginleştirmek mümkün olmaktadır (Yalçınkaya vd., 2018).

Akıllı turizm uygulamalarında üzerinde durulması gerek en önemli noktalardan biri bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygun bir şekilde fiziksel altyapıya entegre edilmesidir (Gretzel vd., 2015). Böylelikle turistler sakinler, yerel yönetimler, işletmeler ve şehrin cazibe noktaları ile daha iyi iletişim kurabilmekte ve etkileşime girebilmektedir. Bu durum ise turistlerin ihtiyaçlarına daha hızlı, etkili ve daha düşük maliyetlerle yanıt vermek için fırsatlar sunmakta ve turizm için daha rekabetçi bir destinasyonun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Diğer taraftan akıllı turizm destinasyonları, turistin deneyimini geliştirmek ve aşırı turizmin şehir üzerindeki etkilerini azaltmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu nedenle akıllı turizm destinasyonları, sakinlerinin yaşam kalitesini korurken turizmin sürdürülebilir gelişiminin sağlanmasına da katkı sağlamaktadır (Herscovici vd., 2022).

Genel olarak akıllı turizm destinasyonları; turizm organizasyonları, hükümetler, yerel sakinler/topluluklar, turistler ve çevre açısından birtakım özellikler barındırmaktadır. **Turizm organizasyonları açısından:** Gerekli bilgileri uyumlaştıran ve kullanıcıların anlık bilgilere kolayca erişmesini sağlayan akıllı merkez işlevi görmektedir, temel iş süreçlerini dijitalleştirmekte, enerji kullanımını optimize etmekte, turizm açısından yerel topluluklar, turistler ve hükümeti birleştirmekte, örgütsel çeviklik, hızlı karar verme, hassas hedefleme ve özelleştirilmiş hizmet sağlamaktadır. **Hükümetler açısından:** Veri açıklığını destekleyen bilgi yönetimi, veri gizliliğinin düzenlenmesi ve kamu-özel sektör ortaklığının sağlanması konularında etkili olmaktadır. **Yerel sakinler/topluluklar açısından:** Sürekli bağlantı, yaratıcılık ve güç, teknolojik kıvraklık ve yurttaş gazeteciliği sağlamanın yanında akıllı mirasın gelişmesinde de önemli rol oynamaktadır. **Turistler açısından:** İyi bir bağlantı ve

bilgili edinme sağlanmakta, turistler aktif eleştirmenler ve popüler pazarlamacılar olmakta, özel hizmet talebi ortaya çıkmakta, sosyal ve teknolojik olarak birleşmekte, online sosyal platformlar aracılığıyla dinamik tartışma ortamı oluşmakta, deneyim birlikte yaratılmakta, tüm katılımcılar içeriğe katkıda bulunmakta ve son kullanıcı cihazları birden fazla noktadan kullanılabilir. **Çevre açısından:** Nesnelerin interneti aracılığıyla birbirine bağlılık, bulut bilgi işlem hizmetlerinin varlığı, inovasyon ekosistemi, çevre genelinde sensör ağları, dijital bilgilerin ve sosyal bağlamların birleştirilmesi ve birlikte çalışabilir sosyal platformların mevcut olması üzerinde etkili olmaktadır (Buhalis ve Amaranggana, 2014). Nitekim akıllı teknolojiler ve sistemler aracılığıyla toplanan, işlenen ve yönetilen verilerin, tüm akıllı turizm destinasyonu paydaşları arasında ulaşılabilir ve kullanılabilir olması akıllı turizm destinasyonunun daha çok gelişmesinde etkili olmaktadır (Lamsfus vd., 2015).

AKILLI TURİZM DESTİNASYONU UYGULAMALARI

Akıllı turizm destinasyonlarını geliştirmek için nesnelerin interneti, bulut bilişim, mobil iletişim ve yapay zekâ olmak üzere dört önemli teknoloji bulunmaktadır (Guo vd., 2014). Bu teknolojiler ve benzeri uygulamalar ile akıllı turizm destinasyonlarında turistlere seyahat öncesinde, sürecinde ve sonrasında birtakım hizmetler sunulmaktadır. Seyahat öncesinde, paylaşılan gerçek zamanlı bilgiler turistlerin planlama sürecini desteklemekte ve turistlerin karar verme sürecini kolaylaştırmaktadır. Seyahat sürecinde hem destinasyonla ilgili bilgiler hem de gerçek zamanlı bilgiye dayalı kişiselleştirilmiş hizmetler sunulmaktadır. Seyahat sonrasında ise bütüncül bir şekilde turistlerin deneyimlerini değerlendirmesine olanak tanıyan uygun geribildirim mekanizmaları akıllı teknolojiler ile aktif hale gelmektedir (Buhalis ve Amaranggana, 2015).

Buhalis ve Amaranggana (2014) tarafından destinasyon bileşenleri ve Cohen'in (2012) akıllı turizm destinasyonu boyutları dikkate alınarak uyarlanan akıllı turizm destinasyonlarına yönelik uygulamalar sınıflandırılmıştır (Buhalis ve Amaranggana, 2014). Bu uygulamalara ilişkin sınıflandırmanın detaylarını Tablo 2'de görmek mümkündür.

Tablo 2: Akıllı Turizm Destinasyonlarındaki Turizm Uygulamaları

Akıllı Turizm Destinasyonlarındaki Uygulamalar	Fayda Fonksiyonu	Destinasyon Bileşenleri	Akıllı Destinasyon Boyutları
1. Artırılmış gerçeklik, ziyaretçilerin turizm alanlarının dijital rekreasyonunu ve zamanda yolculuğu deneyimlemelerini sağlamaktadır.	Canlandırma	Çekicilikler	Akıllı İnsan, Akıllı Hareketlilik
2. Araç takip sistemi, ulaşım ağıyla ilgili anlık bilgi sağlamakta ve bilgiyi son kullanıcı cihazlara dağıtabilmektedir.	Planlama	Ulaşılabilirlik	Akıllı Yaşam, Akıllı Hareketlilik
3. Oteller kullanacağı enerji talebini tahmin edebilmeli ve çevre yönetimine dayalı olarak enerji kontrolleri gerçekleştirebilmelidir.	Sürdürülebilirlik	Kolaylıklar	Akıllı Çevre
4. Turistler için çok sayıda uygun paket sunan elektronik seyahat rehberi gibi çeşitli hizmetler sağlayan çok dilli uygulamalar olmalıdır.	Rehberlik	Mevcut Paketler	Akıllı İnsan, Akıllı Hareketlilik
5. NFC etiketleri ve QR kodlar mobil cihazlar vasıtasıyla yakın çevredeki ilgi çekici noktalar hakkında bilgi sağlamaktadır.	Yakın Pazarlama	Etkinlikler	Akıllı Hareketlilik
6. Turist şikayetleri, kısa mesaj ya da mobil uygulamalar gibi çeşitli bilişim teknolojileri kanalları tarafından desteklenen şikâyet yönetim sistemi vasıtasıyla kayıt altına alınabilmektedir.	Geribildirim	Yardımcı Hizmetler	Akıllı Yaşam

Kaynak: Buhalis ve Amaranggana, 2014.

Tablo 2'ye göre akıllı turizm destinasyonlarında artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, araç takip sistemleri, çevre yönetim sistemleri, elektronik seyahat sistemleri, yakın alan iletişim sistemleri (NFC), QR kod modülleri ve kısa mesaj ve mobil uygulamalar aracılığıyla şikâyet yönetim sistemlerinin kullanıldığı ifade edilmektedir (Buhalis ve Amaranggana, 2014).

Akıllı turizm destinasyonlarında kullanılan teknolojiler ve/veya uygulamalar daha geniş çaplı ve detaylı olarak Wang vd. (2016) tarafından ele alınmıştır. Buna göre; turizm web siteleri, mobil uygulamalar, ücretsiz wifi, online bilgi erişimi, QR kod, kiosk, kısa mesaj ve multimedya mesaj hizmeti, çağrı merkezi hizmetleri, akıllı rehber sistemi, bireysel tur planlaması sistemi, rehberlik bilgi sistemi, elektronik turizm öneri sistemi, elektronik tur haritası, akıllı kart, akıllı çevre, akıllı eğitim, turist hareketliliğini takip, kalabalık yönetimi, e-şikâyet sistemi, elektronik biletleme sistemi, mobil ödeme, online rezervasyon, hava durumu tahmini, sıra bekleme tahmini, otomatik elektronik geçiş ücreti ödemesi, anlık trafik bilgisi, akıllı ortam monitörü, sensörler ile trafik güvenliği koruma, akıllı acil durum sistemleri, sanal seyahat, sanal turizm, artırılmış gerçeklik, turistik çekicilikler ile ilgili bloklar gibi çeşitli akıllı hizmetler akıllı turizm destinasyonlarında sunulmaktadır (Wang vd., 2016).

Akıllı turizm destinasyonlarının gelişmesinin sağlanabilmesinde, tüm paydaşların önemli etkisi bulunmaktadır. Akıllı turizm destinasyonlarının çevresinin nesnelere interneti, bulut bilişim, sensör ağları, teknolojik uygulamalar ve birbirine bağlı sosyal platformlar ile donatılmış olması gerekmektedir. Turizm örgütleri temel iş süreçlerinin dijitalleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Ulusal ve yerel yönetimler koordinasyonu sağlamak, sektörel iş birliklerini aktifleştirmek, maliyetleri düşürmek ve sürdürülebilir çözüm yolları bulmak gibi önemli görevler üstlenmektedir. Diğer taraftan teknolojik gelişmeleri yakından takip eden ve kullanan yerel halk ve ziyaretçiler ise akıllı turizm uygulamalarının gelişmesinde teşvik edici bir güç kaynağı olmaktadır (Buhalis ve Amaranggana, 2014; La Rocca, 2014).

AKILLI TURİZM UYGULAMALARININ SAĞLADIĞI FIRSATLAR

Akıllı turizm destinasyonlarında kullanılan teknolojiler, turizmin fiziksel altyapısını, bilgi altyapısını, sosyal altyapısını ve ticari altyapısını birbirine bağlamakta ve tüm paydaşlar açısından akıllı turizm değeri sağlamaktadır (Guo vd., 2014; Vecchio vd., 2018). Genel olarak akıllı turizm destinasyonlarındaki bu teknolojiler örgütsel faaliyetler, ekonomik durum, pazara yönelik faaliyetler, hizmet çıktıları ve turistler açısından birtakım fırsatlar sunabilmektedir (Kafa vd., 2020).

Akıllı teknoloji kullanımı örgütsel faaliyetler açısından; değer yaratma, turistlerle ilişkileri geliştirme, hızlı karar alma ve iş süreçlerini daha iyi değerlendirme açısından çeşitli faydalar sunmaktadır (Vecchio vd., 2018). Bu kapsamda akıllı teknolojiler turizm işletmelerinde hem yeniliklerin kullanılması hem de yakından takip edilmesi adına önemli bir etki yaratabilmektedir. Bu sayede ise yönetim süreçlerinin kolaylaşması ve hızlanması, üretim sürecinde zaman kayıplarının önlenmesi, pazarlama ve satış faaliyetlerinin kolaylaşması ve iş süreçlerinin verimli hale gelmesinde etkili olmaktadır (Kafa vd., 2020). Ayrıca sürdürülebilirlik konusunda önemli avantajlar sağlayan akıllı turizm uygulamaları, işletmelerin yeşil imajı ile ön plana çıkmasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Melián-González ve Bulchand-Gidumal, 2016).

Akıllı turizm destinasyonlarında kullanılan uygulamaların örgütsel faaliyetler üzerindeki çıktılarının yanında ekonomik katkılardan da söz etmek mümkündür. Akıllı teknolojiler kuruluş aşamasında yüksek maliyet gerektirse de uzun vadeli değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan üretim, pazarlama ve genel maliyetleri düşürmekte ve örgütlerin kâr marjını arttırmaktadır (Yalçınkaya vd., 2018).

Pazarayönelik faaliyetlerde akıllı turizm uygulamaları önemli fırsatlar sunmaktadır. Akıllı teknolojiler sayesinde bilginin akışı ve kalitesi hızlanarak destinasyonların güçlenmesi sağlanmaktadır. Destinasyonlarda yaşanan gelişmeler ise işletmeler ve turistler üzerinde etkili olmakta ve arz ve talep yönlü çıktıları da beraberinde getirebilmektedir (Lamsfus vd., 2015). Dolayısıyla akıllı turizm uygulamaları turistik ürünleri daha bilindik hale getirebilmekte, destinasyonun pazarlanmasını kolaylaştırabilmekte, talebi olumlu yönde etkileyebilmekte ve bunun sonucunda

ise işletmelerin ve destinasyonun rekabet gücünü arttırabilmektedir (Habeb ve Weli, 2020; Kafa vd., 2020). Ayrıca akıllı turizm uygulamaları sürdürülebilirlik çerçevesinde mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasını da mümkün kılmaktadır (Habeb ve Weli, 2020).

Akıllı turizm uygulamaları hizmet sunumlarında çeşitli faydalar sağlamaktadır. Akıllı turizm sistemleri sayesinde işletmeler turist profilleri, turistlerin sosyo-demografik özellikleri ve turistlerin tercih ve düşünceleri ile ilgili bilgi edinme fırsatı yakalamaktadır. İşletmeler bu bilgiler ile farklı özelliklerdeki turistleri bölümlere ayırma ve onlara yenilikçi kişiselleştirilmiş ürünler sunulma olanağını kazanmaktadır. Ayrıca bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla akıllı turizm destinasyonunda paydaşlar turistik hizmet üretimi ve yönetimi süreçlerinde uyumlu hale gelerek, turistik deneyim kalitesi arttırılabilmektedir (Buhalis ve Amarrangana, 2014). Böylelikle akıllı teknolojilerin hizmet kalitesinin artmasında etkili olduğu görülebilmektedir (Kafa vd., 2020). Ayrıca akıllı turizm uygulamalarının destinasyon imajı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Tavitiyaman vd., 2021).

Akıllı turizm destinasyonlarında turistler de birtakım faydalar elde etmektedir. Genel olarak akıllı turizm uygulamaları turist ve işletme arasında kolay ve kaliteli iletişimin, bilgi transferinin ve etkileşimin gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanında turistler bu uygulamalar sayesinde daha detaylı ve kolay bir şekilde bilgi elde edebilmektedir (Kafa vd., 2020). Diğer taraftan turistler seyahatleri ve tur planlamaları için gerekli olan bilgiye akıllı turizm uygulamaları aracılığıyla ücretsiz bir şekilde ulaşabilmektedir. Bu bilgiler sayesinde turistler birçok işlemi kendisi gerçekleştirebilmektedir. Aynı zamanda turistler bu süreçte üretim sürecine de katılmış olmakta ve kişiye özel hizmetlerin sunulmasına katkı sağlamaktadır. Kişiye özel hizmetler ise turistlerin kalite algısını, değer algısını, tatmin düzeyini ve sadakatini arttırabilmektedir (Arenas vd., 2019; Arıca, 2019).

AKILLI TURİZM UYGULAMALARINI ENGELLEYEN UNSURLAR

Akıllı turizm uygulamaları turizm destinasyonlarında paydaşlar açısından birçok faydalar sağlamaktadır. Ancak akıllı teknolojilerin uygulamaya geçirilmesinde bazı zorluklar veya engellerle karşılaşılabilir. Kafa vd.'ne (2020) göre akıllı turizm uygulamalarının önündeki engeller örgütsel yapıdaki isteksizlikten, uzman personel bulmadaki zorluklardan, akıllı teknolojilerin yüksek maliyet gerektirmesinden (ekonomik engeller), pazardaki talep yetersizliğinden (pazar kaynaklı engeller), yerel yönetimlerin desteğinin yetersiz olmasından, bilgi eksikliğinden ve alt yapı eksikliğinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Rana vd. (2019) akıllı şehirlerin gelişiminin önündeki engelleri kategorilere ayırarak ele almıştır. Nitekim akıllı şehirler, akıllı turizm destinasyonlarının oluşmasında önemli bir basamak olarak görülmektedir (Jasrotia ve Gangotia 2018). Bundan dolayı akıllı şehirlerin gelişmesindeki engeller aynı zamanda akıllı turizm destinasyonlarının gelişmesini de engellemektedir. Bu açıdan akıllı turizm

destinasyonlarının gelişmesinin önündeki engeller yönetsel, ekonomik, sosyal, teknolojik, çevresel ve yasal-etiksel açıdan ortaya çıkabilmektedir (Rana vd., 2019).

Yönetimsel açıdan ortaya çıkabilecek sorunlar, şehrin operasyonel ağları arasında iş birliği ve koordinasyon eksikliği, iyi bir bilgi ve iletişim teknolojileri yönetimi vizyonunun olmaması, siyasi istikrarsızlık, yerel halk ve hükümet arasında güven eksikliği, kamu-özel sektör iş birliğinin zayıf olması ve ortak bir bilgi sistemi modeli geliştirme eksikliğidir. **Ekonomik** açıdan ortaya çıkabilecek sorunlar, teknolojik altyapı eksikliği, rekabet eksikliği, bilgi teknolojileri eğitimi ve uzmanı geliştirme maliyeti, uluslararası ekonomik dalgalanmalar ve teknolojiyi işletme ve bakım maliyetleridir. Bu konudaki **sosyal** sorunlar vatandaşların katılımının olmaması, toplumun düşük farkındalık düzeyi, dengesiz coğrafi gelişme ve eşitsizlik derecesi ile ilgilidir. **Teknolojik** açıdan teknolojik bilgi eksikliği, teknolojiye erişim eksikliği, gizlilik ve güvenlik sorunları, sistem arızaları ile ilgili sorunlar, bilgi teknolojileri ağlarında entegrasyon sorunları ve veri kullanımındaki zayıflık gibi unsurlar çeşitli engelleri oluşturabilmektedir. **Çevresel** açıdan uygulamalarda ekolojik görüş eksikliği, artan nüfus sorunları, sürdürülebilirlik hususlarının eksikliği, karbon emisyon etkisi ve kaynakların bozulması gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. **Yasal ve etiksel** açıdan ise kültürel sorunlar, verilerin açıklığı sorunları, şeffaflık ve sorumluluk eksikliği ve düzenleyici normların, politikaların ve yönergelerin eksikliği ortaya çıkabilecek sorunlar arasındadır (Rana vd., 2019).

Akıllı turizm destinasyonlarında akıllı hizmetlerin kullanımı ve müşterilerin deneyimlerini etkileyebilecek bazı zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar veya engeller temel olarak; çok fazla seçenek arasında turistlerde kafa karışıklığı oluşması, hem bireysel hem de toplu tercihleri karşılayacak akıllı hizmetlerin tasarım zorluğu, sunulan akıllı hizmetlerin turist tarafından çok değer görmemesi, akıllı hizmetler kullanılırken turistlerin kişisel verilerine ilişkin tehdit algısı, turistlerin sürekli akıllı teknolojilerle bağlantısının olmaması, akıllı teknolojiler konusunda uzman çalışanın olmaması vb. gibi unsurlardan meydana gelebilmektedir (Kabadayı vd., 2019).

SONUÇ

Teknolojik alandaki gelişmeler sorunların çözülmesi ve yaşam kalitesinin artırılması için şehirlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan akıllı şehir konsepti şehir sakinleri, yönetimler ve çevre açısından birçok yeniliği ve kolaylığı beraberinde getirmiştir. Ülkeler akıllı teknolojiler ile sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ihtiyaç ve beklentileri karşılamak, yaşam kalitesini iyileştirmek ve şehirlerde sunulan hizmetlerin etkinliğini arttırmak amacıyla vatandaşlar ve bu şehirleri ziyaret eden turistler için akıllı şehirler ve akıllı turizm destinasyonları oluşturmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde akıllı şehirler, akıllı turizm destinasyonlarının oluşmasında önemli bir alt yapı görevi görmektedir.

Turizm destinasyonlarında kullanılan akıllı teknolojiler bir yandan sektörün işlev ve yapısında bir yandan ise turistik davranışlarda değişimler meydana getirmektedir. Turistler açısından bakıldığında, akıllı turizm teknolojilerinin alternatiflerin değerlendirilmesi, yeni turistik ürünlerin deneyimlenmesi ve paylaşılması, bilgiye hızlı ulaşım sağlanması vb. gibi konularda önemli kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Turizm destinasyonları açısından bakıldığında akıllı teknolojiler, turist beklentilerinin daha iyi anlaşılması ve karşılanmasına olanak tanımaktadır. Bunun yanında kullanılan akıllı teknolojiler üretim, yönetim ve pazarlama süreçlerinin hızlanması, maliyet avantajı sağlanması ve rekabet avantajı elde edilmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır. Diğer taraftan turizm açısından oldukça önemli bir unsur olan çevre üzerinde sürdürülebilir faaliyetlerin gerçekleşmesi konusunda da akıllı turizm uygulamalarının önemli bir araç olduğu, alanyazından elde edilen bilgiler arasındadır.

Turizm endüstrisinde işletmelerin rekabet edebilmesi ve yenilikçi bir imaj elde edebilmesi için güncel bilgilere hızlı bir şekilde ulaşması gerekmektedir. Akıllı turizm uygulamaları ile turistler ve sektörle ilgili büyük verilerin toplanması, analiz edilmesi ve kullanılması sağlanmaktadır. Böylelikle gelecekteki turist beklentileri karşılanmakta, pazara yönelik belirsizlikler giderilmekte ve stratejik planlar yapılarak daha rekabetçi bir güç elde edilebilmektedir. Bunun yanında akıllı turizm uygulamalarının hayata geçirilmesi yüksek ekonomik yatırımlar gerektirebilmektedir. Maliyeti yüksek olsa da uzun vadede akıllı turizm uygulamalarının önemi kavranabilmektedir. Diğer taraftan akıllı turizm uygulamaları planlanırken tüm paydaş katılımı sağlanmalı, kamu-özel sektör iş birliği gerçekleştirilmeli, uzman kişiler yetiştirilmeli ve alt yapı geliştirilmelidir. Ayrıca çevre, yerel sakinler ve turistler odağında sürdürülebilir bir akıllı turizm gelişimi planlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arenas, A.E., Goh, J. M. ve Uruña, A. (2019). How Does IT Affect Design Centricity Approaches: Evidence from Spain's Smart Tourism Ecosystem. *International Journal of Information Management*, 45, 149-162.
- Arıca, R. (2019). Seyahat Acentalarında Turistik Ürünlerin Kişiselleştirilmesinin Bir Yolu Olarak Müşterilerle Üretim. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 499-516.
- Ataman, H. (2018). Akıllı Turizm ve Akıllı Destinasyonlar: Edremit Körfezine Yönelik Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Baraçlı, H. (2017). İBB'nin Akıllı Şehir İstanbul Projesi Kapsamında Yürüttüğü Çalışma ve Uygulamalar. *İTÜ Vakıf Dergisi*, 77, 44-50.
- Boes, K., Buhalis, D. ve Inversini, A. (2016). Smart Tourism Destinations: Ecosystems for Tourism Destination Competitiveness. *International Journal of Tourism Cities*, 2(2), 108-124.
- Buhalis, D. ve Amaranggana, A. (2014). Smart Tourism Destinations. In Z. Xiang and I. Tussyadiah (Editors). *Information and Communication Technologies in Tourism 2014* (pp. 553-564). Cham: Springer.
- Buhalis, D. ve Amaranggana, A. (2015). Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience Through Personalisation of Services. In I. Tussyadiah and A. Inversini (Editors). *Information and communication technologies in tourism 2015* (pp. 377-389). Cham: Springer.
- Chung, N., Lee, H., Ham, J. ve Koo, C. (2021). Smart Tourism Cities' Competitiveness Index: A Conceptual Model. In W. Wörndl, C. Koo and J.L. Stienmetz (Editors). *Information and communication technologies in Tourism 2021* (pp. 433-438). Cham: January 19–22, 2021.
- Cohen, B. (2012). "Blockchain Cities and the Smart Cities Wheel" <https://boydcohen.medium.com/blockchain-cities-and-the-smart-cities-wheel-9f65c2f32c36> (E.T.: 10.11.2022).
- Del Vecchio, P., Mele, G., Ndou, V. ve Secundo, G. (2018). Creating Value From Social Big Data: Implications for Smart Tourism Destinations. *Information Processing & Management*, 54(5), 847-860.
- Demir, F. ve Ada, S. (2020). Kırsal Turizmde Yenilikçi Bir Uygulama Olarak Akıllı Köyler. İçinde D. Özilhan Özbey ve O.N. Berk (Editörler). *Multidisipliner Perspektiften Turizm* (ss. 15-33). Ankara: Detay.
- Erdem, A. (2022). Akıllı Şehirler Gerçekten Akıllı Turizm Destinasyonları Mı?. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-26.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N. ve Meijers, E. (2007). "Smart Cities - Ranking of European medium-sized cities. Vienna University of Technology" https://static-curis.ku.dk/portal/files/37640170/smart_cities_final_report.pdf (E.T.: 10.11.2022).
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z. ve Koo, C. (2015). Smart Tourism: Foundations and Developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179-188.
- Guo, Y., Liu, H. ve Chai, Y. (2014). The Embedding Convergence of Smart Cities and Tourism Internet of Things in China: An Advance Perspective. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 2(1), 54-69.
- Habeeb, N.J. ve Weli, S.T. (2020). Relationship of Smart Cities and Smart Tourism: An Overview. *HighTech and Innovation Journal*, 1(4), 194-202.
- Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszcak, J. ve Williams, P. (2010). Foundations for Smarter Cities. *IBM Journal of Research and Development*, 54(4), 1-16.
- Herscovici, A., Dahan, G. ve Cohen, G. (2022). Smart Cities and Tourism: The Case of Tel Aviv-Yafo. *Sustainability*, 14(17), 1-13.
- Huang, C.D., Goo, J., Nam, K. ve Yoo, C.W. (2017). Smart Tourism Technologies in Travel Planning: The Role of Exploration and Exploitation. *Information & Management*, 54(6), 757-770.
- Jasrotia, A. ve Gangotia, A. (2018). Smart Cities to Smart Tourism Destinations: A Review Paper. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), 47-56.

- Kabadayi, S., Ali, F., Choi, H., Joosten, H. ve Lu, C. (2019). Smart Service Experience in Hospitality and Tourism Services: A Conceptualization and Future Research Agenda. *Journal of Service Management*, 30(3), 326-348.
- Kafa, N., Arıca, R. ve Gök, N.S. (2020). Akıllı Turizm Araç ve Uygulamalarına İlişkin Turizm İşletmesi Yöneticilerinin Görüşleri: Eskişehir Üzerine Nitel Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2774-2787.
- Kemer, E. ve Kırıcı Tekeli, E. (2022). The Mediating Role of Trait Anxiety in the Impact of Digital Competence Perception on Job Insecurity: An Application for Hotel Managers. *Management Research Review*, (ahead-of-print).
- Kırıcı Tekeli, E., Kemer, E. ve Kasap, G. (2021). Turist Rehberleri Robot Rehberler Hakkında Ne Düşünüyor? Fenomenolojik Bir Araştırma. *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 107-129.
- Kulualp, H.G. ve Sarı, Ö. (2020). Smart Tourism, Smart Cities, and Smart Destinations As Knowledge Management Tools. In *Handbook of Research on Smart Technology Applications in the Tourism Industry* (pp. 371-390). IGI Global.
- La Rocca, R.A. (2014). The Role of Tourism in Planning the Smart City. *TeMA-Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 7(3), 269-284.
- Lamsfus, C., Martín, D., Alzua-Sorzabal, A. ve Torres-Manzanera, E. (2015). Smart Tourism Destinations: An Extended Conception of Smart Cities Focusing on Human Mobility. In I. Tussyadiah and A. Inversini (Editors). *Information and Communication Technologies in Tourism 2015* (pp. 363-375). Cham: Springer.
- Lopez de Avila, A. (2015). Smart Destinations: XXI Century Tourism. In I. Tussyadiah and A. Inversini (Editors). *Proceedings of the ENTER2015 Conference on Information and Communication Technologies in Tourism*. Lugano: (pp. 4-6). 4-6 February 2015.
- Melián-González, S. ve Bulchand-Gidumal, J. (2016). A Model That Connects Information Technology and Hotel Performance. *Tourism Management*, 53, 30-37.
- Mohanty, S.P., Choppali, U. ve Kougiianos, E. (2016). Everything You Wanted to Know about Smart Cities: The Internet of Things is the Backbone. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 5(3), 60-70.
- Nabben, A., Wetzel, E., Oldani, E., Huyeng, J., Boel, M. ve Fan, Z. (2016). Smart Technologies in Tourism: Case study on the influence of iBeacons on customer experience during the 2015 SAIL Amsterdam event. In *The International Tourism Student Conference* (pp. 1-32). Madrid: 19-22 April 2016.
- Nam, T. ve Pardo, T.A. (2011). Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. In J. Bertot, S.A. Chun, L. Felipe, L. Reyes and V. Atluri (Editors). *Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times* (pp. 282-291). College Park: 12 June 2011.
- Rana, N.P., Luthra, S., Mangla, S.K., Islam, R., Roderick, S. ve Dwivedi, Y.K. (2019). Barriers to the Development of Smart Cities in Indian Context. *Information Systems Frontiers*, 21(3), 503-525.
- Schaffers, H., Komninos, N., Pallot, M., Trousse, B., Nilsson, M. ve Oliveira, A. (2011). Smart Cities and The Future Internet: Towards Cooperation Frameworks for Open Innovation. In J. Domingue et al. (Editors). *The Future Internet Assembly* (pp. 431-446). Berlin: Springer.
- Tavitiyaman, P., Qu, H., Tsang, W.S.L. ve Lam, C.W.R. (2021). The Influence of Smart Tourism Applications on Perceived Destination Image and Behavioral Intention: The Moderating Role of Information Search Behavior. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 476-487.
- Tekeli, M., Kırıcı Tekeli, E. ve Kemer, E. (2022). Turizm ve Hizmet Robotları: Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of New Tourism Trends*, 3(1), 22-38.
- Vasavada, M. ve Padhiyar, Y.J. (2016). Smart Tourism: Growth for Tomorrow. *Journal for Research* Volume, 1(12), 55-61.

- Wang, X., Li, X.R., Zhen, F. ve Zhang, J. (2016). How Smart is Your Tourist Attraction?: Measuring Tourist Preferences of Smart Tourism Attractions Via a FCEM-AHP and IPA Approach. *Tourism Management*, 54, 309-320.
- Wangel, J. ve Hojer, M. (2014). Smart Sustainable Cities: Definition and Challenges. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 310, 1-16.
- Washburn, D., Sindhu, U., Balaouras, S., Dines, R.A., Hayes, N. ve Nelson, L.E. (2009). Helping CIOs Understand “Smart City” Initiatives. *Growth*, 17(2), 1-17.
- Yalçınkaya, P., Atay, L. ve Karakaş, E. (2018). Akıllı Turizm Uygulamaları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2(2), 34-52.

BİBLİYOMETRİK ANALİZ TEKNİĞİ İLE FAKTÖR ANALİZİ UYGULANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: 1979-2022¹

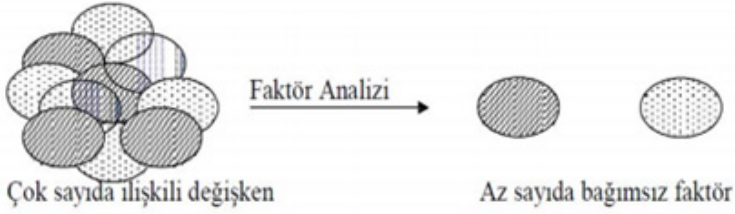
Aynur İNCEKIRIK², Merve İŞSEVEN³, Öznur İŞÇİ GÜNERİ⁴

GİRİŞ

Genel olarak bakıldığında faktör analizi sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda ölçümlerin geçerliğini ve kalitesini belirlemek amacıyla kullanılan önemli yöntemlerden birisidir. Bu çalışmada amaçlanan, çok değişkenli istatistiksel bir boyut indirgeme yöntemi olan faktör analizinin ele alındığı ve sosyal bilimler alanında yayınlanmış lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezlerini farklı açılarla inceleyerek analiz etmektir.

Faktör analizi, öncelikle sosyal bilimlerde kullanılmakla birlikte çoğu alanda da kullanılan çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerindedir. Bu analiz temel olarak, p boyutlu bir uzayda birbiriyle ilişkisi bulunan değişkenleri bir araya getirerek, daha az sayıda yeni ortak ve birbirinden bağımsız değişkenler elde etmeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle faktör analizi, çok sayıda kriteri bu kriterler arasındaki korelasyonları dikkate alarak daha az sayıda gözlenemeyen ortak faktöre açıklamaya çalışır (Johnson; Wichern,1998: 516-517). Şekil 1’de bu açıklamayı destekleyecek ifade görülmektedir.

- 1 Bu makale, “Küresel İklim Krizi ve Yeni Ekonomik Yapı” Gençlerle 360 Derece 8. Uluslararası Öğrenci Kongresi’nde sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmamış “Türkiye’de Faktör Analizi Konusunda Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine İnceleme” ad ile sunulan tebliğin içerik kısmı geliştirilmiş ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Ekonometri Bölümü, aynur.incekirik@cbu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-5029-6036>)
- 3 Ekonometri Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Ekonometri Bölümü, merve_issvn@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-7125-6519>)
- 4 Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi- İstatistik Bölümü, oznur.isci@mu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3677-7121>)

Şekil 1: Faktör Analizinin Şekilsel Gösterimi

Kaynak: Keskin ve İncekırık, 2017: 218

Faktör analizi tekniği amaç ve uygulanış şekilleri açısından türlere ayrılmaktadır. Bu türlerden en çok kullanılanları Doğrulamalı Faktör Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi'dir. Açıklayıcı faktör analizi, gözlenen değişkenlerin yardımıyla veri setinde bulunan faktör yapısını belirlerken, Doğrulamalı Faktör Analizi ise araştırmacının belirlemiş olduğu kuramsal yapının varlığını veri setinde test etmektedir. Faktör Analizinde faktörlerin elde edilmesi için Temel Bileşenler Analizi ve Ortak Faktör Yöntemi kullanılabilir. Kullanılan bu yöntemlerden hangisinin daha iyi olduğuna dair bir seçim yoktur. Genel olarak bu yöntemlerden en yaygın kullanımı olan Temel Bileşenler Analizi'dir. Bu yöntem ile, değişkenler arasındaki maksimum varyansın açıklanacağı birinci faktör elde edilir. Temel Bileşenler Yönetimi'ndeki asıl amaç, var olan korelasyon matrisinin kullanılarak yeni bir ana bileşenler matrisinin oluşturulmasıdır (Alpar, 2021: 263). Geri kalan maksimum miktarın varyansını açıklamak için ise ikinci faktör hesaplanmaktadır. Faktör analizi uygulaması sonucunda ortaya çıkan ilk faktörler bazı durumlarda yorumlama için uygun olmazlar. Bu sebepten dolayı daha basit bir yapı elde edebilmek ve güçlü bir yorumlama yapabilmek için bu faktörlere döndürme işlemi uygulanır. Döndürme işlemi adımı dik (orthogonal) ve eğik (oblique) döndürme tekniklerinden yararlanılmaktadır (Keskin ve İncekırık, 2017: 218). Eksenlerin 90 derecelik döndürme işlemine dik döndürme adı verilirken, 90 derece olmayacak açılardaki döndürmelere eğik döndürme adı verilir. Dik döndürme döndürülen faktörlerin birbiri ile bağımsız olmasına olanak sağlarken, eğik döndürme bağımlı faktörlerin ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu yüzden faktör döndürme aşamasındaki birinci adım, kullanılacak olan döndürme yöntemine karar verilmesi işlemi içeren adımdır. Karar aşamasında verilecek kesin bir yanıt olmamakla birlikte her iki yöntemin kendine has olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır (Alpar, 2021: 288).

Bibliyometri kapsamında yapılmış olan ilk tanımdan birini E. Wyndham Hulme yapmıştır. Hulme, 1922 yılında araştırma şeklini "İstatistiksel Bibliyografi" adıyla belirtmiştir. 1969 yılında Pritchard'ın yaptığı ve "Journal of Documentation" da yayımlanmış çalışmasında "İstatistiksel Bibliyografi" terimi yerine "Bibliyometri" teriminin kullanılmasının uygun olduğunu önermiştir. Böylece bibliyometri tanımı yayın kaynaklarına istatistiksel ve matematiksel tekniklerin uygulanabilirliğinin sağlanması şeklinde genel olarak tanımlanmıştır. Bibliyografik kaynaklar, doğrudan bilgiye ulaştırmadan, araması yapılan bilgiyi içeren farklı türde bilgi kaynaklarına

ulaşımı sağlayan ikincil kaynak statüsündedir. Yani genel bir tanımlamayla bibliyometri, bilimsel çalışmaların bibliyografik özelliklerinden yararlanılarak elde edilen bilgilerin istatistikler analizler yoluyla araştırılmasıdır (Zan, 2019: 502).

Bibliyometri analizler, yalnızca belirli bir yıldaki yayımlanmış makale sayısını belirlemek için tanımlayıcı bir amaca hizmet edebileceği gibi, herhangi bir makalenin kendinden sonra gelecek olan çalışmaları ne şekilde etkilediğini görmek amacı ile değerlendirici nitelikte de olabilir. Bibliyometri teriminin tanımıyla alakalı literatürde en sık atıfta bulunulan yazarlardan birisi Pritchard (1969)'dır. Bibliyometri terimini matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması şeklinde tanımlamaktadır. Bibliyometrik çalışmalar ile yayınların bazı belli özellikleri incelenerek bilimsel iletişimle alakalı pek çok farklı bulgu elde edilebilmektedir. Bilimsel yayınların etkinliği genelde bibliyometrik çalışmalarla ortaya çıkmakta ve gerçekleştirilen bibliyometrik araştırmalarda verilere erişimin kolaylığından dolayı veri kaynağı olarak atıf dizinlerinden yararlanılabilmektedir (Al, Soydan ve Yalçın, 2010: 2). Bibliyometri analizleri; bilimsel çalışmaların gelişmişlik düzeylerini artırma amacıyla geniş bir açıdan bakmaya olanak sağlayan, destek noktası olarak kabul görmektedir (Samiee ve Chabowski, 2012: 369'dan akt. Hotamışlı ve Erem, 2014: 5).

Bibliyografik veri tabanları listelendiğinde belgelere ilişkin; başlık, özet, yazar, kaynak, yıl vb. gibi klasik bibliyografik bilgiler kaydedilmektedir. Bu bilgilerle beraber belge içerisindeki atıf verilmiş olan kaynakları da kaydeden biyografik veri tabanları bulunmaktadır (Van Eck, 2011: 2). Belgelerin kaynakça olacak şekilde gösterildiği atıflar listelenerek kayıt altına alındığında hangi belgelerin hangi belgelere atıfta bulunduğu kolayca tespit edilir olmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu durumda değerlendirici bibliyografik analizler yapılabilir hale gelmiş olur.

VERİ ANALİZİ

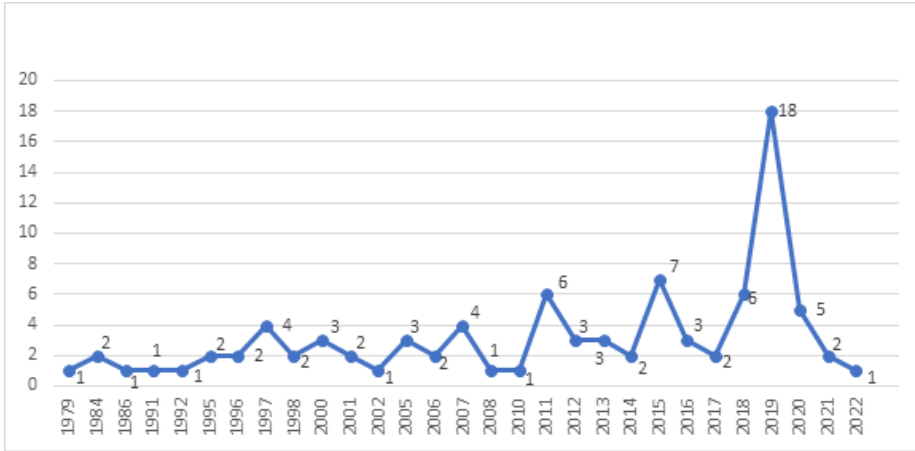
Çalışmada “faktör analizi” anahtar sözcüğü ile tez adı altında yapılan taramada 91 adet tez bulunmuştur. Fen Bilimleri Enstitüsü alanında bulunan 37 tezin 8 tanesi doktora, 29 tanesi yüksek lisans tezidir. Sosyal Bilimler Enstitüsü alanında bulunan 32 tezin 3 tanesi doktora, 29 tanesi yüksek lisans tezidir. Sağlık Enstitüsü alanında 7 adet tez bulunmaktadır bunların 2 tanesi doktora, 5 tanesi yüksek lisans tezidir. Eğitim Bilimleri Enstitüsü alanında toplamda 9 adet tez bulunmaktadır ve bunların 4 tanesi doktora tezi, 5 tanesi yüksek lisans tezidir. Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde 2 adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Son olarak da Tıpta Uzmanlık alanında 4 adet tez bulunmaktadır. Bunlarla ilgili özet bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Tüm enstitüler ele alınarak bakıldığında “Faktör Analizi” başlıklı ilk tez 1979 yılında, son güncel tez ise 2022 yılında yapılmıştır. 1984 ve 2005 yılları arasında yapılmış olan tezlere YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından ulaşım sağlanamamaktadır. Bu tezlere üniversite kütüphaneleri aracılığı ile ulaşılabilir.

Tablo 1: Lisansüstü Tezlere İlişkin Özet İstatistikler

	Ulaşılabilen		Ulaşılamayan	
	Yüksek Lisans	Doktora	Yüksek Lisans	Doktora
Fen Bilimleri Enstitüsü	23	4	6	4
Sosyal Bilimler Enstitüsü	21	1	8	2
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	5	2	-	-
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	5	4	-	-
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2	-	-	-
Tıpta Uzmanlık	3		1	

Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinin yıllara göre değişimi Şekil 2’deki grafikte gösterilmiştir. Bu grafikte dikkat çekici bir şekilde en fazla tezin 2019 yılında 18 adet yapıldığı görülmektedir. Ardından 2015 yılında 7 adet tez yapılmıştır.

Şekil 2. Tezlerin Yıllara Göre Değişim Grafiği

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan sorgular ile Sosyal Bilimler alanında toplamda 32 adet lisansüstü tezin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 10 tanesi veri tabanında mevcut olmadığından dolayı analize dahil edilememiştir. Sonuç olarak tezlerden 23 tanesi içerikleriyle birlikte incelenmiştir.

Yapılan tez çalışmalarının yazıldığı dillerle ilgili bilgi aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir. Tezlerin 1 tanesi İngilizce geri kalan 22 tanesi ise Türkçe olarak yazılmıştır. İnceleme alanımız yalnızca Türkçe tezler olduğundan dolayı analiz 22 tez üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Tezlerin Yazım Diline Ait İstatistikler

Dil	Tez Sayısı
Türkçe	22
İngilizce	1

Tablo 3'te ise tez çalışmalarının yapılmış olduğu üniversiteler yer almaktadır. 15 farklı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Faktör Analizi konusunda lisansüstü tez çalışması mevcuttur. Bu teknik kullanılarak yapılan tez çalışmalarının çoğunun yer aldığı üniversiteler, İstanbul Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi'dir.

Tablo 3: Tezlerin Yapıldığı Üniversiteler

Üniversite	Tez Sayısı	Üniversite	Tez Sayısı
Uludağ Üniversitesi	2	İnönü Üniversitesi	1
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	İstanbul Üniversitesi	3
Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi	1	Dokuz Eylül Üniversitesi	1
Kocaeli Üniversitesi	1	Marmara Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	1	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1
Çukurova Üniversitesi	2	Hacettepe Üniversitesi	2
Adnan Menderes Üniversitesi	1	Ankara Üniversitesi	1
Akdeniz Üniversitesi	3		

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yer alan olan bu tezlerin hangi Anabilim dalında yapıldığı ile alakalı bilgiler ise Tablo 4'te yer almaktadır. Bu tabloda dikkat çekici bir sayı ile ekonometri bölümünde en fazla tez sayısının olduğu görülmektedir. İktisat bölümü 4 adet tez sayısı ile 10 adet tez sayısına sahip olan ekonometri bölümünü takip etmektedir.

Tablo 4: Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yapılan Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Ekonometri	10
İşletme	3
Tedarik Zinciri Yönetimi	1
İktisat	4
Eğitim Bilimleri	2
Turizm İşletmeciliği	1
Matematik	1

Aşağıda bulunan Tablo 5'te ise Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan tezlerde kullanılan faktör analizinin türlerine ait bilgiler yer almaktadır. Burada açıklayıcı faktör analizinin doğrulayıcı faktör analizine göre daha fazla kullanıldığı ve her ikisinin birlikte kullanımının oldukça az olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Tezlerde Kullanılan Faktör Analizi Türlerine İlişkin İstatistikler

Analiz Çeşidi	Tez Sayısı
Doğrulayıcı Faktör Analizi	2
Açıklayıcı Faktör Analizi	16
Her İki Yöntem	4

Tezlerde kullanılmış olan Faktör Analizi işlevlerini yerine getirecek bilgisayar programlarına ilişkin özet istatistikler Tablo 6'da yer almaktadır. Bu tabloda SPSS paket programının dikkat çekici bir şekilde 20 tezde uygulanmış olması ile diğer programlara kıyasla daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu paket programdan sonra AMOS ve R paket programlarının EQS, Mplus ve FACTOR paket programlarına kıyasla daha fazla tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 6: Tezlerde Kullanılan Bilgisayar Programlarına İlişkin İstatistikler

Program	Tez Sayısı
SPSS	20
EQS	1
AMOS	4
Mplus	1
R	2
FACTOR	1

Yayımlanmış olan tezlerde öncelikle faktör analizi hakkında bilgiler verilmiş daha sonrasında ise hangi faktör analizi türü (doğrulayıcı/açıklayıcı) seçildiyse bu analiz detaylı şekilde ele alınmıştır. Bunu takiben bazı tezlerde ilgili literatür taramaları ele alınmış olsa da tezlerin tamamı uygulamaya yönelik tezlerden oluşmaktadır.

Sosyal Bilimler alanında ulaşılmış olan 22 tez uygulama konusu ve veri toplama yöntemleri açısından incelendiğinde bulunan sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi incelenen tezlerde veri toplama yöntemi olarak en fazla anket tekniği kullanılmıştır. Bunun dışında veri tabanlarından elde edilmiş veri setleri kullanılarak da çalışmalar yapılmıştır. Veri tabanları kullanım sıklığı açısından değerlendirildiğinde TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve Merkez Bankası'nın göze çarptığı görülmektedir. Ayrıca farklı sektörlerde de uygulama konularının yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: Uygulama Konuları ve Veri Toplama Yöntemlerine İlişkin İstatistikler

Uygulama Konusu	Veri Toplama Yöntemi
Öğrencilerin sosyoekonomik problemleri	Anket
Öğrencilerin öfke düzeylerinin belirlenmesi	Anket
Türkiye’de yaşanan kriz nedenlerinin belirlenmesi	Merkez Bankası - DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) -DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü)
İmalat sanayiinde teknolojik değişim süreci	TÜİK
Turistler arasında farklılığın test edilmesi	Anket
Çalışma yaşamı kalitesinin değerlendirilmesi	Anket
Bilişim teknolojileri ile işletme stratejileri arasındaki uyumun belirlenmesi	Anket
İllerin sosyoekonomik gelişmişliğinin belirlenmesi	TÜİK
Aracı kuruluşların gelişimi ve aracı kuruluş seçimi etkileyen unsurların belirlenmesi	Anket
Boyut sayısı belirlemede kullanılan yöntemlerin karşılaştırılması	R yazılımı ile veri seti türetilmesi
İMKB 100 endeks getirilerinin tahmin edilmesi	Merkez Bankası
İllerin kalkınma göstergelerinin sınıflandırılması	TÜİK
Yeraltı demiryolu projelerinin kritik risklerinin belirlenmesi	Anket
Öğrencilerin akademik başarısını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme	Anket
Öğrencilerin lisansüstü eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi	Anket
Rüzgâr enerjisine karşı tutumların belirlenmesi ve ölçek geliştirilmesi	Anket
İllerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin saptanması	DİE
Üniversite öğrencilerinin davranış bilimi açısından değerlendirilmesi	Anket
Bankacılık sektöründe yapılandırma öncesi ve sonrasının değerlendirilmesi	25 bankaya ait bilanço ve gelir tabloları
FİFA Dünya Kupası ülkelerinin sıralanması	tr.whoscored.com
Refah ve mutluluk ilişkisinin belirleyicileri	Anket
2008 Küresel krizinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerine etkisi	TÜİK – Türkiye Bankalar Birliği – Kalkınma Bakanlığı – Nüfus Genel Müdürlüğü – Millî Eğitim Bakanlığı – Sağlık Bakanlığı

SONUÇ

Bibliyometrik analizler, çalışılmakta olan konu hakkındaki akademik yayınların daha detaylı incelenmesini sağlayarak ortaya çıkartılan bu bilgilerin araştırmacılara faydalı olması ve aynı konu hakkında çalışma yapacak araştırmacılara yol gösterici özet bilgi vermesi nedeniyle literatürde önemli bir yere sahiptir. Yapılan bu çalışma ile “faktör analizi” tekniğini kullanarak araştırma yapmayı hedefleyen araştırmacılara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan sorgulama ile Sosyal Bilimler alanında faktör analizinin ana konu olarak ele alındığı 32 adet lisansüstü tezin mevcut olduğu tespit edilmiştir. “Faktör analizi” tekniği ile ilgili bilimsel olarak yapılan ilk tez çalışması 1979 yılında yayınlanmıştır. Çalışmada “faktör analizi” anahtar sözcüğü ile tez adı altında yapılan taramada toplam 91 adet tez bulunmuştur. Yayınlanan tez çalışmalarının 70 tanesine ulaşılmış, 21 tanesine ise YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 1979-2005 yılları arasındaki çalışmaların yer almamasından dolayı ulaşılamamıştır. Araştırmaya dâhil edilen 70 tezdten, 56 tanesi yüksek lisans düzeyinde, 11 tanesi doktora düzeyinde ve 3 tanesi ise tıpta uzmanlık düzeyindedir. Görüldüğü gibi üniversitelerde “faktör analizi” adı altında yapılmış çalışmalar çoğunlukla yüksek lisans düzeyindedir.

İncelenen tezleri enstitüler açısından değerlendirdiğimizde bu konuda yapılan en fazla sayıdaki çalışmanın Fen Bilimleri Enstitüsü’nde olduğu görülmektedir. İkinci olarak en fazla çalışmanın Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yer aldığı tespit edilmiştir. Farklı enstitülerin yanı sıra Sağlık Bilimleri Enstitüsü de faktör analizi konusunu ele alarak tıpta uzmanlık tez çalışmalarında uygulamışlardır. Yıllar açısından tezlere bakıldığında ise en çok 2019 yılında faktör analizi konusunun lisansüstü tezlerde tercih edildiği görülmektedir. Teknolojinin çeşitli alanlarda ilerlemesiyle birlikte istatistiksel yöntemlere daha çok ihtiyaç duyulacağı ve de faktör analizi konusunda çalışılacak alanların ilerleyen dönemlerde daha çok artacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada sadece sosyal bilimler alanında faktör analizi tekniği kullanılarak yapılan 32 adet tez incelenmiştir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 10 tanesinin yer almaması sebebiyle analiz 22 tez üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sosyal bilimler alanında yapılmış bu tezlerin çoğunluğu Ekonometri Anabilim dalında yer almaktadır. Ayrıca en az yer aldığı ana bilim dalları ise tedarik zinciri yönetimi, turizm işletmeciliği ve matematik ana bilim dalıdır. 15 farklı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Faktör Analizi alanında lisansüstü tezi mevcuttur. En çok tez çalışması bulunan üniversiteler, İstanbul Üniversitesi (3) ve Akdeniz Üniversitesi (3)’dir.

Çok değişkenli istatistiksel bir yöntem olan faktör analizi iki çeşide ayrılmaktadır. Bunlar doğrulayıcı faktör analizi ve açıklayıcı faktör analizidir. Bu açıklama doğrultusunda, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılmış olan tezlerin 2 tanesinde doğrulayıcı faktör analizi, 16 tanesinde açıklayıcı faktör analizi ve 4 tanesinde ise her

iki analiz çeşidi de kullanılmıştır. Faktör analizinin veri setlerine uygulanabilmesi için belli başlı bilgisayar programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ele alınan tezlerin uygulama aşamalarına bakıldığında; 20 tane tezde SPSS, 4 tane tezde AMOS, 2 tane tezde R, 1 tane tezde EQS, 1 tane tezde Mplus ve 1 tane tezde ise FACTOR paket programlarının kullanıldığı görülmüştür. Bilgisayar paket programlarından SPSS yazılımı sadece açıklayıcı faktör analizi uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Araştırmaya konu olan tezlerin tamamı uygulamaya yönelik tezlerdir. Genellikle tezlerde anket veri toplama tekniği kullanılarak faktör gruplarının belirlemesi ve isimlendirilmesi işlemi yapılmıştır. Bunun haricinde hazır veri tabanlarından elde edilen veri setleri ile yapılan çalışmalar da mevcuttur. Sosyal bilimler alanında ulaşılan 22 tezin veri setinin incelenmesi sonucunda, 12 tanesinin anket yöntemiyle veri topladığı görülmüştür.

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından yapılan taramada “faktör analizi” anahtar sözcüğünü “Tez Adı” altında değil de “Tümü” olarak işaretlenmiş olsaydı elde ettiğimiz tezler 5865 adet olacaktı. Bibliyometrik çalışmalar özetle ele alındığında, araştırılacak konuya ait yapılmış olan içerik çalışmalarının literatürü, o konuya ait ortaya atılmış trendleri, kullanılan yöntemleri vb. durumların ortaya çıkarılmasının önemli olduğu belirtilebilir. Yapılan çalışmayla sosyal bilimlerde faktör analizi başlığı altında incelenen tezlerin içerikleri tüm yönleriyle ortaya konularak bu tekniğin kullanılacağı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Al, U. & Soydan, İ. & Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilgi'nin Değerlendirilmesi. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı*, Sayı 55, 1-20
- Alpar, R. (2021). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. 6. Baskı. Ankara: Detay Yayınevi.
- Hotamışlı, M. & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1-20.
- Johnson, R. A., & Wichern, D. W. (1998). *Applied Multivariate Statistical Analysis (6th ed.)*. Pearson Education.
- Keskin, R. & İncekırık, A. (2017). Determination of The Factors Affecting The Success of The Students of Econometry Department: Manisa Celal Bayar University Sample. *Alphanumeric Journal*, 5 (2), 215-228.
- Korkmaz, E. & Tektaş, N. (2019). Türkiye'de Ekonometri Alanında Yapılmış Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2016-2019). *II. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences ICEESS' 19* (581-589). Bandırma: June 20-21-22, 2019.
- Samice, Saeed & Chabowski, Brian R (2012). Knowledge Structure in International Marketing: A Multi-Method Bibliometric Analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Cilt: 40, Sayı: 2, 364-386.
- Van Eck, N. J. (2011). Methodological advances in bibliometric mapping of science. Doctoral dissertation, Erasmus Research Institute of Management (ERIM).
- YÖK. (2022, Mayıs 10). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı.
- Zan, B. U. (2019). Doğrudan Atıf, Ortak Atıf Ve Bibliyografik Eşleşme Yaklaşımlarına Dayalı Olarak Araştırma Alanlarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 14 (2), 501-516.

BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMA (JOB CRAFTING): KISA BİR BAKIŞ

Nuray TURAN¹

GİRİŞ

2000’li yıllarda çalışma yaşamında gözlemlenen gelişmelerin beraberinde ortaya çıkan değişimlerin nasıl ve neler olduğu konusu hem uygulamada hem de teoride dikkatle üzerinde durulan bir çalışma alanı olarak dikkat çekmektedir. Bahsi geçen gelişmeler neticesinde iş yapış biçimlerinin ve işi yapanların değişimlerine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Öte yandan ekonomik alanda son on beş-yirmi yıldır yaşanan kriz ve olumsuz gidişat organizasyonların belirsizlik ve krizlerle mücadele ederek rekabet avantajında öne çıkabilmeleri için yeni yöntemler üretmelerini gerekli kılmıştır (Van den Heuvel vd., 2015). Bunun yanında, yoğun değişimlerin yaşandığı durumlarda organizasyonlar sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için proaktif ve inisiyatif alabilen çalışanlara ihtiyaç duymaya başlamıştır (de Beer, vd., 2016). Bu bağlamda, organizasyon politika ve uygulamaları aracılığıyla çalışan şartlarını iyileştirmek, çalışma yaşamının kalitesi açısından pozitif gelişmeler elde etmeyi amaçlayan insan kaynakları yönetimi (İKY) (Denizli, 2019) çalışanların iş yapma biçimlerinde de iyileştirme arayışına girmiştir. Sonuç olarak, çalışma yaşamında çok boyutlu yaşanan ve artan karmaşıklık, belirsizlik nedeniyle organizasyonların tüm çalışanlarına uygun işler tasarlaması zor ve bazen imkânsız hale gelmiştir. Böylece araştırmacılar, çalışanların işi yapış biçimleri, bir başka ifadeyle işin tasarımına ilişkin değişiklikler yapabileceklerini öne sürmüşlerdir (Zhang, vd. 2022). Çünkü, iş tasarımının çalışanların iş yerindeki psikolojik deneyimleri açısından son derece önemli olduğu bilinmektedir (Ilgen ve Hollenbeck, 1992) ve bilim insanları uzun zamandır bu öğelerin bir iş deneyimini oluşturmak için bir araya gelme biçimiyle ilgilenmektedirler (Hackman ve Oldham, 1980). İşin sorumluluğunu almak ve iş

¹ Dr., Araştırma Görevlisi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6823-3992>, nurayturan@yahoo.com

tasarımında çalışan katılımını artırmak iş yapılandırmanın amaçlarındandır denilebilir.

İş tasarımının geçmişi uzun yıllara sahip bir çalışma ve araştırma alanıdır. İş tasarımı aracılığıyla çalışanların motive edilmesi temel görüşünü benimser. İş tasarımı ile ilgili genel kabul görmüş teori ve çalışmalar, uzun yıllar boyunca işin tasarımına ilişkin sorumluluğun yönetime ait olduğu temel varsayımı ile yol almıştır (Johnson, 2018). Ancak, çalışma yaşamında son otuz-kırk yılda yaşanan ve yaşanmakta olan değişimler bir işin tasarımının sadece yönetim kademesine ait olmadığı yaklaşımını gündeme getirmiştir. Bunun sonucu olarak iş tasarımı teorileri yeniden ele alınmış ve “bireysel iş yapılandırma” kavramı ortaya atılmıştır. Bireysel iş yapılandırma durumsal proaktif bir davranıştır (Lin ve Meng, 2022).

2001 yılında, ilk kez, Wrzesniewski ve Dutton (2001) tarafından tanımlanan bireysel iş yapılandırma, çalışanların bir işteki görev ya da ilişki sınırlarını tanımlayıp, belirlemelerine yönelik yaptıkları fiziksel ve bilişsel değişiklikler anlamına gelmektedir. Daha geniş kapsamda, bireysel iş yapılandırma, işi yapan çalışanın kendi işini yeniden tasarlamasını ve işin farklı yönlerini değiştirip geliştirmesini kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle, çalışanın işinin görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, işini nasıl yapacağına bireysel olarak karar verip, inisiyatif almasını bireysel iş yapılandırma olarak ifade edebiliriz.

Literatürde ve uygulamada görece yeni bir araştırma alanı olan bireysel iş yapılandırma için Türk literatüründe henüz çok kapsamlı araştırmaların olmadığı dikkat çekerken, bireysel iş yapılandırmanın ne olduğu, boyutlarının neler olduğu ve çalışma yaşamı bağlamında olumlu etkilerinin neler olduğuna ilişkin bir kitap bölümünün ele alınmasının önemli olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda, bu kitap içi bölümde “Bireysel İş Yapılandırma Nedir?”, “Bireysel İş Yapılandırmanın Boyutları Nelerdir?” ve “Bireysel İş Yapılandırmanın Olumlu Etkileri Nelerdir?” olmak üzere üç temel başlık ve sonuç bölümü ele alınacaktır. Bu kitap içi bölümün hem gelecekteki bilimsel araştırmalar için hem de alandaki dersler için yol gösterici bir kaynak olacağını söylemek mümkündür.

BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMA NEDİR?

“Job Crafting” kavramı için Türk literatüründe, “İş Biçimlendirme, Bireysel İş Yapılandırma, İş Zanaatkarlığı, İş Becerikliliği ve İş Şekillendirme” (Uysal, 2014; Akın vd., 2014; Kerse, 2017; Yavuz, 2018 Özdemir ve Turan, 2019;) olarak çevrildiği görülmektedir. Bu kitap içi bölümde “Bireysel İş Yapılandırma” ifadesinin kullanılması uygun görülmüştür.

Bireysel iş yapılandırma çalışanların işlerini fiziksel, zihinsel ve ilişkisel olarak değiştirerek kişilik özelliklerine uyumlu hale getirmesidir (Ingusci vd., 2016). Bir başka ifadeyle, çalışanların genellikle işlerini motivasyonlarına, yeterliliklerine ve arzularına en uygun şekilde şekillendirmek ile ilgilendikleri anlayıştır (Berg vd., 2010). Bireysel iş yapılandırma, çalışanların işlerinde aktif rol aldıkları, gelecek

odaklı eylem ve davranışlar başlattıkları, işleri için kişisel ihtiyaçlarına uygun koşullar yarattıkları proaktif bir davranıştır (Berg vd., 2010; Niessen, 2016). Bir diğer ifadeyle, çalışanların işlerini yeniden tasarlamalarına imkan veren iş yerindeki proaktif davranış (Heuvel vd., 2015) ve çalışanların girişimci davranışlarının somut bir görünümüdür (Bei ve Zhao, 2017).

Bireysel iş yapılandırma, işteki değişikliğe tepki vermek veya yanıt vermek yerine, işte değişiklik yaratmayı veya başlatmayı ifade eder (Grant ve Ashford, 2008). Bireysel iş yapılandırma çalışanların işlerini nasıl, ne zaman ve niçin yapabileceklerini ortaya koyarken, bu şekilde ortaya çıkan iş yapış biçiminin çalışanların hem iş kimliklerini hem de işin anlamını nasıl değiştirdiğini ortaya koyar (Wrzesniewski ve Dutton, 2001). Tims ve meslektaşları (2012), çalışanların iş talepleri ile kaynakları ve bireysel yetenek ve ihtiyaçları arasında denge sağlamaya yönelik değişikliklerin gerçekleştirilmesini bireysel iş yapılandırma olarak tanımlar. Bir başka ifadeyle çalışanların işlerini kendi tercihleri ve yetenekleri ile eşleştirmek için davranışlarını ve bilişlerini değiştiren davranıştır (Bei ve Zhao, 2017). Bu tanımlardan, bireysel iş yapılandırmanın çalışanın işini nasıl yaptığı üzerindeki inisiyatifli olduğunun vurgulandığı dikkat çekmektedir.

Bireysel iş yapılandırma, çalışanların işlerinde ne yaptıkları, kiminle yaptıkları ve neden yaptıkları olmak üzere üç temel alanı değiştirerek rollerini kendileri için daha iyi işleyen bir formatta yeniden yapılandırmalarına imkan veren bir durumdur (Pendleton vd. 2021). Han ve Eunha (2022), çalışanların kendi yeteneklerine göre işlerini kendi kendilerine yeniden organize ettikleri bir dizi faaliyet olarak tanımlar. Han ve Eunha (2022) işi anlamının, yeni deneyimlere açık olmaya karşı olumlu tutum sahipliğinin, inisiyatif almanın, fiziksel değişim ve anlam vermenin bireysel iş yapılandırmanın önemli özellikleri olduğunu belirtmektedir. Bir diğer ifadeyle işi keşfetmektir.

Bireysel iş yapılandırma çalışanların, sınırlı ve tekrarlı işlerde bile işin temelinde olumlu biçimlendirme yaratabileceklerini savunan bir yaklaşımdır (Demerouti vd. 2015). Bireysel iş yapılandırmada çalışanlar işlerine bağlamında algılarını yeniden yapılandırarak, işin bilişsel temsil ve algısını değiştirir (örn; bir hastane temizlik elemanını sadece basit bir temizlikçi olmaktan ziyade hasta insanlara yardım etmek için bir aracı olarak görür) (Berg vd., 2008).

Bireysel iş yapılandırma, bir işte çalışanların işi kendileri için geliştirmek amacıyla yaptıkları değişikliklerdir. Çalışanın kendi iyilik halini ve performansını artırmak amacıyla iş taleplerini ve kaynaklarını optimize etmeyi içeren bir iş tasarım stratejisidir (Bruning ve Campion, 2018). Bu noktada, bireysel iş yapılandırmanın hem çalışanın iyilik haline katkısı olduğu hem de iş taleplerinin yerine getirildiği bir durum olduğunu söylemek de mümkündür.

Bireysel iş yapılandırmada, çalışanlar daha az ya da fazla görev alarak, üstlendiği görevin kapsamını ve işin başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde kullanılan araçları değiştirerek işe ilişkin görevleri aktif biçimde şekillendirir (Berg vd., 2008). Çalışan

işlerinin gerektirdiği görevleri ve işyeri kişilerarası ilişkilerin amacını, anlamını algılamak ve yorumlamak için zihninde işi yeniden şekillendirir (Miller, 2015). Aynı zamanda bireysel iş yapılandırma, işyerinde diğer çalışanlar ile etkileşimin miktar ve kalitesini değiştirmeye ilgilidir (Niessen vd. 2016). Çalışan kişi işyerinde diğer çalışanlarla ilişki kurma, bu ilişkiyi sürdürme, geliştirme, değiştirme ve sona erdirmeye eylemlerini gerçekleştirir (Miller, 2015).

BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMANIN BOYUTLARI NELERDİR?

Bireysel iş yapılandırmanın, farklı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuş boyutları vardır. Wrzesniewski ve Dutton (2001) kavramın boyutlarını “görevlendirmeyi yapılandırma, bilişsel yapılandırma ve ilişkileri yapılandırma” olmak üzere üç boyutlu ele almışlardır. Bahsi geçen boyutlar teorik kapsamda ve uygulamada çalışanların işlerinde çevresiyle etkileşimi göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Görevlendirmeyi yapılandırma, işin gerektirdiği görevlerde sarf edilen çabanın miktarını ve zamanını değiştirme faaliyetlerini kapsar (Miller, 2015).

Grant ve Parker (2009), bireysel iş yapılandırmayı bir süreç olarak ilişkisel ve proaktif bakış açısı ile ele alarak ele almışlardır. İlişkisel bakış açısında işle ilgili rol ve görevlerin sosyal olarak iç içe geçtiğini savunmuşlardır. Proaktif bakış açısında karşılıklı etkileşimler ile çalışanların öngörüye bağlı inisiyatif alarak işlerini tasarladıklarını savunmuşlardır.

Leana ve meslektaşlarına göre (2009), bireysel iş yapılandırma işbirlikçi ve bireysel yapılandırma olarak iki alt boyuta sahiptir.

Berg ve meslektaşları (2010) bireysel iş yapılandırmayı, çalışma esnasındaki serbest zamanlardaki yapılandırma olmak üzere iki alt boyut altında ele almışlardır. Bu boyutlarda iş yapılandırma sürecindeki zorlukları algılamak ve bunlara uyum sağlamanın üzerine odaklanmışlardır.

Tims ve Bakker (2010), bireysel iş yapılandırmayı iş talepleri ve iş kaynakları düzeyinde iki boyutlu, çalışanın değişiklikleri başlattığı belirli bir proaktif davranış biçimi olarak ele almışlardır.

Tims ve meslektaşları (2012) “yapısal iş kaynaklarını arttırma, sosyal iş kaynaklarını arttırma, merak uyandırıcı iş taleplerini arttırma ve engelleyici iş taleplerini azaltma” olmak üzere dört boyut ortaya koymuşlardır. İşin talepleri ve kaynaklarına odaklı boyutlardır.

Slemp ve Vella-Brodrick (2013) görev yapılandırma, işin görevleri için sarf edilen çabanın miktarını ve zamanını değiştirme faaliyetleri; bilişsel yapılandırma, çalışanın işin görevleri ve işyeri ilişkilerinin amacını ve anlamını algılaması, yorumlaması için zihninde işi yeniden şekillendirme ve ilişkisel yapılandırma, işte diğerleriyle etkileşimlerin miktarını ve kalitesini değiştirme olmak üzere üç boyut önermişlerdir.

Bipp ve Demerouti (2015) tarafından yapılan bir araştırmada geribildirim ya da bilgi sağlayıcı davranışları ifade eden kaynak arayışı; işte motive olmak için

iş taleplerinde değişiklikler yapma anlamına gelen zorlayıcı görev arayışı; işte duygusal, zihinsel ve fiziksel talepleri, iş yükü ve zaman baskısını azaltmayı kapsayan iş gereklerini azaltma isteği olmak üzere üç boyut öne sürmüştür.

Petrou ve meslektaşları (2015), organizasyonel değişim çerçevesinde çalışanların iş yapılandırma davranışlarını kaynak arayışı, zorlu görev arayışı ve iş gereklerini azaltmak olarak üç alt boyutta incelemiştir.

Lichtenthaler ve Fischbach (2016), bireysel iş yapılandırmayı ilerleme odaklı ve kaçınma odaklı iş yapılandırma olmak üzere iki alt boyutta incelemiştir.

Genel olarak bireysel iş yapılandırma boyutlarında sıklıkla işle ilgili görevin, bilişin ve ilişkilerin nasıl yapılandırılacağı, işin taleplerinin ve kaynaklarının neler olacağı ile ilgili vurgu dikkat çekmektedir. Bu noktada, işin ve işten elde edilecek çıktılarının sabit olabileceği; ancak işi yapma ve tamamlama biçiminin çalışandan çalışana esneklik gösterdiği görülmektedir.

BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMANIN OLUMLU ETKİLERİ NEDİR?

Son yıllarda, bireysel iş yapılandırmanın faydalarıyla ilgili araştırma ve gözlemler öne çıkmaya başlamıştır. Pek çok organizasyon, insan kaynakları yöneticileri ve çalışanları arasında bireysel iş yapılandırmanın olumlu etkilerini incelemek kayda değer bir ilgi kazanırken, çeşitli uluslararası organizasyonlarda bireysel iş yapılandırmanın işyerinde nasıl uygulandığı ile ilgilenip, işte uygulamaya odaklanmıştır (Pendleton vd., 2021). Kitap içi bölümün bu kısmında güncel araştırmalardan bir kısmına yer verilecektir.

Bireysel iş yapılandırma uygulaması ne kadar yüksek ise çalışanın duygusal tükenmesi azalır (Kerse, 2017). Bireysel iş yapılandırma, çalışanın katılımını ve memnuniyetini artıran bir faaliyettir (Bei ve Zhao, 2017). Bireysel iş yapılandırma, iş stresini ve tükenmişliği azaltır ve iş performansını geliştirmede önemli rol oynar (Singh ve Singh, 2018). Bireysel iş yapılandırma işe adanmışlığın ortaya çıkmasında ve bu sayede psikolojik sermaye üzerinde etkilidir (Uysal vd., 2018). Bireysel iş yapılandırmanın çalışma ortamındaki olumlu duyguları geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Bireysel iş yapılandırma iş tatminini arttırarak iş-aile dengesini olumlu yönde etkiler (Zito vd., 2019). İş doyumunu ve genel yaşam kalitesini olumlu etkiler (Devotto vd., 2020). Bireysel iş yapılandırma, çalışanların enerjilerine katkıda bulunan ve enerjilerini tüketen olumsuz durumları azaltarak dengeleme alıştırmasına yaklaşmak için kullanabilecekleri bir mekanizmadır (Pendleton vd., 2021).

Bireysel iş yapılandırma, çalışana görevlerini, işin bilişsel yönünü, iş ve işyeri ilişkilerini ya da işi algılamasını biçimlendirme fırsatı verir. Bu fırsat işin, kişinin kendi beceri, ihtiyaç, değer ve tercihleriyle uyumlu hale gelmesini sağlar. Bu sayede kişi-iş arasındaki uyumun artmasına imkân sağlar. Çalışana öz yeterlilik sağlar (Rogala ve Cieslak, 2019). Bireysel iş yapılandırma, organizasyonel destek ile performans artışını destekler (Du Toit vd., 2022).

Bireysel iş yapılandırmanın iş tatmini, motivasyon, işe bağlılık, örgütsel bağlılık ve iş performansı artışında, stres ve işten ayrılma niyetlerinin azalmasında çalışanlar için olumlu etkileri vardır (Zhang vd., 2022).

Bireysel iş yapılandırmanın iyilik hali ve performans için olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Dettmers ve Uglanova, 2022). Çalışma ortamında algılanan katılımcılığın bireysel iş yapılandırmayı arttırdığı, bunun sonucu olarak da ekip performansında artış olduğu gözlenmiştir (Khan vd., 2022).

Bireysel iş yapılandırmanın çalışan psikolojisi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ve işyerinde ve işle ilgili olumlu katkılarının olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu kitap içi bölüm bireysel iş yapılandırmanın literatürü hakkında kısa bir bakış açısı ile ele alınmıştır. İlk başlık altında bireysel iş yapılandırmanın nasıl tanımlandığı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu tanımlarda genel olarak bireysel iş yapılandırmanın çalışanın işindeki proaktif ve inisiyatif alma davranışı olduğu görülmektedir. Tanımlardan görüldüğü üzere, çalışanların işleriyle ilgili fiziksel, bilişsel ve ilişkisel olarak değişiklikler yapmasını ve işini yetenek ve becerilerine, kişilik özelliklerine uyumlu hale getirmesi bireysel iş yapılandırma anlamına gelmektedir. Böylece çalışanlar yaptıkları işte aktif bir rol oynar, gelecek odaklı eylemler başlatır.

İkinci başlık altında ise bireysel iş yapılandırmanın boyutları ele alınmıştır. Boyutlarının genel olarak iş yapış biçimi ve işin gerekleri ve kaynaklarına göre ele alındığı dikkat çekmektedir.

Son başlık altında ise bireysel iş yapılandırmanın olumlu etkilerine yer verilmiştir. Tükenmişliğin azaltılması, işe bağlılığın artması, motivasyonun yükselmesi, iş-aile dengesinin artırılması, genel yaşam memnuniyete katkıda bulunması gibi olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Sarıçam, H., Kaya, Ç. ve Demir, T. (2014). Turkish Version of Job Crafting Scale (JCS): The Validity and Reliability Study. *Educational Research Association The International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 10-15.
- Ashforth, B. E., Kreiner, G. E., Fugate, M. (2000). All in a Day's Work: Boundaries and Micro Role Transitions at Work. *Academy of Management Review*, 23, 472-491.
- Bei, D. ve Zhao, L. (2017). Employee's Initiative Behavior: Job Crafting and Its Management Revelation. *2nd International Conference on Information Technology and Industrial Automation (ICITIA 2017)*, 133-137.
- Berg, J. M., Grant, A. M. ve Johnson, V. (2010). When Callings Are Calling: Crafting Work and Leisure in Pursuit of Unanswered Occupational Callings. *Organization Science*, 21(5), 973-994.
- Berg, J. M., Wrzesniewski, A. ve Dutton, J. E. (2010). Perceiving and Responding to Challenges in Job Crafting at Different Ranks: When Proactivity Requires Adaptivity. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 158-186.
- Bipp, T. ve Demerouti, E. (2015). Which Employees Craft Their Jobs and How? Basic Dimensions of Personality And Employees' Job Crafting Behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88, 631-655.
- Bruning, P. F. ve Campion, M. A. (2018). A Role-Resource Approach-Avoidance Model of Job Crafting: A Multimethod integration and Extension of Job Crafting Theory. *Academy of Management Journal*, 61(2), 499-522.
- Çetin, F., Güner Kibaroglu, G. ve Basım, H. N. (2021). İş Biçimlendirme (Job Crafting) Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. İş ve İnsan Dergisi. *The Journal of Human and Work*, 8 (2), 257-271.
- De Beer, Leon T., Tims, M. ve Arnold B. Bakker. (2016). Job Crafting And Its Impact on Work Engagement and Job Satisfaction in Mining and Manufacturing. *South African Journal of Economic and Management Sciences (SAJEMS)*, 19(3), 400-412.
- Demerouti, E., Bakker, A.B. ve Halbesleben, J. R. (2015). Productive and Counterproductive Job Crafting: A Daily Diary Study. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(4), 457-469.
- Denizli, U. (2019). İşe Alım Sürecinde Sosyal Ağ Siteleri Kullanımı: Tehlikeler ve Fırsatlar. *The Journal of International Scientific Researches*, 4(3), 283-303.
- Dettmers, J., Uglanova, E. (2022). Job Crafting. In: Michel, A., Hoppe, A. (eds) *Handbuch Gesundheitsförderung bei der Arbeit*. Springer, Wiesbaden.
- Devotto, R. ve Freitas, C. P. ve Wechsler, S.M. (2020). The Role of Job Crafting on the Promotion of Flow and Wellbeing. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 21(1).
- Du Toit, A., Redelinghuys, K. ve Van Der Vaart, L. (2022). Organisational Support and Teachers' Performance: The Moderating Role of Job Crafting. *SA Journal of Industrial Psychology/SA Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 48(0).
- Grant, A. M. ve Ashford, S. J. (2008). The Dynamics of Proactivity at Work. *Research in Organizational Behavior*, 28, 3-34.
- Grant, A.M. ve Parker, S.K. (2009). Redesigning Work Design Theories: The Rise of Relational and Proactive Perspectives. *The Academy of Management Annals*, 3(1), 317-375.
- Griffin, M. A., Neal, A., Parker, S. K. (2007). A New Model of Work Role Performance: Positive Behavior in Uncertain and Interdependent Contexts. *Academy of Management Journal*, 50, 327-347.
- Hackman, J. R., Oldham, G. R. (1980). *Work Redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Han, S. ve Jeong, E. (2022). Concept Analysis of Nurses' Job Crafting. *Journal of Korean Academy of Fundam Nursing*, 29(3), 375-387.
- Ilgen, D. R., Hollenbeck, J. R. 1992. Page 65-207. *The Structure of Work: Job Design and Roles*. Editor: Dunnette, M., Hough, L. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

- Ingusci, E., Callea, A., Chirumbolo, A., Urbini, F. (2016). Job Crafting and Job Satisfaction in a Sample of Italian Teachers: The Mediating Role of Perceived Organizational Support. *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9(4), 675-687.
- Johnson, P. (2018). HRM in Changing Organizational Contexts. In Collings, D.G. and Wood, G. (Eds), *Human Resource Management*, Routledge, London and New York. 27-48.
- Kerse, G. (2017). İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçeye Uyarlama ve Duygusal Tükenme ile İlişkisini Belirleme. *Journal of Business Research Turk*, 9(4), 283-304.
- Khan, S.R., Qammar, A., ve Shafique, I. (2022). Participative Climate, Team Job Crafting and Leaders' Job Crafting: A Moderated Mediation Model of Team Performance. *International Journal of Organization Theory ve Behavior*; A head-of-print No. ahead-of-print.
- Leana, C., Appelbaum, E. ve Shevchuk, I. (2009). Work Process and Quality of Care in Early Childhood Education: The Role of Job Crafting. *Academy of Management Journal*, 52(6), 1169-1192.
- Lichtenthaler, P. W. ve Fischbach, A. (2016). Promotion and Prevention Focused Job Crafting: A Theoretical Extension and Meta-Analytical Test. 76. *Annual Meeting of the Academy of Management Proceedings*, 1(1), 1-49.
- Lin, X. ve Meng, L. (2022). Job Crafting Embedded in Social Contexts. *Advances in Psychological Science*, 30(4), 888-905.
- Miller, M.L. (2015). Relationships Between Job Design, Job Crafting, Idiosyncratic Deals, And Psychological Empowerment (Phd Thesis). Walden University, College of Management and Technology: Minneapolis.
- Niessen, C., Weseler, D. ve Kostova, P. (2016). When And Why Do Individuals Craft Their Jobs? The Role Of Individual Motivation And Work Characteristics For Job Crafting. *Human Relations*, 69(6), 1287-1313.
- Pendleton, P., Derbyshire, P. ve Hodgkinson, C. (2021). Job Crafting. In book: Work-Life Matter. *Work-Life Matters: Crafting a New Balance at Work and at Home*.
- Petrou, P., Demerouti, E. ve Schaufeli, W.B. (2015). Job Crafting in Changing Organizations: Antecedents And Implications For Exhaustion and Performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(4): 470-480.
- Rogala, A. ve Cieslak, R. (2019). Positive Emotions At Work and Job Crafting: Results From Two Prospective Studies. *Frontiers in Psychology*.
- Singh, V. ve Singh, M. (2018). A Burnout Model of Job Crafting: Multiple Mediator Effects on Job Performance. *IIMB Management Review*, 30 (4), 305-315.
- Tims, M. ve Bakker, A. B. (2010). Job Crafting: Towards A New Model of individual Job Redesign. *South African Journal of Industrial Psychology*, 36, 1-9.
- Tims, M., Arnold B. B., Daantje, D. (2012). Development and Validation of The Job Crafting Scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173-186.
- Uysal, B., Özçelik, G. ve Uyargil, C. (2018). Bireysel İş Yapılandırmanın Sonuçları: Bireysel İş Yapılandırmanın Psikolojik Sermaye ve İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 651-666.
- Van den Heuvel, M., Demerouti, E. ve Peeters, M. C. W. (2015). The Job Crafting Intervention: Effects on Job Resources, Self-Efficacy, and Affective Well-Being. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88, 511-532.
- Wrzesniewski, A., Dutton, J. E. (2001). Crafting A Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work. *The Academy of Management Review*, 26(2), 179-201.
- Zito, M., Colombo, L., Borgogni, L., Callea, A., Cenciotti, R., Ingusci, E. ve Cortese, C. G. (2019). The Nature of Job Crafting: Positive and Negative Relations With Job Satisfaction And Work-Family Conflict. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 1176.

BLOK ZİNCİRİ İLE DİJİTAL TUTUNDURMA FAALİYETLERİ

Melek ŞARDAĞ KARABULUT¹

Giriş

İşletmeler ile bağlantı kurmak ve ürünlerine ulaşmak isteyen çok sayıda potansiyel tüketici, internetin de ortaya çıkmasıyla birlikte dijital hizmetleri sıklıkla kullanmaya başlamış ve bunun sonucu olarak işletmeler de dikkatlerini dijital mecralara yoğunlaştırmıştır. İşletmelerin pazarlama faaliyetlerindeki dijital dönüşümü birçok fayda yaratmıştır. Ancak muhtemelen en büyük etkiyi müşterileri ile iletişimi kolaylaştırması bakımından sağladığı söylenebilir. Müşteriler ile çift taraflı iletişim ise genel olarak pazarlama karması elemanlarından, yani pazarlamanın 4P'sinden "Tutundurma" karmasını çok daha fazla etkilemektedir. Bu çalışmada tutundurma karmasının yeni nesil teknolojilerden olan blok zinciri teknolojisi ile nasıl dijital dönüştüğü ya da dönüşeceği konusu detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Günümüzde teknolojik gelişmelerde yaşanan artış nedeniyle dijital dönüşüm her geçen gün daha da önemli bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Dijital dönüşüm, daha verimli veya etkili olma sürecini yeniden başlatmak için dijital teknolojilerin kullanılmasını kapsamaktadır. Teknoloji, sadece var olan bir hizmeti artırmak için değil aynı zamanda bu hizmeti önemli derecede daha yüksek seviyelere ulaştırmak için de kullanılmaktadır. Dijital dönüşüm çok sayıda farklı teknolojiyi bünyesinde barındırmaktadır. Ama günümüzde yaygın olarak büyük veri, blok zinciri, bulut bilgi işlem, yapay zekâ ve nesnelerin interneti alanlarında baş göstermektedir (Yazıcı, 2020: 79-80).

Dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemde, şüphesiz ki, işletmelerin makro ve mikro çevreleri de etkilenmektedir. Bu dönem, işletmelerin sadece yeni veya

¹ Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Ayancık Meslek Yüksek Okulu, mkarabulut@sinop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0525-7820>.

daha güçlü elektronik cihazlara yatırım yapmasından ya da mevcut ürün, hizmet ve uygulamaların yeni mecralarda yer almasına çalışılmasından çok daha fazlasını ifade etmektedir (S.Aydın, 2020: 315).

Teknolojik gelişmeler ve pazarlamanın evrimi adeta birbirine kenetlenmiştir. Teknoloji pazarlama tarihinin beli başlı kilometre taşlarının altında yatan sebep olmuştur. Bu süreç aşağı yukarı şu şekilde işlemektedir (Ryan, 2014: 5):

- i. Teknoloji uzmanlarının ve ilk geliştiricilerin korunması altında yeni bir teknoloji ortaya çıkar.
- ii. Teknoloji zamanla pazarda sağlam bir yer edinir ve popüler hale gelir. Bu aşamada pazarlamacılar, bu yeni teknolojiye odaklanırlar.
- iii. Hedef kitlelerine ulaşmak isteyen yenilikçi pazarlamacılar, bu yeni gücü ehliştirebilmek için çaba harcarlar.
- iv. Teknoloji standart pazarlama etkinliğinin bir unsuru haline gelir.

Matbaa, radyo, televizyon ve internet, pazarlamacı müşteri ilişkisini ebediyen değiştiren başlıca teknolojik devrim örnekleridir ve bunu küresel ölçekte yapmışlardır. Ancak elbette pazarlama teknolojiyle değil, insanlar ile ilgilidir. Teknoloji pazarlamanın bakış açısından, ancak daha etkin bir şekilde insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlıyorsa ilgi çekici olmaktadır (Ryan, 2014: 5).

Dijital pazarlama ortamı ise, belirli alanlarda ve işlevlerde uzmanlaşmış birkaç araçtan oluşan karmaşık yapılara sahip bir ekosisteme dönüşmüştür. Dolayısıyla, hiç kimse ekosistemlerin üç farklı temel aktörü olan kullanıcılar, yayıncılar ve reklamcıların ne yaptığını gerçekten anlamadan silolar halinde hareket etmektedir. Ayrıca, dijital pazarlama ortamı, etkin hedefli reklamcılık sunmak ve reklam bütçelerini tam potansiyellerine kadar kullanmak için kullanıcı verilerinin her yönüyle istismarını gerçekleştiren birkaç aracıya büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte, kilit aktörlerin tümü araçlarla ilgili endişelerini dile getirmiş ve umut vaat ettikleri değeri gerçekten sağlayıp sağlamadıklarına dair sorular sormuşlardır (Pärssinen vd., 2018: 54884). Dijital pazarlamada çeşitli dolandırıcılık faaliyetleri vardır ve bunlardan biri tıklama sahtekarlığı adıyla anılır. Tıklama sahtekarlığı, reklam verenlerin reklamlarına yapılan yasa dışı tıklamalar için ödeme yapmak zorunda kalması anlamına gelmektedir. Her tıklamanın ödendiği tıklama başına ödeme reklamcılığının doğası gereği, sistemin bazı aktörler tarafından potansiyel olarak kötüye kullanılmasına yol açmaktadır. Çünkü daha fazla tıklama, reklam spotunun sahibi için daha fazla ödeme yaratmaktadır. Bu tür reklam sahtekarlıkları, aktörler, reklam tedarik zincirleri ve bunların aracılarının dijital ortamda şeffaf olmamasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla bu aktörler ve tedarik zincirleri bu tür durumlardan yararlanmaktadır. İşlerini bu dijital reklam ortamında yürüterek, reklamların herhangi bir gerçek görüntüsünü sağlamadan kar elde etme fırsatları sağlamaktadırlar (Kshetri ve Voas, 2019, 45-59).

Bu dijital çağda demografik özellikler kullanılarak yapılan pazar bölümlendirmesi gibi geleneksel yaklaşımlar bu çağın yeni kurallarını yansıtmak için yetersiz kalmakta ve işletmelerin amacına hizmet etmemektedir. Dijital çağda yeni bir pazarlama karması anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 1’de 4P pazarlama karması yerine geçebilmesi muhtemel olan yeni karmalar yer almaktadır (S.Aydın, 2020: 321).

Tablo 1: Dijital çağın değiştirdiği yeni pazarlama karması elemanları

Eski Pazarlama Karması Elemanları (4P)	Yeni Pazarlama Karması Elemanları (8E)	
Ürün (Product)	Deneyim (Experience)	Eğlence (Entertainment)
Fiyat (Price)	Çaba (Effort)	Değiştirme (Exchange)
Tutundurma (Promotion)	Duygular (Emotions)	Kendini İfade Etme (Expression)
Dağıtım (Place)	Her Zaman (Everytime)	Heryerde (Everywhere)

Kaynak: S.Aydın, 2020: 321.

Bu çalışmada işletmelerin tutundurma faaliyetlerinin günümüz dijital dünyasından ne derece etkilendiğini ve nasıl yön değiştireceği anlatılacaktır.

Blok Zinciri Teknolojisi ve Özellikleri

Kriptografik zincirlerle blok bağlantısı fikri, Stuart Haber ve Scott Stornetta tarafından 1991 yılında ortaya atılmış ve bu iki araştırmacı zaman damgalarıyla saklanan bilgi veya işlemlerin değiştirilemeyeceği bir sistem tasarlamışlardır. Satoshi Nakamoto ise 2008 yılında ilk blok zinciri ağını yaratmıştır. Zincirde bloklar oluşturmak için hash fonksiyonu yöntemini, yayınladığı bir makalede tanıtmıştır. Müşteriler veya kullanıcılar tarafından imzaya ihtiyaç duyulmayan blok zincirinin mimarisini ve gelişimini sağlamıştır. Bu uygulama, bitcoin olarak tanınan kripto para birimi için ağ oluşturmaktadır (Bodkhe vd., 2020: 79769).

Blok zinciri, merkezi yapıya sahip bir kuruma ya da bir aracıya gereksinim duymadan kişiler veya örgütler arasında işlemlerin güvenli olarak yürütülmesini sağlayan bir teknolojidir. (Mermer vd., 2018). Bir blok zinciri, işlemleri neredeyse gerçek zamanlı olarak ve kronolojik olarak kaydeden dijital, değişmez, dağıtılmış bir defterdir. Deftere eklenecek her müteakip işlemin ön koşulu, düğümler olarak adlandırılan ağ katılımcılarının ilgili fikir birliğidir. Böylece manipülasyon, hatalar ve veri kalitesiyle ilgili sürekli bir kontrol mekanizması oluşturur (Blockchain Institute, 2017: 13-14).

Günümüzde finansal işlemler hatırı sayılır maliyetlere sahiptir. Perakendeciler rutin olarak kredi kartı ile satışta belli oranlarda işlem ücreti ödemektedirler. eBay ve Shopify kullanan satıcılar listeleme ve satış ücretlerini, tüketiciler ise PayPal gibi ödeme portallarında işlem ücretini öderler. Tüm bu ücretler, malların maliyetini artırır ve genellikle tüketicilere yansıtılır. Kredi kartlarının ve banka kartlarının yaygın kullanımıyla, birçok işletme, kârlılıklarının ücretler tarafından yok edilmesini önlemek için kullanımları için minimum satın alma işlemi belirlemiştir. Blok zinciri teknolojisi, mikro işlemlerde bile sifıra yakın işlem maliyetleri sunduğu için “*maliyeti az*” bir teknolojik yeniliktir (Harvey vd., 2018: 2).

Blok zinciri teknolojisi “*merkezsizlik*” ve “*güvenlik*” özelliklerine sahiptir. Blok zinciri internet üzerinden çalışmasına rağmen şu ana kadar kullanılan internet veri tabanlarının aksine dağıtık bir yapı sunmaktadır. Blok zincirinde oluşturulan işlemler şifrelenmekte ve takip edilebilmektedir. Blok zincirini, merkezi olmayan dijital bir kayıt defteri olarak tanımlamak mümkündür. Her bir blok kırılmaz parolalarla korunan bu defterin bir yaprağı gibi düşünülebilir ve yapraklar birbirini izlemektedir. Bir blok zincire dâhil olan her yeni bir zincir halkası merkezsizleşmeyi arttırmakla kalmamakta aynı zamanda güvenilirliğe katkı sağlamaktadır. Yeni bloklar oluşup sistemdeki zincir sayısı arttıkça o blok zincirindeki işlemlerin güvenilirliği de artmaktadır (Atalay, 2018: 47).

Blok zincirinin bir diğer özelliği ise “*anonimlik*” tir. Blok zinciri ağında işlem yapan düğümlerin kimlikleri gizlidir. Bu özellik işlemi yapan kişilerin gizli kalmasını ve rahat bir şekilde işlemi gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Her kullanıcının belirli bir kimliğe sahip olduğu geleneksel yapılarda ise bu durum, bazen avantaj oluşturabilirken bazen de dezavantaj olabilmektedir (Ünal & Uluyol, 2020: 172).

Blok zinciri teknolojisi öncelikle merkezi yetkisi olmayan dağıtılmış bir sistemdir ve çok karmaşık bir sistem üzerine inşa edilmiştir. Kriptografi, dağıtık defter yapısı ve madencilik gibi anlaşılması zor ve uzmanlık gerektiren hususları kapsamaktadır. Bu teknolojiye uyum sağlamak da bu karmaşıklık nedeniyle zor olacaktır. Böyle bir altyapıyı telekomünikasyon veya banka sistemleri gibi karmaşık sistemleri olan yapılarla bütünleştirmek ölçeklenebilirlik, hizmet kalitesi, güvenlik ve hata toleransı bakımından ciddi sorunlar oluşturabilir (Mermer vd., 2018).

Tarihsel olarak, toplum çapında çığır açan teknolojik ilerlemelerin geniş kapsamlı etkileri vardır. Sadece iş yapmak için yepyeni yollar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda müşteri beklentilerini değiştirir ve yükseltir. Dolayısıyla müşteri-marka ilişkisinin doğasını değiştirir. Örneğin, İnternet, bilgi fenomenini algılama şeklimizi kalıcı olarak değiştirdi. İnternetin gelişiyile birlikte, bilgi tüketimi artık tek yönlü bir iletişim süreci değil, markaların müşterilerle iki yönlü bir diyalogudur. Aynı şekilde, Blok zinciri, İnternet’i sadece bilgi değil, her türden değerın aktarımı için güvenilir bir araç haline getirerek İnternet ortamındaki tüketici algılarını kökten değiştirecek şekilde ayarlanmıştır (Ertemel, 2018: 35). İnternette sürekli genişleyen dijital ticareti öngördüğümüzde, giderek daha fazla işlemin dijital, kablo üzerinden veya kablosuz olarak gerçekleştirilmesi an meselesidir (Lorne vd., 2018: 108).

İşletmelerin blok zinciri gibi teknolojilerin potansiyel risklerini ve faydalarını daha fazla araştırması gerekmektedir. İlk olarak, işletmeler mevcut kurumsal marka konumlandırmalarıyla blok zinciri özelliklerinin ve uygulamalarının uyumuna ve bu özelliklerin pazardaki mevcut konumlarıyla ne ölçüde eşleşebileceğine dikkat etmelidir. İkinci olarak, işletmeler, alternatif bir ödeme şekli olarak firma bazlı kripto para birimlerinin kullanımını yeniden düşünmeli ve bunun kısa ve uzun vadede yeni müşteri kazanımı ve marka imajının canlandırılması açısından etkilerini değerlendirmelidir. Üçüncüsü, işletmeler, çeşitli blok zinciri

uygulamalarının tüketicilere ne ölçüde değer katabileceğini ve markayla olan deneyimlerini iyileştirebileceğini ve ilgili hedef pazarda marka değeri artışı sağlayıp sağlamayacağını değerlendirmelidir. Dördüncüsü, markalar bu yeni teknolojinin ışığında müşteri sadakat programlarını yeniden gözden geçirmeli ve müşteri sadakat programlarına blok zinciri özellikleri eklemenin risklerini ve faydalarını dengelemelidir. Beşinci önemli alan, işletmelerin gelecekte pazarlama görevlerinde karşılaşacakları tüketici verilerinin demokratikleşmesinden kaynaklanan risklerdir. Altıncı olarak, markaların çevrimiçi reklamcılık kampanyalarında aracılara kaldırmaya doğru ilerlemesi ve tüketicileri kişisel bilgileri gönüllü olarak paylaşmaya teşvik etme (ve ödüllendirme) yollarını bulması gerekmektedir. Yedinci olarak, işletmeler blok zinciri özelliklerinden yararlanmalı ve marka vaatlerini hatasız bir şekilde iç ve dış paydaşlarına ulaştırmanın yeni yollarını bularak daha özgün, şeffaf ve güvenilir hale gelmelidir. (Boukis, 2019: 316-317).

Blok Zinciri Teknolojisinin Pazarlama Alanına Sağladığı Faydalar

Blok zinciri başlangıçta bir sanal para birimi sistemi (Bitcoin) oluşturmak için kullanılan bir teknoloji olmasına rağmen verileri daha kolay, güvenli ve mahremiyetle kaydetmek, dağıtmak ve kullanmak için bir zemin oluşturmuştur. İşlemlerin ve müşteri verilerinin daha iyi kaydedilmesi, piyasa katılımcılarının daha iyi bağlanması, maddi olmayan duran varlıkların sayısallaştırılması ve daha verimli bir bölümlendirme noktasında pazarlama uygulamaları potansiyeli önemlidir (Peres vd., 2022: 9-10).

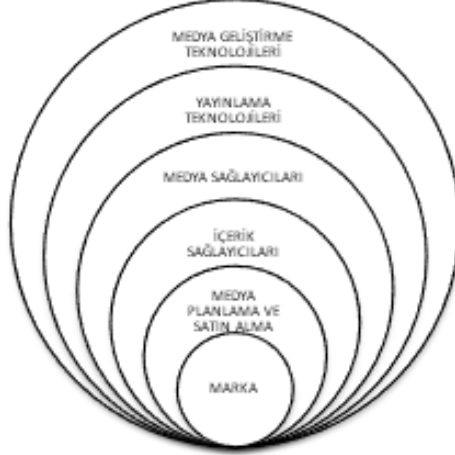
Blok zinciri, pazarlama faaliyetlerinin çalışma şeklini bozacak derece tüketiciler ve paydaşlarla etkileşim kurma yeteneğine sahip gibi görünse dahi, konuyla ilgili araştırmalarda hala önemli bir boşluk vardır. Blok zinciri uygulamasının pazarlamaya getireceği ana değişiklikler, aracısızlaşma, firmalar ve tüketiciler arasında güvenin artırılması, şeffaflığın artması, denetlenebilirlik ve hesap verebilirliğin artması, nihayetinde şifreleme ve akıllı sözleşmeler yoluyla tüketiciler ve tedarikçilerle yeni bir ilişki kurulmasıdır. Pazarlamanın çalışma şeklini önemli ölçüde değiştirebilecek dolaylı yoldan birkaç uygulama olarak tedarik zinciri yönetiminden ve kripto para birimleri aracılığıyla dijital ödemelerden bahsedilebilir. Kimlik bilgileri yönetimi, dijital pazarlama, sadakat programları gibi uygulamalar da doğrudan uygulamalardır (Antoniadis vd., 2020: 5).

Rejep vd. (2020) ise blok zinciri teknolojisinin pazarlama alanına sağladığı faydaları aşağıdaki gibi sıralamışlardır:

- Aracılıktan çıkarmayı teşvik eder,
- Tıklama sahtekarlığıyla mücadeleye yardımcı olur,
- Güven ve şeffaflığı güçlendirir,
- Gelişmiş gizlilik koruması sağlar,
- Güvenliği güçlendirir,
- Yaratıcı sadakat programları sağlar.

Reklam ve Blok Zinciri

Öncelikle blok zinciri teknolojisinin dijital reklamcılık endüstrisine yaptığı ya da yapacağı büyük katkıyı anlayabilmek için mevcut dijital reklamcılık ekosisteminin bilinmesi gerekmektedir. Dijital reklamcılık ekosistemiyle ilgili IAB (Interactive Advertising Bureau) tarafından IAB Arena olarak isimlendirilen ve Şekil 1’de de görüldüğü üzere kolay anlaşılabilir bir şema hazırlanmıştır (Minnium, 2015).

Şekil 1: Dijital Reklamcılık Ekosistemi (Minnium, 2015)

Bilindiği üzere reklam sektörü, muhasebe tarafı zor olan bir sektördür. Blok zinciri teknolojisi gelir-gider ve alma-satma göstergelerinde şeffaflık sunmakta ve daha verimli reklam yerleşimi sayesinde düşük maliyet ve marka bilinirliğini ve sadakatini artırmaya yönelik programlanabilir reklam gösterimi yaparak çeşitli fırsatlar yaratmaktadır. Ayrıca performans göstergelerine göre yatırımın stratejik tasarımı mümkün kılması ile bu teknoloji, geleneksel medya planlama süreçlerinin iyileştirilmesinde önemli avantajlar sağlamaktadır. Geleneksel reklam stratejileri ile benzer şekilde blok zinciri teknolojinin kullanımı, holistik bir anlayışla pazarlama, finans ve inovasyon tarafında yer alanları bir araya getirmekte ve kaynakların dağıtımında ve kullanımında performansı yükseltmektedir (Erbaş, 2019: 725).

Temel olarak, ücretli reklamlar, reklamcılar, tüketiciler ve yayıncılar arasında üç tarafça ilgi, veri ve para alışverişidir. Reklam odaklı bir blok zinciri teknolojisinin reklam pazarlarında uzun süredir var olan bazı zor sorunları çözmesi için büyük bir potansiyel vardır. Ancak mevcut çalışmalar sadece reklam veren-tüketici veya reklam veren-yayıncı ikililerine hizmet etmektedir. Bu pazarın her üç tarafında da sonuç elde edebilecek bir blok zinciri teknolojisi tasarlanmasının mümkün olup olmayacağı henüz cevap bulmuş değildir. Yayıncılar olmadan, hiçbir reklam verenin katılma ve teklif verme teşviki yoktur. Yine aynı şekilde reklam verenler olmadan, hiçbir yayıncının katılma ve satma teşviki yoktur ve tüketiciler olmadan da, yayıncıların ekonomik teşvikleri yoktur. Tabii ki, aynı anda üç tarafı bir araya getirmeye çalışmak, işleri daha da zorlaştırmaktadır (Joo vd., 2022: 8).

Blok zincirine dayanarak, önde gelen medya devlerinden küçük blog yazarlarına kadar herkes kolayca reklam geliri elde edebilir. Blok zincirleri, içerik kullanımının tam olarak izlenmesine izin verdiği için, reklam bütçelerinin doğrudan tahsis edilmesini de sağlar. Yeni, blok zinciri özellikli mikro ödemelerle birlikte içerik oluşturucular, müşterileri ile doğrudan ilişki kurabilir. (Blockchain Institute, 2017: 13-14) Blok zinciri, çevrimiçi reklamcılığın ödenme, satılma ve ölçülme şeklini değiştirme potansiyeline sahiptir. Blok zinciri, reklam verenlerin reklamlarının teslim edilip edilmediğini ve uygun müşterilere ulaşıp ulaşmadığını görmelerini mümkün kılmaktadır. Reklam verenler, bir reklamı kimin açtığını ve bu potansiyel müşterinin nerede olduğunu izleyebilmektedir. Ayrıca, bir promosyon kampanyasının dönüşüm oranlarını, yani bir satışla sonuçlanan reklamları değerlendirebilmektedirler (Kshetri ve Voas, 2019).

Liu vd. (2020), çalışmalarında gizlilik temelli ve hesap verebilirlik özelliğine sahip, blok zinciri tabanlı bir akıllı reklam ağı önermişlerdir. Blok zinciri tabanlı bu akıllı reklam ağına SANPA (Smart Advertising Network with Privacy-preserving Accountability) demişlerdir. Gerçek dünya uygulamaları noktasında yaptıkları deneyler sonucunda suistimalleri bertaraf eden, gizlilik temelli ve şeffaf bir blok zinciri teknolojisi geliştirmişlerdir.

Son yıllarda internet üzerinden dijital reklamcılık pazarının hızlı gelişimi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Düşük kaliteli reklamlar İnternet kullanıcıları için önemli sorunlara neden olmuştur ve bu konuda yapılan sahtekarlıklar dijital reklamcılık ekosistemini bir güven krizine sürüklemiştir. Denetim eksikliği ve etkili çalışma mekanizması, düşük kaliteli dijital reklamcılığın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu nedenle dijital reklamcılık pazarının sağlıklı bir gelişim sürdürmesi için yeni verimli bir yöntemin geliştirilmesi gereklidir. Blok zincirinin güvenilir bilgi işlem modeli ise bu sorunları çözmek için yeni çözüm yolları sunmaktadır. Ding vd. (2020), çalışmalarında dijital reklamcılık medya ekosistemi içerisinde, blok zinciri tabanlı bir dijital reklam medya sistemi tasarlamış ve uygulamışlardır. Bu sistem, reklamın kalitesini ve etkinliğini artırmak, kullanıcı katılımının coşkusunu artırmak ve kullanıcı görüntüleme deneyimini geliştirmek için tasarlanmıştır. Dijital reklamcılık ekosistemindeki mevcut problemler, bu sistem sayesinde çözülebilecektir (Ding vd., 2020: 494). Tablo 2’de, blok zincirinin bir reklam zincirindeki çeşitli aktörleri nasıl etkileyebileceğini göstermektedir.

Tablo 2: Blok Zincirinin Bir Reklamcılık Ekosistemindeki Çeşitli Oyuncular Üzerindeki Potansiyel Etkisi

Oyuncu	Potansiyel Etki	Açıklamalar/ Mekanizmalar
Reklam Verenler	Blok zinciri, reklam bütçelerindeki israfı azaltır ve reklam kampanyalarının etkinliğini artırır.	Tüketici yanıt verilerini toplayabilirler ve umulabilir, güvenli bir şekilde kullanabilirler.
Tüketiciler	Reklam izleyicileri, kişisel bilgi sağlamaya teşvik edilebilir. Verileri üzerinde daha fazla kontrole sahip olacaklar.	Akıllı sözleşmeler, reklam verenler ve reklam görüntüleyenler arasındaki anlaşmalar için pazarlık yapmak için kullanılabilir. Bir reklamı görüntüleyene ödenen tutar, reklam verenle paylaşılan bilgilerin ayrıntılarına ve değerine bağlıdır.
Tıklama Başına Ödeme Sağlayanlar (ör. Google ve Facebook)	Reklam endüstrisindeki birkaç büyük PPC hizmet sağlayıcısının mevcut hakimiyeti azalabilir.	Blok zinciri, reklam verenlerin şu anda reklam işlemleriyle ilgili bilgileri ele aldığı gizli doğaya meydan okuyabilir.
Reklam yayınlama siteleri	Daha fazla reklam çekmek için olumlu bir itibar önemli olacaktır.	Bir web sitesinin itibarı, demokratik oylama ile belirlenebilir.
Aracılar (ör. alt dağıtıcılar)	Roller zamanla azalacaktır.	Blok zincirinin merkezi olmayan yapısı, reklam verenlerin gelecekteki reklam izleyicileriyle daha doğrudan bağlantı kurmasını mümkün kılabilir.

Kaynak: Kshetri ve Voas, (2019: 60)

Tıklama sahtekarlığının yaygınlığı nedeniyle, çevrimiçi reklamcılığı izleyen yeni araçlara ciddi bir ihtiyaç vardır. Güveni artırabilen üçüncü taraf ölçüm yaklaşımları sağlayan araçlar, endişelerin bir kısmını azaltabilir. Ancak bu araçlar henüz uygulamada yoktur. Blok zincirinin değişmezlik ve şeffaflık özellikleri, çevrimiçi reklamcılıkla ilgili ayrıntıları denetlemek ve doğrulamak için yöntemler sağlayabilir. Fakat, blok zinciri performansı ile ilgili endişeleri giderecek çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır (Kshetri ve Voas, 2019). Lyu vd. (2022) çalışmalarında makinelerin tıklamasını önlemek ve bir insan tarafından yapılan sahtekarlıkların maliyetini artırmak için çevrimiçi reklamcılık için blok zinciri tabanlı bir tıklama sahtekarlığı tespit ve önleme şeması önermişlerdir. Çalışmada önerilen şema ile makinelerin tıklamaları veya bir insan tarafından yapılan sahtekarlıklar medya siteleri, yayıncılar ve reklamcılar tarafından doğru bir şekilde tespit edilebilir ve önlenebilir olduğu görülmüştür.

Çevrimiçi reklamcılıkta blok zinciri teknolojisinin kullanımına ilişkin birkaç endişe vardır. Bu endişelerden bir tanesi enerji tüketimi ve İnternet'in küresel karbondioksit eşdeğeri (CO₂e) ayak izinin hızlı büyümesi sayılabilir. Mevcut popüler blok zinciri tabanlı çözümler, çevrimiçi reklamcılığın gerektirdiğinden çok daha düşük bir ölçekte uygulandığında düşük enerji verimliliği sunar (Pärssinen vd., 2018, 54885).

Halkla İlişkiler ve Blok Zinciri

Blok zinciri, tüketicilere satın aldıkları ürün ya da hizmetlerin hangi menşeye sahip olduğunu ve hangi süreçlerden geçtiğini görmesine yardımcı olmaktadır. Bu sayede müşteri iletişimde şeffaflık vurgusu yapan işletmeler, potansiyel müşterileri üzerinde olumlu algı yaratabilir ve kendilerine güven duyulmasını sağlayabilir. Güven temeli üzerine inşa edilen bu iletişim ise marka sadakatinin oluşturulmasına ve marka değerinin yükseltilmesine katkı verir. Bu bağlamda işletmelerin önümüzdeki yıllarda blok zinciri teknolojisine daha fazla yatırım yapacağı ve blok zincirini daha fazla kullanacağı söylenebilir (Aydın, 2020: 25).

Blok zinciri tüketicilerin markaya olan güvenin artmasında önemli derecede katkı sağlamaktadır. Blockchain'in daha geniş çapta benimsenmesi, tüketicilerin markalara olan güvenini üç şekilde geri yükleyebilir veya artırabilir (Boukis, 2019: 313):

- i. Marka şeffaflığını artırarak,
- ii. Sahte tüketimi azaltarak ve
- iii. Çevrimiçi pazarlarda marka güvenini artırarak.

Sonuç

Blok zinciri teknolojisi nispeten yeni bir teknolojidir. Ancak şimdiden dünyayı değiştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Yeni bir dijital pazarlama türü olma potansiyeline sahip olan blok zinciri teknolojisi, pazarlamacıların ve akademisyenlerin ilgisi epey çekmektedir. Çalışmada, ilk olarak blok zinciri teknolojisinin bir işletmenin pazarlama faaliyetlerini potansiyel olarak nasıl etkileyebileceğine yönelik çalışmalara ve bilgilere yer verilmiştir. Her şeyden önce, blok zinciri teknolojisi, aracısızlaştırmayı teşvik ederek piyasa yapılarını değiştiren, yani veri akışlarını işleyen ve filtreleyen ve maliyet ekleyen araçların kaldırılmasını sağlayan eşler arası iletişime dayanmaktadır. Blok zinciri teknolojisi, değişmez ve paylaşılan veri kayıtları oluşturarak, veri kalitesini iyileştirmeye ve veri erişimini kolaylaştırmaya da yardımcı olabilmektedir. Tüketici merkezli bir perspektiften bakıldığında, blok zinciri teknolojisi, veri ve bilgi şeffaflığını artırarak ve mahremiyet ve güvenliği sağlayarak tüketici ilişkilerini önemli ölçüde dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, ek değer yaratmaya yardımcı olabilecek yenilikçi tüketici sadakat programları biçimlerine de izin vermektedir. Pazarlamacılar, blok zinciri platformuna gerçek zamanlı erişim sayesinde üyelerin profilleri, puanları, satın alma kalıpları, ödeme geçmişi ve promosyon yanıtları hakkında görünürlük kazanabilir ve bu da onların daha çekici, değerli ve özelleştirilmiş sadakat programları oluşturmalarını sağlayabilmektedir. Blok zinciri teknolojisi, hem tüketiciler hem de markalar için daha güvenilir bir dijital pazarlama ortamı oluşturarak, tıklama sahtekarlığının potansiyel olarak yıkıcı etkisiyle ilgili belirli riskleri azaltabilir.

Kaynakça

- Antoniadis, I., Spinthiropoulos, K., & Kontsas, S. (2020). Blockchain applications in tourism and tourism marketing: A short review. *Strategic innovative marketing and tourism*, 375-384.
- Atalay, G. E. (2018). Blokzincir teknolojisi ve gazeteciliğin geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 45-54.
- Aydın, A. F. (2020). Marka iletişimi ve blok zinciri ilişkisine dair bir tartışma. S. Gezgin ve H. Çiftçi (Ed.), *İletişimde Seçme Konular* içinde (ss. 3-31). Ankara: İksad.
- Aydın, S. (2020). Dijital çağda pazarlama anlayışının dönüşümü. G. Telli ve S. Aydın (Ed.), *Dijital Dönüşüm* (ss. 315-355). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Blockchain Institute, Blockchain Media. (2017). *A new game changer for the media industry?. Monitor Deloitte* https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/za/Documents/technology-media-telecommunications/ZA_PoV_Blockchain_Media_250817.pdf (E.T: 27.12.2021)
- Bodkhe, U., Tanwar, S., Parekh, K., Khanpara, P., Tyagi, S., Kumar, N., & Alazab, M. (2020). Blockchain for industry 4.0: A comprehensive review. *IEEE Access*, 8, 79764-79800.
- Boukis, A. (2019). Exploring the implications of blockchain technology for brand-consumer relationships: A future research agenda. *Journal of Product & Brand Management* 29 (3), 307-320.
- Ding, Y., Luo, D., Xiang, H., Liu, W., & Wang, Y. (2020). Design and implementation of blockchain-based digital advertising media promotion system. *Peer-to-Peer Networking and Applications*, 14(2), 482-496.
- Erbaş, S. (2019). Reklamcılıkta ve pazarlamada yeni nesil teknoloji: Blok zincir. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 712-729.
- Ertemel, A. V. (2018). Implications of blockchain technology on marketing. *Journal of international trade, logistics and law*, 4(2), 35-44.
- Harvey, C. R., Moorman, C., & Toledo, M. (2018). How block chain will change marketing as we know it. Available at SSRN 3257511.
- Joo, M., Kim, S. H., Ghose, A., & Wilbur, K. C. (2022). Designing Distributed Ledger technologies, like Blockchain, for advertising markets. *International Journal of Research in Marketing*. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2022.08.004>
- Kshetri, N., & Voas, J. (2019). Online advertising fraud. *Computer*, 52(1), 58-61.
- Liu, D., Huang, C., Ni, J., Lin, X., & Shen, X. (2020). Blockchain-based smart advertising network with privacy-preserving accountability. *IEEE Transactions on Network Science and Engineering*, 8(3), 2118-2130.
- Lyu, Q., Li, H., Zhou, R., Zhang, J., Zhao, N., & Liu, Y. (2022). BCFDPS: A Blockchain-Based Click Fraud Detection and Prevention Scheme for Online Advertising. *Security and Communication Networks*. Article ID 3043489, <https://doi.org/10.1155/2022/3043489>
- Lorne, F. T., Daram, S., Frantz, R., Kumar, N., Mohammed, A., & Muley, A. (2018). Blockchain economics and marketing. *Journal of Computer and Communications*, 6(12), 107-117.
- Mermer, G. B., Zeydan, E., ve Arslan, S. S. (2018). Blok Zincir Teknolojilerine Genel bir Bakış: Çalışma Prensibi, Fırsatları ve Zorlukları. *26th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*. IEEE, 2018, İzmir.
- Minnium, O. (2015). The IAB Arena: A Simplified View of the Digital Advertising Ecosystem, <https://www.iab.com/news/the-iab-arena-a-simplified-view-of-the-digital-advertising-ecosystem/>, (E.T: 01.03.2021).
- Pärssinen, M., Kotila, M., Rumin, R. C., Phansalkar, A., & Manner, J. (2018). Is blockchain ready to revolutionize online advertising?. *IEEE access*, 6, 54884-54899.
- Peres, R., Schreier, M., Schweidel, D. A., & Sorescu, A. (2022). Blockchain meets marketing: Opportunities, threats, and avenues for future research. *International Journal of Research in Marketing*. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2022.08.001>
- Rejeb, A., Keogh, J. G., ve Treiblmaier, H. (2020). How blockchain technology can benefit marketing: Six pending research areas. *Frontiers in Blockchain*, 3, 3.
- Ryan, D. (2014). *Dijital Pazarlama*. (çev. M. M. Kemaloğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal, G. ve Uluyol, Ç. (2020). Blok Zinciri Teknolojisi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13(2), 167-175.
- Yazıcı A.M. (2020). Akıllı topluma giden dönüşümler. G. Telli ve S. Aydın (Ed.), *Dijital Dönüşüm* (ss. 79-101). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.

ÇARŞAMBA OVASINDAKİ KLİMATİK ÖZELLİKLERİN ŞEKER PANCARI TARIMI AÇISINDAN ANALİZİ

Yahya KADIOĞLU¹, Derya AĞBABA²

GİRİŞ

Şeker, temel gıda maddelerden biri olup şeker kamışı ya da şeker pancarından üretilir. Dünya şeker üretiminde yaygın olarak şeker kamışı kullanılsa da Türkiye'deki üretimin tamamı şeker pancarından elde edilmektedir (Demirdöğen, 2022: 89). Alman kimyager Andreas Marggraf 1747 yılında yapmış olduğu araştırmalar neticesinde şeker pancarından şeker elde edilebileceğini ifade etmiştir (Johnson vd, 1977: 5). Bundan 40 yıl sonra Franz Karl Achard pancardan şeker üretimini gerçekleştirmiş ve Achard şekerin babası olarak kabul edilmiştir (Johnson vd, 1977: 5).

Avrupa'da şeker pancarı tarımı 1840-1850 devresinde başlamıştır (Doğanay, 1992: 171). Osmanlı Dönemi'nde şeker üretmek için girişimlerde bulunulmuş ancak sonuç alınamamıştır. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında şekerin temininde yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet döneminde şeker üretimine öncelik verilmesine neden olmuştur (Karayaman, 2010: 3-4). Türkiye'de şeker sektörünün desteklenmesinin 1925 yılında çıkarılan "Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyâzât ve Muâfiyyât Hakkında Kânûn" ile başladığını söylemek mümkündür (Demirdöğen, 2022: 86). Nitekim sonrasında alınan kararlar doğrultusunda şeker fabrikası kurulmasına kolaylıklar sağlanmaya çalışılmış ve ülkemizde ilk şeker fabrikasının temeli 1925 yılında Nuri Şeker'in girişimleriyle Uşak'ta atılmıştır (Özçağlar, 1993: 71-72). Ancak bazı teknik aksaklıklar nedeniyle bu fabrikanın

1 Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0002-9483-1635, yahya.kadioglu@samsun.edu.tr
2 Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0002-5161-0832, derya.agbaba@samsun.edu.tr

üretim başlması gecikmiştir. Uşak'taki fabrikanın üretime başlamasından iki hafta önce Türkiye'de ilk şeker üretimi 1926 yılında Alpullu Şeker Fabrikası'nda yapılmıştır (Özçağlar, 1993: 72).

Şeker fabrikaları kendi bölgelerinde yer alan üreticilere şeker kotalarını paylaşmakta ve üreticiler ile sözleşme yaparak üretilmesi gereken şeker pancarı miktarını belirlemektedir (Demirdöğen, 2022: 89). Böylece şeker üretiminde arz talep dengesinin sağlanması hedeflenmektedir. Geçmiş yıllarda şeker üretimi ihtiyacın çok üzerinde gerçekleşmiş ve stoklar artmıştır. Bu sorunun çözümü için 1998 yılında getirilen kota uygulaması ile şeker pancarı üretimi sınırlandırılmıştır (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü [TEPGE], 2022: 8).

Şeker pancarı yetiştiriciliğinde uygun iklim şartları önem arz eder. Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin tarımsal faaliyetler üzerindeki birçok kolaylaştırıcı etkisine rağmen hava olaylarının tarımsal faaliyetler üzerindeki etkisi halen küçümsenmeyecek boyuttadır (Kadıoğlu, 2016a: 530). Bir bölgede etkili olan iklim şartları o bölgedeki tarımsal yapının genel karakterini belirler. Mevcut ürün deseni buradaki iklim elemanları ile uyumlu bir yaşam birlikteliği oluşturur. Aksi durumda tarımsal faaliyetlerin yapılması zorlaşır.

Çarşamba Ovası ve yakın çevresinde (özellikle Tekkeköy-Gelemen havzasından Çarşamba ilçesini ve Terme ilçesini içine alan güneydeki dağ uzantılarının bulunduğu sınırlara kadar uzanan düzlük alanların kapladığı yörede) yıllık ortalama sıcaklığın 14-15°C olduğu (Samsun'da 14°C, Çarşamba'da 14.5°C) nemli ılıman bir iklim hüküm sürmektedir (Hekimoğlu ve Altındağ, 2008: 55). Ova deniz iklimi bölgesinde kaldığı için şeker pancarının sulamaya çok fazla ihtiyaç duyulmadan yetiştirilebileceği elverişli yerlerden biri olsa da gece sıcaklıklarının yüksek olması yumru içindeki şeker varlığı için arzu edilmeyen bir özelliktir (Özgür, 2003: 31). Bu nedenle sahada yetiştirilen şeker pancarının şeker oranı düşük ve şeker üretim maliyeti yüksektir.

Çarşamba Ovası, şeker pancarı üretiminde iç kesimlerde yer alan Vezirköprü ve Havza'nın oldukça gerisindedir. Çarşamba Şeker Fabrikası 8 Aralık 1989 tarihinde işletmeye açılmış ve 2010-2011 dönemine kadar üretime devam etmiştir (turkseker.gov.tr). Fabrikanın kurulmasıyla birlikte ovada şeker pancarı üretimi başlamış, 2010 yılında fabrikanın faaliyetlerini durdurmasıyla üretim sona ermiştir. Nitekim TÜİK istatistiklerine göre sahada 2005 yılında 13020 dekar alanda şeker pancarı ekimi yapılmış ve 2015 yılında ise pancar ekimi tamamen sona ermiştir. Fabrikanın kapatılmasından sonra Samsun ili genelindeki diğer pancar tarım alanlarında da ciddi bir daralma görülmüştür.

Türkiye'de ilk defa 1996 yılında ithal ham şekerden kristal şeker üretimi, Çarşamba Şeker Fabrikası'nda gerçekleştirilmiştir. Fabrikada işlenen pancardaki şeker oranı Türkiye ortalamasından düşük ve toplam kayıp yüzdesi de Türkiye ortalamasından yüksektir. Örneğin 2010 yılında işlenen pancardaki şeker oranı

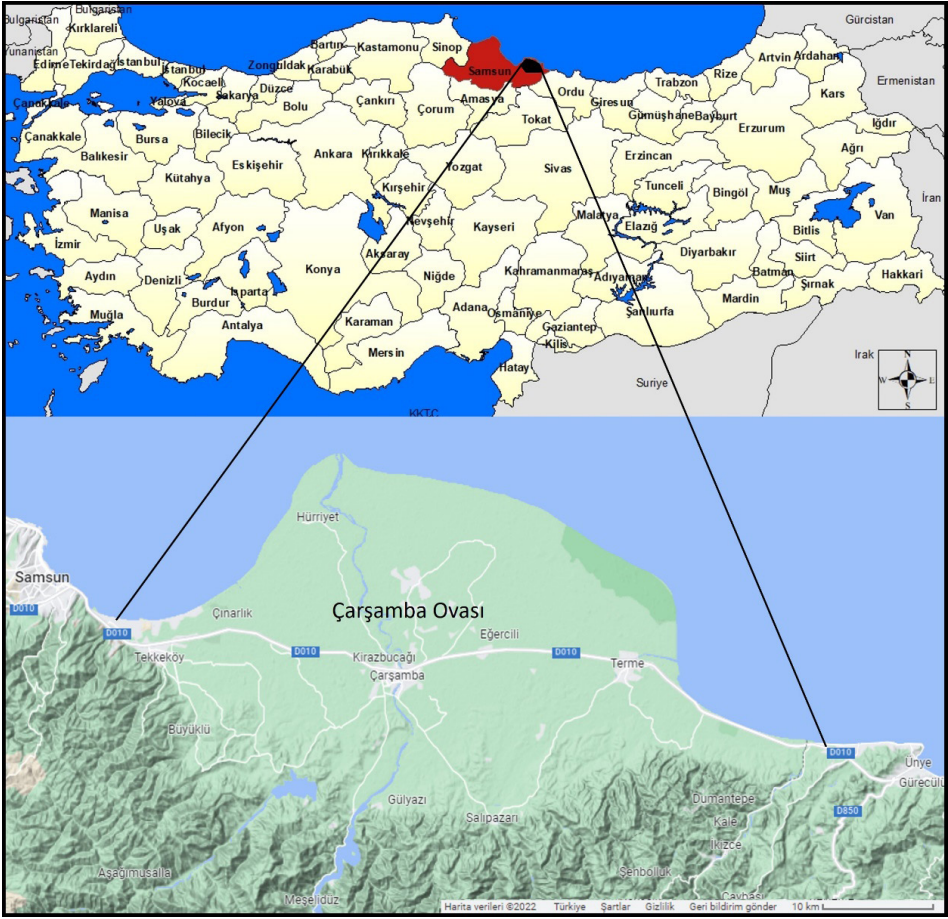
Çarşamba'da %11,45 iken Türkiye ortalaması %15,61 idi (Türkşeker, 2010: 36). Şeker oranının ülke geneline göre düşük olması yöredeki iklim özelliklerinin bir sonucudur.

Türkşeker faaliyet raporlarındaki Çarşamba Şeker Fabrikası üretim istatistikleri incelendiğinde işlenen pancar ve üretilen şeker miktarında zaman zaman dalgalanmalar olduğu, ve üretimin sürekli bir azalma eğiliminde olduğu görülür. Nitekim 1998 yılında 401.000 ton pancar işlenirken 2010 yılında bu miktar 82.300 tona düşmüştür. Fabrika 2005 yılından sonra hedeflenen günlük ortalama pancar işleme kapasitesine ulaşamamış ve 2010 yılında ise üretim 2.185 tonla faaliyet süresi içindeki en düşük ortalamaya inmiştir. Fabrikanın kapanmadan önceki son üretim tarihi olan 2010'da Turhal'dan Çarşamba'ya 52.300 ton şeker pancarı gönderilmiştir. Aynı yıl Çarşamba Şeker Fabrikası'nın kendi sahasında üretilen pancar 30.000 ton, fiilen işlenen pancar ise 82.300 ton olmuştur (Türkşeker, 2010: 12). Fabrikanın kapatılmasından sonra 2012 yılında Çarşamba Şeker Fabrikası'nın sorumlu olduğu bölgeden Çorum'a 1800 ton şeker pancarı gönderilmiştir (Türkşeker, 2013: 13).

2020 yılında Çarşamba Şeker Fabrikası için 64.000 ton pancar üretim taahhüdü alınmış, bu amaçla Çarşamba ve diğer üretim sahalarındaki 42 köyde 365 üretici 850 hektar alanda pancar ekimi yapılmıştır. Ancak fabrika işletmeye açılmadığından üretilen 26000 ton pancar Kastamonu Şeker Fabrikası'na gönderilmiştir (Türkşeker, 2021: 33).

ÇALIŞMA SAHASININ KONUMU VE ARAŞTIRMANIN AMACI

Çarşamba Ovası Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü sınırları içinde yer alır. Ova Yeşilirmak'ın taşımış olduğu alüvyonların kıyı kesiminde birikmesiyle oluşmuştur. Ovanın doğu ucunda Çaltı, batı ucunda Cıva burnu bulunur. Kuzeyinde akarsuların yatak değiştirmesi sonucu oluşmuş sığ göller, bataklıklar ve lagünler yer alır. Bu nedenle ekili-dikili alanlar kuzeye doğru azalır. Ova yüksek tarımsal potansiyeli sayesinde bölge ve yöre ekonomisinde önemli katkı sağlar. Geniş alüvyal topraklar ve ılıman iklim özellikleri ovanın tarımsal önemini artırır (Kadıoğlu, 2016a: 529).

Şekil 1. Çarşamba Ovası'nın Lokasyon Haritası

Kaynak: ArcGIS ve Google Maps Görüntülerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Çalışmada Çarşamba Ovası'ndaki iklim özelliklerinin şeker pancarı tarımı açısından yeterliliği araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikle Çarşamba Ovası'na ait uzun yıllık meteorolojik veriler şeker pancarının yetiştirme koşulları bakımından ele alınmış, iç kesimlerden Vezirköprü'nün ve Amasya'nın rasatları da çalışmaya eklenerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Böylelikle şeker pancarı tarımının yapıldığı kıyı ve iç kesimler arasındaki iklimik farklılıklar şeker pancarı tarımı açısından değerlendirilmiştir.

Ülkemizde şeker pancarı tarım alanları genellikle iç bölgelerde yoğunlaşmıştır. Karakteristik Akdeniz ve Karadeniz iklim özelliklerinin görüldüğü kıyı kuşağında şeker pancarı tarımı ideal gelişme ortamı bulamaz. Deniz tesirinin etkili olduğu bu kuşakta yüksek nem değerleri bitki için bazı olumsuzluklar ortaya çıkarır. Çarşamba, Karadeniz İklim özelliklerinin belirgin olduğu bir delta ovasıdır. Yaz mevsimindeki yağışlar sulamaya duyulan ihtiyacı azaltsa da nispeten yüksek nem değerleri bitkinin yumru içindeki şeker tüketimini hızlandırmakta ve şeker oranını düşürmektedir.

BULGULAR

Türkiye’de şeker pancarı ekim alanları kıyı ardı ve iç bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu özellik söz konusu sahalardaki iklimik özelliklerin bir sonucudur. Şeker pancarı yetiştirilen bölgelerde yumru bağlama ve olgunlaşma dönemi olan ağustos-eylül aylarında gece ile gündüz sıcaklık farklarının belirginleşmesi gerekir. Bu devre yumrunun şeker biriktirme devresi olduğundan gündüzleri havanın ılık ve açık, geceleri serin geçmesi beklenir (Doğanay, 2007: 150-151). Serin gecelerde bitkinin fizyolojik faaliyetleri minimum düzeye indiğinden yumruda şeker tüketimi olmaz. Buna karşılık geceleri serin olmayan bölgelerde fizyolojik faaliyetler devam ettiğinden yumrudaki şekerin bir kısmı bitkinin gelişimi için harcanır (Gediz, 1953: 21). Bu aylarda ülkemizin kıyı kesimlerinde nemin etkisiyle gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı belirgin değildir. Geceleyin hava sıcaklığı bitkinin fizyolojik faaliyetlerini sürdürecektir limitlerin üzerinde olduğunda bitki yumru içindeki şekeri kullanarak gelişimini sürdürür. Bunun sonucunda yumrudaki şeker oranı düşer. Sıcaklık gece 15°C, gündüz 20-23 °C olduğunda pancarda şeker yoğunluğu maksimum düzeye çıkar (Johnson ve diğerleri, 1977: 29-30). Özellikle temmuz ayından itibaren yumrudaki büyüme ve olgunlaşmanın hızlanmasıyla gece ile gündüz arasındaki sıcaklık değerleri daha önemli hale gelir.

Çarşamba Ovası’nda haziran-eylül döneminde sıcaklık değerleri akşam saat 21:00’de 15 °C’nin altındadır. Aynı dönemde öğle 14:00 ve akşam 21:00 saatleri arasındaki sıcaklık farkı 5-5.7 °C arasında değişir. Şüphesiz gecenin ilerleyen saatlerine doğru bu fark biraz daha artsa da yine iç bölgelerden daha azdır. Nitekim bahsi geçen dönemde iç kesimde şeker pancarı tarımının yaygın olduğu Vezirköprü’de sıcaklık farkı 5.8-7.5 °C arasındadır. İlkbahar mevsimi ortalarında ekilen ve sonbahar mevsimi sonlarına kadar hasadı yapılan pancar bitkisinin çimlenme, büyüme, olgunlaşma ve hasat devrelerinde hava olaylarının etkisi oldukça fazladır. Ekim dönemini kapsayan mart ve nisan aylarında ortalama sıcaklık 7-8 °C’den, büyüme döneminde ise (mayıs ve haziran) 18-20 °C’den az olmamalıdır (Doğanay, 2011: 99). Çarşamba Ovası’ndaki aylık ortalama sıcaklık değerleri incelendiğinde ilkbahar mevsimi başlarından itibaren ortalamalarının belirgin bir artış içinde olduğu görülür. Mart ayında 8.1 °C olan ortalama sıcaklık nisanda 11.3 ve mayısta 15.7 °C’ye yükselir. Çarşamba’ya nazaran iklimin biraz daha karasal karakter gösterdiği ve şeker pancarı tarım alanlarının yoğunlaştığı Amasya’da aynı mevsimde söz konusu değerler sırasıyla 8.4, 13.6 ve 17.9 °C’dir. Ekim dönemindeki sıcaklıkların kısmen daha yüksek olduğu Amasya’da ilkbahar mevsiminde bitkinin çimlenme ve büyümesi daha hızlı gerçekleşir. Yaz mevsimi boyunca Amasya’daki ortalama sıcaklık değerleri Çarşamba Ovası’na göre daha yüksektir. Bununla birlikte aradaki fark haziran ayından ağustos ayına doğru azalır ve eylülde sıcaklık değerleri eşitlenir (Tablo 1).

Tablo 1. Çarşamba Ovası ve Seçilmiş Bazı İstasyonlardaki Sıcaklık Değerleri, Güneşlenme Süresi ve Kapalı Gün Sayısı

İklim Elemanları	İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Ort Sıcaklık (°C)	Çarşamba	6.4	7.0	8.1	11.3	15.7	20.4	23.3	23.5	20.0	16.1	12.4	9.3
	Amasya	2.7	4.5	8.4	13.6	17.9	21.6	24.1	24	20	14.6	8.6	4.6
Minimum Sıcaklık (°C)	Çarşamba	-8	-7.6	-7.5	0.0	3.4	5.9	10.7	11.5	7	1.6	-1.3	-3.6
	Amasya	-21	-20.4	-15.3	-5.1	-0.1	4.8	8.5	8.8	3	-2.9	-9.5	-12.7
Maksimum Sıcaklık (°C)	Çarşamba	24.6	27.6	29.1	34	38.5	40.1	40.5	40.2	38	34.1	30.5	26.9
	Amasya	21.3	24.8	31.2	35.8	37.5	41.8	45	42.2	40.3	36	29.7	22.9
Ort Güneşlenme süresi Saat/ Dk ³	Samsun	2.47	3.14	3.34	4.31	6.19	8.09	8.37	8.06	6.18	4.38	4.42	2.36
	Amasya	2.08	3.12	4.30	5.48	7.30	9.0	9.47	9.24	7.41	5.58	3.13	2.0
Ort kapalı Gün Sayısı	Çarşamba	19.1	16.9	18.2	14.6	12.8	7.9	7.3	7.8	11.3	14.3	15.2	17.1
	Amasya	12.5	9.7	9	7.1	3.9	1.3	0.6	0.4	1.3	4.7	7.4	13
Gün İçerisindeki Mak. Sıc Farkı (°C)	Çarşamba	18.1	20	23.1	22.8	25.1	22.9	22.4	24.5	23.5	20.4	22.5	18.5
	Amasya	19.1	24.2	25.9	24.7	25.3	25.8	25	28.1	26.4	27.4	23	18.3

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Ekstrem sıcaklık değerleri vejetasyon döneminin her aşamasında önem arz eder. Yüksek veya düşük sıcaklıkların görüldüğü yıllarda çimlenme gecikir, büyüme ve gelişme yavaşlar. Yumrunun yeterli olgunluğa ulaşması zorlaşır (Kadioğlu, 2009: 112). Sıcaklık 30 °C'nin üzerine çıktığında bitkinin gelişimi durmakta ve bitki yumru içindeki şekeri kullanmaktadır (Özçağlar, 1992: 32). Çarşamba Ovası'nda maksimum sıcaklık değerleri mart 1978, nisan 1975 ve mayıs 1970'de 29 °C'nin; haziran 1978, temmuz 1973 ve ağustos 1977 yıllarında 40 °C'nin üzerine çıkmıştır (Tablo 1). Amasya'da ise 2000 yılı temmuz ayında 45°C'yi görmüştür.

Düşük sıcaklıklar toprak içindeki tohumların donma riskini artırır. Taze sürgün ve yapraklara zarar verir (Kadioğlu, 2009: 112). Ovadaki minimum sıcaklıklar yıl boyunca Amasya'dan daha yüksek değerlerde seyretmiştir. Ekimin yapıldığı ilkbahar mevsiminde Çarşamba Ovası'ndaki minimum sıcaklıklar martta 7.5 °C ve nisanda 0.0 °C olmuştur (Amasya mart -15.3 °C ve nisan -5.1 °C). Yaz mevsiminde aradaki fark azalmakta sonbahar mevsiminden itibaren tekrar artmaya başlamaktadır. Bu değerler dikkate alındığında Çarşamba'da ekim dönemindeki minimum sıcaklıkların şeker pancarı tarımı için daha az zararlı olduğu anlaşılır. Amasya'da ise minimum sıcaklıkların görüldüğü yıllarda tohumların donma tehlikesi fazladır. Şeker pancarında donma -2.4 ila -4.3 °C'de başlar ve -16 °C'ye ulaştığında bitkinin hayati faaliyetleri sona erer (Özçağlar, 1992: 34).

Şeker pancarı güneşlenme isteği fazla olan bir bitkidir. Yapılan araştırmalar güneşlenme süresi arttıkça bitkinin toprak üstü, toprak altı kısımlarında gelişmenin

3 Çarşamba Meteoroloji İstasyonu'nda güneşlenme ölçümü yapılmadığından Samsun Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılmıştır.

hızlandığını ve yumruda şeker birikiminin arttığını göstermiştir (Avcı, 1993-1996: 267). Güneşlenme süresi verimi ve kaliteyi yükseltir. Bitki zararlılarının oluşumunu engeller (Kadioğlu, 2009: 113). Güneşlenme süresi azaldıkça yumru içindeki şeker oranı düşer (Gür, 2019: 14). Sahada en uzun güneşlenme süresi yaz aylarında görülür (günlük 8.09-8.37 saat/dk). Günlük ortalama güneşlenme süresinin en yüksek olduğu ay 8 saat 37 dakika ile temmuzdur. Bu süre İç Ege Bölümü'ndeki Çivril'de (Denizli) temmuz ayında 11 saat 54 dakika (Kadioğlu, 2009: 113) ve Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesimindeki Amasya'da 9 saat 47 dakikadır (temmuz). Sahada yaz mevsimindeki ortalama güneşlenme süresi Amasya'dan 3 saat 19 dk daha azdır. Güneşlenme süresi az olduğunda yumru içinde yeterli şeker birikimi gerçekleşmez ve verim düşer. Kapalı günlerin sayısı fazla olduğunda (gökyüzünün 8/10'nun ya da tamamının bulutlu olması) güneşlenme süresi kısalmır. Yaz mevsiminde Çarşamba Ovası'ndaki kapalı gün sayısı (23 gün) Amasya'dan 10 kat (2.3 gün) daha fazladır.

Foto 1. Çarşamba Ovası'nda yeni çimlenmiş şeker pancarı fideleri
(<http://www.haberexpres.com.tr/carsamba-ovasinin-sekeri-yukseliyor-340g.htm>)

Şeker pancarı, ekimin yapıldığı aylarda çimlenebilmesi için suya ihtiyaç duyar. Bu aylarda yeterli yağış düşmezse çimlenme geç olur (Özgür, 2003: 9). Su ihtiyacı büyüme ve gelişme döneminde de devam eder. Şayet bu dönemlerde bitki ihtiyacı duyduğu suyu yağış yoluyla karşılayamazsa sulama yapılması gerekir. Sulanan tarlalarda verim önemli miktarda artar. Sulanamayan tarlalarda ise %40-60 oranında azalır (Özçağlar, 1992: 35). Yağış miktarı 500-600 mm olan bölgelerde şeker pancarı tarımı kolaylıkla yapılır. Ancak yağış bitkinin suya ihtiyaç duyduğu dönemde düşmelidir. Çarşamba Ovası ülkemizde yaz yağışlarının şeker pancarı tarımı için yeterli olduğu sahalardan biridir (Avcı, 1993-1996: 273-274). Ovada 1023 mm'lik yıllık ortalama yağışın %17.57'si (179.8 mm) yazın düşer. Bu oran aynı dönemde Amasya'da % 13.28'dir (60.9 mm). Aynı şekilde ilkbahar mevsiminde Çarşamba

Ovası'na düşen yağışlar Amasya'ya düşen yağışlardan fazladır. Bununla birlikte yeterli yağışın olmadığı yıllarda sulamaya ihtiyaç duyulur. Eylül ve ekim aylarında yağış fazla olduğunda toprak çamur halini alır ve hasat zorlaşır. Maksimum yağışların görüldüğü tarihlerde bitkinin toprak üstü aksamalarında fiziki tahribat meydana gelir. Eğimli sahalarda aniden akışa geçen yüzey suları toprağın süpürülmesine ve yeni çimlenmiş fidelerin çamur içinde kalmasına neden olur. Çarşamba Ovası'nda eğim değerleri az olduğundan bu tür sorunlar görülmez. Ancak ani ve şiddetli yağışlar nedeniyle yer altı su seviyesinin yüzeye yakın olduğu alanlarda toprak çamur haline dönüşür. Tarlalarda bakım ve hasat çalışmaları güçleşir (Kadioğlu, 2016b: 542). Bu durumun uzun sürmesi halinde su içinde kalan bitki kökleri zarar görür. Nitekim 27 Mayıs 2000 tarihinde etkili olan yağışlar ovada taşkınlara neden olmuş ve tarım alanları su altında kalmıştır. Ovanın toprak yapısı yeraltı su seviyesinin yükselmesini tetiklemiş ve taşkın sularının etrafa yayılmasını kolaylaştırmıştır (Şahin, 2002: 80-85). Eğim azlığından dolayı yüzey suları tahliye olamamış, toprak bir müddet bataklık görünümü kazanmış ve toprağın havalanması zayıflamıştır (Kadioğlu, 2016a: 533). Çalışma sahasında rasat süresince maksimum yağışların en yüksek olduğu aylar temmuz (116.9 mm) ve ağustos (125.8 mm) aylarıdır. Şeker pancarı tarımının yoğun olduğu Vezirköprü ilçesinde bu yağışların miktarı az olduğundan (haziran 86.7 mm, temmuz 69.1 mm) tahrip gücü çok daha düşüktür.

Tablo 2. Çarşamba Ovası ve Seçilmiş Bazı İstasyonlardaki Yağış, Nem, Kuvvetli Rüzgârlı ve Donlu Gün Rasatları

İklim Elemanları	İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Ort yağış (mm)	Çarşamba	102.2	77	76.2	81.4	66.9	53.6	59.6	66.6	76.4	115.8	121.2	126.2
	Amasya	48.4	38	46.6	56.8	51.4	36.9	14.9	9.1	20.6	35.7	45.2	54.8
Maksimum Yağış (mm)	Çarşamba	67	32.3	50	64	76.9	63	116.9	125.8	73.2	66	86.3	74.6
	Vezirköprü	30	28.2	42	32.2	38.2	86.7	69.1	53.2	46	34.3	37.6	36.6
Ortalama Nem (%)	Çarşamba	72	71.3	73.1	72.8	72.4	70.4	70.8	73.2	77.1	77.6	73.3	72.3
	Amasya	67.9	62.6	58.3	56.6	56	53.4	52.3	53.6	56.5	62.1	66.9	69.4
Donlu Gün sayısı	Çarşamba	4.1	4	1.3								0.1	1
	Vezirköprü	17.2	13.7	7.3	0.7	0.1					0.3	4.6	11.4
Ort Kuvvetli Rüz. Gün say.	Samsun	8.3	7.2	6.8	4.6	2.5	3.3	3.6	3.1	2.9	3.8	6.1	9.1
	Amasya	2.4	3.1	4.3	5	4.6	4.1	3.7	3.3	2.9	1.7	1.9	1.8

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

İlkbahar mevsimindeki donlar tohumların çimlenmesine ve yeni çimlenmiş fidelerin gelişimine zarar verir. Ekim dönemi olan mart ve nisan aylarında toprak sıcaklığı tohumların çimlenmesi için önem arz eder. Pancar yetiştiriciliğinde optimum toprak sıcaklığı $-2\text{ }^{\circ}\text{C}$ 'nin altına inmemelidir (Özçağlar, 1992: 32). Sahada mart ayında 20 cm derinlikte ortalama toprak sıcaklığı⁴ martta 9.3 ve nisanda 13.5 $^{\circ}\text{C}$ 'dir. Bu değerler çimlenme için optimum limitlerin üstünde olduğundan

⁴ Çarşamba Meteoroloji İstasyonu'nda toprak sıcaklığı ölçümü yapılmadığından Samsun Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılmıştır.

tohumların çimlenmesini kolaylaştırır. Mart ve nisan aylarındaki donlar ekimin gecikmesine ve yetiştirme süresinin kısalmasına yol açar (Şiray, 1979: 33). Geç donlar bitki gelişim hızını düşürmekte ve bitkiler üzerinde hasar meydana getirmektedir (Kadioğlu, 2009: 115). Çarşamba Ovasındaki donlu gün sayısı iç kesimdeki yerleşim merkezlerine göre daha azdır. Nitekim mart ayında ortalama donlu gün sayısı Çarşamba'da 1.3 gün iken, bu sayı Vezirköprü'de 7.3 güne çıkar. Yine rasat süresince nisan ve mayıs aylarında Çarşamba'da don olayı görülmezken, Vezirköprü bu aylardaki ortalama donlu gün sayısı 0.8 olmuştur (Tablo 2).

Nem, sıcaklığı denetim altında tutan bir iklim elemanıdır. Nemli bölgelerde ısınma ve soğuma geç olur. Çarşamba Ovası'nda Karadeniz İklim özellikleri etkili olduğundan nem oranı nispeten yüksektir. Geceleyin havanın neminden dolayı ova yüzeyinde soğuma iç bölgelere göre daha azdır. Bu nedenle şeker pancarı gece de fizyolojik faaliyetlerine belli bir süre devam ederek yumru içindeki şekeri tüketir. Özellikle gelişme ve olgunlaşma dönemi olan yaz mevsiminde (yumru bağlama dönemi) havadaki nemin düşük olması gerekir. Sahadaki aylık ortalama nem değerleri yaz mevsiminde %70'in üzerinde seyrederek. Aynı mevsimde ortalama nem Amasya'da %53.10 ve Vezirköprü'de %57.93 olarak ölçülmüştür (Tablo 2). Ovada yüksek nem oranı bitkilerin terleme yoluyla su kaybını azaltır (Bağcı, 2017: 90-91). Özellikle yaz mevsimindeki nem değerleri bitkinin buharlaşma yoluyla su kaybetmesini engellediğinden sulamaya duyulan ihtiyaç da azalır.

Büyüme ve gelişme döneminde etkili olan şiddetli rüzgarlar bitkinin toprak üstü kısımlarında fiziksel tahribat yapar. Yaz mevsiminde sıcak esen rüzgarlar buharlaşmayı hızlandırarak bitkinin su ihtiyacını artırır. Olgunlaşma dönemindeki nemli rüzgarlar yumru içindeki şeker oranını düşürür (Kadioğlu, 2009: 115). Sahada ilkbahar ve yaz mevsiminde ortalama toplam kuvvetli fırtınalı gün sayısı 23.9'dur. Bu değer Amasya'dan (25 gün) daha azdır. Kuvvetli fırtınalı günlerin en fazla olduğu ay marttır (6.8 gün). Bu ayda ekim devresi içinde kaldığı için herhangi bir zarar meydana gelmez.

SONUÇ

Çarşamba Ovası'ndaki iklimatik özellikler şeker pancarı tarımı için optimum özellikler göstermez. Her ne kadar yaz mevsiminde düşen yağışlar bu mevsimde bitkinin su ihtiyacını büyük oranda karşılarsa da yüksek nem değerleri geceleyin havanın soğumasını engeller. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı azalır. Bu özellik bitkinin geceleyin yumru içindeki şekeri tüketmesine yol açar ve pancarın şeker oranı düşer. Yağışların fazlalığı toprağın çamurlaşmasına neden olduğundan ilkbahar ve yaz mevsiminde çapalama- bakım, eylül-ekim aylarında hasat çalışmalarını zorlaştırır. Sonbahar mevsiminin yağışlı olması nedeniyle hasat edilen pancarlar uzun süre açık alanda bekletildiğinde yağış ve nemin etkisiyle çürüme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Kapalı gün sayısının fazla olduğu yıllarda yeterli güneşlenme olmaz ve yumru içinde şeker birikimi azalır. Ekstrem hava olayları etkili olduğu yıllarda verim ve kalite önemli ölçüde düşer.

KAYNAKÇA

- Avcı, S. (1993-1996). Türkiye’de Şeker Pancarı Ziraatının Coğrafi Esasları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 4(Ayrı Basım), 265-289.
- Bağcı, H. R. (2017). Yeşilirmak Deltası’nda (Çarşamba/Samsun) Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması. Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.
- Demirdöğen, A. (2022). Türkiye’de Şeker: Üretim, Tüketim, Ticaret ve Politikaların Kısa Bir Tartışması. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi (TEAD)*, 8(1), 85-95.
- Doğanay, H. (2011). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Doğanay, H. (2007). *Ziraat Coğrafyası, Ekonomik Coğrafya 3*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Doğanay, H. (1992). Türkiye Ekonomik Coğrafyası I. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 737.
- Gezici, A. (1953). *1952 Senesi Almanya, Hollanda, Fransa, İspanya ve İsviçre’de Şeker Pancarı Ziraatının Son Durumu*. Ankara: T.Ş.F.A.Ş. Neşriyatı No: 24, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi.
- Gür, G. (2019). Orta Karadeniz Bölümünde Şeker Pancarı Tarımının Coğrafi Özellikleri. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,
- Hekimoğlu, B. Altınöğür, M. (2008). Küresel Isınma, Tarımsal Kuraklık ve Samsun Tarımına Etkileri, Samsun Valiliği, İl Tarım Müdürlüğü, https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/kuresel_isinma_tarimsal_kuraklik_ve_samsun_tarimina_etkileri.pdf, (E.T.: 15.10.2022)
- Johnson, R. T., Alexander, J. T., Rush, G. E., Hawkes, G. R. (1977). *Şeker Pancarı Üretimindeki Gelişmeler: Prensipler ve Uygulamalar*; (Çev: Talat Bilgen, Kamil Erel, Gökser Onat), Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müd. Yayın No:205, Mars Matbaası.
- Kadioğlu, Y. (2016a). Çarşamba Ovası Örneğinde Ekstrem Hava Olaylarının Zirai Faaliyetler Üzerindeki Etkisine Dair Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 528-537.
- Kadioğlu, Y. (2016b). Çarşamba Ovası’nda Seracılık, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 538-548.
- Kadioğlu, Y. (2009). Çivril’de Şeker Pancarı Tarımının Coğrafi Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 14 (22), s. 107-124.
- Karayaman, M. (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikası’nın Kuruluşu*, Uşak: Uşak Akademi Kitapevi.
- Özçağlar, A. (1993). Türkiye’de Şeker Fabrikalarının Coğrafi Dağılışı ve Şeker Üretimimiz, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 2, 69-122.
- Özçağlar, A. (1992) Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanlarının Coğrafi Dağılışı, *Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 1, 18- 30.
- Özgür, O. E. (2003). *Şeker Pancarı Ekim Alanlarında İklim, Toprak ve Münavebe*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müd. Yayın No:220.
- Şahin, K. (2002). Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Sel Afeti. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:39, İstanbul.
- Şiray, A. (1979). Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı, T.Ş.F.A.Ş Yayını No:214, Ankara, s.33-40.
- TEPGE-Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2022). *Şeker Pancarı Ürün Raporu*, (Haz. Yalçın Ünsal), TEPGE Yayın No:354, Ankara.
- Türkşeker (2021). 2020 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim tarihi: 12.10.2022. <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=8&MenuID=36>
- Türkşeker (2013). 2013 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim tarihi: 12.10.2022. <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=8&MenuID=36>
- Türkşeker (2010). 2010 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim tarihi: 12.10.2022. <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=8&MenuID=36>
- URL-1: <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=11&MenuID=57&ID=6> (E.T.:10.09.2022).

DİJİTAL ÇAĞDA ETİK PAZARLAMA

Uğur UĞUR¹

GİRİŞ

Dijital çağ olarak nitelendirilen günümüzde, sosyal, ekonomik, kültürel yaşamın pek çok unsuru dijital ortamda yürütülür hale gelmiştir. Kamu hizmetlerinden online alışverişe kadar pek çok alanda insanlar, ihtiyaçlarını dijital araçları kullanarak giderme yoluna gitmektedirler. Böyle bir ortamda işletmeler de varlığını sürdürmek, ticari yaşamına başarılı bir şekilde devam edebilmek için söz konusu değişime ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. İşletmelerin dışarıya bakan yüzü olarak pazarlama bölümü de tüketicilerle doğrudan iletişim içerisinde olması nedeniyle faaliyetlerini yürütürken söz konusu dijital dönüşümü yakından takip etmek durumundadır. Normal şartlarda etik sorunlara ilişkin tartışmalara konu olan bazı pazarlama uygulamaları, dijital ortam söz konusu olduğunda çok daha savunmasız ve eleştiri konusu haline gelebilmektedir. Dijital ortamda yürütülen pazarlama uygulamaları genellikle internet pazarlamacılığı, arama motoru iyileştirilmesi, blog pazarlamacılığı, sosyal medya pazarlamacılığı, arama motoru pazarlamacılığı ve video pazarlamacılığı, elektronik posta (e-mail), e-PR (online halkla ilişkiler), viral pazarlama ve E-WOMM (elektronik ağızdan ağza pazarlama), İçerik oluşturma, influencer (etkileyici) pazarlama ve içerik pazarlaması şeklinde gerçekleştirilmektedir Söz konusu faaliyetler gerçekleştirilirken karşılaşılan etik konular genellikle 4P sınıflandırmasına uygun olarak ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım başlıkları altında incelenmektedir.

Bu çalışmada dijital pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi esnasında karşılaşılabilen etik sorunlar üzerinde durulmaktadır. Çalışma iki bölümden

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, ORCID: 0000-0001-6009-6356, uugur@cumhuriyet.edu.tr

oluşmaktadır. Birinci bölümde, etik kavramı ve pazarlama ile ilişkisine değinilmiştir. İkinci bölümde ise dijital pazarlamada ortaya çıkabilecek etik sorunlar, ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım ekseninde ele alınmıştır.

1. ETİK PAZARLAMA

Etik Kavramı

Hayatın hemen her alanını ilgilendiren ve oldukça eski ve köklü bir kavram olan etik, tarih boyunca ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik değişikliklerle birlikte sürekli tartışılmış ve değişim geçirmiş bir kavramdır. Çünkü söz konusu değişiklikler, kişisel ve toplumsal anlamda olaylara bakış açısını ve tepkileri değiştirmekte, insanlar “doğru”nun ne olduğu, neyin yapılabildiği ve neyin yapılmaması gerektiği konusunda kararsız kalabilmektedirler. Bu durum, etik kavramının tam olarak “ne anlama geldiği”, “neyin karşılığı” olduğunu tartışılır kılmaktadır.

Yunanca “karakter” anlamında kullanılan “ethos” sözcüğünden türemiş olan etik, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkilerinin toplamı ve söz konusu ilişkilerle bu varlıklara yönelik eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerlerin bütünüdür (Cevizci, 2002). Bir başka tanıma göre etik, bir insanın davranışlarında kullandığı ahlaki ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir ve insanın doğru ile yanlış ayırırken kullandığı kişisel kriterlerdir (Meigs vd., 1995, akt. Saban ve Atalay, 2005). Etik; “kişi veya gruplarda, doğru ya da yanlış olarak nitelendirilen davranışları yönlendiren ahlaki değerler ve ilkeleri kapsayan kurallar topluluğudur. Etik davranış ve değerler ise yaşamımızın bir parçası olup; iyi ya da kötü davranışlara yönelik standartları düzenleyen, hayatımızın hemen her alanında karşımıza çıkan bir kavramdır” (Ülgen, 2004). Levy’ye (1972) göre etik, başkaları ile ilişkilerde davranış veya eylem standartlarıdır. Etik, genellikle hak, yükümlülükler, adalet ve erdem açısından insanın yapması ve yapmaması gerekenlere rehberlik eder.

Etik konusunda yapılan tanımlar incelendiğinde, değer kavramı dikkati çekmektedir. Değerler, sahip olunan temel inançlardır ve neyin doğru, iyi ve adil olduğunu tanımlamak için kullanılan ilkelerdir. Birey, değerleri öğrenir ve özümser, bilinçli olarak mevcut sosyal hayata, topluma katılır ve sosyal dünyanın içindeki hedefler, normlar ve yaşama biçimleriyle kişisel olarak özdeşleşir. Bu nedenle toplumsal bilincin içindeki yerleşik değerler, bireysel ve kolektif eylemlerin en üst boyuttaki itici gücüdür (Akşit, 2008). Değer, etiğin iki temel boyutu olan kural ve düşünme ile yakın ilişki halindedir ve bir bakıma bunların bütünleşmesini sağlamaktadır (Kadioğlu, 2014).

Farklı düşünce okullarının görüşleri doğrultusunda etik konusu, dört ana kategoride incelenebilmektedir. *Tanımlayıcı etik*, normatif sistemlerin tanımlanması ve açıklanmasıyla ilgilidir. Örneğin, deneysel sonuçlar insanların ahlaki sezgilerinin belirli özelliklerini sergiler. Bu ampirik anlayışlar, normatif etik için gerekli girdileri sağlayan tanımlayıcı etiğin temelini oluşturur. Ampirik içgörülerin tanımlayıcı

unsurları olmadan eylemlerin normatif değerlendirmesi mümkün değildir. Hatta son yıllarda “deneysel etik” başlı başına bir alt disiplin olarak oluşturulmuştur (Bartneck vd., 2021). *Normatif etik*, nasıl yaşamamız ve davranmamız gerektiği konusunu inceler. Bir insanın iyi yaşaması için gereksinimleri araştırır. Başka bir deyişle, normatif etik, bir kişinin (ahlaki açıdan) ne yapması ve yapmaması gerektiğini belirlemek için bir ilkeler, kurallar ve prosedürler sistemi sağlamaya çalışır. Normatif etik, eylemlerin doğruluğu ve yanlışlığı için standartları araştırır. Normlar, tanımlayan, açıklayan ve ifade eden kavramsal soyutlamalardan ziyade bir eylemi etkilemeyi amaçlayan cümlelerdir (kurallardır). Normatif cümleler, komutları, izinleri ve yasakları içerirken, yaygın soyut kavramlar samimiyet, gerekçelendirme ve dürüstlüğü içerir (Tzafestas, 2016). *Meta-etik* (normatif) etik teorisidir. Meta-etik, özellikle varoluş (ontoloji), anlam (anlambilim) ve bilgi (epistemoloji) meseleleriyle ilgilidir. Ahlaki ontoloji, dünyanın hangi özelliklerinin ahlaki öneme veya değere sahip olduğunun bir açıklamasıdır. Ahlaki semantik, doğru, yanlış, iyi, kötü gibi ahlaki terimlerin anlamlarının bir açıklamasıdır ve en belirgin olanları adlandırmalıdır. Ahlaki epistemoloji, ahlaki gerçeği nasıl bilebileceğimizin bir açıklamasıdır (Bartneck vd., 2021). *Uygulamalı etik* ise etik teorilerin gerçek hayatta uygulanmasını araştıran etik dalıdır. Bu amaçla, uygulamalı etik, teorilerin ve ilkelerin uygulanması gerektiği konusunda anlaşmazlık olasılığını aydınlatmaya çalışır (Singer, 1986).

Etik konusu, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Günlük hayatta, iş yaşamında, kişisel veya toplumsal ilişkilerde kısaca yaşamın her alanında etik kurallar, yapmamız ya da yapmamamız gereken davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Etik kuralların bu şekilde ortaya çıkması ahlak kavramını akla getirmektedir. Etik, davranışımızın doğası gereği ahlaki idealler veya iyilerle ilgilenecek normatif bir bilimdir. Bir ahlak bilimi olarak, insan davranışının kökenini araştırmaz ancak güdüler, niyetler, gönüllü eylemler vb. gibi ahlaki bilincin içeriği ve çeşitli sorunları üzerinde durur (Sudan, 2018). Ahlak terimi, toplumdan gelen sosyal kurallar veya engellemeleri ifade eder. Yani etik bilimdir ve ahlak, kişinin davranışına veya karakterine atıfta bulunur. Filozoflar, etiği ahlak felsefesi, ahlaki ise toplumsal inançlar olarak görürler. Bu nedenle, bazı toplumların ahlakı, yalnızca çoğunluğun inancını temsil ettikleri için etik olmayabilir (Tzafestas, 2016). Etik, insanların sosyal bağlamlarda nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin ahlaki yükümlülükler ve görevlere dayanan davranış kurallarını ifade eder. Etik, doğru davranışı yanlış davranıştan ayırır ve etik ikilemler ortaya çıktığında doğru olanı yapmaya yönlendirir. Ahlak, bireylerde ve toplumlarda neyin doğru olduğunu ve erdemli davranış ve karakter olarak kabul edildiğini belirtir (Nicolaidis, 2018). Cevizci’ye (2014) göre etik, felsefenin ahlak ve ahlaki değerle ilgili alt dalı veya disiplinine karşılık gelir. Bu noktada ahlak, en genel haliyle iyi ve doğru yaşamak olarak tanımlanabilir (Sezgül, 2019)

Etiği dinle özdeşleştirmemek gerekir. Çoğu din, elbette, yüksek etik standartları savunur. Ancak etik dinle sınırlı olsaydı, o zaman etik sadece dindar insanlar için geçerli olurdu. Ancak etik, ateistin davranışına olduğu kadar azizin davranışına da uygulanır. Din, yüksek etik standartlar belirleyebilir ve etik davranış için yoğun motivasyonlar sağlayabilir. Ancak etik, dinle sınırlandırılmaz ve dinle aynı şey değildir.

Velasquez ve diğerlerine (1987) göre etik olmak aynı zamanda yasalara uymakla aynı şey değildir. Kanun genellikle çoğu vatandaşın kabul ettiği etik standartları içerir. Ancak duygular gibi yasalar da etik olandan sapabilir. Buna karşılık Bartneck ve diğerlerine (2021) göre, etik ile hukuk kurallarının aynı olmadığı hatta “hukukun bittiği yerde etiğin başladığı”, karşıt oldukları yönünde görüşler olsa da hukuk kurallarının çoğu zaman etik bir yanı da vardır. Örneğin, çevre kirliliğini yasa dışı kılan yasal normlar da hala etik normlar olarak kalmaktadır. Bir toplumun yasal çerçevesinin çoğu, büyük bir etik öneme sahiptir. Ayrıca etik, belirli bir ülkedeki yasalar katı bir şekilde gerektirmese bile, şirketlerin belirli etik standartlara uyması gerektiği anlamında bir dereceye kadar bir tür “yumuşak yasa” haline gelebilir. Örneğin, şirketler, itibarlarını zedelemekten veya hisse senetlerinin değerini düşürmekten korktukları için, çoğu durumda, kendileri için yasal kurallarla neredeyse aynı sonuçlara ve etkiye sahip olan etik kurallara uyarlar.

Etik konusu, oldukça ayrıntılı bir konu olup, etik konusunda tarihsel süreç içerisinde çok sayıda farklı bakış açısı, teori, sınıflandırma, yorum ve eleştiri mevcuttur. Ayrıca içinde geçtiği konu ya da alana göre de farklı yorumlanabilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma pazarlama odaklı hazırlandığından, sonraki bölümlerde etik konusu işletmecilik ve pazarlama bakış açısına göre değerlendirilecektir.

Pazarlama ve Etik

İşletmelerin temel kuruluş amacı yaşamını sürdürmek ve kârlılıktır. Bunun yanı sıra içinde faaliyet gösterdikleri çevreye de çeşitli yollardan faydaları dokunmaktadır. Başarılı bir şekilde yaşamına devam etmeye çalışan işletmeler, söz konusu çevreleri ile sürekli uyum halinde olmak zorundadırlar. Çünkü bir yandan da çevrelerinden de etkilenmektedirler. Bu bağlamda içinde buldukları yörenin ve ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik ve yasal koşullarını yakından takip etmek durumundadırlar. Bazı durumlarda oluşabilecek toplumsal bir tepki yıkıcı sonuçlara neden olabileceği gibi tersi bir durum olarak toplumsal destek işletme için avantajlı bir ortam oluşturabilecektir. Bu noktada kişisel ve toplumsal yaşamı düzenleyen ahlaki ve etik kurallar önemli hale gelmektedir. Bazı etik kurallar, yazılı hukuk kuralları ile desteklenirken, bazıları yazılı olmayan kurallar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla işletmeler ve çalışanlar faaliyetlerini devam ettiren bu kuralları dikkatle takip etmek ve mümkün olduğunca uymak durumundadırlar. Söz konusu ilişkiyi düzenleyen başlıca unsur ise iş etiğidir.

İş etiği, şirketlerin ve temsilcilerinin yasalara uyma ve paydaşlarının, özellikle müşterileri, müşterileri, çalışanları ve çevredeki topluluk ve çevre haklarına saygı gösterme davranışlarına rehberlik eder (Byars ve Stanberry, 2018). Bir meslek mensuplarına emir veren, belirli kurallara göre hareket etmelerini sağlayan, kişisel eğilimlerini sınırlayan, yetersiz ve vicdansız üyeleri meslekten dışlayan veya bunlara yaptırımlar uygulayan, mesleki rekabeti düzenleyen ve idealleri koruyan meslek ilkeleri bütünüdür (Kutlu, 2013). Diğer bir tanıma göre iş etiği, “belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup, koruduğu; meslek üyelerine emreden, onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan kişisel eğilimlerini sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkeler bütünüdür” (Mocan, 2002).

İşyerinde etik değerlere dikkat etmek, liderleri ve çalışanları nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda duyarlı hale getirir. En önemlisi, işyerlerinde etik değerlere dikkat edilmesi, liderler ve yöneticilerin kriz ve kafa karışıklığı zamanlarında mücadele ederken güçlü bir ahlaki pusulaya sahip olmalarını sağlamaya yardımcı olur (Krishnamurthy, 2011). Ayrıca Donaldson ve Davis (1990), işyerinde etik değerleri yönetmenin, yönetsel eylemleri meşrulaştırdığını, örgüt kültürünün tutarlılığını ve dengesini güçlendirdiğini, bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilerde güveni geliştirdiğini, ürünlerin standartlarında ve kalitelerinde daha fazla tutarlılığı desteklediğini ve ürün kalitesini artırdığını, işletmenin değerlerinin ve mesajlarının etkisine karşı daha fazla müşteri hassasiyeti oluştuğunu ileri sürmüşlerdir.

İşletmelerin dışarıya bakan yüzü olarak ifade edebileceğimiz pazarlama alanı, bu önemli özelliğinden dolayı etik ve iş etiği ile ilgili ilkeleri çok daha yakından takip etmek ve bu ilkelere uyma konusunda azami özeni göstermek durumundadır. İşletme ile tüketici arasında oldukça sosyal bir ortamda gerçekleşen pazarlama faaliyetlerinin, etik açıdan hassas bir noktada bulunduğu, her an etik eleştirilere maruz kalabileceği açıktır. Taraflar arasında karşılıklı mübadele sistemini gerçekleştirme amacı ile ortaya çıkan pazarlama, faaliyetlerini sürdürürken ortaklar, devlet, çıkar grupları kısacası tüm toplumun çıkarlarını gözetecek şekilde adil ve net olmalıdır. Nitekim Amerikan Pazarlama Birliği (2013) tarafından geliştirilen yeni pazarlama tanımı “pazarlama, müşteriler, ortaklar ve genel olarak toplum için değeri olan teklifleri yaratma, iletme, sunma ve değiş tokuş etme etkinliği, kurumlar dizisi ve süreçleridir” şeklindedir. Bu tanım, değer sunmanın önemini ve pazarlamacıların genel olarak topluma fayda sağlayan anlamlı ilişkiler yaratabilme sorumluluğunu vurgulamaktadır. Bu çoklu paydaş yaklaşımı tüm toplumu dikkate alır (Maignan vd. 2005 akt. Dincer ve Dincer, 2014).

Pazarlama faaliyetlerinin toplumun etik ve sosyal değerleri üzerinde önemli bir etkisi vardır (Elistia, 2016). Bu faaliyetler (reklam, kişisel satış, fiyatlandırma, ambalaj, vb.) sonucunda, tüketici zihninde işletme ve ürünleri ile ilgili algılar oluşmakta ve gelecekte tüketici davranışlarına bu algılar yön vermektedir. İşletmenin mal veya hizmeti ne kadar üst düzeyde olursa olsun tüketici tarafından etik açıdan

uygun olmayan bir durumun algılanması, başarısızlığa neden olabilecektir. Örneğin, başarılı bir ürünün reklamında aldatıcı bir unsurun kullanılması, tüketici tepkisine neden olabilecektir. Bunun tersi olarak, ürün standartları nispeten daha düşük de olsa, etik konularda tüketici güvenini kazanmış, “dürüst” olarak bilinen bir işletmenin, uzun vadede başarı şansı yüksek olacaktır. Bu özelliği ile pazarlama uygulamalarının planlaması aşamasında etik kurallar dikkat edilmesi gereken önemli bir faktördür.

Tanım olarak etik pazarlama, ahlaki olarak doğru ve herkes tarafından kabul edilebilir pazarlama kararları verme yeteneğidir. Pazarlamada etik, pazarlama kararlarında ahlaki standartların nasıl uygulanabileceğini açıklar. Bu, müşterilere ve diğer paydaşlara karşı şeffaflığı, güvenilirliği ve adaleti içerir (Ngoe, 2013). Baron’a (1996) göre pazarlamada etik konusu, birçok düzeyde incelenebilir. Bütünsel düzeyde, kurum ve kuruluşlar tarafından uygulamaya konulan reçete, kural, protokol ve yaptırımlara alternatif olabilecek, pazarlama anlamında karşılıklı yarar sağlayan davranış biçimlerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Firma düzeyinde, yönetsel kararlar alma ve politika tanıtımı için bir politika veya kılavuz görevi görür. Bireysel açıdan ise bireysel eylemleri haklı çıkarmak ve önemli diğer alıcıların eylemlerini değerlendirmek ve ahlaki çatışmayı rasyonalize etmek için bir kılavuz veya çerçeve sağlar (Osugwu, 2004). Lacznik (2018) etik pazarlamayı, şeffaflık, güvenilirlik ve tüketicilere, paydaşlara vb. bütünlük ve adalet sergileyen sorumlu kişisel ve kurumsal pazarlama politikalarına ve eylemlerine vurgu yapan bir özellik olarak nitelendirmiştir. Pazarlamada etik konuları arasında aldatıcı reklam, aldatıcı ve haksız fiyatlandırma, güvenli olmayan ürünler, satış süreci ve sonrasında yerine getirilmeyen taahhütler, haksız rekabet, çevreye zararlı ürünler sayılabilmektedir. Łodziana-Grabowska (2013), etik pazarlama unsurlarını kuruluşun iç ve dış ortamına göre sınıflandırmıştır. Dış ilişkiler için önemli olan özellikler, promosyon kampanyalarında dürüstlük, reklam mesajlarında doğruluk, güvenli ve kanıtlanmış ürünler sunma, tüketici manipülasyonuna son verme, çevreye özen gösterme, agresif ve dürüst olmayan rekabetin ortadan kaldırılması olarak sıralanabilir. Kuruluşun iç mekânıyla ilgili olarak, terfi ve çalışan değerlendirmesi için aynı kriterleri (kayıрма veya başka planlar olmadan) uygulanmalı, yapılan iş için uygun ve zamanında ücretlendirme garanti edilmeli, çalışanların zarar görmesi önlenmelidir. Astlar, çalışma arkadaşları ve üstler birbirine saygı duymalı, yolsuzluklar engellenmelidir. Ayrıca kâr maksimizasyonuna yönelik çabaların etik ilkelere uygun olmayan ve kurumsal sosyal sorumluluk kuralını ihlal eden eylemlerle sonuçlanabileceği durumlarda kâr sınırlamasına gidilmelidir. Bu sınıflandırmalarla birlikte ilgili literatür incelendiğinde etik pazarlama uygulamalarının genel olarak, 4P olarak anılan ürün, fiyatlandırma, tutundurma ve dağıtım sınıflandırmasına göre ele alındığı görülmektedir. Pribanic’e (2020) göre, etik pazarlama, tüm çalışanlara saygılı davranılan ve işyerini olumlu bir destekleyici ortam haline getiren, ilerleme fırsatlarına eşit erişim sağlayan daha iyi bir işyeri kültürü yaratması gibi önemli

avantajlar sunmaktadır. Ayrıca etik kurallara uyarak tüketici güvenini sağlayan bir işletme, uzun vadede, rekabet üstünlüğü başta olmak üzere artan satış hacmi ve kârlılık, güvenli büyüme gibi birçok avantaja sahip olacaktır.

American Marketing Association'a göre, aşağıdaki kurallar pazarlamada etik davranışının kılavuzudur (www.ama.org, akt. England, 1998):

Pazarlamacının sorumluluğu: Pazarlamacılar, faaliyetlerinin sonuçlarının sorumluluğunu kabul etmeli ve kararlarının, tavsiyelerinin ve eylemlerinin tüm ilgili grupları (müşteriler, kuruluşlar ve toplum) belirleme, hizmet etme ve tatmin etme işlevi görmesini sağlamak için her türlü çabayı göstermelidir.

Dürüstlük ve adalet: Pazarlamacılar, pazarlama mesleğinin bütünlüğünü, onurunu ve saygınlığını koruyacak ve geliştirecektir.

Pazarlama değişim sürecindeki haklar ve görevler: Katılımcılar, ürün ve hizmetlerin güvenli ve amaçlanan kullanımlara uygun olduğunu, sunulan ürün ve hizmetler hakkındaki iletişimlerin yanıltıcı olmadığını ve tüm tarafların mali veya diğer türlü yükümlülüklerini yerine getirmede iyi niyetli olduğunu; satın almalarla ilgili adil düzenleme ve/veya şikayetlerin giderilmesi için uygun dahili yöntemlerin mevcut olduğunu bilmelidir.

Örgütsel ilişkiler: Pazarlamacılar, örgütsel ilişkilerde kendi davranışlarının diğerlerinin davranışlarını nasıl etkilediğinin farkında olmalıdır. Başkalarıyla ilişkilerinde etik olmayan davranışları teşvik etmek için baskı talep etmemeli, teşvik etmemeli veya zorlamamalıdır.

Genel olarak pazarlamacıların uyması gereken etik pazarlama kuralları aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Rajan, 2016):

Dürüstlük: İlişkilerde dürüst olmak ve değer ve dürüstlük sunmak.

Sorumluluk: Pazarlama uygulamalarının sonuçlarını kabul etmek ve çevrenin iyi koruyucuları olurken her türden müşterinin ihtiyaçlarına hizmet etmek.

Adalet: Alıcı ihtiyaçları ve satıcı çıkarlarını adil bir şekilde dengelemek ve tüketicilerin bilgilerini korurken her türlü manipülasyondan kaçınmak.

Saygı: İletişim kurma, anlama ve ihtiyaçları karşılama ve diğerlerinin katkılarını takdir etme çabalarıyla dahil olan tüm insanların temel insan onurunu kabul etmek.

Şeffaflık: İletişim, yapıcı eleştiri, eylem ve açıklama yoluyla pazarlama uygulamasında bir açıklık ruhu yaratmak.

Vatandaşlık: Tüm paydaşlara karşı tüm yasal, ekonomik, hayırsever ve toplumsal sorumlulukları yerine getirmenin yanı sıra topluluğa geri vermek ve ekolojik çevreyi korumak.

Pazarlamada etik çatışmalar temel olarak iki bağlamda ortaya çıkabilmektedir. Birincisi işletme, endüstri ve toplumun ihtiyaçları arasındaki farklılıklardır. Diğeri ise kişi ile kuruluşların değerleri çatıştığında ortaya çıkmaktadır (England, 1998). Birinci duruma örnek olarak otomobiller gösterilebilir. Otomobil satışları, egzoz gazı dolayısıyla çevreyi olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte otomobiller,

toplumsal bir ihtiyaç olarak görülmektedir. İkinci durumda ise işletmenin uyguladığı bir politika, çalışan için etik bulunmadığından çatışmaya neden olabilecektir. Pazarlama uzmanları, günlük işlerde, belirli bir faaliyette bulunmak yasalara aykırı veya şirket kurallarını ihlal etmeyecek olsa bile, yapılacak doğru şeyin ne olduğunu merak ettikleri durumlarla karşılaşmaktadırlar. Bu ahlaki açıdan sorunlu iş durumları, yapılanların adil ve ilgili tüm taraflar için eşit derecede iyi olup olmayacağı ve bunun gerçekten gurur duyulacak ve övülecek doğru prosedür olup olmadığı hakkında sorulması gereken etik ikilemler olarak kabul edilmektedir (Dašić vd., 2020).

Laczniaik ve diğerlerine (1981) göre, pazarlama çabalarının etiği iki farklı alanda karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, pazarlama süreci bazen etik dışı olarak algılanmakta, ikincisi ise pazarlanan ürün bazen etik dışı olarak algılanmaktadır. *Süreçle ilgili sorunlar*, pazarlama stratejilerinin veya taktiklerinin etik olmayan kullanımını içerir. Örneğin, büyük bir şirketin, bankadan büyük tutarlarda kredi almak istemesi normal bir durumdur. Fakat şirket tarafından o bankanın yöneticilerine bir yemek verilmesi ya da hediye alınması, etik açıdan sorun teşkil edebilecektir. Ürünle ilgili konular, belirli ürünlerin (örneğin, sigaralar, özel kişisel hijyen ürünleri veya şeker kaplı tahıllar) pazarlanmasının etik uygunluğunu içerir. Bazı durumlarda, halk genellikle pazarlama kampanyasının uygunsuzluğundan ziyade ağırlıklı olarak tanıtılan ürüne itiraz edebilmektedir. Örneğin, sigara reklamını görmekten rahatsız olmazken, sigara gibi kansere neden olan bir ürünün televizyonda geniş kitlelere yayıldığı bir forumda tanıtılmasının doğru olup olmadığını sorgulamaktadırlar. Başka bir deyişle, sigaralar için etik bir televizyon reklamı oluşturulabilir, ancak (bazılarının görüşüne göre) doğası gereği etik olmadığı için yasaklanması veya kısıtlanması muhtemelen ürünün kendisidir (Laczniaik vd., 1981).

Genel olarak pazarlama programlarıyla ilgili bazı önemli etik kaygılar şunlardır (Ogechukwu vd., 2011):

- Pazarlama, insanların karşılayabileceklerinden daha fazlasını satın almalarına neden olur.
- Pazarlama mal ve hizmetlerin maliyetlerini artırır.
- Pazarlama, erkeklerin, kadınların ve çeşitli etnik azınlıkların klişeleştirilmesini sürdürür.
- Pazarlama saldırgan reklamlar yaratır.
- Pazarlama, kötü alışkanlıklar ve mahrem nesnelere bağlantılı reklamlar yaratır.
- Pazarlama aldatıcı ve yanıltıcı reklamlar hazırlar.
- Profesyonel hizmetlerin reklamı etik değildir.
- Çocuklara reklam yapmak etik değildir.
- Satış görevlileri çok fazla aldatıcı uygulama kullanmaktadır.

2. DİJİTAL ÇAĞDA ETİK PAZARLAMA

Yaşadığımız çağda çok hızlı bir dijital dönüşüm söz konusudur. İşletmeler de hayatta kalabilmek ve başarılı olabilmek adına sürekli gelişen teknoloji karşısında işletmenin faaliyet alanına göre uygun teknolojiyi kullanarak geleceğe yön vermeye çalışırlar (Sarioğlu Uğur, 2019). Özellikle tüketici ile doğrudan iletişim içinde bulunan pazarlama bölümü, sürekli değişen ve genişleyen bu ortama ayak uydurmak üzere, dijital uygulamaları yakından takip etmek zorundadır. Bu bakımdan pazarlama faaliyetlerinin dijital dünyaya yansıtıldığı bir ortam söz konusudur. “Dijital pazarlama, işletme stratejisine uyarlanması ile başlayarak teknoloji anlamında engeller, dijital planlama, arama motoru optimizasyonu, ücretli arama ve kampanya düzenleme, görüntülü reklam ve ölçümü, sosyal medya kullanımı, kullanıcı deneyimi ve dönüşümü, müşteri ilişkileri yönetiminde kullanımı, tam kişiselleştirme, müşteri hizmetleri ve kanallarının kullanımı, içerik stratejisi geliştirme, veri tabanlı modeller ile analiz ve raporlama konularını kapsar ve her birinin ayrı bir pazarlama çabasını içermektedir” (Öztürk, 2018). Dijital pazarlamaya geçiş, modern şirketler için birçok avantaj sağlamaktadır. Özellikle daha dar bir hedef kitleye odaklanma nedeniyle kaynak tasarrufu sağlamaktadır. Bunun sonucunda müşterilerden reklamlara daha etkili bir yanıtın ortaya çıkması ve gereksiz reklamların azaltılması söz konusu olmaktadır (Gordiyevskaya, 2020).

Normal şartlarda etik sorunlara ilişkin tartışmalara konu olan bazı pazarlama uygulamaları, dijital ortam söz konusu olduğunda çok daha savunmasız hale gelebilmektedir. Bu noktada, dijital pazarlama faaliyetleri yürütülürken bireysel ve toplumsal hassasiyetler ve güven unsurları dikkatle takip edilmeli, özellikle etik konularla ilgili olarak tüketici zihninde oluşan her türlü soru işareti hızlı ve güvenilir şekilde çözümlenmelidir.

Sosyal medya başta olmak üzere ilişkilerin ve iletişimin sanallaşması, etik ihlallerin yaygınlaşmasına neden olabilmektedir. Her ne kadar hükümetler yasal düzenlemelerle etik ihlallere yönelik önlemler almaya çalışsa da sanal ortamda hangi konuların etik, hangilerinin etik dışı olduğu hala net değildir. Bu bağlamda toplumsal ahlak ve etik kurallarının dijital dünyaya yansımalarının ne olması gerektiği, hangi konuları kapsamaması gerektiği halen tartışma konusudur. Ayrıca dijital dünyanın getirdiği yeni etik konular da söz konusu olmaktadır. Böyle bir ortamda etik pazarlama uygulamalarını başarıyla yerine getirebilmek için öncelikle dijital unsurlara hakim olmanın yanı sıra temsil ettiği kurumun ürün ve hizmetleri hakkında yeterli bilgiye sahip, güncel toplumsal ve yasal konuları yakından takip eden, eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç vardır. Dijital ortamda yürütülen pazarlama uygulamaları genellikle internet pazarlamacılığı, arama motoru iyileştirilmesi, blog pazarlamacılığı, sosyal medya pazarlamacılığı, arama motoru pazarlamacılığı ve video pazarlamacılığı (Karadavut, 2021), elektronik posta (e-mail), e-PR (online halkla ilişkiler), viral pazarlama ve E-WOMM (elektronik ağızdan ağza pazarlama), İçerik oluşturma, influencer (etkileyici) pazarlama ve içerik pazarlaması (Öztürk,

2018) şeklinde gerçekleştirilmektedir Söz konusu faaliyetler gerçekleştirilirken karşılaşılan etik konular genellikle 4P sınıflanlandırmasına uygun olarak ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım başlıkları altında incelenmektedir.

Dijital ortamda tüketici ürüne fiziksel temas sağlayamadığı için farklı etik ihlaller ortaya çıkabilmektedir. Ürünle ilgili etik sorunlar genellikle;

- Ürüne ait olmayan farklı görsellerin kullanılması,
- Ürünle ilgili verilen taahhütlerin yerine getirilmemesi,
- Ürünün kullanımına ilişkin yeterli bilgi olmaması şeklinde sıralanabilmektedir.
- Dijital ortamda ürünlere yönelik yapılan yorumlar, tüketicilerin dikkat ettiği ve satın alma kararını etkileyebilen önemli bir unsurdur. Bazı durumlarda ürünlere yönelik işletme sahipleri, çalışanları, çalışanların yakınları hatta maddi çıkar sağlamayı amaçlayanlar tarafından yapılan yorumlar tüketiciyi yanıltıcı nitelikte olabilmektedir.
- Ürüne yönelik diğer bir etik konusu ise bazı durumlarda “son ürün”, otel işletmelerinin “son iki oda”, seyahat işletmelerinin “son koltuk” gibi ibarelerinin kullanılmasıdır. Her ne kadar tüketiciyi bilgilendirme amaçlı olsa da bu tür uygulamalar, yanıltıcı amaçlı kullanılabilir. Nitekim bazı durumlarda başka sitelerle ya da ilgili işletmeyle doğrudan temas sonucunda böyle bir durumun olmadığı da ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca bu tür uygulamalar, tüketici üzerinde baskı oluşturup acele karar vermesine de neden olabilmektedir.

Dijital ortamda fiyatlandırma konusunda en sık rastlanılan etik ihlaller;

- Küsurlü fiyatlandırma,
- Kargo vb. masrafların web sayfalarına dikkatten kaçacak şekilde yerleştirilerek ürün fiyatına yansıtılmasıdır. Buna karşılık ürünlerle ilgili fiyat karşılaştırmaları yapmaya olanak tanıyan sitelerin varlığı, fiyat konusunda etik ihlalleri kısıtlayan önemli bir unsurdur.
- Ürün reklamında kullanılan fiyat ile siteye gidildiğinde karşılaşılan fiyat arasında farklılık da olabilmektedir.
- Kullanıcı, indirim adı altında siteye yönlendirildikten sonra “belirli bir tutarda alışveriş yaparsanız” gibi ibarelerle karşılaşabilmektedir.

Dijital ortamda tutundurma konusunda karşılaşılabilecek başlıca etik sorunlar;

- Aldatıcı ve yanıltıcı reklamlardır. Sanal ortamda gerçekleştirilen ürün tanıtımı ile satın alınan ürün arasında farklılıklar söz konusu olabilmekte hatta bazı durumlarda tüketici, sipariş ettiği ürünle çok farklı bir ürünle karşılaşabilmektedir. Yine ürünün satışını gerçekleştirmek amacıyla ürünün özellikleri veya kullanımına yönelik eksik bilgi verilmesi de sık karşılaşılan durumlar arasındadır. Tam aksine dijital ortam, ürün tanıtımına yönelik olarak pek çok görsel ve işitsel aracın rahatlıkla kullanılabilmesi, bu anlamda radyo

ve televizyona nazaran daha avantajlı bir ortamdır. Buna rağmen söz konusu etik ihlallerin ortaya çıkması eleştiri konusu olmaktadır.

- Günümüzde dijital ortamda ürün tanıtımında influencer ve ünlü kullanımı oldukça yaygındır. Marka veya ürüne yönelik güven oluşturmada bu yöntem oldukça etkilidir (Onurlu vd., 2022; Erdoğan ve Özcan, 2020; Semiz, 2020). Bununla birlikte bazı durumlarda bu insanların tamamen maddi çıkar amacıyla ürün tanıtımı yapması ve kendisinin dahi daha önce kullanmadığı ürünü tüketiciye önermesi, karşılaşılan diğer bir etik sorundur.
- Kullanıcının bir içeriği çevresiyle paylaşırken (bazı durumlarda farkında olmadan) bir ürünün tanıtımını da gerçekleştirmesi yoluyla ortaya çıkan, bir dijital ağızdan ağıza pazarlama unsuru olan viral reklamlar da tüketicinin farkında olmadan yaptığı bir tanıtım olması dolayısıyla etik açıdan eleştirilebilmektedir.
- Ürün ve hizmetlere yönelik reklamların sms veya e-posta yoluyla geçgündüz fark etmeksizin günün her saatinde gönderilmesi veya aynı mesajın tekrar tekrar gönderilmesi de etik açıdan uygun olmayan uygulamalardır.
- Tüketiciler kullandıkları dijital araçlarda yoğun bir şekilde reklama maruz kalabilmekte hatta bazen reklamdan dolayı içeriğe ulaşamamaktadır. Böyle reklam uygulamaları da etik açıdan baskıcı ve ısrarlı olarak eleştirilebilmektedir.
- Geleneksel reklam ortamlarında yasak olan ya da toplum tepkisi nedeniyle oluşturulamayan mesajların yeni medya ortamında rahatça kullanılması da bu alandaki yasal boşlukların ticari amaçlı olarak kötüye kullanılmasına ilişkin başka bir etik sorun olarak sayılabilir (Kalan, 2016).
- Bazı durumlarda reklamı geçmesi için tüketiciye süre verilmektedir. Ancak verilen süre ile reklamın kalan süresi aynı olmaktadır. Buna ek olarak reklamın bitmesine kalan sürenin verilmesi kullanıcıyı bekletmekte fakat daha sonra başka bir reklam daha gelip içeriğe yine ulaşamamaktadır. Böyle durumlar, kullanıcıda bıkkınlık hissi ya da stres yaratmakta, güven sorunu ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar dağıtım unsurları fiziksel özellikte olsa da ürünün satın alım işlemi online olarak gerçekleştirildiğinden dijital pazarlama konusu olarak değerlendirilebilir. Dijital ortamda dağıtıma yönelik etik sorunlar genellikle kargo konusunda yaşanmaktadır.

- Ürünün taahhüt edilenden çok daha geç teslim edilmesi (üretici firma veya kargo firması kaynaklı),
- Maliyet odaklı davranılıp taşıma esnasında ürünü koruyacak şekilde ambalajlama yapılmaması,
- Kargo firmaları tarafından “adreste yoktunuz” şeklindeki asılsız uygulamalar,

- Ürünün özensiz taşınmasından kaynaklı ezilme, kırılma gibi durumlar etik ihlallerin başında gelmektedir.
- Dağıtımına ilişkin bir diğer etik konu, firmaların, kullanıcıdan paketi kargo görevlisinin yanında açıp kontrol etmesi ve beklentilerini karşılamıyorsa anlık olarak iade etmesini istemeleridir. İlk bakışta tüketicinin lehine bir uygulama olarak görülse de bazı durumlarda ürün, kargo görevlisinin yanında açamayacak özellikte olabilmektedir. Örneğin kullanıcıların başkalarının yanında paketini açmaktan çekineceği ya da elektronik ürünler gibi kısa sürede inceleyemeyecek kadar özellikli bir ürün olabilmektedir. Ayrıca çoğu zaman kargo görevlisi, ürünü incelemeye yetecek kadar beklememektedir. Buna ek olarak başka birinin yanında paketi açıp incelemek, kullanıcıda baskı oluşturmakta, (bekleyen birisi olduğundan) yeterince inceleme yapılamamaktadır. Kullanıcı ürünü teslim alıp daha sonra memnun olmadığı ve iade/değişim istediğinde ise kargo ücretini ödemek durumunda kalmaktadır.

Firmalar, kullanıcının İnternet üzerinde yaptığı her hareket sonrasında bıraktığı izleri toplayıp sınıflandırarak kişisel bilgilerini toplamanın yollarını aramaktadır. Kullanıcıların haberleşme, bilgi toplama, alışveriş ve eğlence için İnternet üzerinde gerçekleştirdikleri her eylem yani onların yaşam tarzlarının şifreleri olan bilgiler toplanmaktadır. Arama motorunda yapılan aramalar, e-postada yazılanlar, sosyal medyada paylaşılanlar, takip edilen sayfalar, arkadaşlık kurulan insanlar, gidilen yerlere kadar her tür bilgiye ulaşılabilir (Kalan, 2016). Bu kişisel bilgilerin izinsiz ve amacı dışında kullanımı ve dağıtılması, etik açıdan önemli bir sorun olduğu gibi yasal olarak da düzenlenmiş durumdadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde her alanda yaşanan dijital dönüşüm, pazarlama alanını da etkilemiştir. Pazarlama faaliyetlerinin dijital ortamda yürütülmesi olarak nitelendirilen dijital pazarlama uygulamaları, yürütüldüğü ortamın özellikleri gereği pek çok etik sorunla karşı karşıya kalabilmektedir. Genel olarak ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım başlıklarında ele alınabilen bu etik sorunlar, üzerinde durulması gereken önemli noktalar. Tüketicilerin zaten tedirgin olarak kullandığı dijital unsurlar, etik dışı kullanıldığında işletme açısından uzun vadede yıkıcı etki yaratabilecektir. Abdunaser (2015) tarafından küçük ölçekli giyim mağazaları üzerine gerçekleştirilen araştırmada, pazarlamacıların etik olmayan uygulamalarının, tüketicilerde güven eksikliğine yol açabileceği ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu etik ihlallere yönelik yasal düzenlemelerin olduğu da unutulmamalıdır.

Bu çalışmada ortaya konulan dijital pazarlamaya ilişkin etik konular, her ne kadar sorun adı altında işlense de pazarlama uygulayıcıları açısından ışık tutucu niteliktedir. Söz konusu etik unsurlar, dikkatlice takip edildiğinde, doğru ve dürüst bir şekilde uygulandığında, hem işletme hem tüketici açısından son derece olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Zira dijital pazarlama uygulamaları, tüketiciyi

bilgilendiren, yönlendiren, koruyan, zaman, emek ve para tasarrufu sağlayan önemli araçlardır. Bu noktada, dijital pazarlama faaliyetleri yürütülürken bireysel ve toplumsal hassasiyetler ve güven unsurları dikkatle takip edilmeli, özellikle etik konularla ilgili olarak ihlaller önlenmeye çalışılmalı, tüketici zihninde oluşan her türlü soru işareti hızlı ve güvenilir şekilde çözümlenmelidir. Nitekim etik açıdan güvenilir olarak bilinen bir işletmenin uzun vadede kârlı olacağı açıktır. Behera ve diğerleri (2021) tarafından yapılan araştırma, hem kurumsal etkinliğin hem de kurumsal itibarın iyileştirilmesi için iyi etik uygulamaların gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca etik konularda tüketicinin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, sosyal sorumluluk anlayışı gereği işletmelerin yükümlülükleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulnasir, A.M. (2015). Marketing Ethics Practices of Small Businesses and their Effect on Consumer Purchase Intention: An Empirical Investigation from Addis Ketema Sub-city, *Journal of Accounting & Marketing*, 4.
- Akşit, H. (2008), “Etik ve İnsan Kaynakları Yönetimi”, *Mercek*, Temmuz Sayısı: 90-97.
- Bartneck, C., Lütge, C., Wagner, A. ve Welsh, S. (2021). What is Ethics?, Chapter in: An Introduction to Ethics in Robotics and AI. Springer Briefs in Ethics, Springer, Cham.
- Behera, R.K., Bala, P.K., Rana, N.P. ve Kizgin, H. (2021). Cognitive computing based ethical principles for improving organisational reputation: A B2B digital marketing perspective. *Journal of Business Research*, 141.
- Byars, S.M. ve Stanberry, K. (2018). Business Ethics, OpenStax, Rice University, Houston, Texas.
- Cevizci, A. (2002), *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dašić, D.R., Milojević, N.D. ve Pavićević, A.M. (2020). Ethical Aspects of Guerrilla and Ambush Marketing, *Ekonomski Signali*, 15(2).
- Dincer, C. ve Dincer, B. (2014). An Overview and Analysis of Marketing Ethics, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(11).
- Donaldson, J. ve Davis, P. (1990). Business Ethics? Yes, But what can it do for the Bottom Line?, *Management Decision*, 28(6).
- Elistia, E. (2016). An Ethical Marketing Perspective: Corporate Social Responsibilites for Strengthening Corporate Brand Management (Study Case in Fast Moving Consumer Goods in Indonesia), *Jurnal Ekonomi*, 7(2).
- England, L. (1998). Marketing with a Conscience: Sale and Ethics, *Business Ethics*, Ch. 10.
- Erdoğan, H. ve Özcan, B.M. (2020). Influencer Pazarlaması Kullanımının Tüketicilerin Satın Alma Niyetine Etkisi: Instagram Influencerları Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4).
- Gordiyevskaya, A. (2020). *Ethics in Digital Marketing*, LAB University of Applied Sciences, Business Administration (Bachelor Thesis).
- Kadioğlu, S. (2014). Etik Hakkında Kısa Bir Yazı, *Meslek Etiği*, Güney Mimarlık, 17, Adana.
- Kalan, Ö. (2016). Yeni Medyada Reklam ve Etik Sorunlar, *Atatürk İletişim Dergisi*, 10.
- Karadavut, U. (2021). Dijital Pazarlamada Yasal Düzenlemeler ve Etik, *Dijital Pazarlama*, Editör Mehmet Akif Çakırer, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Krishnamurthy, P. (2011). An Introduction to Ethics, <https://ssrn.com/abstract=1781502> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1781502> (15.11.2022).
- Kutlu, H.A. (2013). *Meslek Etiği*. 2. Basım. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Laczniak, G.R. ve Murphy, P.E. (2018). The role of normative marketing ethics, *Journal of Business Research*, 95.
- Laczniak, G.R., Lusch, R.F. ve Strang, W.A. (1981). Ethical Marketing: Perceptions of Economic Goods and Social Problems, *Journal of Macro Marketing*, Spring 1981.
- Levy, C.S. (1972), “The Context of Social Work Ethics”, *Social Work*, 17, 95-101.
- Łodziana-Grabowska, J. (2013). Ethical Evaluation of Marketing Actions According to The Consumers, *Problems of Management in The 21st Century*, 8.
- Mocan, M.R. (2002). Etik ve Meslek Etikleri, *YDK Yüksek Denetim Dergisi*, 1.
- Ngoe, T.J. (2013). Agribusiness: An Ethical Approach to Marketing, *Agribusiness and Information Management*, 5(1).
- Nicolaides, A. (2018). Ethical Hospitality Marketing, Brand-Boosting and Business Sustainability, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7(1).
- Ogechukwu, A.D., Ndubueze, A.K. ve Uche, A.V. (2011). Ethical Issues Involved in Integrated Marketing Communication in Nigeria, *Business Management Dynamics*, 1(4).

- Onurlu, Ö., Bilgiseven, B. ve Sülük, S.B. (2022). The mediator role of brand trust in the effect of influencer's source credibility on the intent to purchase (Research on baby care products for mothers), *Trends in Business and Economics*, 36(2).
- Osuagwu, L. (2004). Unethical Marketing Practices in Nigerian Companies, *Nigerian Journal of Marketing*, 5(1).
- Öztürk, M. (Ed) (2018). *Değişen Pazarlama Anlayışı - Yeni Pazarlama Yaklaşımları*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pribanic, E. (2020). 6 Pros and Cons of Ethical Marketing, <https://www.techfunnel.com/martech/6-pros-and-cons-of-ethical-marketing/> (10.09.2022).
- Rajan, P.S.K. (2016). Marketing Ethics, *International Journal of Management and Applied Science*, 2(11).
- Saban, M. ve Atalay, B. (2005), "Yönetim Muhasebecileri Açısından Etik ve Etik Davranışın Önemi", *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 5(16).
- Sarıoğlu Uğur, S. (2019). Yöneticilerin Teknoloji ile İmtihani, *İşletmelerde Dijital Dönüşümün Yansımaları*, Editörler Erhan Aydın ve Uğur Uğur, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Semiz, B.B. (2020). Sosyal Medya Fenomenleri Tarafından Yapılan Reklamlara Yönelik Tüketici Şüphesizliğinin Tutumlar ve Satın Alma Niyeti ile İlişkisinin İncelenmesi, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(2).
- Sezgül, İ. (2019). Public Relations Ethics, *Milli Eğitim*, 48(222).
- Singer, P. (1986). *Applied Ethics*. Oxford University Press, Oxford.
- Sudan, S.K. (2018). Meaning, Nature and Scope of Ethics, <https://www.distanceeducationju.in/pdf/BA%20Sem%20III%20Course%20No%20PL-301%20Philosophy.pdf> (10.11.2022)
- Tzafestas, S.G. (2016). Ethics: Fundamental Elements, Chapter in: *Roboethics, Intelligent Systems, Control and Automation: Science and Engineering*, 79, Springer International Publishing, Switzerland.
- Ülgen, H. (2004), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Velasquez, M., Andre, C., Shanks, T., S.J. ve Meyer, M.J. (1987). What is Ethics?, *Issues in Ethics*, IIE, 1(1).

ETNOKÜLTÜREL VE COĞRAFI AÇIDAN DOĞU İLE BATI MEDENİYETLERİ ARASINDA KALAN BİR HELLENİSTİK KRALLIK: KOMMAGENE

Fırat GÜLERDOĞAN¹, Cuma Ali YILMAZ²

GİRİŞ

Antik Çağ'ın en erken dönemlerinden itibaren irili ufaklı pek çok devlete ev sahipliği yapan Kommagene (Adıyaman), MÖ 2. ve 1. yüzyıllar arasında bağımsız bir krallık olarak Hellenistik Anadolu tarihi sahnesine çıkmıştır. Hellenistik Kommagene Krallığı (MÖ 163–69), yaklaşık bir asırlık siyasi ömrü boyunca hükümdarlık era'sını belirlemek adına bir yandan doğu ve batı arasında menşeyini ararken, diğer yandan Seleukos, Parth ve Armenia Krallıkları ile Romalılara karşı ayakta kalmaya çalışmıştır. Kommagene Krallığı'nın sosyopolitik ve sosyokültürel anlamda verdiği bu mücadele, Anadolu'nun hem siyasi hem de medeniyet tarihine derin izler bırakmıştır. Nitekim eski gelenekleri üzerine temellendirdikleri Hellenistik dünyaya entegre olmaya çalışan Kommagene hükümdarları, krallık sınırları dahilinde inşa ettikleri tarihsel, kültürel ve sanatsal katmanlar vasıtasıyla günümüz Türkiye'sine pek çok miras bırakmışlardır. Bu mirasın toplumlara tanıtılması ve aktarılması, çalışmamızı gerekli kılmıştır.

Hellenistik Kommagene Krallığı'nın siyasi ve kültürel tarihini anlayabilmek için bu devletin Hellenistik Dönemi öncesi tarihini de bilmek gereklidir. Nitekim doğu ile batının, eski ile yenin bir sentezi olan bu krallık, homojen bir siyasi unsurdur. Bu doğrultuda bakacak olursak; Güneydoğu Anadolu bölgesinde Toros Dağları ile Euphrates (Fırat) Nehri arasındaki topraklarda konumlanan Kommagene, tarihin en eski devirlerinden itibaren kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Bu doğal sınırlar

1 Yüksek Lisans Mezunlu, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7871-4335>, e-posta: frtglrdgn62@gmail.com.

2 Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7230-4378>, e-posta: cayilmaz@firat.edu.tr.

içerisinde 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan arkeolojik çalışmalara göre Kommagene'nin bilinen en eski geçmişi Paleolitik Çağ olarak tarihlenmiştir. Öyle ki Adıyaman'ın Samsat ilçesindeki Şehremuz Tepe civarında yapılan kazı çalışmaları neticesinde Alt ve Orta Paleolitik Dönem'e (MÖ 60000-10000) ait çok sayıda arkeolojik kalıntı çıkarılmıştır (Özgüç, 1988: 291-300; Ezer vd., 2014: 176; Ezer, 2016: 15-20; Eraslan, 1997: 3). Gritille, Palanlı, Pirin, Levzin, Hayaz Höyük ve Tille Höyük'teki kazılarda ise Neolitik Dönem'e (MÖ 8000-5500) ait bölgedeki ilk yerleşim alanları tespit edilmiştir (Sevin, 2003: 36; Hauptmann, 2000: 13, vd.; Ezer vd., 2016: 12-13; Ellis, 1985: 262-263; French, 1985: 211-215). Ayrıca Gritille, Hayaz Höyük ve Şehremuz Tepe'nin üst katmanlarında, Kalkolitik Dönem (MÖ 5500-3500) ile tarihlenen çok sayıda araç - gereç ele geçirilmiş ve böylece bölge halkının bir tarım topluluğuna dönüştüğü anlaşılmıştır (Ezer vd., 2017: 416; Ellis ve Voigt, 1982: 319; Blaylock vd., 1990: 89, vd.; Erkanal, 1993: 37). Nitekim Samsat yerleşkesinde çıkarılan arkeolojik bulgulara göre Geç Kalkolitik Dönem'de, Mezopotamya, İran, Suriye ve Mısır ile tarıma dayalı ticari ilişkilerin tesis edildiği görülmüştür (Erkanal, 1993: 37). Kommagene, Tunç Çağı'ndan (MÖ 3000-1200) itibaren Anadolu'da baş gösteren siyasi istikrarsızlıktan nasibini alarak bağımsızlığını kaybetmiş ve Hattilerin egemenliğine girmiştir. Samsat Höyük, Hayaz Höyük ve Tille Höyük mevkiilerinde ele geçirilen çok sayıda tunçtan eşya ise günümüzde Adıyaman müzesinde sergilenmektedir (Eraslan, 1997: 297; Roodenberg, 1984: 1, vd.; Okulmuş, 2016: 51, vd.).

Adıyaman, Asur Koloni Çağı olarak adlandırılan MÖ 2000'li yıllardan itibaren Kafkasya'dan Anadolu'ya akın eden ve Güneydoğu Anadolu bölgesini işgal eden Hititlerin hakimiyetine girmiştir (Umar, 2008: 9-13; Acar, 2000: 11; Eraslan, 1997: 4). Ancak MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hititlerin nüfuzunu yitirmesiyle birlikte Asya kökenli Hurri/Mitanniler, MÖ 1460/1450'li yıllarda bölgede kendi otoritelerini kurmuşlardır. Yaklaşık iki asırlık bu süreç Asur Kralı I. Salmanasar'ın Mitannileri mağlup etmesiyle sona ermiş ve bu bölgede Geç Hitit Devletlerinden biri olan Kummuh³ Krallığı kurulmuştur (Hawkins, 1988: 108; Memiş, 2012: 221; Kaya, 2019: 133). Samsat merkezli bir Syria-Hitit krallığı olan Kummuh, MÖ 12. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kendi hakimiyetlerini tesis etmeye çalışan Asurlulara ve Urartulara vergi ödemek zorunda kalmış ve bu sayede yaklaşık beş asır boyunca bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Ancak bu süreçte Kummuh ile Asur ilişkileri hep sorunlu olmuştur. Nitekim I. Tiglath-Pileser (MÖ 1114–1076) döneminde Asur orduları Kummuh'a saldırmıştır. Bu saldırıdan kaçan Kummuh halkı, beraberinde götürdükleri tanrı heykelleriyle birlikte Toros dağlarına sığınmışlardır. Bu sebeptendir ki Kummuh halkı için dağ halkı yakıştırması yapılmıştır (Collar, 2021: 322-323). Asur hükümdarı II. Sargon (MÖ 721–705) döneminde ise iki krallık

3 Kummuh adı, Asur kaynaklarında (^mKu-um-mu)-ha-a (^mKu-uş-ta-âş-pi) şeklinde ifade edilmiştir. Asurca yazılmış metinlerde "KUR/URU Kummuh", Urartu kayıtlarında "URU Qumaha", Yeni Babil metinlerinde ise "URU Kimuhu" olarak adlandırılan Kummuh Krallığı'na ait Malpınar kaya kitabesinde bu Geç Hitit Devletinin adı "Kumaha" olarak verilmiştir (Luckenbill, 1926: 74, No: 220,221. ; 272, No:769. ; 287, No: 797. ; 292, No: 813. vd. ; Kalaç ve Hawkins, 1989: 108-109; Özkan, 1993: 65-80).

arasındaki ilişkiler daha da gerilmiştir. Nitekim II. Sargon, MÖ 709/708 yılında düzenlediği Urartu seferi sırasında Mutallu'yu tahttan indirerek bağımsızlığına son verdiği Kummuh Krallığı'na ait toprakları bir Asur eyaleti haline getirmiştir (Messerschmidt, 2011: 286; Canepa, 2021: 76; Blömer, 2012: 99; Mutlu, 2015: 105; Kaya, 2019: 133; Acar, 200: 12). Asur İmparatoru ayrıca Kummuh halkının büyük bir bölümünü sınır dışı ederek bu bölgeye Mezopotamya'dan gelen halkları yerleştirmiştir. Bu nüfus mübadelesi, Kummuh'un etnolojik, etimolojik, demografik ve kültürel yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Nitekim Hititçe ve Luvice gibi Anadolu kökenli dillerin konuşulduğu bu bölgede artık Syria kökenli Aramice konuşlmaya başlanmıştır (Plin, *HN*. V.66; Canepa, 2021: 76; Blömer, 2012: 103).

Kummuh ülkesi, yaklaşık bir asırlık Asur egemenliğinin ardından MÖ 605 yılında Keldanilerin (Yeni Babil Devleti) hakimiyetine girmiştir (Messerschmidt, 2014: 323; Dörner, 1981: 147; Canepa, 2021: 76; Özgüç, 1985: 443; Kaya, 2019: 133; Acar, 2000: 12). Ancak I. Dareios'un tüm Ön Asya'yı fethetmesiyle birlikte Kummuh, MÖ 529 yılından itibaren Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil olmuştur. Bu tarihten itibaren Pers kültür ve medeniyetinin etkisi bölgede derin izler bırakmıştır. Öyle ki bir Hellenistik Krallık olmasına karşın Kommagene hükümdarları bile hanedanlıklarının kökenini Akhamenidlere dayandırmışlardır. Nitekim Kommagene'nin hanedanlık kayıtlarının yer aldığı Nemrud Dağı'ndaki I. Antiokhos Theos'a ait anıtsal mezarda, defnedilen kralın atalarını tanımlamak için bıraktığı çok sayıda heykel ve epigrafik kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlara göre Kommagene Kralı I. Antiokhos'un "ırkımın son derece mutlu kökü" ifadelerinin yer aldığı kendisine ait büyük kült yazıtında paylaştığı atalar listesi Dareios ile başlar ve dört Pers kralı Xerxes, Artaxerxes, II. Dareios ve II. Artaxerxes ile devam eder. Hemen akabinde ise satrap sıfatıyla Aroandes (Orontes) ve onun soyundan olanlar gelir (Strootman, 2016: 212-215; Reinach, 1890: 364; Messerschmidt, 2011: 298-300; Şahin, 1998: 40-44; Sherwin-White ve Kuhrt, 1993: 193; Umar, 2008: 36; Kaya, 2019: 133; Oğuz, 1982: 5).

İşte yukarıda bahsettiğimiz üzere MÖ 1. binyılın son çeyreğine dek Asur, Babil ve Pers hakimiyetinde geçen bu yıllar, MÖ 2. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bağımsız bir Hellenistik Krallık kimliği kazanan Kommagene'nin siyasal, sosyal, kültürel, mali ve dini alt yapısını hazırlamıştır (Hawkins, 1975: 5-10; Messerschmidt, 2014: 323, vd.; Schachner, 2008: 69, vd.). Geç ve Orta Demir çağlarına tekabül eden bu zaman dilimine ait en somut belgeler, Gaziantep'teki Düllük Baba Tepesi'nde bulunan bir tapınak kalıntısında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar neticesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Tespit edilen adak mahiyetindeki pek çok eşya, Kommagene'nin Hellenistik Dönem öncesi tarihini aydınlatmaktadır (Messerschmidt, 2017: 33, vd.).

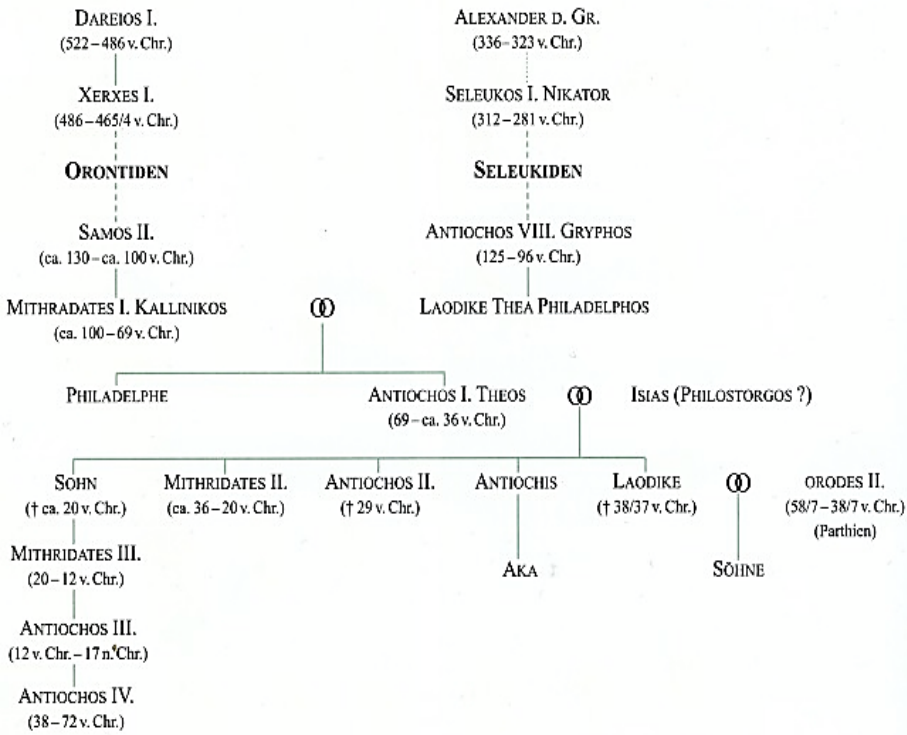
Kommagene'nin Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 163-69)

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında düzenlediği doğu seferi ile Perslerin hakimiyetine son vererek Anadolu topraklarını fethetmesiyle birlikte Kummuh toprakları da Makedonya Krallığı'nın hakimiyetine girmiştir. Büyük İskender,

Perslere ait satraplık sistemini aynen devam ettirerek bu bölgeyi Orintidlerin yönetimine bırakmıştır. Ancak bu tarihe dek neredeyse tamamen Persleşmiş olan Orintid hanedanlığı soyluları, zamanla Hellenleşmeye başlamışlardır. Böylece Büyük İskender'in yarattığı Hellenistik dünya ile tanışan Kummuş'un adı Hellenizm kültürünün etkisiyle Kommagene olarak değişmiştir. Kummuş adının Hellence "Genler Topluluğu" anlamına gelen Kommagene olarak değişmesinin tarihi ve sosyo-kültürel bir misyonu vardır. Öyle ki Hellen ve Pers medeniyetlerinin inanç ve kültürel değerlerinin içselleştirildiği kozmopolit bir krallık olan Kommagene adı, hüküm sürdüğü coğrafyanın doğu ve batı arasındaki bir kavşak noktası olduğunun terminolojik karşılığıdır (Blömer ve Winter, 2011: 18; King, 1912-1913: 47, vd. ; Collar, 2021: 319, vd. ; Dalyan, 2020: 28; Kaya, 2019: 133; Blaylock vd., 1990: 117; Ellis ve Voigt, 1982: 323). Ancak Umar (2008: 3)'a göre Kommagene, Anadolu'da Hellenleşme sürecinin en güç, geç ve zayıf gerçekleştiği krallıkların başında gelmektedir. Nitekim sosyopolitik ve sosyokültürel açıdan hala Pers nüfuzunun yoğun bir şekilde hissedildiği bu süreçte Hellenizm akımı Kommageneliler arasında ilk zamanlarda baskın bir kültürel etki sağlayamamıştır. Hatta doğu ve batı kültürleri arasında yaşanan bu rekabet ortamı, Kommagene'nin menşeiini temellendirmek isteyen klasik ve modern yazarlar arasında da bir fikir ayrılığı yaratmıştır. Öne sürülen bu farklı görüşlerden ilkinde göre Kommagene hanedanlık şeceresi Armenia Krallığı'na dayandırılmaktadır (Strab. 11,14,15; Traina, 2021: 345, vd.). Buna göre MÖ 401 yılında iktidar mücadelesi yaşayan Pers İmparatorluğu'nda, Araondas adındaki bir komutan Pers Kralı II. Artaxerxes'i destekleyerek Kyros'u mağlup etmiştir. Bunun üzerine Pers kralı, kızı Rhodogue ile evlendirdiği Araondas'ı Armenia satrapı ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Kommagene topraklarında Araondas (Orontes) ve soydaşları hüküm sürmüşlerdir (Ksen. *Anab.* II.4, 8; III. 5, 14-17; Plut. *Art.* 27: Messerschmidt, 2011: 288; Blömer, 2012: 99). Bu nedenden dolayı ki Kommagene'nin MÖ 3. yüzyıldaki hukuki statüsünü Armenia Krallığı'na bağlayan yazarlar ayrıca Kommagene'nin Seleukoslara karşı ayaklanarak bağımsızlığını kazanmasında en büyük müttefikleri olarak Armenia Krallığı'nı göstermişlerdir. Bu görüşü savunanlar Armenia Krallığı'nın kullandığı gökyüzünün hakimiyetini simgeleyen kartal sembolü ile beş noktalı ve sekiz yıldızlı süslemeli krallık tacının Kommagene Krallığı tarafından da kullanılmasını dayanak olarak göstermişlerdir (Facella, 2006: 95, vd. ; Sullivan, 1977: 748; Rose, 2013: 221-222; Wagner, 2012: 40; Blömer ve Winter, 2011: 21-22; Sherwin-White ve Kuhrt, 1993: 14; Kaya, 2019: 134).

Kommagene'nin menşei hakkındaki bir diğer görüş ise Pers kökenli İran kraliyet hanedanı Hydarnes'in soyundan geldikleri yönündedir (Herod. III. 70. ; Michels, 2017: 42, vd. 48-49; Dalyan, 2020: 35). Bu yazarlardan en dikkat çekici yorumu ise "Fırat'ın yüksek vadisinde Samosata merkezli Kommagene krallığı, ...İran hanedanının Hellenleşmiş torunları tarafından yönetiliyordu" ifadeleriyle Sartre (2000: 637) dile getirmiştir.

Klasik ve modern yazarların bir soya dayandırmaya çalıştığı Kommagene, esasen ne tam anlamıyla batılı, ne de özellikle Tunç Çağı'ndan günümüze dek bir Zerdüştlük arayanlar tarafından atfedildiği üzere doğulu, yani İran dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilebilir. Tarihi ve kültürel geçmişi göz önüne alındığında ve günümüze ulaşan maddi kalıntılara geniş bir perspektiften bakıldığında Kommagene'nin doğu ve batı arasındaki melez bir topluluk olduğu görülecektir. Nitekim Kommagene hanedanlık şeceresine dair 1882 yılında Humann ve Puchstain öncülüğünde Nemrut Dağı'nda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Kommagene Kralı I. Antiokhos'un soyunu anne tarafından Seleukoslara, baba tarafından ise Akhamenidlere dayandırması Kommagene krallarının Greko - Pers soyundan geldiklerinin kanıtı niteliğindedir (Canepa, 2021: 72).

Şekil 1: I. Antiokhos'un Soy Ağacı (Wagner, 2000: 22).

Geç-Hellenistik Dönem ile birlikte tarih sahnesine çıkan Kommagene Krallığı, eski gelenekleri üzerine inşa edilen zengin bir geçmişe sahip olmasına karşın hakkında en az bilgi ve belge sahibi olduğumuz Hellenistik krallıkların başında gelmektedir. Kanaatimize göre bu problem, Hellenistik Dönem siyasetinin Batı Anadolu'da daha aktif bir şekilde yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Hellas'a yakın olması, Grek kolonilerinin ve polis'lerinin bu bölgede yoğunlaşması en önemlisi de Roma Cumhuriyeti'nin Küçük Asya'nın batısında varlık göstermesi gibi etkenlerden ötürü dönemin Yunanlı ve Romalı yazarları, Orta ve Doğu Anadolu'dan ziyade

Batı Anadolu bölgesine odaklanmışlardır. Elimizdeki sınırlı sayıdaki belgelerde yer alan bilgilere göre Kommagene'nin ilk hükümdarı I. Samos'tur. Buna göre MÖ 260'lı yıllarda hüküm süren Orontesli I. Samos, Sophene ve Kommagene'nin ortak hükümdarıydı. Fırat Nehri kıyısında kurulan Arsameia kentinde tespit edilen bir yazıtta “Kral Samos, Kral Arsames'in babası” şeklinde ifadeler bu bilgimizi destekler niteliktedir (OGIS 394; Cohen, 2006: 187-189; Humann ve Puchstein, 1890: 285-286; Jalabert vd., 1929: 267-268; Schottky, 1989: 96-97; Marciak, 2017: 116; Dalyan, 2020: 30-31).

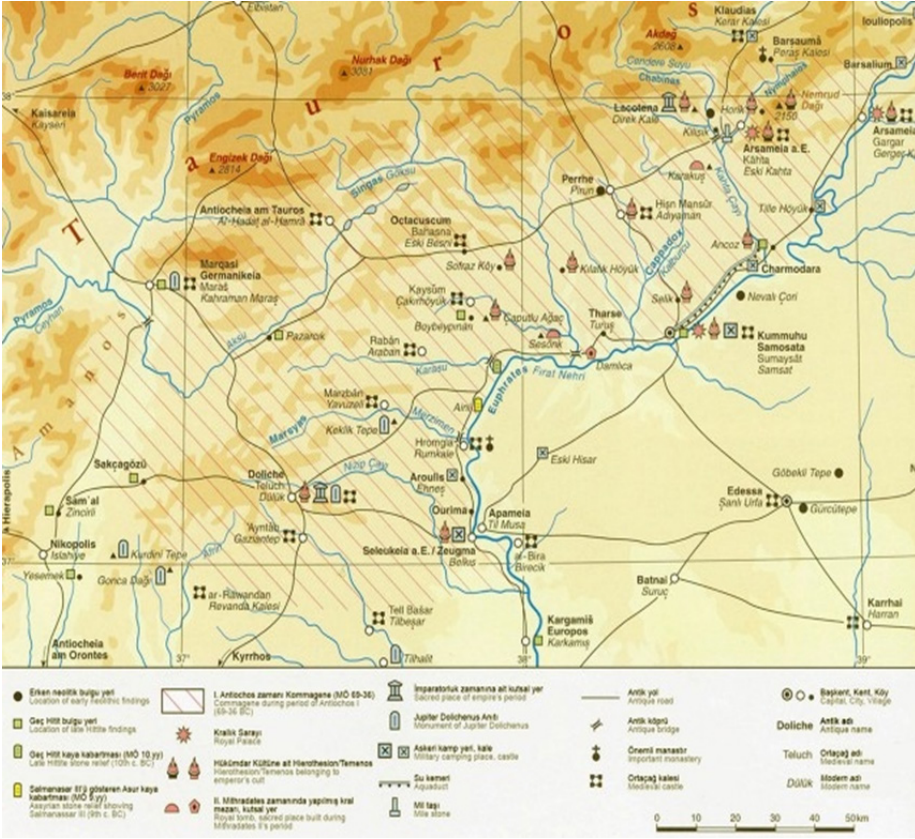
I. Samos'tan sonra MÖ 240 ile MÖ 210 yılları arasında Kommagene tahtına sırasıyla I. Arseses, II. Arseses ve Xerxes oturmuşlardır. Bu süreç boyunca Büyük İskender'in generalleri arasında devam eden Diadokhlar Savaşları sonucunda Kommagene, III. Antiokhos (MÖ 223-187) hükümdarlığındaki Seleukos Krallığı'nın egemenliğine girmiştir. Kommagene, Seleukosların yaptığı idari düzenleme ile *eparkhia*⁴ adı verilen bir satraplık haline getirilmiştir. Ancak bu dönemde Seleukos idaresi ile sorun yaşayan Kommagene ile Sophene'nin satrapı Xerxes'in idaresindeki Samosatta, III. Antiokhos'un saldırısına uğramıştır. Netice itibarıyla iki taraf arasında barış yapılmış ve bu sulhun teminatı olarak III. Antiokhos'un kız kardeşi Antiokhis ile Xerxes evlenmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra III. Antiokhos'un talimatıyla Xerxes eşi tarafından zehirlenmiş ve böylece Sophene ile Kommagene toprakları tamamen Seleukosların egemenliğine girmiştir. Böylece Sophene ve Kommagene'nin idarecilerini III. Antiokhos tayin etmeye başlanmıştır. Ancak MÖ 190 yılında gerçekleşen Magnesia Savaşı'nda, III. Antiokhos'un Romalılara mağlup olmasıyla birlikte Seleukos Krallığı'nın Anadolu egemenliği sona ermiş ve Kommagene için yeni bir dönem başlamıştır. Öyle ki bu mağlubiyetin ardından yaşamını yitiren III. Antiokhos'un ardından Seleukoslar bir daha toparlanamamışlardır. İşte III. Antiokhos'un ardından Seleukos tahtına oturan IV. Antiokhos Epiphanes'e karşı bir ayaklanma başlatan Kommagene *epistatēs*'i (vali) Ptolemaios (Arseses'in torunu), MÖ 163 yılında bağımsız Kommagene Krallığı'nı ilan etmiştir (OGIS 402. ; Sullivan, 1977: 742; Facella, 2016: 336; Facella, 2021: 140; Michels, 2017: 43-44; Kaya, 2019: 134; Canepa, 2021: 71; Dalyan, 2020: 31-32; Hoover, 1998: 83-84; Taşdöner Özcan, 2015: 98).

Doğuda Fırat Nehri, batıda Kilikia, kuzeyde Kappadokia, güneyde ise Osrohone/Edessa Krallığı ve Syria, Kommagene'nin doğal sınırlarını belirlemiştir. Bu sınırlar güümüz Türkiye'sinde Adıyaman şehrinin tamamını, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerini ise kısmen içine almaktadır. Başkenti Samósata (Samsat) olan Kommagene Krallığı, jeostratejik olarak önemli ve ayrıca doğal kaynaklar açısından zengin bir coğrafyada hüküm sürmüştür (Strab. XVI. 2.3. ; Tacitus, *Hist.* II.81. ; Josephus, *B.J.* V.461.; Facella, 2006: 73, vd. ; Umar, 2008: 1-2.; Cohen, 2006: 30; Hönigmann, 1924: 979; Sullivan, 1977: 734; Dalyan, 2020: 35). Kommagene'nin

4 Commagene, Melitene, Gordyene vb. gibi isimlerinin sonunda “-ene” eki olan idari birimler, Seleukosların *eparkhia* olarak adlandırılan yönetim sisteminin birer parçaları idi. (Diod. XXXI. 19a. ; Facella, 2006: 200-201; Sullivan, 1990: 10; Taşdöner Özcan, 2015: 98; Kaya, 2019: 134; Umar, 2008: 37).

ilk kralı olan Ptolemaios (MÖ 163-130), böylesine değerli topraklarda nüfuzunu koruyabilmek için akıllı bir diplomasi siyaseti yürütmüştür. Ptolemaios, bu politika doğrultusunda Kommagene'nin kuzeydoğu sınırındaki komşusu olan Armenia Krallığı ile iyi ilişkiler tesis etmiştir. Ptolemaios, dış siyasette ayrıca Kommagene sınırlarını genişletmek adına Kappadokia Krallığı'nın egemenliğindeki Melitene'ye (Malatya) saldırmıştır. Ancak Kappadokia Kralı IV. Ariarates'in ordusuyla birlikte Melitene'ye hareket ettiğini haberini alan Ptolemaios kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır (Diod. XXXI. 19a. ; Strab. XI. 12.2. ; Sullivan, 1977: 745; Wagner, 2012: 40; Magie, 1950: 376, vd. 1239; Canepa, 2021: 81; Dalyan, 2020: 36).

Ptolemaios'un ardından Kommagene tahtına oğlu II. Samos Theosebes Dikaios (MÖ 130-100) geçmiştir. II. Samos'un hükümdarlığının ilk yıllarında, Seleukos ve Parth krallıkları arasında şiddetli savaşlar başlamıştır. Kommagene'nin yeni kralı II. Samos, bu mücadelenin ortasında kalan topraklarını koruyabilmek için taraflar arasında denge politikası izlemiştir. II. Samos bu doğrultuda kendi adına basılan krali sikkelerin ön yüzünde İran ve Seleukos başlıklarıyla tasvir edilen portresine yer vermiştir (Babelon, 1890: 217, nr.1-2.; Cohen, 2006: 188; Humann ve Puchstein, 1890: 356). İran kökenli Parth Krallığı ile kültürel bir bağ kurarak topraklarını korumaya çalışan II. Samos, oğluna Parth krallarına ithafen Mithridates ismini vermiştir. Kommagene'nin en önemli tanrılarından biri olan "Mithras'a adanmış" anlamına gelen Mithridates ismi, hükümdarların meşruiyeti açısından başvurdukları önemli bir dini argüman olarak da dikkat çekmektedir. Yine Fırat kıyısındaki Arsameia (Gerger) kentinde bulunan yaklaşık dört metrelik bir rölyefte tasvir edilen II. Samos'un başındaki taç, Parthlarla tesis edilemeye çalışılan bu kültürel bir bağın simgesi varsayılmaktadır (Winter, 2019: 169). II. Samos bu denge politikasında teraziye eşitlemek içinse siyasi evlilikler vasıtasıyla Seleukoslarla akrabalık ilişkisi kurmuştur. Nitekim II. Samos, kendisinden sonra başa geçen I. Mithridates'i (MÖ 109-70), Seleukos Kralı VIII. Antiokhos Grypus'un kızı Laodike ile evlendirmiştir. Bu evlilik ile birlikte Kommagene'nin yeni kralı I. Mithridates, resmi yazışmalarda ve ayrıca kendi adına bastığı sikkelerde, Seleukos krallarının kullandığı Kallinikos (Muzaffer) unvanını kullanmaya başlamıştır (Curtis ve Stewart, 2007: 15; Wroth, 1899: xliii; Sullivan, 1977: 748-749; Blömer ve Winter, 2011: 24; Wagner, 2012: 40; Strooman, 2011: 83; Canepa, 2021: 82; Dalyan, 2020: 37-38; Taşdöner Özcan, 2015: 100-101).

Şekil 2: Kommagene Krallığı'nın Sınırları (Wagner, 2000: 12).

Seleukos ve Parth krallıkları arasında tampon bir bölge olduğu için Kommagene Kralı I. Mithridates, seleflerinin uyguladığı denge politikasını esnetmek zorunda kalmıştır. Nitekim MÖ 93 yılından itibaren Parthların artan baskıları karşısında çaresiz kalan I. Mithridates, akrabalık ilişkilerine rağmen Seleukos Krallığı'na destek vermemiştir. Hatta I. Mithridates, Parth ordusunun Kommagene toprakları üzerinden Syria bölgesine geçmesine dahi izin vermiştir (Dio Cassius, XLIX. 19.3. ; Sullivan, 1977: 758; Musti, 2008: 216; Dalyan, 2020: 40; Kaya, 2019: 135; Taşdöner Özcan, 2015: 101-102).

Kommagene krallarının yürüttüğü denge politikası, ilerleyen yıllarda kendi krallıkları adına büyük sorunlara yol açmıştır. Nitekim Parth Kralı II. Mithridates'in ölümünün ardından nüfuzunu arttıran Armenia Krallığı, bölgedeki en güçlü siyasi aktör olarak Kommagene Krallığı için tehdit haline gelmiştir. Öyle ki Armenia Kralı II. Tigranes'in ordusu MÖ 87/86 yılında hiçbir zorlukla karşılaşmadan Kommagene toprakları üzerinden Syria'ya girerek Seleukos Krallığı ile savaşmıştır. Syria'dan kaçarak Samosata'ya sığınan Seleukos Kraliçesi Cleopatra'yı takip eden II. Tigranes, MÖ 83 yılında girdiği Samosatta'yı işgal etmiştir. Ele geçirdiği Cleopatra'yı öldüren II. Tigranes, Kommagene'yi ise kendisine tabi bir uydu krallık

haline getirmiştir. Nitekim Kommagene Kralı I. Mithridates, otoritesini kabul ettiği II. Tigranes'i "Krallar Kralı" unvanı ile onurlandırmıştır (Sullivan, 1977: 760; Winter, 2019: 169-172; Kaya, 2019: 136; Dalyan, 2020: 41-43; Taşdöner Özcan, 2015: 102-103). Siyasi olarak Armenia Krallığı'na bağımlı hale gelen Kommagene Kralı I. Mithridates, Nymohaios (Kahta Çayı) civarındaki Arsemeia'da inzivaya çekilmiş ve nihayetinde burada yaşamını yitirmiştir (Dörner, 1996: 36-38; Dalyan, 2020: 41; Umar, 2008: 257, vd.).

I. Mithridates Kallinikos'un ölümünden sonra Kommagene tahtına geçen I. Antiokhos Theos (MÖ 70-31), Armenia Krallığı'nın tahakkümüne rağmen bağımsızlığının sembolü olarak kendi adına para bastırmıştır. (Bedoukian, 1970: 19-21; Sullivan, 1973: 18; Kaya, 2019: 136; Taşdöner Özcan, 2015: 105-106). I. Antiokhos'un saltanatı ile birlikte Kommagene'de kral, hükümdarlık kültürü, hanedanlık kökeni ve bunlarla ilişkili olarak teolojik ve astrolojik kavramlar hakkında detaylı bilgiler veren zengin bir epigrafik gelenek başlamıştır (Messerschmidt, 2011: 294; Canepa, 2021: 74). Buna göre kendisini tanrı-kral ilan eden I. Antiokhos'un Nemrud Dağı zirvesinde bulunan 75 x 150 boyutundaki tümülüsünde yer alan yazıtlarda, I. Antiokhos için theos (Tanrı), megas (Büyük), dikaios (Adil tanrı), epiphanes (Tanrının tezahürü/Muhteşem-Şanlı), ktistes (Kurucu), eurgetes (Hayırsever) philhellenos (Hellenlerin dostu) ve philorhomaiois (Roma halkının dostu) gibi sıfatlar kullanıldığı tespit edilmiştir (Winter, 2019: 172; Rose, 2013: 224; Dalyan, 2020: 43; Taşdöner Özcan, 2015:106; Acar, 2000: 13; Obukhov, 2016: 85). Ele geçirilen Namos Yazıtı, I. Antiokhos Theos'un neden Kommagene'nin en meşhur ve en önemli kralı olduğu hususunda adeta bir delil olmuştur. Zira bu yazıtlar, I. Antiokhos Theos'un büyük bir titizlik ve öngörüyle hazırladığı, ölümünden sonra krallığın devamını sağlamak için başa geçecek yöneticilerin uyması gerektiği hükümlerin yer aldığı "anayasa" niteliğindeki belgelerdir (Crowther ve Facella, 2011: 357-359; Hauser, 2021: 46, vd.; Şahin ve Wagner, 1989: 55, vd.; Reinach, 1890: 366-367; Yaşar, 2019: 22; Blömer, 2017: 101-107).

Kommagene'nin yeni kralı I. Antiokhos Theos, ilk dış politika hamlesi olarak Armenia tahakkümünden kurtulabilmek adına müttefik arayışına girişmiştir. I. Antiokhos bu doğrultuda Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes Philoromaiois'un kızı Isias Philistorgus ile evlenmiştir. (Dalyan, 2020: 43-44). Ancak bu diplomatik girişimlere rağmen Kommagene Krallığı MÖ 69 yılına dek Armania Krallığı'nın nüfuzunu kabul etmeye devam etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu tarihten itibaren Armenia Krallığı'nın dış politikasında yaşanan gelişmeler, Kommagene'nin siyasi geleceğine de yön vermiştir. Zira Armenia ve Parth krallıkları arasındaki iktidar mücadelesine Romalıların da dahil olmasıyla birlikte Kommagene için yeni bir diplomatik cephe daha açılmıştır (Wirth, 1983: 1, vd. ; Rose, 2013: 223; Kaya, 2004: 73-75). Nihayetinde Parthların bölgede kendi aleyhlerinde genişlemesinden rahatsız olan Roma konsülü Lucius Cornelliuss Sulla, Lucullus kumandasındaki lejyonları buraya sevk etmiştir. MÖ 6 Ekim 69 tarihinde gerçekleşen Tigranocerta

Savaşı'nda Romalılara mağlup olan Armenia Krallığı'nın Anadolu'daki egemenliği sona ermiştir. Lucullus, bu zaferinin hemen ardından Armenia Krallığı ile birlikte savaşarak kaybeden tarafta yer alan Kommagene Kralı I. Antiokhos Theos'u cezalandırmak için MÖ 69 yılında Samosata'ya saldırmıştır. Büyük bir direniş sergileyen Kommageneliler, Samosata'ya özgü yanıcı bir madde olan ve Roma askerlerinin daha önce görmedikleri *Maltha* alevi sayesinde Lucullus ve birliklerini durdurmayı başarmışlardır. Yalnızca toprak ile söndürülebilen bir tür kalın, yağlı petrol veya fosil katranı niteliğindeki bu yanıcı madde ile başa çıkamayan Lucullus, Samosata kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldırmıştır (Plin. *NH.* II. 104,108. ; Wagner, 2012: 41; Dalyan, 2020. 48). Ancak I. Antiokhos Theos bu kuşatmanın ardından elçiler gönderdiği Roma'ya tabi olduğunu bildirmiştir. (Plut. *Luc.* XXIX. 5-6. ; Oros. *Hist.* VI. 3.7. ; Sands, 1908: 7; Mittag, 2007: 405).

MÖ 69 yılından itibaren Roma'nın sadık bir vassallığı haline gelen Kommagene toprakları, MS 72/73 yılında İmparator Vespasianus zamanında gerçekleşen Bellum Commagenicum (Kommagene Savaşı) sonucunda Roma'nın Anadolu'daki eyaletlerinden biri olmuştur (App. *Mith.* 106-117; Plut. *Pomp.* 45.5. ; Joseph. *BJ.* VII. 7.1. ; Speidel, 2005: 85-100; Polanski, 2013: 239; Reinach, 1980b: 378; Kaya, 2019: 136; Taşdöner Özcan, 2015: 108).

SONUÇ

Doğu ile Batı arasında bir köprü olan Kommagene, Küçük Asya, Ermenistan ve Mezopotamya arasında yer aldığından, yaygın olarak medeniyetlerin kavşağı olarak görülmektedir. Hellenistik Kommagene Krallığı, hakimiyet alanı ve yılları sınırlı olmasına rağmen, Seleukoslar sonrasında oluşan merkezi otorite boşluğu ve buna paralel olarak yaşanan siyasi istikrarsızlık sürecinde, Anadolu'da sosyopolitik ve sosyokültürel olarak çok büyük bir etki yaratmıştır. Nitekim Kommagene Krallığı, bu süreçte Seleukos, Armenia ve Part krallıkları ile Romalılar arasında yaşanan askeri ve diplomatik krizlerde önemli bir siyasi aktör olmuştur. Hükümdarlarının uyguladığı akıllıca ve çoğunlukla çift taraflı diplomasi, stratejik evlilik ittifakları ve nihayetinde Romalılarla yakın işbirliği siyasetleri sayesinde Kommagene Krallığı, bu çatışma ortamında ayakta kalmayı başarmıştır. Fırat Nehri ile Toros dağları arasındaki verimli topraklarda Hellenistik Dönem'e kadar bağımsız bir devlete ve hatta sürekli bir tarihe sahip olmadığı gerçeği göz önüne alındığında, Kommagene'nin bu başarısı daha iyi kanıksanacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz tüm bu dayanaklara rağmen Kappadokia Krallığı, modern kaynakların çoğunda hak ettiği ölçüde yer bulmamıştır. Hatta Kappadokia Krallığı, Anadolu'daki diğer Hellenistik Krallıklar arasında en pasifi ve etkisizi olarak yorumlanmıştır. Peki gerçekten de Kappadokia Krallığı'nın zengin bir geçmişi olan Hellenistik Anadolu tarihindeki gerçek yeri ve önemi nedir? Ya da siyasi ve kültürel katmanlar yoluyla günümüz Türkiye'sine hiç bir miras bırakamamış mıdır? İşte çalışmamızda sergilemeye çalıştığımız geniş perspektifli yaklaşım ile tespit edilen

arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik kaynaklar sayesinde erişebildiğimiz bilgilere göre söyleyebiliriz ki farklı etnik grupların bir arada yaşadığı homojen bir yapıya sahip olan Kommagene Krallığı, sadece siyasi tarih olarak değil aynı zamanda kültür ve medeniyet tarihi açısından da Hellenistik Anadolu tarihine derin izler bırakmıştır.

Kommagene Krallığı, özellikle soyunu Orontid ve Seleukos hanedanlıkları üzerinden I. Dareios, Seleukos Nikator ve Büyük İskender'e dayandıran ve kendisini onların mirasçısı olarak kabul eden I. Antiokhos Theos (MÖ 69-36) döneminde ise altın çağını yaşamıştır. Öyle ki hükümlerlik yıllarının ilk yıllarından itibaren kültürel ve dini bir reform başlatan I. Antiokhos, Hellenizm ve İran kültürlerinin entegrasyonu ile vücut bulan çok sayıda kutsal alan ve kült merkezleri inşa ettirmiş ve bunları Kommagene'nin kraliyet kimliğini oluşturma siyasetinin stratejik bir unsuru olarak kullanmıştır. Nitekim 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan arkeolojik ve epigrafik araştırmalar sonucunda, bölgede Kommagene atalar kültürüne ait çok sayıda devasa açık hava cenaze kült kompleksleri, heykeller, yazıtlar ve steller bulunmuştur. Ele geçirilen tüm bu anıtsal kalıntılar aynı zamanda Kommagene'de tarih yazıcılığının geliştiğinin ve çağının ötesinde bir mimari anlayışa sahip olduğunun göstergesidir. Dinsel ve tarihsel nitelikli bu buluntular, uzun yıllar boyunca Pers etkisinde kalan Kommagene'nin doğu-batı sentezi olan Hellenizm kültürüne entegrasyonu gibi pek çok önemli noktaya da ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Klasik Kaynaklar

- Appianos. (1912-1913). *Rhomaika*. Kullanılan Metin: *Appian's Roman History I-IV*. (çev. H. White), London-New York: The Loeb Classical Library.
- Dio, C. (1914-1927). *Rhomaika*. Kullanılan Metin: *Roman History I-IX*. (çev. E. Carry), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Diodorus. (1947). *Bibliothèque Historike*. Kullanılan Metin: *Diodorus of Sicily*. (çev. T. E. Page), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Herodotos. (1975). *Historiae*. Kullanılan Metin: *Herodotus*. (çev. A. D. Godley), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Josephus, F. (1956). *Bellum Judaicum*. Kullanılan Metin: *Josephus, The Jewish War*. Volume III. Books. IV-VII. (çev. H. S. Thackeray), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Orosius, P. (1964). *Historiarum Adversus Paganos Libri 7*. Kullanılan Metin: *The Seven Books of History Against the Pagans*. (çev. R. J. Deferrari), Washington: Catholic University of America Press.
- Plinius. (1958). *Naturalis Historia*. Kullanılan Metin: *Pliny Natural History I-X*. (çev. H. R. Rackham), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Plutarch. (1914, 1954-55, 1959, 1967-68). *Bioi Paralleloi*. Kullanılan Metin: *Plutarch's Lives*. I-XI. (çev. B. Perrin), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Strabon. (1949). *Geographika*. Kullanılan Metin: *The Georaphy of Strabo I-VIII*. (çev. H. L. Jones), London - New York: The Loeb Classical Library.
- Tacitus. (1962). *Historia*. Kullanılan Metin: *The Histories*. (çev. C. H. Moore), London - New York: The Loeb Classical Library.

Modern Kaynaklar

- Acar, G. (2000). *Nemrud*. Ankara: Afşaroğlu Matbaacılık.
- Babelon, E. (1890). *Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque nationale : Les rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène*. Pariss: Rollin et Feuardenet.
- Bedoukian, P. (1970). A Coin of Tigranes The Great of Armenia, Struck in Commagene. *Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, (10), 19-21.
- Blaylock, S. R., French, D. H., Summers, G. D. (1990). The Adiyaman Survey: An Interim Report. *Anatolian Studies*, (40), 81-135.
- Blömer, M. (2012). Religious Life of Commagene in the Late Hellenistic and Early Roman Period. İçinde A. Merz ve T. Tieleman (Editörler), *The Letter of Mara bar Sarapion in Context* (s. 95-128). Leiden, Boston: Brill.
- Blömer, M. (2017). Antiochos I. von Kommagene und sein Grabmal auf dem Nemrud Dağı. Zu den Ergebnissen des International Nemrud Dağı Project. *Orientalistische Literaturzeitung*, 112 (2), 101-107.
- Blömer, M., Winter, E. (2011). *Kommagene: Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi*. (Kollektif), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Canepa, M. P. (2021). Commagene Before and Beyond Antiochos. I. Dynastic Identity, Topographies of Power and Persian Spectacular Religion. İçinde S. Riedel, M. J. Versluis, E. Winter, M. Blömer (Editörler), *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 71-101). Stuttgart.
- Cohen, G. M. (2006). *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Collar, A. (2021). Time, Echoes and Experience Perceiving the Landscape in Commagene. İçinde S. Riedel, M. J. Versluis, E. Winter, M. Blömer (Editörler), *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 319-339). Stuttgart.

- Crowther, C., Facella, M. (2011). A New Kommagene Nomos Text from Samosata. İçinde E. Winter (Editör), *Von Kummuh nach Telouch. Historische und Archäologische Untersuchungen in Kommagene* (s. 355-366). Bohn: Rudolf Habelt GmbH.
- Curtis, V. S., Stewart, S. (2007). *The Idea of Iran. The Age of the Parthians*, Volume II, London.
- Dalyan, M. G. (2020). *Kommagene: Doğu ile Batı Arasında Bir Krallık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dörner, E. (1996). *Nemrut Dağında İlahlar Arasında*. (çev. G. Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dörner, F. K. (1981). *Kommagene*. Germany: Gustav Lübbe.
- Ellis, R. S. (1985). Gritille 1984. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 261-270.
- Ellis, R., Voigt, M. M. (1982). 1981 Excavations at Gritille, Turkey. *American Journal of Ancient History*, 86 (3), 319-332.
- Eraslan, F. (1997). Adıyaman Müzesinden Bir Grup Terocotta Figürin. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*. İstanbul: TTK.
- Ezer, S. (2016). Kommagene Coğrafyasında Prehistorik ve Protohistorik Çağlar. İçinde M. Yelken (Editör), *Kommagene'nin İzleri* (s. 15-20). İzmir.
- Ezer, S., Yağız, K., Demirtaş, F. I., Özçiriş, M. (2014). Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2013 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırmaları. *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 1. Cilt.* (ss. 175-192). Ankara.
- Facella, M. (2006). *La dinastia degli Orontidi nella Commagene ellenistico-romana*. Studi ellenistici, 17, Pisa: Giardini.
- Facella, M. (2016). The Alleged Dynastic Era of Commagene”, *Vir doctus Anatolicus*. İçinde E. N. Akdoğan-Arca, N. Gökalp-Özdil, B. Takmer (Editörler), *Studies in Memory of Sencer Şahin* (s. 336-348). İstanbul: Kabalcı.
- Facella, M. (2021). Sovereignty and Autonomy in the Hellenistic Coins of Commagene. İçinde S. Riedel, M. J. Versluis, E. Winter, M. Blömer (Editörler), *Common DwellingPlace of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 139-161). Stuttgart.
- French, D. (1985). Tille 1984. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (ss. 211-215). Ankara.
- Hauptmann, H. (2000). Frühneolithische Kultbilder in der Kommagene. İçinde J. Wagner (Editör), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene* (s. 12-22). Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Hauser, S. R. (2021). ‘Hellenized Iranians?’ Antiochos I and the Power of Image. İçinde S. Riedel, M. J. Versluis, E. Winter, M. Blömer (Editörler), *Common DwellingPlace of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 45-69). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Hawkins, J. D. (1975). Von Kummuh nach Kommagene. *Antike Welt*, (6), 5-10.
- Hawkins, J. D. (1988). Kuzi-Tesub and the “Great Kings” of Karkamis. *Anatolian Studies*, (38), 99-108.
- Hoover, O. D. (1998). Notes On Some Imitation Drachms Of Demetrius I Soter From Commagene. *American Journal of Numismatics*, (10), 71-94.
- Hönigmann, E. (1924). Kommagene. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. IV. Stuttgart.
- Humann, C., Puchstein, O. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften*. Berlin.
- Kalaç, M., Hawkins, J. D. (1989). The Hieroglyphic Luwian Rock-Inscription of Malpınar. *Anatolian Studies*, (39), 107-112.
- Kaya, M. A. (2004). Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S. 4). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19 (1), 73-86.
- Kaya, M. A. (2019). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- King, L. W. (1912-1913). Kummukh and Commagene. *Journal of Manchester Egyptian and Oriental Society* 2. (s. 47-56). Manchester: The University of Manchester.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I, Historical Records of Assyria From The Earliest Times to Sargon*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ, I-II*. Princeton.
- Marciak, M. (2017). *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West*. Leiden: Brill.
- Messerschmidt, W. (2011). Grabstele eines Herrschers von Kummukh – zu den späthethitischen Wurzeln des kommagenischen Königs - und Ahnenkultes. İçinde E. Winter (Editör), *Von Kummukh nach Telouch. Historische und Archäologische Untersuchungen in Kommagene* (s. 283-307). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Messerschmidt, W. (2014). Die politische Stellung Kommagenes in achaemenidischer Zeit. İçinde E. Winter (Editör), *Kult und Herrschaft am Euphrat, Dolichener und Kommagenische Forschungen VI. Asia Minor Studien 73* (s. 323-342). Bonn: R. Habelt.
- Messerschmidt, W. (2017). Das Heiligtum auf dem Dülük Baba Tepesi in der vorhellenistischen Eisenzeit – Versuch einer kulturgeschichtlichen Einordnung. İçinde E. Winter (Editör), *Vom eisenzeitlichen Heiligtum zum christlichen Kloster. Neue Forschungen auf dem Dülük Baba Tepesi* (s. 33-55). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Michels, C. (2017). The Persian Impact on Bithynia, Commagene, Pontus, and Cappadocia. İçinde S. Müller, T. Howe, H. Bowden, R. Rollinger (Editörler), *The History of the Argeads New Perspectives* (s. 41-56). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Mittag, P. F. (2004). Zur Selbststilisierung Antiochos' I. von Kommagene. *Gephyra*, (1), 1-26.
- Musti, D. (2008). Syria And The East. İçinde F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (Editörler), *The Cambridge Ancient History*. Volume 7/1. (s. 175-220). Cambridge University Press.
- Mutlu, S. A. (2015). Kummukh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2 (7), 99-109.
- Obukhov, S. V. (2016). Some Coin Types of Mithridates I Callinicus, The King of Commagene. *Problemy istorii, fi logologii, kul'tury*, (1), 68-74.
- Oğuz, Ş. (1982). *Kommagene Krallığı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Kürsüsü.
- Okulmuş, N. S. (2016). Adıyaman'da Bir İlk Tunç Çağı Yerleşimi: Hayaz Höyük. *Kafdağı*, 1 (1), 51-66.
- Özgüç, N. (1985). Sümeysat Definesi. *Belleten*, 49 (195), 441-450.
- Özgüç, N. (1988). Samsat Kazıları 1987. *Belleten*, (202), 291-300.
- Özkan, S. (1993). Kummukh/Kumaha. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 65-80.
- Polanski, T. (2013). "The Destruction of Cultural Heritage in the Kingdoms of Pontus and Kommagene during the Roman Conquest", *Iran and the Caucasus*, (17), 239-252.
- Reinach, T. (1890). La Dynastie de Commagène. *Revue des Études Grecques*, 3 (12), 362-380.
- Roodenberg, J. J. (1984). 1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1-16.
- Rose, C. B. (2013). "A New Relief of Antiochus I of Commagene and Other Stone Sculpture from Zeugma", İçinde W. Aylward (Editör), *Excavations at Zeugma Conducted by Oxford University*, (s. 220-231), California: The Packard Humanities Institute.
- Sartre, M. (2000). Syria And Arabia. İçinde A. K. Bowman, P. Garnsey, D. Rathbone (Editörler), *The Cambridge Ancient History*. Volume 9/2, (s. 635-663). New York: Cambridge University Press.
- Schachner, A. (2008). Babylonier und Achämeniden auf dem Dülük Baba Tepesi: Kulturelle Vielfalt in der späten Eisenzeit im Spiegel der vor-hellenistischen Funde. İçinde E. Winter (Editör), *IIATPIΣ*

- ΠΑΝΤΡΟΦΟΣ ΚΟΜΜΑΓΗΝΗ. *Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat* (s. 69-96). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Schottky, M. (1989). *Media Atropatene und Gross-Armenien in hellenistischer Zeit*. Bonn : R. Habelt.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Sherwin-White, S., Kuhrt, A. (1993). *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*. London.
- Speidel, M. A. (2005). Early Roman Rule in Commagene. *Scripta Classica Israelica*, (XXIV), 85-100.
- Strootman, R. (2016). The Heroic Company of My Forebears: the Ancestor Galleries of Antiochos I of Kommagene a Nemrut Dağı and the Role of Royal Women in the Transmission of Hellenistic Kingship. İçinde A. Coşkun ve A. McAuley (Editörler), *Seleucid Royal Women: Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleucid Empire* (s. 209-229). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sullivan, R. D. (1973). Diadochic Coinage in Commagene After Tigranes the Great. *The Numismatic Chronicle (1966-)*, (13), 18-39.
- Sullivan, R. D. (1977). The Dynasty of Commagene. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.8. (s. 732-798). Berlin-New York: Walter De Gruyter.
- Şahin, S., Wagner, J. (1989). Das Grabmal von König Antiochos I. Von Kommagene auf dem Nemrud Dağ. *Antike Welt* (20/1), 55-58.
- Şahin, S. (1998). Tanrılar Dağı Nemrut, Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ. İçinde N. Başgelen (Editör), *Tanrılar Dağı Nemrut Nemrut: Mountain of the Gods* (s. 36-44). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taşdöner-Özcan, K. (2015). Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene. *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (23), 97-118.
- Traina, G. (2021). Armenia and the ‘Orontid Connection’ Some Remarks on Strabo, Geography 11,14,15. İçinde S. Riedel, M. J. Versluis, E. Winter, M. Blömer (Editörler), *Common DwellingPlace of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 345-356). Stuttgart.
- Umar, B. (2008). *Kommagene & Kuzey Mesopotamia. Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Wagner, J. (2000). *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Wagner, J. (2012). Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi. *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar: Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Winter, E. (2019). Kommagene: Seleukoslar, Parthlar ve Romalılar Arasında. İçinde O. Tekin (Editör), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 166-193). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Wirth, G. (1983). Pompeius - Armenien – Parther. Mutmaßungen zur Bewältigung einer Krisensituation. *Bonner Jahrbücher*, (183), 1-60.
- Wroth, W. (1964). *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadokia and Syria*. A Catalogue of Greek Coins, London: British Museum,
- Yaşar, M. (2019). Nemrut Dağı Kutsal Alanı: I. Antiochos'un Dehası. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9 (19), 19-27.

FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVEDEN YER ALAN FİNANSAL RAPORLAMA İLE İLGİLİ HUSUSLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Mehmet YÜCENURŞEN²

FİNANSAL RAPORLAMANIN TANIMI

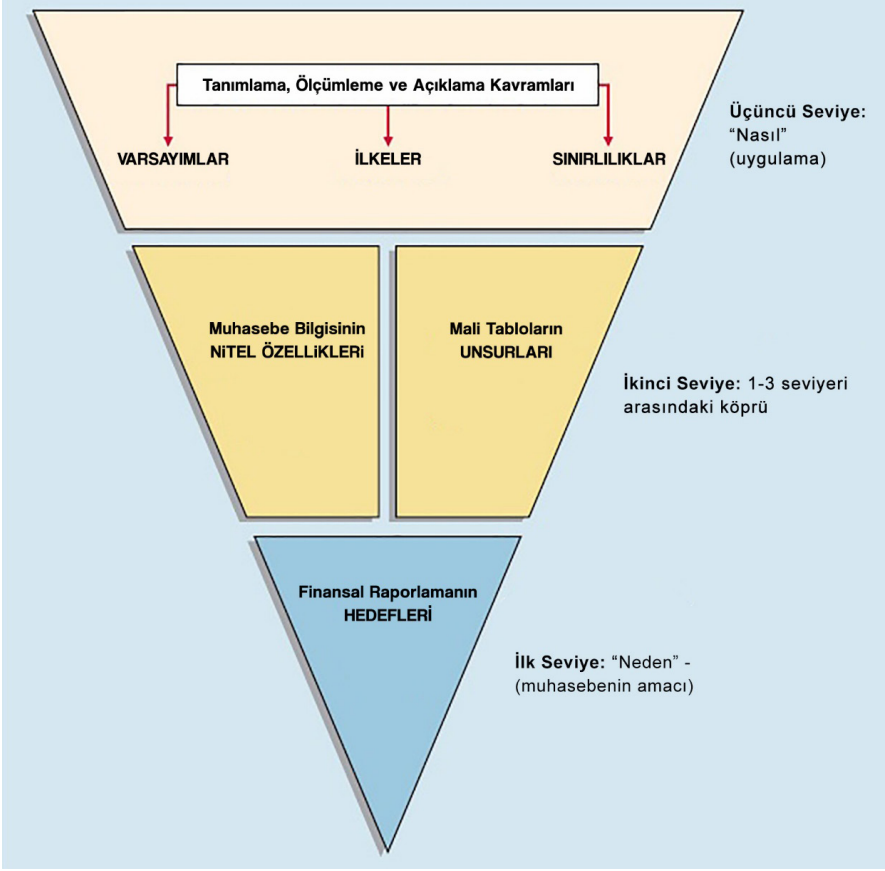
Bir işletmenin, belirli bilgi ihtiyaçları doğrultusunda uyarlanmış finansal tablo hazırlamasına gerek duymayan kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanan mali tablolardır (TMS 1, md. 7).

Bir başka tanımla finansal tablolar; muhasebe süreçleri içinde kaydedilen ve toplanan finansal bilgilerin, ilgili kullanıcılara aktarılmasını sağlayan araçlardır. Bu bağlamda finansal tablolar, varlık ve kaynaklara uygulanan farklı değerlendirme tekniklerinin sonuçlarını içermektedir (Kieso, Weygandt ve Warfield, 2013: 44).

---

1 Bu çalışma, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Haluk DUMAN danışmanlığında Mehmet YÜCENURŞEN tarafından tamamlanan "TMS/FRS ve VUK Çerçevesinde Ölçüm Esasları ve Finansal Tablolar Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezinden türetilmiştir

2 Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, yucenursen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6327-0169.

Şekil 1. Finansal Raporlamanın Yapısı

Finansal durum tablosunda (bilanço), kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda (veya tablolarında), özkaynak değişim tablosunda ve nakit akış tablosunda sunulan bilgilere, ilave bilgilere dipnot denir. Dipnotlarda, bu tablolarda sunulan kalemlere ilişkin açıklayıcı metinler veya açıklamalar ve muhasebeleştirme kriterlerini karşılamadığı için bu tablolarda yer verilmeyen kalemlere ilişkin bilgiler yer alır (TMS 1, md. 7).

FİNANSAL RAPORLAMAMIN AMACI

Genel amaçlı finansal raporlamanın amacı, mevcut ve potansiyel yatırımcılara, borç verenlere ve kredi veren diğer taraflara raporlayan işletmeye kaynak sağlama kararlarını verirken faydalı olacak finansal bilgiyi sağlamaktır. Bu kullanıcılar tarafından alınan kararlar, özkaynağa dayalı finansal araçların ve borçlanma araçlarının satın alınması, satılması veya elde tutulması kararları ile kredi ve benzerlerinin sağlanması ya da ödenmesi kararlarını içerir (TMS/IFRS Kavramsal Çerçeve, md. A2). Bu doğrultuda finansal raporlamanın amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Gökçen ve diğ., 2015):

- Borç verenlere, mevcut ve potansiyel yatırımcılara, işletmeye kaynak sağlamak için alacakları kararlarda yararlı bilgiler sağlamak,
- Yurt dışı yatırımların ülkeye gelmesinde ve ülkedeki işletmelerin yurt dışında yatırım yapmasında ihtiyaç duyulan ortak bir muhasebe dilinin oluşmasını sağlamak,
- Finansal nitelikteki benzer olayların, ifade edilme yönteminin benzerliğini sağlamak,
- Finansal tabloların anlaşılabilirliği, karşılaştırılabilirliği ve güvenilirliği arttırılarak uluslararası yatırımcıların, ülkelerin sermaye piyasalarına yatırım yapmalarını kolaylaştırmak,
- Denetim maliyetlerinin azaltılmasını sağlamak,
- Çokuluslu işletmelerin anlaşılması zor ve yabancı muhasebe uygulamalarının arkasına gizleyebilecekleri transfer fiyatlarının tespit edilebilmesini sağlamak.

Finansal tablolar işletmenin finansal durumunun ve finansal performansının biçimlendirilmiş sunumudur. Finansal tabloların amacı, geniş bir kullanıcı kitlesinin ekonomik kararlar almalarına yardımcı olan işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları hakkında bilgi sağlamaktır. Ayrıca finansal tablolar, yöneticilerin kendilerine emanet edilen kaynakları ne etkinlikte kullandıklarını da gösterir. Finansal tablolar bu amaca ulaşmak için işletmeyle ilgili aşağıdaki bilgileri sunar:

- a) Varlıklar;
- b) Borçlar;
- c) Özkaynaklar;
- d) Gelir ve giderler, karlar ve zararlar dâhil;
- e) Ortakların ortak olmaları sebebiyle yaptıkları katkılar ve ortaklara yapılan dağıtımlar ve
- f) Nakit akışları.

Bu bilgi, dipnotlarda yer alan diğer bilgilerle birlikte finansal tablo kullanıcılarının işletmenin gelecekteki nakit akışlarını ve özellikle bunların zamanını ve kesinliklerini tahmin etmelerine yardımcı olur (TMS 1, md. 9).

Finansal Raporlamanın Temel Varsayımları

Muhasebenin varsayımları, sosyo-ekonomik ve yasal çevrenin gerekliliklerini finansal raporların hedefleri doğrultusunda karşılayabileceği ispatlanmış muhasebe aksiyomlarıdır (Riahi-Belkaoui, 2004: 211). Muhasebe varsayımları, finansal tabloların farklı işletmeler tarafından düzenlense dahi içerik olarak aynı olmasını sağlamaktadır.

Finansal Tabloların Sunuluşu Standardı, finansal raporları hazırlama sürecinin temel olarak yedi varsayım çerçevesinde işlemesi gerektiğini belirtmektedir:

- Tahakkuk
- İşletmenin sürekliliği
- Önemlilik ve birleştirme
- Netleştirme (Mahsup etme)
- Raporlama sıklığı
- Karşılaştırmalı bilgi
- Sunuluşun tutarlılığı

Tahakkuk Esası

İşletmelerin, finansal tablolarını düzenlerken, nakit akış tablosu dışında bütün finansal tabloların tahakkuk esasına göre düzenlenmesi gerektiği standartlarda açıkça belirtilmiştir. Nakit akış tablosu, nakit esasına göre düzenlenecektir.

Tahakkuk esası uyarınca, mali nitelik olayların etkisi nakit ve nakit benzeri değerlerin girişi veya çıkışı söz konusu olduğunda değil, mali nitelikli olaylar olduğu zaman tahakkuk ettirilmektedir ve ilgili oldukları hesaplara kayıt edilerek, kayıt edilen dönemin finansal tablolarında raporlanırlar. Bu bağlamda, tahakkuk esasına göre sunulan finansal tablolar, sadece gerçekleşmiş nakit giriş ve çıkışlarını değil, aynı zamanda gerçekleşecek nakit giriş ve çıkışlarını da gösterir. Tahakkuk esaslı yöntem, nakit esaslı yöntemle göre, mali nitelikli işlemleri ortaya çıktığı dönemde gelir ve giderlere yansıttığından dolayı daha analitik bir sistem olma özelliğini göstermektedir ancak tahakkuk esaslı yöntemde gelir vergisi, faturalanmış ancak henüz tahsili gerçekleşmemiş gelirler üzerinden ödenmektedir (Orhan ve Serçemeli, 2013).

İşletmenin Sürekliliği Esası

Süreklilik kavramına göre işletmenin, aksine bir durum olmadığı sürece faaliyetlerine devam edeceği öngörülmektedir. Standartlarda, işletmenin sürekliliği kavramı incelendiğinde yönetimin işletmeyi, tasfiye etme veya faaliyetlerini sona erdirmeye gibi bir niyeti olmadığı takdirde finansal tabloların süreklilik esasını gereği düzenlenmesi gerektiği belirlenmiştir. Bu durumda, işletme sahiplerini veya hissedarlarının yaşam süresi bu esas ile bağlantılı değildir.

Harmonizasyon ve yakınsama konularında yapılan son çalışmalar incelendiğinde, işletmenin sürekliliği esasının kavramsal çerçeveden çıkartılarak yeni bir standart haline getirilmesi öngörülmektedir. FASB, çıkarılacak bu standart ile finansal raporlama kalitesinin yükseleceğini öngörmektedir.

Önemlilik ve Birleştirme

Önemlilik varsayımı gereğince, benzer kalemlerden oluşan her bir önemli sınıf, finansal tablolarda ayrı bir şekilde gösterilir. Bir işletme, bir dönem içinde birbirinden farklı ve çok sayıda faaliyet yürütülmektedir bu durum da çok finansal

işlemin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Birleştirme ile farklı türlerdeki faaliyetlerin sınıflandırılması, bilgi kullanıcılarının bilgiye ulaşmaları ve analiz etmelerini kolaylaştıracaktır.

Netleştirme (Mahsup Etme)

İşletme, bir TFRS zorunlu kılmadıkça veya izin vermedikçe varlıkları ve borçları ya da gelirleri ve giderleri netleştiremez. Netleştirme işlemi, varlık kalemlerinin düzenleyici hesaplar (şüpheli alacaklar karşılığı) düşüldükten sonra net tutarları ile gösterilmesini ifade etmemektedir.

Raporlama Sıklığı

Standartta, bir işletmenin tam bir finansal tablolar setini en az yılda bir kez sunması gerektiği belirtilmektedir. Ancak istenirse, finansal tablolar ayda, üç ayda, 6 ayda bir olmak üzere farklı zaman dilimlerinde de raporlanabilmektedir.

Karşılaştırmalı Bilgi

Bir işletme, cari dönem finansal tablolarında raporlanan tüm tutarlara ilişkin bir önceki döneme ait karşılaştırmalı bilgileri sunmalıdır. Cari dönemin finansal tablolarının anlaşılması bakımından gerekli olması durumunda, metinsel ve tanımsal bilgilere ilişkin de karşılaştırmalı bilgi vermelidir.

Sunuluşun Tutarlılığı

Sunuluşun tutarlılığı varsayımı gereğince, finansal tabloların sınıflandırılmasında dönemler arası farklılıkların olmaması gerekmektedir. Çünkü dönemler arası sınıflandırmanın farklılaştırılması, karşılaştırma ve analiz işlemlerini zorlaştıracaktır.

Finansal Tablolar Seti

TMS/TFRS, bir işletmenin finansal performansının, bütün finansal tabloların incelenmesi ve analiz edilmesi sonucunda sağlıklı bir şekilde değerlendirilebileceğini belirtir. Bu tür bir değerlendirmenin gerçekleşebilmesi için, finansal tabloların tam bir set şeklinde ve eşit önemle sunulması gerekmektedir. Bu bağlamda tam bir finansal tablolar seti aşağıdaki tablolardan oluşmaktadır:

- Dönem sonu finansal durum tablosu,
- Döneme ait kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu,
- Döneme ait özkaynak değişim tablosu,
- Döneme ait nakit akış tablosu,
- Önemli muhasebe politikalarını ve diğer açıklayıcı bilgileri içeren dipnotlar.

Finansal Durum Tablosu

Bilindiği üzere standartlar ile birlikte, muhasebe uygulamalarının hemen hemen tamamında önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, finansal raporlamayı hem içerik hem de şekil bakımından etkilemiştir. Standartlarda, “bilanço” ifadesi yerine, bilançonun işlevinin daha iyi anlaşılması amacıyla, “finansal durum tablosu” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.

Finansal durum tablosu; düzenlendiği tarih itibari ile işletmenin varlık, yabancı kaynak ve öz kaynaklarını özet halinde gösteren tablodur. Finansal durum tablosu, işletmenin belirli bir andaki finansal durumunu gösterir. Finansal durum tablosunda, varlık ve kaynaklar, vadelerine göre belirli bir sistematik çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Standartlarda örnek finansal durum tablosuna yer verilmemiştir ancak KGK yayınladığı “finansal tablo örnekleri ve kullanım rehberi ”inde örnek finansal durum tablosuna yer vermiştir.

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) FİNANSAL DURUM TABLOSU (BİLANÇO) (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Geçmiş Dönem
		20..	20..
VARLIKLAR			
Dönen Varlıklar			
- Nakit ve Nakit Benzerleri			
- Finansal Yatırımlar			
- Ticari Alacaklar			
- İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar			
- İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar			
- Diğer Alacaklar			
- İlişkili Taraflardan Diğer Alacaklar			
- İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Alacaklar			
- Stoklar			
- Peşin Ödenmiş Giderler			
- Cari Dönem Vergisiyle İlgili Varlıklar			
- Diğer Dönen Varlıklar			
ARA TOPLAM			
- Satış Amaçlı Sınıflandırılan Duran Varlıklar			
TOPLAM DÖNEN VARLIKLAR			
Duran Varlıklar			
- Ticari Alacaklar			
- İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar			
- İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar			
- Diğer Alacaklar			
- İlişkili Taraflardan Diğer Alacaklar			
- İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Alacaklar			
- Finansal Yatırımlar			
- Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımlar			

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) FİNANSAL DURUM TABLOSU (BİLANÇO) (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Geçmiş Dönem
		20..	20..
- Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller			
- Maddi Duran Varlıklar			
- Maddi Olmayan Duran Varlıklar			
- Şerefiye			
- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar			
- Peşin Ödenmiş Giderler			
- Ertelenmiş Vergi Varlığı			
- Diğer Duran Varlıklar			
TOPLAM DURAN VARLIKLAR			
TOPLAM VARLIKLAR			

KAYNAKLAR			
Kısa Vadeli Yükümlülükler			
- Kısa Vadeli Borçlanmalar			
- Uzun Vadeli Borçlanmaların Kısa Vadeli Kısımları			
- Diğer Finansal Yükümlülükler			
- Ticari Borçlar			
- İlişkili Taraflara Ticari Borçlar			
- İlişkili Olmayan Taraflara Ticari Borçlar			
- Çalışanlara Sağlanan Faydalar Kapsamında Borçlar			
- Diğer Borçlar			
- İlişkili Taraflara Diğer Borçlar			
- İlişkili Olmayan Taraflara Diğer Borçlar			
- Ertelenmiş Gelirler			
- Dönem Kârı Vergi Yükümlülüğü			
- Kısa Vadeli Karşılıklar			
- Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Kısa Vadeli Karşılıklar			
- Diğer Kısa Vadeli Karşılıklar			
- Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler			
ARA TOPLAM			
- Satış Amaçlı Sınıflandırılan Varlık Gruplarına İlişkin Yükümlülükler			
TOPLAM KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER			

Uzun Vadeli Yükümlülükler - Uzun Vadeli Borçlanmalar - Diğer Finansal Yükümlülükler - Ticari Borçlar - İlişkili Taraflara Ticari Borçlar - İlişkili Olmayan Taraflara Ticari Borçlar - Diğer Borçlar - İlişkili Taraflara Diğer Borçlar - İlişkili Olmayan Taraflara Diğer Borçlar - Ertelenmiş Gelirler - Uzun Vadeli Karşılıklar - Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Uzun Vadeli Karşılıklar - Diğer Uzun Vadeli Karşılıklar - Cari Dönem Vergisiyle İlgili Borçlar - Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü - Diğer Uzun Vadeli Yükümlülükler TOPLAM UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER			
ÖZKAYNAKLAR Ana Ortaklığa Ait Özkaynaklar - Ödenmiş Sermaye - Geri Alınmış Paylar (-) - Karşılıklı İştirak Sermaye Düzeltmesi (-) - Paylara İlişkin Primler - Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Birikmiş Diğer Kapsamlı Gelirler veya Giderler - Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Birikmiş Diğer Kapsamlı Gelirler veya Giderler - Kârdan Ayrılan Kısıtlanmış Yedekler - Geçmiş Yıllar Kârları/Zararları - Dönem Net Kârı/Zararı Kontrol Gücü Olmayan Paylar TOPLAM ÖZKAYNAKLAR			
TOPLAM KAYNAKLAR			

Finansal durum tablosunun sunuluşuna ilişkin birtakım esaslar geliştirilmiştir. Buna göre finansal durum tablosunda aşağıdaki hesap kalemlerinin bulunması zorunludur.

- Maddi duran varlıklar,
- Yatırım amaçlı gayrimenkuller,
- Maddi olmayan duran varlıklar,
- Finansal varlıklar (e, h ve i şıklarında gösterilenler hariç),

- e) Özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirilen yatırımlar,
- f) Canlı varlıklar,
- g) Stoklar,
- h) Ticari ve diğer alacaklar,
- i) Nakit ve nakit benzerleri,
- j) Satılmak üzere elde tutulan varlıkların toplamı ile TFRS 5'e göre satılmak üzere elde tutulan ve elden çıkarılacaklar grubuna dâhil olan varlıkların toplamı,
- k) Ticari ve diğer borçlar,
- l) Karşılıklar,
- m) Finansal borçlar (k ve l şıklarında gösterilenler hariç),
- n) TMS 12 "Gelir Vergileri" Standardında tanımlandığı gibi, dönem vergisiyle ilgili borçlar ve varlıklar,
- o) TMS 12'de tanımlandığı gibi, ertelenmiş vergi borçları ve ertelenmiş vergi varlıkları,
- p) TFRS 5'e göre elden çıkarılacaklar grubuna dâhil olan satılmak üzere elde tutulanlar olarak sınıflandırılan borçlar,
- r) Özkaynaklarda gösterilen kontrol gücü olmayan paylar (azınlık payları) ve
- s) Ana şirketin ortaklarına ait çıkarılmış sermaye ve yedekler.

Varlıklar

Varlık, geçmişte olan işlemlerin sonucunda ortaya çıkan ve hali hazırda işletmenin kontrolünde olan ve gelecekte işletmeye ekonomik fayda sağlaması beklenen değerlerdir (TMS/TFRS, Kavramsal Çerçeve md. 4.4). Standartlar, finansal durum tablosunun dönen ve duran varlıklarını ve kısa ve uzun vadeli borçlarını sınıflandırılarak sunulmasını belirtmektedir.

Bir varlık aşağıdaki kriterlerden herhangi birine uyduğu takdirde dönen varlık olarak sınıflandırılır (TMS 1, md. 66):

- a) İşletmenin normal faaliyet döngüsü içinde paraya çevrilmesinin, satılmasının veya tüketilmesinin beklenmesi;
- b) Öncelikle ticari amaçla elde bulundurulması;
- c) Raporlama döneminden (bilanço tarihinden) sonra on iki ay içinde paraya çevrilmesi veya
- d) Raporlama döneminden (bilanço tarihinden) sonra en az on iki ay içinde bir borcun ödenmesi için kullanılmak üzere veya başka bir nedenle sınırlandırılmamış olmak koşuluyla, söz konusu varlıklar nakit veya nakit benzeriyse.

Standartta yapılan tanıma göre dönen varlıklar; nakit, bir yıl içinde nakde çevrilecek varlıklar ve satılmak üzere alınan varlıklardan oluşur. Bu noktada "faaliyet döngüsü" kavramını tanımlamak gerekmektedir. Faaliyet döngüsü; işletmenin ana

faaliyet konusuna ilişkin nakdin stoka, stokun alacağı ve alacağın tekrar nakde dönüşme sürecinin dönemde en az bir kez tekrar etmesidir.

Duran varlıklar ise dönen varlıkların dışında kalan varlıklardan oluşmaktadır. Bu bağlamda duran varlıklarda, nakde çevirme on iki aydan uzun sürer ve işletme faaliyetlerinde kullanılmak üzere satın alınan varlıklardan oluşur.

Borçlar

Borç, geçmiş olaylardan kaynaklanan ve ödenmesi işletmenin ekonomik fayda sağlayabilecek değerlerinde bir çıkışa neden olacak mevcut yükümlülüklerdir (TMS/TFRS, Kavramsal Çerçeve md. 4.4). Bir borç aşağıdaki kriterlerden birine uyduğu takdirde kısa vadeli olarak sınıflandırılır (TMS 1, md. 69):

- a) Normal faaliyet döngüsü içinde ödenmesinin beklenmesi;
- b) Öncelikle ticari amaçla elde tutulması;
- c) Raporlama döneminden (bilanço tarihinden) sonra on iki ay içinde ödenecek olması veya
- d) İşletmenin borcun ödenmesini, raporlama döneminin (bilanço tarihinin) sonundan itibaren en az on iki ay süreyle erteleyebilmesine yönelik koşulsuz bir hakkının bulunmaması.

Genel olarak, bir işletme normal faaliyet döngüsü içerisinde ödenecek borçlar ve yükümlülükleri kısa vadeli olarak sınıflandırır.

İşletme, diğer bütün borçlarını uzun vadeli olarak sınıflandırır.

Özkaynaklar

Özkaynaklar, işletmenin varlıklar toplamından yabancı kaynakların indirilmesi suretiyle kalan kısımdır (TMS/TFRS, Kavramsal Çerçeve md. 4.4). Tanımdan anlaşılacağı üzere, standartta özkaynaklar için özel bir tanım yapılmamış, sadece varlıklardan yabancı kaynaklardan çıkarılması ile bulunacağı belirtilmiştir.

Kâr Veya Zarar Ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

Gelir tablosu, işletmelerin belirli bir dönem içerisinde elde ettikleri gelir ve katlandıkları bütün maliyet ve giderlerden oluşan faaliyet sonuçlarını parasal karşılıkları ile raporlayan finansal tablo türüdür (Savcı, 2009: 83).

Finansal durum tablosu, işletmenin belirli bir tarihteki finansal durumunu gösterir. Gelir tablosu ise işletmenin belirli bir dönemdeki gelirleri, giderleri ve gelir giderleri arasındaki farkın hangi işlemler sonucunda ortaya çıktığını raporlar. Bu bağlamda gelir tablosu, yöneticilerin etkinlikleri ölçmek ve mevcut ve potansiyel yatırımcıların karar süreçlerinde yardımcı olmak bakımında büyük önem arz etmektedir. Çünkü gelir tablosundan elde edilecek finansal bilgiler, yöneticiler, ortaklar ve diğer ilgililer için analitik bilgi olma özelliği göstermektedir (Dabbaloğlu, 2011: 111). Bu bağlamda gelir tablosu, belli bir dönemde işletme faaliyetlerinin finansal performansını ölçen özet bir finansal tablodur (Doğan ve Ertugay, 2010)

Gelir tablosunun bir diğer önemli özelliği ise gelir veya kurumlar vergisi matrahının belirlenmesinde kullanılmasıdır.

Standart, “gelir tablosu” kavramı yerine “kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu” kavramını kullanmaktadır.

Standart uyarınca; kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosunda, kâr veya zarar ile diğer kapsamlı gelir bölümlerine ek olarak aşağıdakiler sunulur (TMS 1, md. 81A-81B):

- a) Kâr veya zarar,
- b) Toplam diğer kapsamlı gelir,
- c) Kâr veya zarar ile diğer kapsamlı gelirin toplamı olan döneme ait kapsamlı gelir,
- d) Döneme ait kâr veya zararın; kontrol gücü olmayan paylara ve ana ortaklık sahiplerine isabet eden kısmı,
- e) Döneme ait kapsamlı gelirin; kontrol gücü olmayan paylara ve ana ortaklık sahiplerine isabet eden kısmı.

Gelir ya da gider kalemleri önemli olduğunda işletme, bu kalemlerin niteliğini ve tutarını ayrı ayrı açıklar (TMS 1, md. 97-98):

Gelir ve gider kalemlerinin ayrı ayrı sunulmasını gerektirecek durumlar şunlardır:

- a) Stokların net gerçekleşebilir değerine veya maddi duran varlıkların geri kazanılabilir tutarına indirgenmesi için ayrılan karşılık giderleri ve bunların iptali;
- b) İşletmenin faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması ve yeniden yapılandırma maliyetleriyle ilgili karşılıkların iptali;
- c) Maddi duran varlıkların elden çıkarılması;
- d) Yatırımların elden çıkarılması;
- e) Durdurulan faaliyetler,
- f) Dava ödemeleri ve
- g) Karşılıklarla ilgili diğer iptaller.

Standartlarda örnek kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna yer verilmemiştir ancak KGK yayınladığı “finansal tablo örnekleri ve kullanım rehberi”inde örnek kâr veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna yer vermiştir. Bu doğrultuda “tek tablolu yaklaşım” ve “iki tablolu yaklaşım” olmak üzere iki farklı alternatif örneği sunulmuştur. Tek tablolu yaklaşımda ilk olarak kâr veya zarar bölümü, bu bölümün hemen ardından da diğer kapsamlı gelir bölümü gelmek üzere bir arada sunulur. İki tablolu yaklaşımda ise, ayrı kâr veya zarar tablosu kapsamlı gelirin sunulduğu tablodan hemen önce gösterilir (TMS 1, md.10A).

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) KÂR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
TEK TABLOLU YAKLAŞIM	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
KÂR VEYA ZARAR KISMI			
Hasılat			
Satışların Maliyeti (-)			
Brüt Kâr/Zarar			
Genel Yönetim Giderleri (-)			
Pazarlama Giderleri (-)			
Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)			
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler			
Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler (-)			
Esas Faaliyet Kârı/Zararı			
Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler			
Yatırım Faaliyetlerinden Giderler (-)			
Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Kârlarından/ Zararlarından Paylar			
FİNANSMAN GİDERİ ÖNCESİ FAALİYET KÂRI/ ZARARI			
Finansman Giderleri (-)			
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER VERGİ ÖNCESİ KÂRI/ ZARARI			
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Gideri/Geliri			
- Dönem Vergi Gideri/Geliri			
- Ertelenmiş Vergi Gideri/Geliri			
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER DÖNEM KÂRI/ZARARI			
DURDURULAN FAALİYETLER DÖNEM KÂRI/ZARARI			
DÖNEM KÂRI/ZARARI			

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) KÂR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
TEK TABLOLU YAKLAŞIM	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
<p>Dönem Kâr/Zararının Dağılımı</p> <p>Kontrol Gücü Olmayan Paylar</p> <p>Ana Ortaklık Payları</p> <p>Pay Başına Kazanç</p> <ul style="list-style-type: none"> - Sürdürülen Faaliyetlerden Pay Başına Kazanç - Durdurulan Faaliyetlerden Pay Başına Kazanç <p>Sulandırılmış Pay Başına Kazanç</p> <ul style="list-style-type: none"> - Sürdürülen Faaliyetlerden Sulandırılmış Pay Başına Kazanç - Durdurulan Faaliyetlerden Sulandırılmış Pay Başına Kazanç 			
<p><i>DİĞER KAPSAMLI GELİR KISMI</i></p> <p><u>Kâr veya zararda yeniden sınıflandırılmayacaklar</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları/Azalışları - Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları/Azalışları - Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları/Kayıpları - Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirinden Kâr/Zararda Sınıflandırılmayacak Paylar - Diğer Kâr veya Zarar Olarak Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelir Unsurları - Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler <ul style="list-style-type: none"> - Dönem Vergi Gideri/Geliri - Ertelemiş Vergi Gideri/Geliri <p><u>Kâr veya zarar olarak yeniden sınıflandırılacaklar</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Yabancı Para Çevirim Farkları - Satılmaya Hazır Finansal Varlıkların Yeniden Değerleme ve/veya Sınıflandırma Kazançları/Kayıpları - Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları/Kayıpları - Yurtdışındaki İşletmeye İlişkin Yatırım Riskinden Korunma Kazançları/Kayıpları 			

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) KÂR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
TEK TABLOLU YAKLAŞIM	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
<ul style="list-style-type: none"> - Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirinden Kâr/Zararda Sınıflandırılacak Paylar - Diğer Kâr veya Zarar Olarak Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelir Unsurları - Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler <ul style="list-style-type: none"> - Dönem Vergi Gideri/Geliri - Ertelemiş Vergi Gideri/Geliri <p><u>DİĞER KAPSAMLI GELİR</u></p> <p><u>TOPLAM KAPSAMLI GELİR</u></p> <p><u>Toplam Kapsamlı Gelirin Dağılımı</u></p> <p>Kontrol Gücü Olmayan Paylar</p> <p>Ana Ortaklık Payları</p>			

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) KÂR VEYA ZARAR TABLOSU (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
İKİ TABLOLU YAKLAŞIM	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
<p>Hasılat</p> <p>Satışların Maliyeti (-)</p> <p>Brüt Kâr/Zarar</p> <p>Genel Yönetim Giderleri (-)</p> <p>Pazarlama Giderleri (-)</p> <p>Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)</p> <p>Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler</p> <p>Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler (-)</p> <p>Esas Faaliyet Kârı/Zararı</p> <p>Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler</p>			

... ŞİRKETİ (VE BAĞLI ORTAKLIKLARI) BAĞIMSIZ DENETİMDEN GEÇMİŞ (GEÇMEMİŞ) ... TARİHLİ (KONSOLİDE) KÂR VEYA ZARAR TABLOSU (Tüm tutarlar TL olarak gösterilmiştir)			
İKİ TABLOLU YAKLAŞIM	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
Yatırım Faaliyetlerinden Giderler (-) Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Kârlarından/Zararlarından Paylar			
FİNANSMAN GİDERİ ÖNCESİ FAALİYET KÂRI/ ZARARI			
Finansman Giderleri (-)			
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER VERGİ ÖNCESİ KÂRI/ ZARARI			
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Gideri/Geliri - Dönem Vergi Gideri/Geliri - Ertelenmiş Vergi Gideri/Geliri			
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER DÖNEM KÂRI/ZARARI			
DURDURULAN FAALİYETLER DÖNEM KÂRI/ ZARARI			
DÖNEM KÂRI/ZARARI			
Dönem Kâr/Zararının Dağılımı Kontrol Gücü Olmayan Paylar Ana Ortaklık Payları			
Pay Başına Kazanç - Sürdürülen Faaliyetlerden Pay Başına Kazanç - Durdurulan Faaliyetlerden Pay Başına Kazanç			
Sulandırılmış Pay Başına Kazanç - Sürdürülen Faaliyetlerden Sulandırılmış Pay Başına Kazanç - Durdurulan Faaliyetlerden Sulandırılmış Pay Başına Kazanç			

	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
DÖNEM KÂRI/ZARARI			
<i>DİĞER KAPSAMLI GELİRLER</i>			
<u>Kâr veya zararda yeniden sınıflandırılmayacaklar</u>			
- Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları/Azalışları			
- Maddi Olmayan Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artış/Azalışları			
- Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları/Kayıpları			
- Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirinden Kâr/Zararda Sınıflandırılmayacak Paylar			
- Diğer Kâr veya Zarar Olarak Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelir Unsurları			
- Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler			
- Dönem Vergi Gideri/Geliri			
- Erteleilmiş Vergi Gideri/Geliri			
<u>Kâr veya zarar olarak yeniden sınıflandırılacaklar</u>			
- Yabancı Para Çevirim Farkları			
- Satılmaya Hazır Finansal Varlıkların Yeniden Değerleme Ve/Veya Sınıflandırma Kazançları/Kayıpları			
- Nakit Akış Riskinden Korunma Kazançları/Kayıpları			
- Yurtdışındaki İşletmeye İlişkin Yatırım Riskinden Korunma Kazançları/Kayıpları			
- Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Diğer Kapsamlı Gelirinden Kâr/Zararda Sınıflandırılacak Paylar			
- Diğer Kâr veya Zarar Olarak Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelir Unsurları			
- Kâr veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler			
- Dönem Vergi Gideri/Geliri			
- Erteleilmiş Vergi Gideri/Geliri			
<u>DİĞER KAPSAMLI GELİR</u>			
<u>TOPLAM KAPSAMLI GELİR</u>			
<u>Toplam Kapsamlı Gelirin Dağılımı</u>			
Kontrol gücü olmayan paylar			

	Dipnot Referansı	Cari Dönem	Önceki Dönem
		20..	20..
Ana ortaklık payları			

Özkaynak Değişim Tablosu

Özkaynak değişim tablosu, ilgili dönemde işletmenin Özkaynaklar kalemlerinde meydana gelen artış veya azalışları bir bütün olarak gösteren tablodur. Özkaynak değişim tablosu aşağıdaki bilgileri kapsar (TMS 1, md. 106):

- a) Ana ortaklığın sahiplerine ve kontrol gücü olmayan paylarına (azınlık paylarına) ilişkin toplam tutarları ayrı olarak gösteren, döneme ilişkin toplam kapsamlı gelir;
- b) Her bir özkaynak bileşeni için, TMS 8'e göre muhasebeleştirilen, geçmişe yönelik uygulama veya geçmişe yönelik düzeltmelerin etkileri ve
- d) Her bir özkaynak bileşeni için aşağıdakilerden kaynaklanan değişiklikleri ayrı olarak gösteren, dönem başındaki ve sonundaki defter değeri arasındaki mutabakat:
  - i) Kâr ya da zarar;
  - ii) Diğer kapsamlı gelir ve
  - iii) Ortaklar tarafından yapılan katkıları ve ortaklara yapılan dağıtımları ayrı olarak gösteren ortaklarla bunların ortak olmaları nedeniyle ortaya çıkan işlemler ve kontrolün kaybedilmesiyle sonuçlanmayan bağlı ortaklıktaki ortaklık paylarındaki değişimler.

Özkaynağın her bir unsuru için, her kaleme ilişkin diğer kapsamlı gelir analizi özkaynak değişim tablosunda ya da dipnotlarda sunulacaktır (TMS 1, md. 106A). İşletme, özkaynak değişim tablosunda veya dipnotlarda dönem içinde ortaklara dağıtılmak üzere muhasebeleştirilen temettü tutarını ve hisse başına düşen tutarı açıklar (TMS 1, md. 107)

Nakit Akış Tablosu

Nakit akış tablosu, raporlama döneminde ortaya çıkan finansman, yatırım ve işletme faaliyetleri itibari ile sınıflandırılarak sunulan nakit akışlarını içeren tablodur. Finansal tablo kullanıcıları, işletmelerin nakit ve nakit benzeri sağlama yeteneğini ve sağlanan söz konusu nakit ve nakit benzeri değerleri kullanma yeteneğini değerlendirebilmek için nakit akış tablosunu kullanırlar.

Finansal Raporlamanın Faydası ve Sınırları

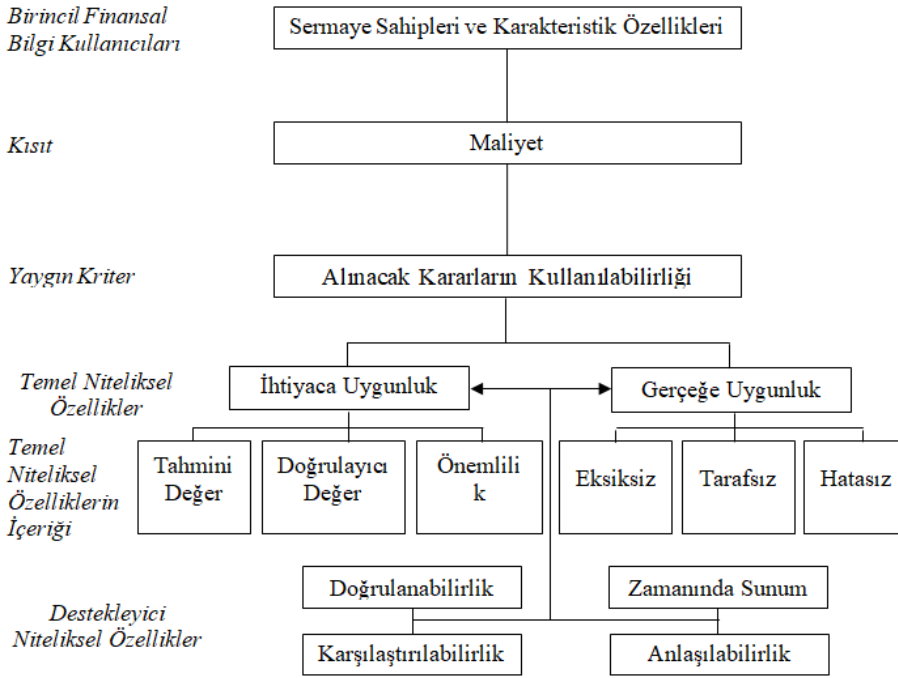
Mevcut ve potansiyel yatırımcılar, özkaynağa dayalı finansal araçlar ile borçlanma araçlarının satın alınması, satılması veya elde tutulması kararlarını, bu araçlara yapılan yatırımlardan bekledikleri getirilere (örneğin temettü ödemelerinden, anapara ve faiz ödemelerinden ya da piyasa fiyatında meydana gelen artışlardan elde edilen getiriler gibi) bağlı olarak alırlar. Benzer şekilde, mevcut ve potansiyel borç verenler ile kredi veren diğer taraflar, kredi ve benzerlerinin sağlanması ya da

ödenmesi kararlarını, bekledikleri anapara ve faiz getirilerine ya da diğer getirilere bağlı olarak alırlar. Yatırımcıların, borç verenlerin ve kredi veren diğer tarafların getirilere yönelik beklentileri, işletmeye yönelik gelecekteki net nakit girişlerinin tutarına, zamanlamasına ve belirsizliğine (başka bir ifadeyle işletmeye yönelik gelecekteki beklenen net nakit girişlerine) ilişkin yaptıkları değerlendirmelere bağlıdır. Sonuç olarak, mevcut ve potansiyel yatırımcılar, borç verenler ve kredi veren diğer taraflar, işletmeye yönelik gelecekteki beklenen net nakit girişlerinin değerlendirilmesinde kendilerine yardımcı olacak bilgiye ihtiyaç duyarlar (TMS/TFRS Kavramsal Çerçeve, md. A3).

Mevcut ve potansiyel yatırımcılar, borç verenler ve kredi veren diğer taraflar, işletmeye yönelik gelecekteki beklenen net nakit girişlerini değerlendirebilmek için, işletmenin ekonomik kaynakları, işletmeye karşı ileri sürülebilir talep hakları ve işletme yönetimi ile yönetim kurulunun işletmenin kaynaklarını kullanmadaki sorumluluklarını ne ölçüde etkin ve verimli bir şekilde yerine getirdiği ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyarlar. İşletme varlıklarının ekonomik faktörlerin (fiyat değişiklikleri ve teknolojik değişiklikler gibi) olumsuz etkilerinden korunması ile işletmenin ilgili yasalara, düzenlemelere ve bağlı olduğu sözleşme hükümlerine uygun hareket etmesinin temin edilmesi de bu tür sorumluluklara örnek olarak gösterilebilir. Yönetimin sorumluluklarına ilişkin bu bilgi, yönetimin faaliyetlerini onaylama ya da başka bir şekilde etkileme gücüne sahip mevcut yatırımcılar, borç verenler ve kredi veren diğer taraflarca alınacak kararlar açısından da faydalı olacaktır (TMS/TFRS Kavramsal Çerçeve, md. A4).

Finansal Bilginin Niteliksel Özellikleri

Finansal bilgilerin niteliksel özellikleri, temel ve destekleyici olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Finansal bilgilerin niteliksel özellikleri hiyerarşisi aşağıdaki şekilde gibidir (Kieso, Weygandt ve Warfield, 2013: 46).

Şekil 22. Finansal Bilgilerin Niteliksel Özellikleri Hiyerarşisi

Temel Niteliksel Özellikler

Temel niteliksel özellikler, ihtiyaca uygunluk ve gerçeğe uygun şekilde sunumdur. Bu bağlamda bilginin faydalı olabilmesi için öncelikle ihtiyaca ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulması gerekmektedir.

İhtiyaca Uygunluk

İhtiyaca uygun finansal bilgi, kullanıcılar tarafından verilen kararları etkileme gücüne sahiptir. Bazı kullanıcıların bilgiden faydalanmayı tercih etmemeleri veya bilgiyi diğer kaynaklardan elde etmiş olmaları durumunda dahi bilgi, verilen kararları etkileme gücüne sahip olabilir (Kavramsal Çerçeve, NÖ6).

Bir bilginin verilmemesi veya yanlış verilmesi kullanıcıların belirli bir raporlayan işletmeye ilişkin finansal bilgiye dayanarak verecekleri kararları etkileyebiliyorsa bu bilgi önemlidir. Önemlilik ihtiyaca uygunluğun işletmeye özgü halidir. Bilginin önemli olup olmadığına yönelik değerlendirme, bireysel bir işletmenin finansal raporu dikkate alınarak, bilginin ilgili olduğu kalemlerin niteliğine veya büyüklüğüne ya da her ikisine birden bağlı olarak yapılır. Bu nedenle önemlilik için standart bir sayısal eşik belirlenmemiş veya özellikli bir durumda hangi bilginin önemli olabileceği belirtilmemiştir (Kavramsal Çerçeve, NÖ11).

Gerçeğe Uygun Şekilde Sunum

Finansal raporlarda, ekonomik olaylar kelimelerle ve sayılarla ifade edilir. Finansal bilginin kullanıcılara faydalı olabilmesi için ilgili olayları sunması yeterli

değildir. Ayrıca açıklamayı amaçladığı ekonomik olayları gerçeğe uygun bir şekilde sunmalıdır. Gerçeğe uygun bir sunumun, tam anlamıyla sağlanabilmesi için üç özelliğe sahip olması gerekir. Buna göre sunum tam, tarafsız ve hatasız olmalıdır (Kavramsal Çerçeve, NÖ12).

Tam sunum; ekonomik olayın bir kullanıcı tarafından anlaşılması için tanımlamalar ve açıklamalar da dâhil olmak üzere gerekli tüm bilgileri içerir (Kavramsal Çerçeve, NÖ13).

Tarafsız sunum; finansal bilginin kullanıcılar tarafından olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesi olasılığını arttırmak amacıyla yönlendirici, ağırlıklandırılmış, vurgulu, vurgu yapılmamış ya da başka bir şekilde manipüle edilmiş değildir (Kavramsal Çerçeve, NÖ14).

Hatasız sunum; ekonomik olayın tanımlanmasında hataların veya ihmallerin olmaması ve raporlanan bilginin elde edilmesinde kullanılan sürecin hatasız olarak seçilmiş ve uygulanmış olması anlamına gelir (Kavramsal Çerçeve, NÖ15).

Destekleyici Niteliksel Özellikler

Kavramsal çerçevede destekleyici niteliksel özellikler olarak; karşılaştırılabilirlik, doğrulanabilirlik, zamanında sunum ve anlaşılabilirlik verilmektedir.

Destekleyici niteliksel özellikler, mümkün olduğu ölçüde azami seviyeye çıkarılmalıdır. Ancak, bilgi ihtiyaca uygun olmadığı veya gerçeğe uygun bir şekilde sunulmadığında, destekleyici niteliksel özellikler bu bilgiyi, tek başına ya da grup olarak, faydalı kılamaz (Kavramsal Çerçeve, NÖ33).

Karşılaştırılabilirlik

Karşılaştırılabilirlik, kullanıcıların kalemler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyebilmesini ve anlayabilmesini sağlayan niteliksel bir özelliktir. Diğer niteliksel özelliklerden farklı olarak, karşılaştırılabilirlik tek bir kalemle ilgili değildir. Karşılaştırma yapılabilmesi için en az iki kalem gereklidir (Kavramsal Çerçeve, NÖ21).

Doğrulanabilirlik

Doğrulanabilirlik, kullanıcıların, bilginin açıklamayı amaçladığı ekonomik olayı gerçeğe uygun bir şekilde sunduğundan emin olmasına yardımcı olur. Doğrulanabilirlik, farklı bilgi düzeyindeki ve bağımsız gözlemcilerin belirli bir açıklamanın gerçeğe uygun sunulduğu hususunda görüş birliğine varabilmeleri (gözlemcilerin tam bir uzlaşmaya varmaları gerekmez) anlamına gelir. Sayısal bilginin doğrulanabilir olması için tek bir nokta tahmini olması gerekmez. Bir dizi olası tutarlar ve ilgili olasılıklar da doğrulanabilir niteliktedir (Kavramsal Çerçeve, NÖ26).

Zamanında Sunum

Zamanında sunum, bilginin, karar verenler açısından kararlarını etkileyebileceği zamanda mevcut olması anlamına gelir. Genellikle, bilgi eskidikçe faydası da azalır.

Ancak, bazı bilgiler, bazı kullanıcıların eğilimleri belirlemeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duyması gibi nedenlerle raporlama dönemi sona erdikten uzun süre sonra da kullanışlı olmaya devam edebilir (Kavramsal Çerçeve, NÖ29). Başka bir ifade ile, finansal raporların zamanında sunulması, bilgi kullanıcılarının karar süreçlerinde etkisini kaybetmeden sunulmasıdır.

Anlaşılabilirlik

Bilginin açık ve öz olarak sınıflandırılması, tanımlanması ve sunulması onu anlaşılır kılar (Kavramsal Çerçeve, NÖ30). İşletme tarafından sunulan finansal tabloların, ileri düzey analiz yeteneği olan bilgi kullanıcılarına yönelik olarak sunulması, söz konusu bu yetenekten yoksun olan kullanıcıların yanlış karar almalarına neden olabilmektedir. Bu yüzden, finansal raporlar asgari finansal okuryazarlık seviyesine sahip bütün bilgi kullanıcılarının anlayabileceği şekilde açık ve anlaşılabilir olmalıdır.

Finansal Tabloların Sunuluşu

Finansal tabloların temel işlevi; işletmenin finansal durumunu, finansal performansını ve nakit akışlarını gerçeğe uygun olarak sunmasıdır (TMS 1, md. 15).

Finansal tabloları TFRS'lerle uyumlu olan bir işletme, bu uyumu açık ve tam bir şekilde dipnotlarda belirtecektir. İşletme, Finansal tabloları TFRS'lerin tüm maddeleriyle uyumlu olmadığı sürece, finansal tablolarını TFRS'lerle uyumlu olarak nitelendiremez (TMS 1, md. 16).

Yönetim, finansal tabloları düzenlerken işletmenin faaliyetlerini süreklilik içerisinde devam etme yetisini değerlendirir. Yönetimin şirketi tasfiye etme veya ticari faaliyetini sona erdirmeye niyeti veya mecburiyeti yoksa finansal tablolar süreklilik kavramına göre düzenlenir. Yönetim, değerlendirmelerini yaparken işletme faaliyetlerinin sürekliliğine kuşku düşürecek önemli belirsizlikler taşıyan olaylar veya koşulların farkındaysa, bu belirsizlikleri açıklar. İşletme, finansal tablolarını süreklilik esasına göre hazırlamaması halinde, bu hususu, finansal tablolarını düzenlemesi sırasında dayandırdığı temel ve işletmenin süreklilik arz etmeyecek şekilde değerlendirilmesinin nedeni ile birlikte açıklar (TMS 1, md. 25).

İşletmenin sürekliliği kavramının uygunluğu değerlendirilirken yönetim, bununla sınırlı olmamakla birlikte en azından raporlama dönemi sonundan(bilanço tarihinden) sonraki on iki aya ilişkin mevcut bilgileri dikkate alır. Dikkate alınacak hususların derecesi her durumun şartlarına bağlıdır. Eğer işletme faaliyet karlılığı ve finansal kaynaklara kolay ulaşma gibi bir geçmişe sahipse, işletmenin sürekliliği kavramının uygunluğu sonucuna ayrıntılı analizlere girilmeden ulaşılabilir. Aksi takdirde yönetim, işletmenin sürekliliği kavramının uygunluğuna karar verirken, cari dönem ve beklenen karlılık, borç ödeme planları ve yerine koymanın finansmanı ile ilgili potansiyel kaynaklar gibi, birçok unsuru dikkate almak zorundadır (TMS 1, md. 26).

İşletme, nakit akış tablosu hariç, tüm finansal tablolarını muhasebenin tahakkuk esasına göre düzenler (TMS 1, md. 27).

İşletme, benzer kalemlerden oluşan her bir önemli sınıfı, finansal tablolarda ayrı bir biçimde gösterir. İşletme, nitelikleri ve işlevleri itibariyle farklı olan kalemleri de, önemsiz olmadıkları takdirde, ayrı olarak sunar (TMS 1, md. 29).

Finansal tablolar, çok sayıda işlem veya diğer olayların işlemde geçirilerek nitelik ve işlevlerine göre hesap sınıfları altında birleştirilmesi (toplanması) sonucu oluşur. Sınıflandırma ve birleştirmedeki son aşama, finansal tablolardaki hesap sınıflarını oluşturan birleştirilmiş ve sınıflandırılmış bilginin sunumudur. Bir hesap kalemi kendi başına önemli değilse, bu tablolarda ya da dipnotlarda diğer kalemlerle birleştirilir. Bu tablolarda ayrı olarak sunulacak kadar öneme sahip olmayan bir kalemin dipnotlarda ayrı olarak sunulması gerekebilir (TMS 1, md. 30).

İşletme, tüm ilgili durum ve koşulları dikkate alarak, dipnotlar dâhil finansal tablolardaki bilgileri nasıl birleştireceğine karar verir. İşletme finansal tablolarının anlaşılabilirliğini; önemli bilgileri önemsiz bilgilerle gizleyerek veya farklı nitelik ve işlevlere sahip önemli kalemleri birleştirerek azaltamaz (TMS 1, md. 30A).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşmenin hayatın her alanında etkisini hızla göstermesi ile birlikte, ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmış ve sermaye hareketleri ivme kazanmıştır. Bu durum mevcut ve potansiyel yatırımcılar açısından fırsatların doğmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu mevcut ve potansiyel yatırımcıların bu fırsatlardan yararlanabilmeleri için, işletmelerin finansal durumlarını güvenilir, şeffaf ve en açık bir biçimde sunmaları ve finansal tablolarını buna göre oluşturmaları gerekmektedir.

İşletmelerin hazırladıkları finansal tabloların ilgili kesimlerin tamamı için aynı anlamı ifade edebilmesi, ortak bir muhasebe dilinin oluşturulabilmesine bağlıdır. Söz konusu ortak bir muhasebe dilini oluşturabilmek ancak “muhasebe standartları seti” varlığı ile mümkündür. Bu bağlamda uluslararası finansal raporlama standartları, ortak bir muhasebe dilinin oluşturulması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Kieso, D. E., Weygandt, J. J., & Warfield, T. D. (2013). *Intermediate Accounting*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Gökçen, G., Ataman, B., Cebeci, Y., & Cavlak, H. (2015). Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(44), 121-145.
- Riahi-Belkaoui, A. (2004). *Accounting Theory*. London: Thomson Learning.
- Orhan, M. S., & Serçemeli, M. (2013). Tahakkuk Esaslı Devlet Muhasebesinde Bütçe Hesapları ve Muhasebeleştirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 321-334.
- Savcı, M. (2009). *Mali Tablolar Analizi*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Dabbaloğlu, K. (2011). *Muhasebe Teorisi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Doğan, M., & Ertugay, E. (2010). Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına Göre Kapsamlı Gelir Tablosu ve Örnek Uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 3(3), 117-138.
- Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları. (2015 Seti). *TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu*. T.C. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Web Sitesi: www.kgk.gov.tr adresinden alındı
- Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları. (2015 Seti). *Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve*. T.C. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Web Sitesi: www.kgk.gov.tr adresinden alındı

JOHN RAWLS'UN LIBERAL TOPLUM KURAMI¹

Bekir GEÇİT²

GİRİŞ

Toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiği sorunu, siyaset felsefesinde üzerinde tartışılan ve çözüm yolları aranan önemli konularından biridir. Bu çalışmanın konusu, siyasal ve toplumsal kurumların eşitlik ve özgürlük değerlerini hakkaniyete uygun şekilde düzenlenmesinde yol gösterici olan iki temel ilkedeki hareket eden John Rawls'un liberal toplum kuramıdır. Toplum ve siyaset felsefesi, toplumsal ve siyasal hayata ilişkin sorunlara çözüm bulmaya yönelik düşünsel bir etkinliktir. Bu düşünsel etkinliğin amacı, ideal toplumun nasıl olması gerektiği konusunda kuramsal bir çerçeve ortaya koymaktır. Bu bağlamda, geçmişten günümüze çok sayıda liberal toplum teorileri geliştirilmiştir. Bu konuda çalışmalar ortaya koyan düşünürlerden biri de Rawls'tur.

Yurttaş olarak her birey yaşamakta olduğu toplumda birtakım haklara sahiptir. Demokrasilerde bireysel haklar vazgeçilmez ve dokunulmaz olarak kabul edildiklerinden, bu hakların korunabilmesi ve yurttaşların bu haklardan gereğince yararlanabilmesi için devletin demokratik bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Siyaset felsefesi açısından liberal demokratik bir yönetim biçimini kurgulayabilmek, devletin yönetim biçiminin temelini oluşturan temel ilkelerin neler olması gerektiği sorunsalını karşımıza çıkarmaktadır. Bu konuda, cevabı aranan önemli sorulardan bazıları şunlardır: Bireyin temel hak ve özgürlükleri nelerdir? Yurttaşların haklar konusunda eşit oldukları bir toplum nasıl oluşturulabilir? Bir toplumda farklı dini, siyasi ve felsefi gruplar birlikte barış içinde varlıklarını nasıl koruyabilirler? Bir

1 Bu çalışma Prof. Dr. Sara Çelik danışmanlığında 2011 yılında tamamladığımız "John Locke ve John Rawls'un Devlet Anlayışlarında Liberal Düşününün Yeri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye. bekirgecit@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-3129-4112

toplumda adalet nasıl sağlanabilir? Liberal demokratik bir toplum mümkün müdür?

Bu sorular, siyasal liberalizm teorisinin temelini oluşturmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, siyasal liberal anlayışın önemli temsilcilerinden biri olan John Rawls'un toplum anlayışındaki liberal düşüncesini değerlendirmek ve onun toplumda eşitlik, özgürlük ve devletin yapısının nasıl olması gerektiğine ilişkin sorunlara getirdiği çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Zira, bu sorunların çözüme kavuşturulması, toplumsal varlıklar olarak insanların yaşadıkları toplumlarda eşit ve özgür olmaları, bir arada sorunsuzca yaşayabilmeleri ve devlet otoritesinin sorun çıkarıcı değil, çözüm üreten bir yapıya kavuşturulması açısından önemlidir.

Liberalizmin güçlü temsilcilerinden biri olan ve araştırmamızda liberal toplum görüşünü değerlendirmeye aldığımız John Rawls, siyasal liberalizm kuramında, her türlü dünya görüşünün bir arada varlığını sürdürdüğü ve toplumdaki herkesin kabul edebileceği bir siyasi ahlaki nosyon ileri sürmektedir. Rawls'un ileri sürdüğü siyasi liberalizmin ahlaki kavrayışı hiçbir ahlaksal veya dinsel anlayışı desteklemez ve yok saymaz, o her daim kendi başına duran ve toplumdaki herkesin desteğiyle varlığını devam ettiren bir anlayıştır. Rawls, böyle bir anlayışı esas alan bir toplumda özgür ve eşit yurttaşlar arasında adalet temelinde ve istikrarlı bir dayanışma sisteminin kurulabilmesi için üç temel prensibin şart olduğunu ifade eder. Birincisi, toplumun temelinde hakkaniyet olarak adalet olmalıdır. İkincisi, toplumsal kurumlar ve sistemler arasında örtüşen bir görüş birliği olmalıdır. Üçüncüsü ise, anayasal ilkeler siyasal adalet ilkesi dikkate alınarak düzenlenmeli ve kamusal tartışmalar buna göre çözüme kavuşturulmalıdır. Bu temel prensiplerin ortak amacı, toplumsal farklılıklar arasında ortak bir uzlaşma zemini hazırlamaktır.

Rawls'un liberal toplum düşüncesinde temel sorun demokrasilerdeki çeşitlilik ve çoğulculuk problemidir. Onun amacı, modern demokratik toplumlarda, tüm uyumsuzluklara ve çatışmalara rağmen istikrarlı bir biçimde varlıklarını sürdürebilecekleri dini ve dindışı iyi hayat tarzlarının birlikteliğinin korunabilmesidir. Rawls, bir toplumda çoğulculuğun ve çeşitliliğin ancak demokratik toplumun özgür kurumları aracılığıyla oluşabileceğini düşünür. İşte, siyaset felsefesi geleneğinde Rawls'u önemli bir yere konumlandıran şey, onun siyasal liberal kuramının özgürlük ve eşitlik sorunlarının çözümüyle ilgili yeni bir yaklaşım getirmiş olması ve toplumda çoğulculuk ve istikrarın birlikte mümkün olabileceğini varsaymasıdır.

Tarihten günümüze siyaset felsefesinin önemli konularından biri olan toplumda eşitlik ve özgürlük sorununa Rawls'un getirmiş olduğu çözüm önerilerinin doğru bir şekilde anlaşılması için, öncelikle siyasal liberalizmin ne anlama geldiğine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle, ilk önce siyasal liberalizm anlayışının temel unsurlarının neler olduğunun gözden geçirilmesi -burada problemin ehemmiyeti açısından geniş anlamda liberalizm değil, siyasal liberalizm ve siyasal liberal düşünce açısından demokratik devlet anlayışı değerlendirilecektir- konunun anlaşılmasında yararlı olacaktır. Bu araştırmada, Rawls'un "Siyasal Liberalizm",

“Bir Adalet Teorisi” ve “Halkların Yasası” adlı eserleri başta olmak üzere konuyla ilgili diğer ikincil kaynaklar incelenerek, Rawls’un liberal toplum hakkındaki düşünceleri değerlendirilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, toplumda eşitlik ve özgürlük sorunları başta olmak üzere, Rawls’un toplum konusundaki sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

SIYASAL LIBERALİZM

Siyasal düşünceler tarihine bakıldığında birbirinden farklı çeşitli liberal anlayışlar ile karşılaşılsa da genel anlamda liberalizmin iki farklı yönü olduğu veya liberal düşünürlerin temelde iki yönlü bakış açısına sahip oldukları varsayılır. Bu yaklaşıma göre liberalizm, bir taraftan “hoşgörü” ve iyi bir hayat arayışı, diğer taraftan toplumdaki farklılıkların birlikte barış içinde varlıklarını sürdürebilme koşullarının aranmasıdır. “Birinci bakış açısında, liberal kurumlar evrensel ilkelerin uygulamaları olarak görülmüşlerdir. İkincide ise, bunlar barış içinde bir arada yaşamının araçlarıdır” (Gray, 2003: 8). Siyasal liberalizm toplumun tümünü içine alan normatif bir tasarı olarak görülmez. Siyasal liberalizm daha çok siyasi ilkeleri içeren bir öğreti olarak görülür. Zaten, siyasal liberal düşünürler, genel olarak bütüncül projelerin bireylerin kendilerini var edebilme ve gerçekleştirebilme olanaklarını kısıtladıkları inancındadırlar. Onlara göre, bunun nedeni, kişilerin istenç ve tercihleri dikkate alınmaksızın önerilen her türlü kapsamlı toplum kurgusunun özgürlük karşıtı olmasıdır (Erdoğan 1999:8). Liberal düşünürlerin birbirinden farklı görüşler ileri sürmeleri, bireysel hak ve özgürlükler konusunda farklı çözüm önerilerinin ve insan özgürlüğü için alternatif bakış açılarının varlığı açısından oldukça önemlidir.

Siyasal liberalizm, bireysel özgürlükleri, toplumların ve siyasal sistemlerin amacı olarak kurgulayan bir düşünüş, inanış ve hareket tarzı olarak görülmektedir. Siyasal liberalizm, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüklerini esas alan, bireylerin öncelikle dinsel ve felsefi görüşleri olmak üzere daha önce talep edilen diğer özgürlükler alanına da sahip olmaları gerektiğini iddia eden bir toplum tasarısıdır (Vergara, 2006: 8). Liberal öğretiyi farklı biçimlerde öne çıkaran düşünürler olmakla birlikte, siyasal liberalizm her şeyden önce bireysel özgürlükleri öne çıkaran bir öğreti olduğu görülmektedir. Bireysel özgürlükle hedeflenen şey, kişilerin kendi hayatlarını bireysel tercihleri doğrultusunda kurabilmelerine olanak tanımak ve başta siyasal otorite olmak üzere hiçbir güç tarafından keyfi olarak engellenmemektir. Aslında, liberalizm bireylerin kişisel seçimlerine saygı duyulmasını ve “sivil özgürlüklerin” teminat altına alınmasını temel alır. Siyasal liberal bir toplum tasarısı her çeşit farklılığın “genel özgürlük çerçevesinde” çatışmadan uzak bir arada varlığını sürdürebilmelerini gerekli görür (Erdoğan, 1999: 35). Liberal öğretinin insanı merkeze alan bir dünya anlayışı olması, onu değerlerin temel kaynağı olarak Tanrı’yı gören teolojik görüşlerden de tümüyle farklı kılmaktadır. Bununla birlikte, siyasal liberalizm dini konularda hoşgörüyü temel bir prensip olarak kabul eden bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, siyasal liberalizm, demokratik bir toplum oluşturmanın

nasıl mümkün olacağı konusunda birçok reformcu için yol gösterici bir öğreti olmuştur.

Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” eserinde, “insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur” der. Ona göre, “özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma niteliğinde, insanlık haklarından, hatta ödevlerden vazgeçmek demektir” (Rousseau, 2010: 4-9). İnsanın akıl sahibi bir varlık olarak üstün bir özelliğinin bulunması, onun en temel değerlerinden biri olarak görülür. Kişilerin böyle temel bir değere sahip olmaları, onların kendi hayat tarzlarını ve yaşantılarıyla ilgili hedeflerini hür bir şekilde planlama ve gerçekleştirme hak ve özgürlüğünü sağlar. Bu demektir ki, kişilerin özerkliği, insanın ussal bir varlık olmasıyla doğrudan ilişkili bir özelliktir. Bu nedenle, düşünce tarihi boyunca insanlar özgürlük alanının belirlenmesi ve bireylerin özgürlük alanlarını kullanırken karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar konusunda kafa yormuşlardır. Francisco Vergara’ya göre, özgürlükler konusunda liberal öğretiyi önemli kılan şey, aynı sistemde içinde farklı özgürlüklerin birbirlerine engel oluşturmadan var olabileceklerine dönük iddiadır (Vergara, 2006: 9). Vergara’nın bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere liberal öğreti her türlü farklılığı içinde taşıyan çoğulcu toplumun nasıl mümkün olabileceğine ilişkin yol gösterici olması açısından da önemlidir. Zira, liberal öğretinin hak ve özgürlükler istemi, toplumdaki belirli bir sınıf ya da kesim için değil, tüm toplum için, hatta insan olarak her birey için istenilen bir özgürlüktür. Liberal öğreti, insan kişiliğini temel bir değer olarak görür. Daha açık bir ifadeyle, liberalistlere göre insan hayatı hiçbir konuda araçsallaştırılmaz ve bireysel yaşantı hiçbir şekilde hiç kimseye feda edilemez. Bu nedenle, bir toplumda sosyal ve siyasal düzenlemeler yapılırken insanın kendini gerçekleştirme olanağı dikkate alınmalıdır.

Liberal öğretinin amaçlarından biri, toplumsal bir varlık olarak insanların amaçlarını gerçekleştirirken ve kendileri için iyi olanı elde etmeye çalışırken hiçbir dış müdahaleyle karşılaşmamaları gerektiğidir. Böyle bir imkan da ancak bireysel hak ve özgürlüklerinin sağlanmasıyla mümkündür. Siyasal liberalizmin bu anlamda savunduğu özgürlük düşüncesinin üç temel özelliğe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu özelliklerin ilki, özgürlüğün öznesinin birey olduğu, yani “özgürlüğün bireysel bir durum olarak temellendirilmesidir.” Liberal düşünürlerin bazen toplumun özgürlüğünden söz ettikleri de olur, aslında burada kastedilen şey, toplumun özgür kurumlara dayandırılması ya da özgür kişilerden oluşmuş bir toplum olmasıdır. İkinci özellik, birçok liberalin kişisel hürriyeti siyasi bir değer kabul etmesidir. Siyasi bakımdan hür olmakla kastedilen ise, kişilerin siyasi otoritelerin tahakkümlerinden korunabilmeleridir. Üçüncüsü ise, liberalizmin sahip olduğu özgürlük düşüncesinin negatif özgürlük diye ifade edilen bir değere sahip olmasıdır. Negatif özgürlük ile belirtmek istenen şey, bireylerin ancak hiçbir keyfi sınırlamaya ya da zorlanmaya maruz kalmadıklarında özgür bireyler olarak görülebilecekleri durumudur (Erdoğan, 2006: 151-152). Bireylerin her türlü müdahaleden azade olmalarının ilk muhatapları ise, devlettir. Bununla birlikte,

özgürlük “hoşgörü”, “özel hayat”, “anayasacılık, kanun hakimiyeti gibi kurumsal yapılaşmaların da kaynağıdır.” Bu nedenle, liberal düşüncenin esas itibariyle bir özgürlükler öğretisi olduğunu söylemek mümkündür (Yayla, 2008: 163).

Liberalizm savunucuları açısından kişiler, birer temel varlıktır. Onlar için kişilerin varlığı, belirli bir sosyal sınıf, sosyal grup, halk ya da cemiyet gibi toplulukların varlıklarından daha gerçektir. Bireyin varlığı teorik olarak toplumun varlığını öncelediğinden dolayı bireyin hakları toplumun haklarından önce gelmelidir. Liberal öğretinin temelini oluşturan doğal hukuk ve doğal haklar geleneğinin temelinde de bu anlayış bulunmaktadır. Zira bu gelenek insan doğasını ve insan aklını esas alır. Yunan ve Roma felsefelerinde insanı diğer varlıklardan ayıran temel değer akıldır. Akıl, insanın doğası gereği sahip olduğu bir yetidir. Doğal hukukçulara göre de insan aklı tabii hukukun esas kaynağı ve pozitif hukukun düzenlenmesinin temel ilkesidir. Dolayısıyla, toplumsal düzenlemeler insan aklını esas almalıdır. Bu düşünce, aynı zamanda doğal hukuk savunucularının belirli dönemlerde pozitif hukuk sistemine itiraz etmelerine dayanak sağlamıştır. Doğal hukukçular, pozitif hukuk kuralları oluşturulurken insan doğasının temel alınmasını ve aklın yol gösterici olmasını talep etmişlerdir (Erdoğan, 2006: 47).

Liberalistlere göre, doğa durumunda, yani uygar toplum öncesi insanın devletten bağımsız olarak sahip olduğu ve dolayısıyla devletin güvenceye alması gereken bazı doğal hakları vardır. Bu haklar, başkasına karşı zor kullanmamak kaydıyla ve kişilerin kendi yaşantılarını belirlemelerine engel olmamak koşuluyla, herkesin dilediği gibi yaşama özgürlüğüne sahip olmasıdır. Bu, “vazgeçilmez/devredilmez” bir haktır (Erdoğan, 2006: 86).

Liberalistlerin ele aldıkları ve üzerinde kafa yordukları diğer bir konu da devletin sınırlandırılmasıdır. Onlara göre sınırlandırılmamış, yasalarla bağlanmamış bir devlet, bireysel hak ve özgürlükler için büyük bir tehlikedir. Zira, sınırlandırılmamış bir devlet, bazı uygun gerekçeler bularak bireylere baskı yapabilir, hatta onları köleleştirebilir. Dolayısıyla, liberalistlere göre devlet, vatandaşlar üzerinde sınırsız ve denetimsiz bir güce sahip olan ve kişilere yaptırım uygulayabilen, onlardan bağımsız ve onlardan üstün bir varlığa sahip olan devlet demek değildir. Liberalistlerin öngördüğü devlet, daha çok kişilerin özgür olduğu, sınırlandırılmış ve yasalarla işleyişi belirlenmiş kontrol edilebilir bir devlettir. Sözgelimi, bu konuda, önemli liberalistlerden biri olan Adam Smith, günümüz dünyasında bir çok ulusun zengin olmasının nedeninin, devletlerin kendi ticari anlayışlarını kişilere empoze etmemesinden ve bireylerin özgürce hareket edebilme imkanına sahip olmasından ileri geldiğini düşünür (Aktaş, 2001: 19). Bu düşünceye göre, bireyler toplum içinde özgür olduklarında, yaratıcı özelliklerinin ortaya çıkacağını ve bireylerin kendi amaçları doğrultusunda hareket ederek daha üretken olacaklarını ve böylece hem toplumun zenginleşmesine hem de toplumun geri kalanının ihtiyaçlarının giderilmesine katkıda bulunabileceklerdir. Devlet otoritesi ancak yasalarla sınırlandırılabilir. Demokrasi ve liberalizm kavramları devlet yönetimiyle

ilgili kavramlardır. Demokrasi, genel olarak yönetimin kimin elinde bulunduğuyla ilgilidir. Liberalizm ise, daha çok devlet yönetiminin güç ve yetkilerinin sınır ve kapsamıyla ilgili bir kavramdır. Bir toplumda düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi özgürlükler, ancak liberal bir düzenin kurulmasıyla mümkündür. Liberalistlere göre sınırlı devlet, devlet gücünün sınırlandırıldığı ve bireysel hak ve özgürlüklerin anayasal olarak güvenceye alındığı devlettir (Aktan, 1999: 72).

Aslında, siyasal liberal öğretisi, bireyin devlete karşı korunması ve devlet gücünün sınırlandırılması için, daha çok iç politikaya dönük müdafaa yöntemleri geliştirmiştir. Bu anlamda, siyasal liberalizm, devlet otoritesinin belirli kurallara bağlı hale getirilmesi ve kontrol edilebilmesi yönünde işlev gören, devleti uzlaşmaya ve devletin kurumlarını birer kontrol mekanizmasına dönüştürülmesini sağlayan birçok usul ortaya koyar (Schmitt, 2006: 91). Daha doğrusu, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin devlete karşı korunması için liberalistler birden çok anlayış ve öneriye sahiptirler. Bu önerilerin en önemlilerinden biri, siyasal iktidarın hukukla kontrol edilebilmesine ve gücünün sınırlandırılmasına imkân tanıyan, liberal anayasacılıktır. Liberal anayasacılıkla amaçlan şey, devleti sınırlamak ve bireyi devlete karşı korumaktır (Erdoğan, 2006: 153). Liberal anayasacılık, devlet gücünün sınırlandırılması ve insan haklarının teminat altına alınması amacıyla güçler ayrılığı, yazılı anayasa ve hukuk devletinin esas alındığı bir anlayıştır. Aslında, liberal gelenekte sınırlı devlet niteliği, hukuk devleti veya hukukun hâkimiyeti kavramlarıyla da dile getirilir. Hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğü ilkesinin esası, bireyin yasal düzenlemelere dayalı olarak devlete karşı korunmasıdır. Amaç, kişileri devlet otoritesinin keyfi uygulamalarına ve tutumlarına maruz bırakmamak ve onlara otoritenin gücü karşısında hukuksal güvence sağlamaktır.

Devletin nasıl ortaya çıktığı ve yönetim sisteminin ne şekilde olması gerektiği konusundaki tartışmalar çok eski tarihlere kadar uzanır. İnsanlar yaşadıkları dönemin siyasal sistemlerinden memnun kalmadıklarından ya da daha iyi bir düzen tasarlamayı kendilerine görev saydıkları için konuyla ilgili çeşitli anlayışlar geliştirmişlerdir. Ancak, daha iyi olduğunu düşündüğü bir toplum tasarısı öneren bir kimsenin, kaçınılmaz olarak daha iyi kavramından ne anladığını açıklaması gerekmektedir. Bununla birlikte, açıklamanın bir kurumun oluşumunun ve işleyişinin bir diğerine göre daha iyi olduğunu belirten ölçütün de ne olduğunu içermesi gerekir. Tam da bu noktada, liberalistlerin en önemli iddialarından biri, liberal hükümetlerin “totaliter” olmadıklarıdır. Onlara göre bu kriter, özgürlükçü bir devleti, özgürlükçü olmayan tüm diğer devletlerden ayıran ve değerli kılan temel niteliklerden biridir (Sabine, 1969: 129).

RAWLS'UN ADALET ANLAYIŞI

İnsan toplumsal bir varlıktır ve dolayısıyla her insan temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için toplumun bir üyesi olmak zorundadır. Bireylerin kendi başlarına gerçekleştiremedikleri birçok başarının elde edilmesinde toplumsal

yaşamın büyük payı vardır. Diğer yandan, toplumsal yaşam alanında bireyler çok sayıda sorun ile karşı karşıya gelmektedir. John Stuart Mill, “Hürriyet Üstüne” çalışmasında, “insan hayatının ne kadarı bireyin kendisine, ne kadarı topluma ayrılmalıdır?” diye sorar. Onun bu soruya cevabı; “şayet birey ve toplumdaki her biri kendilerini ilgilendiren hususlara sahip olurlarsa, her biri kendine uygun payı almış olur” der (Mill, 2009: 157). Ne yazık ki, Mill’in bu önerisi çok fazla dikkate alınmamış olmalıdır ki, günümüzde hala bu sorunlar tartışılmakta ve çözüm yolları aranmaya devam edilmektedir. Bu sorunun en can alıcı yönlerinden biri, bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanmasında eşitlik ilkesinin mi, yoksa özgürlük ilkesinin mi daha önemli olduğu ve hangisinin öncelikle dikkate alınması gerektiğidir. Rawls, bu konuda, liberalizmin geleneksel anlayışından farklı olarak soruna yeni bir bakış açısıyla yaklaşarak, toplumsal sorunların ancak “hakkaniyet olarak adalet” ilkesiyle çözülebileceği önerisinde bulunur.

İnsanların sınırsız isteklerine karşın doğanın insanlara sunduğu imkanlar kısıtlıdır. Bu nedenle, insanlar ortak amaçlar doğrultusunda bir arada yaşamının yollarını bularak doğanın bu kısıtlı imkanlarından adil bir şekilde yararlanmalıdır (Bağder, 2020: 108). Rawls, “A Theory of Justice” adlı eserinde, “düşünce sisteminin bir hakikati olarak adalet, toplumsal kurumların ilk erdemidir” diyerek, bir toplumun adaletli olabilmesi için ihtiyaç duyulan ilkeleri araştırmaya başlar (Rawls, 1971: 3). Ona göre, adil olan ile adil olmayanın belirlenmediği bir toplum, iyi düzenlenmiş bir toplum değildir (Rawls, 2018: 33). Çünkü, adalet toplumun temelini oluşturur. Bu nedenle, adalet ilkeleri her türlü siyasi ve yasamaya ilişkin kararların temelini oluşturmalıdır (Gorowitz, 1981: 271). Rawls’a göre bir toplumda bireylerin kendileri için isteyebilecekleri şeyleri uygun şekilde sağlamanın yolu, adalet mekanizmasıyla mümkündür. İnsanlar doğal olarak yaşadıkları toplumlarda saygın bir konumda bulunmayı, zenginleşmeyi, yeteneklerini geliştirmeyi, kendilerini gerçekleştirmeyi, hatta bir birey olarak sevilen biri olmayı arzu ederler. Kişilerin makul ölçülerde bu istemlere sahip olabilmeleri, ancak o toplumun kişilere sağladığı imkanlarla mümkün olur. Özgürlüğünden yoksun ve toplumdaki yeri önceden belirlenmiş olan bir kimse, çok zeki ve yetenekli olsa dahi, bu kişinin talep ve isteklerini makul ölçüde gerçekleştirebilmesi bile mümkün olmaz. Üstelik, bazıları tamamen insani yetenek ve becerilerden yoksun şekilde hayata başlamış olabilirler. Böyle bir durumda, bu tür kişilerin kendi becerisi ile elde edemedikleri temel ihtiyaçlardan yoksun bırakılmaları doğru olur mu? İşte, Rawls’un amacı toplumun tamamını, en güçsüz olanından, doğanın kendisine cömert davrandığı en şanslı olanına kadar herkesi kapsayan, tüm siyasi ve sosyal sorunların çözümüne imkan veren hakkaniyetli bir adalet anlayışını geliştirmektir. Onun için toplumsal yapının temelini oluşturan şey, böyle bir hakkaniyetli adalet sistemi olmalıdır.

Rawls, toplumsal yapının temelini oluşturan adalet ilkelerinin elde edilmesi konusunda alışılmışın dışında bir yöntem başvurur. Her şeyden önce, Rawls, akıl sahibi varlıkların özel koşullarda kendi eylemleri için yol gösterici olan ve onları

belirli kurallara bağlayan bir takım ilkeleri nasıl belirlemiş olduklarını açıklar (Aktaş, 2001: 241). Rawls'a göre adaletin temel ilkelerini belirleyen kişilerin tümüyle bağımsız ve nesnel kararlar alabilecekleri özgün bir konumda bulunmaları gerekmektedir. Böyle bir yola başvurulmasının nedeni, her şeyden önce toplumun temel yapısını oluşturan adaletin temel ilkelerini kesin bir biçimde belirlemek değil, bu ilkelerin nasıl belirlenmesi gerektiğinin yöntem ve işleyişini saptamaktır. Temel ilkelerin adaleti sağlayabilmeleri, bu ilkelerin kimler tarafından belirlendiği kadar, nasıl ve ne tür bir yöntemle belirlendikleri de dikkate değerdir. Çünkü, bu tür bir yöntemle belirlenmek istenen temel ilkeler, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleridir.

Rawls, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerinin belirlenmesinde kullandığı yöntem ve sürecin adil bir biçimde işleyebilmesi için, iki temel öğeden faydalanır. Bunlardan biri, “başlangıç durumu”, diğeri ise “bilgisizlik peçesi” dediği şeydir. Rawls, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerini belirleyen kimselerin, “bilgisizlik peçesi” arkasında “başlangıç durumu” denilen özel bir konumda bulduklarını ifade eder.

Başlangıç durumu, belirli insanların “bilgisizlik peçesi” arkasında toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısının temelini oluşturan adaletin temel ilkelerinin belirlendiği, toplum öncesi bir durumda kendilerini hayal etmeleri halidir. Bilgisizlik peçesi nedeniyle başlangıç durumunda yer alan kişiler toplumdaki konumlarını bilmemektedirler. Bununla birlikte, bilgisizlik peçesi, başlangıç durumunda bulunan kimselerin toplumsal yapının temelini oluşturan temel ilkelerin, sosyal hayatta kendilerine ne tür avantaj ya da dezavantaj sağlayabileceği bilgisine sahip olmalarını önler (Özbank, 2009: 26). Diğeri bir ifadeyle, başlangıç durumunda yer alan kimseler ekonomik durumlarını, toplumsal konumlarını, inançlarını, istidatlarını, fiziksel sağlıklarını ve toplumdaki diğeri durumlarıyla ilgili hiçbir şey bilmemektedirler. Başlangıç durumu denilen bu özel konuma, “orijinal pozisyon” da denilmektedir. Orijinal pozisyonda bulunan insanlar genel anlamda bilge kişiler olsalar bile, özel anlamda bilgisizler, yani kendileri hakkında bilgi sahibi değildirler. Bu nedenle, kendi menfaatlerini geliştirmek isteseler dahi, bu menfaatlerini başkalarının menfaatlerinden ayırt edebilmeleri mümkün değildir (Gorowitz, 1981: 273). Bu kimselerin bilgisizlik peçesinden dolayı kendileri hakkında bilgi sahibi olamayışları, onların tarafsızlıkları bakımından önemlidir. Şu nedenle, bu kimseler, toplumun temel yapısını oluşturan adaletin temel ilkelerini belirleyecek olan kişilerdir. Nozick'e göre, böyle bir yöntemle başvurulmasının nedeni, “adaletin nihai durum ilkelerinin temel alınmasını garanti altına” alan bir yöntem olmasıdır (Nozick, 2006: 259).

Başlangıç durumunda, yani orijinal pozisyonda yer alan kimseler toplumun tüm üyelerinin rasyonel özerk temsilcileridir. Bu kişiler, temsil ettikleri insanlar için mümkün olan en iyiyi sağlamak mecburiyetindedirler. Rawls'a göre toplumun rasyonel temsilcileri olan bu kişiler, “ahlâk ve siyaset felsefesi gelenekleri

tarafından sağlanan alternatifler listesinden adalet ilkelerini seçmelidirler” (Rawls, 2007: 333). Bazı yazarlar, orijinal pozisyonunda bulunan rasyonel temsilcilerin adalet ilkelerinden birini veya tümünü göz önüne alarak seçme özgürlüğüne sahip olmalarını doğru bulmayarak eleştirmişlerdir. Bunun nedeni, rasyonel temsilcilerin “Platon’un Devlet’indeki Thrasymakhos’la birlikte, kuvvetlinin –yani, en ayrıcalıklının- çıkarına olan şeyin âdil olduğunu düşünebilirler. En doğru eylem biçimini, insanın en ‘gelişmiş’lerinin vardıkları noktaya göre saptanacak, türlerin en soylulaşmasını sağlayan eylem biçimi diye gören Nietzscheci anlayışı dikkate değer bulabilirler” diye, düşünmeleridir (Gorowitz, 1981: 273). Ancak, Rawls, bu eleştiriyi dillendirenlerle aynı görüşte değildir. Ona göre, adalete uygun olmayan ilkelerin toplumda bazı grupları haklarından mahrum bırakacağından, hiçbir rasyonel temsilcinin bu duruma duyarsız kalamayacağını ve bu duruma kendini düşürmeyi arzulamayacağından bu ve benzeri hakkaniyete uygun olmayan ilkeleri reddedeceklerdir.

Rasyonel kişiler, yani başlangıç durumunda bulunan temsilciler, daha önce ifade ettiğimiz gibi, kendileriyle ilgili bilgi sahibi değildirler. Ancak, bu onların genel anlamda bilgi sahibi olmadıkları ve toplumda olan biteni anlamadıkları anlamına gelmemektedir. Aslında, bilgisizlik peçesi, başlangıç durumunda bulunan kimselerin genel anlamda bilgi sahibi olmalarını engelleyecek bir nitelik taşımamaktadır. Dolayısıyla, rasyonel temsilciler kendileri ile ilgili hiçbir şeyi bilmeseler bile, her insanın kendi özel yaşantısında bir iyi anlayışa sahip olduğunu ve her kişinin gerçekleştirmek istediği idealleri bulunduğunu bilmektedirler. İnsanlar, her ne kadar farklı iyi anlayış ve ideallere sahip olsalar da, aslında bunların gerçekleşebilmesi için ortak bazı iyi değerlere ihtiyaç vardır. İşte, Rawls’a göre bu ortak iyi değerler toplumdaki herkesin kendi idealini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu ve herkes tarafından talep edilen değerlerdir. O, bu değerleri şöyle açıklar: (a) “Temel özgürlükler (ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, vb.)” Bu tür özgürlükler, iki tür ahlaki yeteneğin geliştirilebilmesi ve bilinçli bir şekilde kullanılabilmesi için ihtiyaç duyulan kurumsal zeminin oluşturulmasını sağlar. Ayrıca, bu özgürlükler, çok sayıda iyi anlayışın adalete uygun olarak bir arada var olmalarını mümkün hale getirir. (b) “Seyahat özgürlüğü ve çeşitli fırsatlar arasından özgür meslek seçimi.” Bu tür özgürlükler de bireylerin nihai amaçlarını izlemelerinde ve diledikleri zaman bunlarda değişikliklere gitmelerindeki kararlılıklarını güçlü hale getirir. (c) “Sorumluluk taşıyan maka ve konumlara ilişkin güç ve yetkiler.” Bu özgürlükler ise, kişilerin kendilerini yönetebilmelerinde ve sosyal kapasitelerinin geliştirilmesinde imkan sağlar. (d) “Kabaca her amaca uygun araçlar olarak anlaşılabilir (ve değişim değeri taşıyan) gelir ve varlık.” Bu özgürlükler de bireylere çok sayıda farklı amacın doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştirebilmelerinde imkanlar sunar. (e) “Öz-saygının toplumsal temelleri.” Bireylerin öz saygıya sahip olabildikleri bir toplumda yaşamaları, onların kendilerini değerli gördükleri bir duyguya sahip olmaları ve böyle bir özgüvene dayalı olarak ahlaki yeteneklerini

özel amaçları doğrultusunda geliştirmeleri ve kullanmaları için ihtiyaç duyulan özelliklerdir (Rawls, 2007: 336-337).

Bu değerler, bir toplumun üyesi olan her bireyin hayalini kurduğu hayatın gerçekleştirilmesinde büyük öneme sahiptirler. Bu nedenle, orijinal pozisyonunda bulunan ve bilgisizlik peçesi dolayısıyla kendilerine ait özel bilgilere sahip olmayan bu kimseler, şahsi menfaatleri için doğru olanın seçilmesinin yararlarına olacağını düşüneceklerinden, her şeyden önce toplumda var olmasını istedikleri değerlerin kendileri için faydalı olacak şekilde dağıtılması isteminde bulunacaklardır. Bu kişilerin, kendileri için doğru ve faydalı olanı tercih etmeleri, aynı zamanda toplumdaki herkes için en iyi olanı tercih etmeleri anlamına gelir.

Liberal bir toplumun eşit ve özgür yurttaşları arasında bir işbirliğinin temelini oluşturan adaletin temel ilkeleri neler olabilir? Liberal ve demokratik toplumlar farklı dini, felsefi ve ahlaki görüşe sahip çok sayıda sosyal sınıfa sahiptirler. Bu farklı siyasal ve kültürel anlayışların bazılarının bize makul gelmesi, diğer bir kısmının ise kabul etmek bir yana, onları anlamak bile istemememiz, böylesi bir toplumun çoğulcu yapısını makul bir temel üzerine inşa etme zorluğuyla karşı karşıya getirir. Bu, aynı zamanda bizi şu soruyla karşı karşıya bırakır: Bir toplumdaki farklı düşünce ve anlayışları bir arada barış ve huzur içinde tutmanın hoşgörülü bir zemini mümkün müdür? Rawls, toplumun söz konusu bu iki sorununu birlikte ifade eden bir soruyla karşımıza çıkar. O, şöyle der: “Makul dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin etkisiyle ciddi biçimde farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu bir toplumun adalet ve istikrar içinde uzun süre varlığını sürdürmesi nasıl mümkün olabilir?” (Rawls, 2007: 50). Rawls’a göre, bu ancak hakkaniyet olarak adalet düşüncesinin temelinde yer alan ilkeler üzerine inşa edilmiş bir toplumsal işbirliğine sahip olunmasıyla olanak kazanabilir. Daha açık bir deyişle, liberal bir toplumun farklı anlayış ve inançlara sahip olan özgür ve eşit vatandaşlarının çoğulcu bir yapı içinde birlikte makul bir şekilde yaşamalarını sağlamak, ancak o toplumun hakkaniyet olarak adaletin iki temel ilkesi üzerine bina edilmesiyle mümkündür. Adaletin bu iki ilkesi, temel kurumların özgürlük ve eşitlik değerlerinin adil bir biçimde gerçekleştirmelerinde rehberlik edecek ilkelere dir. Rawls, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerini şöyle ifade eder: (a) “Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır.” Bu ilke, toplumsal düzenin her birey için aynı olduğunu ve bu düzende herkesin özgürlükler konusunda diğerleriyle eşit özgürlüklere sahip olduğunu ifade etmektedir. (b) “Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır” (Rawls, 2007: 50).

Adaletin bu iki temel ilkesi, sosyal kurumları temel hak ve özgürlükler temelinde, eşit fırsatlara ve olanaklara sahip olmak konusunda düzenler. Bilhassa, adaletin ikinci ilkesi, kurumsal güvence sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Rawls’a

göre bu ilkeler liberal siyasal adalet düşüncesinin içeriğini temsil etmektedirler. Rawls'un düşüncesine göre liberal bir anlayışın sahip olduğu özellikler şöyledir: İlki, bireysel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması. İkincisi, genel yarara ve doğru iddialara önceliklerin tanınması. Üçüncüsü ise, yurttaşların istidatlarını geliştirmelerinde her türlü imkana sahip olmalarıdır (Rawls, 2007: 52).

RAWLS'UN TOPLUM ANLAYIŞI

Rawls'un liberal toplum anlayışını hakkaniyet olarak adalet düşüncesi üstüne kurgular. O, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerini ise, bilgisizlik peçesinin arkasındaki kişilere, yani başlangıç durumu denilen bir pozisyonda bulunan rasyonel kişilere seçtirir. Bazı yazarlara göre orijinal pozisyon denilen başlangıç durumu toplum sözleşmesi kuramlarındaki doğa durumunu çağrıştırmaktadır. Bu, bir bakıma Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisinin başlangıç durumundaki bir toplum sözleşmesine dayandığı anlamına gelir. İşte, Rawls'un liberal toplum kuramı orijinal pozisyonundaki rasyonel kişilerin toplum adına karar verdikleri söz konusu toplumsal sözleşmeyi temel alır. Diğer bir deyişle, orijinal pozisyondaki rasyonel kişiler, toplumun siyasal ve ekonomik yapısını oluşturacak temel kuralları kendi aralarında belirlerler (Aktaş, 2001: 242). Gorowitz göre, orijinal pozisyon denilen başlangıç durumundaki rasyonel kişiler tarafından adaletin temel ilkeleri belirlendikten sonra, bu defa sıra, adaletin temel ilkelerine dayalı bir toplum düzeninin oluşturulmasına gelir (Gorowitz, 1981: 277).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Rawls, liberal toplumunu hakkaniyet olarak adalet düşüncesine dayalı olarak kurgular. Onun hakkaniyet olarak adalet düşüncesi, kurucu bir anlayış olarak bütün görüşlerini birbiriyle ilişkilendirerek adil bir işbirliği neticesinde liberal toplumun ortaya çıkmasını sağlar. Rawls'un liberal toplumu, aristokratik veya teokratik bir toplumdaki farklı olarak, her türlü inanç ve anlayışın hür bir şekilde tartışıldığı, paylaşıldığı ve yaşandığı anayasal demokratik bir toplum biçimidir Liberal toplum, tüm yurttaşların çıkarlarına olacak bir işbirliği sistemini esas alır.

Rawls'un liberal toplumundaki işbirliğinin nasıl kurgulandığını doğru bir şekilde anlayabilmemiz için, her şeyden önce hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerinin bu konudaki rollerine bakmamız gerekir. Diyelim ki bir toplum, birbirleriyle ilişkilerinde belirli kuralları doğru bulan ve bu kurallara göre yaşamalarını sürdüren yurttaşlardan müteşekkil kendi kendine yeterli bir toplum olsun. Söz konusu kurallar ise, toplumdaki her yurttaşın çıkarını öngören bir işbirliği sisteminin temelini oluştursun. Böyle bir toplum, yurttaşların ortak menfaatlerini amaçlayan bir işbirliğiyle oluşmuş olsa bile, söz konusu toplumda ortak çıkarlar kadar uyumsuzluklar ve çatışmalar da mutlaka olacaktır. Bazı öngörülemez olumsuzluklara rağmen böyle bir toplumda yaşayan herkesin ortak çıkarı olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsal işbirliğiyle sağlanan bir hayat, hiç şüphe yok ki bir başına yaşarken elde edilecek olan hayattan daha yaşanır bir hayattır. Her toplumda yurttaşlar arasında çıkar çatışmalarına rastlaması mümkündür. Toplumsal işbirliği sonucu elde

edilmiş olsa bile büyük menfaatlerin paylaşılmasına kolay kolay hiç kimse ilgisiz kalmaz. İnsanlar, kişisel hedeflerine ulaşabilmek için çoğu zaman küçük bir payla yetinmektense, daha büyük pay sahibi olmayı tercih ederler. (Nozick, 2006: 241).

Bir toplumda, işbirliğiyle elde edilen ortak kazançların nasıl dağıtılması gerektiğine ilişkin çeşitli toplumsal düzenlemeler kurgulanmıştır. Bu toplumsal düzenlemeler içinde en uygun olanını tercih etmek ve bunu güvence altına almak, elbette ki belirli ilkelerin varlığını gerektirir. Rawls'a göre bu ilkeler hakkaniyet olarak adalet ilkeleridir. O, bu ilkelerin toplumsal kurumların görevlerinin belirlenmesinde, toplumsal işbirliğinin sağlanmasında, çıkar ve yükümlülüklerin uygun şekilde belirlenmesinde yol gösterici olduklarını düşünür (Nozick, 2006: 242).

Rawls, toplumsal işbirliğinin üç temel ögesinin bulunduğunu ifade eder. O, bu ögeleri şöyle açıklar: Birincisi, işbirliği, mutlak eşgüdümeye dayalı ve merkezi otoritenin buyruklarıyla işleyen toplumsal çalışmalardan farklıdır. Diğer bir deyişle, merkezi bir otorite tarafından koordine edilmiş değildir (İspir, 2007: 210). İşbirliği, işbirliği içinde olan kişilerin benimsediği ve makul gördüğü kamu tarafından onaylanan kurallarla belirlenir. Bununla birlikte, böyle bir toplumda yurttaşlar işbirliği konusunda nasıl bir koordinasyon oluşturacaklarını kendileri karar verir. İkincisi, işbirliği hakkaniyetli kurallara dayalı olarak gerçekleştirilir. Bu kurallar, işbirliği içinde olan her bir katılımcının uygun gördüğü ve diğer katılımcılarının da bu kuralları aynı şekilde onayladığı varsayımına dayanan kurallardır. Böylesi hakkaniyetli işbirliğini oluşturan kurallar, işbirlikçiler arasında “bir karşılıklılık düşüncesine”, yani tüm katılımcıların karşılıklı anlayış ve dayanışma içinde oldukları ve dolayısıyla ortak çıkarlarının hedeflendiğine işaret eder. Üçüncüsü, toplumsal işbirliği düşüncesi tüm katılımcıların ussal avantajı ya da değeri düşüncesini de taşır. Bu değer işbirliği içinde olan kişilerin, ailelerin, grupların, hatta halkı temsil eden hükümetlerin bile kendi bakış açılarına göre ulaşmak istedikleri hedeflerine işaret eder. Bu tür bir işbirliği içinde olmak akılcı hareket etmek anlamına gelir. Nedeni, insanlar bireysel olarak ulaşmak istedikleri hedeflerine, toplumsal işbirliğiyle daha rahat ve kolay ulaşabilirler ve bu, tüm katılımcıların yararına olan bir durumdur (Rawls, 2007: 61).

Demokratik liberal toplumların en temel özelliklerinden biri, görüş birliği ve makul çoğulculuktur. Bir toplumda ister dinsel, ister felsefî, isterse ahlaki olsun, farklı ya da karşıt doktrinlerin bulunması, liberal demokratik toplumların özgürlükçü kültürünün bir yansıması olarak görülür (Rawls, 2006: 143). Diğer yandan, burada altı çizilmesi gerekli olan şey, farklılıkların bir arada bulunduğu bir toplumda, makul kapsamlı doktrinler arasında bir görüş birliğinin sağlanabilmesinin önemidir. Aslında, söz konusu olan basit çoğulculuk olgusu değil, makul çoğulculuk olgusunun varlığıdır. Yani, liberal bir toplumun temelini oluşturan düşünce, toplumsal görüş birliğinin onayını alacak şekilde, özgür yurttaşların kendi akıllarını hür bir şekilde kullanmalarıyla sağlanan makul çoğulculuk olgusunu temel almasıdır.

Liberal bir toplumun kurgulanmasında üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu, anayasanın nasıl oluşturulacağıdır. Rawls, anayasanın, başlangıçta yalnızca siyasal adaletin belirli liberal ilkelerini içerdiğini ifade eder. Bu ilk aşamada ilkeler yalnızca kabul görmüş fakat toplum ve kişi anlayışlarını henüz temel almamıştır. Dolayısıyla, görüş birliği henüz toplumsal derinlik kazanmış değildir. Başlangıç anayasası, sadece toplumda siyasal rekabeti düzenler ve demokratik seçim sürecini yerleşik hale gelmesini sağlar. Başlangıç anayasası olarak görülen bu metinde, yurttaşların oy vermesi, siyasal ifade ve birlik oluşturma hakkı gibi belirli temel hak ve özgürlükler konusunda anlaşmaya varılmıştır. Kısaca, başlangıçta anayasal görüş birliği henüz gerekli kapsam ve derinliğe sahip değildir. Başlangıç anayasası devletin siyasal prosedürlerinin belirlenmesiyle sınırlı tutulur (Rawls, 2007: 195).

Peki, anayasa konusunda geniş kapsamlı bir görüş birliği nasıl oluşturulabilir? Rawls'a göre belirli bir zamanda, toplumun koşulları dikkate alınarak, siyasal liberal ilkelerin "salt modus vivendi (geçici antlaşma)" olarak kabul edildiklerini ve siyasal kurumlara yansıtıldığını varsaydığımızda, böylesi bir kabul ilk önce isteksizce karşılanırsa bile, toplumu çatışmalardan, uyuşmazlıklardan ve çekişmelerden kurtarmaya yetecek ve daha kapsamlı bir liberal anayasaya zemin hazırlayacaktır. O halde, asıl soru şudur: Liberal ilkeleri içeren bu anayasa konusunda varılan anlaşma, nasıl olacak da ileride bu temel ilkelerin kabul edildiği bir anayasal görüş birliğine dönüşecektir? (Rawls, 2007: 195).

Rawls, anayasada yer verilen adaletin temel ilkelerinin, toplumun tamamında olmasa da yurttaşlardan bir çoğunun günlük politik yaşamlarındaki yansımaları, onların kendi şahsi düşünceleri ve anlayışları arasındaki uyumluluğu görmelerine imkan vereceğini düşünür. Böylece, ona göre yurttaşlar bu temel ilkeleri, hem kendileri için hem de toplumdaki diğer insanlar için faydalı olduklarını anlayarak benimseyeceklerdir. Rawls, adaletin temel ilkeleriyle yurttaşların daha kapsamlı doktrinleri arasında bir uyuşmazlık söz konusu olduğunda, yurttaşların bu ilkeleri reddetmeleri yerine kendi kavrayışlarını düzeltmelerinin de olanaklı olduğunu ifade eder (Rawls, 2007: 196).

Rawls, siyasal kurumlar liberal ilkeler temelinde aktif hale getirildiklerinde, anayasal görüş birliğinin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan üç koşulun da sağlanmış olacağını düşünür. Bu koşulların ilki, başlangıçta bir modus vivendi olarak anayasal devletin kurulması aşamasında, bu liberal ilkelerin, belirli temel hak ve özgürlüklerin içeriğini ivedilikle ve değiştirilemeyecek şekilde ayrıcalık ve öncelik tanımış olmasıdır. Koşulların ikincisi, bu ilkelerin uygulanmasında başvuru kamusal akıl anlayışıdır. Daha açık bir ifadeyle, ilkelerin içerikleri göz önünde bulundurularak, "liberal ilkeler, kamusal soruşturma ve kanıtları değerlendirme ile ilgili olağan ilke ve kurallara göre uygulanır." Ayrıca, bu ilkeler yurttaşların görüşlerine açık olacak şekilde, her türlü akıl yürütme ve bilimsel yöntemlerle uyumlu şekilde belirlenir. "İstikrarlı anayasal görüşbirliğinin" üçüncü koşulu ise, Rawls'a göre ilk iki koşulun başarılı sonuç verip vermediğine bağlı olarak ortaya çıkar. Rawls, liberal

ilkelerin uygulanmasında kullanılan kamusal akıl içerikli siyasal kurumlar başarılı bir şekilde işlevlerini yerine getirdiklerinde, “siyasal hayatın işbirliğine yönelik erdemleri yüceltmış olurlar” (Rawls, 2007: 198-199).

Tam da bu noktada denilebilir ki, Rawls’un düşüncesine göre bu üç koşul sağlandığında liberal ilkeler, başlangıçta genel kabul görmemiş olsalar da, belirli bir aşamadan sonra yurttaşların kapsamlı öğretilerini etkileyerek bir anayasal görüş birliği sağlayabilmektedirler. Böylece, liberal adalet ilkeleri, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini güvenceye alarak, siyasal rekabeti ve toplumsal politikaları demokratik bir biçimde düzenlemiş olurlar. Rawls’a göre, gelinen bu aşamada basit çoğulculuk yerini makul çoğulculuğa bırakmış ve bir anayasal görüş birliği ortaya konulmuş olur.

Rawls’un siyasal liberal öğretisi, dışlayıcı değil, kapsayıcı bir perspektife sahiptir (Çelik, 2016: 196). Daha doğrusu, oldukça özgürlükçü ve çoğulcudur. Bu nedenle, bu öğretilerde herhangi bir siyasi, dini veya felsefi düşünce alternatif düşüncelere göre daha avantajlı ya da ayrıcalıklı olarak görülmez. Siyasal liberal öğretinin en önemli savlarından biri, devletin her türlü inanç ve anlayışa eşit mesafede durması ve hiçbir siyasi, dini veya felsefi görüşü diğerlerine tercih etmemesidir. Siyasal liberal düşüncede devletin tarafsızlığı esastır. Ancak, şu da bilinmelidir ki, tarafsızlık teriminin kullanılmasında birtakım zorlukların olduğu da bir gerçektir. Örneğin, usul bakımından, bir konuyla ilgili gerekli değerlendirme yapılırken hiçbir ahlaki değere başvurmadan, yansız olarak, bir durumu gerekçelendirebilmek. Halbuki, bir olayı ya da durumu değerlendirirken, birtakım ilkeleri esas almak ve onlara dayalı olarak akıl yürütmelerde bulunarak gerekçeleri ortaya koymak gerekebilir. Bu tür durumlarda, usul konusunda tarafsızlık, diğer bir ifadeyle usul bakımından yansızlık, esas alınan ilkelerin farklı olay ve durumlara uygulanmasında tutarlı olmayı zorunlu hale getirir.

Rawls’a göre hakkaniyet olarak adalet usul bakımında yansız değildir. Bunun nedeni, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerinin ve başlangıç durumunda bulunan kişi anlayışlarının öze ilişkin olmaları ve bunun usule ilişkin değerlerden daha fazla bir anlam taşımasıdır. Hakkaniyet olarak adalet belirli bir amaca sahiptir. Bu, temel bir anlayış olarak, toplumda yer alan her türlü dini, ahlaki ve felsefi düşüncelerden bağımsız olarak, demokratik bir düzenin kurulması olanağını sağlayan bir zemin oluşturmaktır. Rawls’a göre demokratik bir toplumun temelini oluşturan bu ortak zemin, siyasal bir anlayış olarak usul konusunda tarafsız değildir (Rawls, 2007: 227).

Rawls’a göre tarafsızlığın alışılmış tanımından ayrı olarak diğer bir tanımlama biçimi, temel kurumların ve toplumsal politikaların sonuçlarının kapsamlı doktrinleri ve ilgili iyi anlayışları göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. Bu tanımlama şekli, usule dair yansızlıktan farklı olarak, sonuç konusunda bir yansızlık anlayışıdır, yani tarafsızlıktır. Bu tarafsızlık biçimi, temel kurumların ve toplumsal politikaların yurttaşlar tarafından siyasal bir düşünce çerçevesinde kabul görmesi anlamında

bir tarafsızlıktır. Bu durumda, tarafsızlığa dair şunlar söylenebilir: (a) Devlet, her yurttaşın benimsediği iyi anlayışını uygulayabilmek için eşit olanaklar sunmalıdır. (b) Devlet, toplumdaki tüm doktrinleri eşit görmeli ve hiçbirini diğerlerinden üstün görerek öne çıkarmamalıdır ya da onu benimseyenlere artı olanaklar sunmamalıdır. (c) Devlet, yurttaşların belirli bir anlayışa yönelmesini sağlayacak politikalardan kaçınmalıdır.

Rawls, devletin, her yurttaşın kendi anlayışını uygulayabilme konusunda eşit fırsat sunması gerektiğini ve izin verilmesi uygun olan anlayışların da, yalnızca adaletin temel ilkelerine gerekli saygıyı gösteren anlayışlar olduğunu ifade eder (Rawls, 2007: 228). Rawls'un liberal toplum anlayışında hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri esastır. Bu nedenle, tarafsız bir devlet ve yurttaşların benimsedikleri anlayışlarını uygulayabilmeleri, ancak temel ilkelere gerekli saygının gösterilmesiyle mümkün görülür. Yanı sıra, toplumdaki tüm anlayışlara eşit olanaklar tanınması da, ancak hakkaniyet olarak adaletin sonuçları bakımından tarafsızlığıyla olanaklıdır. Sonuçta, usule dair tarafsızlığı sonuca dair tarafsızlıktan ayrı tutmak mümkün görünmektedir. Ayrıca, sonuç konusundaki tarafsızlık ile etki konusundaki tarafsızlık birbirine karıştırılmamalıdır (Rawls, 2007: 229).

Rawls, liberal bir toplumda yurttaşların hak ve özgürlüklerine ilişkin gerekli düzenlemeler yapılırken, hakkaniyet olarak adaletin birinci ilkesinin temel alınmasının ve bu ilkeye uygun şekilde gerekli düzenlemelerin yapılmasının daha doğru olacağı inancındadır. Adaletin temel ilkelerinden ilki, her birey, diğer her bir bireyin sahip olduğu tüm özgürlükler ile yarışabilecek ölçüde eşit temel hak ve özgürlüklere sahiptir. Rawls'un adaletin ilk ilkesiyle bireylere sağlamayı düşündüğü temel özgürlüklerden bazıları şunlardır: siyasal özgürlükler (seçme ve seçilme hakkı ile kamu görevi hakkı), düşünce ve ifade özgürlüğü, psikolojik ve fiziksel baskılardan korunma hakkı, beden bütünlüğünün korunması hakkı, "mülkiyet hakkı" ve keyfi yere tutuklanmama gibi haklardır (Rawls, 2018: 90). Rawls'un tasarladığı liberal toplumunda tüm yurttaşlar eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Bir toplumda tüm bireylere eşit ölçüde hak ve özgürlüklerin tanınması, her bir yurttaşın diğerlerinin sahip oldukları hak ve özgürlükler ölçüsünde hak ve özgürlüklerinin güvenceye kavuşturulmuş olması bakımından önemlidir.

Schmidtz'e göre Rawls, hakkaniyet olarak adalet kuramında özgürlüğü öncelikle bu ilkenin önemsenmesinin gerekliliğini ve fark ilkesinin özgürlüğü ne kadar önemli kıldığını dikte etmediğini ifade eder. Aksine, Schmidtz'in düşüncesine göre, Rawls'un herkese eşit özgürlük isteminde bulunması, yasama organı mensuplarının toplumun temel yapısını dezavantajlı sınıfın en çok faydasına olacak şekilde nasıl düzenlenmesi gerektiğini dikte etmesi anlamına gelmektedir (Schmidtz, 2010: 254, 255). Sururi Aktaş'a göre ise Rawls, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerinden özgürlük ilkesini sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen ikinci temel ilkeye göre daha fazla önemseyerek öncelik vermektedir (Aktaş, 2001: 247). Bu konuda, John Gray'da Rawls'un hakkaniyet

olarak adalet teorisinde, bireylerin özgürlüklerini diğer değerlerden daha fazla önemseyerek, toplumdaki her bir bireyin diğer bireylerle uyumlu olacak şekilde mümkün olduğunca her türlü özgürlüğe sahip olmasını önemseydiğini ifade eder (Gray, 2003: 68).

Hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri doğrudan aileyle ilişkili olmamakla beraber, bu ilkelerin bir kurum olarak aile konusunda getirmiş olduğu düzenlemeler, Rawls'un temel hak ve özgürlüklere ne denli önem vermiş olduğunun anlaşılması bakımından dikkat çekicidir. Rawls'un aile kurumunun düzenlenmesine ilişkin düşünceleri, tüm aile fertlerinin eşit yurttaşlar olarak sahip oldukları hak ve özgürlüklerinin gözetilmesi gerektiğini temel alır. Ona göre toplum temel birimlerinden biri olan aile kurumu, hiçbir özgürlüğü dışlayamaz. Ailede eşler arasında bir ayrıcalık yoktur ve hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri her ikisinin hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması öngörür. Ayrıca, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri kadınların yurttaş olarak toplumda sahip oldukları hakları, aynı şekilde bir eş olarak da koruduğu gibi, çocukların da temel hak ve özgürlüklerinin teminat altında alınması konusunda aileye belirli kısıtlamalar getirir. Kısaca, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri çocuklara karşı her türlü istismarı ve cinsiyet ayırımı tamamen reddeder (Rawls, 2006: 172-173).

SONUÇ

Rawls, liberal toplum kuramında çağdaş demokratik bir toplumda hakkaniyete dayalı siyasal adalet düşüncesinin nasıl temellendirilebileceğinin yollarını arar. Rawls'un amacı, liberal bir toplum oluşturmayı olanaklı kılan siyasal adaletin temel ilkelerini ortaya koymaktır. O, bu ilkeleri belirleyecek rasyonel kişilerin nesnel kararlar alabilecekleri düşünsel bir konum kurgular. Hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerini seçecek olan kimseler, bilgisizlik peçesi arkasında orijinal pozisyon denilen bir konumda yer alırlar. Rasyonel kişiler, kendileri hakkında bilgi sahibi değildirler. Bilgisizlik peçesi bu kimselerin kendileri hakkında özel bilgilere erişmelerini önleyerek onların tarafsız hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle, orijinal pozisyonunda bulunan rasyonel kişiler, toplumdaki her bir bireyin iyiliğini eşit ölçüde gözetecek hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerini seçebilmektedirler. Bu ilkeler, liberal demokratik bir toplumun oluşturulabilmesini mümkün kılan temel ilkelerdir.

Rawls'a göre, çağdaş demokratik toplumlarda farklı inanç ve anlayışların bir arada bulunması kaçınılmazdır. Bu nedenle, günümüz toplumlarında yurttaşların kendi inanç ve değerlerine uygun şekilde barış içinde huzurlu bir hayat sürdürebilmeleri için devletlerin tüm anlayışlara eşit mesafede olmaları ve bireysel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması gerekmektedir. Çeşitli anlayışlar içinde belirli bir kısmının makul görülmesi ve diğer bir kısmının makul görülmemekle reddedilmeleri antidemokratik bir uygulama olur. Toplumda farklı değerler arasında çatışmaları önlemek ve her birinin kendi amacına uygun şekilde varlığını

sürdürebilmesinin uygun yollarını bulmak için siyaset felsefesi düşünürlerine önemli görevler düşmektedir. Çünkü, siyaset felsefesinin amaçlarından biri farklı değerlerin bir arada varlığını sürdürebildiği liberal demokratik toplumun nasıl mümkün olabileceğinin yollarını bulmaktır. Rawls'a göre hakkaniyet olarak adaletin temel ilkeleri böyle bir toplumu mümkün kılmaktadır.

Rawls'a göre liberal demokratik bir toplumun temelini oluşturacak bir adalet anlayışının kapsamlı doktrinlerden tümüyle bağımsız olması önemlidir. Çünkü bir toplumda istikrarın sağlanabilmesi için, o toplumun temelini oluşturan anlayışın hiçbir kapsamlı doktrinden üretilmemiş olmasını gerektirir. Bu nedenle, Rawls, hakkaniyet olarak adalet anlayışı her ne kadar ahlaki öğeler içerse de, o yine de bunun siyasal bir kavram olarak görülmesini arzular. Rawls'un bu konudaki niyeti siyasal kavramını ahlaksal, dinsel ve felsefi değerlerden tümüyle ayırarak, bu değerleri temel alan kapsayıcı anlayışlar arasındaki çekişmeleri siyasal alanın dışında tutmaktır. Rawls'a göre bu, hakkaniyet olarak adaletin temel ilkelerinin kapsamlı doktrinlerden farklı olarak liberal toplumun dayandığı toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini olanaklı kılar.

Rawls, hakkaniyet olarak adalet anlayışını, demokratik bir toplumun siyasi kültüründe bulunan değerlerle şekillendirmeye çalışır. Demokratik toplumların yurttaşları tarafından içselleştirilen değerler; eşitlik, özgürlük, hoşgörü ve birbirlerine karşı saygılı olma gibi liberal değerlerdir. Bu değerler ışığında adalet anlayışını ele alan Rawls, toplum kurgusunu siyasal liberal bir yaklaşımla olanaklı hale getirmeye çalışır. İyi bir liberal demokrasi, toplumun tüm yurttaşlarının, doğal olarak kadınların da her yurttaş gibi eşit hak ve özgürlüklere sahip olması amacını taşır. Bu amacı gerçekleştirmek ancak özgürlük ve eşitlik ilkelerinin temel alındığı liberal demokratik bir anayasayla mümkündür. İşte, Rawls, başlangıç durumu denilen orijinal pozisyonunda rasyonel kişilere seçtiği adaletin temel ilkeleriyle toplumda bir görüş birliği sağlanabileceğini ve böylece toplumdaki her bir bireyin temel hak ve özgürlüklerinin teminatı olacak bir anayasaya dayalı liberal bir toplum oluşturulabileceği iddiasındadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (1999). *Müdahalececi devletten sınırlı devlete*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktaş, S. (2001). *Hayek'in hukuk ve adalet teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bağder, M. M. (2020). John Rawls'un Adalet Düşüncesinin Oluşum Şartları Üzerine. *Felsefe Arkivi-Archives of Philosophy*, Sayı 53, 105-121.
- Çelik, R. (2016). John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine. *Kaygı-Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. Sayı 27, 183-200.
- Erdoğan, M. (1999). İslam ve liberalizm üzerine bir deneme. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma modernlik ve liberalizm*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Gorowitz, S. (1981). John Rawls: Bir Adalet Kuramı. (Çev. S. Can). Crespigny, A. D. ve Minogue, K. R. (Derleyenler). *Çağdaş Siyaset Felsefecileri içinde* (267-281), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gray, J. (2003). *Liberalizmin iki yüzü*. (Çev. K. Değirmenci), Ankara: Dost kitabevi Yayınları.
- İspir, N. (2007). John Rawls'un Siyasal Liberalizmde Çoğulculuk ve İstikrar. *Felsefe Dünyası*, Sayı 46, 204-214.
- Mill, J. S. (2009). *Hürriyet üstüne*. (Çev. M.O. Dostel), Ankara: Liberte Yayınları.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya*. (Çev. A. Oktay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbank, M. (2009). *Rawls-Habermas tartışması- neden demokrasi? nasıl istikrar?* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2006). *Halkların yasası ve kamusal akıl düşüncesinin yeniden ele alınması*. (Çev. G. Evrin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal liberalizm*. (Çev. M. F. Bilgin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2018). *Bir adalet teorisi*. (Çev. V. A. Coşar), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (2010). *Toplum sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal düşünceler tarihi*, cilt III. (Çev. A. Öktem), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Schmidtz, D. (2010). *Adaletin unsurları*. (Çev. H. Özler), Ankara: Liberte Yayınları.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal kavramı*. (Çev. E. Göztepe), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Vergara, F. (2006). *Liberalizmin felsefi temelleri*. (Çev. B. Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yayla, A. (2008). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.

KAMU YÖNETİMİNDE REFORM SÜRECİNİN İZLERİNİ SÜRMEK: 1933-1954 YILLARI ARASINDA HAZIRLANAN YABANCI UZMANLARIN RAPORLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Emre Akcagündüz²

GİRİŞ

Türkiye’de kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ile ilgili çalışmalar 1930’lu yıllardan itibaren belirli periyotlarda yapılmıştır. İlk dönem yapılan çalışmalar/araştırmalar genel olarak yabancı uzmanlar eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması/reform ile ilgili çalışmalar 3’lü bir dönemlendirmeye tabi tutulabilir. Bunlardan birincisi, “*Osmanlı Devleti dönemindeki ‘idari ıslahat’ hareketidir. İkincisi Cumhuriyet döneminde ‘idari reform’ olarak adlandırılan süreçtir. Üçüncüsü ise 1980 sonrası dönemde ‘devlet reformu’ veya ‘devletin yeniden yapılandırılması’ çalışmalarıdır.*” (Yayman, 2016: 19) Bu çalışmanın ana eksenini, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonraki döneme dayanmaktadır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile yeni bir dönem başlamıştır. Yaklaşık 600 yıl süren Osmanlı Devleti hâkimiyetinden sonra yeni bir devletin kurulması ister istemez yeniden yapılanma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişin radikal bir kopuş mu yoksa bir devamlılık mı? olduğu sorusu tartışılabilirken 1927 yılındaki demografik durum, bu tartışmada “devamlılık” düşüncesinin ağır bastığını göstermektedir. 1923 yılında Türkiye’de ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımında 6.563.879 erkek ve 7.084.391 kadın olmak üzere nüfus toplamda 13.648.270 kişi olarak belirlenmiştir (Köse, 2010: 135). 13.648.270 nüfus içerisinde

1 Bu çalışma yazarın “Kamu Hizmetleri Motivasyon Kuramı Çerçevesinde Vali Recep Yazıcıoğlu’nun Mülki İdare Amirliği Dönemi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

2 Trakya Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Balkan Yerleşkesi Edirne/Merkez, E-Mail:emreakcagunduz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2829-0794.

eğitilmiş genç nüfusun sayısı azalmıştır. Bu durumun nedeni Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan savaşlardır. 1923 yılında kurulan Türkiye, genç ve eğitilmiş nüfustan yoksun, idari teşkilat yapısı oturmamış, mevzuat açısından sorunlu bir yapıyı Osmanlı Devleti'nden devralmıştır. Bu durumda kamu yönetimi yapısının yeniden yapılandırılması için (yurt dışından getirmesi) gereken yabancı uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur.

Kamu yönetiminde reform ve reorganizasyon ile ilgili çalışmalar, Cumhuriyetin kurulmasından sonra yabancı uzmanlar eşliğinde başlamıştır. İdari reform düşüncesi çerçevesinde hazırlanan raporlar incelendiğinde kamu yönetimi için düşünülen reform sürecinin ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. 1933-1954 yılları arasında yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporların kronolojik sırası Tablo.1'te verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin İdari Reform Kronolojisi

Raporun İsmi	Rapor Yılı
Hines Raporu	1933
Thornburg Raporu	1949
Neumark Raporu	1949
Barker Raporu	1949
Martin-Cush Raporu	1951
Leimgruber Raporu	1951
Hanson Raporu	1952
Baade Raporu	1958
Chaillaux-Dantel Raporu	1959
Mook Raporu	1952
Fisher Raporu	1952
Podol Raporu	1954

(Yayman, 2005; Yayman, 2016; URL-1)

Tablo.1'de verilen raporlar incelendiğinde belirli periyotlarda sıklıkla kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması için çalışmalar yapıldığı açıkça görülmektedir. Yukarıda belirtilen raporlarda Türk kamu yönetiminin genel hatları ile adeta bir “röntgeni” çekilmiştir. Yapılan araştırmalar genel olarak Türk kamu yönetimini 4 başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar şunlardır (Yayman, 2016: 23-24):

- Türk kamu yönetiminin genel olarak organizasyonel ve örgütsel açıdan analizi
- Türk kamu personel sisteminin durumu, sorunları ve çözüm önerilerine dair görüşler
- Türk kamu yönetiminin sahip olduğu “Bürokratik Kültür” yapısı üzerine değerlendirmeler
- Türk kamu yönetiminde uygulanabilecek idari reform yöntemi ve stratejisi üzerine değerlendirmeler

Bu çalışmada 1933-1958 yılları arasında hazırlanan yabancı uzman raporları incelenmiştir. Çalışma genel olarak “Nitel Araştırma Tekniği” çerçevesinde şekillenmiştir. Nitel araştırma tekniği görüşme ya da doküman analizi gibi yöntemleri kullanarak elde edilen verilerin belirli bir sistematik çerçevesinde incelenmesine olanak sağlayan bir araştırma yöntemidir. Doküman incelemesinde araştırmacılar, araştırdıkları konu ile ilgili birincil kaynakları çeşitli veri bankalarından (kütüphane gibi) elde ederek analiz etmektedirler. Elde edilen dokümanlar (kitap, rapor, el yazması notlar, makaleler) içerik analizine tabi tutularak araştırmacı tarafından sistematik olarak incelenmektedir (Karataş, 2015: 72). Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal bir tartışma yürütülmüştür. Bu bölümde reform kavramı üzerinde durulmuştur. Reform kavramının etimolojik kökeni ve farklı anlamları üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Tablo.1 de belirtilen yabancı uzman raporları incelenmiştir. İkinci bölüm hazırlanırken yabancı uzman raporlarının orijinal nüshalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat araştırma sürecinde görülmüştür ki yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporların tamamı günümüze kadar gelememiştir. Günümüze kadar gelemeyen raporların içeriğine geçmişte bu raporlarla ilgili yazılan makalelerden ulaşılmıştır. Kendisine ulaşamayan ve hakkında herhangi bir çalışma yapılamayan raporlar incelenememiştir. Yapılan araştırma sonucunda İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde raporların pek çoğunun olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu eserlerin künyelerinin elektronik ortama aktarılmaması nedeni ile online katalog taramalarında görünmediği tespit edilmiştir. Bu neden Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde kitap künye kartları bölümünde araştırma yapılmış ve şu raporların tam metnine ulaşılmıştır: Hines Raporu, Thornburg Raporu, Neumark Raporu, Martin-Crush Raporu, Hanson Raporu, Podol Raporu, Baade Raporu. Elde edilen raporlar içerik analizi yöntemi ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler çerçevesinde incelenen yabancı uzman raporlarının kamu yönetimi reform çalışmaları tarihindeki yeri ve önemi tartışılmıştır.

1. Kavramsal Tartışma: “Reform” ve “İdari Reform” Kavramlarına Genel Bir Bakış

Reform kavramı çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Kavram, kullanıldığı zaman, yer, nitelik ve amaç açısından farklı anlamlara gelebilmektedir. Kavram genel olarak dönüşüm, yeniden yapılanma, ilerleme, değişim, yenilik, ilerleme, modernleşme, restorasyon gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Temizel, 2010: 119). Reforma kavramının anlamı 12. yüzyıla kadar götürülebilir. Kavram Latince “re” ve “formare” nin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Burada “re” yeniden anlamında kullanılmaktadır. “Formare” ise biçimlendirmek/şekillendirmek anlamında kullanılmaktadır. 14. yüzyılda “başka bir forma dönüştürmek, eski haline getirmek, iyileştirmek, yeniden inşa etmek, yeniden biçimlendirmek, dönüştürmek” anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir (URL-2).

Kamu yönetimi açısından reform genel olarak “idari reform” olarak adlandırılmaktadır. İdari reform kamu yönetimi alanında en çok çalışılan konulardan birisidir (Aykaç vd., 2003: 153). İdari reform kavramının pek çok farklı tanımı yapılmıştır³. Örneğin bir tanımda İdari reform, “kamu kurumlarının personel sisteminden örgüt yapılarına mevzuat sisteminden halkla ilişkilerine kadar pek çok farklı konuda yapılan araştırmalar sonucu tespit edilen sorunların iyileştirilmesi süreci” (Acar ve Sevinç, 2005 :23) olarak tanımlanmıştır. Başka bir tanımda, “yönetim sistemindeki kusur ve eksikliklerin giderilmesi ve gerekli değişiklikler yapılarak sistemin yeniden düzenlenip daha iyi bir sistem haline getirilmesi” (Polatoğlu, 2008: 138) olarak tanımlanmıştır.

Genel olarak idari reform ile ilgili tanımlamalara bakıldığında bazı benzerlikler ve farklıklar dikkat çekmektedir. İdari Reform ile ilgili yapılan tanımlardaki ortak özellikler şu şekilde belirtilebilir (Çakır, 2013: 634-635; Aykaç vd., 2003: 155):

- Tanımların tamamında “değişik” sözcüğü geçmektedir
- Tanımlarda reformun bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir
- Tanımlarda idari reformun planlı bilinçli ve organize bir değişim çabası olduğu belirtilmektedir
- Tanımlarda genel olarak idari yapıdaki değişim, planlama, eşgüdüm, bütçeleme, personel yönetimi ve örgütlenme kavramları üzerinde durulmuştur.
- Tanımlar toplumsal değişime paralel olarak yapılmıştır
- Tanımlarda idari reform köklü değişim ve dönüşüme vurgu yapar nitelikte tasarlanmıştır
- Tanımlarda idari yapıda verimlilik ve etkinlik ön plana çıkarılmıştır
- Tanımlarda idari reformun siyasi niteliğine vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak yapılan literatür taramasından sonra reform kavramının genel anlamda eski yapıdan memnuniyetsizliği ve mevcut durumda oluşan talepler neticesinde var olan sistemin talepler neticesinde revize edilme çabası olduğu tespit edilmiştir. Literatür taramasında reform kavramının genel olarak memnuniyetsizlikten doğduğu tespit edilmiştir. Dönemden döneme genel olarak mevcut siyasi yapıdan ve yönetimden hoşnut olamayan kitlelerin, hoşnutsuzluk yaratan siyasi ve yönetsel yapıyı değiştirme çabaları reform olarak adlandırmıştır. Reform dinsel konulardan idari konulara değin pek çok alanda kullanılmış bir kavramdır. Çalışmanın odak noktasını oluşturan idari reform ise mevcut idari yapının kamu hizmetlerinin sunumunda yeterli olmayışı nedeniyle ortaya çıktığı savunulabilir. Özellikle Türkiye özelinde yabancı uzmanlar eşliğinde yapılan incelemelerin temelinde de kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan sorunlar yatmaktadır. İdari reform bu sorunların nasıl ve hangi şekilde çözülebileceğine dair uzmanlar eşliğinde yapılan fikir tartışmaları neticesinde oluşmuştur.

3 İdari reformlar ile ilgili farklı tanımlar için bkz: Çakır, M. (2013). Reform ve İdari Reform Kavramları Üzerine Bir İnceleme. Tarih Okulu Dergisi, Yıl 6, Sayı XVI, ss. 632-634.

2. Yabancı Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar

Bu bölümde Tablo.1’de belirtilen raporların içerikleri incelenecektir. Fakat bir noktanın belirtilmesi gerekmektedir. Raporlar oldukça detaylı ve geniş bir şekilde hazırlanmıştır. Raporlarda kamu yönetiminden ekonomiye, tarımdan hayvancılığa kadar pek çok konuda görüş bildirilmiştir. Çalışmada raporlar içerik analizine tabi tutulurken sadece kamu yönetimi alanı ile ilgili konular incelenmiştir.

Çalışmada incelenen ilk rapor, **Hines Raporu**’dur. Bu rapora Dorr Raporu da denmektedir. Rapor, 1933-1934 yılları arasında hazırlanmış ve 1936’da yayımlanmıştır. Raporun gerçek ismi, “Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umûmî Bir Tetkiki’dir.” Rapor, esas olarak kalkınma amaçlı hazırlanmış bir rapordur. Fakat dönemin kamu yönetimi yapısına ilişkin bilgiler de verilmektedir. Bu rapor oldukça geniş kapsamlı bir rapordur. Raporda önemli olan bölüm 14. başlık olan “idare” başlığıdır. Raporda, idarenin ve kamu personelinin durumu, kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan sorunlar, yetki devri, bürokratik sorunlar, gereksiz formaliteler, plansızlık, memurların mesaisinde yaşanan sorunlar, atalet, birimler arasındaki koordinasyonsuzluk, kanunlardan kaynaklanan sorunlar belirtilmiştir. Raporda en çok vurgulanan konu kırtasiyecilikle savaştır. Hines ve ekibi bu konunun idari yapıyı işlemez hale getirdiğini ve derhal gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Raporda bürokratik yapının ıslahı, kırtasiyecilik ile mücadelede çeşitli öneriler ortaya konulmuştur. Bunlar (Hines, 1936:365-400):

- Kırtasiyecilik ile ilgili bir iş analizi yapılmalıdır.
- Kırtasiyeciliğe karşı memurlar eğitilmelidir.
- Gereksiz formalite işler belirlenmeli ve bu işlere son verilmelidir
- Kırtasiyeciliği engellemek için kamu kurumlarında zaman etütleri yapılmalıdır
- Kamu personel sistemi yeniden gözden geçirilmelidir. Personel sayısı azaltılıp daha da nitelikli hale getirilmelidir. Personel alımında liyakat öne çıkarılmalıdır.
- Çözülemeyen sorunlar için uzmanlardan ve üniversitedeki akademisyenlerden yardım alınmalıdır.
- Kamu personelinin eğitimine önem verilmelidir.

Ayrıca raporda, ısrarla kamu personeline ilişkin tavsiye kararları vurgulanmıştır. Bu kararların en dikkat çekenini, kamu personel sayısının azaltılmasına dair görüştür. Son olarak Hines raporunun 5. ve 6. kitaplarının yer aldığı 3. cildin 14. bölümünde kamu yönetimi ile ilgili bulgular ve öneriler belirtilmiştir. Raporda (Hines,1936: 365-400 ; Mamur İşıklı, 2013:185):

- İdari yapıda yeniden yapılanma çalışmalarının, idareciler tarafından işçelleştirilmesi ve bu çalışmalardan vazgeçilmemesi
- Merkeziyetçiliğin azaltılıp yetki devrinin genelleştirilmesi
- Bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi ve basitleştirilmesi

- Memur alım sürecine liyakatin yerleştirilmesi, işinde uzman olmayan personelin görevden uzaklaştırılması, kamu personelinin işe alım sürecinde ve işe alındıktan sonra tayini ve terfi işlerinde rasyonel ilkelerin belirlenmesi
- Kamu politikalarının hazırlanmasında ve uygulanmasında uzmanlardan profesyonel destek alınması
- Kanunların yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bazı kanunların birbiri ile çatıştığı, ithal kanunların Türkiye’de başarılı olup olamayacağını tartışmalı olduğu vurgulanmıştır.

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1949 yılında hazırlanan **Thornburg Raporu**’dur. Rapor, Semih Yazıcıoğlu tarafından 1950 yılında tercüme edilmiştir. Raporun Türkçe adı, “Türkiye Nasıl Yükselir?”dir. Bu rapor 9 bölüm, 256 sayfadan meydana gelmiştir. Rapor, genel olarak ekonomik kalkınmaya yönelik tespitleri içermektedir. Raporun 2. bölümünde “Türk İnkılabı” başlığı altında kalkınma sürecinde merkezi birimlerle yerel birimler arasında koordinasyon sorunu olduğuna değinmiştir. Ayrıca Türkiye’de siyasilerin reform sürecine kuşku ile yaklaştıkları belirtilmiştir. Merkezîyetçi anlayışın özel girişimlere engel oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca ekonomik kalkınma için uzman teknisyenlere ve personele olan ihtiyaçtan bahsedilmiştir (Thornburg, 1950: 39-40;193).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1949 hazırlanan **Neumark Raporu**’dur. Rapor, Profesör Fritz Neumark önderliğinde hazırlanmış ve 60 sayfadır. Raporun tam adı, “Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Esasları Hakkında Rapor” dur. Raporda 5 ana başlık altında inceleme yapılmıştır. Bunlar (Neumark, 1949: 13-60):

- Kamu personel sistemi ve memurlar ile ilgili sorunlar (Özellikle kamu personelinin niteliği, sayısı ve kalitesi)
- Kamu örgütlerindeki sorunlar (gizli işsizlik, gereğinden fazla memur çalıştırma, bakanlık iç birimlerinin (müdürlük gibi) birleştirilmesi, personel maaşları)
- Kanunların kodifikasyonu ve yeniden düzenlenmesi
- Aşırı bürokrasinin neden olduğu aşırı kırtasiyecilik ve gereksiz işlemlerden doğan sorunlar
- Denetim sistemi ve mekanizmasındaki sorunlardır.

Raporda en sık işlenen konu kamu personeli dir. Bunun yanında kamu yönetimi yapısının aşırı merkezîyetçi ve bürokratik yapısına da dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede en kısa sürede kırtasiyeciliğin azaltılması, idari işlemlerin ve süreçlerin olabildiğince basitleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rapora göre bakanlıklar, yeniden organize edilmelidir. Bazı bakanlıkların birleştirilmesi ve bakanlıkların iyi hizmet vermesi için komisyonlar oluşturulması gerekmektedir. Memurların yetiştirilmesine önem gösterilmelidir. Kamu personelinin eğitim, istihdam, liyakat, ücret ve tayin işleri yeniden düzenlenmelidir. Âdem-i merkezîyetçilik

yaygınlaştırılmalı, merkeziyetçilik azaltılmalıdır. Kamu hizmeti veren birimlerdeki (özellikle bakanlıklarda) işlevlerini yitiren birimler kapatılmalıdır. Mahkeme sürecinde yaşanan sorunlar nedeniyle Adalet Bakanlığı yeniden düzenlenmelidir. Bu düzenlemeler ile yeni komisyonlar kurularak dava sürelerinin kısaltılması sağlanmalıdır.

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1951 hazırlanan **Barker Raporu**'dur. Rapor, James Barker başkanlığındaki 11 kişilik bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Rapor kendinden önceki raporlardan farklı bir konuya değinmemiştir. Rapor, Neumar, Thornburg ve Hines raporundaki tespitleri tekrarlar niteliktedir. Raporda kamu personeli ile ilgili sorunlar ağırlıktadır. Ayrıca kamu kurumlarının örgütsel sorunları, merkeziyetçilik, yetki devrinde cimri davranılması konuları işlenmiştir. Raporda, özellikle kamu personelinin ücret politikalarının yanlış olduğu; kıdem, liyakat ve dereceye önem verilmeden düzensiz bir ücret politikası izlendiği belirtilmiştir. Bu sorunlara ek olarak kamu personelinin özlük hakları, emeklilik hakları, terfi sistemi, sınıflandırması konularında köklü bir değişim yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Raporda, kayırmacılık anlayışı nedeniyle ihtiyaca göre değil keyfiyete göre kamu personeli alındığından bahsedilmiştir. Bu durum, kamu kurumlarında gizli işsizliği doğurmuştur. Raporda, uzman bir ekipten oluşan "Kamu Yönetimi Komisyonu" kurulup bu komisyonun rasyonel bir şekilde personel sistemi başta olmak üzere kamu yönetimi sorunlarının çözümüne dair reform süreçlerini yönetmesi gerektiği belirtilmiştir. Raporda, devlet personel dairesine benzer bir kurumun kurulması gerektiğini ilk kez belirtilmiştir (Kara, 2006:154-156).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1951 hazırlanan **Martin-Cush Raporu**'dur. Rapor 165 sayfadır. James Martin ile Frank Cush tarafından hazırlanmıştır. Türkçeye Haluk Demirkan tarafından "Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor" adı ile çevrilmiştir. Rapor 7 bölümden (fasıl) oluşmuştur. Raporda maliye bakanlığı özelinde bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Raporun son bölümünün 159. sayfasında bakanlık yapıları ile ilgili derhal alınması gereken önlemler şu şekilde belirtilmektedir (Martin-Cush, 1952):

- Bakanlıkların üst kademesindeki memurlar, aşırı gereksiz ve formalite işlerle uğraşmaktadır. İş analizi yapıp bu formaliteler kaldırılmalıdır.
- Kamu kurumları ile ilgili mevzuat baştan itibaren gözden geçirilmelidir.
- Bakanlıklarda görevde yükselme ve üst kademedeki görev değişikliklerinde gerekli dikkat ve özen gösterilmelidir.
- Memurların moral ve motivasyonu korunmalıdır.
- Aşırı merkeziyetçi yapı yumuşatılarak yetki ve imza devri arttırılmalıdır.
- Kırtasiyecilik azaltılmalıdır.

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1952'de düzenlenen **Leimgruber Raporu**'dur. Çalışmanın orijinal ismi, "İdare Teşkilatı ve Personeli Hakkında Rapordur." Rapor, Profesör Oscar Leimgruber tarafından hazırlanmıştır.

Raporda kamu personel sistemi üzerine çeşitli tavsiyelere yer verilmiştir. Raporun orijinal haline ulaşamadığı için raporun tam anlamı ile kamu yönetimi yapısı ile ilgili hangi önerileri getirdiği bilinmemektedir. Farklı kaynaklardan ulaşılan bilgilere göre raporda kamu personel sistemi ile ilgili şu öneriler ortaya konulmuştur (Yayman, 2016: 172-173):

- Devlet personelinin planlandığı merkezi bir birim olarak Devlet Personel Başkanlığı kurulmalıdır.
- Kamu personelinin ücret rejimi rasyonel bir şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- Kamu personelinin çalışma süresi, çalışma koşulları rasyonel şekilde yeniden düzenlenerek belli bir standarda oturtulmalıdır.
- Kamu personel sayısı rasyonel ilkelere göre düzenlenmelidir.
- Kamu personel yapısında sınıflandırma sistemine geçilmelidir.

Leimgruber raporu ile ilgili dikkat çeken nokta Kamu Personel Sistemi ile ilgili öne sürdüğü görüşlerdir. Raporda sıklıkla kamu personelinin sayısının fazlalığından ve niteliksizliğinden bahsedilmiştir. Raporda, acilen kamu personel sayısının rasyonel ilkeler çerçevesinde azaltılması gerektiği belirtilmiştir.

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1952’de düzenlenen **Hanson Raporu**’dur. Raporun tam adı, “Türkiye’deki İktisadi Devlet Teşekküllerinin Bünyesi ve Murakabesidir.” Rapor, İngiltere’nin Leeds Üniversitesi hocalarından A. Hanson tarafından hazırlanmıştır. Raporun incelenen orijinal metni 1954 yılında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) tarafından basılmıştır. Rapor, 75 sayfa ve eklerden oluşmaktadır. Bu raporun başlangıcında Prof. Dr. Mümtaz Soysal’ın rapor sürecinde Hanson’a yapmış olduğu yardımdan bahsedilmektedir. Rapor daha çok devletçilik ve iktisadi devlet teşekküllerinin yapısından bahsetmektedir. Ayrıca raporun ek kısmında Sümerbank ve Etibank gibi kurumların teşkilat yapıları ile ilgili şemalar verilmiştir. Raporda genel olarak kamu yönetiminde olduğu gibi iktisadi devlet teşekküllerinde yaşanan koordinasyonsuzluk anlatılmaktadır (Altan, 2016: 385; Hanson, 1954: 1-75).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor, 1959’da düzenlenen **Baade Raporu**’dur. Raporun tam adı, F.A.O.⁴, Türkiye raporudur. Rapor, 206 sayfadan oluşmuştur. Raporda genel olarak iktisadi kalkınma, (hayvancılık, gübrecilik vb.) ormancılık, sanayileşme ve turizm konularında görüşler bildirilmiştir. Sadece raporun 193. sayfasında ekonomik kalkınma için kamu sektöründe yetmişmiş personel eksikliğine vurgu yapılmaktadır (Baade, 1962).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor, 1959’da düzenlenen **Chaillaux-Dantel Raporu**’dur. Rapor, Birleşmiş Milletler Başmüşaviri Maurice Chailloux-Dantel tarafından “Türkiye’de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma” adı ile yayımlanmıştır. Rapor, üç ciltten ve toplam 387 sayfadan oluşmaktadır. Rapor, bazı yönlerden ilkeleri içermektedir. Bu rapor, ilk defa kamu personel sistemi

ile ilgili yapılmış bir alan araştırmasını içermektedir. Ayrıca raporda mahalli idarelerde çalışan kamu personeli hakkında ilk defa bazı önerilerde bulunulmuştur. Raporda öncelikli olarak kamu yönetimi sisteminin köklü bir reforma tabi tutulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca personel sisteminde “kadro” uygulamasına geçiş ile ilgili fikirler öne sürülmüştür (Güneşer Demirci, 2010: 159-160). Reform sürecinin baş elemanının “Kamu Personeli” olduğu raporda sıklıkla belirtilmiştir. Raporda öncelikli olarak kamu personelinin maaş ve sosyal durumlarının acilen iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca raporda personel sisteminde birçok gereksiz ve işlevini yitirmiş “unvan” olduğu belirtilmiştir. Bu unvanların yeniden ve rasyonel şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kamu personelinin niteliğinde standartlaşmaya gidilmesi gerektiği raporda belirtilmiştir. Kurumdan kuruma kamu personelinin niteliğinde gözlemlenen değişiklik uzmanlar tarafından fark edilmiştir. Bu nedenle raporda, personel sisteminde liyakate önem verilip işin ehli kişilerin kamu personeli olmasının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece kurumdan kuruma görülen personel niteliği farkı ortadan kalkacaktır. Personel sisteminin ücret politikası “eşit işe eşit ücret” ilkesi çerçevesinde yeniden düzenlenmelidir. Tayin ve terfi olmak üzere bütün işlemlerde tarafsız ve liyakate dayalı bir sistem geliştirilmelidir. Kamu yönetimi ve personel sistemi içerisinde denetim ve teftişin daha etkili ve verimli şekilde yapılabilmesi için teftiş ve denetim sisteminin yeniden organize edilmesi gerekmektedir. Memurların sınıflandırılması rasyonel ilkeler çerçevesinde yeniden yapılandırılmalıdır. Personelin yönetilmesi süreci bireysellikten uzak rasyonel ilkeler çerçevesinde yeniden yapılandırılmalıdır. Personelin idaresi bireysel etkilerden arındırılmalıdır (Yayman, 2016:151-156).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1962’de düzenlenen **Mook Raporu**’dur. Van Mook tarafından hazırlanan raporun ismi, “Türkiye’de Memuriyet Rejimi Alanında Reformdur.” Rapor, ağırlıklı olarak kamu personel rejimi ile ilgili veriler içermektedir. Rapor, 4 başlıkta toplanmıştır. Birinci başlıkta, dönemin personel rejiminin genel bir portresi çıkarılmış, mevcut durum ortaya konulmuştur. İkinci ana başlıkta personel rejimi için nasıl bir reform amaçlandığı ana hatları ile ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde kamu personel reformunun durumu hakkında genel bilgiler içeren konular yer almıştır. Son bölümde yönetici sınıfına mensup insanların nasıl yetiştirileceğine dair tavsiyeler verilmiştir. Mook raporu, personel sistemini derinlemesine incelemiştir. Mook raporunda idari yapının belirli bir düzene oturtulabilmesi için personel rejiminin mutlaka sistematik ve sorunsuz hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Raporda şu konulara değinilmiştir (Yayman, 2016:194-198):

- Memurların eğitimi, sosyal yaşam şartları, maaşlarının iyileştirilmesi,
- Personel sistemine liyakatin eklenmesi,
- Ekonomik darboğazlara karşı memurun korunması, teknolojik gelişimlere memurların ayak uydurması, terfi işlemlerinin rasyonel bir şekilde yapılması,

- Yeni ve verimli bir kamu personel kanununun yapılması, yurt dışına memur gönderilip eğitilmesi, personel sisteminin rasyonel bir şekilde sınıflandırılıp derecelendirilmesi.

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bir diğer rapor 1962 tarihli **Fisher Raporu**'dur. Bu rapor Mook raporu ile eş dönemde hazırlanmıştır. Raporu ABD'li uzman John Fisher hazırlamıştır. Fisher, ABD'de kamu personeli ile ilgili bir bölümde müdür olarak görev yapmıştır. Fisher raporu da Mook raporu gibi kamu personel sistemi üzerine yoğunlaşan bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda 3 ana rapor ortaya çıkmış ve bu raporlar dönemin bürokratlarına sunulmuştur. Birinci raporda kamu personelinin seçilmesi hakkında bazı önerilerde bulunulmuştur. İkinci raporda kamu personelinin işe alım sürecinde uygulanan sınavların nasıl ve hangi kurumca yapılması gerektiğine dair öneriler, üçüncü raporda kamu personel rejimi ele alınmış ve bu konuda tavsiyelerde bulunulmuştur. Fisher raporu, Mook raporuna içerik olarak çok benzemektedir. Fisher raporunda genel olarak memurların işe alım süreci, liyakat ve liyakat standartları üzerinde sıklıkla durulmuştur (Şaylan, 2000:113). Raporda, personel rejiminin en belirleyici unsuru olan personelin; nasıl, hangi yöntemlerle, hangi sınavlarla ve en rasyonel şekilde nasıl istihdam edilmesi gerektiği ve bu konularda hangi önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (Yayman, 2016:198-201).

Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan ve son olarak incelenecek rapor 1963 tarihli **Podol Raporu**'dur. Rapor, Richard Podol tarafından hazırlanmış ve "Bir Yabancı Gözüyle Yirminci Yüzyıl Ortasında Türk Kamu Yönetimi" adı ile Cahit Tutum tarafından çevrilerek Amme İdaresi Bülteninde 1967'de yayımlanmıştır. Rapor, içerik olarak kısa bir çalışmadır. Bu çalışma detaylı bir rapordan çok Podol'un görüşlerine dayanan bir gözlem yazısı gibidir. Raporda ilk defa Türk idarecileri üzerine bazı gözlemlerini kaleme almıştır. Podol, çalışmasında kamu yöneticileri için bazı gözlemsel özellikler belirlemiştir. Rapora göre kamu yöneticileri: "*Belirgin bir niteliklerinin bulunmayan, iş başarma eğilimlerinin zayıf, merkezîyetçi yönetim anlayışını benimsemiş, haberleşme bakımından zayıf, makama aşırı önem veren, çalışma mahremiyetine önem vermeyen, batılı olduğuna inanan, yatay ve dikey iletişim yönünden eksik, teknik personel yönünden yetersiz fakat öğrenme ve gelişmeyi isteyen kişilerdir* (Podol, 1967, s.13-14).

Raporda, otokrasinin Türkiye'de sadece yönetimde değil, her alanda var olduğunu belirtmiştir. Raporda ayrıca kamu yöneticilerinin yetki devrine sıcak bakmayan, astlarına gereğince güvenmeyen, aşırı kuralcı, hiyerarşik denetime önem veren detaycı kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu detaycılık, işlerin yavaşlamasına, hizmet kalitesinin düşmesine ve zaman kaybına neden olmaktadır. Yazar, kamu yöneticilerinin en önemli sorunlarının bağımsız karar alamamaları olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak raporda kamu yönetimi yapısının iyileştirilmesinde en önemli etkenin kamu yöneticileri olduğunu vurgulamış ve gözlemlerini bu kitle üzerine yapmıştır (Şaylan, 2000: 113).

Reform araştırmalarının içeriğinin incelenmesine 1933-1963 yılları arasında yabancı uzmanların hazırlamış olduğu raporlar ile başlanacaktır. Yayman, bu dönemde hazırlanan yabancı uzmanların raporlarının içeriklerinin özetini şu şekilde belirtmiştir (Yayman, 2016: 23-24):

- Aşırı şekilde büyümüş olan bürokrasi ve kırtasiyecilik giderilmelidir.
- İdari işlem, usul ve yöntemler en basit şekilde yeniden dizayn edilmelidir.
- Kanunlar, Türk kamu yönetimi ve sosyolojik yapısına göre yeniden hazırlanıp kodifiye edilmelidir.
- Bakanlıkların teşkilat yapıları yeniden ele alınmalıdır. Bazı bakanlık ve genel müdürlükler birleştirilmeli, işlevsiz birimler kapatılmalıdır.
- Kamu hizmetlerinin sunulduğu birimler, modern makine ve teçhizat ile donatılmalı ve bu makine teçhizatı kullanabilecek personeller yetiştirilmelidir.
- Başbakanlığa bağlı Enformasyon Bürosu kurulmalıdır. Bu kurum ile kamu yönetimi ile ilgili sorunların çözümünde halk ile işbirliği yapılmalıdır. Böylece halk kamu hizmetlerinin alımında yaşadığı sorunları bu birime ileticek ve çözüm nerileri üretilecektir.
- Kamu personeli sistemi baştan değiştirilmelidir. Öncelikle personelin işe alınmasında rasyonel ilkeler belirlenmelidir. Yine personelin ülke dağılımındaki adaletsizlikler giderilmelidir. Kamu personelinin eğitimden özlük haklarına kadar birçok konu yeniden düzenlenmelidir.
- Kamu yönetiminin her kademesinde mutlaka yetki ile imza devri genişletilmeli ve uygulanmalıdır.
- Yerel yönetimler yetki, sorumluluk ve görev açısından güçlendirilmelidir. Ayrıca yerel yönetimler mali, personel ve idari açıdan da iyileştirilmelidir.
- Üniversitelerde hem kamu hem de özel sektöre nitelikli personel yetiştirmek amacıyla gerekli bölümler kurulmalıdır.

Sonuç

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında yabancı uzmanların yapmış olduğu araştırmalar, dönemin idari yapısının deta bir röntgenini çektiği söylenebilir. Bu dönemde yabancı uzmanlara başvurulmasının nedeni, Türkiye’de yetişmiş bilim insanının bulunmamasıdır. Çalışma sürecinde raporların çoğunun tam metnine ulaşılmış ve incelenmiştir. Raporlar şaşırtıcı bir şekilde oldukça kapsamlı ve titiz hazırlanmıştır. Raporlarda bahsedilen Türk yönetim yapısındaki sorunları çoğu günümüzde de devam etmektedir. Bu durum ilgili sorunların kronik hale geldiğini göstermektedir. Raporlarda özellikle üç konu üzerine durulmuştur. Bunlar: Kamu personeli, bürokrasi ve kalkınmadır. Raporların hemen hemen tamamında gerekli donanıma sahip, yetişmiş kamu personelin eksikliğinden bahsedilmiştir. Yine raporlarda kamu personelinin seçiminden yetiştirilmesine kadar pek çok konuda önerilerde bulunulmuştur. Raporlarda aynı şekilde bürokratik yapı ve bu yapının sahip olduğu sorunlardan bahsedilmiştir. Raporlarda Türkiye’deki bürokratik

yapının hantal, işlevsiz ve verimsiz olduğu defalarca kez vurgulanmıştır. Yine bürokratik yapı içerisinde araç gereç eksikliği ve kamu hizmetlerinin sunulduğu binalardaki yetersizlik gibi konularda raporlarda yer almıştır. Son olarak raporlarda iktisadi kalkınma ile ilgili konulara da sıklıkla yer verilmiştir. Özellikle iktisadi kalınmanın bir bütün olarak ele alınması gerektiği, idari yapının iyileştirilmesi ve bürokrasinin azaltılmasının da iktisadi kalkınmayı olumlu etkileyeceği raporlarda belirtilmiştir. Yabancı uzman raporları Türkiye’de idari yapının gelişmesi ve idari yapıdaki sorunların giderilmesi için önemli katkılar yapmıştır. Raporların 1933-1954 yılları arasında hazırlanmasına rağmen günümüzde dahi tespit ettiği sorunların geçerli olması, raporları hazırlayan heyetin ne kadar titiz bir şekilde çalıştığını gözle önüne sermektedir. Sonuç olarak yabancı uzman raporları Türkiye’deki idari yapının gelişmesi ve idari yapıdaki sorunların çözülmesine önemli katkılar sunduğu savunulabilir.

Kaynakça

- Acar, A., & Sevinç, İ. (2005). 1980 Sonrası Türk Kamu Yönetiminin Merkez Örgütünde Yapılan Reform Çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 19-37.
- Altan, Yakup (2016). “Türk Kamu Personel Rejiminde Reform İhtiyacı: Reformu Gerektiren Dış Etkenler Ekseninde Bir Değerlendirme”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 385.
- Aykaç, B., Yayman, H., & Özer, M. A. (2003). Türkiye’de İdari Reform Hareketlerinin Eleştirel Bir Tahlili. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(6), 170-195.
- Baade, Fritz vd. (1962). *F.A.O. Türkiye Raporu*. Ankara: Ziraat Bankası 100. Yıl Dönümü Yayını.
- Çakır, M. (2013). Reform ve İdari Reform Kavramları Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 6 (XVI), 627-640.
- Güneşer Demirci, Ayşegül (2010). “Bir Politika Transferi Örneği Olarak Türkiye’de Kadro Sisteminin İnşası”, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8-9-10, 2010, s. 159-160.
- Hanson, A.H. (1954). *Türkiye’deki İktisadi Devlet Teşekküllerinin Bünyesi ve Murakabesi*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Hines, Walker vd. (1936). *Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*. Ankara: Mehmed İhsan Matbaası.
- Kara, B. (2006). Türkiye’de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 154-156.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Köse, M. (2010). 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Mamur Işıklı, Y. (2013). Türkiye’de İdari Reform Çalışmalarının Tarihsel Perspektif Açısından Değerlendirilmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 167-191.
- Martin, James W. & Cush, Farnk C.E. (1952). *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışma Hakkında Rapor*. (Çev. Haluk Demirkan). Ankara: Damga Matbaası.
- Neumark, F. (1949). *Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Podol, R. (1967). Bir Yabancı Gözüyle Yirminci Yüzyılın Ortasında Türk Kamu Yöneticisi. Çev. Cahit Tutum, *Amme İdaresi Bülteni*, 10, 10-15.
- Şaylan, Gencay (2000). *Devlet Reformu: Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynaklarına Geçiş*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Temizel, H. (2010). Kamu Yönetimi Reformları ve Reformların Temel Özellikleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 115-144.
- Thornburg, Max W. (1950). *Türkiye Nasıl Yükselir?*, (Çev. Semih Yazıcıoğlu). İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Yayman, H. (2005). Türkiye’nin İdari Reform Politikası. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yayman, H. (2016). *Türkiye’de Devlet Reformu ve Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- URL-1: Avaner, T. (2017). Türkiye’de Kamu Yönetimi Reform Raporları. https://www.academia.edu/25271256/Kamu_Y%C3%B6netimi_Reform_Raporlar%C4%B1_Tekin_AVANER (E.T.: 10.07.2022).
- URL-2: https://www.etymonline.com/search?q=reform&ref=searchbar_searchhint (E.T.: 10.10.2022).

KOVID-19 KRİZİNİN BEYİN GÖÇÜNE ETKİSİ

Özlem KÜÇÜK¹

GİRİŞ

İnsan sermayesi kaçıışı olarak bilinen beyin göçü, bilhassa en yetenekli ve kalifiye bireylerin veya insan gücünün, az gelişmiş ülkelere insan sermayesi getirilerinin takdir edildiğine inandıkları gelişmiş ülkelere hareketini anlatmaktadır. Beyin Göçü terimi, İngiliz Kraliyet Cemiyeti tarafından, İngiltere'den Amerika Birleşik Devletleri'ne göç yoluyla mühendislerin, profesyonellerin, doktorların ve bilim adamlarının akın halinde gidişine atıfta bulunmak üzere türetilmiştir. O dönem beyin göçü, «Teknik, yönetsel, bilimsel ve idari personelin az gelişmiş ülkelere Kuzey Amerika ve Avrupa'ya veya yarı gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere kaçışını» ifade etmektedir (Adeyemi, Joel, Ebenezer ve Attah, 2018).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik uçurumun önemli bir yönünü, siyasal, ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak giderek artan kocaman farklılıklar oluşturmaktadır. Nitekim hastalıkların fiziksel ve ekonomik yükleri, gelişmekte olan ülkelerde yaşayanları gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilemektedir. 1999 DSÖ Dünya Sağlık Raporu'nun, 20. yüzyılda küresel olarak elde edilen sağlık alanındaki nispeten uzun başarı listesine rağmen, önlenemez hastalık ve yetersiz beslenme nedeniyle dezavantajlı nüfuslarının taşımaya devam ettiği yükün, Kovid-19 salgını ile katlanılmaz hale geldiğini göstermektedir. Nitekim Pakistan'da bir türlü önü alınamayan çocuk felci için Bill Gates ile Pakistan devlet başkanı çocuk felci aşısı ve tıbbi yardım hususunda anlaşmaya varmışlardır (Fidler, 1999; Haberler, 2022).

Kovid-19 salgını, küresel ekonomileri, sağlık hizmetleri sistemlerini ve üniversiteler dâhil kurumları derinden sarmıştır. Nitekim ekonomik ve sosyal hayatın

¹ Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi, ozlem.kucuk @kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7717-2439>.

dijitalleşmesine yol açarken dijital becerilere duyulan ihtiyaca yönelik eğilimleri hızlandırmıştır. Diğer yandan, geçmiş 500 yıldan fazla bir süredir devam eden Batının küresel hegemonyası, Asya'nın ve küresel Güney'in yükselen piyasaları nedeniyle zayıflamış görünmektedir. Yirmi birinci yüzyıl boyunca hâkim olması muhtemel hegemonik rekabetlerin habercisi ise gerileyen ABD ile yükselen Çin arasındaki ticaret savaşıdır (Zezeza ve Okanda, 2021: 4-5).

Çin'in ekonomik gelişimi için kritik alan, yüksek vasıflı, ağ bağlantılı ve girişimci bireylerdir. Yine de, 1980'lerden buyana artan sayıda Çinli öğrenci lisans ve yüksek lisans dereceleri almak üzere yurtdışına gitmiş ancak eğitimleri sonrası gittikleri ülkede kalmayı tercih etmiştir. Hollanda genelinde yapılan bir araştırma Çinli öğrencilerin en yüksek kalıcı kalma olasılığını gösterdiğini, diğerlerinin ise mezun olduktan sonra ayrıldığını ve neredeyse hiç geri dönmediğini göstermiştir (Tharenou ve Seet, 2014: 55).

Kazakistan gençliğinin bazı temsilcileri, AB tarafından sunulan eğitim ve akademik hareketlilik programlarının Avrupa'nın beyin kazanımına yönelik olarak beyin göçüne dair politikalarını desteklediği yönündedir (Arynov, 2022: 50).

Beyin göçü veren ülke için eğitilmiş beşeri sermaye kaybı yerinin doldurulması zor, politik ekonomik ve sosyal yönleri olan bir olgudur. Beyin göçü, göç veren ülke açısından iktisadi kalkınma ve uluslararası rekabetini olumsuz yönde etkileyen bir olgudur (Arslan, 2017: 2). Özgürlük söylemi ve özgürlük heykeli ile efsaneleşen ABD, faşist rejimlerin artan şekilde Avrupa'da iktidara gelmesi ile muhalif ve/veya Musevi kökenli, Oppenheimer, Einstein, Von Braun gibi önemli bilim adamlarının ülkeye göç etmesiyle "beyin açığını" kapatmıştır. Nitekim İbni Sina'nın söylediği gibi sanat ve bilim takdir görmediği yerden göç etmektedir. Beyin göçü, göçmen gönderen ülkelerdeki birçok politikacıyı endişelendirmektedir. Hükümetler, yok olan tıbbi sistemlerden, öğretmen ve mühendis eksikliklerinden ve ulusal eğitim sistemlerinin eğitmek üzere para ödediği yeteneklerin çalınmasından şikâyet etmektedirler (Göngen, 2013; Gibson and McKenzie 2011).

Sensörler, insansız hava araçları, robotlar, dijital platformlar, yapay zekâ ve sanal gerçeklik gibi gelişen teknolojiler ile yeni işlevleri yerine getiren büyük teknolojik kayıt odaları giderek artan şekilde birbirine bağlı bileşenler olarak faaliyet göstermektedir. Örneğin pandemi sırasında, video iletmek için kullanılan veri sıkıştırma algoritmaları, evden çalışan ofis çalışanları sanal olarak bir araya gelerek yeni bir uzaktan çalışma çağını başlatırken Zoom'un vazgeçilmez bir teknoloji haline gelmesini sağlamıştır. Benzer şekilde, araç çağırma ve hizmet kiralama alanlarında dijital platformların yükselişi, çalışanları büyüyen bir iş ekonomisinde bağımsız yükleniciler haline getirmiştir (Bailey, 2022: 1).

Çalışma araçlarının (analog ve dijital) internete bağlanması, üretkenlik için yeni potansiyeller açmaktadır. Böylece, daha fazla iş türü organize edilebilir, bu da maden kamyonları, büyük cerrahi donanımlar gibi hassas cihazlar üzerinde uzaktan

kontrolü mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda çalışanlara dünya çapındaki işgücüne erişim olanağı sağlayan küresel bir uzak iş ekonomisi olarak etkin bir şekilde hizmet eden “çevrimiçi emek platformları” aracılığıyla, daha önce erişilemedikleri için kendilerine verilemeyen yeni işleri bulmalarını mümkün kılan fırsatlar sunmaktadır. Bu tür platformlar küreseldir ve doğası gereği son derece hareketli ve “coğrafi olarak değişken” yapıdadır ve dijital emeğin (her yerden yapılabilen iş) uzaktan alınıp satılmasını ihtiva etmektedirler (Larsson, 2018: 322).

Yirmi birinci yüzyılın başından bu yana, uluslararası göçün bölgesel dinamiklerinde ve hükümetlerin insan hareketliliğini yönetme biçimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Orta Amerika'nın üç kuzey ülkesi (Guatemala, El Salvador ve Honduras) ile Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlayan göç sistemine, ABD artık uymamaktadır. Bunun yerine, birbirini takip eden hükümet planları ve projeleri ve daha karmaşık göç yolları ile göçmenlerin kırılğanlığının artması sağlanırken, ABD sınırlarını katı bir şekilde koruyarak yeni bir perspektif ortaya koymaktadır. Böylece, belirsizleşen rotalar, tehlikeli sınır geçişleri, daha uzun seyahat süreleri ve çok çeşitli risklerle şiddet biçimlerine maruz kalmayı içeren olaylar nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'ne göç, daha karmaşık hale gelmiştir (Faret, Anguiano Te'llez ve Rodrí'guez-Tapia, 2021: 63).

Orta Amerika'nın Kuzey Üçgenindeki (Guatemala, Honduras ve El Salvador) özel sektör, istihdam yaratmada, ekonomik büyümeyi yönlendirmede ve yeniliği teşvik etmede merkezi bir role sahiptir. Ancak, bahsi geçen bölge, çok yüksek düzeyde ekonomik kayıt dışılığın, zayıf hükümet kurumlarının ve yaygın yolsuzluğun yaşandığı bir bölge olduğu için göç vermektedir (Bozmoski ve Sadurní, 2021).

Orta ve Doğu Avrupa'nın düşük maliyetli üretimine odaklanan mevcut büyüme modeline olan güven, Kovid krizi sonrası da devam etmektedir. Ancak Kovid salgınını ürettiği ekonomik krizden Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin toparlanmasına yönelik olarak teknoloji kümeleri aracılığıyla işbirliğinin güçlendirilmesi yeniliği teşvik edebilir ve genel rekabet gücünü artırabilir. İlaveten, uzun süreli bir teknolojik beyin göçü karşısında BT yeteneklerini artırmak bölgenin çekiciliğini artırabilir. Nihayetinde, daha fazla işbirliği ve bölge çapında daha çekici bir dijital ekosistem, Orta ve Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'ya dijital işgücü olarak beyin göçünü azaltmaya yardımcı olabilir (Dobriansky, Witucki, Fleck ve Kannengeiser: 16-17).

'Beyin göçü' terimi, insan sermayesi biçimindeki kaynakların uluslararası transferini ifade ederken çoğunlukla gelişmekte yâda az gelişmiş ülkelere yüksek eğitimli çalışanların gelişmiş ülkelere göçüdür. Karşılaştırmalı veriler 2000 yılına kadar OECD'ye üye ülkelerde yaşayan 20 milyon yüksek vasıflı göçmenin (yabancı doğumlu yükseköğrenim görmüş işçiler) olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece on yılda OECD üyesi ülkelerde yaşayan, vasıfsız göçmenler için sadece % 14, 4'lük bir artışa karşın vasıflı işçilerde %63, 7'lik bir artış söz konusu olmuştur. Bu yüksek vasıflı göçmenlerin büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere gelmektedir ve

şu anda OECD'ye yapılan toplam göçün üçte birinden fazlasını temsil etmektedir (Beine, Docquier and Rapoport, 2008, s.63).

Bu makale gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere beyin göçünün Kovid-19 krizi ile yaşadığı kırılmayı incelemektedir. Geleneksel beyin göçünün yerini almakta olan dijital beyin göçü, gelişmiş ülke vatandaşlığına giden yolu kapatacak görünümde dir. Diğer yandan gittikleri ülkede hemşehrileri ve gurbetçi girişimciler ile ilişkiler kuran, edinmiş olduğu bilgiyi ve tecrübeyi yaşadığı ülkeye götüren, ülkesinin teknoloji geliştirme kapasitesine kritik bağlantılar kurarak yardım eden yüksek vasıflı göçün kazanımları sıkıntıya girebilir. Zira gittikleri ülkede iş başında eğitim ve iş deneyimi yoluyla AR-GE kaynaklı teknolojik bilgi edinen yerli işçiler, kendi ülkelerine döndüklerinde önemli kazanımlar sağlamaktadırlar. Aynı şekilde, ev sahibi ülkeye yüksek vasıflı teknolojik bilgi sahibi yabancı işçilerin beyin göçünde önemli bir kazanımdır. Yapılan araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere giden, öğrenciler akademisyenler ve yüksek vasıflı işçilerin kendi ülkelerine yüksek teknoloji geliştirme ve ikili işbirlikleri gibi hususlarda önemli kazanımlar sağladığını göstermektedir. Nitekim Taiwan, Hindistan ve Çin, eğitimini tamamlamak ya da çalışmak üzere giden yüksek eğitimli işgücünün eve geri dönmesiyle önemli katkılar elde etmiştir. Diğer yandan Kovid-19 sürecinde hızlanan dijitalleşme nispeten düşük düzeydeki uzaktan çalışmayı dünya genelinde önemli oranda yaygınlaştırmıştır. Öyle ki pek çok ülke uzaktan çalışma mevzuatı gibi düzenlemelere gitmiştir. Uzaktan çalışma ve gig ekonomi, evinden başka bir ülkeye yerleşmeden çevrimiçi çalışma imkânları sunmaktadır. Tüm bu gelişmeler beyin göçü için avantaj ve dezavantajlara neden olacaktır. Bu araştırmanın metodolojisi, literatür taramasına, Dünya Bankası veri tabanına, UNCTAD, OECD Araştırma Raporları ve yayınlarına dayanmaktadır.

Bu makalenin başlangıç noktası 21. Yüzyılın kaçınılmaz olaylarından biri olan beyin göçüdür. Neden yaşadığımız yüzyılda beyin göçü bu derece artmıştır? Teknolojik yenilikler bilhassa dijital işgücü platforlarındaki artış, bireyin kendi ülkesini terketmeden yer değiştirmeden, başka bir ülkenin şirketi için çalışabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum yeni yeni çalışılmaya başlanan dijital beyin göçü kavramını güncel hayatımıza hızla yerleştirmektedir. Diğer yandan Kovid-19 virüsüne bağlı hastalıklar nedeniyle sağlık sektöründe artan yoğun ve yorucu çalışma saatleri ve gelişmiş bölgelere göre gelirlerdeki gerilemeler, Rusya Ukrayna arasındaki savaş başta olmak üzere yaşanan gerilimler, insan hakları ihlalleri, ekonomik sıkıntılar beyin göçünün hızlandırmıştır. Hayek'in tüm ihtiyaçları karşılanan bir askerdense köprü altında yatan kişi daha özgürdür sözü günümüz göç olgusuyla uyumaktadır. Bu araştırma multidisipliner veri tabanlarına ulaşarak oluşturulmuştur. E-Kütüphane hizmetleri farklı disiplinlerden kaynak bulma noktasında büyük bir avantaj sağlamıştır. ProQuest e-Book Central, EBSCO Host, e-Book Academic Collection, JSTOR Archive Journal Content, Oxford Journals Online, Springer Link, Wiley Online Library, Taylor&Francis kullanılan veri kaynaklarıdır. Sosyal Çalışmalara ilişkin

araştırmalarda dünya genelinde güvenilen kuruluşlardan OECD, UNCTAD, Dünya Bankası verileri beraberinde Tük verileri de araştırmada kullanılmıştır. Böylelikle, gerekli olan bulgulara ulaşmak üzere çok kaynaklı bir veri tabanı kullanılmış bir nitel çalışma elde edilmiştir

1. Beyin Göçü ve Beşeri Sermaye

2020’de yeni bir Dünya Bankası Grubu analizi, Kovid-19 salgının, özellikle gelişmekte olan ülkelerde son on yılda sağlık ve eğitimde güçlüklerle elde edilen kazanımları tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. İnsanların yaşamları boyunca biriktirdikleri bilgi, beceri ve sağlık- yatırımlarının tümü olan beşeri sermaye, hem ülkelerin ekonomik büyümelerini geliştirmelerinin hem de bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmanın en iyi yoludur (World Bank, 2020).

Gerek terör, savaş, kötü yönetim ve yoksulluk gerekse bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler ve küresel kıt kaynaklar, uluslararası göçün yirmi birinci yüzyılım kaçınılmaz olarak en büyük zorluklarından birisi olacağını göstermektedir. Daha düşük işlem ve iletişim maliyetleri ile göçmen ağlarının oluşumu gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göçü kolaylaştırmıştır. Gerek, makine verimliliği ile insan yeteneklerinin birleştirildiği yeni teknolojik ilerlemeler gerekse Kovid-19 virüsüne bağlı beyin sisi hastalığı ve aşırı teknoloji bağımlılığının, beynin küçülmesine etkisi gelişmiş ülkelerde yüksek vasıflı beşeri sermayeye ihtiyacı artırmıştır. Tüm bu demografik gelişmeler yaşanırken insanlık yeni bir düzensiz beyin göçü dalgası içine girmektedir (de Melo, 2007; The Guardian, 2022).

1.1. Beyin Göçü Kavramı ve Yeni Eğilimler

Beyin göçü, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş sanayi ülkelerine yetenekli ve profesyonel personelin göçünü anlatmaktadır. Beyin göçü sorununun büyüklüğünü belgeleyen bir dizi çalışma mevcuttur. Ekonomik, politik ve sosyal faktörler tarafından üretilen ve hem gönderen hem de alan ülkelerdeki politikardan güçlü bir şekilde etkilenen karmaşık süreçleri içermektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)’ın 1984 tarihli bir raporuna göre, 1961 ve 1972 yılları arasında yaklaşık 400.000 vasıflı insan gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göç etmiştir (Miyagiwa,1991: 743).

Dünya çapında, yüksek eğitilmiş tüm insanlar için göç oranı yüzde 6, 6’dır ve düşük vasıflı kişilerin yüzde 2, 63’lük göç oranından oldukça yüksektir. Gelişmiş ülkelerde göçmenlerin yüzde 35’i yükseköğrenim görmüşken, diğer gelişmekte olan ülkelere bu pay bu seviyenin üçte biri: yüzde 13 civarındadır. UNCTAD En Az Gelişmiş Ülkeler Raporu’na göre, beyin göçü - vasıflı işçilerin göçü - en az gelişmiş ülkelerde (EAGÜ) yaygındır ve bu tür ulusların ekonomilerini genişletmelerine ve yaşam standartlarını yükseltmelerine yardımcı olmak için teknolojiyi kullanmanın önünde ciddi bir engeldir. Genel olarak, EAGÜ’lerde üniversite düzeyinde eğitim almış yaklaşık 6,6 milyon insan olduğu düşünüldüğünde, 2004 yılında EAGÜ’lerden yaklaşık 1 milyon vasıflı kişinin gelişmiş ülkelere yaşadığı ve

çalıştığı tahmin edilmektedir, bu da %15'lik bir beyin göçüdür. Rapor, dünyadaki 50 EAGÜ'nin, beyin göçünden gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilendiğini göstermektedir (UNCTAD, 2012).

Amerika Birleşik Devletleri'nde bilim ve mühendislik mesleklerinde yabancı doğumlu bireylerin sayısı yerlilerinkinin iki katı oranında artarak 1970'de yüzde 7,6'dan 1997'de yüzde 15'e çıkmıştır. ABD Ulusal Bilim Vakfı'ndan gelen 2008 verileri, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 3,3 milyon göçmen bilim adamı ve mühendis olduğunu göstermiştir (Leipziger, 2008: 1). Diğer uluslar için insan sermayesi ve inovasyonun hiç bu kadar değerli olmadığı bir zamanda, ABD yabancı doğumlu yetenekli bireyler için daha sıcak karşılama potansiyeline sahiptir. 21 Ocak 2022'de ilan edilen İstihdam Temelli Göçmenler İçin Geliştirilmiş Ulusal Menfaat Feragatleri isimli düzenleme ABD'de birçok göçmen için önemli bir kılavuz olabilir. Böylelikle Biden yönetimi yetenekli bilim adamları ve mühendisler için yeni bir yaklaşım geliştirirken, sanat, televizyon endüstrisinde çalışanları için bu uygulama geçerli değildir. Nitekim ABD ekonomisine fayda sağlamak için ileri düzey mühendislik ve bilim alanında eğitimini tamamlamak ve çalışmak üzere ABD'ye gelen ve geri dönecek olan yüksek eğitimli yabancılara açık bir politika başlatılmıştır. USCIS [ABD Vatandaşlık ve Göçmenlik Hizmetleri] politika güncellemesi, ulusal çıkar feragatinin STEM [bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik] alanlarında ileri derecelere sahip kişiler ve girişimciler için nasıl kullanılabileceğini ve ayrıca devlet ve yarı resmi kuruluşlardan gelen mektupların önemini açıklamaktadır (Anderson, 2022).

1978'den 1990'lara kadar modernleşme hamlesinde bilim ve teknolojinin öncü rolüne yaptığı vurgunun bir parçası olarak, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) en az 80000 öğrenciyi ve akademisyeni ileri eğitim için diğer ülkelere gönderdi, yaklaşık 20.000'i Çin'e geri döndü. Henüz 1988 gibi erken bir tarihte, yurtdışındaki Çinli öğrenciler ve akademisyenler için eğitimlerini uzatma yönünde açık bir eğilim vardı. ÇHC'de potansiyel "beyin göçü" konusunda endişeler artarken, bu endişe, elbette, ÇHC hükümetinin Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı ve çevresindeki öğrenci göstericilere yönelik sert baskısıyla daha da yoğunlaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerdeki Çinli akademisyenler ve öğrenciler tarafından düzenlenen ve piyasa ekonomisinin daha ileri seviyeye taşınmasını isteyenler ile karşıtları arasında müteakip yaygın halk protestoları, döneme damgasını vurmuştur (Broaded, 1993: 277).

Dünyanın birçok yerinde, 1800'lerin sonlarında insanlar evlerini terk etmeye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmeye karar verdiler. Mahsul yetersizliğinden, toprak ve iş yokluğundan, artan vergilerden ve kıtlıktan kaçan birçok kişi, fırsatlar ülkesi olarak algılandığı ABD'ye gelirken, diğerleri bireysel hürriyet veya siyasi ve dini zulümden kurtulmak için göç etmiştir. 1870 ile 1900 arasında yaklaşık 12 milyon göçmen Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmiştir (Library of Congress, ty).

Nijerya’da tıp doktorlarının gelişmiş ülkelere sürekli göç etmesi nedeniyle bir sağlık krizi baş göstermiştir. Lagos’taki Murtala Muhammed Uluslararası Havalimanı’nda Nijerya Göçmenlik Bürosu tarafından engellenen 58 Nijeryalı doktorun Birleşik Krallık’a göç etme girişimi ise şaşırtıcı değildir. Tıbbi beyin göçü Kovid-19 öncesi de vardı. Nijerya Tabipler Birliği 2019’da 10.000 ila 15.000 Nijeryalı doktorun ülke dışında çalıştığını ve yüzde 90’ının Nijerya’da eğitim gördüğünü söylemiştir. Nitekim Birleşik Krallık’ın resmi tıp pratisyenleri kaydını tutan hükümet organı olan Genel Tıp Konseyi’ne göre, yalnızca Birleşik Krallık’ta Nijeryalı eğitilmiş 7,875 doktor bulunmaktadır (Healthwise, 2020).

Tüm coğrafi hareketlilik biçimleriyle ortak olarak, vasıflı işgücü göçünün önemli ekonomik sonuçları bulunmaktadır: “hem ülkeler içinde iç göç hem de ülkeler arasında göç nedeniyle oluşan hareketlilikten göçmenler, şirketler, hükümetler stratejik [refah] kazanımları elde etmeye çalışmaktadır.” Beyin göçünün sonuçlarına şöyle bir göz atarsak: Menşe ülkelerde yeterince kullanılmayan beşeri sermayenin (kalıcı) transferi. Beşeri sermayenin daha az gelişmiş ekonomilerden daha gelişmiş ekonomilere (kalıcı) transferi. Gönderen ülkeden göç eden insan sermayesinin (kalıcı olarak) varış noktasında (veya kaynağında) etkisiz kullanımı. Bilhassa, eğitim veya öğretim amaçlı hareketlilik yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesine önemli katkısı. Ev sahibi ülkenin (geçici) hareketlilik yoluyla insan sermayesinin artırılması, dolaylı olarak geri döndüğünde daha etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlaması. Çekirdek ekonomiler arasında nispeten dengeli (çoğunlukla geçici) akışlar nedeniyle beşeri sermayenin dolaylı olarak etkin kullanımının sağlanması şeklinde sıralanabilir (Williams ve Baláz, 2005: 441).

Diğer yandan Kovid-19 hastalığı beraberinde çalışmaya bakış açısında dönüşümle çalışmanın dijitalleşmesi arasındaki eğilimler karşımıza çıkmıştır. Önde gelen dijital platform şirketleri uzaktan çalışma seçeneğini artırırken, fiili çalışmayı sanal çalışmaya tercih etmek istemeyenlerde bulunmaktadır. Nitekim 9, 2 milyonluk rekor bir açık pozisyonla karşı karşıya kalan ABD’li işverenler, küçük işletme düzeyinde bile bir dizi teşvik uygulayarak ücretleri artırırken işe başlama ikramiyesi bile teklif etmişler ancak muvaffak olamamışlardır. Bu tamamen ABD’ye ait bir fenomen de değildi.

Çin’deki Apple’ın en büyük tedarikçilerinden ikisi olan Foxconn ve Lens Technologies ise işe giriş ikramiyesini iki katı artırarak 10.000 yuan’a yükseltmelerine karşın yeni iPhone 13 serisine yönelik talebi karşılamak üzere yeterli imalat işçisi bulmakta zorlanmışlardır. Dünyanın en önemli ticaret limanı olan Şanghay’da Kovid-19 vakalarındaki artış, Apple iPhone üreticisi Pegatron firmasının iki fabrikasında üretim kayıplarına yol açmıştır (Hirsch, 2021: 439; Akşam, 2022).

Dünyanın sayılı zenginlerinden Tesla CEO’su Elon Musk, yakın zamanda uzaktan çalışan işgörenlerin en az 40 saat tam zamanlı olarak işyerine gelmelerini gelmezlerse işten ayrılmış sayılacaklarını açıklamıştır. Gönderdiği e-postada şirketin maaşlı çalışan sayısını %10 azaltacağını, çalışma saatlerini artıracığını

ifade etmiştir. Twitter'ı satın alması yılan hikâyesine dönen Musk, süreci beklemeye alarak şirketin hisseleri daha ucuza kapatmaya çalışırken, şirketi Tesla'nın değer kaybetmesine neden olmuştur. Oysaki Twitter firması, Kovid-19 salgını zamanında uzaktan çalışmaya geçerken, yakalanan verimlilik ve başarı sürekliliğe dönüştürülmüştür. Nitekim otomasyon ve yapay zekâ donanımları işgücü piyasalarını bozarken, çalışmanın muhafazası politikasının terkine yol açmaktadır. Böylece, uzaktan çevrimiçi işgücü platformları artarken, sosyal güvencesiz başka ülkenin şirketinde çalışan insan sayısı artmaktadır (Isidore, 2022).

1.2. Uluslararası Düzensiz Göç ve Sıkı Göç Politikaları

Ülkesini terk edenlerin gitmek için sebepleri vardır. Einstein, 1930'larda Nazi zulmünden korktuğu için ABD'ye giderek Almanya'yı terk etmiştir. Osler, Kanada'dan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki John Hopkins Üniversitesi'ne göç etmiş, orada tıp fakültesini kurmuş önemli katkılar sağlamıştır. Nihayetinde Oxford, İngiltere'ye gitmiştir. Nitekim göç olgusu kültürleri zenginleştirir, beceri ve bilgiyi yayar ve bilim ile teknolojiyi ilerletir (Stein, Oo, de Francisco, Ssemakula and Hilary, 2003: 219).

Günümüzde gelişmiş ülkeler düşük vasıflı göçün hedefi olmak istememektedir. Gelişmekte olan ülkelere düşük vasıflı göçmen işçilerin başlıca hedef ülkeleri, bu tür göçlerin kabulüne yönelik kapalı kapılar (basına sızdırılmayan gizli) politikalarını yakın geçmişte gözden geçirerek bu tür göçün kendileri için sınırlı kalkınma etkisi oluşturduğunu savunmaya başlamıştır. Böylelikle, zayıf temelli bu politikalar işgücü talebinin reddedilmesine akışların büyük bir bölümünün düzensiz göçe yönlendirilmesine, bunun sonucunda sömürü ve göçmen işçilerin haklarının ihlali ile gelişmekte olan ülkelere hızlandırılmış beyin göçüne neden olmaktadır. Gerçek şu ki, Avrupa'daki düzensiz göçmenler sadece rutubetli mahzenlerle gizlenmiş karanlık sokaklarda çalışmıyorlar; özellikle de taşeronluk ilişkileri yoluyla büyük işletmeler için çalışmaktalar. Taşeronluktaki artış ve yüksek düzeyde özelleştirme, genel olarak işgücü piyasası üzerinde derin etkiler yaratırken, göçmen işçiler, gizli istihdam ilişkisinin kurbanları olarak özellikle savunmasızdırlar (Wickramasekara, 2008).

Düzensiz göçmenleri için kapalı kapılar ardında anlaşmalar imzalayan ülkeler arasında olan Birleşik Krallık, savaş, kriz, işsizlik gibi nedenlerle İngiltere'ye yasa dışı yollarla giren özellikle kırk yaşın altındaki erkek göçmenler için bir doğu Afrika ülkesi olan Ruanda ile anlaşmıştır. Ruanda'dan bu ortaklığa ilişkin sığınmacılar ve göçmenlere belli bir süre ev sahipliği yapılacağı ve gözetim altında tutacağı ve anlaşmanın memnuniyetle karşılandığına ilişkin açıklama gelmiştir (Star, 2022).

Düzensiz göç, göçmenlerin kendileri için olduğu kadar menşe, transit ve varış ülkeleri için de birçok zorluk teşkil etmektedir. Düzensiz durumdaki göçmenler, özellikle ayrımcılığa, sömürüye ve istismara karşı savunmasızdır. Bu tür göçmenler, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığına karışan suç örgütleri tarafından sömürülme tehlikesiyle de karşı karşıyadır - bu suçlar, mağdurlarının insan haklarının ciddi bir

ihlalini teşkil etmektedir. Mülteciler ve sığınmacılar, uluslararası hukukun sağladığı korumaya rağmen, özellikle mülteci statüsü elde etme sürecinin giderek daha karmaşık hale gelmesi ve mülteci kabul edecek ülke bulmanın giderek zorlaşması nedeniyle, göç süreçlerinde de birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (UN, 2013: 91).

Kovid Krizi sadece Avrupa dayanışmasını ve ulusal ekonomileri değil, demokrasiyi, insan haklarını ve belirli üye ülkelerde hukukun üstünlüğünü zayıflatmaktadır. Bölgedeki bazı ülkelerde, özellikle Polonya ve Macaristan'da, yargı bağımsızlığı ve azınlıkların korunması gibi değerler daha fazla baskı altındayken, medya çoğulculuğu ise zarar görmüştür (Busse, Loss, Puglierin ve Zerka, 2020).

Diğer yandan düzensiz göçün tersine sağlık çalışanlarının küresel kıtlığı, yoksul ülkelere doktor ve hemşirelerin zengin ülkelere göç etmesini nispeten kolaylaştırmaktadır. Güney Afrika'nın bu süreçte hem 'kurban' hem de 'uygulayıcı' olarak merkezi bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Nitekim Afrika, daha zengin ülkelere doktor ve hemşire ihraç ederken, bunun karşılığında daha fakir ülkelere doktor ve hemşire ithal etmektedir ve kendi vatandaşına karşı bir haksız uygulayıcıdır (Mortensen, 2008: 5).

Dünya nüfusunun tıbbi ilerlemelerden yararlanan ve yaşam beklentisi giderek artan küçük bir kısmı ile temel sağlık hizmetlerine ve diğer sağlık hizmetlerine asgari düzeyde erişimi olan büyük kısmı arasındaki genişleyen uçurum, 20. Yüzyıldaki önemli kazanımlardan sonra, gerek bilgisayarlaşma gerekse Kovid-19 virüsünün ürettiği olumsuz etkiler nedeniyle giderek açılmaktadır (Benatar, 2007: 2).

4. Kovid-19, Dijital İşgücü Platformları ve Uzaktan Çalışma

Kovid virüsü, uluslararası seyahat edenler veya gezginlerle taşınması ve yakın temas yoluyla hastalığın bulaşması nedeniyle öncelikle elitleri etkilemiştir. İtalya'nın otomobil ve moda endüstrisi başta olmak üzere Ferrari gibi tanınmış şirketlerin üretim yaptığı en çok Çinli işçi çalıştıran Lombardiya bölgesindeki pek çok zengin hayatını kaybetmiştir. Ancak, hastalık kısa sürede yoksullara yayılmıştır. Enfeksiyondan korunmak için yaygın olarak lanse edilen yolların çoğu (sık el yıkama, fiziksel mesafe, evde kalma), dünyanın en yoksul sakinleri için en az mümkün olabilecek şeylerdir. Zira akan suya (el dezenfektanı bir yana) erişim olmadan ve özellikle yüksek yoğunluklu kentsel alanlarda, diğerlerinden uzak durmak ve hane halkının hasta üyelerini izole etmek için yeterli alan sahibi olmak neredeyse imkânsızdır. İlaveten mülteciler ve göçmen işçiler özellikle savunmasızdır. Sadece, KOVID-19 hastaları için değil, dünyadaki yoksulların çoğu için zaten kıt olan kaliteli tıbbi bakıma erişim ve kaynakların doğru kullanımı daha da zorlaşmıştır (Brown, 2021: 44; Yeniçağ, 2020).

Küresel krizin giderek arttığı bu zamanda, dünyanın yalnızca salgın ile savaşmak için değil, aynı zamanda belirli ortak inançlara olan bağlılıklarımızı korumak için

de bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunlardan biri, bu insani krizin ortasında bile cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için çaba sarfetmektir. Kuşkusuz KOVID-19, özellikle cinsiyetleri, engelleri, etnik kökenleri, sosyoekonomik sınıfları, ırkları ve hatta yaşları nedeniyle insanları orantısız bir şekilde etkilemektedir. Küresel KOVID-19 salgınının kadınların maddi güvenliği üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Asya-Pasifik'te, istihdam edilen bireylerin yüzde 68'i kayıt dışı sektörde çalışırken kadınların oranı daha yüksektir. Kadınlar çoğunlukla salgından olumsuz etkilenen sektörlerde; seyahat, konaklama, tekstil üretimi ve perakende satış gibi alanlarda istihdam edilmektedir. On binlerce kadın işçi, ev işleri, aile işleri ve mevsimlik tarım işlerinde çalışarak, kayıt dışı sektörlerde yoğunlaşmaktadır (Nanthini ve Nair, 2020).

Yeni teknolojilerin kullanımı konusunda en fazla bilgi birikimine sahip olan en yüksek eğitilmiş nesil, kendilerini işgücü piyasasının uçunda bulmaktadırlar. Araştırmalar, mezunların tam zamanlı istihdama geçişleriyle ilgili çeşitli sorunlar olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında, lisansüstü eğitimle işverenlerin istediği beceriler arasındaki uyumsuzluklar, ebeveyn istihdamı veya işsizliğinin etkisiyle ilgili aile çalışması hikâyesinin geçmişi vardır (Burgess ve Connell, 2020: 314).

Afrika Kalkınma Bankası, 2016 yılında gençler arasında yüksek bir işsizlik ve göç oranı bildirmiştir. Ancak Kovid-19 beraberinde siyasi çatışmalar, ekonomi, işsizlik gibi çeşitli nedenlerle ülkelerinden göç etme girişiminin giderek arttığı bir ortamda göç edecek hiçbir yer kalmadığı için gençler olumsuz etkilenecektir (Useh, 2021: 124).

2019 yılı TÜİK verilerine göre 25-29 yaş grubunda yer alan gençler arasında dışarıya göç artmaktadır. 2019 yılında Türkiye'den 330.289 kişi çeşitli ülkelere göç etmiştir. Türkiye'de en üst sırada göç veren ve alan şehir İstanbul olmuştur. Aynı yıl Türkiye'ye gelen kişi sayısı ise 677.042 olarak gerçekleşmiştir (Cumhuriyet, 2020). Beyin göçü gelişmekte olan ülkelere ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaratmaktadır. Sonuç olarak, bu ülkeler, yetenekli profesyonellerinin göçünü yavaşlatmayı amaçlayan hükümet düzenlemeleri ve ekonomik teşvikler gibi önlemlere başvurumaktadırlar. Ancak, bu önlemler genellikle etkisizdir. Ayrıca, beyin göçü üzerine tahmine dayalı araştırmalar, gelişmekte olan ülkelere yetenekli profesyonellerin çıkışında herhangi bir düşüş değil, yalnızca daha fazla bir artış bulmaktadır (Saleem ve Azad, 1994: 68).

Salgının ön saflarında yer alma riskine rağmen, yüksek gelirli ülkelere göç, ücret ve iş yükü dâhil daha iyi çalışma koşulları nedeniyle Afrika ve Karayipler'deki sağlık çalışanları için çekici olmaya devam etmektedir. Oysaki 2000'li yılların başında dünyadaki tahmini 60 milyon sağlık çalışanının üçte biri Amerika'da ve sadece yaklaşık %3'ü küresel hastalık yükünün %25'ini taşıyan Afrika'da bulunmaktadır. İyi yönetilmezse, özellikle anesteziyoloji gibi uzmanlıklarda sağlık çalışanlarına yönelik artan talep, Afrika'nın zaten zayıf olan sağlık sistemlerinde önemli sorunlar üretecektir. Kovid salgınından Afrikalı göçmenler farklı şekillerde etkilenmiştir.

Birçok işçi, mahsur kalmış, işini kaybetmiş yada ailelerine para gönderememiştir. Nitekim salgın topluluklar üzerinde bir dizi olumsuz etkiye neden olmuştur (Benatar, 2007; African Union, 2020).

Salgın kaynaklı uzaktan çalışma yöntemleri gerek işveren gerekse işgören için bazı kazanımlara neden olmuştur. Nitekim uzaktan çalışanlar daha genç, iyi ücretli ve iyi eğitilmiş insanlardır ve büyük metropol alanlarından küçük şehirlere kalıcı olarak taşınarak daha uygun fiyatlı konutlarda kalma eğilimi göstermiştir. Evden çalışan profesyoneller uzaktan çalışmanın getirdiği gizli ayrıcalığı yaşamaktadırlar. Aynı zamanda işverenler için pahalı ofis kiralaları, elektrik, yakıt gibi sabit giderlerden feraget yada azalma nedeniyle belli bir avantaj oluşturmaktadır. Diğer yandan, büyük ölçüde, uzaktan gerçekleştirilemeyen asgari ve düşük ücretli işlerde çalışanlar, sözde “kilit işçiler” için Kovid-19 bulaşma ve ölüm riskini artırmıştır. Aynı zamanda uzaktan çalışma, sosyal bir varlık olan insanın yalnızlaşması ve üretkenliğini baltalayan bir duruma da dönüşebilecek potansiyele sahip bir olgudur (Creech ve Maddox, 2022).

Yenilikçi faaliyetleri destekleyecek yetenekli insan kaynakları bir ülkenin hudutları ile sınırlı değildir. Daha iyi ekonomik fırsatlar arayışı, çatışmalardan kaçmak veya aile üyeleriyle birlikte olmak için yapılan göç, insanların tarih boyunca devam eden ve değişmeyen bir hareket durumu haline gelmiştir. Böylelikle, yetenekli bilim adamları, mühendisler ve araştırmacıların beyin göçü, yenilikçi faaliyetlerin artışında önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan beyin kazanımı, beyin dolaşımı ve diasporanın gönderen ve alıcı ülkeler üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır (Basri ve Box, 2010).

Beyin göçü, insan sermayesi kaynaklarının uluslararası transferi olgusuna atıfta bulunan bir terimdir. Bu, gelişmekte olan ülkelerin yüksek vasıflı, yetenekli ve eğitilmiş insanların daha iyi bir yaşam standardı elde etmek üzere gelişmiş ülkelere göç ettiği anlamına gelir. Göç veren kaynak ülke genellikle, iyi ücretli işlerin az olduğu ve işçilere yeteneklerine göre daha yüksek ücretler ödeyemeyen yoksul bir ülkedir.

Dünyanın kalkınma hususunda bu eşitsizliği, ekonomik büyümenin potansiyel kaynakları arasında bulunan beşeri sermayeyi geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göç etmeye zorlamaktadır. Bununla birlikte, geliştirmekte olan ülkelerdeki işgücü arz fazlası nedeniyle, gelişmiş ekonomilerin işverenleri, göç edenlere ücret temelinde ayrımcılık yapma olanağına sahiptir (Khan, 2018).

Kovid-19 ile ekonomik aktivitedeki öngörülemeyen ani düşüşler, hem toplam çalışma saatleri hem de iş sayısı açısından istihdamda çarpıcı bir düşüşe neden olmaktadır. Tüm sektörlerde ekonomik faaliyet, birçok ülkede ciddi şekilde kısıtlanırken birçok işletme için gelir akışlarında keskin düşüşlere yol açmıştır. KOVID-19'un istihdam üzerindeki etkileri derin, geniş kapsamlı ve benzeri görülmemiştir (ILO, 2020).

2020'nin başında bazı hükümetler, çalışanların aynı yerde bir araya gelmelerini önlemek için şirketlerin tele-çalışmayı kolaylaştırmasını tavsiye etmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü için tele-çalışma, işverenin önceden bilgisi dâhilinde tahsis etmiş olduğu işyeri dışında gerçekleştirilen ve tabletler, akıllı telefonlar, masaüstü bilgisayarlar gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını gerektiren işler olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tele-çalışma, bilgi işlem teknolojileri yardımıyla elde edilen ve fiziki bir işyerinin dışında yürütülen işleri ifade etmektedir (Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2020).

İnternet, iletişim kurma, insanların birbirleriyle tanışma ve öğrenme şekillerimizde dâhil olmak üzere hayatımızın birçok yönünü değiştirmiştir. İnternetin insanların çalışma şeklini ve yaptıkları işleri değiştirmesiyle birlikte gig ekonomi ortaya çıkmıştır. Böylelikle kitlesel işgücü platformları vasıtasıyla her millettten işveren ve işçinin bulunduğu çevrimiçi işgücü piyasalarında coğrafi mekâna bağlı kalmadan her yerden çalışabilme fırsatı karşımıza çıkmaktadır. Dijital işgücünün potansiyelinden yararlanan şirketler ve sokağa çıkma yasakları ile karantinalardan etkilenen işçiler, çevrimiçi dijital işgücü platformlarında geçimini sağlamak üzere çalışırken, Covid-19 krizi, büyüyen bir trendi hızlandırmıştır (O'Higgins ve Caro, 2022: 5).

Bir önceki dönemde işçileri montaj hattında veya bir ofiste bir araya getiren istihdam ilişkilerinden farklı olarak, platformlar daha büyük, daha dağınık ve karmaşık bir işbölümü sağlamaktadır. Platformlar tarafından etkinleştirilen yeni ve yeniden yapılandırılmış iş gücü türleri, tanımlama ve ölçüm zorlukları üretmektedir (Bearson, Kenney ve Zysman, 2021: 536). Hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen gig ekonomi, 16. yüzyılda kapitalizmin yükselişinden bu yana şu ya da bu biçimde var olan bir dizi esnek (veya güvencesiz) çalışma düzenlemesini yakalayan en son trend ve slogan olmasıdır. Bununla birlikte, gig ekonomisinin ortaya çıkışı, belirli işlevlerin otomasyonuna ve bilgi teknolojisi ile telekomünikasyon teknolojilerinin bir araya gelmesine yol açmıştır. Uber şirketinin başarısı, taksi endüstrisini önemli ölçüde baskı altına alarak tedarikçilerin ve müşterilerin, geçici sürücülerin ve yolcuların, "sanal bir pazarda" nasıl eşleştirebileceğinin bir örneğidir. İlgilenen şirketler, bu platformlar aracılığıyla az çok profesyonel tedarikçilerden oluşan bir "kalabalığa" çağrıda bulunur ve böylece artık kurum içinde insan veya fiziksel sermaye kaynakları ayırmalarına gerek kalmadan hizmetlerini alırlar (Eichhorst, Hinte, Rinne ve Tobsch, 2016: 7; De Ruyter ve Brown, 2022).

5. Hızlanan Beyin Göçünün Gelişmekte Olan Ükelere Etkileri

Rusya Ukrayna savaşı başlangıcından kısa bir süre içinde hem Ukrayna'dan hem de Rusya'dan diğer ülkelere toplu göçler yaşanmaya başlanmıştır. Rusya'dan pek çok bilim insanı, gazeteci, muhalif, teknik uzman, profesyonel, Ukrayna savaşı nedeniyle toplu halde göç etmiştir. Savaşın başlangıcından yaklaşık on gün sonra iki yüz bin kalifiye insan göçü söz konusu olmuştur. İnternet erişiminin engellendiği ülkede, savaş sona erdiğinde, ülkenin ne kadar sürede toparlanacağı, yatırımların

hızlı bir şekilde yapıp yapılamayacağı kestirilemezken geleceğini Rusya’da göremeyen kalifiye Rus çalışanları, ülkelerinden Batı’ya göç etmeye başlamıştır (Rampell, 2022).

Rusya, düşük ücretler, suç ve yolsuzlukla kötüleştirilen uzun vadeli nüfus düşüşü ve beyin göçü eğilimlerini tersine çevirmek için mücadele ederken, Ukrayna savaşı uzarsa sosyo-ekonomik yapıda daha fazla gerilemeler söz konusu olabilecektir (Hansen, 2020: 10). Diğer yandan kapitalizmin yol açtığı şiddetli rekabet, ülkeler için genellikle “beyin göçüne” ve “beyin kazanımına” yol açmaktadır (Shao, Yuan, Wang ve Xu, 2021).

Diğer bir husus ise gelişmekte olan ülkeleri tehdit eden işsizlik akımıdır. İşsizlik, nitelikli çalışanların yabancı ülkelere gitmesiyle kaybını içeren, bir tür içsel beyin göçü olarak nitelendirilebilir. İnsanları anavatanının siyasi sınırları içinde tutma arzusuyla, beyin göçü durdurulamaz. Atıl işgücünün potansiyel katkıları, ulusal yeniden yapılandırma için planlanmada düşünülmesi gereken bir konudur. 1970’li yıllarda mühendislik, bilim ve tıbbi niteliklere sahip 100.000’den fazla kişinin Hindistan’da işsiz olduğu ve yaklaşık 30.000’in yurtdışında olduğu tahmin edilmektedir (Ray, 1971: 2059).

Benzer şekilde, 1970’ler ve 1980’ler boyunca, Hindistan eğitilmiş işgücünü “beyin göçü” olarak bilinen bir fenomen nedeniyle Batı’ya, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ne kaptırdığına dair endişe taşımaktadır. Nitekim daha yakın zamanlarda, ABD’de eğitilmiş Hintli profesyonellerin yeni büyüme ve istihdam fırsatlarından yararlanmak üzere artan sayıda kendi ülkelerine döndüklerinden, ters beyin göçünün gerçekleştiğine dair kanıtlar oluşmuştur. Bu vasıflı, ulusötesi aktif işgücünün ekonominin çeşitli sektörleri, Bangalore ve Haydarabad’ın sosyal ve fiziksel altyapısı üzerindeki etkileri ve Hindistan ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ulusötesi bağların kurulması ve sağlamlaştırılması üzerindeki etkileri oluşmuştur. “Bilgi diasporasının” parçası olan geri dönen göçmenler, Hindistan BT endüstrisini ön plana çıkarmaya yardımcı olan beceriler, bağlantılar ve sermaye getirmektedir (Chack, 2007).

Dünya Bankası Grubu için Docquier vd (2007) yaptığı bir araştırma başlıca göç veren ülkeler arasında en büyüklerinin Çin, Hindistan, Meksika, Filipinler ve Türkiye olduğunu, en az sayıda göçmen ise küçük ülkelere (Maldivler, Nauru, Palau, Tuvalu ve Vanuatu) geldiğini bildirmektedir (Docquier, Lohest, and Marfou, 2007).

2005 yılında, Almanya’da yüksek nitelikli göçmenlerin işsizliği %3 civarındaydı ve bu yüksek nitelikli yerli doğumlulara göre neredeyse üç kat daha fazladır. Buna ek olarak, özellikle yüksek nitelikli Almanlar başta olmak üzere, göçün arttığına dair bazı işaretler bulunmaktadır. Almanya tarafından yapılan bir araştırma, 2009-2013 yılları arasında Almanya’dan 710.000 kişi göç etmiştir. Göç edenlerin yüzde onu üniversite mezunu iken, bunların arasında akademisyenlerde bulunmaktadır.

Beyin göçü, İsviçre, ABD ve Avusturya'ya gitmiştir (Chaloff and Lemaitre, 2009: 29; mynet, 2015).

Göçün etkisi, büyük ölçüde, göçmenlerin geldikleri ülke ile kurdukları bağlarla da bağlıdır. Çok az göçmen, geride bıraktıklarıyla isteyerek temas kurar, ancak kişisel duygular, ne tür ilişkilerin sürdürüleceğini belirlemede genellikle göçe ve göçmenlere karşı ulusal tutumlardan daha az önemlidir. Bu tutumlar sırasıyla ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara ve ideolojik bağlılığa bağlıdır. Bazı toplumlar, özellikle ilkel geçim grupları, göçü hiç hoş karşılamaz; Ayrılan insanlar bunu topluluğun iradesine karşı yaparlar, hiçbir temas kurmazlar ve yalnızca kendilerini tehlikeye atarak geri dönerler. Müreffeh bir ekonomiye ancak genişleyen bir nüfusa sahip olan diğer ülkeler (17. ve 18. yüzyıl İngiltere'sinde durum böyleydi), göçü teşvik ederken, göçmenlerden yardım beklemediler. Ancak günümüzde gelişmiş ülkeler düzensiz göç konusunda katı güvenlik politikaları uygularken, diğer yandan yapay zekâlı ileri teknolojilerle her türlü kimlik tespiti yaparak artan şekilde önlem almaktadırlar (Lowenthal ve Comitas, 1962; Küçük, 2019).

Bir başka konu ise Büyük İstifa'dır. Bu kavram, KOVID-19 salgını sona erdikten sonra işlerinden ayrılan rekor sayıda insanı tanımlamaktadır. ABD'de büyük oranda açık iş pozisyonu olan şirket varken, neden bu kadar (yaklaşık 4.5 milyon) kişi istifa etmiştir. Ian Cook ve ekibinin yakın tarihli araştırması 4.000 küresel şirkette 9 milyondan fazla çalışan üzerine derinlemesine bir araştırmadır ve iki eğilimi ortaya çıkarmıştır: birincisi istifa oranlarının en yüksek olduğu sektörlerin sağlık ve teknoloji oluşudur. İkincisi ise istifa oranlarının en yüksek olduğu grubun kariyerinin ortasında yer alan orta yaş grubuna ait olmasıdır. Tüm bu yaşananların beyin göçünü nasıl etkileyeceği ise muammadır (World Economic Forum, 2021).

1 Nisan 2020'ye kadar, dünyadaki her 10 kişiden dokuzu aniden KOVID-19'un yayılmasını engellemeye yönelik seyahat veya göçmenlik kısıtlamaları altında yaşadı. Yine de Kovid-19 önemli oranda beyin göçüne ve geri dönüşlere sahne oldu. Rajan ve Pattath (2022) tarafından yapılan bir araştırma, Hindistan'ın Kerala kentinden dışarıya göç eden ve Kovid-19 sürecinden yerinden edilerek tekrar Kerala'ya dönen uluslararası göçmenler üzerinedir. Hindistan'ın Kerala kentinden dışarıya giden ve geri gelen göçmenler uluslararası göçmenler arasındaydı. Geri dönüş sebepleri ise iş kayıpları, azalan ücretler, yetersiz sosyal koruma sistemleri, yabancı düşmanlığı ve genel belirsizlikti ve bu da Hindistan'a büyük ölçekli geri dönüş göçüne yol açmıştır (Rajan ve Pattath, 2022: 176).

Koronavirüs pandemisi Hindistan'da büyük bir tersine göçü tetiklemiştir. KOVID-19 kaynaklı göç, Hindistan tarihindeki en büyük ikinci kitlesel göçtür. Yine önemli ölçüde göç veren Odisha'da Kovid-19 zamanı önemli ölçüde göç olmuşur. Göç, Odisha'da daha iyi ücretler ve fırsatlar için önemli bir seçenektir (Behera, Mishra ve Ranjan Behera, 2021). Çin hükümeti uzun yıllar 'beyin göçü' konusunda endişeliydi. Ancak 1992'den itibaren Çin, yurt dışına yerleşen öğrencileri kısa ziyaretler için geri dönmeye ve Çin çeşitli programlara katılmaya teşvik etmeye

başlamıştır. Lu ve Zhang (2015) tarafından 1978 sonrası Çin devletinin açık kapı politikasıyla yurt dışına eğitim, deneyim ve çalışmak için giden beyin göçünün geri dönüşünün Çin'deki emek piyasasında önemli değişiklikler meydana getirdiği ve yurt dışından dönem bilim adamlarının akademik ve yenilikçi bir performans sergiledikleri yönündedir (Lu ve Zang, 2015: 279). Bu açıdan, “beyin göçü” veya “beyin kazanımı”, öncelikle bir ülkeye “yerleşen” veya “dışarı çıkan” yetenekli insan sayısı ile ölçülür, ancak “beynin” ne ölçüde kullanıldığı ile ölçülmez. Aynı zamanda Kovid-19 krizinin ürettiği eşitsizlikler ve yoğun tempolu çalışma hayatı sağlık çalışanlarının gelişmiş ülkelere göçünü hızlandırmıştır. Yüksek ücret gibi ekonomik çıkarların dışında savaş gibi güvenlik kaygıları da beyin göçünü önemli ölçüde artırmıştır.

Ek Bilgiler

Bahsi geçen çalışma, alan çalışması, anket ve inceleme kapsamında insanlardan ya da kurumlardan yayımlanmamış herhangi bir bilgi veya deneysel bir çalışma gerektirmediğinden etik kurul onay belgesine ihtiyacı yoktur. İlaveten makalede yayın etiğine ya da araştırma prensiplerine aykırı herhangi bir işlem ya da iş bulunmamaktadır.

Katkı Payı

Makale tek bir yazar tarafından yazılmıştır. Herhangi bir mevcut ya da olası çıkar çatışmasını içermemektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kovid-19 salgını ve arkasından gelen kapanmalar çoğumuzun bir adım geri atıp, hayatımıza bakmamızı sağladı. Cesaret edemediğimiz için belki de geç kaldığımız fırsatları ve geçen zamanı yapamadıklarımızı, yaşayamadıklarımızı düşündürdü. 2000’li yılların başına kadar 50 yıl boyunca, küreselleşme, piyasa ekonomisine inanç, bilginin hızlı dolaşımı nedeniyle düzenli göçe olan ilgi ve artış, yaşanan terörizm, savaşlar, ekonomik eşitsizlikler, salgınlar ve sıkı göç politikalarına rağmen bir paradoks haline dönüşmüş ve düzensiz göçlerle birlikte artmayı sürdürmüştür. Nitekim küreselleşme eğilimi belirgin bir şekilde gerilerken, milliyetçilik, popülizm ve izolasyonizm yükselişe geçmiştir. Ancak, ölümü bu kadar yakınlığımızda hissettiğimiz dönemde lüks tüketim ürünlerine olan talep azalmadı. Ancak, tüketim alışkanlıkları değişti ve yeni bir tüketim popülizmi olarak sanal alışveriş çıg gibi büyüdü. Küreselleşme, tüm üretilen malların ve finansal sermayenin serbestçe yüksek hızla dolaşımını sağladı. Ancak, ticaret, eğitim ve gezi amaçlı seyahatler hariç, işgücünün serbest dolaşımını artan şekilde frenlenmeye ve düzensiz göç gelişmiş ülkeler tarafından sıkı göç politikalarıyla artan şekilde engellenmeye başlandı.

Beyin göçü mülteci ve sığınmacıların uluslararası yer değiştirme hareketleri ile farklılıklar gösterir. Birçok yüksek vasıflı işçi, kendi ülkelerindeki fırsat eksikliği nedeniyle göç etmektedir. Bazı gelişmekte olan ülkeler ise lisansüstü eğitim için gelişmiş ülkelere vasıflı insanların gönderirken, vatandaşlarının geri dönüşünü

teşvik ederek büyük bir “beyin kazanımı” elde etmek istemektedirler. Loeffler (2006) “Beyin Göçü Nasıl Durdurulur” isimli makalesinde Yurtdışında çalışan ve yaşayan doktorlar gibi önde gelen kanaat liderleri olmasaydı Kenya hala tek partili bir devlet ve başkanı Daniel Arap Moi (2020’de ölmüştür) olabilirdi görüşünü savunmuştur. Patel (2003), Birleşik Krallık ve Hindistan arasında ki, sağlık personelini sayısına dair inanılmaz farkı gözler önüne sermiştir. Hindistan’ın bir milyarlık nüfusu için 3000’den az psikiyatriste sahipken, Birleşik Krallık 27 kat bir farkla her 9000 kişiye bir psikiyatrist sağlamaktadır. Bu eşitsizliğe rağmen, NHS Hindistan’dan ve diğer gelişmekte olan ülkelere kıdemli psikiyatristleri ve diğer uzmanları işe almak için bir plan başlatmıştır. Nitekim bu planın, doktorların gelişmekte olan ülkelere geri akışını sağlayacak önlemlerle açıkça bağlantılı olmayacağından beyin göçünü ve küresel sağlıktaki eşitsizlikleri daha da kötüleştireceğini 2003 yılında iddia etmiştir. Piyasa ekonomisinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen sağlık sektörü Kovid salgını beraberinde en ön saflarda yer almış, ancak pekçok ülkede sağlığa eşitsiz erişim nedeniyle dramlar yaşanmıştır. Sağlık sektöründe beyin göçü ise giderek artmaktadır.

Kovid-19 salgınının başlangıcından 2021 yılına kadar, kadınların çalıştığı 5.3 milyon iş yok olmuştur. ABD’de Biden yönetimi göreve gelir gelmez, 2, 5 milyon kadının bir “ulusal acil durum” oluşturduğunu söylemiştir.

Uzaktan dijital çalışma beyin göçünü tersine çevirebilecek bir görünüm sergilemektedir. Zira Illinois’de oturan bir Amerikalı Chicago merkezli bir teknoloji şirketi için ev ofisinden uzaktan çalışma teknolojileri vasıtasıyla kolaylıkla çalışabilmektedir. Aynı zamanda Atlantik kıyısından 650 mil uzakta, Bermuda adasında, penceresinden okyanus manzarası seyredilen bir kulübeden dünyanın öbür ucuna bağlanarak uzaktan çalışabilmektedir. Bütün işim bu dizüstü bilgisayarda. Buna sahip olduğum sürece, istediğim yerde olabilirim” görüşü bilhassa gelişmiş ülkelerde ve Avrupa’da yaygınlaşma eğilimindedir.

KAYNAKÇA

- Adeyemi, R.A., Joel, A., Ebenezer, J.T., Attah, E.Y. (2018). The Effect of Brain Drain on the Economic Development of Developing Countries: Evidence from Selected African Countries. *Journal of Health and Social Issues (JOHESI)*, 7(2), 65-76.
- Almanya'da beyin göçü sorunu. Mynet (11.03.2015), <https://www.mynet.com/almanya-da-beyin-gocu-sorunu-110101744796>
- Antebi, L. (2021). Potential Effects on the International Arena. Report title: Artificial Intelligence and National Security in Israel, Published by, Institute for National Security Studies, 73-75.
- Apple'ın tedarik zincirinde kırılma devam ediyor! Çin'de yine üretim durdu. (13 Nisan, 2022). Akşam, <https://www.aksam.com.tr/teknoloji/applein-tedarik-zincirinde-kirilma-devam-ediyo-cinde-yine-uretim-durdu/haber-1261172>
- Arslan, N. (2017). Beyin Göçü ve Diaspora Ağları. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 73 (2), 1-33.
- Arynov, Z. (2021). Hardly visible, highly admired? Youth perceptions of the EU in Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*, 13(1) 42–55.
- Bailey, DE (2022). Emerging Technologies at Work: Policy Ideas to Address Negative Consequences for Work, Workers, and Society. *ILR Review*, XX(X), Month 201X, 1–25, DOI: 10.1177/00197939221076747
- Basri, E., Box, S. (2010). International Mobility of the Highly Skilled: Impact and Policy Approaches. In: *The Innovation for Development Report 2009–2010*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230285477_5
- Bearson, D., Kenney, M. ve Zysman, J. (2021). Measuring the impacts of labor in the platform economy: new work created, old work reorganized, and value creation reconfigured. *Industrial and Corporate Change*, 30(3), 536–563.
- Beine, M., Docquier, F. and Rapoport, H. (2008). Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. *The Economic Journal*, 118 (528), 631-652.
- Behera, M. Mishra, S. ve Ranjan Behera (2021). The COVID-19-Led Reverse Migration on Labour Supply in Rural Economy: Challenges, Opportunities, and Road Ahead in Odisha. *The Indian Economic Journal* Volume 69, Issue 3, September 2021, Pages 392-409
- Belzunegui-Eraso, A. ve Erro-Garcés, A. (2020). Teleworking in the Context of the Covid-19 Crisis. *Sustainability*, 12, 3662; doi:10.3390/su12093662
- Benatar, S.R. (2007). An examination of ethical aspects of migration and recruitment of health care professionals from developing countries. *Clinical Ethics*, 2(1), 1-6.
- Bozmoski, MF. ve Sadurní, D. (2021). The Role of the Private Sector in Catalyzing Inclusive Economic Opportunities in the Northern Triangle, *Atlantic Council, DT Institute*, Issue Brief.
- Brain Drain and the Global Mobility of High-Skilled Talent. World Bank (2008).
- Broaded, CM. (1993). China's Response to the Brain Drain. *Comparative Education Review*, 37 (3), 277- 303
- Brown, S. (2021). The impact of COVID-19 on development assistance. *International Journal*, 76(1) 42–54.
- Burges, J ve Connell, J. (2020). New technology and work: Exploring the challenges. *The Economic and Labour Relations Review*, 31(3), 310–323.
- Busse, C. Loss, R. Puglierin, J.. and Zerka, P. (2020). The Crisis that made the European Union: European Cohesion in the Age of Covid. *European Council on Foreign Relations*, 1-34
- Chack, E. (2007). From brain drain to brain gain: reverse migration to Bangalore and Hyderabad, India's globalizing high-tech cities. *GeoJournal*, 68:131-140 DOI 10.1007/s 10708-007-9078
- Chaloff, J. ve Lemaitre, G. (2009). Managing Highly Skilled Labour Migration: A Comparative Analysis of Migration Policies and Challenges in OECD Countries. *Oecd Social, Employment and Migration Working Papers* N° 79

- Covid can shrink the brain and damage its tissue, finds research. The Guardian (7 Mart, 2022), <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/07/covid-can-shrink-brain-and-damage-its-tissue-finds-research>
- Creech, B. ve Maddox, J. (2022). Of essential workers and working from home: Journalistic discourses and the precarity of a pandemic economy. *Journalism*, 1–19.
- Curbing medical brain drain during the COVID-19 pandemic. *Healthwise* (31 Temmuz, 2020), <https://healthwise.punchng.com/curbing-medical-brain-drain-during-covid-19-pandemic/>
- De Melo, J. (2007). Migration, Remittances, and the Brain Drain: a Symposium in Memory of Riccardo Faini—an Introduction. World Bank Document, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4452>
- De Ruyter, A. ve Brown, M. (2022). *The Gig Economy*. E-book. EBSCO Publishing.
- Dobriansky, PJ, Witucki, M., Fleck, J., Kannengeiser, E. (2020). Why CEE Regional Cooperation on Digitalization? Building Regional Cooperation, Atlantic Council Publication
- Docquier, F., Lohest, O. Ve Marfouk, A. (2007). Brain Drain in Developing Countries. World Bank. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4454>
- Eichhorst, W., Hinte, H., Rinne, U. ve Tobsch, V. (2016) : How big is the gig? Assessing the preliminary evidence on the effects of digitalization on the labor market, IZA Policy Paper, No. 117, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn
- Faret, L., Anguiano Te´llez ve Rodrı´guez-Tapia (2021). Migration Management and Changes in Mobility Patterns in the North and Central American Region. *Journal on Migration and Human Security*, 9(2), 63-79.
- Fidler, D.P.(1999). Neither Science nor Shamans: Globalization of Markets and Health in the Developing World. *Indiana Journal of Global Legal Studies*,7(1), 191-224
- Gibson, J. ve McKenzie, D. (2011). Eight Questions about Brain Drain. *The Journal of Economic Perspectives*, 25 (3), 107-128
- Göngen, M.A. (2013). Küreselleşmenin ekonomik boyutu, küreselleşmeyi yöneten üç ana kurum, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(29), 117-134.
- Haberler.com (2022). Pakistan Başbakanı ve Bill Gates, Pakistan'daki Halk Sağlığı ve Sosyal Programlarını Görüştü. <https://www.haberler.com/guncel/pakistan-basbakani-ve-bill-gates-pakistan-daki-14904151-haberi/> (E.T.:25.06.2022).
- Hansen, A. (2020). Slow Stagnation, Sudden Revolution? Post-Covid-19 Prospects for Political Change in Russia and Belarus. Norwegian Institute of International Affairs (NUPI).
- Hirsch. PM (2021). The Great Discontent. *Voices and visions*, 42(6), 439-442.
- ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. The second edition Updated estimates and analysis (07 Nisan 2020). International Labour Organization. Geneva, Switzerland.
- Immigration to the United States, 1851-1900. Library of Congress. Immigration to the United States, 1851-1900 Rise of Industrial America, 1876-1900 U.S. History Primary Source Timeline Classroom Materials at the Library of Congress (loc.gov), Erişim Tarihi: 23.03.2022.
- International Migration Policies Government Views and Priorities. (2013). United Nations Publication, New York, United States of America.
- Isidore, C. (2022). Elon Musk pulls back on Tesla's job cuts plan — sort of. CNN (6 Haziran, 2022), <https://edition.cnn.com/2022/06/06/economy/elon-musk-tesla-job-cuts/index.html>
- İngiltere, düzensiz göçmenleri Ruandaya gönderecek. *Star* (14 Nisan 2022), <https://www.star.com.tr/dunya/ingiltere-duzensiz-gocmenleri-ruandaya-gonderecek-haber-1704989/>
- Khan, J. (2018). Bram Dram And The Gulf In World Labor Market: An Analysis of Employment Conditions of Highly Skilled Pakistanis in Finland's ICT Sector. Master Thesis. University of Jyväskylä, Finland.

- Küçük, Ö. (2019). Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (20), 121-161
- Larsson, A. (2018). Conclusion: the digital transformation of labor-where do we go from? In: *The digital transformation of labor: Automation, the gig economy, and welfare* book. A. Larsson ve R. Teigland, (Ed.) Routledge, London.
- Leipziger, DM.. (2008). Brain Drain and the Global Mobility of High-Skilled Talent. PREM Notes; No. 124. World Bank, Washington, DC.
- Loefer, I. (2006). How to Halt the Brain Drain. *BMJ: British Medical Journal*, 332(7546), 921
- Lowenthal, D. Ve Comitas, L. (1962). Emigration and Depopulation: Some Neglected Aspects of Population Geography. *Geographical Review*, 52 (2), 195-210
- Lu, X. ve ZHANG, W.(2015). The Reversed Brain Drain: A Mixed-method Study of the Reversed Migration of Chinese Overseas Scientists. *Science, Technology & Society* 20(3), 279–299.
- Miyagiwa, K. (1991). Scale Economies in Education and the Brain Drain Problem. *International Economic Review*, 32(3), 743- 759.
- Mobility and Migration of African Health Workers Post Covid-19 (2020). Policy Brief III, November 2020, ILO, IOM, UN Publishing.
- Mobilizing the Diaspora: From Brain Drain to Brain Gain (2012) UNCTAD, The Least Developed Countries Report 2012, Erişim adresi: The Least Developed Countries Report 2012 - CHAPTER 4. Mobilizing the Diaspora: From Brain Drain to Brain Gain (unctad.org)
- Mortensen, J. (2008). South Africa's Medical Brain Drain: Myths, Facts and What (Not) to Do. Danish Institute for International Studies, Copenhagen, Denmark.
- Nanthini, S. ve Nair, T. (2020). COVID-19 and its Impacts on Women. S. Rajaratnam School of International Studies. https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2020/07/NTS-Insight_COVID-19-and-the-Impacts-on-Women-30July2020.pdf
- Neden koronada ilk İtalyan zenginler öldü sebebi yeni belli oldu, yaşlı İtalyan milyarderler 5'er 10'ar ölmüştü. Yeniçağ (23 Aralık, 2020), <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/neden-koronada-ilk-italyan-zenginler-oldu-sebebi-yeni-belli-oldu-yasli-italyan-milyarderler-5er-323932h.htm>
- O'Higgins, N. ve Caro, L.P. (2022). Crowd work for young people Risks and opportunities. ILO Working Paper 50 (Geneva, ILO).
- Patel, V. (2003). Recruiting Doctors from Poor Countries: The Great Brain Robbery? *BMJ: British Medical Journal*, 327(7420), 926-928.
- Rajan, S.I. ve Pattath, B. (2022). Distress return migration amid COVID-19: Kerala's response. *Asian and Pacific Migration Journal*, 31(2), 176–189.
- Rampell, C. (2022). The exodus of skilled workers caused a 'brain drain' in Russia. CNN International, <https://edition.cnn.com/videos/business/2022/03/28/russia-ukraine-brain-drain-economy-workers-nr-vpx.cnn>
- Ray, K. (1971). Unemployment and Brain Drain. *Economic and PoliticaWeeklyly*, 6(39), 2059+2061-2063
- Shao, Z., Yuan, S., Wang, Y. ve Xu, J. (2021). Evolutions and trends of artificial intelligence (AI): research, output, influence, and competition. *Library Hi Tech*, vol. ahead-of-print no. ahead-of-print, DOI: <https://doi.org/10.1108/LHT-01-2021-00>
- Saleem, N. ve Azad, A.N. (1994). Expert Systems Approach Minimize The Effects of Brain Drain. *International Journal of Commerce and Management*, 4(3), 68-75.
- Stein, D.I., Oo, T.H., de Francisco, A., Ssemakula, J.K., and Hilary, J. (2002). Brain Drain and Health Professionals. *BMJ: British Medical Journal*, 325(7357), 219-220
- Tharenou, P. Seet, Pi-Shen (2014). *China's Reverse Brain. International Studies of Management and Organization Journal*, (44), DOI: 10.2753/IMO0020-8825440203, 55-74.
- TÜİK verilerine göre gençler Türkiye'yi terk ediyor. Cumhuriyet (19 Temmuz, 2020), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tuik-verilerine-gore-gencler-turkiyeyi-terk-ediyor-1752528>

- What is ‘The Great Resignation’? An expert explains. (29 Kasım 2021). World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2021/11/what-is-the-great-resignation-and-what-can-we-learn-from-it/>
- Wickramasekara, P. (2008). Globalization, International Labour Migration and the Rights of Migrant Workers. *Third World Quarterly*, 29(7), 1247-1264
- Williams, A.M. ve Baláž, V. (2005). What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK. *The International Migration Review*, 39(2), 439-468.
- World Bank (2020). COVID-19 Pandemic Unveils the Importance of Investing in Human Capital in Moldova says World Bank. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/09/16/covid-19-pandemic-unveils-the-importance-of-investing-in-human-capital-in-moldova>
- Useh, U. (2021). Sustainable Development Goals as a Framework for Postgraduate Future Research Following COVID-19 Pandemic: A New Norm for Developing Countries. *Higher Education for the Future* 8(1) 123–132.
- Zezeza, PT ve Okanda, PM (2021). Enhancing the Digital Transformation of African Universities. *Journal of Higher Education in Africa*, 19(1), 1-28.

KUNDUZ DAĞI (VEZİRKÖPRÜ) YAYLALARI'NDA DOĞAL ÇEVRE MESKEN İLİŞKİSİ¹

Yahya KADIOĞLU², Aynur AYDIN³

GİRİŞ

Mesken kavramı, ilkel barınaklardan modern konutlara kadar insanların içinde yaşamsal faaliyetlerini sürdürdüğü tüm yapıları kapsar. Meskenler hava olaylarından ve dışarıdan gelebilecek tehlikelerden korunmak, doğal veya yapay kapalı bir alanda yemek, dinlenmek ve uyumak amacıyla inşa edilmişlerdir (Tanoğlu, 1954: 1). İnsanların kendini güvende ve rahat hissedebileceği bir mekan tasarlama düşüncesi mesken yapımında önemli bir rol oynar (Rajovic ve Bulatovic, 2013: 26). Yerleşmenin önemli bir parçası olan meskenler toplumların yaşam koşulları hakkında önemli ipuçları verirken, insanlar da meskenler üzerinde kimlik oluşturma gibi şekillendirici etki yapmaktadırlar (Murphy, 2017: 4). İnsanın barınma ihtiyacından doğan meskenler coğrafi anlamda barınmanın da ötesinde doğal ve beşeri koşulların şekillendirdiği bir yaşam alanıdır. Meskenlerle birlikte sosyo-ekonomik şartlara göre değişen ambar, samanlık, ahır vb. eklentiler de inşa edilmektedir (Üçışık Erbilen, 2019: 71). Meskenler birbirinden farklı yapısal özelliklere sahiptir. Bu farklılıklar o sahanın sahip olduğu doğal ve beşeri çevre özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bir yörenin kendine özgü doğal ve beşeri çevre özellikleri o yöreye özel geleneksel mimarinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Böylece her yörenin kendine özgü mesken şekilleri ortaya çıkmaktadır. Kırsal meskenlerin inşa malzemesi ve mimarisi doğal çevre koşulları ile yakından ilişkilidir (Tolun Denker, 1977: 60). Karadeniz Bölgesi'nde ahşap, Doğu Anadolu Bölgesi'nde toprak, İç Anadolu

- 1 Bu çalışma, OMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya A.B.D.'nda Prof. Dr. Yahya KADIOĞLU danışmanlığında hazırlanan "Kunduz Dağı'nda (Vezirköprü/Samsun) Yaylalar ve Yaylacılık" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
- 2 Prof. Dr.; Samsun Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü. yahya.kadioglu@ samsun.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-9483-1635
- 3 Arş. Gör.; Samsun Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü. aynur.aydin@ samsun.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-4827-146X

Bölgesi'nde kerpiç ve Akdeniz Bölgesi'nde taş malzemenin çoğunlukla kullanılıyor olması bunun açık bir göstergesidir. Çevreden elde edilen yapı malzemeleriyle aynı zamanda doğal koşulların yarattığı sorunlara çözüm getirmek amaçlanmaktadır (Özen ve Keleş, 2010: 224). Meskenlerin inşasında doğal koşulların yanı sıra nesilden nesle aktarılan gelenekselleşmiş bir yapı kültürü de etkili olmaktadır. Bu gelenekle inşa edilen kırsal meskenler o sahanın kültürel değerlerini yansıtan somut varlıklardır (Işık, 2015:15). Geleneksel meskenler hem doğal çevre şartlarını hem de kültürel öğeleri çok güçlü bir biçimde yansıtmaktadır. Bu meskenlerde strüktür ve teknoloji değişse de yapı malzemesi çoğunlukla doğaldır. Yapılar doğal çevre koşulları ile uyumludur (Şen vd., 2010: 29-40). Yapı malzemesi ne olursa olsun meskenlerle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılan bir kültür söz konusudur. Doğal koşullar gözetilerek meskenin konumlandırılması ile başlayan süreç meskenin planı, eklentilerinin belirlenmesi ve malzeme seçimi ile devam etmektedir. Bunların yanı sıra ekonomik faktörler de mesken inşasında etkili olmaktadır. Ekonomik ve sosyal durumun etkisi yapı malzemelerinde, şekil ve plan üzerinde belirleyicidir (Tolun Denker, 1977: 61). Genellikle yaz döneminde kullanılan yayla meskenleri konfor ve estetik gözetilmeksizin kısa sürede ve düşük maliyetle inşa edilmektedir.

Yaylalar hayvan otlatmak ve yaz mevsimindeki sıcakların bunalıcı etkisinden uzaklaşmak amacıyla insanların yaz mevsimini geçirdikleri geçici kırsal yerleşmelerdir (Sezer, 2016: 135). Yaylacılık ise jeomorfolojik birimler üzerinde, fiziki koşulların etkisi ve kontrolünde gerçekleşen mevsimsel bir hareketlilik. Yüzyıllardır gerçekleştirilen yaylacılık faaliyetinin temelinde ilkbaharda yeşeren taze otlardan yaz boyunca faydalanmak yatmaktadır (Alagöz, 1993: 14). Son dönemlerde bu faaliyet geleneksel yaylacılığın yanı sıra kimlik değiştirerek turizme dönük yaylacılık şekline bürünmüştür (Tunçel, 2016: 443). Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren bazı yaylalar turistik bir çekim merkezine dönüşmüştür (Başbüyük vd., 2001: 32). Son 30-40 yıldır yaylaların bir kısmı rekreasyon ve turizm amaçlı kullanılmaktadır (Tunçel, 2016: 443). Bu dönüşüm en başta meskenler üzerinde kendini göstermektedir. Kırsal alanlarda ulaşılabilirlik, iletişim, kültürel etkileşim ve gelir düzeyi yükseldikçe kırsal meskenlerin değişim ve dönüşümü kaçınılmaz olmuştur. Dönüşümde en çok dikkat çeken unsur, kullanılan yapı malzemesindeki değişimdir. Mevsimsel hareketliliği karakterize eden geçici meskenler zaman içerisinde yerini betonarme yapılara bırakmaktadır. Bu meskenler geleneksel yapıdan oldukça farklıdır. Eski meskenler yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmektedir. Doğal koşulların etkisiyle dünyanın çok farklı yerlerinde birbirinden farklı geleneksel meskenler bulunmaktadır. Buna rağmen farklı yerlerin birbirleriyle bağlantılarını artıran ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişmeler zaman içerisinde dünyanın çok farklı yerlerinde birbirine benzeyen meskenlerin inşa edilmesine neden olmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2010: 117). Betonlaşmanın beraberinde getirdiği bu durum yayla yerleşmelerinde de görülmekte ve meskenler üzerinde aynılışmaya neden olmaktadır. Küreselleşen ve modernleşen dünyada ekonomik

şartlar meskenler açısından daha iyi bir hale geliyor olsa da mesken kültürü giderek yoksullaşmaktadır. Bu yoksullaşma, sayısı gün geçtikçe azalan geleneksel meskenlerin önemli kültürel varlıklar olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır. Sahip oldukları değer ve önem bakımından bu meskenlerin koruma kullanma dengesi gözetilerek sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir (Manav ve Çalışkan, 2017: 235).

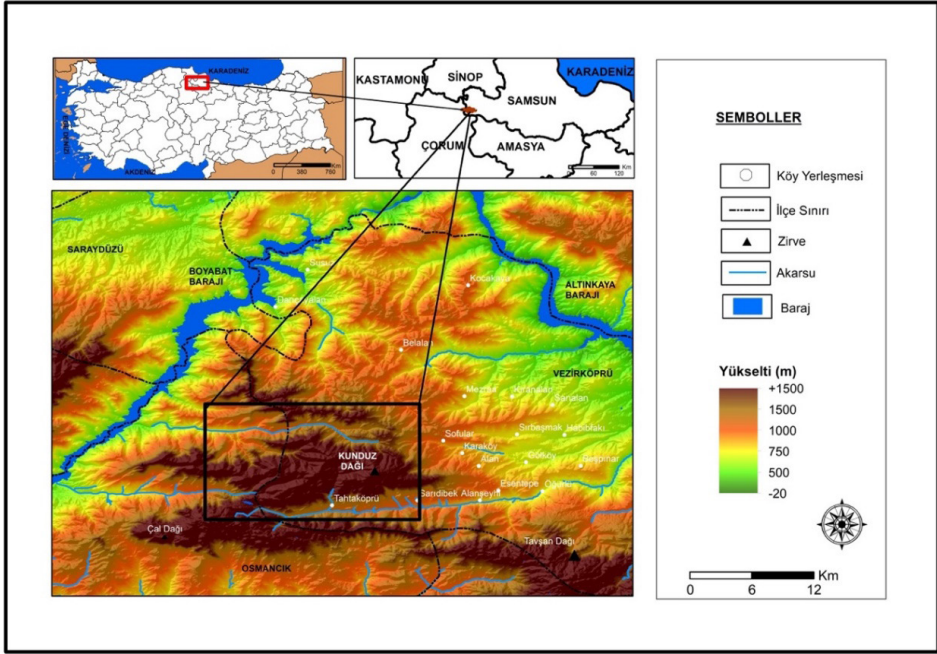
Çalışma sahasındaki yayla meskenleri kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yükseltisi 1100-1700 metre arasındaki yaylalarda yaşanan fonksiyonel değişim meskenlere de yansımıştır. Meskenler de geleneksel yapı tarzından çağdaş yapı tarzına doğru evrilen bir dönüşüm süreci içine girmiştir. Doğal çevreden temin edilen yapı malzemeleri yerini çağdaş yapı malzemelerine bırakmakta ve meskenlerin mimarisi değişmektedir. Tamamen doğal çevreden elde edilen malzemeler kullanılarak yapılan barınak tarzı meskenler olduğu gibi tüm yıl barınabilecek modern konutlar da bulunmaktadır. Doğal çevrenin özelliklerini yansıtan barınak tarzı meskenlere sahada “kelik” adı verilmektedir. Kelikler çoğunlukla yakın çevreden temin edilen ahşap veya taş malzemelerden yapılmış tek odalı meskenlerdir. Geçmişte en çok kullanılan yapı malzemesi ahşap ve taş olduğundan kullanılan yapı teknikleri üzerinde bu malzemeler belirleyici olmuştur (Başkan, 2008: 41-43). Bunlar oldukça basit bir yapı tekniği ile kısa sürede inşa edilmişlerdir. Geleneksel ahşap meskenlerin tavan ve taban döşemelerinde çoğunlukla yakın çevreden temin edilen kayın ağaçları, çatılarında örtü malzemesi olarak toprak, kiremit, çinko, sac veya branda kullanılmıştır. Meskenlerde genellikle beşik ve tek yöne eğimli sundurma çatı sistemi yaygındır. Bu tür çatılar kolay inşa edilebilmektedir. Doğu Karadeniz’in geleneksel yayla meskenleri ile karşılaştırıldığında genel olarak görsel ve biçimsel bir zenginliğe sahip olmadıkları dikkat çekmektedir.

Kunduz dağı üzerindeki yayla yerleşmelerinde eski tip meskenlerin sayısı gün geçtikçe azalmakta ve bu meskenler yerini betonarme meskenlere bırakmaktadır. Ulaşım koşullarının iyileşmesi, taşıt sayısının artması ve sosyo-ekonomik gelişme ile kırsal meskenler üzerinde doğal çevrenin etkisi giderek azalmaktadır (Akbulak, 2007: 251). Çimento, demir, tuğla veya briket gibi modern yapı malzemelerinin kullanıldığı mesken sayısı hızla artmaktadır. Doğal çevre ile uyumlu olmayan yapılaşma yöredeki turizm potansiyeli için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tür yapılarda estetik kaygı ön plana çıkmakta ve işçiliği daha fazla olan kırma çatı sistemi yaygınlaşmaktadır.

Çalışma Sahasının Konumu, Amaç ve Yöntem

Kunduz Dağı’nın büyük bir kısmı Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz Bölümü’nde Samsun iline bağlı Vezirköprü, küçük bir kısmı ise Çorum iline bağlı Osmancık ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Kunduz Dağı’nın doğudan Vezirköprü ilçe merkezi, güneyden Amasya, güneybatıdan Osmancık ilçesi, kuzeyden Sinop,

kuzeydoğudan Altınkaya, batıdan ve kuzeybatıdan Boyabat barajları ile çevrilidir (Şekil 1). Kunduz Dağı, Vezirköprü ilçe merkezine yaklaşık 51 km, Samsun Şehri'ne ise 166 km uzaklıktadır.

Harita 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Bu çalışmada Kunduz Dağı yaylalarındaki meskenlerin yapısal özellikleri, meskenler ile topografya, ana kaya, iklim, bitki örtüsü, toprak ve su kaynakları arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişen sosyo-ekonomik koşulların meskenler üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Yayla meskenlerinin zaman içerisinde yaşadığı gelişim, değişim ve bu değişimde etkili olan faktörler sorgulanmıştır. Çalışmada kullanılan temel yöntem saha araştırmasıdır. Saha çalışmaları kapsamında anket, mülakat ve gözlem yöntemlerine başvurulmuştur. Geleneksel yayla meskenleri ve rekreasyonel amaçlı inşa edilmiş yayla meskenleri coğrafi bir bakış açısıyla incelenmiştir. Yaylacıların yaşam alanları, meskenleri ve doğal çevrenin meskenler üzerindeki etkisi yerinde gözlemlenmiştir. Saha ile ilgili nitel veriler elde edilmiştir. Tüm bu çalışmaların sonucunda Kunduz Dağı üzerinde yer alan yayla meskenlerinde doğal çevre koşullarının şekillendirici etkisinin ve geleneksel mesken kültürünün zayıfladığı görülmüştür.

DOĞAL ÇEVRE ve MESKENLER

Ana Kaya ve Meskenler

Kırsal meskenlerin yapı malzemesi çoğunlukla yakın çevreden elde edilmektedir (Tunçdilek, 1967: 36). Litolojik özelliklere bağlı olarak yakın çevreden elde edilen kolay işlenebilen taşlar, depresyonların kenarında, dağların eteğinde, vadi

boylarında kurulmuş olan yerleşmelerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Sözer, 1972: 25; İzbirak, 1973: 139). Taş, kolay işlenebilir ve temin edilebilir olduğunda mesken yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Tolun Denker, 1977: 60). Çalışma sahasında taşın özellikle evin temelinde ve yan duvarların inşasında kullanıldığı görülmektedir. Orman sahasının ortadan kalktığı yüksek kesimlerde taş, mesken yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu tür meskenler oldukça basit planlı olup çoğunlukla tek odalıdır (Foto 1). Beton harç yerine toprak kullanılarak inşa edilmişlerdir. Toprak çamur haline getirilerek duvarların inşasında harç olarak kullanılmıştır. Bu meskenler çoğunlukla sıvasız ve düz damlıdır. Yamaçlarda yapılan taş meskenlerin bir cephesi eğim nedeniyle toprağa gömülüdür. Bu tür meskenlerde zemin kat ahır olarak kullanılmaktadır. Toprakla temas eden kısım tamamen taşlardan inşa edilmiştir. Böylece nemin olumsuz etkilerine karşı mukavemet sağlanmıştır. İkioluk, Arkaalan, Karaköy, Aşağı ve Yukarı Çukuralan yaylalarında yaygın olan bu meskenler çoğunlukla harabe haline gelmiştir. Bunların bir kısmı terk edilmiş, bir kısmı ise hayvan barınağı olarak değerlendirilmektedir.

Foto 1. İkioluk Yaylası'nda terk edilmiş bir taş mesken

Foto 2. Mavga Yaylası'nda zemini taş bir mesken

Çalışma sahasındaki meskenlerin çoğunda temel taştan yapılmıştır. Mavga Yaylası'nda Mavga Deresi'nin getirdiği taşlar, geçmiş yıllardan beri yoğun bir şekilde yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Foto 2). Temeli taş meskenlere bütün yayla yerleşmelerinde rastlanmaktadır. Zemin kattaki taş duvarın yüksekliği yaklaşık 1-1,5 metre civarındadır. Zemin kat ahır veya samanlık olarak kullanılacaksa yükseklik 2 metreyi geçer. Neme karşı dayanıklı olması, litolojik yapının etkisiyle kolay ve ucuza temin edilmesi nedeniyle taş kullanımı azalarak da olsa devam etmektedir. Taban suyu seviyesi yüksek olan yerlerde ve taşkın riski taşıyan vadi boylarında, taş malzeme kullanımı önem kazanmaktadır (Akbulak, 2007: 255). Bu tür meskenlere Mavga Yaylası'nda sıkça rastlanır. Taşların birbirine bağlanmasında harç olarak bugün çimento kullanılmaktadır. Günümüzde taş, tek başına kullanılan bir yapı malzemesi olmaktan çıkmıştır. Bunun temel nedeni taş işçiliği yapan usta sayısının azalması, taş duvar yapımının zahmetli ve zaman alıcı olmasıdır.

Topoğrafya ve Meskenler

Step iklimlerde toprak, mesken yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Tolun Denker, 1977: 60). Kunduz Dağı, Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde yer alır. Kunduz Dağı'nın yükseltisi zirvede 1700 metreyi aşar. Sahanın ortalama yükseltisi 1374 metredir. Çalışma sahası topoğrafik bakımdan eğimli ve akarsular tarafından parçalanmış plato görünümündedir. Kısa mesafede eğim ve eğim yönleri sık sık değişiklik göstermektedir. Yapılan hesaplamaları göre, ortalama eğim değeri %15,8 ve maksimum eğim değeri %49,7'dir. Kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan yaylaların yükseltisi doğuda 1000 metreden başlar, batıda 1700 metrenin üzerine çıkar.

Meskenler buldukları sahanın topoğrafya koşullarına göre şekil alırlar (Tolun Denker, 1977:61). Topografyaya bağlı olarak kısmen düz ve rüzgar almayan sahalarda mesken yeri seçiminde belirleyici olmaktadır. Yükselti arttıkça meskenler gayri muntazam bir görünüm kazanırlar. Bu özellik yükseklerle çıkıldıkça, kullanım süresinin azalmasına ve ulaşım şartlarının zorlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkar. Çoğunlukla hayvancılıkla uğraşan yayla sakinleri yakın çevreden elde edilen malzemelerle kısa sürede meskenlerini inşa etmektedir. Bu meskenler konfordan uzak sadece barınma ihtiyacına yönelik tek katlı, küçük, eğreti ve derme çatma yapılar görünümündedir. Yükseldikçe meskenler küçülmekte, fonksiyonel özellikleri azalmakta ve daha fazla doğal çevrenin etkisi altında kalmaktadır. Arkaalan, Sarıçiçek, Aşağı ve Yukarı Çukuralan yaylalarında bu tür meskenlere sıkça görülür.

Yükseltinin az olduğu yaylalarda az da olsa iki katlı meskenler inşa edilmekte ve betonarme yapılar tercih edilmektedir. Eğimli arazide yayla meskenleri araziye uyumlu olarak planlanmış, çoğunlukla bir cephe yamacına yaslanmış şekilde inşa edilmiştir. Zemin katın yamaç tarafındaki kısmı zorunlu olarak toprağa gömülmüştür. Burası genellikle ahır olarak kullanılır. Topografyaya bağlı olarak hayvan barınakları evlerin alt katında inşa edilmektedir (Zaman, 2007: 301).

Bakı faktörü, meskenlerin ön cephe yönünün belirlenmesinde etkilidir (Tunçdilek, 1967: 61). Güneşten daha fazla faydalanmak amacıyla çoğunlukla meskenlerin giriş kısımları güneye dönüktür. Yerine göre manzara güzelliği nedeniyle meskenlerin girişleri farklı cephelerde de bulunabilmektedir. Çatı örtüsünde kullanılan malzemenin seçiminde bakının da etkisi vardır. Güney yamaçlarda yağışın daha az olması dolayısıyla toprak damlı meskenler yoğun iken kuzey yamaçlarda bu tür meskenlerin sayısı azalmaktadır.

İklim ve Meskenler

Orta Karadeniz Bölümü iklim özelliklerine göre kuzeyde kıyı kuşağı, kıyı ardı geçiş kuşağı ve iç kısımlarda yer alan yüksek ova ve plato düzlükleri şeklinde üçe ayrılır (Nişancı, 1989: 70). Kunduz Dağı, kıyı ardı geçiş kuşağı içerisinde yer alır. Kıyı kuşağından iç kesimlere geçildikçe başta yükselti faktörü olmak üzere

yer şekilleri ve karasallığın etkisi ile yöreler arasında iklim farklılıkları ortaya çıkmaktadır (Nişancı, 1989: 75). Yükselti arttıkça ve denizden uzaklaştıkça karasal iklimin etkilerini görmek mümkündür. Kış mevsimi soğuk ve kar yağışlı, yaz mevsimi ise yükseltinin etkisiyle serin geçer. Vezirköprü ilçe merkezinde yıllık ortalama yağış 520.2 mm, yıllık ortalama sıcaklık ise 12.5 °C'dir Bu değerler Kunduz Dağı üzerindeki yayla yerleşmelerinde farklılık göstermektedir. Sıcaklık değerleri yükseltisi 1100- 1600 metre arasındaki yayla yerleşmelerinde yaklaşık 9-11 °C arasında değişir. Yağış miktarı ise yapılan hesaplamalara göre, 1500 metre yükselti sınırında yaklaşık 1100 mm üzerine çıkar (Aydın ve Kadioğlu, 2021: 114). Bakının yağış üzerindeki etkisine bağlı olarak Kunduz Dağı'nın kuzey yamaçları güney yamaçlara göre daha fazla yağış alır. Yamaçlar arasındaki yağış farklılığı meskenler üzerinde de belirgin farklılıklara neden olmuştur.

İklim kırsal meskenlerin inşası ve şekillenmesinde etkili olan bir doğal çevre faktörüdür. Meskenlerin ısınması, serin kalması, aydınlanması, havalanması ve nem durumu için gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Böylece mesken içerisinde iklim şartlarına uyumlu rahat bir ortam oluşturmak amaçlanmaktadır (Ceylan ve Bulut, 2017: 80). Bu düzenlemeler esnasında çoğunlukla ihtiyaç duyulan ısı ve ışık miktarıdır. Isı kaybı veya kazancında meskenin konumu, kullanılan malzeme, kapı ve pencerelerin özellikleri ve büyüklüğü etkilidir (Zorlu ve Faiz, 2012).

Düşük veya yüksek sıcaklık koşullarından korunabilmek ve sıcaklık yalıtımını sağlayabilmek için meskenlerde çeşitli uygulamalar yapılır. Bu uygulamalar ile mesken içinin daha sıcak veya daha serin olması amaçlanmaktadır (Tunçdilek, 1967: 58). Çalışma sahasında yükseltiye bağlı olarak kış mevsiminde sıcaklıklar çok düşse de meskenler sadece yaz mevsimi boyunca kullanılmaktadır. Bu nedenle meskenler yaz mevsimindeki hava şartları dikkate alınarak inşa edilmektedir. Toprak dam yaz mevsiminde mesken içinin serin kalmasını sağlamak ve yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilmektedir (Foto 3-4). Geleneksel yayla meskenleri çoğunlukla plansız ve hızlıca inşa edilmişlerdir. Güneşlenme, özellikle yaz mevsiminde meskenlerin iç sıcaklığını belirleyen en önemli etkidir. Kuzey ve güney yamaçlardaki güneşlenme oranı farklılık göstermektedir. Güneşlenmenin fazla olmasına bağlı olarak meskenlerin güney cephelerinde pencere sayısı daha fazladır. Meskenlerin giriş kısımları çoğunlukla güneye dönüktür. Kuzey cephede ise pencereler küçük ve daha azdır.

Foto 3-4. Aşağı Çukuralan Yaylası'nda terk edilmiş bir meskenin iki farklı cepheden görünümü

Yağış ve nem koşulları, meskenlerin şekli üzerinde etkilidir. Özellikle çatının şekli, eğimi ve örtü malzemesi üzerinde belirleyicidir. Meskeni kar, yağmur, rüzgâr, güneş ışınları gibi atmosfer olaylarından koruyan en önemli mesken elemanı çatıdır (Koca ve As, 2016: 3). Sahada ahşap meskenlerde çift yüzeyli beşik çatı ve tek yöne akıntı yüzeyi olan sundurma çatı yaygındır. Betonarme meskenlerde ise beşik ve dört yüzeyden oluşan kırma çatı türü sık görülmektedir.

Kar yağışının fazla olduğu kuzey yamaçlarda kar örtüsünü kısa sürede çatıdan uzaklaştırmak amacıyla meskenlerde çatı eğimi artırılmıştır. Kış mevsimindeki kar yağışı, çatı örtüsü branda olan barınak tarzı meskenlerde tahribata yol açmaktadır. Güney yamaçlarda karın yerde kalma süresi daha kısa ve yağış daha azdır. Bu özellik çatı eğimi ve örtüsü üzerinde etkili olmuştur. Nitekim güneye dönük yamaçlarda toprak damlı evlere rastlanmaz. Kuzeye bakan yaylalarda yağışın fazla olmasına bağlı olarak çatı çinko ile örtülmüştür (Foto 5). Böylece kar örtüsünün çatı üzerinde uzun süre kalması engellenmiştir. Nem ve yağışın tesir ettiği mesken duvarlarında ahşap malzeme kullanılmamıştır.

Foto 5. Soğucak Yaylası, çinko çatılı bir mesken

Foto 6. Mavga Yaylası, branda üzerinde kullanılan ağaç dalları

Rüzgâr, yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü yaz mevsiminde serinletici bir rol oynamaktadır. Bu mevsimde sahada doğu ve kuzeydoğu yönlü rüzgarlar hakimdir. Kış mevsiminde batıdan esen rüzgarlar bu yöne bakan çatılardaki karın

süpürülmesine neden olmaktadır. Çatısı branda ile örtülü meskenler rüzgardan zarar görür. Bu tür meskenlerde muhtemel rüzgar hasarını önlemek için branda üzerine toprak ve kalın ağaç dalları konulur. (Foto 6). Ancak şiddetli rüzgarlar branda üzerindeki dalları savurarak çatıyı yıkar. Çatısı yıkılan meskenler her yıl yayla sezonu başında tamir edilir.

Bitki Örtüsü ve Meskenler

Ormanların yoğun olduğu yerlerde ahşap, mesken yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Tolun Denker, 1977: 60). Çalışma sahasında orman varlığına bağlı olarak ahşap malzeme kullanımı yaygındır. Ahşap malzeme iletken olmayıp neme karşı dayanıksızdır. Kolay işlenir ve insan sağlığı açısından faydalıdır. Ancak yangın tehlikesi taşıdığı için risklidir. Ormana yakın olan mesken ve eklentilerinde ahşap kullanımı ormana uzak olan meskenlere göre daha fazladır. Kuzeye bakan yamaçlarda zengin orman varlığına bağlı olarak ahşap temel yapı malzemesidir (Foto 7). Eski tip yayla meskenlerinde kayın ağaçları yaygın olarak kullanılmıştır. Ahşap, işlenmemiş ya da yarı işlenmiş şekilde meskenlerin pencere, tavan, döşeme, kapı ve çatı aksamlarında tercih edilir. Tamamen ahşap malzeme ile yapılmış meskenlerin yanı sıra kısmen ahşabın kullanıldığı meskenlerin sayısı da oldukça fazladır. Mesken eklentilerinde ise sıklıkla ana malzemenin ahşap olduğu derme çatma yapılar dikkat çeker. Kirazlı, Sorkun, Ovacık ve Kazıklı yaylalarında ahşap meskenler yaygındır. Ancak sahadaki ahşap meskenler modern ahşap meskenlere göre işçilik ve fonksiyonel özellikler açısından oldukça basit ve ilkel bir görünüm arz ederler.

Foto 7. Kirazlı Yaylası'nda ahşap bir mesken

Su Kaynakları, Toprak ve Meskenler

Sahadaki içme suyu kaynakları meskenlerin kuruluş yeri seçiminde etkili olmuştur. Su kaynaklarının hemen yakını ve suyun temin edilebileceği mesafede dahilindeki yerler meskenler için kuruluş yeri seçiminde etkili olmuştur. Kunduz Dağı boyunca artan yükselti ve yağışla birlikte azalan sıcaklık değerleri dikey yönde farklı toprak tiplerinin meydana gelmesine neden olmuştur. Başta kahverengi orman toprakları olmak üzere, gri-kahverengi podsol topraklar ve kestane renkli topraklar sahada hakimdir (Özen ve Kılınç, 2002: 372). Dağların etek kısımlarında kolüvyal

topraklar ve akarsu yatakları boyunca alüvyal topraklar vardır. Toprak, sahadaki eski meskenlerin yapımında taşlar arasında harç, çatı üzerinde de örtü malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu çatılar ahşap kirişler üzerine serilen naylon malzemenin toprakla örtülmesi ile oluşturulmuştur. Toprak, yaz mevsiminde sıcak havayı iletmeyerek yalıtım görevi yapar (Işık, 2015: 42). Zaman içerisinde bu çatıların yerini beşik ve kırma çatılar almıştır. Ancak yeni yapılan meskenlerin çatılarında örtü malzemesi olarak toprak kullanılmaz.

SONUÇ

Çalışma sahasındaki eski tip meskenler topoğrafya, iklim, bakı, ana kaya, su kaynakları bitki örtüsü ve toprak gibi doğal çevre faktörleri ile sıkı bir ilişki içindedir. Bu özellik meskenlerin kullanım süresi ve sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte son yıllarda yaylalardaki fonksiyonel değişime bağlı olarak doğal çevrenin etkisi azalmakta ve betonarme meskenlerin sayısı hızla artmaktadır. Sahada 2021 yılında 212 adet kaçak yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar ev, bahçe, çit, ağıl veya sadece temel şeklindedir. Ayrıca, orman arazisi içerisinde usulsüz inşa edilen yapılar da mahkeme kararı ile yıkılmaktadır. Yasalardaki yasaklara rağmen her geçen gün yaylalarda yer kapmak, temel atmak, ikinci ve kalıcı konut yapmak artarak devam etmektedir. Bu değişim yaylalarda doğal çevre ile uyumlu olmayan bir yapılaşmanın başlamasına ve geleneksel mesken kültürünün yozlaşmasına neden olmaktadır. Koruma-kullanma dengesi dikkate alınmadan gerçekleşen yapılaşma zamanla tehlikeli bir hal alacak ve yaylaların doğal silüetini bozacaktır. Sürdürülebilir bir yaylacılık faaliyeti kapsamında yaylalarda doğal çevreyle uyumlu olmayan meskenlere izin verilmemeli, geleneksel mesken kültürü evrensel değerlerle harmanlanıp ekolojik bir mimari tarzı esas alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulak, C. (2007). “İznik Gölü havzasında kır meskenleri”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 246-269.
- Alagöz, C.A. (1993). “Türkiye’de yaylacılık araştırmaları”. *A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (2), Ankara.
- Aydın, A. ve Kadioğlu, Y. (2021). Yaylacılık Faaliyetleri Açısından Kunduz Dağı’nın (Vezirköprü) İklim Özellikleri. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar I*, Duvar Yayınları. İzmir.
- Başkan, S. (2008). Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri. *Erdem*, (52), 41-90.
- Ceylan, S. ve Bulut, İ. (2017). Kırsal Konut Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörler Açısından Misli Ovası Konutlarının İncelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(2):79-96.
- İzmir, R. (1973). *Türkiye 2. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Koca, G. ve As, N. (2016, Haziran). “Çatıda ahşap kullanımı”. 8. *Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fındıklı- İstanbul.
- Manav, K. ve Çalışkan, V. (2017). Geleneksel Bir Mesken Tipinin Turizmde Çekicilik Potansiyelinin Araştırılması: “Düğmeli Evler” (Antalya) Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 215-240.
- Murphy, M. A. (2017). Dwelling together: observable traces and controls in residential urban spaces. *Space and Culture*, 20(1): 4-23.
- Özen, H. ve Keleş, S. (2010). Doğu Karadeniz Kırsal Dolma Tipi Evlerin Ekolojik Değerlendirilmesi. *Yeşilçay/Green AGEI Uluslararası Sempozyum*, s. 223-236, İstanbul.
- Özen, F. ve Kılınç M. (2002). “The flora and vegetation of Kunduz forests (Vezirköprü / Samsun)”. *Turkish Journal of Botany*. 26(5). 371-393.
- Rajovic, G. Ve Bulatovic, J. (2013). Characteristics of Housing in Rural Villages The Case Northeastern Montenegro. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 6:24-35.
- Sezer, İ. (2016). “Paşakonağı Yaylası ve yakın çevresinin coğrafi özellikleri ile geliştirilebilecek turizm olanakları açısından incelenmesi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*. (34). 134-146.
- Sözer, A.N. (1972). *Kuzey Anadolu’da yaylacılık*. İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara.
- Şen, D.E., Sarı, R. M., Özgen, S. ve Sağsöz, A. (2010). Design Principles of Nature Friendly House in the Context of Vernacular Architecture of Eastern Blacksea Region. *Research Journal of International Studies*, sayı:17
- Tanoğlu, A. (1954). İskan coğrafyası: esas fikirler, problemler ve metod. *Türkiyat Mecmuası*.
- Taş, B. (2016). *Türkiye’nin kırsal yerleşmeleri*. Yeditepe Yayınevi.
- Tolun- Denker, B. (1977). *Yerleşme coğrafyası-kır yerleşmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. No: 2275, Coğrafya Enst. Yay. No: 93.
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye iskan coğrafyası-kır iskanı (köy-altı iskan şekilleri)*, İ.Ü. Edb. Fak. Yay:1283, Coğrafya Enst. Yay. No:49, İstanbul.
- Tunçel, H. (2016). “Bir İnsan-ı Selim, Prof. Dr. Azmi Özcan’a armağan”. R. Arıkan ve H. Demiryürek (ed.). *Coğrafya’da Yaylacılık Araştırmaları*. (s. 443-469). Lotus Yayınevi, No: 95, İstanbul.
- Üçışık Erbilin, S. (2019). “Türkiye’nin Yerleşme Coğrafyası”. N. Taşlıgil ve G. Şahin (ed.). *Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz kıyı dağlarında yaylalar ve yaylacılık*, Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No: 960, Fen Edebiyat Fak. Yay No: 105, Araştırma Serisi No: 75.
- Zorlu, T. Ve Faiz, S. (2012). Ekolojik Mimarlık: Doğu Karadeniz Kırsal Konutu. *Mimarlık*, 367.

MARKA NEFRETİ

Nilsun SARIYER¹

GİRİŞ

Tüketiciler, mal ve/veya hizmet satın alırken duygularının etkisi altında kalabilirler. Bu duygular arasında en önde geleni, marka ile geliştirdiği duygulardır. Tüketiciler, markaya karşı sevgi, beğenme gibi olumlu duygular duyuyorsa markayı satın almanın yanı sıra markaya sadakat, etrafındakilere tavsiye, markaya karşı çevresine referans olma eylemlerini de gerçekleştirirler. Ancak markaya karşı olumsuz duyguları varsa ürünü satın almama, ürün hakkında olumsuz konuşma, sinik davranışlar sergileme, markanın diğer ürünlerini almama gibi birçok farklı davranışta bulunabilirler. Günümüzde tüketicilerin birbirleriyle iletişiminin yaygınlaştığı gözönüne alındığında olumsuz duygular, işletmeler için tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. İşletmeler özellikle marka imajı ve itibarı açısından ciddi riskler taşıyan markaya karşı geliştirilen bu olumsuz duyguların önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Maalesef yine de tüketiciler, markaya karşı nefret gösterilerinde bulunmaktadırlar. Rekabetin şiddetli olması, tüketicilerin istedikleri ürüne ulaşmada sıkıntı yaşamamaları, markalarla ilgili bilgilere kolay ulaşmaları gibi birçok etken tüketicilerin alternatiflerini arttırdığı için nefret ettiği markadan vazgeçmesine neden olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada tüketicilerin yaşadıkları bir duygu olan marka nefreti konusu ele alınmıştır. Marka nefretinin nedenleri ve sonuçları da incelenmiştir.

NEFRET

Arapça “nafra” sözcüğünden türetilen (www.etimolojiturkce.com) nefret sözcüğünü Türk Dil Kurumu, bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Seydikemer Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Muhasebe ve Finans Yönetimi, 0000-0001-2345-6789, nilsunsariyer@mu.edu.tr.

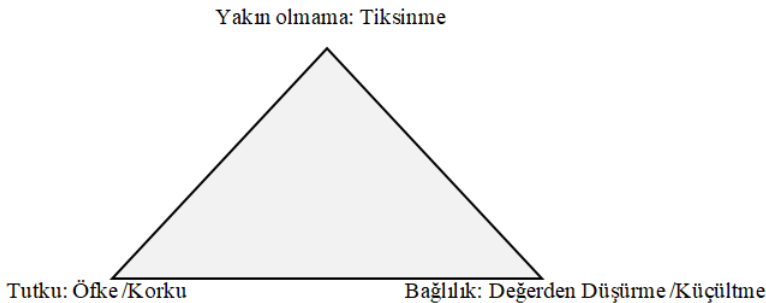
yönelik duygu ve tikslenme/tiksinti olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Nefret; olumsuzluk (öfke, hor görme, uzaklaşma, iğrenme, antipati, değersizleştirme, reddetme, itme, kızgınlık vb.) içeren duygulardır (Sternberg, 2003: 300). İçinde saldırganlık, yaralamak gibi şiddet içeren olumsuz ve olası tüm durumları barındırır (Yaşa ve Öksüz, 2020: 1386). Nefret, nesneye yönlendirilen doğal ve tehlikeli hislere sahip olma durumudur (Ben-Ze'ev, 2000: 381). Korku, öfke, tehlikeli olma ve genellikle bilinmeyen ancak insanın kendisinden farklı olanlara benzememesinden kaynaklanan ruh halidir (Karadeniz, 2012: 6). Bununla birlikte nefret duygusunun tüketicilerin algılarını şekillendirerek davranışlarını etkilediği de gözardı edilmemelidir (Nasab ve Abikari, 2018: 119). Bu nedenle nefret bir tutum olarak ele alınabilir (Ben-Ze'ev, 2000: 382).

Genellikle duygusal davranış olarak değerlendirilen nefret; insanın içinde bulunduğu çevrede öğretilen ve etrafındakilerden etkilenecek olaylar karşısında ortaya çıkan duygudur (Yaşa ve Öksüz, 2020: 1386). Ancak bir ideolojinin etrafında biçimlenirse zaman, birey ve gruplar kendileri ya da diğerlerinin ideolojileri tarafından belirlendiği şekli kabul etmeye başlarlar (Çayır, 2010: 48). Bu nedenle nefret duygusundan bahsedildiğinde sadece bireye zarar verme veya yok etmekten değil aynı zamanda diğerini değersizleştirmek ve küçümsemekten de söz edildiği unutulmamalıdır (Rempel ve Burris, 2005: 301). Aslında 1980'li yıllara kadar nefret tanımı, herhangi bir nesneye karşı oluşan düşmanlık hissi ve hoşlanmama olarak tarif edilmekteydi. Fakat 1986 yılında A.B.D.'de beyaz bir grup öğrencinin siyahi bir kişiye karşı saldırgan hareketlerinin haberlerde yayımlanması ile başlayan eylemler nefret tanımına ötekini değersizleştirmek ve küçümsemekle ilgili olma halini de eklemiştir (Sternberg, 2003: 303). Nefret duyan birey, nefret duyduğu şeyden uzaklaşır ve nefret duyduğu şeyi değersizleştirerek küçümsemeye başlar (Opatow, 2005: 131).

Sternberg (2003), nefretin farklı şekil ve farklı durumlarda ortaya çıkan birçok bileşeni olduğunu iddia etmektedir. Bu bileşenleri "Nefretin Boyutları" olarak adlandırmaktadır: Yakın Olmama (Tikslenme), Tutku (Öfke/Korku) ve Bağlılık (Değerden Düşürme/Küçümseme). Bu üç boyutun bir üçgen şeklinde olduğunu ifade eden Sternberg (2003), bu boyutları şöyle açıklamaktadır (Şekil 1):

- *Yakın Olmama (Tikslenme) Boyutu*: Bu boyut, bireyin diğer bireye karşı duygusal olarak uzaklığını ifade etmektedir. Birey, birisine karşı nefret duygusuna sahipse tikslenme de duyar. Bu nedenle ona karşı yakın davranmaz.
- *Tutku (Öfke/Korku) Boyutu*: Birey, birşeye karşı nefret duygusuna sahip ise büyük olasılıkla öfke duymaya başlayacaktır. Eğer korku duygusu da varsa nefret duyduğu şeyden (birey, nesne, olgu) kaçınmaya çalışacaktır. Hatta bu kaçınma tutku boyutunda olacaktır.
- *Bağlılık (Değerden Düşürme/Küçümseme) Boyutu*: Özellikle 1986 yılında A.B.D.'de yaşanan olaydan sonra gündeme gelmiştir. Nefret edilen şey değersizleştirilir ve aynı zamanda küçümsenir.

Zeki ve Romaya (2008) nefret üçgeninden yola çıkarak insanlar veya gruplar arasındaki nefreti açıklayan “Tutkulu Nefret Ölçeğini” geliştirmişlerdir. Aslında bu ölçek ve nefret üçgeni, psikoloji alanında bireylere yapılmak üzere ortaya atılmışlardır. Ancak marka nefreti çalışmalarında da kullanıldığı görülmektedir (Müftüoğlu ve Ünal, 2021: 43). Marka nefretinin tespit edilmesinin ilk adımlarda kullanılabilirler ama doğrudan marka nefretine uygulanması hala tartışılan bir konudur.

Şekil 1: Nefret Üçgeni

Kaynak: Sternberg, 2003: 307

MARKA NEFRETİ

Tüketicilerin marka ya da ürünle yaşadıkları olumsuzluk durumu, marka nefretinin kaynağıdır (Zarantonello vd., 2016: 12; Hegner vd., 2017: 14). Bu olumsuzluk, nefrete dönüşerek markaya yansımaktadır (Fournier, 1998: 45). Çünkü bireyler olumsuz olayları, olumlu olaylardan daha çok hatırlamaktadırlar (Zarantonello vd., 2016: 12). Bunun yanı sıra olumlu deneyimlerini pek fazla dile getirmezken yaşadıkları olumsuzlukları etrafındakilerle paylaşmayı tercih ederler (Baumeister vd., 2001:326). Bunlardan yola çıkıldığında; tüketicilerin marka nefreti yaşadıklarını etraflarındaki tüketicilere anlatmaları kaçınılmazdır. Bu nedenle öncelikle marka nefreti tanımı üzerinde durulmuştur.

Marka nefretini Bryson ve Atwal (2019), tüketicilerin bir markaya ilişkin olumsuz duygusal durumu; Küçük (2019), iğrenme, öfke, küçümseme, değer kaybetme ve küçülme gibi yoğun ve derinden tutulan olumsuz duygular sonucunda tüketicilerin bir markadan ve çağrışımlarından kopması; Delzen (2014), tüketicilerin bir markaya yönelik aşk gibi pozitif ve yoğun duygusallık yaşayabileceği gibi nefret ve iğrenme gibi tam tersi bir duyguya da sahip olma olasılığı; Carrol ve Ahuvia (2006), tüketici memnuniyetsizliği, markaya karşı olumsuz duygular, birey ile marka arasında oluşan negatif durumlar veya duygular, kişi ve marka arasında güçlü ve sürekli olan olumsuz yoğun duygular; Gregoire vd. (2009), markadan hoşlanmamaktan ziyade bir markaya yönelik daha yoğun olumsuz bir duygu olarak tanımlamaktadırlar. Bryson ve Atwal (2019), markaya karşı oluşturulan marka nefreti duygusunun içinde markadan kaçınma ve markaya ilişkin olumsuz ağızdan ağıza iletişimin olduğunu söylemektedirler. Küçük (2008) ise marka nefreti duygusunun içinde intikam arzusu

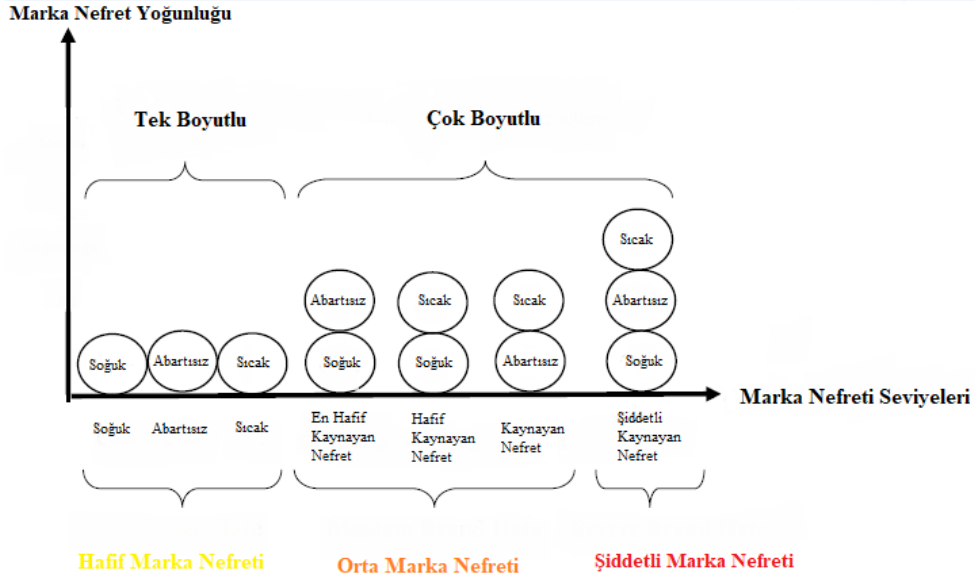
ve kaçınma arzusunun da olduğunu iddia etmektedir. Burada ifade edilen intikam arzusu, markayı satın almak ya da kullanmak nedeniyle ortaya çıkan zararın telafisi için işletmenin cezalandırılması olarak ifade edilmektedir. Örs ve Yiğit (2020), intikam arzusunun etrafındaki kişilere olumsuz konuşma, markayı reddetme ve markanın ürün ve/veya hizmetlerine karşı bilinçli bir şekilde zarar verme eğilimi olarak görüldüğünü söylemektedirler. Marka nefretinin içinde yer alan diğer arzu yani kaçınma arzusu, tüketicilerin yaşadıkları olumsuzluktan kaynaklanan marka ile etkileşimden kendilerini çekme düşüncesi olarak tarif edilmektedir (Zarantonello vd., 2016: 13). Johnson vd. (2011), marka nefretinin tüketicilerin bir markaya ilişkin oluşturdukları güçlü muhalefet olarak görmektedirler. Bu durumda markayla yaşanan olumsuz deneyim, tüketicide intikam duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Yine Zarantonello vd. (2016), utanç duygusunun da nefrete yol açabileceğini iddia etmektedirler. Hissedilen utanç, insanları nefret dolu davranışlara yönlendiren bir araç olarak kabul edilmektedir (Çavuşoğlu ve Demirağ, 2021: 117).

Güzel (2021), tüketicilerin markaya karşı geliştirdikleri olumsuz duyguların markayı engelleme veya markaya zarar vermeyi amaçlayan kasıtlı hareketler olduğunu ifade etmektedir. Bu kasıtlı hareketler, markalara karşı beslenen negatif hislerden ziyade daha kuvvetle yaşanan negatif duygulardır (Balıkçıoğlu ve Kıyak, 2019: 229). Hegner vd. (2019), daha önceden yaşanan olumsuzluk, ahlaki uyumsuzluk ve tüketicinin markayla uyum sağlayamamasının marka nefretinin oluşmasına ivme kazandırdığını belirtmektedirler. Romani vd. (2012), olumsuz deneyim yaşayanların şikâyet etme, markaya karşı kampanyalara katılma gibi eylemler gerçekleştirdiklerini saptamışlardır. Johnson vd. (2011) bu eylemlerin yanı sıra tüketicilerin tehdit, hırsızlık ve bilinçli olarak zarar verici eylemlerde bulunmak gibi yasa dışı eylemlere bile yöneldiklerini iddia etmişlerdir. Küçük (2016), marka nefretinin ortaya çıkma nedeninin markaların haksız ve adil olmayan uygulamalarına yönelik tüketici algıları olduğunu söylemektedir. Bu algılar, tüketicilerin bir marka karşısında hayal kırıklığına uğramalarına bunun sonucunda markaya karşı yoğun olumsuz duyguların oluşturmalarına, öfkelenmelerine ve markadan nefret etmelerine sebep olmaktadır. Markadan nefret etme, tüketicilerin markayı terk etmesi sonucunu doğurmaktadır (Küçük, 2016: 20). Görüldüğü gibi, burada Sternberg'in nefret üçgenindeki boyutlar (öfke, tikslenme, korku, aşağılama) ile karşı karşıya kalınmaktadır. Marka nefreti yaşayan birçok tüketici, markayı terk etme durumunu çok sık yaşamaktadır. Delzen (2014) marka nefretinin bir markayı sevmemenin daha ötesinde gerçekleşen bir duygu olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda marka nefreti, tüketici tercihlerinin “karanlık yüzü” olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Dalli vd., 2006: 91).

MARKA NEFRET YAPILARI

Marka nefreti, markaya yönelik güçlü olumsuz duygular olarak kavramlaştırılmaktadır. Bahsedilen bu duygular, ürün ya da markaya yönelik deneyimlerin (ilk kez yaşanan deneyimler ya da yeniden maruz kalınan kötü

deneyimler) bir uzantısı olabileceği gibi markaya ilişkin hiç deneyim yaşamadan (markayla ilgili olumsuz paylaşımlar içeren bir videonun izlenmesi, vlogger tarafından kötü lanse edilmesi ya da ağızdan ağıza iletişim) da oluşabilir (Zhang, 2017: 14). Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte tüketicilerin bilgi kaynaklarına erişim imkânının artması, tüketicilerin markaya ilişkin duygularının belirlenmesinde önemli bir etki yaratmaktadır. Romani vd. (2012) markalara karşı yoğun bir hoşnutsuzluk derecesinin var olduğunu söylemektedirler. Çünkü haberleşme dolayısıyla iletişim ve teknolojiye yaşanan yenilik ve gelişmeler tüketicilerin farkındalık düzeyini arttırmakta bunun sonucunda yaşanan olumsuzlukların dünyadaki birçok tüketiciye ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu durum markalara karşı yoğun olumsuz duygusal sorunlar yaşayan tüketici sayısında her geçen gün artış görülmesine neden olmaktadır (Bryson vd., 2013: 395). Küçük (2019), olumsuz duyguların (tiksinme, öfke, hor görme) her birinin çok katmanlı marka nefret yapısının bir alt boyutunu oluşturduğunu iddia etmektedir. Sternberg (2003) tarafından oluşturulan nefret üçgeni varsayımından yola çıkan Küçük (2019), tüketici marka nefret hiyerarşisini tek boyutlu ve çok boyutlu marka nefret yapısı şeklinde yapılandırmıştır. Küçük (2019), marka nefret yoğunluğu ve marka nefret seviyelerini dikkate alarak Şekil 2'yi oluşturmuştur. Şekilde marka nefret yapıları; tek boyutlu marka nefret yapıları ve çok boyutlu marka nefret yapıları olarak ele alınmaktadır.

Şekil 2: Marka Nefret Yapıları

Kaynak: Küçük, 2019: 433.

- *Tek Boyutlu Marka Nefret Yapıları:* Marka nefretinin tek bir hiyerarşik yapıdan oluştuğu nefret yapısı, tek boyutlu marka nefreti olarak ifade edilmektedir. Tek boyutlu marka nefret bileşeni, tüketiciler üstünde sınırlı olumsuz etkiye

sahiptir. Bundan dolayı hafif marka nefreti olarak adlandırılmaktadır (Küçük, 2019: 440). Bu marka nefret düzeyinde tek bir hiyerarşik nefret (soğuk, abartısız, sıcak) bulunmaktadır. Sözkonusu marka nefretinde en düşük seviye, soğuk marka nefreti seviyesidir. Soğuk marka nefreti, tüketicinin hayatındaki rolü ve kimliğinin değerini azaltarak markaya karşı mesafe koyma çabasını ifade etmektedir (Fetscherin, 2019: 120). Başka bir ifadeyle, soğuk marka nefretine sahip tüketici, markayı hayatından çıkartmaya başlar çıkartamıyorsa rakip ya da alternatif markalara yönelir. Hafif marka nefretinin ikinci seviyesi, abartısız marka nefreti olarak isimlendirilmektedir. Abartısız marka nefretinde tüketici olumsuz duygular ve davranışlardan dolayı markaya karşı tikslenme duymaya başlar. Bu marka nefretinde tüketici, abartısız bir şekilde markaya karşı satın alma isteği duymaz (Sternberg, 2003: 324). Markayı hatta ürünü kullanmaktan vazgeçebilir. Tek boyutlu marka nefret yapılarının üçüncüsü, sıcak marka nefretidir. Bu nefret yapısında tüketici markaya karşı aşırı öfke duymakta ve aynı zamanda saldırgan tepkiler göstermektedir. Bu marka nefretine sahip tüketiciler öfkenin yanısıra tehditkâr davranışlar içine de girebilir (Fetscherin, 2019: 120). Eğer çevrelerinde benzer nefret duygularına sahip tüketiciler varsa sinizme doğru giden eylemlerde de bulunabilirler.

- Çok Boyutlu Marka Nefret Yapıları: Marka nefreti farklı (iki ya da üç) katmanlarda bir arada görülebilir. İki marka nefreti birlikte gerçekleşirse orta marka nefreti, üç marka nefreti birlikte gerçekleşirse şiddetli marka nefretinden bahsedilmektedir (Küçük, 2016: 32). Soğuk marka nefreti ile abartısız marka nefreti birlikte görülürse en hafif kaynayan marka nefreti; soğuk marka nefreti ile sıcak marka nefreti birlikte görülürse hafif kaynayan marka nefreti; abartısız marka nefreti ile sıcak marka nefreti birlikte görülürse kaynayan marka nefreti ortaya çıkmaktadır (Şekil 2). Bunlar orta marka nefret düzeyleri olarak kabul edilmektedir (Sternberg, 2003: 325).

Eğer soğuk, abartısız ve sıcak marka nefreti birlikte olursa şiddetli kaynayan marka nefreti olarak adlandırılır. Bu marka nefreti, marka nefret bileşenlerinin tümünü içerdiği için aşırı düzeyde tüketici nefretini yansıtmaktadır (Küçük, 2019: 441). Bu marka nefret yapısına sahip tüketiciler oldukça tehlikeli olabilirler. Hafif marka nefretinde tüketiciler sessiz protesto yapma gibi eylemlerde bulunurken şiddetli marka nefreti düzeyinde mağdur edici ve şiddet içeren eylemler gerçekleştirebilirler (Frankfurt, 1971: 9).

Marka nefret yapılarını Küçük (2019), tutumsal marka nefreti ve davranışsal marka nefreti olarak da ikiye ayırmıştır. Tutumsal marka nefretine sahip tüketiciler, bu duyguyu yakın çevreleriyle paylaşırlar. Ya da kimseyle paylaşmadan kendi içlerinde tutarlar. Tutumsal marka nefretinde tüketiciler, pasif bir davranış sergilerler. İşletmeler, bu tüketiciyi kaybederler. Çünkü bu tüketiciler sessiz kalarak işletmeyi ya da markayı terk etmeyi seçmektedirler. İşletmelerin bu tüketicileri konuşturmak için farklı yöntemler (müşteri destek hatları, şikayet kutuları, şikayet hatları, çağrı

merkezleri gibi) oluşturmaları gerekir. Davranışsal marka nefreti ise marka nefretini yüksek sesle telaffuz etmek olarak ifade edilebilir. Bir marka nefret sitesine sahip olmak, nefret grubu tartışmalarına katılmak, marka hakkında üçüncü taraf şikâyet sitelerine şikâyetler göndermek veya marka karıştıldığını aktivist boyutlardaki davranışlarla göstermek gibi davranışlar, davranışsal göstergelerdir (Çavuşoğlu, 2021: 264). İşletmeler açısından davranışsal marka nefretine sahip tüketiciler, oldukça tehlikelidirler. Bu tüketiciler sinik davranışlar sergileyerek markaya karşı boykotlar, eylemler vb. faaliyetler içine girebilirler. Hatta işletmelere saldırgan davranışlar gösterebilirler. Bu nedenle işletmeler, tüketicilerinin nefret duygularının davranışsal boyuta dönüşmeden önlem almaları gerekir.

MARKA NEFRETİNİN NEDENLERİ

Marka nefretine sebep olan unsurlar ele alınarak marka nefretinin kaynakları belirlenmelidir. Böylece tüketicilerin marka, işletme ya da ürüne karşı negatifik yaşamaya neden başladığı ortaya çıkartılabilir. Marka nefretinin nedenlerini araştıran birçok çalışmada farklı sonuçlar saptanmıştır. Hegner vd. (2017), marka nefretinin olumsuz geçmiş deneyim, sembolik uyumsuzluk ve ideolojik uyumsuzluk tarafından tetiklendiğini; Shoja ve Sadegh Vaziri (2018), olumsuz geçmiş deneyimler ve ideolojik çatışmalardan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Günaydın ve Yıldız (2021), kaçınmanın marka nefretine yol açtığını saptamışlardır. Bu araştırmalar dikkate alınarak marka nefretinin nedenleri geçmiş olumsuz deneyimler, sembolik uyumsuzluklar ve ideolojik uyumsuzluklar olarak ayrı ayrı ele alınmıştır.

- *Geçmiş Olumsuz Deneyimler:* Tüketicilerin markayla ilgili yaşadıkları olumsuzluklar, marka nefretinin ilk nedenidir. Çünkü tüketiciler olumsuz deneyimleri daha çok hatırlarlar. Ürünün beklenen faydayı sağlayamaması, ürüne verilen paranın karşılığını alamama, müşteri hizmeti ile ilgili yaşanan olumsuzluklar, menşe ülke nedeniyle ortaya çıkan sıkıntılar gibi yaşanan olumsuz deneyimler tüketicinin zihninde yer alır (Bryson vd., 2013: 176). Özellikle tüketicinin üründen beklediği kalite ile algıladığı kalite arasında olumsuz yönde uyumsuzluk varsa marka nefretinin ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Tüketici, markayı gördüğü an bu olumsuzluğu hemen hatırlar. Bu nedenle işletmelerin olumsuzluk yaşanmaması için her türlü önlemi alması önemlidir. Mesela, reklamlarda gösterilen ürün ile satışa sunulan ürünün aynı boyutta olması, aynı özelliklere sahip olması, vaat edilen fonksiyonların gerçekleşmesi gibi. Ancak yine de tüketici açısından bir olumsuzluk yaşanıyor ise işletmenin bu olumsuzluğu maddi ya da manevi olarak telafi etmesi önemlidir. Çoğu zaman yaşanan kötü deneyim nedeniyle tüketiciden özür dilenmesi tüketicinin bu olumsuzluğu unutarak işletme için olumlu düşünmeye başlamasına sebep olmaktadır. Çünkü işletme markayı arkalamıştır. Ayrıca tüketicilerin bir kısmı ürün ile ilgili yaşadıkları olumsuz deneyimi tüm markalara aktarma durumunu da yaşarlar. Bu nedenle ürün nefreti ve marka nefreti arasındaki farka da dikkat etmek gerekir. Tüketicinin

ürüne karşı geliştirdiği nefret duygusu ürün nefretidir. Ne yazık ki, ürün nefreti olan tüketici farklı marka isimleri taşısa da ürünü satın almayı reddedebilir. Mesela, Türk kahvesi makinası ile yapılan kahveyi beğenmeyen bir tüketici, Türk kahvesinin sadece cezvede yapılacağı fikrini geliştirerek Türk kahvesi makinasına karşı ürün nefreti geliştirebilir. Ama farklı markalarda farklı özelliklere sahip Türk kahvesi makinalarını denediğinde sadece ilk deneyimindeki markaya karşı nefret duyması gerektiğini düşünebilir. Görüleceği gibi, ürün nefreti yaşanmış bir ürün diğer tüm markaları da etkilemektedir. Bununla birlikte tüketici bir markaya karşı nefret geliştirmişse bu markanın tüm farklı ürünlerini de satın almaktan imtina edebilir. Bundan dolayı birçok işletme pazara farklı markalarla girmeyi tercih etmektedirler.

- *Sembolik Uyumsuzluk:* Sembolik uyumsuzluk, tüketicilerin satın aldıkları marka ile kendi benlikleri arasındaki uyumsuzluktur. Tüketicilerin ihtiyaç duydukları ve benimsedikleri görüntü ile markanın sahip olduğu görüntü örtüşmezse sembolik uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Mesela, ucuz olarak konumlanan bir markanın kendini varlıklı olarak gören ya da göstermek isteyen bir tüketici tarafından satın alınmaması gibi. Tüketiciler toplumda olmak istedikleri yere göre satın alma eylemini gerçekleştirmeye çalışırlar. Gösterişçi tüketim olarak ifade edilen bu durum ile uyumlu oldukları sürece markaya karşı olumlu duygular beslerler. Mesela, prestijli bir otomobil markası satın alan tüketici, bu markaya karşı olumlu duygular içindedir. Ama markanın sembolik anlamı ile tüketicinin benliği uyumlu değilse marka nefreti görülebilir. Tüketicilerin birçoğu, benlik yapılarının özgünlüğünü korumak amacıyla kendileriyle uyumsuz olduğunu düşündükleri markaları tüketmezler (Hogg ve Banister, 2001: 99). Görüleceği gibi, bu uyumsuzlukta daha ziyade tüketicinin zihninde markanın konumlandırılması önemlidir. Bu uyumsuzluk tüketiciden tüketiciye değişebilir. Bir tüketici aynı markaya karşı olumlu duygular beslerken diğer tüketici sembolik uyumsuzluktan dolayı markadan nefret edebilir.
- *İdeolojik uyumsuzluk:* Tüketicilerin marka hakkında hukuki, sosyal ve ahlaki yönden yanlış uygulamaları olduğuna dair inançları varsa ideolojik uyumsuzluktan bahsedilebilir (Hegner vd., 2017: 21). Bu uyumsuzluğun ortaya çıkma nedeni, genellikle markaların tüketicilere karşı olan sorumluluklarını yerine getirmemesi olarak ifade edilmektedir. İdeolojik uyumsuzluk, tüketicilerin bireysel beklentilerinden ziyade toplumsal hareketlerle desteklenen belirli markalardan nefret etmenin bir gereklilik olarak düşünülmesinden kaynaklanan nefret duygusudur. Boykotlar, engellemeler gibi tüketici gruplarıyla gerçekleştirilen hareketlerden kaynaklanıyor olabilir. Ya da menşe ülke karşıtlığı nedeniyle ortaya çıkan nefret uyumsuzluğu ideolojik uyumsuzluk sebebidir (Lee vd., 2009: 174). Bu nefret uyumsuzluğu; genellikle global markaların çevreye verdikleri zarar,

dünya tüketicisini zararlı ürünlere alıştırmaları, ırkçılık yapmaları gibi birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle sivil toplum kuruluşları ya da tüketici örgütleri ile yapılan birçok eylemde ideolojik uyumsuzluğa konu olan markalar teşhir edilmektedirler. Birçok tüketici de bu markaları satın almayı tercih etmemektedir.

MARKA NEFRETİNİN SONUÇLARI

Tüketiciler marka nefretinin düzeyine göre farklı eylemler gösterebilirler. Ajzen (1991) tüketicilerin marka nefreti yoğunluğunun tüketicilerin ilkeleri, değerleri, davranışlarına göre değişebileceğini söylemektedir. Hegner vd. (2017), marka nefretinin üç davranışsal sonucu olduğunu ifade etmektedir: Markadan Kaçınma, Negatif Ağızdan Ağıza İletişim, Marka Misillemesi. Shoja vd. (2018), tüketicilerin markadan kaçınması, markaya yönelik desteği azaltması ya da durdurması, negatif ağızdan ağıza iletişim, şikâyet ve markadan intikam alma olarak beş farklı sonuçtan bahsetmektedirler. Günaydın ve Yıldız (2021), marka nefreti duygusuna sahip tüketicilerin intikam, elektronik olumsuz ağızdan ağıza pazarlama ve marka değiştirme niyetinde olduğunu söylemektedirler. Sampedro (2017) marka nefretinin sonuçlarını markaya karşı en az zararlı davranıştan en fazla zararlı davranışa göre sıralamaktadır. Bunlar; markadan kaçınma, özel şikâyet, kamu şikâyeti ve marka intikamıdır. Yapılan çalışmalar gözönüne alındığında marka nefreti sonuçlarının aşağıdaki beş başlık altında toplanabileceği görülmektedir.

- *Markadan Kaçınma*: Marka nefreti olan tüketicilerin bu markaya karşı geliştirdikleri tutum ve davranışlar markadan kaçınmadır. Lee vd. (2009), tüketicilerin bilinçli olarak bir markadan uzak durmalarını marka kaçınma olarak adlandırmışlardır. Markadan kaçınma, tüketim karşıtlığı davranışının kişisel endişelerle belirli bir ürün ya da markaya yönelmiş tepkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Iyer ve Muncy, 2009: 163). Marka kaçınmada tüketicilerin diğer tüketicilerin kararlarını etkilemeleri söz konusu değildir. Bununla birlikte kendi kararlarına da başkalarını dâhil etmezler. Bundan dolayı marka kaçınma, marka nefretinin en hafif sonuçlarından biridir. Marka kaçınmada tüketicinin pasif davranış göstermesinden bahsedilebilir. Fakat marka kaçınmasının en kötü tarafı, tüketicinin kaybedilmiş bir tüketici olmasıdır (Delzen, 2014: 23). Çünkü tüketici çok zorunlu olmadıkça nefret duygusunun var olduğu ve satın almaktan kaçındığı markayı bir daha tercih etmez.
- *İntikam Alma İsteği*: Marka nefreti duyan tüketiciler, bu markayı cezalandırmak amacıyla bir eylemde bulunmak isteyebilirler. Genellikle bu eylem, intikam şeklinde ortaya çıkar (Elliott vd., 1996). Markadan kaçınmada tüketiciler pasif iken intikam alma isteğinde tüketicilerin aktif davranış gösterdikleri söylenebilir (Zourrig vd., 2009). Özellikle marka, tüketicilerin yaşadığı olumsuzlukları bertaraf edemezse tüketicilerde intikam alma isteğinin arttığı görülmektedir (Halley, 1996: 22). Tabiki bahsedilen Bechwati ve Morrin

(2003)'nin ifade ettiği tüketici intikamıdır. Tüketici intikamı, tüketicilerin olumsuz deneyimlerinden kaynaklanan tüketicinin işletmeye zarar verme arzusunun içeren misilleme duygusudur (Çıldırım ve Ağlargoç, 2021: 39). Maalesef intikam alma isteği, marka nefretinin en güçlü sonuçları arasındadır. Tüketiciler, nefret duydukları markadan öç alabilmek için harekete geçerler. Bu nedenle intikam alma isteği hem direkt harekete geçme hem de aktif bir marka nefreti sonucu olarak değerlendirilebilir (Sampedro, 2017: 27). Hatta Sternberg (2003), marka nefret duygusunun öç alma güdüsünden beslendiğini savunmaktadır. Grégoire vd. (2010) ise tüketicilerin, markaların onlara yaşattıkları zarar karşısında, markalardan öç almak için onları cezalandırmak ve bilinçli bir şekilde zarar vermek istediklerinden bahsetmektedirler.

- *Markaya Karşı Sinik Davranış Gösterme:* Nefret edilen markaya karşı bir başka sonuç, tüketicilerin bu markaya karşı sinik davranışlar göstermesidir. Tüketici sinizmi, tüketicinin işletmeye karşı takındığı olumsuz davranışlardır. Sinizmde tüketiciler, işletmelerin kendilerini zarara uğratacak gizli niyetleri olduğuna inanırlar (Oudou ve Pechpeyrou, 2011: 1802). Gizli niyetlerin nedeni ise tüketicilerin gözardı edilerek işletmelerin kendi menfaatlerini ön planda tutmaları olarak gösterilmektedir (Dolen vd., 2012: 306). Marka nefretine sahip tüketicilerin sinizme yönelik davranışlar göstermelerinde markaların tüketici faydasına önem vermemesi, tüketicilerin iyi niyetlerini suiistimal etmeleri ve tüketicilerin kandırılması gibi nedenler yatmaktadır (Amezcuca ve Quintanilla, 2016: 291). Bu durumda tüketiciler, markalara karşı farklı eylemler gerçekleştirebilirler. Mesela; nefret ettiği markalara karşı eylem grupları oluşturmak ya da var olan gruplara katılmak. Böylece tüketiciler aynı duyguya sahip tüketicilerle toplu hareket etme imkânına sahip olurlar. Özellikle çevrimiçi ortamlarda ya da sosyal medya alanlarında bu tür grupları oluşturmak ya da katılmak kolaydır. Tüketicilerin markaya karşı gösterdikleri diğer sinik davranışlar, markayı protesto etmek, sabote etmek ya da boykot etmektir.
- *Şikâyet:* Müşteri açısından şikâyet, satın aldığı ürün, marka vb. herşey ile ilgili biriktirmiş olduğu problemlerin bir göstergesidir. Müşteri, markayı satın alıp kullandıktan sonra değerlendirme yapar. Eğer markadan memnun kalmazsa şikâyet eder. Aslında müşteri şikâyeti, müşteriden gelen bilgi olarak değerlendirildiğinde oldukça önemlidir. Tüketici, işletmeye aksayan ya da eksik olan yanını düzeltme fırsatı vermektedir. Fedakârlıklarının (para, zaman, çaba gibi) karşılığını alamadığını işletmeye söylemektedir. Bunu da şikâyet eylemi ile ifade etmektedir. Bu davranış şekline, müşteri şikâyet davranışı adı verilmektedir. Başka bir ifadeyle müşteri şikâyet davranışı, müşterilerin tüketim tecrübelerini gözönüne alarak yaptıkları değerlendirmenin bir eyleme dönüşmesidir (Sarıyer, 2021: 339). Müşterinin tatminsizliğine bağlı olarak gösterdiği davranış şekli olarak da tarif edilebilir (Kılıç, 1993: 23). Markadan

nefret eden tüketiciler, şikâyet ederek kendi yaşadıkları olumsuzlukları çözmeye çalışırlar. Diğer taraftan bu nefreti herkesin duymasını istedikleri için de şikâyet ederler. Özellikle üçüncü taraflara iletilen şikâyetler, marka nefretinin dış dünyaya gösterilmesidir. Tüketiciler, yasal yollar ile işletmeye dava açma veya şikâyet çözme misyonunu üstlenmiş kurumlara yönelme davranışları gösterirler. Bu marka nefret sonucu da aktif bir davranış olarak değerlendirilebilir. Şikâyetlerin diğer bir önemi de resmi yollarla ya da bu konuda etkili kurumlar aracılığıyla marka nefretinin yasal olarak ifade edilmesinin sağlanmasıdır.

- *Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim*: Olumsuz ağızdan ağıza iletişim, tüketicilerin marka nefretini başkalarıyla paylaşmalarını tetikleyen bir marka nefret sonucudur. Bu paylaşım tüketicilerin etrafındakilerle yapacağı doğrudan paylaşım olabileceği gibi herhangi ilişkisinin olmadığı ve tanımadığı tüketicilerle olan dolaylı paylaşımı da kapsar (Delzen, 2014: 32). Baumeister vd. (2001)'e göre insanlar, olumsuz tecrübelerini olumlularından daha fazla paylaşmayı tercih etmektedirler. Tüketicilerin marka nefretlerini tüketicilere aktarmasının başlıca nedeni, markayla olan olumsuz deneyimleri hakkında başkalarını uyarmak istemeleri ve bunun yayılımını sağlamaktır. Fetscherin (2019), olumsuz ağızdan ağıza iletişimin tiksintmeyi tetikleyen bir nefret türü olduğunu ifade etmiştir. Son dönemde internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması birlikte olumsuz ağızdan ağıza iletişim (virütik pazarlama, virüs pazarlama) oldukça artmıştır. Artık tüketiciler, marka nefretlerini etraflarındaki yakınlarına değil herkese yaymaya başlamışlardır. Yani, marka kaçınımda kendilerine sakladıkları marka nefretini olumsuz ağızdan ağıza iletişimde herkesle paylaşmaktadırlar. Bu iletişim şeklini çoklu nefret türlerinden şiddetli kaynayan nefret (iğrenme, horlama, öfke) olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca olumsuz ağızdan ağıza iletişim kamuoyuna aktarılan en uygun nefret türüdür (Çıldırım ve Ağlargöz, 2021: 41). Günümüzde internet, bilgisayar ve cep telefonlarının etkin kullanımı buna ek olarak tüketicilerin birçoğunun çevrimiçi olması, yeni bir tüketici davranışını ortaya çıkarmıştır. Siber zorbalık olarak adlandırılan bu tüketici davranışı, olumsuzluktan öte düşmanca davranışı ifade eden bir ağızdan ağıza iletişim şeklidir (Archer ve Coyne, 2005: 220). Tüketiciler siber zorbalık ile diğer tüketicilere marka nefretlerini aktarmaktadırlar. Tüketici marka zorbalık davranışı terimiyle de ifade edilen siber zorbalık, bir tüketicinin başka bir tüketiciyi veya markanın kendisini taciz etmesidir (Breitsohl vd., 2018: 301). Breitsohl vd. (2018), siber zorbalık davranışlarını iki başlık altında sınıflandırmaktadır. İlk grupta, tacizler, dışlama ve alay etme yer almaktadır. İkinci grupta, trolleme, eleştiri ve kamuflaj yer almaktadır. Archer ve Coyne (2005) siber zorbalık davranışlarını düşmanca olan marka zorbalığı, düşmanca olmayan marka zorbalığı ve belirtisiz niyet olarak

açıklamaktadır. Tüketici marka zorbalığının düşmanca olan türlerine taciz, trolleme ve dışlama davranışlarını katmaktadırlar. Taciz, tüketicinin marka ya da marka kullanıcısı ile alay etmek ya da aşağılamak niyetiyle olumsuz mesaj göndermesidir. Tüketiciler üstünde olumsuzluk oluşturmak ve işletmenin itibarını zedelemek amacıyla yapılır (Dijkmans vd., 2015: 642). Trolleme, marka destekçisi olanları kışkırtmak amacıyla anlamsız, anlamsız veya yerinde olmayan mesaj yayımlanmasıdır (Buckels vd., 2014: 99). Dışlama, tüketici yorumlarını görmezden gelmektir. Dışlamada sözel olmayan, dolaylı, düşmanca bir siber zorbalıktan bahsedilebilir (Breitsohl vd., 2018). Tüketici marka zorbalığının düşmanca olmayan türleri ise eleştiri ve alay etmedir. Eleştiri, tüketicinin art niyeti olmaksızın markaya destek olanlarla çelişen mesajlar gönderilmesidir. Eleştiride tüketicinin markayı zarara uğratma ya da bilinçli zarar verme durumu yoktur. Hatta eleştirinin yapıcı yönü olduğunu iddia edenler bulunmaktadır (Çıldırım ve Ağlargöz, 2021: 42). Alay etme (mizah temelli) ise tüketicinin marka ya da markayı destekleyenlere mizahi olarak olumsuz bir yorum yapmasıdır. Alay etmede markaya ilişkin komik bir yorum paylaşılmaktadır (Wooten, 2006: 192). Tüketici marka zorbalığının belirtisiz niyet türü, kamufraj olarak adlandırılmaktadır (Shapiro vd., 1991: 451). Kamufrajda tüketicinin düşman mı dost mu olduğu belli değildir. Ancak amacı, marka nefretini yaymaktır. Son dönemlerde çok sık karşılaşılan siber zorbalıkta özellikle sahte haberler, marka hakkında söylentiler, marka nefret ilanları gibi birçok farklı eylem gerçekleştirilmektedir.

- *Markayı Reddetme*: Tüketicilerin bir kısmı olumsuzluk yaşadıkları markalara karşı daha kesin bir tepki verme eğilimindedirler. Bu tepki tüketicinin markayı bir daha satın almamak üzere marka ile olan ilişkisini sonlandırmasıdır (Hirschman, 1970: 53). Markayı reddetme, marka kaçınması yaşayan tüketicilerin son aşaması gibi düşünülebilir. Bununla beraber markayı reddetme ile markadan çıkma kavramlarının farkını açıklamak da yerinde olacaktır. Markayı reddetmek, markadan çıkmaktan daha güçlü bir kavramdır. Markayı reddetme, kasten ve bilinçli bir şekilde markayı bırakmayı onaylamaktır (Lee vd., 2009: 170). Markadan çıkma eyleminde bu kadar kesin bir durum yoktur. Tüketici isterse yeniden markaya dönebilir. Marka reddi genellikle marka değiştirme ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Marka değiştirmede tüketicinin rakip markaya kaymasından bahsedilirken markayı reddetmede tüketici nefret duyduğu markanın hiçbir ürününü almamaktadır (Oliva vd., 1992: 89). Marka reddi de marka kaçınma gibi pasif bir tüketici davranışıdır. Tüketici, markaya duyduğu nefretten dolayı markayı zihninden çıkarmaktadır. Bu şekilde kaybedilen tüketicilerin geri kazanılması oldukça zordur. Bu müşteriler, kaybedilmiş müşterilerdir.

SONUÇ

Tüketiciler, satın aldıkları markaya karşı olumlu ya da olumsuz duygular beslerler. Markalara karşı olumsuz duyguları ifade eden marka nefreti, özellikle web 3.0'ın hayata girmesiyle birlikte tüketiciler tarafından daha fazla dillendirilmeye başlamıştır. Bu yüzden işletmeler tarafından ayrıca dikkate alınmaya başlanan bir konudur. Çünkü marka nefretini özellikle internet ya da sosyal medya uygulamalarında konuşan tüketici sayısındaki artış, kartopu gibi büyüyerek işletmeleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bununla birlikte birbirini tetikleyen tüketiciler, işletmelerin itibarını ve imajını olumsuz yönde etkilemektedirler.

Tüketicilerin satın aldıkları ya da kullandıkları markalara karşı geliştirdikleri marka nefret yapıları, tek boyutlu ya da çok boyutlu olabilir. Marka nefret yoğunluğu ve marka nefret seviyeleri dikkate alınarak marka nefret yapıları oluşturulabilir. Tek boyutlu marka nefret bileşeni, hafif marka nefreti olarak ifade edilmektedir. Bu nefret düzeyinde tek bir hiyerarşik nefret (soğuk, abartısız, sıcak) bulunmaktadır. Marka nefreti farklı (iki ya da üç) katmanlarda da bir arada görülebilir. İki marka nefreti birlikte gerçekleşirse orta marka nefreti, üç marka nefreti birlikte gerçekleşirse şiddetli marka nefreti sözkonusudur. Soğuk, abartısız ve sıcak çoklu marka nefreti birlikte oluşursa şiddetli kaynayan marka nefreti görülebilir. Bu nefret yapıları tüketicilerin nefret düzeylerini gösterdiği için işletmelerin tüketicileri kazanmak amacıyla ne tür çalışmalar yapması gerektiğini göstermektedirler.

Marka nefretine tüketicilerin yaşadıkları geçmiş olumsuz deneyimler, sembolik uyumsuzluk ve ideolojik uyumsuzluk neden olarak söylenebilir. Bunlardan kaynaklanan marka nefreti sonucunda tüketiciler; markadan kaçınma, intikam alma isteği, markaya karşı sinik davranış gösterme, şikâyet etme, olumsuz ağızdan ağıza iletişim ve markayı reddetme davranışları gösterebilirler. Bu davranışların bir kısmında tüketiciler pasif davranış içinde iken birçoğunda aktif davranış sergilemektedirler. Özellikle tüketiciler internet ve sosyal medya aracılığıyla nefret duygularını aktivist olarak diğer tüketicilerle paylaşmaktadırlar. Çünkü tüketiciler güven duyduğu ve arkalandığına inanmak istediği için satın aldığı markalı ürünlerden beklentileri karşılanmamıştır. Bundan dolayı nefretlerini diğer tüketicilere de açıklamak istemektedirler. İşletmeler ise bu davranışlardan olumsuz etkilenmektedirler. Ancak bu olumsuzluğu en aza indirmeleri için tüketicilerle iletişim kurmaları gerekmektedir. Bu maksatla marka nefreti oluşmasını önleyici tedbirler alabilirler. Mesela, markadan hafif marka nefreti oluşmaya başlayacağı düşünüldükçe tüketicilerinden geri bildirim alabilirler. Bununla birlikte marka nefreti yoğunlaşmaya başlayan tüketiciler için bu duygunun çok boyutlu marka nefreti oluşturmasına izin vermeden sadakat çalışmaları (puan, kupon vb.) ya da nefret oluşmaya başlandı ise telafi çalışmaları (maddi ya da manevi) yapmaları ve tüketiciyi memnun etmeleri gerekir. Çünkü tüketici kaybedilirse bir daha kazanılması çok zordur. Bu nedenle nefret duygusu oluşmasına engelleyici çalışmalar yaparak

marka nefreti duyulmasının önüne geçilebilir. Unutulmaması gereken konu, marka nefretinin oluşmaya başladığında bunu engelleyebilmektir.

Bu çalışmada marka nefreti ele alınarak marka nefretinin tanımı, yapısı, ortaya çıkma nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. Özellikle işletmeler açısından marka nefreti önemlidir. Çünkü üründen memnun olmayan, markadan beklediğini elde edemeyen, nefret duygusu gelişen tüketiciler çok rahatlıkla bunu herkesle paylaşmaktadırlar. Bu durumda işletme aniden çok sayıda kendisine nefret duyan müşterilere sahip olmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde bu durum oldukça tehlikelidir. Tüketicilerin birçoğu hemen diğer markaya kaymaktadırlar. İşte bu nedenle işletmelerin marka nefreti konusuna ayrıca önem vermesi ve bu duygunun olduğu tüketicilerin dışarda konuşmasından önce işletmeye konuşmasını sağlamaları ve bu duyguyu engelleyecek faaliyetler yapmaları önerilmektedir. Bunun için tüketicilerin sorunlarını anlatacakları tüketici iletişim merkezleri kurmaları önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ahuvia, A.C. (2005). Beyond The Extended Self: Loved Objects And Consumers' Identity Narratives, *Journal of Consumer Research*, 22(1), 171-84.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Amezcuca, B. ve Quintanilla, C. (2016). When eWOM Becomes Cynical, *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 290-298.
- Archer, J. ve Coyne, S. M. (2005). An Integrated Review of Indirect, Relational, and Social Aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), 212-230.
- Balıkçoğlu, B. ve Kıyak, F. M. (2019). Marka Nefretinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Antakya'da Görgül Bir Çalışma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 225-243.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C. ve Vohs, K. D. (2001). Bad is Stronger than Good. *Review of General Psychology*, 5, 323-370.
- Bechwati, N. N. ve Morrin, M. (2003). Outraged Consumers: Getting Even at The Expense of Getting A Good Deal. *Journal of Consumer Psychology*, 13(4), 440-453.
- Ben-Ze'ev, A. (2000). *The subtlety of emotions*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Breitsohl, J., Roschk, H. ve Feyertag, C. (2018). Consumer Brand Bullying Behaviour in Online Communities of Service Firms içinde M. Bruhn, ve K. Hadwich (eds) *Service Business Development*, (s. 289-312). Wiesbaden: Springer Gabler.
- Bryson, D. ve Atwal, G. (2019). Brand Hate: The Case of Starbucks in France. *British Food Journal*, 121(1), 172-182.
- Bryson, D., Atwal, G. ve Dreissig, M. (2010). Brand Hate is More Than Just a Feeling, *ADMAP*, 32-33.
- Buckels, E. E., Trapnell, P. D. ve Paulhus, D. L. (2014). Trolls Just Want to Have Fun. *Personality And Individual Differences*, 67, 97-102.
- Carroll, B. A. ve Ahuvia, A. C. (2006). Some Antecedents and Outcomes of Brand Love. *Marketing Letters*, 17(2), 79-89.
- Çavuşoğlu, S. ve Demirağ, B. (2021). Marka Nefretinin Negatif Ağızdan Ağıza İletişim ve Tekrar Satın Almama Niyetine Olan Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 261-275.
- Çayır, K. (2010). Ayrımcılığın Sosyolojisi ve Türkiye Toplumunda içinde A. Çavdar ve A. B. Yıldırım (Editörler), *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* (s. 45-54). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Çıldırım, Ö. ve Ağlaröz, F. (2021). Dijital Çağda Marka Nefretinin Sonuçları. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 36-63.
- Dalli, D., Romani, S. ve Gistri, G. (2007) The Brand Dislike Construct: Scale Development and Application to Actual Brands içinde G. Fitzsimons ve V. Morwitz (Eds), *Advances in Consumer Research*, (s. 86-95) Duluth, MN: Association for Consumer Research.
- Delzen, M. V. (2014). Identifying the Motives and Behaviors of Brand Hate. Yüksek Lisans Tezi. Enschede: University of Twente.
- Dijkmans, C., Kerkhof, P., Büyükcan-Tetik, A. ve Beukeboom, C.J. (2015). Online Conversation and Corporate Reputation: A Two-Wave Longitudinal Study on The Effects of Exposure to The Social Media Activities of A Highly Interactive Company. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(6), 632-648.
- Dolen, W. M., De Cremer, D. ve De Ruyter, K. (2012). Consumer Cynicism Toward Collective Buying: The Interplay of Others' Outcomes, Social Value Orientation, and Mood, *Psychology & Marketing*, 29(5), 306-321.
- Etimoloji Türkçe; (2019), <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/nefret>, (E. T.: 14.01.2022).
- Fetscherin, M. (2019). The Five Types of Brand Hate: How They Affect Consumer Behavior. *Journal of Business Research*, 101, 116-127.

- Fournier, S. (1998). Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research". *Journal of Consumer Research*, 24, 343-373.
- Frankfurt, H. G. (1971). Freedom of The Will and The Concept of A Person. *The Journal of Philosophy*, 68(1) January, 5-20.
- Grégoire, Y., Laufer, D. ve Tripp, T. M. (2010). A Comprehensive Model of Customer Direct and Indirect Revenge: Understanding The Effects of Perceived Greed and Customer Power. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(6), 738-758.
- Günaydin, R. ve Yıldız, E. (2021). Determining the Motives and Behaviors of Brand Hate içinde *Handbook of Research on Applied AI for International Business and Marketing Applications* (s.474-498) IGI Global.
- Güzel, L.(2021). Turistik Ürünlerde Oluşan Marka Nefreti Bağlamında Marka Kaçınmasının Destinasyon Tercihlerine Etkisi; Online Rezervasyon Siteleri Üzerine Bir Çalışma. *Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Haley, E. (1996). Exploring The Construct of Organization As Source: Consumers' Understandings of Organizational Sponsorship of Advocacy Advertising. *Journal of Advertising*, 25(2), 19-35.
- Hegner, S., Fetscherin, M. ve Delzen, M. V. (2017). Determinants and Outcomes of Brand Hate. *Journal of Product & Brand Management*, 26(1),13-25.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, London: Harvard University Press.
- Hogg, M. K. ve Banister, E. N. (2001). Dislikes, Distastes And The Undesired Self: Conceptualising and Exploring The Role of The Undesired End State in Consumer Experience. *Journal of Marketing Management*, 17(1-2), 73-104.
- Iyer, R. ve Muncy, J. A. (2009). Purpose And Object Of Anti-Consumption. *Journal of Business Research*, 62, 160–168.
- Johnson, R. A., Matear, M. ve Thompson, M. (2011). A Coal in The Heart: Selfrelevance As A Post-Exit Predictor of Consumer Anti-Brand Actions, *Journal of Consumer Research*, 38(1), 108- 125.
- Karadeniz, S. (2012). Nefret Söylemi Kapsamında Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik Suçu. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi.
- Kılıç, Ö. (1993). Tüketicinin Tatmini ve Şikâyet Davranışı, *Pazarlama Dünyası*, 7(41), (Eylül-Ekim), 23-29.
- Küçük, S. U. (2008). Negative Double Jeopardy: The Role of Anti-Brand Sites on The Internet, *Brand Management*, 15(3), 209- 222.
- Küçük, S.U. (2016). *Brand Hate: Navigating Consumer Negativity in the Digital World*. London: Palgrave- MacMillan Publishing.
- Küçük, S. U. (2019). Consumer Brand Hate: Steam Rolling Whatever I See. *Psychology Marketing*, 36(5), 431-443.
- Lee, M. S. (2007). Brands We Love To Hate: An Exploration of Brand Avoidance. Yüksek Lisans Tezi. Yeni Zelanda: University of Auckland.
- Lee, M.S., Motion, J. ve Conroy, D. (2009), Anti-Consumption and Brand Avoidance, *Journal of Business Research*, 62(2), 169-180.
- Müftüoğlu, M. ve Ünal, S. (2021). Tüketicilerin Marka Nefretinin Marka Misillemesi Bağlamında İncelenmesi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 4(1), 42-56.
- Nasab, S. M. T. I. ve Abikari, M. (2018). The Effects of Companies' Social Irresponsibility on Consumers' Negative Emotions Toward The Brand and Their Behavior. *ASEAN Marketing Journal*, 8(2), 111-124.
- Odu, P. ve De Pechpeyrou, P. (2011). Consumer Cynicism: From Resistance to Anti-Consumption in A Disenchanted World? *European Journal of Marketing*, 45(11/12), 1799-1808.
- Oliva, T. A., Oliver, R. L. ve MacMillan, I. C. (1992). A Catastrophe Model For Developing Service Satisfaction Strategies. *The Journal of Marketing*, 56(3), 83- 95.

- Opatow, S. (2005). Hate, conflict, and moral exclusion *içinde*. R. J. Sternberg (Ed.) *The Psychology of Hate* (s. 121–153). Washington DC: American Psychological Association.
- Örs, M. ve Yiğit, M. K. (2020). Marka Nefreti ve Olası Sonuçları Üzerinde İşletme Telafi Süreçlerinin Düzenleyici Etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4101-4133.
- Rempel, J.K. ve Burris, C.T. (2005). Let Me Count The Ways: An Integrative Theory of Love and Hate. *Personal Relationships*. 12 (2), 297-313.
- Romani, S., Grappi, S., ve Dalli, D. (2012). Emotions That Drive Consumers Away from Brands: Measuring Negative Emotions Toward Brands and Their Behavioral Effects. *International Journal of Research in Marketing*, 29(1), 55-67.
- Sampedro, A. (2017). Brand Hate and Brand Forgiveness - A Dynamic Analysis. Doktora Tezi. Orlando: Rollins College.
- Sarıyer, N. (2021). Müşteri Şikâyet Davranışı, içinde B. Selçuk, S. Ünal ve Y.L.Mert (Editörler) Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar (s.333-348). İzmir: Duvar Yayınları.
- Shapiro, J. P., Baumeister, R. F. ve Kessler, J. W. (1991). A Three-Component Model of Children's Teasing: Aggression, Humor and Ambiguity. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 10(4), 459-472.
- Shoja, A. ve Sadegh Vaziri, F. (2018). Brand Hate: Analysis of Determinants and Outcomes of Brand Hate. *New Marketing Research Journal*, 8(2), 165-180.
- Sternberg, R.J. (2003). A Duplex Theory of Hate: Development and Application to Terrorism, Massacres, and Genocide. *Review of General Psychology*. (7)3, 299-328.
- Türk Dil Kurumu, [https://sozluk.gov.tr/?q=nefret&aranan=\(E.T.: 21.11.2022\)](https://sozluk.gov.tr/?q=nefret&aranan=(E.T.: 21.11.2022)).
- Wooten, D. B. (2006). From Labeling Possessions to Possessing Labels: Ridicule And Socialization Among Adolescents. *Journal of Consumer Research*, 33(2), 188-198.
- Yaşa, H. ve Öksüz, O. (2020). Nefret Söyleminin İnşasında Sosyal Medyanın Rolü: Ekşi Sözlük Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1383-1408.
- Zarantonello, L, Romani, S., Grappi, S. ve Bagozzi, R. (2016). Brand Hate, *Journal of Product & Brand Management*. 25 (1), 11-25.
- Zeki, S. ve Romaya, J. (2008). Neural Correlates of Hate, *PloS One*, 3(10), 1-8.
- Zhang, C. (2017). Brand Hate. Doktora Tezi. Quebec: Concordia University.

MATERYALİZM VE REKLAMLAR

Fatma YASA¹

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin tarihi süreç içinde üretim odaklı anlayıştan tüketim odaklı bir anlayışa evrilmesi beraberinde tüketim kültürünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her nasıl ki hiçbir kültürel öge toplumdan bağımsız değilse tüketim kültürü de tüketim toplumu içinde varlığını sürdürmektedir. Tüketim kültürü, metalar üzerine kurulmuş, işlevselliğin ikinci planda olduğu, sembolik ve imaj yüklü bir tüketimdir (Batı, 2012:25). Tüketim toplumunda ise pek çok şey metalaşmıştır; böyle bir anlayışı yansıtan değişken ve akışkan yaşam tarzı, reklamlar ve yaratılmış imajlarıyla bizi kuşatmıştır. Ne olursa olsun, üretimden çok tüketimin ön planda olduğu, tüketici kültürü ve yaşam tarzını baskın kılan bir kültür söz konusudur (Batı, 2012:22). Bu kültürün ayrılmaz bir parçası ise materyalizmdir. Yaşamdaki en değerli şeyin ne olduğu ile ilgili soruya verilen yanıtlar, 1980’lerde “sevgi” iken, günümüzde bunun yerini “para” (Odabaşı, 1999:131) cevabının almış olması gelinen noktada değerlerin nasıl değiştiğinin ve toplumun nasıl dönüştüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Tüketim kültürünün lokomotifini olan reklamlar ise doğası gereği materyalisttir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, reklamlarda yer alan materyalizmin tüketici yararına olan araçsal mı yoksa tehlike arz eden amaçsal materyalizm mi olduğu konusudur. Bu doğrultuda bu çalışma kapsamında materyalizm ve reklam arasındaki ilişki reklam örnekleri üzerinden bu ayrım esas alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

MATERYALİZM NEDİR?

Endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam biçimi, dünya mallarına önem vermeyi, başarı ve ödül de bununla ölçmeyi zorunlu kılmıştır (Odabaşı, 1999:127).

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ORCID: 0000-0002-4288-6124, fucar@pau.edu.tr

Bunun sonucunda bugün gelişmeyi ve başarıyı mal varlığı ile ölçen bir kültürün egemen olduğunu ve herkesin koşar adımlarla mal açlığını gidermeye çalıştığını gözlemleyebiliyoruz. Bireyin kendisine saygısı ve iyi yaşama arzusuna yönelik tutkusunu içeren bu anlayış ve kültür, gerçekte tüketim kültürünün ana unsurunu oluşturmaktadır. Tüketim kültürünün ana unsurlarından olan materyalizm, evrendeki tek cevherin madde olduğunu ve bütün varlıkların maddeden türediğini öne sürer (URL-1). Başka bir tanıma göre materyalizm, dünyevi malların / mülkiyetin yaşamda önemli bir tatmin kaynağı olarak görülmesi eğilimidir (Belk, 1984).

Odabaşı (1999:128-129) materyalist toplumları ise şu şekilde tanımlıyor; iyi yaşamı tüketimde bulan, daha fazla mal ve hizmete karşı sınırsız bir açlık gösteren, mal ve mülke sahip olmanın kimliği ve yaşamı açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu inanan bireylerden oluşan bir toplum. Materyalist toplumlarda başarı, para ve paranın satın alabileceği şeylerle simgelenir ve bireyler ne olduklarına göre değil, neye sahip olduklarına göre değer görür. Başka bir ifade ile artık “ne yaptığımız değil ne kadar kazandığımız önemli” hale gelmiştir. Bu toplumlarda birey sahip olduğu şeyler kadar değerlidir; daha değerli olmak için daha çok şeye sahip olmak temel prensiptir (Odabaşı, 1999:128-129).

MATERYALİZM KURAMLARI

Bugün hem psikolojik hem de sosyolojik bir olgu olduğu genel kabul gören materyalizmi açıklamaya yönelik kuramlar üç noktada birleşmektedir (Richins ve Dawson, 1992:309):

1. Başarı Göstergesi Olarak Materyalizm: Materyalist eğilime sahip bireylerin çoğu, kendilerinin ya da başkalarının başarılarını, sahip oldukları mal ve paraya göre değerlendirmektedirler. Arzulanan imajı yansıtan ürünlere sahip oldukça kendilerini başarılı addeden bu bireyler için sahip olduklarının maliyeti, sağladıkları tatminden daha önemlidir. Dahası, maddi varlık sahipliği başarının en önemli göstergesi iken doğru düşünmenin de ispatı olarak görülmektedir.
2. Sahip Olma Odaklı Materyalizm: Materyalist eğilime sahip bireyler, sahip oldukları ya da sahip olmayı istedikleri metaları yaşam amaçları haline getirmektedirler. Bu noktada materyalizm artık bir yaşam tarzına dönüşmüştür ve bu yaşamda yüksek düzeyde maddi tüketim yapmak araçtan öte amaçtır. Böylece materyalizm, gündelik faaliyetlerdeki amaçlardan, yaşamın anlamını oluşturacak kadar geniş bir alanda kendini göstermekte ve tüketim adeta bir tutku haline gelmektedir.
3. Mutluluğa Erişme Odaklı Materyalizm: Materyalist bireyler için kendilerini tatmin etme ve daha iyi hissetmenin vazgeçilmez yolu maddi değeri olan metalara ve paraya sahip olmaktan geçer. Pek çok insan mutluluğu, kişisel ilişkiler, deneyimler ve başarılarla bulabilirken, bu bireyler için bunlar yeterli ölçüde önem arz etmez. Onlara göre, yaşam tatmini sahip olunan varlıklarla yakından ilişkilidir.

MATERYALİZM TÜRLERİ

Bir şeye sahip olmak ve bir metayla bir edimde bulunmak, ürün ve hizmetleri kapsıyor olsa da bunlar farklı türdeki materyalizmi temsil eder. En genel geçer özelliği açısından materyalizm, dünyevi malların/mülkiyetin yaşamda önemli bir tatmin kaynağı olarak görülme eğilimidir (Belk, 1984). Tatmin ya da kendini tanımlamanın, sahip olunan ürünle yapılan bir faaliyet/edim (kullanımdan doğan tatmin) sayesinde sağlandığı düşünüldüğünde, materyalizm daha zararsız bir görünüm alır ve buna “araçsal materyalizm” adı verilir. Diğer taraftan sahip olma tek başına bir amaç olduğunda materyalizm daha yıkıcı bir hal alır ve buna “amaçsal materyalizm” adı verilir (Csikszentmihalyi ve Rochberg-Halton, 1981).

Odabaşı (1999: 138) da materyalizm türlerine şöyle değinmektedir:

“Tüketim amacının ne olduğuna bağlı olarak yapılan bir sınıflandırma materyalizmi ikiye ayırmaktadır: araçsal ve amaçsal materyalizm. Araçsal materyalizmde objeler, yaşamın amaçlarını ve bireysel değerleri keşfetme ve daha ileriye götürmedeki araçlar olarak görülmektedir. Bunu iyi olarak kabul etmek olanaklıdır. Öte yandan, eğer materyalizm sahip olmanın ötesinde bir amacı ifade etmiyorsa, kötü ve tehlikeli olarak kabul edilebilmektedir.”

Amaçsal materyalizm yıkıcı etkiye sahiptir. Çünkü amaçsal materyalizm, çekememezlik/haset, tek başına sahip olma isteği (paylaşmak isteme), açgözlülük, para gözlük, cimrilik, acı çekmek (bir şeye sahip olamamaktan dolayı), kıskançlık (başkalarının sahip olduklarına yönelik) ve hatta insanlara sahip olunan nesnelere olarak davranma gibi materyalistik özelliklerin ortaya çıkmasına sebep olur. Araçsal materyalizm de savurganlık, oburluk, açgözlülük, mal/para düşkünlüğü gibi bazı olumsuz özelliklerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Her ne kadar bu özellikler amaçsal materyalizm kadar bencillik içeriyor olsa da bireyin kendisi dışında diğer insanlar üzerindeki olumsuz etkisi açısından amaçsal materyalizmden çok daha zararsızdır. Çünkü araçsal materyalizm daha çok “olma duygusu” (sense of being) (Allard, 1976) ile ilgili iken amaçsal materyalizm “sahip olma duygusu” (sense of having) ile ilgilidir (Belk ve Pollay, 1985). Amaçsal materyalizm hakkında olumlu bir argüman geliştirmek çok zor olsa bu materyalizm türünün bazı özellikleri savunabilir özellikler taşır. Örneğin, çekememezlik/haset istediğimiz şeylere karar vermemize olanak veren ve bu isteklerimizi yerine getirebilmemiz için bizi motive eden doğal bir mekanizma olarak bazı yazarlar tarafından savunulmaktadır (Smith ve Whitfield 1983; Foster vd., 1972; Sabini ve Silver 1982).

REKLAM VE MATERYALİZM İLİŞKİSİ

Pazarlama ve reklamcılık taleplerimizi şekillendirip sonrasında talep ettiklerimizi bize sunar. Reklam sembollerin kitlesel izleyiciye iletilmesini sağlayan güçlü bir araçtır. Aynı zamanda reklamlar toplumsal ve kültürel değerlerden bağımsız değildir; bu değerleri iletir, oluşturur ve yeniden üretirler. Materyalizm, tüketici davranışı literatüründe bir tüketici özelliği (Belk, 1984) ya da tüketici değeri (Richins ve Dawson 1992) olarak kavramsallaştırılmış; aynı zamanda reklamcılığı

tarif ederken de kullanılmıştır. Bu sebeple reklamların mevcut materyalisttik değerleri yansıtma rolünü üstlendiğini söylemek yanlış olmaz. Reklamlar kültürel değerleri değiştiremeseler de kültürel değerleri sürdürme gibi bir özelliğe sahiptirler. Bu bağlamda, reklamlardaki değer değişiminin anlamlandırılması aslında mevcut kültürel değerlerdeki değişimin ortaya konmasını sağlamaktadır (Belk ve Pollay, 1985; Zinkhan, 1994).

Reklamlarda yer alan materyalist değerlerin birey ve toplum üzerindeki etkisini sosyal gerçekliğin yaratılmasında medyanın rolünü inceleyen ekme kuramı ile ele almak mümkündür. Ekme kuramına göre medya bireylerin sosyal gerçekliğe yönelik algılarını belli bir dereceye kadar şekillendirebilir ve yetiştirebilir. Bu durum özellikle medya içerikleri ile sosyal çevre arasındaki farklılıkların çok olduğu ve izleyicilerin sosyal çevreyi değerlendirebilmek için medyadan başka alternatif bilgi kaynaklarının olmadığı durumlar için geçerlidir. (Richins, 1987).

Sosyal gerçeklik ile ilgili yapılan birçok çalışma, televizyonun aslında günlük yaşamın gerçekçi olmayan yansımaları ile dolu olduğunu ortaya koymuştur. Gerbner ve arkadaşlarının (1967'den akt. Uzun ve Tekinalp, 2009:104-105) yapmış oldukları çalışma sonucunda televizyon dünyası ile gerçek dünya arasında hiçbir denklik bulunmadığı saptanmıştır. Televizyon izleme yoğunluğu ve sıklığı arttıkça izleyicilerin gerçek dünya hakkındaki bilgileri de o kadar yanıltıcı ve çarpık olmaktadır. Bu bağlamda reklamlar da aslında gerçek yaşamda karşılığı olmayan materyalist değerlerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Çünkü reklama maruz kalma ile bireylerde gerçekçi olmayan beklentiler oluşturulmakta ve talep yaratılmaktadır (Richins, 1987). Bireyin hiçbir zaman ulaşamayacağı idealize edilmiş bir yaşam sunularak bireylerin gerçeklik algıları tüketim toplumuna hizmet edecek şekilde biçimlendirilmekte ve o idealize edilmiş hayata ulaşmanın ön koşulu olarak ilgili metaların satın alınması ve tüketilmesi koşut olarak sunulmaktadır.

Ekme kuramına göre genel olarak medya ve özelde ise reklamlar maddi yönden varlıklı tüketicilerin görüntülerini göstermektedir. Tüketiciler çok fazla reklama maruz kalmakta ve diğer medyalarda ise tipik bir tüketicinin maddi refahı olduğundan çok daha fazla abartılmakta, olduğundan daha değerli gösterilmektedir. Ek olarak televizyonda ve diğer kitle iletişim araçlarındaki reklamlarda, ürünler ile mutlu tüketicilerin sık sık birlikte gösterilmesi, bir ürüne sahip olmakla mutlu olmak arasındaki bir bağın olduğuna dair sorgulanmamış bir inancın oluşmasına sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda kişilerin reklamına maruz kaldıkları ürünlere, reklamına maruz kalmadıkları ürünlerden daha fazla değer atfetmelerine neden olmaktadır (Richins, 1987).

Materyalisttik reklamları lüksü, prestiji ve zevk arayışını vurgulayan reklamlar olarak tanımlayan Belk ve Pollay'ın (1985) yapmış olduğu araştırmada seksen yıl boyunca Amerika Birleşik Devletlerindeki dergi reklamlarını içerik analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda bu periyod içerisinde materyalisttik

temaların dergi reklamlarında kullanımının giderek arttığı gözlenirken; yarar odaklı (işlevsel) çekiciliklerin giderek azaldığı ortaya konmuştur. İncelenen reklamlardaki materyalizm türü çoğunlukla araçsal materyalizm sınıfında yer almakla birlikte, zaman içinde amaçsal materyalizmde bir artış olduğu tespit edilmiştir. Belk ve Pollay (1985) araştırmalarının sonucunda basılı reklamlarda materyalizmin kullanım temalarını şu şekilde sınıflamıştır:

- Sahip Olma Teması: Bir kişinin sahip olduğu nesne/nesneleri göstermesi ya da o nesnelere hakkında konuşması; bir veya odanın reklamı gören kişinin göz seviyesinden gösterilerek davet ediliyormuş hissini yaratılması.
- Yapma Teması: Ürün ya da hizmet sayesinde sağlanan izleyici faaliyeti/ediminin gösterilmesi ya da edimden söz edilmesi.
- Olma Teması: Ürün ya da hizmet sayesinde kişinin ne olabileceği ya da diğer insanların ona nasıl davranacaklarının gösterilmesi ya da söz edilmesi.
- Lüks Çekiciliği: Açıkça lüksten bahsedilmesi (lüks ile ilişkili eğlence, zevk, gösteriş, şımarıklıklar) ya da bazı hazların resmedilmesi.
- Statü Çekiciliği: Diğer insanlarla kıyaslayarak sosyal statünün, yüksek prestij kaynağının ya da buna yönelik çağrışımların gösterilmesi ya da söz edilmesi (Örneğin, sosyal açıdan önde gelen bir kişinin tanıklığı; büyük, lüks bir ev ya da hizmetçilerin resmedilmesi).
- Yarar Çekiciliği: Bir ürün ya da hizmetin tüketiciye sağladığı faydanın (Örneğin; kullanım kolaylığı, verimlilik, temizlik, hijyen vb.) gösterilmesi ya da söz edilmesi.

Yeni statü sembollerinin yaratılmasında reklamcılığın rolü, arzu edilen sembolik bir imaja sahip statü nesnesini iletmeektir. Bunu yapmanın yaygın bir yolu zaten yüksek bir statüye sahip olarak tanınan diğer bir nesne veya kişi ile reklamdaki nesneyi ilişkilendirmektir. Bu şekilde reklamın hedef kitlesi, yüksek statülü ürün kullanıcılarını kıskanacak ve reklamı yapılan ürünü kullanarak o kişiyi taklit etmeye yöneltebilecektir (Belk ve Pollay, 1985). Arzu edilen toplumsal statüye sahip olmanın önkoşulu ise reklamlarda genellikle belirli bir şeye sahip olmakla veya bir edimde bulunmakla eşdeğer şekilde sunulur. Statü sembolleri normalde somut sembollerden oluşmakla birlikte (Goffman, 1951) aynı zamanda bir yere tatile gitmek vb. gibi deneyimlerden de oluşabilmektedir. Dolayısıyla reklamlar ürünleri, lüks ve statü gibi amaçsal materyalizme vurgu yaparak tanıtabilecekleri gibi “yapma” hissini ön plana çıkararak o ürünle yapabilecek yeni şeylerden bahsederek de araçsal materyalizm temelinde mesajlar içerebilir. Hatırda tutulması gereken bir diğer nokta ise her reklamın mutlaka bir materyalizm türünü içermek zorunda olmadığıdır. Sağlık, kullanım kolaylığı, arkadaşlık, sevgi, aile vb. çekiciliklerin kullanıldığı reklamlar bu reklamlar arasında yer almaktadır. Bu reklamlarda araçsal veya amaçsal herhangi bir materyalistik değere rastlanmaz.

MATERYALİST REKLAM ÖRNEKLERİ

Görsel 1. Tommy Hilfiger Parfüm Reklamı (URL-2)

Görsel 1’de yer alan reklam içeriği tasarlanmadan önce Hilfiger markası Amerikalıların hayallerini nelerin süslediğini ortaya koymayı amaçlayan bir tüketici araştırması yaptırmıştır. Araştırmanın sonuçları tüketim odaklı ve materyalist değerlerin bireyler için ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların hayattaki nihai hayallerini gerçekleştirebilmelerinde paranın belirleyici bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Yetişkin bireylerin hayallerini “para ağacına sahip olmak” (%27) ve “dünyayı gezebilmek” (%22) süslemektedir.

Araştırma kapsamında katılımcılardan “rüyalarındaki günü” tarif etmeleri istendiğinde kadınların, harcama limiti olmadan alışveriş yaptıkları (kadın katılımcıların %31’i); erkeklerin ise kendi özel jetlerine binip dünyanın herhangi bir yerine gittikleri (erkek katılımcıların %22’si) günü tarif ettikleri gözlenmiştir. Justin Timberlake’in yer aldığı lüksün çekiciliği içeren reklam da (Görsel 2) aslında Hilfiger’in araştırma sonuçları ile örtüştüğü söylenebilir. Bu reklam erkeklerin hayallerini süsleyen günün (Özel jet ile seyahat etme) bir yansıması niteliğindedir. Katılımcılara bu hayalleri nasıl gerçekleştirecekleri sorulduğunda ise hayallerindeki işi tarif etmişlerdir. Katılımcıların hayallerini süsleyen en popüler iş “eğlence” sektöründedir (yetişkinlerin %30’u; 18-34 yaş aralığındaki kadınların %46’sı). Bu tarz bir işin tercih edilme sebebi sadece eğlenceli olması değil aynı zamanda bu iş sayesinde hayalleri gerçekleştirmiş olma fırsatı yakalayacaklarını düşünmeleridir. Diğer taraftan tüm hayaller para odaklı değildir. Ankete katılan kişilerin hayallerinde “merhametli olma” (%32) veya “dünyaya yardım etme” (%26) gibi hayaller de yer almıştır.

Görsel 2. Givenchy Parfüm Reklamı (URL-3)

Reklamlarda kıskançlık ve haset duyguları kullanılarak da materyalist değerlerin iletildiği gözlenir. Bu tür reklamları başarı odaklı materyalizm kapsamında ele almak mümkündür. Görsel 3'teki reklamda yer alan "o elbiseyi giydiğinizde arkadaşlarınızın kıskançlıktan çılgına döneceği" mesajı başarı odaklı materyalizmin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Görsel 3. Lord Taylor Elbise Reklamı (URL-4)

Audi'nin "kıskançlık" (jealousy) reklam kampanyası da materyalist değerlerin reklamlardaki yansımalarındandır. Görsel 4 ve 5'te alan reklamlarda bir kadının (büyük olasılıkla) sevgilisini veya eşini arabadan kıskanması; bir erkeğin arabasına sevgilisinden veya eşinden daha fazla değer vermesi mesajı iletilmektedir. Bir maddeye duyulan sevginin insana duyulan sevginin önüne geçmesi söz konusudur.

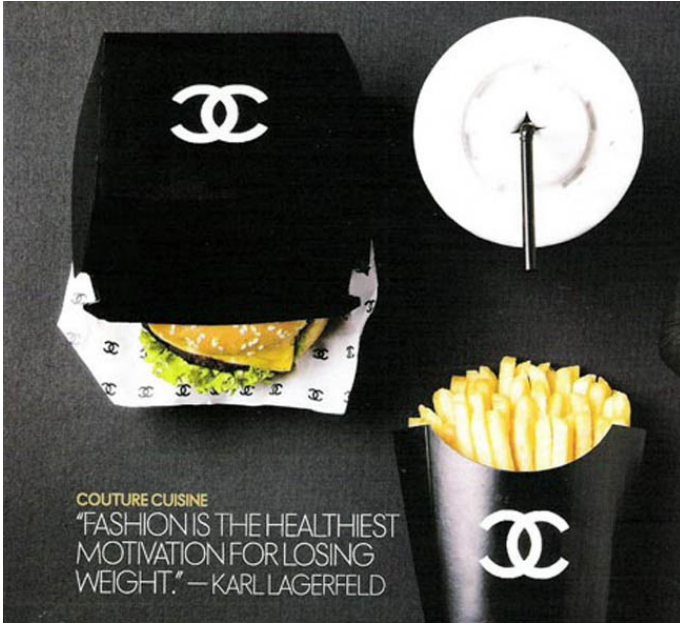

Görsel 4. Audi Otomobil Reklamı (URL-5)

Görsel 5. Audi Otomobil Reklamı (URL-6)

Chanel'in reklamında (Görsel 6) kilo verme konusunda en sağlıklı motivasyonun moda olduğuna dair bir alıntı yer almaktadır. Fazla kilonun beraberinde birçok sağlık sorununa sebep olduğu bilinmesine karşın reklamda sağlıklıyla ilgili herhangi bir mesaj iletilmemekte; kilo vermek ve ince bir bedene sahip olmak materyalist değerlerle bütünleştirilmektedir. Chanel'in kıyafetlerini bedeninde güzel taşıyabilmek ve o kıyafetlere sığabilecek bir bedene sahip olmak temel motivasyon kaynağı olarak vurgulanmaktadır.

Görsel 6. Chanel Reklamı (URL-7)

Materyalist değerler içeren reklamlarda öne çıkan temalardan biri de reklamda yer alan ürüne/markaya sahip olduğunuzda diğer insanların size nasıl davranacaklarına yönelik temsillerdir. Dior çanta (Görsel 7) ve Levi's pantolon (Görsel 8) reklamları bu tür temsillere örnek olarak değerlendirilebilir.

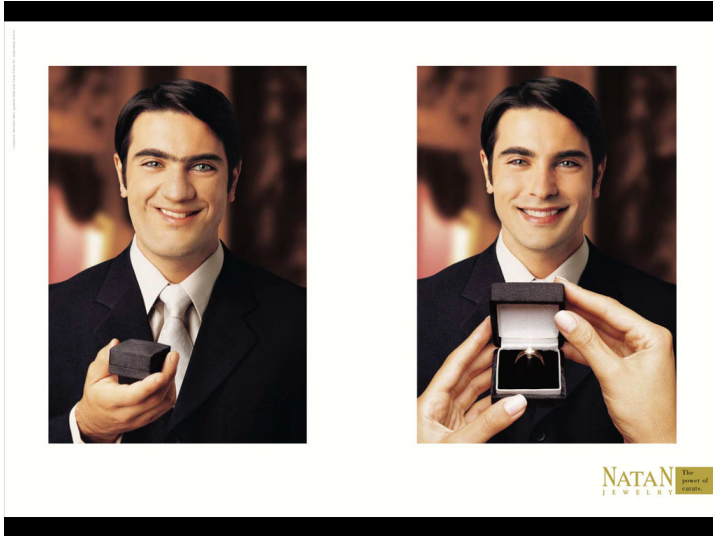
Görsel 7. Dior Çanta Reklamı (URL-8)

Levis reklamında (Görsel 8) o pantolona sahip olarak kişinin ne olabileceği ve diğer insanların kendisine nasıl davranacakları gösterilmektedir. Reklamda kadının diğer insanlar üzerinde oturması, insanın metalaşması ve bir madde karşısında değerini yitirmesini ifade etmektedir.

Görsel 8. Levi's's Pantolon Reklamı (URL-9)

Görsel 9'da yer alan pırlanta reklamında yakışıklı olarak nitelenmeyen bir adamın pırlanta yüzük hediye etmesinin ardından kadının gözünde yakışıklı bir hale dönüştüğü resmedilmektedir. Bir madde sayesinde insanlara yönelik algıların değişebileceği mesajı hakimdir. Aynı zamanda evliliğin materyalist değerlerle özdeşleştirilmesi de söz konusudur.

Görsel 9. Natan Pırlanta Reklamı (URL-10)

Lüks markaların reklamlarında materyalist unsurlara rastlamak elbette şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda Luis Vitton reklamları materyalist değerler açısından örnek olarak incelenebilir. Görsel 10'da dünyaca ünlü tenisçi Andre Agassi'nin yer aldığı

reklam yer almaktadır. Alanında öncü ve başarılı bir kişinin reklamda kullanımı ile markanın da seçkin bir marka olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Görsel 10. Louis Vuitton Çanta Reklamı (Andre Agassi) (URL-11)

Laetitia Casta'nın yer aldığı Louis Vuitton reklamında (Görsel 11) da lüks vurgusu ve maddeye bağlılık açık bir şekilde sergilenmektedir. Arka fonda yer alan saray görüntüsü lükse ve seçkinliğe vurgu yapmaktadır. Reklamda kadın kendisine bakan bir erkeğe arkasını dönmüş ve çantaya sıkıca sarılmıştır. Bu görüntü başka bir insanla paylaşılabilir sevgi, aşk vb. duygular yerine bir maddenin tercih edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Görsel 11. Louis Vuitton Çanta Reklamı (Laetitia Casta) (URL-12)

SONUÇ YERİNE

Reklamlar toplumsal ve kültürel değerlerden bağımsız değildir. Her ne kadar reklamların tek başına bu değerleri yaratma gücü tartışmalı olsa da mevcut değerlerin gelişmesinde, yayılmasında ve yeniden üretilmesindeki katkısı yadsınamaz. Bu bağlamda mevcut toplumsal ve kültürel değerlerin yansımalarına reklamlarda rastlamak mümkündür. Tüketim kültürünün ayrılmaz bir parçası olan materyalistik değerler de reklamlarla desteklenmekte ve çoğaltılmaktadır. Günümüzde reklamlarda yer alan materyalistik değerler incelendiğinde reklamların büyük çoğunluğunda tüketici yararını gözeten araçsal materyalizmden ziyade amaçsal materyalizme rastlanmaktadır. Bu durum tüketim kültürünün kaçınılmaz bir sonucudur.

Zinkhan (1994) “iyi reklamlar materyalizmi teşvik edenlerdir” der. Kontrol edilmeyen materyalizm ise aşırı tüketime ve dünyadaki kaynakların tüketimine sebep olmaktadır. Diğer taraftan reklamcılığın materyalizmi teşvik etmekten başka rolleri de olmalıdır. Arkadaşlık ve aile ilişkilerini geliştirmeyi, paylaşmayı, sevgiyi, dünya ve çevre için bir şeyler yapmayı teşvik eden manevi mesajlar içeren reklamlara ihtiyaç vardır. Csikszentmihaiyi ve Rochberg-Halton (1981) amaçsal materyalizm karşısındaki tek ölümcül silahın insanoğlunun anlam yaratma yeteneği olduğunu ileri sürmektedir. Diğer taraftan reklamlar anlam yaratımı için eşsiz bir mekanizmadır. Bu durum beraberinde bir açmazı getirir. Birey anlam yaratmak için materyalist değerler içeren reklamları seçtiğinde materyalizm kısılcısından kurtulması mümkün olmayacaktır.

Özetle geleneksel anlamda reklamlar amaçsal materyalizmi teşvik etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle reklam mesajları tüketimi arttırmaya yönelik olarak hazırlanmaktadır. Reklamların tüketime yönelterek yaşam kalitesini arttırdığı ileri sürülebilir; ancak diğer taraftan materyalizmi teşvik ederek yaşam tatmininin yerini sonsuz bir tatminsizlik almasına da sebep olmaktadır. Bu da reklamcılığın karanlık yüzünü ortaya çıkartır. Tarihi süreçte 19. ve 20. yüzyıllarda reklamcılık amaçsal materyalizmi teşvik ederek gelişmiştir. 21. yüzyılda ise reklamcılarının araçsal materyalizme yönelmeleri yerinde olacaktır. Reklam endüstrisi varlığını sürdürürebilmek için genel yaşam kalitesinin arttırılmasına katkı sağlamalıdır. Geleneksel anlamda reklamcılar maddi varlıklar açısından refah sağladıklarını ileri sürerek yaptıkları işi haklı göstermektedirler; ancak gelecekte insan varlığının ruhani yönünü destekleyen ve manevi değerlere ağırlık veren işler yapmak zorunda kalacaklardır.

KAYNAKÇA

- Allard, E. (1976). Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study. *Acta Sociologica*, 19 (3), 227-239.
- Batı, U. (2012). *Markethink ya da Farkethink*. İstanbul: İyi Yayınları.
- Belk, R.W. (1984). Three Scales to Measure Constructs Related to Materialism. *Advances in Consumer Research*, 11, 291-297.
- Belk, R.W. & Pollay, R.W. (1985), Materialism and Magazine Advertising During The Twentieth Century. *Advances in Consumer Research*, 12, 394-398.
- Csikszentmihalyi, M. & Rochberg-Halton, E. (1981). *The Meaning of Thing: Domestic Symbols and The Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foster, G. M., Apthorpe, R. J., Bernard, H. R., Bock, B., Brogger, J., Brown, J. K., ... & Whiting, B. B. (1972). The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior. *Current Anthropology*, 13(2), 165-202
- Goffman, E. (1951). Symbols of Class Status. *British Journal of Sociology*, 2, 294-304.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Richins, L. M. (1987). Media, Materialism, and Human Happiness. *Advances in Consumer Research*, 14, 352-356.
- Richins, L. M. & Dawson, S. (1992). Consumer Values Orientation For Materialism and Its Measurement: Scale Development And Validation. *Journal of Consumer Research*, 19, 303-316.
- Sabini, J. & Silver, M. (1982), *Moralities of Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, V., & Whitfield, M. (1983). The Constructive Use of Envy. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 28(1), 14-17.
- Tekinalp, Ş. & Uzun, R. (1999). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Zinkhan, G.M. (1994). Advertising, Materialism, and Quality of Life. *Journal of Advertising*, 23 (2), 1-4.

İnternet kaynakları:

- URL-1: http://www.felsefe.gen.tr/materyalizm_nedir_ne_demektir.asp (E.T.:21.11.2022).
- URL-2: http://www.mimifroufrou.com/scentedsalamander/2008/03/tommy_hilfiger_dreaming_2008_p.html (E.T.:05.05.2012)
- URL-3: <http://stylefrizz.com/200806/justin-timberlake-givenchy-advertising-campaign/> (E.T.:06.05.2012).
- URL-4: <http://trendsupdates.com/lord-taylor-sticks-bitchy-and-materialistic-message/> (E.T.:15.05.2012).
- URL-5: <http://www.truekolor.net/wp-content/uploads/2011/05/awesome-car-prints/awesome-car-print-ads-7.jpg> (E.T.:05.05.2012).
- URL-6: <http://www.truekolor.net/wp-content/uploads/2011/05/awesome-car-prints/awesome-car-print-ads-8.jpg> (E.T.:05.05.2012)
- URL-7: http://wwresearch32147.blogspot.com/2010_10_01_archive.html (E.T.:06.05.2012).
- URL-8: <http://veeciclothing.wordpress.com/2011/07/11/color-blue/> (E.T.:06.05.2012).
- URL-9: <http://jolliebee.blogspot.com/2008/11/levis-reklamlar.html> (E.T.:06.05.2012).
- URL-10: <http://www.webhatti.com/komik-resimler/452935-bir-pirlanta-reklamı-mutlaka-bakin.html> (E.T.:15.05.2012).
- URL-11: <http://www.adsora.com/fashion-accessories/luxury-leather-luggage-vuitton> (E.T.:15.05.2012).
- URL-12: <http://stylefrizz.com/200809/laetitia-casta-for-louis-vuitton-fall-winter-2008-2009-ad-campaign/laetitia-casta-louis-vuitton-winter-2009-ad/> (E.T.:15.05.2012).

OSMANLI DÖNEMİ ANTALYA'SINDA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

Bektaş KAYA¹, Güven DİNÇ²

GİRİŞ

Toplumların tarihinde giyim-kuşam kültürü çok önemli bir yer tutar. Bir toplumun giyim-kuşam adetlerinin bilinmesi, o toplumun refah ve gelişmişlik düzeyi, kültürel özellikleri, kişisel zevk, beğeni ve tercihleri, başka toplumlarla yapılan ürün ve kültür alışverişleri, mensup oldukları dinin bu adetlere tesiri gibi konular hakkında mühim bilgiler sunar. Bu sayede bir toplumun geçmişteki yaşayışını, zaman içerisinde geçirmiş olduğu kültürel değişimleri takip etme ve o toplumun tarihine daha geniş bir pencereden bakabilme imkânı doğar.

Osmanlı toplumunda yaşayan insanların giyim-kuşam adetlerini aydınlatabilecek kaynakların başında *tereke*, *metrûkât* veya başka bir tabirle *muhallefât defterleri* gelmektedir. *Tereke kayıtları* ismiyle anacağımız bu kaynaklar, Osmanlı Kadı Mahkemelerinde tutulan sicillerin içerisinde dağınık halde karşımıza çıkabildikleri gibi, “*tahtgâh-ı selâse*” denilen Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı'nın büyük kentlerinde müstakil birer defter halinde de bulunabilirler. Bu kayıtlar, ölen kişinin ismini, dinî mensubiyetini, aile durumunu, yaşadığı yeri, mesleğini, arkasında bıraktığı menkul ve gayrimenkul mal varlığını, alacak ve borçlarını, hayattayken ve ölümüyle birlikte meydana gelen masraflarını, harcamalarını ve servetinin mirasçılara taksimini içerir (Barkan, 1966: 1; İnalçık, 1953-1954: 51-55; Öztürk, 1995: 27; Özdeğer, 1998: 8-9; Bozkurt, 2011: 33-34).

Bu çalışmada, Antalya Şer'iyeye Sicillerinde [AŞS] dağınık halde bulunan tereke kayıtları kullanılarak Antalya'nın giyim-kuşam kültürü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu noktada Antalya'dan kastımız, AŞS'deki tereke kayıtlarının kapsadığı bölgelerdir.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0003-4927-7644, bektaskaya923@gmail.com

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-1974-4280, gdinc@akdeniz.edu.tr

Tereke kayıtlarının çoğu, Antalya şehri ve ona bağlı köylerde yaşamış kişilere aittir. Bunun haricinde, günümüzde Antalya'nın ilçelerinden olan Gazipaşa ilçesi hariç, Antalya'nın hemen hemen her bölgesine ait tereke kaydı bulunmaktadır. Bunlardan, Korkuteli (İstanos), Serik, Elmalı, Finike ve İğdir-Kardıç kazaları görece daha fazla sayıda tereke kaydına sahiptir.

Antalya'nın giyim-kuşam kültürü hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak, AŞS'de bulunan tereke kayıtları kullanılarak Antalya'nın giyim-kuşam kültürünü konu edinen bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışma ile bu eksikliği gidermek ve XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan bir zaman diliminde, Antalya'nın giyim-kuşam adetlerine ışık tutmak amaçlanmıştır.

TEREKE KAYITLARI ÜZERİNDEN GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜNÜ ELE ALMAK: SINIRLILIKLAR, KARIŞIKLIKLAR, EKSİKLİKLER

Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, tereke kayıtlarının, giyim-kuşam konusu hakkında verdiği bilgilerin niteliğidir. Burada hemen belirtilmesi gerekir ki tereke kayıtları, giyim-kuşam konusunda kaynaklık etmesi amacıyla tutulmuş kayıtlar değildir. Hangi eşyanın ne zaman ve nasıl kullanıldığı hakkında bilgi vermezler. Eşyaları çoğu defasında ayrıntılı bir şekilde tarif etmezler. Terekeleri kaleme alan kâtiplerin, kişilerin sahip oldukları giyim-kuşam eşyalarını sanatsal bir betimleme ile kaydetmek gibi bir aslı görevleri yoktu. Bu kayıtlar hiçbir görsel malzeme içermezler. Oysa, Faroqhi'nin (2018: 19) de dile getirdiği gibi, "*Maddi nesnelere hakkındaki bir kitabın görsellere ihtiyacı vardır*". Aynı durum bu tür çalışmalar için de geçerlidir.

Tereke kayıtlarında bulunan eşyaların, niteliği, eskiliği-yeniliği, yapıldığı malzeme, işçiliği vb. durumları görme imkanına sahip olmamız, tereke kayıtlarında da bu eşyaların çoğu zaman hiçbir özelliğinin belirtilmemesi, giyim-kuşam eşyaları hakkındaki fiyat bilgilerini ihtiyatla kullanmamızı gerektirmektedir. Bu tür eşyalarda, çok kısa zaman dilimleri içerisinde çok farklı fiyatların mevcut olduğunu görebilmekteyiz.

Tereke kayıtlarında, hiçbir özelliği belirtilmeyerek yüzeysel bir şekilde kaydedilen ve birden fazla anlama sahip olan eşyalar anlam karmaşasına sebep olmaktadır. Bu durum, yanlış değerlendirme yapma riskini de doğurmaktadır. Örneğin, tereke kaydında sadece "*yemeni*" şeklinde karşımıza çıkan bir eşyanın bir başörtüsü mü yoksa bir ayakkabı mı olduğunu iyi tahlil etmeliyiz. AŞS'de, ayakkabı olan yemeniler genellikle "*bir çift ayakkabı*" ibaresindeki gibi "*çift*" ibaresiyle birlikte kaydedilmişlerdir. Ayrıca, bir ayakkabı olan yemeninin önünde veya arkasında ayağa giyilen çizme, pabuç vb. ayakkabı türleri bulunabilmektedir. Başörtüsü olan yemeniler de yine aynı şekilde yazma, çevre, tülbent vb. başörtüleri ile bir arada kaydedilmişlerdir. Yani bu tür anlam karmaşalarının önüne geçebilmek için, söz konusu eşyanın, terekede kayıtlı olduğu kısımda ne tür eşyaların bulunduğuna bakmak yardımcı olacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir başka konu, günümüzde belli bir eşya ile bütünleşmiş kelimelerin, eskiden taşıdığı farklı

anlamlardır. Buna verilebilecek en iyi örneklerden biri “*perde*” kelimesidir. Perde, günümüzde hemen hemen herkesin aklına kapı ve pencere örtüsünü getirmektedir. Oysa perdenin “*yüze örtülen örtü, peçe, nikap*” anlamı da bulunmaktadır (Ayverdi, 2010: 987). AŞS’deki tereke kayıtlarında bunun örnekleri karşımıza çıkmaktadır (AŞS, 16/157; AŞS, 26/52b; AŞS, 54/142b). Burada önemli olan nokta, birden fazla anlama sahip olan kelimelerin hangi eşyayı nitelediğinin belirlenebilmesidir. Bu noktada bizlere yardımcı olabilecek husus, söz konusu eşyanın kayıtlı bulunduğu yerdeki diğer eşyalardır.

Tereke kayıtları üzerinden giyim-kuşam konusunu ele almanın başka bir sakıncası, ölen her kişinin tereke kaydının tutulmamasıdır. Pamuk (2007: 150), ölen kişilerin ancak yüzde 10’unun -kimi zaman daha az- tereke kaydının tutulduğunu söylemektedir. Dayar’ın (2018: 36-37), AŞS’deki veba ve kolera ile ilgili hükümleri tahlil ettiği çalışmasında bu durumu görmek mümkündür. Dayar, Antalya Meclisinden Sadarete gönderilen bir dilekçede, Antalya’da 1866 yılında koleradan kaynaklanan ölümlerin günlük 8-10 civarında rapor edildiğini, ancak, 1866 yılına ait tereke kayıtlarını içeren 93 Numaralı AŞS’de, kolera ile ilişkilendirilebilecek tereke kaydının yalnızca 8 tane olduğunu ifade etmektedir. Bu durumu, koleradan vefat eden herkesin tereke kaydının tutulmamış olmasıyla açıklamak mümkündür. Pamuk’un verdiği oranı esas kabul edersek, AŞS’de bulunan tereke kayıtlarının, Antalya halkının yalnızca yüzde 10’unu temsil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak, elimizdeki bu yüzde 10’luk dilim bile bize eksiksiz bilgiler sunmaz. Tereke kayıtlarında yer alan eşyaların, ölen kişinin sahip olduğu tüm mal varlığını temsil ettiğini söylemek zordur (Pamuk, 2007: 148; İnalçık, 1953-1954: 53-54). Bu durumu bazı tereke kayıtlarında açıkça görebilmek mümkündür. Örneğin, Çandır karyesinden Hacı Kadir, toprağa ekdiği ürünleri hasat edemeden vefat etmiş ve harman zamanında işlenen ürünleri Hacı Kadir’in terekesine daha sonradan eklenmiştir. Ancak Hacı Kadir’in bu *zeyl* terekesinde, tarım ürünleri haricinde 1 top kutnî kumaş, birer tane köhne saat, köhne abdestlik, şalvar, nimtan ve 2 tane de gümüş yaldızlı demir kuşak ve çeşitli ev eşyaları bulunmaktadır (AŞS, 34/306).

Faroqhi’nin (2008: 249-264), “*Varlıklı İki Kadın*” adlı çalışmasında terekesini incelemiş olduğu Havva Hanım’ın terekesi, 10 (AŞS, 11/23b), 11 (AŞS, 10/35b-37a) ve 91 (AŞS, 91/159-160) Numaralı AŞS’de bulunmaktadır. Faroqhi, 11 Numaralı AŞS’deki tereke kaydını kullanmıştır. Birbirinden ufak tefek farklılıklar gösteren 10 ve 11 Numaralı AŞS’de yer alan terekelerdeki pek çok eşya, 91 Numaralı AŞS’deki tereke kaydında bulunmamaktadır. Hatta 91 Numaralı AŞS’deki tereke kaydında, Havva Hanım’ın hiçbir giyim-kuşam ve ziynet eşyası bulunmamaktadır. Verilen bu bariz örnekler haricinde, üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta, Antalya taşrasında yaşayan kişilerin tereke kayıtlarındaki giyim-kuşam eşyalarının azlığı meselesidir. Antalya’nın kaza ve köylerinde yaşayan kişilerin tereke kayıtlarında çoğu defa birkaç hayvan, tarım ürünü, silah, ev eşyası, tarım aleti, çul, çuval vb. mallar karşımıza çıkmaktadır. Bu türden terekelerin pek çoğunda hiçbir

giyim-kuşam eşyası bulunmamaktadır ki bir kimsenin hiçbir giyeceğinin olmaması düşünülemez. Bu örnekler, tereke kayıtlarının, ölen kişilerin tüm mal varlığını temsil etmediğine dair kanıtlardır. Çoğu taşra sakininin tereke kaydında neden hiçbir giyim-kuşam eşyası bulunmadığına dair kesin bir bilgi sahibi değiliz. Bu durum, en azından Antalya özelinde, tereke kayıtlarının Antalya taşrasının giyim-kuşam özelliklerini aydınlatmada yeterli olmadıklarını göstermektedir.

Tereke kayıtları hakkında öne sürülen tüm bu olumsuz görüşler, tereke kayıtlarının Antalya giyim-kuşama kaynaklık edemeyecekleri anlamına gelmemektedir. Osmanlı hanedanı mensuplarından birinin kullandığı giysileri veya aksesuarları konu edinmiş olsaydık, o eşyaları bugün müzelerde canlı bir şekilde veya o dönemden günümüze ulaşan portre, minyatür veya fotoğraflar üzerinden görme imkanına sahip olurduk. Ancak, söz konusu, Antalya gibi Osmanlı'nın küçük ve ücra kentlerinden biri olunca bu imkanların neredeyse hiçbirine sahip olmadığımızı belirtmek zorundayız. Tereke kayıtlarına yardımcı olarak günümüzde Antalya'da müzelerde sergilenen eşyalarla seyyahların notlarını ve tereke kayıtlarının kapsadığı döneme ait fotoğrafları kullanabiliriz. Ancak, Özlü (2017: 152), müzelerde sergilenen kılık kıyafet eşyaları ile ressam ve seyyahların çalışmalarının, Osmanlı dönemi giyim-kuşam özelliklerini tam olarak yansıtmadığını ifade etmektedir.

Antalya'ya uğramış olan seyyahların notları ve ilgili döneme ait fotoğraflar da bu konu hakkında kapsayıcı ve ayrıntılı bilgiler vermez. Bu bakımdan, Antalya'nın giyim-kuşam kültürünü incelerken, tereke kayıtlarının vazgeçilmez öneme sahip kaynaklar olduğunu görmekteyiz.

Toplam 100 adet olan AŞS'nin 54 tanesinde tereke kaydı bulunmaktadır. Ayrıca, içerisinde çeşitli nedenlerle kayda geçmiş giyim-kuşam eşyaları bulunan 23 ve 46 numaralı siciller de bu çalışmada kullanılmıştır. Bu tereke kayıtlarının en erken tarihlieleri, 1818 ilâ 1820'li yıllar gibi geç bir döneme aittir (AŞS, 1/5b, 12b; AŞS, 2/19a, 81a, 87b, 97b). Faroqi'nin (2017: 7) de işaret ettiği gibi daha önceden de mutlaka kadı sicilleri tutulmuştur. Ancak bu defterler yangın veya mahkeme baskını gibi olaylar sebebiyle yok olmuş olabilir. Çünkü Antalya'da benzer olaylar yaşanmıştır (BOA, DH. MKT. 1441/25; BOA, DH. MKT. 1476/95).

AŞS'de bulunan en erken tarihli tereke kayıtları, büyük oranda şehrin misafiri olan kişilere aittir. Hatta öyle ki, ilk 6 AŞS'de, yerli bir Antalyalıya ait, giyim-kuşam kültürü hakkında bilgi verebilecek sadece birkaç tane eşya mevcuttur. Antalya sakinlerinin giyim-kuşam kültürü hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan en erken tarihli tereke kayıtları, Tanzimat'ın ilanının hemen sonrasına denk düşen 19 Numaralı AŞS'de bulunmaktadır (AŞS, 19/5b, 7a-b, 12b, 13b, 17a, 19a, 23a, 35a). Ancak, 1840'lı yıllara ait tereke kayıtları da sayıca az oldukları için Antalya'nın giyim-kuşam kültürü hakkında yeterince bilgi sahibi olmamıza imkân sağlamazlar. Bu konu hakkında görece tatmin edici sayıda tereke kaydına 1850-1860'lı yıllarda ulaşabilmekteyiz. 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18 ve 93 Numaralı AŞS'de yer alan bu kayıtlar, Antalya'nın giyim-kuşam kültürü hakkında ilk doyurucu

bilgileri vermektedir. Söz konusu tereke kayıtları, Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen ve sonrasında sivil halkı da içine alan (Lewis, 1993: 102-103; Shaw ve Shaw, 2010: 80) kıyafet reformundan yaklaşık çeyrek asır sonrasına denk düşmektedir. Elimizde kıyafet reformunun öncesine ait neredeyse hiçbir tereke kaydı bulunmadığı için, reformun Antalya giyim-kuşamına etkilerini gözlemleyemiyoruz. Reformun öncesi ve sonrasına ait tereke kayıtlarının mukayesesi, Antalya giyim-kuşamında yaşanan değişimler hakkında önemli bilgiler verebilir.

Antalya'nın giyim-kuşam kültürü, tepeden tırnağa olacak şekilde başa, üste, içe, alta ve ayağa giyilenler/takılanlar, bele bağlananlar şeklinde ele alınacaktır.

ANTALYA'NIN GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ

BAŞA GİYİLENLER/TAKILANLAR

Başlıklar

Antalya'da kullanılan en yaygın başlıklardan birisi, kadın-erkek, Müslim-Gayrimüslim, zengin-fakir her kesimden insanın terekesinde ve Antalya'nın hemen hemen her bölgesinde karşımıza çıkan festir. Fes, kalın kırmızı çuhadan yapılan ve bütün Osmanlı ülkesi ile diğer bazı Müslüman ülkelerde kullanılan bir baş giyeceğidir (Şemseddin Sami, 1317: 995). Fes, kökeni çok eskilere kadar dayanan bir başlık olmakla beraber, Osmanlı'da ilk defa askerî bir başlık olarak kabul edilmiş ve öncelikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordusunda kullanılmıştır (Koçu, 1967: 113; Ünal, 2011: 250; Tez, 2009: 236-237). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusundaki askerler için başlık olarak kabul edilen (Uzunçarşılı, 1954: 226) fes, 1829 yılında kıyafet reformunun sivil halkı da kapsamına almasıyla beraber siviller için de zorunlu bir başlık olmuştur (Lewis, 1993: 102). Ancak, Antalya'da 1829 yılı öncesinde de fes örnekleri görmek mümkündür (AŞS, 1/5b, 12b; AŞS, 2/19a, 81a, 87b, 97b; AŞS, 3/36b). Bunlar, şehrin misafiri olan yabancıların tereke kayıtlarında görülmüştür ve içlerinde Mısırlı kişiler de bulunmaktadır. Bu durum, Mısır ile Antalya arasındaki ticari ilişkiler aracılığıyla, Antalya'ya fesin 1829 yılından önce gelmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu düşüncüyü destekler şekilde, 1803 yılında Antalya'yı ziyaret etmiş olan Luigi Mayer, erkeklerin yaygın olarak fes giydiklerini söylemektedir (Dörtlük ve Boyraz, 2008: 42).

Fes, Antalya yerlilerinin tereke kayıtlarında, kıyafet reformundan yaklaşık 10 yıl sonra karşımıza çıkmaktadır. Morali Süleyman Ağa'nın, 21 Ş. 1256 [18 Ekim 1840] tarihli tereke kaydında (AŞS, 19/7b) bulunan bir fesin, Süleyman Ağa tarafından daha önce de kullanılmış olduğunu düşünülürse, 1840 yılı öncesinde de Antalya'da fesin varlığından söz edebiliriz. Ayrıca, Korkuteli'nde misafir iken vefat eden Tüccar Ali'nin, 25 Ra. 1246 [13 Eylül 1830] tarihli tereke kaydında farklı özelliklerde 170 civarında fes bulunmaktadır (AŞS, 3/65b). Tüccar Ali'nin, Korkuteli halkına fes satmış olabileceğini hesaba katarsak, Antalya'ya fesin, kıyafet reformundan 1 yıl sonra gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ne yazık ki taşra sakinlerinin tereke kayıtları

bu konuda son derece ketum oldukları için ne Korkuteli’nde ne de başka bir taşra yerleşkesinde, kıyafet reformunun hemen sonrasına denk düşen bir fes kaydı tespit edilememiştir.

Fes, AŞŞ’de çoğu zaman hiçbir özelliği belirtilmeyerek yalnızca “fes” şeklinde kaydedilmiştir (AŞŞ, 4/16b; AŞŞ, 5/4b; AŞŞ, 6/58; AŞŞ, 7/3b; AŞŞ, 8/6b; AŞŞ, 10/7; AŞŞ, 11/13; AŞŞ, 12/8b; AŞŞ, 13/17; AŞŞ, 15/8b; AŞŞ, 17/28a; AŞŞ, 55/41a; AŞŞ, 63/453; AŞŞ, 85/116b; AŞŞ, 91/27; AŞŞ, 93/29). Bunun yanında, *müsta’mel* (kullanılmış), *köhne* (eskimiş), *cedîd* (yeni), *sagîr* (küçük) veya *kebir* (büyük) şeklinde kaydedilen kayıtlar da önemli bir özellik bildirmezler (AŞŞ, 3/58b; AŞŞ, 6/18; AŞŞ, 6/22; AŞŞ, 33/2a-b; AŞŞ, 19/7b). AŞŞ’de özelliği belirtilen fesler de bol miktarda bulunmaktadır. Bunlar için öncelikle üretim yerleri ile adlandırılan İskenderiye taklidi frenk fesi, İskender işi güveli fes, Mısır, Fransız, Mora, Tunus ve İtalyan feslerini örnek gösterebiliriz (AŞŞ, 93/21; AŞŞ, 33/9b; AŞŞ, 8/43a; AŞŞ, 11/13b; AŞŞ, 100/121). Bu örnekler, Antalya’ya hangi bölgelerden fes geldiği hakkında önemli ipuçları verir. Ayrıca, Osmanlı padişahlarının isimleriyle müsemma Mecîdiye fes (AŞŞ, 8/19b), Mecîdiye taklidi frenk fesi (AŞŞ, 93/148) ve Azîziye fes (AŞŞ, 91/419) gibi örnekler de bulunmaktadır. Bunlar haricinde, büzme fes, kenarı sırmalı siyah kadife fes, kâğıtlı fes, zenne fesi, gecelik fesi, çocuk fesi ve alikurna/aligorna fes gibi örnekler de karşımıza çıkmaktadır (AŞŞ, 3/65b; AŞŞ, 8/44; AŞŞ, 93/36; AŞŞ, 12/107b; AŞŞ, 69/71b; AŞŞ, 91/107; AŞŞ, 100/121; AŞŞ, 15/17b; AŞŞ, 70/101; AŞŞ, 18/15a). Feslerin hâkim rengi ise al renktir (AŞŞ, 8/19b). Al renk haricinde, nadiren de olsa siyah ve beyaz renkli feslere tesadüf etmek mümkündür (AŞŞ, 12/107b; AŞŞ, 14/71a).

Antalya’da feslerin çeşitli süs öğeleri, inci ve altınlarla süslenmesine şahit olmaktayız (AŞŞ, 6/60; AŞŞ, 53/22b, 49a). Feslerin ayrılmaz parçası püskül de AŞŞ’de pek çok terekede bulunmaktadır (AŞŞ, 8/2a; AŞŞ, 10/26b; AŞŞ, 11/37b; AŞŞ, 12/19a; AŞŞ, 15/34a; AŞŞ, 91/4; AŞŞ, 95/nr. 144). Püsküllerin de pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; üretim yerleri ile adlandırılan Sayda ve Side püskülleri, yapım malzemesi ile kaydedilen harîr (ipek), iplik, simli ve ot püskül, bunların haricinde adi, tırtırlı, torpil, nehrî, dublin veya hiçbir özelliği belirtilmeyen püsküller de bulunmaktadır (AŞŞ, 27/88a; AŞŞ, 33/2a-b; AŞŞ, 8/4b; AŞŞ, 15/42a; AŞŞ, 93/140; AŞŞ, 91/77-78[3]; AŞŞ, 100/121; AŞŞ, 69/71b; AŞŞ, 42/72b; AŞŞ, 55/41a).

Antalya’da fes ile birlikte kullanılan önemli kültür öğelerinden biri tepeliktir. Tepelik, düz veya kubbe biçiminde olan, genellikle dairesel şekle sahip ve 8 ilâ 16 cm arasında boyutlarda değişen başlıklardır (Özbağı, 2002: 789). Antalya’da tepelikler genellikle Müslüman kadınlar tarafından tercih edilmiştir (AŞŞ, 11/37b; AŞŞ, 13/42b; AŞŞ, 16/324; AŞŞ, 22/208; AŞŞ, 24/4a; AŞŞ, 33/173; AŞŞ, 34/171; AŞŞ, 43/194b; AŞŞ, 44/296; AŞŞ, 53/22b; AŞŞ, 54/142; AŞŞ, 55/83a; AŞŞ, 70/250; AŞŞ, 93/139; AŞŞ, 97/12-13). Ancak az sayıda Gayrimüslim kadının terekesinde de tepelik örnekleri görmek mümkündür (AŞŞ, 11/37b, 38a; AŞŞ, 16/324; AŞŞ, 22/208;

AŞS, 43/194b-195a). Bunun yanında, ticaretle uğraşan Müslim ve Gayrimüslim erkeklerin tereke kayıtlarında da tepelikler görülmektedir (AŞS, 12/107b; AŞS, 43/213-214a; AŞS, 55/83a; AŞS, 93/139). Verilen bu örneklerin tamamı, gümüş veya sırmadan yapılmış püsküllü tepeliklerdir ve fiyatları 10 ilâ 161 kuruş aralığında değişmektedir. Antalya'daki en pahalı tepelikler, müteveffâ Ali Paşa'nın azatlı kölesi olup misafir olarak ikamet ettiği Antalya'da vefat eden Şahin Mehmed Ağa'nın zevcesi Hacı Rukiye Kadın'a aittir. Rukiye Kadın'ın terekesinde üç ayrı tepelik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 255 kuruş değerinde altın bir tepeliktir. Diğerleri ise, kıymetli taşlarla süslenmiş 1.000 ve 2.500 kuruş değerinde son derece kıymetli tepeliklerdir (AŞS, 6/60). Bu örnekler bize, sahip oldukları mal varlıklarına bakılırsa, bir paşanın kölesi olmaktan büyük nimetler elde etmiş Şahin Mehmed Ağa (AŞS, 6/58) ve zevcesinin, yerli Antalyalılardan ne derece farklı bir giyim-kuşam kültürüne sahip olduklarını göstermektedir.

Antalya halkı için önemli başlıklardan bir diğeri sarıktır. Sarık, “sarmak” fiilinden gelir (Şemseddin Sami 1317: 805) ve fes, külah, takke veya kavuk gibi başlıkların üzerine sarılan ince uzun şal, tülbent veya abaniden yapılıdır (Bozkurt, 2009: 152; Çağbayır, 2007b: 4076). Sarık veya diğer ismiyle destâr, Antalya'da sadece Müslümanlar tarafından kullanılmıştır. Ancak, Antalya'da ticaretle uğraşan Ermeni ve Rumların tereke kayıtlarında da sarık görmek mümkündür (AŞS, 6/39; AŞS, 8/44b; AŞS, 27/88a; AŞS, 33/254a; AŞS, 91/107). AŞS'de, çeşitli renklerde ve farklı malzemelerden üretilmiş pek çok sarık çeşidi bulunmaktadır (AŞS, 5/18a; AŞS, 7/12b; AŞS, 8/11b; AŞS, 11/17a; AŞS, 32/33; AŞS, 53/13b, 14a; AŞS, 54/6a, 117a; AŞS, 63/332; AŞS, 69/71; AŞS, 74/8b-9a; AŞS, 91/276, 377; AŞS, 93/35, 116, 121; AŞS, 97/4; AŞS, 99/75-76; AŞS, 100/121). Çok sayıda tereke kaydında karşımıza çıkan sarıklar genellikle “el-hâcc, hacı, hafız, derviş” gibi unvanlara sahip Müslüman erkeklerin terekelerinde görülmüştür.

Antalya'da, fes ve sarık haricinde külah, takke, terlik, kukuleta ve genel olarak “başlık” şeklinde adlandırılmış başlıklar da bulunmaktadır. Külah, daha çok dervişlerin kullandığı, tek parça keçeden yapılan, dikişsiz bir başlıktır (Şemseddin Sami, 1317: 1175; Pakalın, 1993: 338). Az sayıda yerli Antalyalı ve şehrin misafiri kişilerin terekelerinde (Sarıhan, 2003: 141; AŞS, 1/12b; AŞS, 5/20b; AŞS, 19/26b; AŞS, 33/278b-279a; AŞS, 45/101a; AŞS, 95/nr. 144) görülen külahın, Antalya'da çok yaygın bir başlık türü olmadığı anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde takke de çok az tereke kaydında karşımıza çıkmaktadır (Sarıhan, 2003: 141; AŞS, 14/71a; AŞS, 93/121). Fakat, namaz kılarken giyilmesi uygun görülen başlıklardan biri olan, aynı zamanda gayet kullanışlı ve ucuz olan takkelerin, AŞS'deki tereke kayıtlarında bu denli nadir görülmesi, tereke kayıtlarının bu noktada verdiği bilgilerin sıhhati hakkında şüpheler uyandırmaktadır. Terlik, pek çok anlamı bulunan bir kelimedir. Bu anlamlardan biri de *takkedir* (Çimrin, 2010: 406). Tereke kayıtlarında, başın terini alması amacıyla başa giyilen terliklere rastlamak mümkündür (AŞS, 8/30b; AŞS, 11/60b; AŞS, 12/30b; AŞS, 28/nr. 143[2]; AŞS, 93/35, 101, 141). Kukuleta

ise palto veya ceket gibi giyeceklere dikili ya da ayrı şekilde kullanılan, başı ve bazen de yüzün bir kısmını örten bol ve geniş bir başlıktır (Ayverdi, 2010: 709). AŞS’de bulunan kukuletaların çoğunluğu çuhadan yapılmıştır (AŞS, 6/20, 58; AŞS, 11/26a, 28; AŞS, 12/117b; AŞS, 13/104b; AŞS, 32/33; AŞS, 34/70, 74). Bunun haricinde muşambadan yapıma örnekleri de bulunmaktadır (AŞS, 12/106b). Daha çok Antalya taşra sakinlerinin ve şehrin misafiri insanların terekelerinde görülen bu başlık, soğuk veya yağmur gibi etkenlerden başı korumak için yağmurluğa dikilirdi (Çağbayır, 2007a: 2824).

Başörtüleri

AŞS’de geçen başörtüleri, Antalya’nın giyim-kuşam zenginliğini en iyi şekilde gözler önüne seren kültür öğelerindedir. Çevre, yemeni, yazma, tülbent, makrama, mücessem, poşu, pullu, pürlü, kaz, merze, kırâb/krep ve çeki gibi isimlerle anılan bu başörtüleri, zengin bir kültürel mirasa işaret etmektedir.

Çevre, Antalya yöresinde “*mendilden büyük, kenarı oya ile işlenmiş başörtüsü*” demektir (Çimrin, 2010: 95). AŞS’de çok sayıda tereke kaydında karşımıza çıkan çevrelerin ne yazık ki pek çoğunun hiçbir özelliği belirtilmemiştir (AŞS, 15/17b, 62a-b; AŞS, 21/18b; AŞS, 22/96b; AŞS, 24/4a, 62, 64a; AŞS, 26/45a; AŞS, 33/2, 123a, 142a; AŞS, 34/155; AŞS, 35/42b, 52b; AŞS, 42/72b-73a; AŞS, 43/33b; AŞS, 93/7). Özelliği belirtilen çevrelerden, sırma nakışlı, İstanbul-kârî (İstanbul işi) ve zenne çevresi gibi örnekler bulunmaktadır (AŞS, 8/6a, 23b; AŞS, 11/57a, 22b, 71a; AŞS, 15/17b). Kullanışlı bir bez olan tülbentten yapılan ve aynı isimle anılan tülbentin de az sayıda çeşidi bulunmaktadır (AŞS, 70/201; AŞS, 93/149). Kalıpla üzerine desenler basılan, elde boyanan ve kadınlar tarafından kullanılan (Ayverdi, 2010: 1350; Şemseddin Sami, 1317: 1555) yemenilerin, İzmir kirazlısı, Yenikapı yemenisi, oyalı yazma yemeni ve bürüncük yemeni gibi örnekleri vardır (AŞS, 8/39a; AŞS, 11/71a; AŞS, 15/17b). Başörtüleri arasında, hakkında en fazla kayda rastlanılan, yazma başörtüleridir. Yazma, çiçek şekilli süs motifleriyle bezeli yemenilere verilen isimdir (Tez, 2009: 20). Diğer başörtülerinden farklı olarak yemeniler, Antalyalı Gayrimüslimlerin tereke kayıtlarında daha fazla sayıda görülmektedir. Bunlar arasında, ticaretle uğraşan Rumların terekelerinde (AŞS, 8/19b, 44b, 53b, 56b; AŞS, 12/106b-107a; AŞS, 24/65b; AŞS, 27/88a; AŞS, 33/254; AŞS, 63/451-454; AŞS, 91/418-419; AŞS, 93/138) yüklü miktarlarda yazmalar bulunduğu görülmektedir. Gayrimüslim kadınların da yazmalara ilgi gösterdiği söylenebilir (AŞS, 8/2a, 4b; AŞS, 11/37b, 38a; AŞS, 33/113; AŞS, 91/240; AŞS, 93/69). AŞS’de bulunan yazmaların pek çok çeşidi bulunmaktadır. Zanâiloğulları ailesinden Yorgi’nin tereke kaydında, *elvan yazma*, *Yörük yazması* ve “türü türü” anlamına gelen *mütenevvi’ yazma* gibi örnekler bulunmaktadır (AŞS, 69/451-454). Ayrıca, bu dönemde Antalya’ya, Avrupa, Mora, İstanbul, İzmir ve Tokat gibi bölgelerden yazmalar geldiği görülmektedir (AŞS, 8/56b; AŞS, 11/50b; AŞS, 12/25b; AŞS, 70/201; AŞS, 91/77-78[3]; AŞS, 100/121). Üretim yerleri ile atlandırılan yazmalar haricinde oyalı, pullu, işlemeli, yüz yazması, baş yazması,

oymalı yazma, kâğıtlı yazma, derhem yazma ve “*zenneye mahsus örtü yazması*” şeklinde kayıtlar da bulunmaktadır (AŞS, 16/328-329; AŞS, 7/16b; AŞS, 44/203b; AŞS, 46/80b; AŞS, 100/122, 123; AŞS, 69/71b, 134b; AŞS, 70/201; AŞS, 22/281a; AŞS, 93/36, 139, 148; AŞS, 91/418-419). Bunlar haricinde, oyalı bir başörtüsü olan mücessemeler (AŞS, 11/71a; AŞS, 8/56a; AŞS, 91/77, 419; AŞS, 8/19b; AŞS, 93/148), türlü renklerde ipek, pamuk veya yünden yapılan poşular (AŞS, 11/26, 28, 38; AŞS, 24/4a; AŞS, 54/155; AŞS, 95/nr. 265; AŞS, 91/163), kına ve düğün törenlerinde görmeye alışık olduğumuz pürlü ve pullular (AŞS, 6/22; AŞS, 11/62a), nakışlı geniş başörtüsü olan makramalar (AŞS, 12/134b; AŞS, 93/50, 68), pullarla işlenmiş kırmızı renkte bir başörtüsü olan krepler (AŞS, 69/37a-b) ve tereke kayıtları ile taranan sözlüklerde haklarında ayrıntılı bilgi bulunmayan kaz, çeki ve merze gibi başörtüleri de bulunmaktadır (AŞS, 22/96; AŞS, 14/44a).

Yüze Örtülenler

Antalya’da kadınların sokağa çıktıkları zaman yüzlerine tutundukları örtülerden en yaygın olanı yaşmaktır. Yaşmak, Türkçedeki “örtmek, gizlemek, kapatmak” anlamlarındaki “yaşurmak” kelimesinden gelmektedir (Küçükaşçı, 2013: 347). Yaşmak, bir sokak kıyafeti olan ferace ile bütünleşmiş, iki parçadan oluşan ve tülbentten yapılan beyaz, ince bir örtüdür (Şemseddin Sami, 1317: 1530; Kütükoğlu, 2020: 173). Bu parçaların birisi kaş hizasından sarılarak alını ve saçları, diğeri ise göz altı hizasından tutularak yüzü ve çeneyi örtmektedir. Bu parçaların ikisi de arkadan bağlanmaktadır (Davis, 2006: 209). Ancak yaşmak, Antalya yöresinde “*yazma, tülbent başörtüsü, kenarları oyalı yaşmak*” anlamına da gelmektedir (Çimrin, 2010: 443; Aydın, 2012: 406). Bu bakımdan tereke kayıtlarında karşımıza çıkan “*yaşmak*” kayıtlarının hem bir yüz örtüsü hem de bir başörtüsü olabileceğini eklemek gerekir. Tereke kayıtlarında yer alan yaşmakların bunlardan hangisini nitelediğini tam olarak tespit edebilmek zordur.

Antalyalı kadınların tereke kayıtlarında bulunan yaşmaklar ipek veya abaniden yapılmış, beyaz renkli yaşmaklardır (AŞS, 8/44a; AŞS, 14/72a; AŞS, 32/34). Üretim yerleri ile adlandırılan yaşmaklardan, Hicaz, Karacasu ve Buldan yaşmakları bulunmaktadır (AŞS, 8/39a; AŞS, 32/33; AŞS, 69/71b; AŞS, 74/8b, 9a; AŞS, 11/71a; AŞS, 93/36). Bunun haricinde, sırmalı, pullu, telli, oyalı, kenarlı, zenne, namaz, hacı, baş ve Kabe yaşmağı gibi türler vardır (AŞS, 54/155a-b; AŞS, 44/28; AŞS, 11/10b; AŞS, 24/64a; AŞS, 33/254b; AŞS, 69/3b; AŞS, 22/280b; AŞS, 69/135a; AŞS, 15/61b). Yaşmak, Antalya’da Müslüman kadınların kullandığı bir örtü olarak göze çarpmaktadır. Her ne kadar tüccar Gayrimüslim erkeklerin tereke kayıtlarında (AŞS, 8/44b; AŞS, 33/252b-255a; AŞS, 63/451-454) yaşmaklara tesadüf edilmiş olsa da Gayrimüslim kadınların tereke kayıtlarında yaşmak bulunmamıştır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2001: 108) *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* adlı eserinde bu konu hakkında Gayrimüslim kadınların sokağa çıktıkları zamanlarda yaşmak yerine ince tülbentten bir başörtüsü takındıklarını söylemektedir. Ali Rıza Bey’in, eski

İstanbul yaşantısı üzerine söylediği bu sözlerin, Antalya için de benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Antalya’da kadınların kullandıkları diğer bir yüz örtüsü peçedir. Peçe, İtalyanca “pezzeto” kelimesinden gelmektedir ve kadınların sokakta yüzlerini örtmek maksadıyla kullandıkları örtünün adıdır (Şemseddin Sami, 1317: 349; Pakalın, 1993: 765; Çağbayır, 2007b: 3807). AŞS’de çok az sayıda peçe kaydı bulunmaktadır. Bunların en çok görülen örneği Buhara peçesidir (AŞS, 22/281a; AŞS, 54/26a-b; AŞS, 15/17b). Bunun haricinde *yüz peçesi* ismiyle anılan örnekler de bulunmaktadır (AŞS, 46/47a, 110b-ek; AŞS, 63/100). Yukarıda bahsedildiği üzere, AŞS’deki bazı kayıtlarda peçelerin “perde” ismiyle kaydedilmiş oldukları göze çarpmaktadır. Örneğin, İskender Çelebi Mahallesinden Debbağ Salih’in tereke kaydında 2 tane alaca entari ile birlikte kaydedilmiş bir *Buhara perdesi/peçesi* bulunmaktadır (AŞS, 16/157). Örnekleri çoğaltmak mümkündür (AŞS, 26/52b; AŞS, 54/142b). Debbağ Salih hariç olmak üzere, verilen bu örneklerin tamamı Müslüman kadınların terekelerinde görülmüştür. Bu noktada Antalyalı Gayrimüslimlerin peçeye ilgi göstermedikleri açıktır. Ayrıca, az sayıda tereke kaydında karşımıza çıkan peçelerin, Müslüman kadınlar tarafından da çok fazla rağbet gördükleri söylenemez.

Baş Takıları

Antalyalı kadınların kullandıkları baş takıları, giyim-kuşam kültürünü zenginleştiren en önemli aksesuarlardandır. Bu takılar, askı, zülf bastı, çelenk, çiçek, alınlık, terlik, taç, tomaka, başlık, baş takımı ve saçlık gibi isimlerle anılmaktadır. Askı, “*Gümüş bir parça üzerine sıralanıp başa takılan ziynet eşyası*” demektir (Türk Dil Kurumu [TDK], 1193a: 344). AŞS’de genellikle gümüş ve altından yapılmış örneklerini gördüğümüz askılar, Müslim ve Gayrimüslim kadınlar tarafından tercih edilmiştir ve 20 ilâ 672 kuruş aralığında değişen fiyatlara sahiptir (AŞS, 8/18b, 23b; AŞS, 7/13a; AŞS, 93/32; AŞS, 11/10a, 78a; AŞS, 34/309, 330; AŞS, 91/155). Şeyh Sinan Mahallesinden Balıkçı oğlu el-Hâcc Mehmed Ağa’nın terekesinde rastladığımız askılar, rub’iyye, barbut, fındık, Adliye, Mısır ve İstanbul altını gibi altın türleriyle süslenmiştir (AŞS, 11/22b). Zülf bastı, feslerin yan taraflarına tutturularak yanaklara sarkıtılan ve penez, zincir veya boncuk gibi süs malzemelerinden oluşan takılardır. Ayrıca “*yanak döven*” ismiyle de bilinirler (Özbağı, 2002: 790). Antalyalı Müslüman kadınların terekelerinde karşımıza çıkan zülf bastıların pek çoğunun hiçbir özelliği belirtilmemiştir (AŞS, 8/23b; AŞS, 10/10b; AŞS, 15/62a; AŞS, 17/79a; AŞS, 34/109, 309, 366; AŞS, 35/15b, 53a). Özelliği belirtilen zülf bastıların çeşitli altınlarla süslandıkları, uçlarına Maşallah veya Adliye türü altınların takıldıkları görülmektedir (AŞS, 11/22b; AŞS, 35/36b; AŞS, 93/10). Divan Piri Mahallesinden Esmâ Hatun’un tereke kaydında görülen çelenk, başa takılan ve genellikle mücevherli olan bir sorguçtur (Ayverdi, 2010: 222). Esmâ Hatun’un tereke kaydında, elmas taşlarla süslenmiş 800 ve 250 kuruşluk iki adet çelenk bulunmaktadır (AŞS, 10/18a). İnci, altın veya elmas gibi kıymetli

şeylerle yapılan başka bir baş takısı alınlıktır (Ayverdi, 2010: 42). Esmâ Hatun'un terekisinde alınlık da bulunmaktadır. Bu takı, üzeri elmas taşlı 12 tane altından oluşmaktadır ve kıymeti 1.800 kuruştur (AŞS, 10/18a). Başka tereke kayıtlarında da karşımıza çıkan alınlıkların, Antalyalı Müslim ve Gayrimüslim kadınlar tarafından tercih edildikleri görülmektedir (AŞS, 24/63b; AŞS, 72/57, 58a; AŞS, 91/410-412, 26[2]).

Terlik, her ne kadar ayağa giyilen terlikleri akla getirirse de Antalya yöresinde, başa takılan altın başlık da terlik ismiyle anılır (Aydm, 2012: 398). AŞS'de bulunan bazı terliklerin, feslerle beraber aynı eşya öbeğinde kaydedilmiş oldukları görülmektedir (AŞS, 11/60b; AŞS, 28/nr. 143[2]; AŞS, 70/203; AŞS, 93/35). Çeşitli altın veya gümüş paralarla süslenen taç isimli başlık da terlik benzeri bir başlıktır (AŞS, 98/180). Antalya yöresindeki Tahtacı kadınlarının en önemli takılarından olan tomaka (AŞS., 98/181), başörtülerine raptedilerek kullanılan, gümüş veya altın kakmalı, gümüş zincirli bir takıdır (Yörükân, 1998: 220). Saçlık, başlık veya baş takımı gibi isimlerle anılan takılar da baş süslerine verilen isimlerdendir (İrepoğlu, 2012: 282). Bu gibi isimlerle anılan baş takılarına AŞS'de bolca rastlamak mümkündür (AŞS, 8/2a, 37b; AŞS, 10/10b, 34b, 40a). Bu noktada ele alınabilecek başka bir takı küpelerdir. Küpe, Antalya'da kadınlar tarafından en çok kullanılan takılardan birisidir. Antalyalı erkeklerin tereke kayıtlarında da küpelere rastlamak mümkündür (AŞS, 24/78; AŞS, 32/514; AŞS, 43/213-214a; AŞS, 45/271a). Ancak bu küpelerin, tereke sahibi erkekler tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Antalyalı kadınların küpe tercihlerinin başında incili ve altın küpeler gelmektedir (AŞS, 7/13a, 16a; AŞS, 8/2a, 4b, 37a, 42b, 59b; AŞS, 10/3a-b; AŞS, 11/9a, 50a). Bunlar haricinde zümrüt, elmas, akik ve firuze gibi kıymetli taşlarla yapılmış küpeler de bulunmaktadır (AŞS, 10/18a; AŞS, 11/15a; AŞS, 95/nr. 16). Tereke kayıtlarında karşımıza çıkan diğer küpelerin, çeşitli altınlarla ve gümüş veya boncuklarla yapıldığı görülmektedir. Yirmilik altın küpe, boncuk küpe, sim (gümüş) küpe, sarkanaklı küpe, mineli frenk altınından küpe, çizgili ve etrafi incili küpe, Fransız lirasından mamul küpe ve Osmanlı çeyreğinden küpe gibi isimlerle anılan bu küpeler, Antalya'da kullanılan küpe çeşitlerinin zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir (AŞS, 11/10b; AŞS, 13/28b, 76a; AŞS, 18/71b; AŞS, 23/24a; AŞS, 43/194b-195a; AŞS, 65/5a-b; AŞS, 69/23a-b; AŞS, 99/74).

BOYUNA TAKILANLAR

Antalya'da Müslim ve Gayrimüslimler arasındaki giyim-kuşam farklılıklarının açık bir şekilde gözlemlendiği alan boyun takılarıdır. Antalya'da boyun takıları, gerdanlık, lebbe, boyunduruk, külte, mırmır, hamail, nüsha, zincir, kıstı, katar, boyunbağı ve inci, altın, boncuk, karanfil dizileri gibi aksesuarlardan oluşmaktadır. Gerdanlık, kıymetli madenlerden, taşlardan, renkli boncuk veya altın paralardan yapılan bir boyun takısıdır (Gülensoy, 2003: 58). İnci, altın ve gümüşten yapılmış örnekleri bulunmaktadır. İnci gerdanlıklar, Antalya şehrinde yaşayan varlıklı Gayrimüslim kadınların terekelerinde görülmüştür (AŞS, 8/4b). Gayrimüslim

kadınlar, sahip oldukları bu gerdanlıkları gösterişli haçlarla süslemişlerdir (AŞS, 91/155). Burada dikkat çeken bir nokta, Gayrimüslim kadınların, dinî mensubiyetlerini ön plana çıkaran haç gibi simgeleri giyim-kuşam adetlerine dahil etmelerine karşın, Müslüman kadınların terekelerinde böyle bir duruma tesadüf edilememesidir. Ayrıca, Gayrimüslim kadınların terekelerinde bulunan gerdanlıklar genellikle inci veya altından yapılma yüksek fiyatlı takılar olarak göze çarpmaktadır. Antalya'nın varlıklı Müslüman kadınlarının terekelerinde de bu tür pahalı gerdanlıklara rastlamak mümkündür (AŞS, 10/18a; AŞS, 93/68). Ancak, Gayrimüslim kadınların terekelerinden farklı olarak Müslüman kadınların terekelerinde 20-30 kuruş değerinde düşük fiyatlı gümüş gerdanlıklara da rastlamak mümkündür (AŞS, 93/122-123; AŞS, 34/330).

Antalya'daki boyun takılarının en önemlilerinden biri lebbe'dir. Lebbe, "*boyuna takılan altın dizisi*" demektir (Çağbayır, 2007a: 2948). AŞS'de en çok altından (AŞS, 24/63b; AŞS, 46/101b-ek; AŞS, 43/8b) yapılma lebbeler bulunsa da gümüş ve boncuktan yapılma örnekleri de karşımıza çıkmaktadır (AŞS, 43/33b-34a; AŞS, 70/101-103). Antalya'nın pek çok bölgesinde karşılaştığımız lebbeler, Dört Macar ve Beşibiryerde gibi altınlarla süslenmişlerdir (AŞS, 32/27; AŞS, 28/nr. 528; AŞS, 72/13b). Lebbe günümüzde Antalya'da "*lüppe*" ismiyle bilinmektedir. Bir dönem unutulmaya yüz tutan lebbeler Antalya'da tekrar moda haline gelmiş ve Antalya'daki son lebbe temsilcilerinden Süreyya Arnaz ve oğlu Hüseyin Arnaz'ın ellerinde hayat bulmuştur. Süreyya Arnaz, 2017 yılında vermiş olduğu bir röportajda Antalyalı sarraflara satılmak üzere eski lebbelerin getirildiğinden bahsetmektedir (URL-1). AŞS'de pek çok tereke kaydında karşımıza çıkan ve çeşitli altınlarla süslendiği görülen boyunduruklarda da Gayrimüslim kadınların boyunduruklarının pahalılığı göze çarpmaktadır (AŞS, 8/2a, 4b; AŞS, 11/37b, 38a; AŞS, 16/323; AŞS, 43/194b-195a; AŞS, 44/185a-b; AŞS, 91/155, 240, 410-412; AŞS, 93/69; AŞS, 97/50-52). Külte, Anadolu'nun bazı bölgelerinde gerdanlığa verilen isimdir (Ögel, 1978: 256). *Derleme Sözlüğü*'nde "*On beş – yirmi sıra inci dizisi*" (TDK, 1993c: 3032) şeklinde tarif edilen külte, AŞS'de sözlük anlamına uygun olarak inci dizileri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (AŞS, 22/95b-96a; AŞS, 72/57-58a). Sadece birkaç tereke kaydında tespit edilen kültelerin Antalya'da yaygın şekilde kullanılan takılar olduğu söylenemez.

Antalya'daki gerdanlık türlerinden bir başkası mırmırdır. Mırmır, *Derleme Sözlüğü*'nde "*Altın gerdanlık*" olarak tarif edilmektedir (TDK, 1993d: 3188). Bazı tereke kayıtlarında karşılaştığımız "*mırmır tabir olunur altın boyunduruk*" (AŞS, 91/155) şeklindeki ifadeler de sözlük anlamına birebir uygun düşmektedir. Antalyalı kadınların kullandıkları mırmırların çoğunluğu altından yapılmaz (AŞS, 21/62b; AŞS, 22/95b-96a; AŞS, 23/24; AŞS, 33/113a-b, 123a). Varlıklı Gayrimüslim kadınların terekelerinde görülen mırmırlar kıymetli haçlarla süslenmişlerdir ve 600 ilâ 960 kuruş gibi yüksek meblağlara sahip oldukları görülmektedir (AŞS, 11/37b, 38a; AŞS, 33/113b). Bunun yanında, AŞS'deki 1.000 kuruşluk en pahalı mırmır,

varlıklı bir Müslüman kadın olan Latife Hanım'ın terekesinde bulunmaktadır (AŞS, 91/410-412). Mırmırların, sözlük anlamının dışında gümüş ve bakırdan yapılmış örnekleri de bulunmaktadır. 20-30 kuruş gibi düşük kıymetli bu takılar, Müslüman kadınların terekelerinde bulunmaktadır (AŞS, 42/72b-73a; AŞS, 51/312). AŞS'deki boyun takılarından bir diğeri muskaldır. Nüsha ve hamail isimleri ile geçen bu takılar, yalnızca Müslümanların terekelerinde bulunmaktadır (AŞS, 44/11b; AŞS, 33/274a-b; AŞS, 19/17a; AŞS, 17/51a; AŞS, 18/42a; AŞS, 28/nr. 232; AŞS, 11/13b; AŞS, 10/10b). Antalya'lı Gayrimüslimlerin tereke kayıtlarında nüsha veya hamail isimli herhangi bir takıya tesadüf edilememiştir. Gayrimüslimlerde muska işlevini gören takılar haçlardır. Hıristiyanlıkta küçük haçlar ve Hz. Meryem'i tasvir eden ikonalar önemli birer muska çeşididir (Demirci, 2020: 266). Bu bakımdan, muska ve haçlar, Antalya'da dinden kaynaklı giyim-kuşam farklılıklarına sebep olan eşyalar olarak göze çarpmaktadır.

Takı kültürünün en önemli öğelerinden biri olan zincirler, bazen tek başına bir aksesuar bazen de takı ögesi taşıyıcısı şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. AŞS'de Müslim ve Gayrimüslimlerin terekelerinde karşımıza çıkan zincirlerde ilk göze çarpan husus, çok sayıda altınla donatılmaları ve yüksek meblağlara sahip olmalarıdır. Örneğin, Hacı Rukiye Kadın'ın terekesinde bulunan iki adet zincirin ilkinde 50 adet fındık, ikincisinde ise 60 adet yıldız ve Macar altını bulunmaktadır. Bu takılar sırasıyla 1.700 ve 2.700 kuruş fiyata sahiptirler (AŞS, 6/60). Antalya'lı Müslüman erkeklerin terekelerinde de zincirlere rastlamak mümkündür. Manavgatlı Tugayzâdelerden Hacı Emin Efendi'nin terekesindeki iki adet zincirin ilki 13 tane yeni yirmilik altınla süslenmiştir ve kıymeti 292 kuruştur. Diğeri ise tahminen 10 dirhem ağırlığında, ucunda on adet farklı farklı (*mahlût*) altın bulunan 120 kuruşluk gümüş bir zincirdir (AŞS, 32/34).

Kıstı ise altın, inci, boncuk veya deniz kabuğu gibi süs malzemeleriyle yapılan bir çeşit kısa gerdanlıktır (TDK, 1993b: 2844; Çağbayır, 2007b: 2638). Korkuteli'nin Fığla karyesinden Şerife Hatun'un terekesinde rastladığımız "*boyun kıstı*"nın herhangi bir özelliği belirtilmemiştir (AŞS, 13/17b). Ancak, 40 kuruşluk fiyatına bakılacak olursa boncuk, gümüş, bakır veya deniz kabuğu gibi süs malzemeleriyle yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Şerife Hatun'un terekesinde, dizi türlerinden biri olan *karanfil dizisi* de yer almaktadır. Karanfil, Antalya'da, kokulu bir bitki tohumlarından yapılan ve boyuna asılan takının ismidir (Çimrin, 2010: 264). Yalnızca 13 Numaralı AŞS'de tespit edilen karanfil diziler, Antalya'daki en nadir takılardan birisidir. Şerife Hatun'un terekesinin haricinde, Korkuteli'nin Karakuyu sakinelerinden Hanım Hatun'un terekesinde görülen karanfil dizileri, 10 ve 20 kuruşluk kıymete sahip ucuz takılardır. Mehmed Salâhî Efendi (1322: 214), karanfil taneleri hakkında "*Bahârâtdan işbu dâne muhtelif sûretlerde isti 'mâl olunur*" demektedir. Burada karanfil tanelerinin Antalya taşrasında takı yapımında kullanılmış oldukları görülmektedir. Ancak, karanfil tanelerine benzer şekilde farklı tohum veya baharatlar türleri bulunduğu halde, neden sadece karanfil tanelerinin

takı yapımında kullanıldıkları üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Mehmed Esad Efendi (1210: 604) *Lehçetü'l-lûgat* adlı eserinde, karanfilin, Hz. Adem'in gözyaşlarından yaratıldığını ve mübarek bir ağaç olduğunu söylemektedir. Karanfil tanelerinin takı yapımında kullanılmasının kökeninde böyle bir inancın var olup olmadığı sorgulanmaya değerdir. AŞŞ'de karanfil dizileri haricinde altın, boncuk ve inci dizileri de bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok karşılaşılan diziler altın dizileridir. Varlıklı Gayrimüslim kadınların terekelerinde oldukça yüksek fiyata sahip değerli altın dizileri bulunmaktadır. Makbûle Mahallesinden Hâce Eleneste Hanım'ın terekesinde farklı özelliklerde çok sayıda altın ve inci dizisi bulunmaktadır. Altın dizilerinin en pahalısı 5.880, inci dizilerinin en pahalısı ise 800 kuruş değerindedir (AŞŞ, 11/38a). Müslüman kadınların tereke kayıtlarında da bu tür pahalı dizilere rastlamak mümkündür. Örneğin, Faroqi'nin, tereke kaydını incelemiş olduğu Havva Hanım'ın terekesinde 26 miskal ağırlığında ve 49 inci tanesinden oluşan 6.500 kuruşluk çok kıymetli bir inci dizisi vardır (AŞŞ, 10/36a).

Antalya'daki boyun takılarından bir başkası katarıdır. Katar, sözlüklerde genellikle arka arkaya sıralanmış hayvan dizilerini veya bir trene bağlı vagonları tanımlamaktadır. Tereke kayıtlarında karşımıza çıkan katar kayıtlarının anlamını *Lûgat-ı Naci*'de görebilmekteyiz. Muallim Naci (1322: 517), *katar* maddesi altında “*bir katar altın, bir katar inci*” gibi örnekler vermektedir. *Derleme Sözlüğü*'nde katar kelimesi, “*seyrek altın dizisi*” şeklinde tarif edilmiştir (TDK, 1993c: 2682). Ancak, AŞŞ'de altın katarlarının yanı sıra inci ve gümüş katarlarına da tesadüf edilmiştir (AŞŞ, 6/60; AŞŞ, 11/38a; AŞŞ, 23/120,121; AŞŞ, AŞŞ, 10/18a). Az sayıda tereke kaydında karşılaştığımız katarların Antalya'da çok sık rastlanılan takılar olduğu söylenemez. Bu başlık altında ele alabileceğimiz son eşya boyunbağlarıdır. Boyunbağı, vücudu soğuktan korumak amacıyla boyuna sarılan bir giyecektir (Koçu, 1967: 17). Antalya'da kullanılan boyunbağları, yün, beyaz iplik, fanila veya kazmir gibi ürünlerden yapılmaz (AŞŞ, 10/26b; AŞŞ, 24/66a; AŞŞ, 33/284a). *Boyun atkısı* (AŞŞ, 42/80; AŞŞ, 45/159; AŞŞ, 72/97) veya *yün boyun askısı* (AŞŞ, 45/159) gibi isimlerle de anılan bu ürünler, Müslim ve Gayrimüslim tüccarların terekelerinde bol miktarlarda görülebilmektedir (AŞŞ, 12/105b-109a; AŞŞ, 55/82a-85b; AŞŞ, 59/15b-20a).

KOLA VE GÖĞSE TAKILANLAR

Antalyalı kadınların kollarını süsleyen en yaygın aksesuarlardan biri bileziktir. Bilezikler Antalyalı Müslim ve Gayrimüslim kadınların terekelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çok farklı çeşitleri bulunan bileziklerin en pahalıları elmas taşlı henteş bileziklerdir. Tuzcular Mahallesinde sâkine iken Korkuteli'nde vefat eden Nakiye Hanım'ın terekesinde bulunan 1 adet *elmas taşlı henteş bilezik* 3.000 kuruşluk kıymeti ile AŞŞ'deki en pahalı bileziklerden biridir (AŞŞ, 32/161-162). Buna karşın, Bâli Bey Mahallesinden Nazike Hanım'ın terekesindeki 1 çift *gümüş adi bilezik* yalnızca 4 kuruş kıymete sahiptir (AŞŞ, 65/5b). Verilen bu iki kayıt, Müslüman kadınların sahip oldukları aksesuarların fiyat farklılıklarını en iyi şekilde

anlatan örneklerdendir. Antalya kadınların sahip oldukları bilezik çeşitleri arasında sim (gümüş), altın, elmaslı, burma, tel, yıldızlı bilezik, akarsu, altın sulu gümüş bilezik, gümüş örme bilezik, pirinç bilezik, burma tahta bilezik ve adi altın sulu zincirli bilezik gibi örnekler bulunmaktadır (AŞS, 7/13a; AŞS, 8/2a; AŞS, 10/35a; AŞS, 11/37b; AŞS, 12/8b; AŞS, 13/104b; AŞS, 22/97a; AŞS, 22/280b; AŞS, 24/4a; AŞS, 45/245b-246; AŞS, 64/156b; AŞS, 72/57-58a). Kol takıları arasında en çok karşılaşılan aksesuarlardan bir diğeri saatlerdir. Saatleri Antalya’da toplumun hemen hemen her kesiminden insanın terekesinde görmek mümkündür. AŞS’de karşımıza çıkan saat türleri arasında keler kaplı saat, siyah kaplı saat, basma saat, gümüş saat, piryol/piriol saat, altın saat, altın koyun saati, oturak saat, kaplama saat, maşalı sim saat, bağa zarflı sim piryol saat, hilâlî saat, bakır saat, karavana saat, altın köstekli saat gibi örnekler bulunmaktadır (AŞS, 3/36a; AŞS, 6/39; AŞS, 10/7a, 26b, 35a; AŞS, 11/34a,b, 37b, 60a; AŞS, 12/107b; AŞS, 15/8a, 15a, 86b; AŞS, 22/105a; AŞS, 28/nr. 565, 106[2]). AŞS’de saatçilikle uğraşan kişilere de tesadüf etmek mümkündür. Aslen Ispartalı olup Elmalı Mahallesinde vefat eden Saatçi Abdullah Efendi bu kişilere bir örnektir (AŞS, 33/48b).

Kola takılan eşyalardan bir diğeri kolçaktır. Kolçağın çok sayıda anlamı vardır. Bunlardan birisi “*Çalışırken kirlenmesini önlemek için elbise kollarına bilekten dirseğe kadar olan kısmı örtecek şekilde geçirilen, kol gibi dikilmiş eğreti parça, kolluk*” (Ayverdi, 2010: 689) şeklindeki tanımdır. AŞS’de karşımıza çıkan az sayıdaki kolçak, gömlekle birlikte kaydedilmiş oldukları için bunları birer kolluk olarak değerlendirmek mümkündür (AŞS, 45/59a; AŞS, 54/171b-172a). Kolçağın bir diğer anlamı “*Subaylarda rütbeyi göstermek üzere ya da süs olarak elbisenin omuzlarına takılan işaretli parça, apolet*”tir (TDK, 1993c: 2908). Teşvikiye Mahallesi ahalisinden asker emeklisi tabur kâtibi Muammer Efendi’nin eşyaları arasında, 2 apolet ve 6 tane de tasdik ile birlikte kaydedilmiş 4 adet kolçak bulunmaktadır (AŞS, 69/136a). Muammer Efendi’nin terekesinde bulunan bu kolçakların askerlerin taktıkları kolçalardan olduğu söylenebilir. Kolçağa benzer başka bir eşya pazubenttir. Pazubent, süs veya kuvvet bulma amacıyla takılan, içerisinde sure veya muska benzeri yazılar bulunan bir kolluktur (Ayverdi, 2010: 984). Kolçak gibi pazubentler de çok az sayıda tereke kaydında karşımıza çıkmıştır (AŞS, 8/33b; AŞS, 28/nr. 143[2]).

Bu başlık altında ele alınabilecek bir başka takı yüzüklerdir. Kadın-erkek, zengin-fakir, Müslim-Gayrimüslim hemen hemen her kesimden insanın terekesinde görülebilen yüzüklerin çok sayıda çeşidi bulunmaktadır. Bakır, gümüş, kalay, altın, elmas, kırmızı taşlı, zümrüt, yakut, ednâ altın üzerine sûretli yüzük, mine üzerine elmas taşlı yüzük, yeşil taşlı altın yüzük, altın üzerine firuze yüzük, altın halkalı akik yüzük, Süleyman taşlı yüzük, Seylan taşlı yüzük, incili yüzük, tırtır yüzük, Kıbrıs elmas yüzük, altınla süslenmiş elvan taşlı yüzük, altın üzerine tek taşlı elmas yüzük, altın üzerine elmas gül yüzük, altın üzerine antika yüzük, altın üzerine al taşlı yüzük, yıldızlı yüzük, altın cıngıllı yüzük, üç taşlı elmas yüzük ve Mevlevî

külâhı şeklinde altın yüzük gibi isimlerle anılan bu takılar, Antalya giyim-kuşamının canlılığını ve renkliliğini anlamak bakımından önemlidir (AŞS, 6/39, 58, 60; AŞS, 8/2a, 4b; AŞS, 11/26a-28, 34, AŞS, 12/29b, 62a; AŞS, 14/71a; AŞS, 15/16b, 72b; AŞS, 19/17a; AŞS, 22/131b-132a; AŞS, 24/4a; AŞS, 33/113a-b; AŞS, 72/57-58a).

Antalyalı kadınların en önemli aksesuarlarından bir diğeri iğnelerdir. İğne, alt kısmında bir iğnesi olan ve göğse veya başa takılan mücevherli bir süs eşyasıdır (Ayverdi, 2010: 542). AŞS’de yer alan iğnelerin hem başa (AŞS, 22/281a; AŞS, 93/29) hem de göğse (AŞS, 65/162b; AŞS, 72/57-58a) takılan örnekleri bulunmaktadır. İğne benzeri diğeri bir takı çiçektir. Çiçekler hem saç (Montagu, 1970: 52, 115; Gürtuna, 1997: 15; Gürtuna, 1999: 200; Davis, 2006: 85) hem de göğüs/yaka (Gözen, 2008: 119) süslemelerinde kullanılan bir aksesuarlardır. AŞS’de yer alan çiçeklerin büyük çoğunluğu elmas ve altından oluşmaktadır (AŞS, 8/4b; AŞS, 10/35a; AŞS, 15/72b). İğne ve çiçek benzeri bir diğeri takı broşur. Broş, AŞS’de yalnızca Elmalı Mahallesi sâkinelerinden Emine Hanım’ın terekesinde görülmüştür. Elmaştan yapılmış bu broş, 2.150 kuruşluk fiyatı ile oldukça pahalı bir aksesuardır (AŞS, 65/162b).

ÜSTE GIYİLENLER

Antalya giyim-kuşamında en fazla çeşitliliği üste giyilen giysilerde görmekteyiz. 30’dan fazla çeşidi bulunan bu giysiler, Antalya’nın giyim-kuşam kültürünün ne derece zengin olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunlardan, elbise üstüne giyilen, geniş, bol ve birbirine benzer formda olan aba, hırka, cübbe, lata, biniş, libâde, üstlük, abdestlik, ferace, maşlah, çul ve reglan gibi giysiler bulunmaktadır (AŞS, 2/97b; AŞS, 3/58b; AŞS, 4/nr. 46; AŞS, 16/130-131; AŞS, 3/36a; AŞS, 6/22, 60; AŞS, 7/16b; AŞS, 8/6a, 17b, 28a; AŞS, 93/146, 151; AŞS, 3/36a; AŞS, 11/26a-28a-b; AŞS, 8/53b; AŞS, 1/5b; AŞS, 7/13a; AŞS, 2/19a; AŞS, 10/4b). Reglan, pelerini andıran bir giysidir (Ayverdi, 2010: 1019) ve AŞS’de sadece Câmî’-i Cedîd Mahallesi Rum tüccarlarından Terzi Yakumi’nin terekesinde görülmüştür (AŞS, 12/105b, 107b). Yağmurdan korunmak için giyilen üstlüklerden, bârânî ve yağmurluk, şehir misafiri kimseler ile Antalya taşrasında yaşayan insanların terekelerinde daha çok karşımıza çıkmaktadır (AŞS, 12/109a; AŞS, 3/65b; AŞS, 4/nr. 16, 46; AŞS, 5/20b, 21a-b, 43b; AŞS, 6/39; AŞS, 7/3b; AŞS, 8/8a; AŞS, 10/26b; AŞS, 11/13b, 17a; AŞS, 12/19a-b; AŞS, 13/41b). Bunlara benzer giysilerden ve daha çok çoban üstlüğü olarak bilinen kepenek ve kebe de pek çok tereke kaydında yer almaktadır (AŞS, 1/12b; AŞS, 8/13a; AŞS, 2/19a; AŞS, 4/2b).

Ceket formunda olan giyeceklerden, cepken, ceket, salta, setre ve redingot gibi üstlükler, Antalya’da en çok tercih edilen ve çok sayıda türü bulunan giyeceklerdendir (AŞS, 4/16b; AŞS, 8/30b; AŞS, 11/64b; AŞS, 12/30a; AŞS, 14/2a; AŞS, 15/48b; AŞS, 18/15a; AŞS, 28/217; AŞS, 34/52; AŞS, 54/117a; AŞS, 91/4[3]; AŞS, 93/15; AŞS, 95/nr. 144; AŞS, 64/180-181a). Tereke kayıtlarında yüzlerce örneği bulunan yelek, fermene ve mintan/nimtan gibi giyecekler de Antalya giyim-kuşamının en önemli parçalarındandır (AŞS, 1/5b; AŞS, 8/4b).

Soğuk günlerde elbise üzerine giyilen kalın kıyafetlerden palto, gocuk, kaput ve sako gibi giyecekler bulunmaktadır (AŞS, 10/105b; AŞS, 19/26b; AŞS, 22/62a-b). “*Ekserisi süslü ve kıymetli kumaştan, boyu diz kapağına veya topuklara kadar inen, önden açık, bâzısının kolları yarıya kadar yırtmaçlı, astarsız hafif üst giyeceği*” (Ayverdi, 2010: 603) olan kaftan, Meydan Mahallesinden Kamile Hanım’ın terekesinde bulunmaktadır (AŞS, 7/13a). Kaftanın kürklü veya işlemelisi olan (Ayverdi, 2010: 508) hil’at, aslen Mağrip diyarından olan Tüccar Hacı Mahmud’un terekesinde yer almaktadır (AŞS, 2/19a). Antalya’da en çok kullanılan üstlüklerden birisi kürktür. AŞS’de kürklerin onlarca çeşidi bulunmaktadır. Penbe kaplı cübbe nâfe kürk, çuka kürk, gezi kürk, kurt kürk, sarı, kırmızı, mavi kaplı kürk, canfes kaplı kâkum kürk, kısa şâlî kürk, aba kürk, tarçın, siyah kaplı kürk, boy ve beden kürkü, diz kürkü, samur kürkü, köhne çuka kaplı kuzu derisi kürk, çuka kaplı elma kürk, şalâkî kaplı nâfe kürk, vaşak diz kürkü, Polska (Polonya) kürk, çuka kaplı köhne çakal kürk, mâî çukaya kaplı cılkafa/cılkava kürk gibi çeşitler bulunmaktadır (AŞS, 2/87b; AŞS, 3/58b; AŞS, 6/20, 39, 58, 60; AŞS, 8/19a, 28a, 44a; AŞS, 10/28b; AŞS, 11/34, 53a, 60b, 70a; AŞS, 12/106b; AŞS, 13/43a; AŞS, 14/71a). Cılkafa, kurdun ense kısmından yapılan kürkün adıdır (Ayverdi, 2010: 196). Terekesinde çok sayıda ve farklı türlerde kürkler bulunan önemli isimlerden birisi, Antalya Niyabet Mahkemesi memurlarından Mehmed Rıza Efendi’dir. Mehmed Rıza Efendi’nin terekesinde, yeşil çuka kaplı köhne elma dîmî kürk, mernus kaplı köhne vaşak kürk, şalâkî kaplı köhne teyyûn kürk, şalâkî kaplı müstamel samur parçası kürk, şâlî kaplı köhne uzun behle kürk gibi kürkler bulunmaktadır (AŞS, 11/26a, 28a). Kürk, ilk zamanlarda insanların soğuktan korunmak maksadıyla giydikleri bir giyecekken sonraki dönemlerde bir süs ve giyim aksesuarı haline dönüşmüştür. Osmanlı toplumunda bir itibar ve statü göstergesi haline gelen kürkler, toplumda oldukça rağbet gören giyeceklerden biri olmuştur (Tekin, 2019: 5). AŞS’deki tereke kayıtlarında yüzlerce kayıta karşımıza çıkan kürkler, Antalya halkının kürklere olan talep ve ilgisini en açık şekilde göstermektedir. Bu kürkler, Antalya halkı tarafından ihtiyaca binaen ya da bir zenginlik ve gösteriş unsuru olarak bulundurulmuş olabilir.

Basma ve patiska gibi ince kumaşlardan yapılan, hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılan ve uzun bir giyecek olan entari (Şemseddin Sami, 1317: 171), Antalya’da en çok kullanılan üstlüktür ve Antalya’nın hemen hemen her bölgesinde ve her kesimden insanın terekesinde görülebilmektedir (AŞS, 1/5b; AŞS, 7/12a, 13a; AŞS, 10/3a, 5b, 6b, 7b, 8b; AŞS, 93/156; AŞS, 99/53, 74; AŞS, 100/138). Entari ile benzer formda başka bir giyecek olan fistan da Antalya’da çokça kullanılan üstlüklerden biridir (AŞS, 2/19a; AŞS, 8/13b; AŞS, 33/74b, 122-124; AŞS, 34/130). Tanzimat’tan itibaren kadınlar tarafından giyilmeye başlanan, genellikle siyah renkli olan, Suriye menşeli uzun sokak kıyafeti (Celâl, 1946: 133; Ayverdi, 2010: 215) çarşaf da Antalyalı kadınların kıyafet tercihleri arasında yer almaktadır (AŞS, 42/72b-73a). Çarşafa benzer formda olan, “*kadınların, vücutlarını baştan aşağı örtecek şekilde büründükleri*” bir tür büyük şal olan (Ayverdi, 2010: 184)

câr da tereke kayıtlarında karşılaştığımız giyeceklerden biridir (AŞS, 54/110a-b; AŞS, 98/13). Kefene benzer bir hacc giysisi olan, ancak Antalya yöresinde pek çok anlamı bulunan (Şavkar, 2020: 78-79) ihram da AŞS’de çok sayıda tereke kaydında karşımıza çıkmaktadır (AŞS, 8/19b, 23b; AŞS, 69/2a, 67; AŞS, 70/51). Bunlar haricinde *elbise ve elbise takımı* şeklinde kaydedilmiş giyecekler de bulunmaktadır (AŞS, 15/30b, 72b; AŞS, 17/23b, 88a).

BELE BAĞLANANLAR

Antalya giyim-kuşamında bele bağlanan en önemli eşya kuşaklardır. Çok sayıda tereke kaydında karşımıza çıkan kuşaklar, Antalya’da Müslim-Gayrimüslim, kadın-erkek hemen hemen her kesimden insanın terekesinde görülebilmektedir. Çok farklı türleri bulunan kuşakların en fazla karşılaşılan örneği Trablus/Darabulus kuşaklardır (AŞS, 6/60; AŞS, 8/6b, 43a, 53b; AŞS, 11/37b, 50b, 56b; AŞS, 12/40b; AŞS, 14/nr. 13). Bunun haricince Sakız-kârî kuşak, Milasî kuşak, simli kuşak, gümüşlü bakır kuşak, simli zenne-kârî bakır kuşak, kırmızı kuşak, kumaş kuşak, iplik kuşak, mavi kuşak, Hama ve Halep kuşakları, demir kuşak, maden kuşak, sırma saçaklı kuşak, İskender-kârî kuşak, basma kuşak, Cezayir-kârî kuşak, üç kanatlı kuşak, sarı piring kuşak, şal kuşak, taklit Acem-kârî kuşak, beyaz kuşak, canfes kuşak, eriş kuşak ve kadife sırmalı kuşak gibi örnekler bulunmaktadır (AŞS, 2/19a; AŞS, 5/21b; AŞS, 6/66, AŞS, 7/13a; AŞS, 8/10b, 13b, 44b, 49b, 53b; AŞS, 10/8b; AŞS, 11/14a, 34b, 38a, 60a, 63b; AŞS, 12/4a, 90b, 102a; AŞS, 15/34a; AŞS, 69/23). Bazı kuşaklarda ise sırma tokalar bulunmaktadır (AŞS, 22/166b, 280b; AŞS, 33/274; AŞS, 44/30a). Bele bağlananlarda kuşak haricinde kemer, şal, uçkur, peştamal, poşu ve futa gibi eşyalar bulunmaktadır (AŞS, 74/8b-9a; AŞS, 87/47; AŞS, 91/90, 252; AŞS, 21/18b; AŞS, 22/131b-132a).

İÇE GIYİLENLER

Antalya’da içe giyilen başlıca giysiler gömlek ve dondur. Gömlek hem bir iç çamaşırı hem de yelek veya ceket gibi giyeceklerin altına giyilen ve vücudun üst kısmını örten giyecek anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 428). AŞS’de bunların ikisine de rastlamak mümkündür. İçe giyilen gömlekler pek çok tereke kaydında don ve entari gibi giyeceklerle aynı eşya öbeğinde kaydedilmiştir (AŞS, 8/16a-b, 19a-b, 25a-b, 27b, 30b, 35a, 53a). Üste giyilen gömleklerden ise *frenk gömleği* gibi örnekler bulunmaktadır. Frenk gömleği, Antalya’da 1860’lı yıllardan itibaren giyilmeye başlanmıştır ve ilk örnekleri aslen bir Giritli olan Hüseyin bin Hasan ve Rum Tüccar Terzi Yakumi’nin terekesinde görülmüştür (AŞS, 10/26b; AŞS, 12/105b-107b). Antalya’daki iç giysilerinden bir diğeri olan don, vücudun belden aşağısını örten ve ten üzerine giyilen bir iç çamaşırıdır (Ayverdi, 2010: 299). Pek çok tereke kaydında görülen donlar, Antalya’da en çok kullanılan iç giysisidir (AŞS, 2/87b, 97b; AŞS, 7/12b, 27a; AŞS, 8/4b). İç giysilerinde don ve gömlek haricinde içlikler karşımıza çıkmaktadır. İçlik, hem bir iç giysisi hem de bir çeşit yelek anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 537). Bu giysiler, AŞS’de çok az tereke

kaydında karşımıza çıkmıştır (AŞS, 8/4b; AŞS, 34/365). Antalya’da kullanılan alt giysilerinden bir diğeri dizliklerdir. Dizlik, dize kadar inen bir çeşit kısa dondur (Şemseddin Sami, 1317: 640) ve Antalya’da çok sayıda kişi tarafından kullanılmıştır. Gömlek, don ve entari üçlüsünde, gömlek bulunmadığı kimi durumlarda gömleğin yerini dizliklerin aldığı görülmektedir (AŞS, 5/20b, 21b, 38b; AŞS, 6/39; AŞS, 8/4b, 13b, 27a, 35a, 59a; AŞS, 10/28a; AŞS, 11/50a).

ALTA GİYİLENLER

Antalya’da en çok kullanılan alt giysisi şalvardır. Kullanımda sağladığı kolaylık sayesinde en çok tercih edilen giysilerden biri olan şalvar, Antalya’da Müslim-Gayrimüslim, kadın-erkek, zengin-fakir her kesimden insanın terekesinde görülebilmektedir (AŞS, 1/5b; AŞS, 6/39, 60; AŞS, 7/13a, 16b; AŞS, 8/2a, 19b). Pantolonlar da çok sayıda tereke kaydında bulunmaktadır. En erken tarihli örnekleri Moralı Süleyman Ağa’nın terekesinde (AŞS, 19/7b) görülen pantolonlar, Antalya’da Tanzimat’tan sonra giyim hayatına girmiştir. Pantolona benzer başka bir giyecek çakşırır. Çakşır, bel kısmında bir uçkur bulunan, diz kapağının altından itibaren birden sıkılaşıp bacağı saran, çuhadan yapılmış bir pantolondur (Ayverdi, 2010: 208). Az sayıda tereke kaydında karşımıza çıkan çakşırın Antalya’da Müslim ve Gayrimüslimler tarafından tercih edilmiş oldukları görülmektedir (AŞS, 2/87b; AŞS, 15/11a; AŞS, 17/51a; AŞS, 22/160b-161; AŞS, 24/2a; AŞS, 93/20).

AYAĞA GİYİLENLER/TAKILANLAR

Antalya’da ayağa giyilen pek çok eşya bulunmaktadır. Bunların en bilindikleri olan ayakkabı, çizme, çarık, terlik, yemeni, kundura, potin ve çoraplar en çok kullanılan örneklerdir (AŞS, 6/60; AŞS, 76/126a; AŞS, 42/117; AŞS, 8/26a; AŞS, 11/34b; AŞS, 45/104, 271a; AŞS, 55/82b). Bunlar haricinde, keçeden yapılmış bir terlik olan pantufla (AŞS, 26/24b), hafif ve yumuşak bir ayakkabı olan ve abdest alırken üzerine mesh edilmesi caiz olan (Ayverdi, 2010: 806) mest (AŞS, 93/100), sarı meşinden yapılan ve mest üzerine giyilen (Ayverdi, 2010: 802) bir ayakkabı olan merkûb (AŞS, 11/34b), hamam gibi taş zeminli ve kaygan yerlerde giyilen ve tahtadan yapılmış yüksekçe bir ayakkabı olan nalın (AŞS, 12/117a, 139a; AŞS, 46/80) gibi eşyalar bulunmaktadır. Ayrıca, bacakları ve pantolon paçalarını tozdan korumak amacıyla giyilen tozluk ve kalçın gibi eşyalar da bulunmaktadır (AŞS, 12/20b, 58b). Bu başlık altında değerlendirebileceğimiz son eşya, genelde kadınlar tarafından kullanılan bir ayak takısı olan halhaldır. Ancak, AŞS’de tespit edilebilen tek halhal örneği, Alâiyeli Musa Kazım Efendi’nin terekesinde yer alan 50 kuruşluk 1 çift yaldızlı gümüş bir halhaldır (AŞS, 14/71a). Buradan anlaşılacağı üzere ayaklara halhal takmak, Osmanlı dönemi Antalya’sında sık rastlanılan bir adet olmamıştır.

Tereke kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, Osmanlı döneminde Antalya’nın en büyük ayakkabıcılarının Müslümanlar olduğu görülmektedir. Sagîr Bey Mahallesinden Haffâf Topal Hacı Hüseyin (AŞS, 11/54b-55a) ve Şeyh Sinan Mahallesinden

Aksekili Dikici Serrâc Mustafa Usta'nın terekesinde (AŞS, 45/104a-b) görülen çok sayıda ayakkabı, ayakkabı yapımında kullanılan deri ve aletler, Antalya'da çok yetenekli ayakkabı ustalarının olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı dönemi Antalya'sının giyim-kuşam kültürünü incelediğimiz bu çalışmanın en güçlü yanı, tereke kaydı ve eşya listesi bulunan 56 tane AŞS'nin tamamının incelenmiş olmasıdır. Antalya yöresinde kullanılan giyim-kuşam eşyalarından, tereke kayıtlarına yansımayan bir eşyanın var olup olmadığından emin olamıyoruz. Ancak, incelenen tereke kaydının çokluğu, bu mahzurun büyük ölçüde önüne geçmemizi sağlamış olabilir. Terekeler üzerinden bir bölgenin giyim-kuşam kültürünü ele alırken önem verilmesi gereken hususlardan biri, sahip olunan kaynakların mümkün mertebe tamamının incelenmesidir. Örneğin, yalnızca tek bir sicilde karşılaştığımız bir giyim-kuşam eşyası, söz konusu defter ele alınmadığı takdirde çalışmanın dışında kalmış olacaktı ve bu durum, Antalya giyim-kuşam kültürü için bir eksiklik teşkil edecekti.

İncelenen tereke kayıtlarında 110'un üzerinde giyim-kuşam ve süslenme eşyası tespit edilmiştir. Bu eşyaların çok farklı türleri olduğu görülmüştür. Ancak, bunların hepsini bu çalışmada zikretmek mümkün değildir. Bu durum, Osmanlı dönemi Antalya'sının giyim-kuşam kültürünün ne denli zengin ve gelişmiş olduğunun en bariz göstergesidir.

Çalışma sonucunda Antalya'daki Müslim ve Gayrimüslimler arasındaki giyim-kuşam farklılıkları hakkında önemli verilere ulaşılmıştır. Örneğin, Gayrimüslim kadınların terekelerinde başörtüleri çok az miktarda görülmüştür. Yaşmak ve peçe gibi örtülere ise tesadüf edilememiştir. Ayrıca, Gayrimüslim kadınların kendi dinlerine ait haç gibi simgeleri giyim-kuşam adetlerine dahil etmelerine karşın Müslüman kadınlarda böyle bir duruma tesadüf edilememiştir. Müslüman kadınlarda haç yerine hamâil ve nüsha gibi muska çeşitleri görülmüştür. Gayrimüslim kadınların sahip oldukları takıların genel itibarıyla yüksek fiyatlara sahip oldukları görülmektedir. Müslüman kadınların terekelerinde de çok yüksek fiyata sahip takılar görülmektedir. Örneğin, en pahalı henteş bilezik ve inci dizisi, Müslüman kadınların terekelerinde görülmüştür. Ancak, buna karşın en ucuz ve adi takılar da Müslümanların terekelerinde görülmüştür. Bu durum, Antalya'da Müslümanlar arasındaki ekonomik makasın ne denli açık olduğuna işaret etmektedir.

Lebbe takısı kısmında Süreyya Arnaz'ın, Antalyalı sarraflara satılmak üzere eski lebbelerin getirildiğinden bahsettiğini söylemiştik. Bu olay, tereke kayıtlarında karşımıza çıkan önemli kültür varlıklarının, Antalya'da günümüzde bile mevcudiyetini gösteren bir durumdur. Düzenlenecek çeşitli etkinliklerle, Antalya'daki evlerde unutulmaya yüz tutmuş bu tür tarihî takı, giyecek, ayakkabı, mutfak eşyası vb. kültür varlıklarının toplu bir fotoğraf kataloğu yapılabilir. Bu tür bir adımın, Antalya'nın kültürel tarihini canlandırma konusunda çok önemli sonuçlar vereceği muhakkaktır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Antalya Şer'iyye Sicil Defterleri (AŞS.)

Defter No: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 53, 54, 55, 59, 63, 64, 65, 69, 70, 72, 74, 76, 85, 87, 91, 93, 95, 97, 98, 99, 100.

2. Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA.)

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

1441/25; 1476/95.

B. Kaynak ve Araştırma Eserler

- Ali Rıza Bey. (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul: Kitabevi.
- Aydın, Ö. (2012). Antalya Kadın ve Erkek Giyim Kuşamı. İçinde Cemali Sarı, Hilmi Demirkaya, Serdal KURT, Birsen ÇEÇEN (Editör), *Dünden Bugüne Antalya II. Cilt*, Antalya: Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 392-409.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealti.
- Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler*, 3(5-6), 1-479.
- Bozkurt, F. (2011). *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Bozkurt, N. (2009). Sarık. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 152-154.
- Celâl, M. (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Çağbayır, Y. (2007a). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük (j-müt) 3*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007b). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük (müt-tap) 4*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çimrin, H. (2010). *Antalya Teke Yöresi Ağzı ve Deyimleri*. Antalya: ATSO.
- Davis, F. (2006). *Osmanlı Hanımı*. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dayar, E. (2018). Antalya Şer'iyye Sicillerindeki Veba ve Kolera ile İlgili Hükümlerin Tahlili (1833-1870). *OTAM*, 44, 19-44.
- Demirci, K. (2020). Muska. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 31. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 265-267.
- Dörtlük, K., Boyraz, R. (Ed.). (2008). *Gezginlerin Gözüyle Antalya*. Antalya: AKMED.
- Faroqhi, S. (2008). Varlıklı İki Kadın, İçinde *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. (Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2017). *Antalya'nın Osmanlı Dönemi Nasıl Araştırılabilir?*. Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2018). *Osmanlılar Kültürel Tarih*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Gözen, E. (2008). Şanlıurfa'da Geçmişten Günümüze Cihaz Beyan Defteri (Kesim Kâğıdı) ve Günümüzde Kadın Takıları. *Halk Kültürü'nde Giyim – Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 15-17 Aralık 2006, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 115-122.
- Gülensoy, B. (2003). *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Etimolojik ve Açıklamalı (Kumaşlar-Giyimler-Başa Giyilenler/Baş Bağlama-Ayağa Giyilenler-Takılar-Saç, Sakal Şekilleri)*. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Gürtuna, S. (1997). *Osmanlı Kadın Giysisi*, Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gürtuna, S. (1999). Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı, İçinde Hasan Celal Güzel vd (Editör), *Osmanlı 9, Kültür ve Sanat*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- İnalçık, H. (1953-1954). 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 51-75.
- İrepoğlu, G. (2012). *Osmanlı Saray Mücevheri Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*. İstanbul: Bilkent Kültür Girişimi Yayınları.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Küçükbaşçı, M. S. (2013). Yaşmak. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 347-349.
- Kütükoğlu, M. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK Yayınları.
- Mehmed Esad. (1210). *Kitâb-ı Lehcetü'l-lûgat*. İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-Ma'mûreti's-Sultânîyye.
- Mehmed Salâhi. (1322). *Kâmûs-ı Osmânî, Kısm-ı Râbi'*. İstanbul: Mahmud Bey Matba'ası.
- Montagu, L. (1970). *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eserler (12), İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Muallim Naci. (1322). *Lûgat-ı Naci*. İstanbul: Asır Matba'ası.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 5, Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özbağı, T. (2002). Geleneksel Türk Takıları. İçinde Hasan Celal Güzel vd. (Editör), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özdeğer, H. (1998). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Özlü, Z. (2017). Osmanlı Dönemi Kültür Tarihi ve Aile Monografisi Yazımında Önemli Bir Kaynak: Tereke Defterleri. İçinde İsmail Özçelik (Editör), *Tarih Yazımı Üzerine (Yöntemler-Yaklaşımlar-İlkeler-Yorumlar)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul: OSAY.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?. İçinde *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserleri I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıhan, S. (2003). *I. Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Antalya'nın Sosyo-Ekonomik Profili*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*. (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları.
- Şavkar, F. (2020). Antalya'da Bir Yörük Geleneği: İhram. *Arış Dergisi*, 16, 78-89.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matba'ası.
- Tekin, Z. (2019). Osmanlılarda Kürk Kullanımı. İçinde Emine Gürsoy Naskali (Editör), *Kürk Kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Tez, Z. (2009). *Tekstil ve Giyim Kuşam Sanatının Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (1993a). *Derleme Sözlüğü I A*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993b). *Derleme Sözlüğü VII H-İ*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993c). *Derleme Sözlüğü VIII K*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993d). *Derleme Sözlüğü IX L-R*, Ankara: TDK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Asâkir-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzâmın Takriri ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayunu. *Belleten*, 18(70), 223-230.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Yörükân, Y. Z. (1998). *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. (Haz. Turhan Yörükân). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

C. İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.dailymotion.com/video/x5p1qu5> (E.T.: 31.10.2022).

OTOMOBİL PERFORMANS SIRALAMASININ TOPSİS YÖNTEMLERİLE BELİRLENMESİ

Sait PATIR¹

GİRİŞ

OTOMOBİL SEKTÖRÜ

Otomotiv endüstrisi, terim anlamı olarak, motorlu taşıtları tasarlayan, geliştiren, üreten ve pazarlayan iş sektörüdür². Otomotiv sektörü, ülke ekonomileri açısından stratejik önem taşıyan sektörlerin başında gelmektedir. Sektörün önemi, ekonomiye yüksek oranda katma değer sağlamasıdır. Bunun yanı sıra, ana ve yan sanayi olarak iki temel bölüme ayrılan otomotiv sektöründeki yan sanayi, hem KOBİ'lerin yoğunlukta olması nedeniyle ekonomilere dinamizm kazandırmakta hem de çok çeşitli sektörlerle etkileşim içinde olduğu için önem taşımaktadır(İnançlı, Konak,2011). Otomotiv sektörü gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de gelişmekte olan ülkelerde üretimde kullanılan girdiler, sektörler arası bağıntıları ve sağladığı istihdam açısından sınai kalkınmanın lokomotif sektörlerinden biri olarak görülmekte, stratejik önem taşıyan öncelikli sektör olarak kabul edilmektedir (Tanyılmaz, Erten 2001) .Otomotiv sanayii, tüm sanayileşmiş ülkelerde ekonominin lokomotifini olarak kabul edilmektedir. Sektörün ekonomideki sürükleyici-lokomotif etkisinin nedeni, diğer sanayi dalları ve ekonominin diğer sektörleri ile olan çok yakın ilişkisidir. Otomotiv sanayii demir-çelik, petro-kimya, lastik gibi temel sanayi dallarında başlıca alıcı ve bu sektörlerdeki teknolojik gelişmenin de sürükleyicisidir. Turizm, altyapı ve inşaat ile ulaştırma ve tarım sektörlerinin gerek duyduğu her çeşit motorlu araçlar sektör ürünleri ile sağlanmaktadır³.

1 Prof. Dr. Bingöl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Orkid Number:0000-0002-1592-1094, spatir@bingol.edu.tr

2 https://tr.wikipedia.org/wiki/Otomotiv_end%C3%BCstrisi e.t. 4.10.2022

3 https://tr.wikipedia.org/wiki/Otomotiv_end%C3%BCstrisi e.t. 4.10.2022

ARAS YÖNTEMİ

Çok Amaçlı Karar Verme ölçütlerinden olan TOPSİS yöntemi, karar vericiye birden fazla seçenek arasından istenilen özelliği taşıması ve en fazla karar vericiyi tatmin etmesi açısından önerilecek bir süreci kapsamı ve seçim kolaylığı açısından da tavsiye edilecek bir yöntemdir.

TOPSİS yöntemi ile pozitif en iyi çözüme en yakın ve negatif en iyi çözüme en uzak karar seçeneği belirlenir. Pozitif en iyi çözüm, maliyeti en az yapan ve faydayı ise en çok yapan çözümdür. Negatif en iyi çözüm ise, maliyeti en çok yapan ve faydayı ise en az yapan çözüm demektir. TOPSİS yöntemi, pozitif ve negatif en iyi çözümleri belirleyerek, en iyi ve en iyi olmayan çözümleri ortaya koyar. Yöntem uygulaması, en az iki seçenek halinde yapılabilmektedir. TOPSİS yöntemi, kolaylığı ve sonuçlarının rahat yorumlanması sebepleriyle farklı pek çok sahaya uygulanabilmektedir. Kişilerin seçimi, tedarik zinciri seçim süreci, fabrika yeri seçim kararı, performans değerlemesi uygulama sahalarından birkaçıdır. Konu ile ilgili çalışmalar aşağıdaki tablo 1 'de özetlenmiştir.

Tablo1: TOPSİS yöntemi ile yapılan çalışmaların bazıları

Tarih	Yazar/Yazarlar	Karar Alma Konusu	Yöntem
2010	Demireli, E	Banka performansı değerlendirme	Topsis
2011	Supçiller. A.A. Çapraz. O	Tedarikçi seçim kararı	Ahp-Topsis
2016	Değermenci, A. , Ayvaz, B	Personel seçimi	Topsis
2016	Günay,Z , Ünal, Ö. F.	Tedarikçi seçimi kararı	Ahp-Topsis
2017	Eren,T., Gür.S	Online alışverişte üçüncü parti lojistik (3PL) ile firma seçim kararı	Ahp-Topsis
2018	Bozdoğan, T., Ersoy, B., Kaygısız, M	Banka Performans değerlendirme	Topsis
2018	Demir, M	Topsis yöntemi kullanılarak her segmentteki otomobillerin sıralanması	Topsis
2020	Tetik ve Şahin	Performans değerlendirme	Topsis
2020	Ayçin, E.	Otomobil Değerleme	Topsis
2020	Özari, Ç.	Personel seçimi	Topsis
2021	Yetiz, F	Banka Performans değerlendirme	Topsis

Problem çözümü, aşağıdaki adımlar dâhilinde gerçekleştirilir. Toplamda dört aşamadan oluşan bir süreçtir;

1.AŞAMA: Karar matrisinin oluşturulması

Karar seçenekleri ile karara konu olan değerlendirme ölçütlerinin oluşturulduğu matrisin elde edilmesi aşamasıdır. $m \times n$ şeklindeki bir matris şeklinde oluşturulan matriste m (karar seçenekleri) satırları, n (ölçütler) sütunları temsil etmektedir

Karar matrisi, karar seçenekleri ve değerlendirme ölçütleri belirlendikten sonra karar verici tarafından oluşturulan $m \times n$ boyutlu bir matristir. Burada, m ve n sırasıyla karar seçenekleri ve değerlendirme kriterleri sayısıdır.

$$S_{ij} = \begin{bmatrix} s_{11} & s_{12} & \dots & s_{1m} \\ s_{21} & s_{22} & \dots & s_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ s_{1n} & s_{2n} & \dots & s_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Yukarıda (1) ifadesi ile tanımlı S karar matrisinin satırları karar seçenekleri ve sütunları ölçütleri göstermektedir. S_{ij} , i seçeneğinin j ölçütüne göre $i=1,2,\dots,m$ $j=1,2,3,\dots,n$ mevcut performansını göstermektedir.

2.AŞAMA: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Karar matrisinin her bir ölçütüne ait değerlerin kareleri toplamının (sütun değerlerinin kareleri toplamının) karekökü alınarak, sütunun ilgili elemanının bu çıkan değere bölünmesi ile standart karar matrisi elde edilir. Karar matrisinin herhangi bir elemanının değeri 0 ise standart karar matrisinde ilgili elemanının değeri de 0 olur. Normalize edilmiş karar matrisi aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$N_{ij} = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1m} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{1n} & n_{2n} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Yukarıda (2) ifadesi ile tanımlı N normalize karar matrisinin satırları karar seçenekleri ve sütunları ölçütleri göstermektedir. N_{ij} , i seçeneğinin j ölçütüne göre $i=1,2,\dots,m$; $j=1,2,3,\dots,n$ mevcut performansını göstermektedir

N standart normal karar matrisi olmak üzere ;

$$N_{ij} = \frac{s_{ij}}{\sqrt{\sum_{n=1}^n (n_{ij})^2}} \quad i=1,2,3,\dots,m \quad ; \quad j=1,2,3,\dots,n \quad (3)$$

3:AŞAMA: Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisi

Her bir ölçüt subjektif olarak bir ağırlık belirlenerek bunların değerlere çarpılması ile ağırlıklandırılmış standart karar matrisi elde edilir. Ağırlıklar her bir kriter için subjektif olarak belirlenir A_i $i=1,2,\dots,m$ olmak üzere, ağırlıklandırılmış standart matris aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$AN = \begin{bmatrix} an_{11} & an_{12} & \dots & an_{1m} \\ an_{21} & an_{22} & \dots & an_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ an_{1n} & an_{2n} & \dots & an_{mn} \end{bmatrix}$$

$A = \sum_{i=1}^m a_{ij} = 1$ şeklinde olacaktır.

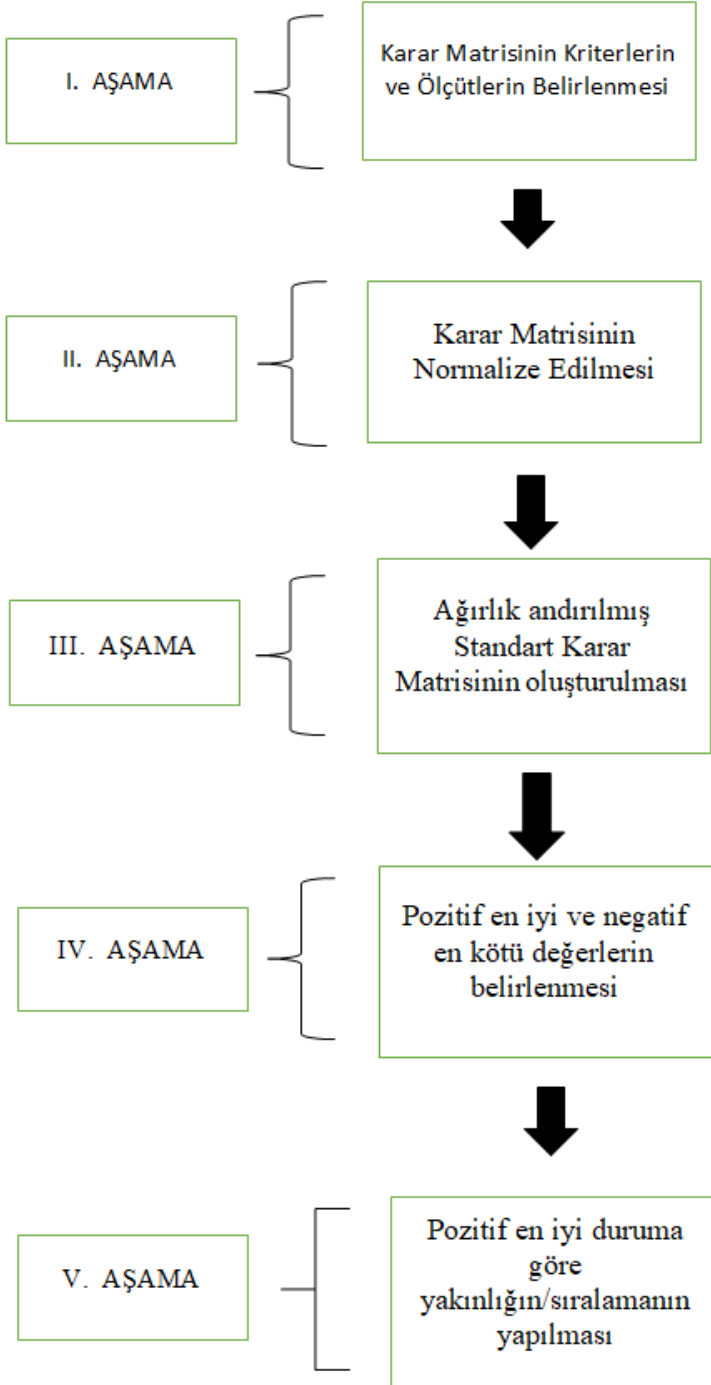
4.AŞAMA: Pozitif en iyi ve negatif en kötü değerlerin elde edilerek Öklid uzaklıkların elde edilmesi.

Her bir ölçüt için pozitif en iyi ve negatif en kötü değerlerin bulmak için Öklid değerlendirme ölçütünden yararlanarak hesaplanır.

5.AŞAMA: Pozitif En İyi Çözüme Göre Yakınlığın hesaplanması

Her bir seçeneğin pozitif en iyi duruma göre yakınlığı hesaplanarak sıralama yapılır ve tercih için sıralama gerçekleştirilir.

Topsis yöntemine göre aşamalar aşağıdaki şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: TOPSİS yönteminin aşamaları

UYGULAMA

Yedi farklı otomobillerin TOPSİS yöntemiyle belirlenen özelliklerine göre tercih edilmesi.

1.AŞAMA

Tablo 1: Otomobillerin özelliklere göre sıralanması

	Fiyatı(Min) (TL)	Beygir gücü(max)	Yakıt tüketimi (Min)	Maksimum hızı (Max) (1/100km)	Ağırlık (Min)	Bağaj hacmi (max)
Opel ⁴	759.900	130Hp	5.9	200Km/s	1220Kg	350Lt
Ford ⁵	707.500	125Hp	7.6	180Km/s	1391Kg	356Lt
Renault ⁶	857.900	160Hp	7.2	208Km/s	1416Kg	527Lt
Hyundai ⁷	811.523	136Hp	14.3	155Km/s	1610Kg	332Lt
Honda ⁸	910.500	131Hp	5.4	145Km/s	1452Kg	319Lt

2.AŞAMA: NORMALİZASYON ÇALIŞMASI

Özelliklerin fayda ve maliyet olarak belirlenerek normallik çalışmasının yapılması.

Buna göre otomobil fiyatı minimum, arabanın beygir gücü fayda olarak maksimum, yakıt tüketimi maliyet olarak minimum, 100 km de maksimum hızı maksimum, ağırlığı minimum ve bağaj hacmi maksimum olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Normalizasyon için tablo değerlerinin elde edilmesi

2022	Fiyatı(Min) (TL)	Beygir gücü (max)	Yakıt tüketimi (Min)	Maksimum hızı(Max) (1/100km)	Ağırlık (Min)	Bağaj hacmi (max)
Opel	577.448.010.000	16.900	34.81	40.000	1.488.400	122.500
Ford	500.556.250.000	15.625	57.76	32.400	1.934.881	126.736
Renault	735.992.410.000	25.600	51.84	43.264	2.005.056	277.729
Hyundai	658.569.579.529	18.496	204.49	24.025	2.592.100	110.224
Honda	839.010.250.000	17.161	29.16	28.900	2.108.304	101.761
Toplam	3.301.576.499.542 =(3,301,576,499,542) ^{0,5} =1.817.024,027	93.782 =(252.550) ^{0,5} =306,23	307,06 =(307,06) ^{0,5} =19,44	168.589 =(168.589) ^{0,5} =410,595	10,128,741 =(10,128,741) ^{0,5} =3,182,568	738.950 =(738.950) ^{0,5} =859,622

Normalizasyon çalışmasında her bir sütun değerlerinin önce kareleri alınıp toplanmış ve toplam değerlerin karekökten çıkarılarak, sırasıyla karar matrisindeki ilk değerlere bölünerek elde edilmiştir. Normalize değerleri tablo 3 de verilmiştir.

4 https://talep.opel.com.tr/bilgi-talebi?utm_source=Google&utm_medium=SEA-SDF&utm_campaign=OV_TR_Branding-Search_vn_Brand_PSABRA_Branding_SEA-SDF_S_TF&utm_content=google_search&ddml_psa_ovtr=HashedMail&gclid=CjwKCAjwsfuYBhAZEiwA5a6CDLA3W0v6gR9QsfXZZ6sw3Mr97pMZM0BjINMLZNesWgdtF20xv6ri_xoC-mXsQAvD_BwE&gclid=aw.ds.e.t.13.09.2022

5 https://www.ford.com.tr/brosur-ve-fiyat-listeleri?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=fordbrandgeneric&utm_content=search&gclid=CjwKCAjwsfuYBhAZEiwA5a6CDBRtBnWpKJndyFQnA9tv4MjJNvhMHgQnh3h-0Z-MF2_k62iFpvHDfBoCY18QAvD_BwE.e.t.13.09.2022

6 <https://www.renault.com.tr/renault-fiyat-listeleri/binek-arac-fiyat-listesi.html.e.t.13.09.2022>

7 <https://www.hyundai.com/tr/tr/araç-satis/araç-fiyat-listesi.e.t.13.09.2022>

8 <https://www.honda.com.tr/otomobil/modeller/honda-civic-sedan.e.t.13.09.2022>

Tablo 3: Standart karar matrisinin normalize değerlerinin elde edilmesi

2022	Fiyatı(Min) (TL)	Beygir gücü (max)	Yakıt tüketimi (Min)	Maksimum hızı(Max) (1/100km)	Ağırlık (Min)	Bağaj hacmi
Opel	0,4182	0,4245	0,3034	0,4878	0,3834	0,4074
Ford	0,893	0,4081	0,3909	0,4390	0,4371	0,4144
Renault	0,4721	0,5228	0,3703	0,5073	0,4450	0,6135
Hyundai	0,4466	0,4441	0,7355	0,3780	0,5059	0,3864
Honda	0,5010	0,4277	0,2777	0,3536	0,4563	0,3713

III. AŞAMA: Ağırlıklandırılmış standart karar matrisi

Ağırlıklar ile normalize edilmiş standart karar matrisi çarpılarak elde edilir.

Ağırlıklandırılmış karar matrisi değerleri tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4: Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisi

Ağırlık	0,3	0,3	0,1	0,15	0,1	0,05
2022	Fiyatı (bin TL) (Min)	Beygir gücü (max)	Yakıt tüketimi (Min)	Maksimum hızı(Max) (1/100km)	Ağırlık (Min)	Bağaj hacmi (max)
Opel	0,1254	0,1273	0,0303	0,0731	0,03883	0,0202
Ford	0,2679	0,1224	0,0390	0,0658	0,0414	0,0207
Renault	0,1416	0,1568	0,0370	0,0760	0,06135	0,0306
Hyundai	0,1339	0,1332	0,0735	0,0567	0,03864	0,0184
Honda	0,1503	0,1283	0,0277	0,0530	0,03713	0,0185

4.AŞAMA: Pozitif en iyi ve negatif en kötü değerlerin elde edilerek Öklid uzaklıkların elde edilmesi.

Her bir ölçüt için pozitif en iyi ve negatif en kötü değerlerin bulmak için Öklid değerlendirme ölçütünden yararlanarak hesaplanır. Her bir ölçüt için pozitif ve negatif değerler tablo 5 de verilmiştir. Sırasıyla pozitif (S*) uzaklık tablo 6 ve negatif(S-) uzaklık tablo 7 de verilmiştir.

Tablo 5: Pozitif en iyi ve negatif en kötü değerlerin elde edilmesi

	Fiyatı(Min) (bin TL)	Beygir gücü (max)	Yakıt tüketimi (Min)	Maksimum hızı(Max) (1/100km)	Ağırlık (Min)	Bağaj hacmi (max)
Pozitif	0,1254	0,1568	0,0277	0,0760	0,03713	0,0184
Negatif	0,2679	0,1224	0,0735	0,0530	0,06135	0,0306

S* değerleri satır toplamları alındıktan sonra karekökten çıkarılarak elde edilir.

$$S^*(Opel)=\sqrt{F + BG + YT + MH + A + BH}= 0,0000$$

Tablo 6: Pozitif en iyi uzaklıkların elde edilmesi

2022	F	BG	YT	MH	A	BH	Toplam	S*
Opel	0,0000	0,000087	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0295
Ford	0,0020	0,0011	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0031	0,0787
Renault	0,00002	0,0000	0,0000	0,0000	0,0005	0,0000	0,000052	0,0228
Hyundai	0,000007	0,0000	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000107	0,00327
Honda	0,00006	0,0000	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000	0,000026	0,01612

Negatif hesaplamalar tablo 7 de verilmiştir.

$$S^-(Opel) = \sqrt{F + BG + YT + MH + A + BH} = \sqrt{0,02055} = 0,1433$$

Tablo 7: Negatif en kötü uzaklık hesaplaması

	F	BG	YT	MH	A	BH	Tpl.	S-
Opel	0,020	0,0000	0,0001	0,0004	0,00005	0,0000	0,02055	0,1433
Ford	0,0000	0,0000	0,0001	0,0001	0,00003	0,0004	0,00063	0,0250
Renault	0,0000	0,0344	0,0001	0,0005	0,0000	0,0001	0,03465	0,1861
Hyundai	0,0000	0,0011	0,0000	0,0000	0,00005	0,0000	0,00115	0,0339
Honda	0,0000	0,0000	0,0002	0,0000	0,00005	0,0000	0,00025	0,0158

Sıralama hesaplamaları tablo 8 de verilmiştir. Hesaplama C* formülü ile gösterilmiştir $C^* = S^- / (S^* + S^-)$.

5.AŞAMA; Sıralamanın yapılması

Arabalar ile ilgili ölçeklere göre sıralama tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Sıralamanın elde edilmesi

	S-	S*	S* + S-	C* = S^- / (S* + S^-)	SIRALAMA
Opel	0,1433	0,0295	0,1728	0,8290	3
Ford	0,0250	0,0787	0,1037	0,2410	5
Renault	0,1861	0,0228	0,2089	0,8908	2
Hyundai	0,0339	0,00327	0,03717	0,9120	1
Honda	0,0158	0,01612	0,03192	0,4949	4

Sıralamaya bakıldığında; Hyundai birinci, Renault ikinci, Opel üçüncü, Honda dördüncü ve Ford beşinci olarak belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ayçin, E.,(2019); Çok kriterli karar verme, Bilgisayar uygulamalı çözümler, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bozdoğan, T., Ersoy, B. ve Kaygısız, M. (2018). CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSİS Yöntemiyle Analizi, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(30),4309-4323.
- Değermenci, A.,Ayvaz, B.(2016). Bulanık Ortamda Topsis Yöntemi ile Personel Seçimi: Katılım Bankacılığı Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 15(30), 77-93.
- Demir,M,(2018), Topsis yöntemi kullanılarak her seçmendeki otomobillerin sıralanması, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış YLTezi.
- Demireli,E.,(2010); Topsis çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye’deki kamu bankaları üzerine bir uygulama, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (5:1) 2010 *Journal of Entrepreneurship and Development*.
- Eren,T., Gür.S (2017); Online alışveriş siteleri için Ahp ve Topsis yöntemleri ile 3pl firma seçimi, | Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 10, Sayı 2, Aralık.
- İnançlı S, Konak,A (2011) Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü , Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 2011, 6(2), 343-362.
- Özari, Ç. (2020). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin seçimi üzerine bir değerlendirme: TOPSIS örneği. *Turkish Studies - Social*, 15(4), 2071-2081. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39684>.
- Tanyılmaz K, Erten AN (2001), Dünyada ve Türkiye’de Otomotiv Sektörü, Birleşik Metal-İş Yayınları Tünel Yolu Cad. No.2 81110 Bostancı-İSTANBUL.
- Tetik, N. ve Şahin, A. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,34(2). 293-314.
- Yetiz, F., (2021). Topsis yöntemi ile Türk katılım bankalarının performans analizi ve bankacılığa risk yönetim politikalarının önemi, *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Empirical Economics and Social Science Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 1 Mart/March ss./pp. 121-138*.
- <http://ticaret.edu.tr/wp-content/uploads/2020/921/163%20TOPS%20C4%B0S%20Y%20C3%96N-TEM%20KULLANILARAK%20HER%20SEGMENTTEK%20C4%B0%20OTOMOB%20BOLLER%20SIRALANMASI.pdf>.E.Tarihi:12.09.2022.
- https://talep.opel.com.tr/bilgi-talebi?utm_source=Google&utm_medium=SEA-SDF&utm_campaign=OV_TR_BrandingSearch_vn_Brand_PSABRA_Branding_SEA-SDF_S_TF&utm_content=google_search&ddm1_psa_ovtr=HashedMail&gclid=CjwKCAjwsfuYBhAZEiwA5a6CD-LA3W0v6gR9QsfXZZ6sw3Mr97pMZM0BjlNMLZNesWgdtF20xv6ri_xoCmXsQAvD_BwE&gclsrc=aw.ds.e.t.13.09.2022
- https://www.ford.com.tr/brosur-ve-fiyat-listeleri?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=fordbrandgeneric&utm_content=search&gclid=CjwKCAjwsfuYBhAZEiwA5a6CDBRtBnWPKJndyFQnA9tqv4MjjNhvMHgQnh3h-0ZMF2_k62iFpvHDfBoCY18QAvD_BwE.e.t.13.09.2022
- <https://www.renault.com.tr/renault-fiyat-listeleri/binek-arac-fiyat-listesi.html.e.t.13.09.2022>
- <https://www.hyundai.com/tr/tr/arac-satis/arac-fiyat-listesi.e.t.13.09.2022>
- <https://www.honda.com.tr/otomobil/modeller/honda-civic-sedan.e.t.13.09.2022>

ÖDEMELER DENGESİ VE TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER DENGESİNİN ANALİZ EDİLMESİ

Burak UĞUR¹

GİRİŞ

Ödemeler dengesi istatistiklerinin ele edilmesi, kaydedilmesi ve kullanılmasına yönelik uluslararası standartlar Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 2009 yılında “Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı” yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası gibi birçok merkez bankası ise 2014 yılında bu standartlara geçiş yapmıştır. Bu bağlamda, ödemeler dengesi istatistiklerinin elde edilmesi ve kaydedilmesinde önemli değişimler yaşanmıştır. Fakat 2014 yılından sonra yayınlanan pek çok Türkçe çalışmada (Nazik Özkan, 2015; Seyidoğlu, 2020; Gündüz, 2021) halen Beşinci El Kitabına uygun şekilde “Ödemeler Dengesi” aktarılmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, önemli düzeyde IMF tarafından 2009 senesinde sunulan Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre “Ödemeler Dengesi Metodolojisi” ve “Ödemeler Dengesi Verileri” açıklanmaya çalışılmış ve Türkçe literatürde bulunan boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada amaç, ödemeler dengesi metodolojisini açıklamak ve Türkiye’nin ödemeler dengesini analiz etmektir. Bu bölümde, ilk olarak ödemeler dengesi metodolojisi ele alınacak, sonrasında ise Türkiye’nin ödemeler dengesinin son 5 yılı (2017-2021) tablo halinde incelenecektir.

1. ÖDEMELER DENGESİ METODOLOJİSİ

Bu kısımda, ödemeler dengesi metodolojisi incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak, ödemeler dengesi kavramı ve önemi sonrasında ödemeler dengesinin

¹ Arş. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burakugur89@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9056-8035>.

özellikleri ve son olarak da ana hesapları incelenecektir. Bu çalışmada, IMF'nin 2009 yılında yayınladığı Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metodu ve ana ülke olarak Türkiye ekonomisi baz alınacaktır.

1.1. Ödemeler Dengesi Kavramı ve Önemi

Bir ülkedeki yerleşiklerin belirli bir dönemde (genelde bir yıl) diğer ülkedeki yerleşiklerle yapmış olduğu tüm ekonomik ilişkileri gösteren tabloya ödemeler dengesi denilmektedir (Ünsal, 2005: 439). Bir ülkenin ödemeler dengesi hesapları onun belirli bir dönemde yabancılara ödemelerinin ve yabancılardan kazançlarının tüm kaydını tutmaktadır.

Bir ekonominin ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizliğin mevcudu, ülkeleri ekonomik açıdan değerlendirmek amaçlı ve bir ekonominin yansıması olarak genellikle ilk incelenen göstergeler arasındadır. Bir başka deyişle, ödemeler bilançosu bir ülkenin genel ekonomik potansiyelini ve ekonomi politikalarını göstermektedir.

Ödemeler dengesindeki bir fazla ya da açık ülke ekonomisi üzerinde önemli etkilere yol açmaktadır. Örneğin, yurt içi hâsıla, enflasyon, ücretler, döviz kurları ve gelir dağılımı gibi temel makro ekonomik değişkenler ödemeler dengesiyle oldukça yakından ilgilidir. Söz konusu temel makro ekonomik değişkenlerin trendleri ve bu trendlerindeki dalgalanmaların izlenebilmesi ve politika tedbirlerinin alınabilmesi amacıyla ödemeler bilançosu mutlaka takip edilmektedir. Ayrıca ödemeler bilançosu sadece politika yöneticilerini değil, ihracatçı, ithalatçı ve yatırımcılar açısından da oldukça önemlidir. Çünkü ilk olarak ödemeler dengesindeki açık ve fazlalıklar döviz kurlarını doğrudan etkilemektedir (Seyidoğlu, 2013: 328). Ödemeler bilançosundaki açıklar kurları yükseltici, fazlalıklar ise kurları düşürücü etki yaratabilmektedir. Bunun yanında, ödemeler bilançosundaki açıklar ülkelerin kâr transferi kısıtlamaları konulabilmesinden kaynaklı olarak zorunlu yatırımlara ya da bu ihtimal karşısında yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapmamasına neden olabilmektedir.

Bir ülkenin ödemeler dengesi, o ülkenin bir iş partneri olarak dünyanın öte kalanıyla olan iş hacmine işaret edebilmektedir. Şöyle ki; bir ülke ciddi düzeyde ödemeler dengesi açıklarıyla karşılaşıyorsa, o ülke diğer ülkelerden olan ithalatı kısıtlayıcı tedbirler alabilmektedir. Diğer yandan, önemli düzeyde ödemeler fazlasıyla karşılaşan ülkeler ise, ithalatı serbestleştirici kararlar alabilmektedir. Ayrıca ödemeler dengesi, uluslararası ekonomik rekabette ülke ekonomisinin durumunu değerlendirmek için de kullanılabilir. Örneğin, bir ülke yıllar içerisinde sürekli dış ticaret açığı veriyorsa, bu ülkede endüstrilerin uluslararası rekabet konusunda zayıf olduğuna işaret edebilmektedir (Kadooğlu Aydın, 2017: 30-31).

Yukarıda sıralanan örnekler, hükümetlerin, birey ve firmalar açısından ödemeler dengesi istatistiklerini neden yakından takip ettiklerini apaçık ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası ekonomik kuruluşların gerek kredi vermesinde gerekse de sonraki süreçlerinde ödemeler dengesi yakından takip edilmektedir.

1.2. Ödemeler Dengesinin Özellikleri

Ödemeler dengesinin “akım”, “ekonomik işlem”, “ülkede yerleşik olma”, alacaklı ve borçlu işlemler”, “uluslararası ticari işlemlerde ikilik”, “otonom ve denkleştirici işlemler” olarak altı özelliği mevcuttur.

1.2.1. Akım

Ödemeler Dengesi, “Ödemeler Bilançosu” olarak adlandırıldığından dolayı stok yani birikmiş değerler olarak anlaşılmasına rağmen; aslında akım yani belirli bir zaman dilimi içerisinde ölçülebilen bir kavramdır. Ödemeler dengesi, firma muhasebesi açısından bir nevi kar-zarar tablosu gibi bir bilançodur.

Ödemeler dengesi, genellikle bir yıl olarak hazırlanmasına rağmen aylık ve çeyreklik olarak da hazırlanmaktadır. Ödemeler dengesi, bir ekonominin birikmiş dış borç veya varlıklarını göstermez, fakat bunlardaki yıllık değişimleri göstermektedir. Bununla birlikte, ödemeler dengesinin alt hesapları arasında olan dış ticaret dengesi yani ihracat ve ithalat kavramları ülkenin o ana kadar mal satış ve alışlarını değil sadece bir yıldaki mal satış ve alışlarını göstermektedir.

1.2.2. Ekonomik İşlem

Ödemeler dengesi, bir ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği iktisadi işlemleri kapsamaktadır. Uluslararası ekonomik işlemler, mal, hizmet, transfer ve varlık işlemlerini kapsamaktadır.

Uluslararası ekonomik işlemlere aşağıdaki şekilde örnek verilebilir (Krugman vd., 2015: 358-359):

1. Mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatından ortaya çıkan ve cari işlemler hesabına giren işlemlerdir. Örneğin, Türk tüketici Fransız kot pantolonu ithal ettiğinde, bu işlem Türkiye'nin ödemeler dengesi hesaplarına döviz girişi olarak kaydedilir.
2. Finansal varlıklar ya da emek karşılığında elde edilen gelirler (faiz ve kar payı gibi) ya da karşılıksız olarak yapılan transferler birincil ve ikincil gelir hesabına giren işlemlerdir. Örneğin, bir Türk yatırımcının Amerikan tahvili karşılığında dış dünyadan elde ettiği faiz Türkiye'nin ödemeler dengesi hesaplarına döviz girişi olarak kaydedilir.
3. Finansal varlıkların satışı ya da alışından ortaya çıkan ve finans hesabına giren işlemlerdir. Finansal varlık, tahvil, hisse senedi, ev, arsa, fabrika gibi herhangi bir türde olabilmektedir. Örneğin, bir Türk şirketi Fransız fabrikasını satın aldığı anda, bu işlem Türkiye'nin ödemeler dengesi hesaplarında döviz çıkışı olarak kaydedilir.
4. Ülkeler arasındaki diğer bazı faaliyetler sonucunda oluşan varlık transferleri sermaye hesabına kaydedilmektedir. Bunların çoğu üretilmeyen ve finansal

olmayan varlıkların alım satımı ve borç affı gibi işlemlerdir. Örneğin, Türk hükümeti Bangladeş hükümetinin 1 milyar dolar borcunu affederse, Türkiye'nin ödemeler dengesi hesaplarından döviz çıkışı olarak kaydedilir.

Uluslararası ekonomik işlemler sonucunda genelde parasal bir ödeme yapılmaktadır. Prensip olarak, mal ve hizmet ihracatı ülkeye döviz girişine; mal ve hizmet ithalatı ise döviz çıkışına yol açmaktadır. Fakat yapılan tüm ekonomik işlemlerde parasal bir akım gerçekleşmemektedir. Bu parasal olmayan akımlar da ödemeler dengesine kaydedilmektedir. Örneğin, makine, donatım gibi fiziki araçlar ve know how (teknik bilgi) gibi gayri maddi haklar biçiminde doğrudan yabancı yatırım ülkeye girebilmektedir. Bunun yanı sıra, yabancı sermayedarların ekonominin iç mali kaynaklarından (örneğin banka kredisi) faydalanarak gerçekleştirdikleri yatırımlar da ülkeye bir döviz girişi sağlamamasına rağmen doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 628).

1.2.3. Ülkede Yerleşik Olma

Bir ülkede yerleşik olma kavramından, o ülkede bir yıldan fazla süredir devamlı olarak ikamet eden kişiler, kurumlar ve hükümetlerin anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla yerleşik olmanın vatandaşlıkla bir ilgisi yoktur. Örneğin, Türkiye'de uzun yıllardır ikamet eden Rus vatandaşlar Türkiye'de yerleşik kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bu vatandaşların Türkiye'de yaptıkları turistik harcamalar Türkiye için hizmet ihracatı sayılmamaktadır. Fakat Türkiye'ye üç aylık tatile gelen Rus vatandaşlar, o ülkede yerleşik sayılmamaktadır. Dolayısıyla bu vatandaşların Türkiye'de yaptıkları turistik harcamalar Türkiye için hizmet ihracatı sayılmaktadır.

Ülkede yerleşik olmanın bazı istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin, konsolosluk görevlileri, diplomatlar ve askeri personeller buldukları ülkeden öte geldikleri ülkede yerleşik sayılmaktadır. Örneğin, Türkiye'de görev yapan yabancı bir konsolosluk görevlisinin almış olduğu bir çamaşır makinesi, Türkiye'nin ödemeler dengesine ihracat olarak kaydedilmektedir.

Şirketler ise hangi ülkede kurulmuşlar ise orada yerleşik sayılmaktadır. Bu süreç hem ana merkez hem de şubeler açısından geçerlidir. Örneğin, Türkiye'de açılan İngiliz şirketlerinin şubelerinin yurt dışına satışları Türkiye'nin ihracatı olarak sayılmaktadır (Türker, 2012: 376).

Son olarak, Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ekonomik kuruluşlar ikamet ettikleri ülkede yerleşik sayılmamaktadır (IMF, 2009: 69).

1.2.4. Alacaklı ve Borçlu İşlemler

Herhangi bir işlem dış dünyadan kazançla sonuçlandığında (dış alemden ülkeye ödeme yapılmasını gerektiriyorsa) ödemeler dengesi hesaplarına alacak olarak girmektedir. Herhangi bir işlem dış aleme ödemeye sonuçlanıyor ise (ülkenin dış aleme ödeme yapmasını gerektiriyorsa) borç olarak girmektedir. Alacaklı işlemler

ödemeler bilançosunun aktif kısmına, borçlu işlemler ise ödemeler bilançosunun pasif kısmına kaydedilmektedir.

Tablo 1. Alacak ve Borçlu Kayıtlar (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022)

Alacak Kayıtlar	Borçlu Kayıtlar
Reel kaynak (mal ve hizmet) ihracatı	Reel kaynak (mal ve hizmet) ithalatı
Finansal varlıklar ya da emek karşılığı elde edilen gelirler	Finansal varlıklar ya da emek karşılığı yapılan ödemeler
Karşılıksız transferler	Karşılıksız transferler
Mali kalemlerde	Mali kalemlerde
-Yükümlülük Artışı	-Yükümlülük Azalışı
-Varlık Azalışı	-Varlık Artışı

Tablo 1’de alacak ve borçlu kayıtlar gösterilmektedir. Buna göre, ödemeler dengesi istatistiklerinde; mal ve hizmet ihracatı, finansal varlıklar ya da emek karşılığında elde edilen gelirler, yabancıların ülkeye yaptığı karşılıksız transferler, finans hesabı ve sermaye hesaplarındaki (mali kalemlerde) girişler alacaklı işlemlerdir. Bu işlemler ülkeye döviz girişi sağlamaktadır. Mal ve hizmet ithalatı, finansal varlıklar ya da emek karşılığında yabancılara yapılan ödemeler, yabancılara yapılan karşılıksız transferler, finans hesabı ve sermaye hesaplarındaki çıkışlar borçlu işlemlerdir (Türker, 2012: 377). Bu işlemler ülkeden döviz çıkışına neden olmaktadır.

Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, cari işlemler dengesi ve sermaye hesabında gelir ve gider kalemleri pozitif işaretle kaydedilmektedir. Hesap bakiyesinde ise net girişler pozitif, net çıkışlar negatif şekilde gösterilmektedir. Finans hesabında varlık ve yükümlülüklerdeki artışlar pozitif işaretle gösterilirken, varlık ve yükümlülüklerdeki azalışlar negatif işaretle gösterilmektedir. Finans hesabındaki net girişler negatif, net çıkışlar ise pozitif işaretle gösterilmektedir (TCMB, 2014: 4).

1.2.5. Uluslararası Ticari İşlemlerde İkilik

Ödemeler dengesinde çift kayıtlı muhasebe sistemi benimsenmektedir. Bu sisteme göre, her uluslararası işlem ödemeler dengesine otomatik olarak iki kez girmektedir. Her ekonomik işlemin, alacak ve borç olarak iki kaydı gerekmektedir. Bu konuda aşağıdaki iki örnek verilebilmektedir (Krugman vd., 2015: 359-360):

1. İtalyan şirketi Olivetti’den 1000\$’lık faks makinesi ithalatı yapılması ve bu ödemenin bir çekle yapılması durumunda Türkiye’nin ödemeler dengesinde kayıt Tablo 2’deki gibi yapılır:

Tablo 2. Alacak ve Borçlu Kayıtlara Örnek (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Alacak	Borç
Fax makinası satın alımı (Cari işlemler hesabı, Türkiye’nin mal ithalatı)		1000 \$
Akbank’ın banka mevduatı satımı (Finans hesabı, Türkiye’nin varlık satımı)	1000\$	

İtalyan şirketinden faks makinesi alındığında, ilk olarak bu işlem cari işlemler hesabında 1000\$'lık bir ithalat olarak borç olarak kaydedilmektedir. Ayrıca Olivetti'nin satış personeli bu çeki İstanbul'da Akbank'ın Olivetti'nin hesabına yatırmaktadır. Bu durumda Olivetti bir finansal varlık satın alırken; Akbank bir mevduat satmaktadır. Bu işlem Türkiye'nin finans hesabında 1000\$'lık bir alacak olarak kaydedilmektedir. Böylece faks makinesi satın alma işlemi, Türkiye'nin ödemeler dengesinde takip eden iki dengeleyici muhasebe girişleri yaratmaktadır.

2. Türk yatırımcının İngiltere'nin büyük devi British Petrol'ün (BP) yeni ihraç edilmiş hisse senedini satın alması durumunda Türkiye'nin ödemeler dengesinde kayıt Tablo 3'de gösterilmektedir:

Tablo 3. Alacak ve Borçlu Kayıtlara Örnek (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Alacak	Borç
Türk yatırımcının BP'nin hisse senedini satın alımı (Finans hesabı, Türkiye'nin varlık satın alımı)		100\$
BP'nin Türk yatırımcının 100 \$'lık ödemesini İstanbul'daki Akbank Bankasına yatırması (Finans hesabı, Türkiye'nin varlık satımı)	100\$	

Türk yatırımcı BP'nin hisse senedini satın aldığı anda, ilk olarak bu işlem finans hesabında 100\$'lık bir borç olarak kaydedilmektedir. Bununla birlikte, BP'nin Türk yatırımcının bu ödemesini İstanbul'daki Akbank hesabına yatırması ile bu işlem Türkiye'nin finans hesabında 100\$'lık bir alacak olarak kaydedilmektedir.

Çift kayıtlı muhasebe yönteminin bir özelliği olarak ödemeler dengesinin alacaklı (aktif) ve borçlu (pasif) toplamları birbirine eşit olmalıdır. Bu durum ödemeler dengesinin muhasebe kayıtları manasında her zaman denk olmasını gerektirmektedir. Ancak muhasebesel olarak dengede olan ödemeler dengesinin ekonomik anlamda dengede olduğu anlamına gelmemektedir. Ödemeler dengesi ekonomik olarak açık, fazla ya da dengede olabilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 332).

1.2.6. Otonom ve Denkleştirici İşlemler

Ödemeler dengesinin 5 ana hesabı bulunmaktadır. Bunlar, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan ve rezerv varlıklar hesabıdır. Ödemeler dengesinin bazı ana hesapları otonom, bazı ana hesapları ise denkleştiricidir. Otonom kalemler, iktisadi ve ticari hayatın işleyişinden kendiliğinden oluşan işlemlerdir. Bu kalemler, bilançoda dengesizlik yaratan kalemlerdir. Cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı ve net hata ve noksan hesapları, otonom hesaplardır. Denkleştirici kalemler ise, otonom hesaplar nedeniyle ortaya çıkan dengesizliği gidermeye yarayan kalemlerdir. Otonom hesapların ortaya çıkardığı açık ve fazlalık resmi rezervler tarafından telafi edilmektedir (Türker, 2012: 379).

1.3. Ödemeler Dengesinin Ana Hesapları

Bu kısımda ödemeler dengesinin 5 ana hesabı olan cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan ve rezerv varlıklar hesabı sırasıyla incelenecektir.

1.3.1. Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler dengesinin en fazla önem verilen ve en çok takip edilen hesabı, cari işlemler hesabıdır. Dış ticaret hesabı, hizmetler hesabı, birincil gelir hesabı ve ikincil gelir hesabı olarak dört alt hesaptan oluşmaktadır.

a. Dış Ticaret Hesabı

Dış ticaret hesabı, mal ihracatı ve ithalatından meydana gelmektedir. Bu hesap, çoğu ülke için cari işlemler hesabının ve ödemeler dengesinin önemli bir yerini tutmaktadır.

Mal ihracatı, malın başka ülkeye satılmasıdır. Mal ithalatı ise, malın başka ülkeden satın alınmasıdır. Mal ihracatı sonucunda ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır. Bu ihracat, alacaklı bir işlem olarak aktif kısma kaydedilmektedir. Mal ithalatı ise ülkeden döviz çıkışına neden olmaktadır. Bu ithalat, borçlu bir işlem olarak pasif kısma kaydedilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 335). Fakat hem mal ihracatı hem de mal ithalatı pozitif işaretle gösterilmektedir.

Mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki fark dış ticaret dengesidir. Mal ihracatı > mal ithalatı ise dış ticaret fazlası; mal ihracatı < mal ithalatı ise dış ticaret açığı; mal ihracatı = mal ithalatı ise dış ticaret dengesi sağlanmaktadır. Dış ticaret fazlası pozitif, dış ticaret açıkları ise negatif şekilde gösterilmektedir.

b. Hizmetler Hesabı

Hizmetler hesabı, bir ülke ile dış dünya arasındaki hizmet işlemleri, turizm, taşımacılık, eğitim, sigorta ve emeklilik hizmetleri, finansal hizmetler, fikri mülkiyet haklarının kullanım ücretleri, telekomünikasyon ve bilgisayar hizmetleri gibi alanlardaki alışverişleri kapsamaktadır (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022). Hizmet hareketleri, mal ticaretinin aksine ülke sınırlarından ya da gümrüklerinden somut bir şekilde geçmemektedir. Bu nedenle hizmetler ticareti “görünmeyen ticaret” olarak da adlandırılmaktadır (Gündüz, 2021: 91).

Bir Fransız’ın Türkiye’de tatil veya üniversite eğitimi görmesi, bir malın Fransa’ya Türk gemileriyle taşınması sonucu ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır. Bu hizmet ihracatı, alacaklı bir işlem olarak aktif kısma kaydedilmektedir. Buna karşılık bir Türk’ün Fransa’da tatil veya üniversite tahsili yapması, bir malın Türkiye’ye İtalyan gemileriyle taşınması sonucu ülkeden döviz çıkışı olmaktadır. Bu hizmet ithalatı, borçlu bir işlem olarak pasif kısma kaydedilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 335). Bunun yanı sıra, hem hizmet ihracatı hem de hizmet ithalatı pozitif işaretle gösterilmektedir. Fakat hizmetler hesabı fazlası pozitif, hizmetler hesabındaki açıklar ise negatif şekilde gösterilmektedir.

c. Birincil Gelir Hesabı

Bu hesap, finansal varlık, emek ya da doğal kaynak karşılığında elde edilen gelirler ve giderleri kapsamaktadır. Bir ülkedeki yerleşik firma ve kişiler, sahip oldukları yabancı finansal varlıklar (fabrika, hisse senetleri, tahvil, banka hesabı gibi) karşılığında diğer ülkelerden bir faiz ve kâr payı elde etmektedir. Bununla birlikte, diğer ülkelerdeki yerleşik firma ve kişiler ise sahip oldukları yabancı finansal varlıklar karşılığında diğer ülkelerden bir faiz ve kâr payı elde etmektedir. Ayrıca yurt dışında çalışan işçilerin elde ettikleri ücretler ve yurt içinde çalışan diğer ülke yerleşiklere ödenen ücretler de bu hesapta yer almaktadır. Bu hesapta da hem gider kalemleri hem de gelir kalemleri pozitif işaretlerle gösterilmektedir. Fakat birincil gelir dengesindeki fazla pozitif, birincil gelir dengesindeki açıklar negatif biçimde kaydedilmektedir (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022).

d. İkincil Gelir Hesabı

İkinci gelir hesabı, yurt içinde (yurt dışında) yerleşik bir kişi ve firma tarafından yurt dışındaki (yurt içindeki) yerleşik bir kişi ve firmaya karşılıksız olarak yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Örneğin, yurt dışındaki yerleşik kişiler tarafından yurt içindeki yerleşik olan yakınlarına gönderilen paralar bu hesapta gösterilmektedir. Ayrıca ülkeler arasındaki bağış, hibe, yardımlar ve Türk ve yabancı konsoloslukların yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettiği gelirler bu kalemde izlenmektedir. Bu hesapta da hem gider kalemleri hem de gelir kalemleri pozitif işaretlerle gösterilmektedir. Fakat ikincil gelir dengesindeki fazla pozitif, ikincil gelir dengesindeki açıklar negatif biçimde kaydedilmektedir (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022).

e. Cari İşlemler Dengesi

Yukarıdaki dört alt hesabın dengelerinin toplanmasıyla, yani dış ticaret dengesi, hizmet dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil gelir dengesinin toplanmasıyla cari işlemler dengesi bulunmaktadır. Eğer bu alt hesapların toplanmasıyla bakiye sıfırdan büyük ise cari işlemler hesabı fazlası, bakiye sıfırdan küçük ise cari işlemler hesabı açığı söz konusudur. Bu alt hesapların toplamı sıfıra eşit ise cari işlemler bilançosunda denge sağlanmıştır.

1.3.2. Sermaye Hesabı

Üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların (bayilikler, ticari markalar ve lisanslar) alım ve satımı sermaye hesabına kaydedilmektedir. Ayrıca borç affı da sermaye hesabına kaydedilmektedir. Göçmen transferleri ise IMF'in ödemeler dengesinde uluslararası standart olarak yayınladığı "Ödemeler Dengesi Altıncı El kitabına göre" sermaye hesabından ve ödemeler dengesinden çıkarılmıştır (TCMB, 2014: 5). Sermaye hesabında da hem gider kalemleri hem de gelir kalemleri pozitif işaretlerle gösterilmektedir. Fakat sermaye hesabındaki fazla pozitif, sermaye hesabındaki açıklar ise negatif biçimde kaydedilmektedir. Türkiye gibi finansal olmayan varlıkların alım satımının düşük olduğu ekonomilerde sermaye hesabı dengesi sıfır seviyelerinde iken; Amerikan ekonomisi gibi finansal olmayan

varlıkların alım satımının yoğun olduğu ülkelerde ise milyar dolar seviyelerindedir (Krugman vd., 2015: 362-363).

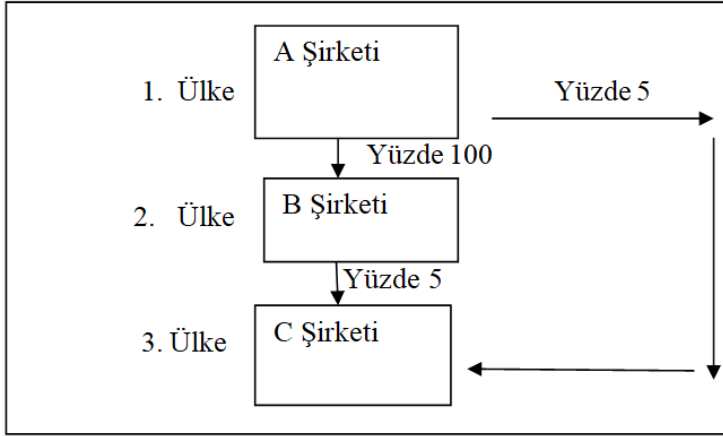
1.3.3. Finans Hesabı

Finans hesabı, bir ülkedeki yerleşiklerin diğer ülkedeki yerleşiklerle finansal varlık alım ve satımını içermektedir. Finans hesabı, IMF'nin 2009 yılındaki Altıncı Ödemeler Bilançosuna göre doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler ve diğer yatırımlar olarak sınıflandırılmaktadır.

a. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

IMF tarafından 2009 senesinde sunulan Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama usulüne göre doğrudan yabancı yatırım (DYY), yatırımcının yerleşik olduğu ekonomi dışında bir ekonomide yerleşik bir girişimin yönetimini kontrol etmesi veya yönetiminde önemli derecede etkisinin olması olarak ifade edilmiştir (IMF, 2009: 100). Yabancı yatırımcının girişimin yönetimini kontrol etmesi yüzde 50'den daha fazla, yönetiminde önemli derecede etkisinin olması ise en az yüzde 10 oy hakkı veren hisse senedine sahip olarak doğrudan olabileceği gibi, oy hakkına sahip olduğu bir girişimin bir başka girişimde oy hakkına sahip olması vasıtasıyla dolaylı olarak da olabilmektedir. Ayrıca yabancı yatırımcı bazı durumlarda, yüzde 10'dan daha az oy hakkına sahip olduğu halde yönetimde önemli derecede etkisi olabilmekte ya da yüzde 10'dan daha fazla oy hakkına sahip olduğu halde yönetimde önemli derecede etkisi olamayabilmektedir. Aynı durum yönetimin kontrolü ile ilgili yüzde 50'den daha fazla oy hakkı veren hisse senedi sahip olma sınırı için de geçerlidir. Ancak tüm bu durumlarda istatistiklerin sağlıklı tutulması ve uluslararası tutarlılık adına %10 ve %50'lik sınırlamalar uygulanmaktadır (OECD, 2008: 49). IMF tarafından yapılan tanımlama Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) gibi diğer uluslararası kuruluşların yanı sıra ABD, Kanada, Avustralya ve Türkiye gibi pek çok ülkenin temel aldığı tanımlamadır (Karluk, 2013: 756). Yabancı yatırımcının girişimin yönetiminde önemli derecede etkisinin olmasının ölçütünün en az yüzde 10 oy hakkı olması, yatırımcının girişimin yönetimini etkileyebileceğini veya yönetime katılabileceğini ifade etmektedir.

Yatırımcının yüzde 10 oy hakkının olması genelde girişimin yüzde 10 hissesinin satın alınmasıyla gerçekleşir. Bu durumun bir kaç istisnası vardır. Bunlardan ilki, altın hisse ve iki sınıflı hisselerdir. Bu durumlarda yatırımcıya elde tutulan hissenin payından çok daha fazla ya da çok daha az oy hakkı verilebilmekte ve bu durum doğal olarak diğer hisse senetlerinin oy haklarını etkileyebilmektedir. İkinci ise, bir kuruluşta hisse olarak oy hakkına sahip olunan bir DYY girişiminde, DYY ilişkileri zincirleri aracılığıyla dolaylı olarak oy hakkına sahip olmak yoluyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir şirket, başka bir şirketle hisse senedi satın almak yoluyla doğrudan bir yatırım ilişkisine sahip olabilir. Söz konusu ikinci şirket ise üçüncü bir şirket ile hisse senedi satın almak yoluyla doğrudan bir yatırım ilişkisine sahip olabilir. Bu durumda birinci şirket üçüncü şirketin herhangi bir hissesine sahip olmamasına rağmen, Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre belirtilen ölçülere göre dolaylı etki sahibi olabilmektedir (IMF, 2009: 101). Dolaylı olarak DYY ilişkisi olan şirketler arasında yapılan hisse ve borç alımları da DYY olarak kaydedilmektedir.

Şekil 1. Dolaylı Yoldan Doğrudan Yabancı Yatırım (IMF, 2009: 104).

Şekil 1.'de dolaylı yoldan DYY bir örnek ile gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere, 1. ülkedeki A şirketinin 3. ülkedeki C şirketi üzerinde doğrudan yüzde 5 oy hakkı vardır. Ancak A şirketi 2. ülkedeki B şirketini kontrol ettiğinden ve B şirketi'nin C şirketi üzerinde yüzde 5 oy hakkı bulunduğundan, A şirketinin C şirketi üzerinde toplam oy hakkı yüzde 10'dur. Dolayısıyla A şirketi ile C şirketi arasında dolaylı olarak DYY ilişkisi bulunmaktadır.

Yatırımcı ve yatırım yapılan birim arasındaki ilişkiye göre DYY olarak nitelendirilen ve istatistiklere bu biçimde geçen üç farklı unsur söz konusudur (OECD, 2008: 71-73) :

- 1- Ana sermaye olarak (Equity Capital) yatırımcının mevcut olduğu ekonominin dışında başka bir ekonomide yer alan bir girişimin hisselerine sahip olması,
- 2- Yeniden yatırım (Reinvested Earnings) şeklinde doğrudan yatırım yapmış firmanın elde ettiği kazançların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesi,
- 3- Ana şirket ile bağlı şirketler, iştirakler ve şubeler veya grup şirketlerinin² kendileri arasındaki (Intra-Company) uzun veya kısa vadeli kredilendirme veya borçlandırma yoluyla gerçekleştirilen yatırımlar DYY kapsamında nitelendirilmektedir.

Aynı doğrudan yatırımcının etkisi ya da kontrolü altında olan tüm girişimlerin arasında birbirlerinin etkisi ya da kontrolü altında olsun ya da olmasın DYY ilişkisi bulunmaktadır. Söz konusu DYY ilişkisi olan şirketler arasında yapılan hisse ve borç alımları da DYY olarak kaydedilmektedir.

Bu sınıflandırmaya göre, yatırım yapılan firmanın elde ettiği kârdan yabancı sermaye sahiplerine düşen kısmın sermayeye eklenmesinin DYY olarak kabul edilmesiyle birlikte yatırım gerçekleştirilen ekonomiye döviz girişi olmadan da DYY gerçekleşebilmektedir (Çetin, 2008: 8). Bununla birlikte, yabancı sermayedarların ülkenin iç mali kaynaklarından (örneğin banka kredisi) faydalanarak gerçekleştirdikleri yatırımlar da ekonomiye bir döviz girişi sağlamamasına rağmen doğrudan yabancı yatırım olarak sınıflandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 628). Bunun yanı sıra makine, donatım gibi fiziki araçlar ve know how (teknik bilgi) gibi gayri maddi haklar biçiminde de DYY ülkeye girebilmektedir. Fakat bu sayılanların doğrudan yabancı yatırım sayılabilmesi için yabancı yatırımcıya bunlara karşılık en az yüzde 10 oy hakkı veren hisse verilmelidir. Bunun yanı sıra örneğin, bir yabancı şirket uzun vadeli ve çok düşük faiz oranından yurt içindeki bir firmaya kredi vererek yönetimin kontrolünü ele alabilmekte ya da şirketin yönetim kuruluna üye koyarak yönetimde önemli derecede etkisi bulunabilmektedir. Bu durumun DYY sayılabilmesi için ise borcun yabancı yatırımcıya en az yüzde 10 oy hakkı veren hisseye dönüştürülmesi gerekmektedir. Ayrıca bina, arsa, arazi gibi gayrimenkul yatırımları da yüzde 10 oy hakkı şartını sağlamak koşulu ile DYY kapsamına girmektedir. Ancak devre mülkler bu şartı sağlayıp sağlamamasına bakılmaksızın portföy yatırımlarına girmektedir (IMF, 2009: 110).

Doğrudan yabancı yatırım, mali sermaye transferlerinin yanı sıra teknoloji, makine, know-how, yönetim ve organizasyon becerisi, eğitim ve pazarlama konularında büyük imkânlar getiren uzun dönemli yatırımlardır. Doğrudan yabancı

² Ana şirket, ortak olduğu şirkette %50'den fazla oy hakkına sahip ise ortak olunan şirket bir bağlı ortaklıktır. Ana şirket, ortak olduğu şirkette %10-%50 arasında oy hakkına sahip ise ortak olunan şirket bir iştiraktır. Grup şirketleri, doğrudan yatırımcıların aynı olmasından dolayı aralarında doğrudan yatırım ilişkisi bulunan ancak bir grup şirketinin diğer grup şirketindeki oy hakkının yüzde 10'dan fazla olmadığı işletmelerdir. Şube ise doğrudan yabancı yatırımcının ev sahibi ülkedeki kendisiyle aynı adı taşıyan anonim olmayan doğrudan yabancı yatırım girişiminin tamamına sahip olarak organizasyon ve diğer tüm operasyonların kendisi tarafından yürütüldüğü yatırım türüdür (OECD, 2008: 229).

yatırım, ev sahibi ülkelerin yeni teknolojilerle üretim yapısının modernleşmesine ve dinamizm kazanmasına ciddi katkı sağlamaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımcı uzun vadeli hedeflere göre hareket etmektedir. Bu tür yatırımlar, portföy ve diğer yatırımlara göre çok daha kalıcıdır ve kriz döneminde ülkeyi terk etmesi çok daha zordur. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ekonomide uzun dönemli bir vaadi temsil etmektedir (Uğur, 2021: 215).

b. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında uluslararası politik risk, döviz kuru riski, bilgi edinebilme riski gibi ek riskler üstlenerek sermaye kazancı ile faiz ve kar payı gibi gelirler elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmalarındır (Başoğlu, 2000: 90; Sağlamer, 2003: 2). Çalışmada baz alınan IMF tarafından 2009 yılında yayımlanan Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre ise portföy yatırımı, doğrudan yatırım haricinde borç ve hisse senedi biçimindeki menkul kıymetleri içeren sınır ötesi işlem ve pozisyonlar olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, portföy yatırımları hisse senetleri, yatırım fonu katılma payları, devlet tahvilleri, özel sektör tahvilleri, hazine bonusu, finansman bonusu gibi menkul kıymetlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanmaktadır (IMF, 2009: 110). Bu metoda göre finansal türevler portföy yatırımlarından ayrılarak ayrı bir kategoride incelenmektedir.

Portföy yatırımları DYY'nin aksine, yüzde 10'dan daha az oy hakkı veren hisse senedine sahip olarak (genelde girişimin yüzde 10'dan daha az hissesinin satın alınmasıyla) gerçekleşir. Hisse senedine toplam olarak yüzde 10'un altında yaptığı yatırımla yatırımcının, bu senetleri ihraç eden kuruluşun yönetiminde önemli derecede etkisi olmamaktadır. Ayrıca portföy yatırımlarında yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkısı bulunmamaktadır (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022). Ancak yüzde 10'dan daha az oy hakkı veren hisse senedine sahip olarak anonim olmayan şirketlere yapılan hisse senedi yatırımları menkul kıymet biçiminde olmamaları sebebiyle portföy yatırımlarına değil diğer yatırımlara dahil edilmektedir (IMF, 2009: 110).

c. Finansal Türevler

IMF'in hazırladığı Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, finansal türevlerin fon sağlamaktan ziyade riskin transferi ile ilgili olması ve son yıllarda dünya finans piyasasında finansal türevlerin hacminde önemli seviyede artış olduğundan dolayı bu varlıklara yatırım portföy yatırımlarından ayrılmıştır (IMF, 2009: 110).

Finansal türevler, bir dayanak varlığa (finansal enstrüman, gösterge ya da emtia) ve bu dayanak varlığın değerine bağlı olan ancak ondan bağımsız olarak piyasalarda işlem gören belirli finansal risklerle (faiz oranı riski, döviz kuru riski, hisse senedi ve emtia fiyat riskleri, kredi riski vb.) doğrudan bağlantılı olan finansal araçlardır.

Finansal türevlere yönelik işlemler, ileri bir tarihte yapılacak alım-satımın şartlarını bugünden belirleyen ve tarafları hukuki olarak bağlayan sözleşmeler ile oluşturulur. Bu sözleşmeler ödemeler dengesi metodolojisine göre forward tipi ve opsiyon tipi sözleşmeler olmak üzere iki sınıfta toplanmaktadır (URL-1, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 25.10.2022). Finansal türev sözleşmeleri, risk yönetimi, spekülasyon ve arbitraj amacıyla kullanılır (Valdivia- Velarde, 2012: 32). Forward tipi sözleşmeler forwardın yanında future ve swap işlemlerini de kapsamaktadır.

d. Diğer Yatırımlar

Diğer yatırımlar, devlet ve özel sektörün dış iktisadi kaynaklardan menkul kıymet karşılığı olmaksızın genellikle uzun ve kısa vadeli borçlanmasıdır. Genellikle vurgusunun nedeni, doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımlarına girmeyen hisse yatırımlarının diğer yatırımlara girmesidir. Dolayısıyla diğer yatırımlar doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve finansal türevler dışında kalan tüm finansal hareketleri içermektedir. IMF tarafından 2009 yılında yayımlanan Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre diğer yatırımlar aşağıdaki finansal işlemleri kapsamaktadır (IMF, 2009: 111):

- a) Diğer hisse yatırımları içermektedir. Diğer yatırımlar, yüzde 10'dan daha az oy hakkı veren hisse senedi satın alarak anonim olmayan şirketlere yapılan hisse senedi yatırımlarını içermektedir
- b) Nakit ve mevduatları kapsamaktadır.
- c) Kredileri (IMF'den ve diğer devletlerden sağlananlar dâhil) içermektedir.
- d) Sigorta, emeklilik hakları ve standart garanti altındaki yükümlülükleri kapsamaktadır.
- e) Ticari krediler ve avansları içermektedir. Ticari krediler, ihracatçıların yurt dışındaki alıcı firmalara verdikleri ithalatçıların ise yurtdışındaki ihracatçı firmalardan sağladıkları malın bedelinin ithalat gerçekleştirildikten sonra vadeli ödenmesi şekliyle sağlanan kredilerdir. Avans ise ithalat ve ihracat işlemlerinde alıcının malı teslim almadan önce yaptığı ön ödemelerdir.
- f) Diğer alacak ve borç hesaplarını kapsamaktadır.
- g) Özel çekme hakları tahsisini içermektedir. Özel çekme hakları stoku ise rezerv varlıklara dâhildir.

Finans hesabına yukarıda değinilen alt kalemler doğrudan yabancı yatırımlar (fabrika, arsa ve arazi gibi), portföy yatırımları (hisse senedi, tahvil ve hazine bonusu gibi), finansal türevler (forward tipi ve opsiyon tipi sözleşmeler) ve diğer yatırımlar (mevduat ve kredi gibi) kaydedilmektedir. Yerli finansal varlıkların yurt dışındaki yerleşik kişilere satışı sonucunda ülkenin yükümlülüğü artar ve ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır. Ayrıca yabancı finansal varlıkların yurt içindeki yerleşikler tarafından yurt dışındaki yerleşik kişilere satılması da ülkenin varlığını azaltır ve ülkeye döviz girişi sağlamaktadır. Yabancı finansal varlıkların yurt içindeki yerleşik kişiler tarafından alınması sonucunda ülkenin varlığı artar ve ülkeden döviz çıkışı

olmaktadır. Son olarak yerli finansal varlıkların yurt dışındaki yerleşik kişiler tarafından yurt içindeki yerleşik kişilere satılması da ülkenin yükümlülüğünü azaltır ve ülkeden döviz çıkışına neden olmaktadır.

IMF'nin hazırladığı Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, finans hesabının alt kalemlerinin her birinin altında “Net Varlık Edinimi” ve “Net Yükümlülük Oluşumu” bulunmaktadır. Bir ülkedeki yurt içi yerleşiklerin edindikleri dış finansal varlık kaleminden sattıkları dış finansal varlıkların çıkarılmasıyla “Net Varlık Edinimi” bulunmaktadır. Net varlıklardaki artışlar ülkeden döviz çıkışı anlamına gelmekte ve bu durum ödemeler bilançosunda pozitif işaretle kaydedilmektedir. Bununla birlikte yurt dışı yerleşiklerin edindikleri yerli finansal varlıklardan sattıkları yerli finansal varlıkların çıkarılmasıyla “Net Yükümlülük Oluşumu” bulunmaktadır. Net yükümlülükteki artışlar ülkeye döviz girişi anlamına gelmekte ve bu durum ödemeler bilançosunda pozitif işaretle kaydedilmektedir. Finans hesaplarının alt kalemlerinde örneğin doğrudan yabancı yatırımlar kalemindeki net girişler negatif, net çıkışlar ise pozitif işaretle gösterilmektedir (TCMB, 2014: 4). Ayrıca ana hesap olan finans hesabında da aynı şekilde kaydedilme gerçekleşmektedir.

1.3.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler bilançosunda borç ve alacakların bir başka deyişle de cari işlemler dengesi ve sermaye hesabı dengesinin toplamının finans hesabı ve rezerv varlıklar hesabı toplamına her zaman eşit olmalıdır. Fakat verilerin derlenmesindeki eksiklikler ve gecikmeler nedeniyle denklik elde edilememektedir (Karluk, 2013: 650). Böylece kaynağı belirsiz bir para girişi ya da para çıkışı olmaktadır. Kaynağı belirsiz para girişleri yani net hata ve noksan hesabındaki fazla pozitif, kaynağı belirsiz para çıkışları yani net hata ve noksan hesabındaki açıklar ise negatif ile gösterilmektedir.

1.3.5. Rezerv Varlıklar Hesabı

Ödemeler dengesinin son ana hesabı rezerv varlıklar hesabıdır. Bu hesap, hükümetin merkez bankası ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) nezdinde sahip olduğu altın ve döviz rezervlerinde meydana gelen değişimleri yansıtmaktadır. Döviz ve altın rezervlerinin artması rezerv varlıklar fazlası olarak nitelendirilmektedir. Döviz ve altın rezervlerinin azalması rezerv varlıklar açığı olarak nitelendirilmektedir (Ünsal, 2005: 443). Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, rezerv varlıklar fazlası pozitif işaretle; rezerv varlıklar açığı ise negatif işaretle kaydedilmektedir (TCMB, 2014: 4).

Bir ülkedeki yerleşik kişi ve firmalar dış dünyadan satın aldıkları mal ve hizmetlerin bedellerini ödemek zorundadır. Dolayısıyla bir ülkede cari işlemler açığı söz konusu ise, bu açık sermaye hesabı, finans hesabı ve net hata noksan fazlalıklarıyla finanse edilememesi durumunda merkez bankasının döviz rezervleriyle finanse edilir. Bununla birlikte, bir ülkedeki yerleşik kişi ve firmalar

dış dünyadan elde ettikleri gelirlerin tümünü mal, hizmet ve varlıkları satın almak amacıyla kullanmaktadır. Bu bağlamda bir ülkede cari işlemler fazlası mevcut ise, bu fazla sermaye hesabı, finans hesabı ve net hata noksan açıklarıyla kapanmaması durumunda merkez bankasının döviz rezervlerinde artış yaratmaktadır (Ünsal, 2005: 444).

Sonuç olarak ödemeler dengesi, “cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan ve rezerv varlıklar hesabı” olarak 5 ana hesaptan meydana gelmektedir. Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, finans hesabı ve resmi rezervler hesaplarındaki sırasıyla giriş ve azalışların negatif işaretle gösterilmesini takiben ödemeler dengesi aşağıdaki şekilde oluşmakta ve hesapların toplamı sıfıra eşit olmak zorundadır (Krugman vd., 2015: 360):

Ödemeler Dengesi=Cari İşlemler Dengesi+Sermaye Hesabı Dengesi+Net Hata ve Noksan Hesabı-(Finans Hesabı Dengesi+ Rezerv Varlıklar Dengesi)=0

Ödemeler dengesi tanım gereği daima dengede olmakla beraber, günlük yorumlarda ödemeler dengesi açısından ve ödemeler dengesi fazlasından söz edilmektedir. Ödemeler dengesi açığı olarak belirtilen husus, rezerv varlıklar hesabındaki açıktır:

Ödemeler Dengesi Açığı=Rezerv Varlıklar Dengesi Açığı=Cari İşlemler Dengesi+Sermaye Hesabı Dengesi+Net Hata ve Noksan Hesabı-(Finans Hesabı Dengesi)

Ödemeler dengesi fazlası olarak belirtilen husus, rezerv varlıklar hesabındaki fazladır:

Ödemeler Dengesi Fazlası=Rezerv Varlıklar Dengesi Fazlası=Cari İşlemler Dengesi+Sermaye Hesabı Dengesi+Net Hata ve Noksan Hesabı-(Finans Hesabı Dengesi)

2.TÜRKİYE’NİN ÖDEMELER DENGESİNİN ANALİZİ

Bu kısımda, Türkiye’nin ödemeler dengesi son beş yılın (2017-2021) verileriyle karşılaştırılacaktır. Türkiye’nin 2017-2021 yıllarına ait ödemeler dengesi Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4, ilk olarak dikey analiz olarak yani yıllar bazında incelenmektedir. Bu kapsamda 2017 yılı ilk olarak bir örnek olarak açıklanabilmektedir. 2017 yılında Türkiye ekonomisi 169.2 milyar dolar mal ihracatı, 227.6 milyar dolar mal ithalatı yapmıştır. Bu bağlamda 2017 yılında 58.6 milyar dolar dış ticaret dengesi açığı verilmiştir. Daha önceden de ifade edildiği gibi, hem mal ihracatı hem de mal ithalatı pozitif işaretli; dış ticaret açıkları ise negatifle gösterilmiştir. Hizmetler dengesi 26.8 milyar dolar fazla vermiştir. Hizmetler dengesi fazlasının önemli bir kısmı (yaklaşık yüzde 70’i) seyahat gelirleri yani turizmden karşılanmıştır. Birincil gelir dengesi 10.7 milyar dolar açık vermiştir. İkincil gelir dengesi ise 2.5 milyar dolar fazla vermiştir. Dış ticaret dengesi+hizmetler dengesi+birincil gelir dengesi+ikincil gelir dengesinin toplanmasıyla cari işlemler dengesi bulunmaktadır. Cari işlemler

dengesi 40 milyar dolar açık vermiştir. Bir başka deyişle, dış ticaret açığının (58.6 milyar dolar) yaklaşık yüzde 30'u (18.6 milyar dolar) hizmetler dengesi+birincil gelir dengesi+ikincil gelir dengesinin fazlasıyla finanse edilmiştir.

Sermaye hesabı dengesi 2017 yılında 15 milyon dolar fazla vermiştir. Tablo Milyar Dolar şeklinde hazırlandığından bu sayı tabloya sıfır olarak yazılmıştır. Finans hesabının -41.5 milyar dolar bakiye verdiği görülmektedir. Finans hesabındaki net girişlerin negatif olarak gösterildiği düşünüldüğünde; bu durum finans hesabı dengesinin 41.5 milyar dolar fazla verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla 2017 yılında cari işlemler açığından (40 milyar dolar) fazla finans hesabı net girişi (41.5 milyar dolar) olmuştur. Bu nedenle 2017 yılında cari hesap açığının sermaye ve finans hesabı fazlasıyla karşılanandan fazlası $41-5-40=1.5$ milyar dolardır. Oysa 2017 yılında rezerv varlıklar -8.2 milyar dolar azalmıştır. Yani 2017 yılında rezerv varlıklar 8.2 milyar dolar azalmıştır. Bu durum ise 2017 yılında ödemeler dengesi verilerinde -9.7 milyar dolarlık bir net hata ve noksan olduğu yani 9.7 milyar dolarlık kaynağı belirsiz para çıkışı olması demektir. Bununla birlikte, 2017 yılında ödemeler dengesinin 8.2 milyar dolar açık verdiği görülmektedir. Sonuçta ülke, 2017 yılında önemli düzeyde cari açık (40 milyar dolar) vermekte ve bu açık finans hesabı ve rezerv varlıklarla finanse edilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'nin Ödemeler Dengesi (2017-2021, Milyar Dolar)

Hesaplar/Yıllar	2017	2018	2019	2020	2021
A. Cari İşlemler Dengesi	-40	-20.1	10.8	-31.9	-7.3
A.1. Dış Ticaret Dengesi	-58.6	-40.7	-16.8	-37.9	-29.3
İhracat	169.2	178.9	182.2	168.4	224.7
İthalat	227.8	219.6	199	206.3	254
A.2. Hizmetler Dengesi	26.8	30.9	38.6	14.4	31.8
Seyahat (net)	18.1	21.3	30.2	12.3	25
Diğer Hizmet Gelirleri(net)	8.7	9.6	8.4	2.1	6.8
A.3. Birincil Gelir Dengesi	-10.7	-11.0	-11.8	-8.6	-10.7
A.4. İkincil Gelir Dengesi	2.5	0.7	0.9	0.2	0.9
B.Sermaye Hesabı Dengesi	0	0	0	0	0
C. Finans Hesabı Dengesi	-41.5	11.4	-1.3	-7.6	-29.3
C.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	-8.5	-8.9	-6.7	-4.6	-6.9
C.2. Portföy Yatırımları	-24.5	0.9	2.8	9.6	-0.7
C3. Diğer Yatırımlar	-8.5	19.4	2.6	-12.6	-21.7
D. Net hata ve Noksan Hesabı	-9.7	21.1	-5.8	-7.6	1.3
E. Rezerv Varlıklar Dengesi	-8.2	-10.4	6.3	-31.9	23.3

Bu kapsamda 2019 yılı ikinci olarak bir örnek olarak açıklanabilmektedir. 2019 yılında Türkiye ekonomisi 182.2 milyar dolar mal ihracatı, 199 milyar dolar mal ithalatı yapmıştır. Bu bağlamda 2019 yılında 16.8 milyar dolar dış ticaret dengesi açığı verilmiştir. Hizmetler dengesi 38.6 milyar dolar fazla vermiştir. Birincil gelir

dengesi 11.8 milyar dolar açık vermiştir. İkincil gelir dengesi ise 900 milyon dolar fazla vermiştir. Cari işlemler dengesi ise 10.8 milyar dolar fazla vermiştir. Bir başka deyişle, dış ticaret açığı temelde hizmetler dengesi fazlasıyla finanse edilmiş ve cari işlemler fazlası oluşmuştur.

Sermaye hesabı dengesi 2019 yılında 34 milyon dolar fazla vermiştir. Finans hesabının -1.3 milyar dolar bakiye verdiği görülmektedir. Bu durum finans hesabı dengesinin 1.3 milyar dolar fazla verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla 2019 yılında cari işlemler fazlası (10.8 milyar dolar) ve finans hesabı net girişi (1.3 milyar dolar) olmuştur. Bu nedenle 2019 yılında cari hesap fazlası ve sermaye ve finans hesabı fazlasının toplamı $10.8+1.3=12.1$ milyar dolardır. Oysa 2019 yılında rezerv varlıklar 6.3 milyar dolar artmıştır. Yani 2019 yılında rezerv varlıklar 6.3 milyar dolar artmıştır. Bu durum ise 2019 yılında ödemeler dengesi verilerinde -5.8 milyar dolarlık bir net hata ve noksan olduğu yani 5.8 milyar dolarlık kaynağı belirsiz para çıkışı olması demektir. Bununla birlikte, 2019 yılında ödemeler dengesinin 6.3 milyar dolar fazla verdiği görülmektedir. Tablo 4'den görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisi 2019 yılında cari işlemler fazlası vermekte, bu fazlanın bir kısmı net hata noksanla azalırken, bir kısmı Merkez bankasının rezerv alımlarıyla azalmıştır.

Tablo 4, son olarak yatay analiz olarak yani hesapların yıllar arasında karşılaştırılarak incelenebilmektedir. Ana hesaplar olarak incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde 2019 yılı haricinde sürekli olarak cari işlemler açığı verildiği görülmektedir. Cari açığın temel sebebinin genel olarak dış ticaret açığı olduğu bir başka deyişle, ithalatın ihracattan fazla olduğu görülmektedir. Fakat 2021 yılında ihracatın ithalattan fazla artması sayesinde dış ticaret açığı azalmıştır. Tablo 4'den görüldüğü üzere, 2017-2021 yılları arasında hizmetler dengesi sürekli olarak pozitifdir. Türkiye'de cari dengede en fazla fazlalık veren, dış ticaret açığını finanse eden hizmetler hesabı dengesidir. Hizmetler dengesinin alt kalemlerinden olan seyahat (turizm) kaleminde her yıl ortalama 20-25 milyar dolar giriş olmaktadır. Birincil gelir dengesi sürekli negatif iken; ikincil gelir dengesi düşük düzeyde de olsa sürekli fazla vermektedir. Türkiye ekonomisinin sürekli cari açık verdiği fakat 2021 yılında dış ticaret açığının azalması sayesinde cari açığın önemli oranda azaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4'de görüldüğü üzere, Türkiye'de sermaye hesabı çok düşük düzeyde seyretmektedir. Sermaye hesabı dengesi bazı yıllarda 30-40 milyon dolar fazla verirken; bazı yıllarda 30-40 milyon dolar açık vermiştir. Tablo Milyar Dolar şeklinde hazırlandığından bu sayı tabloya sıfır olarak yazılmıştır. Finans hesabı 2018 yılı haricinde sürekli olarak fazla vermiştir. Türkiye finans hesabı bakiyesi son beş yılda ortalama -14 milyar dolardır. Finans hesabındaki net girişlerin negatif olarak gösterildiği düşünüldüğünde; bu durum finans hesabı dengesinin ortalama 14 milyar dolar fazla verdiğini göstermektedir. Tablo 4'den anlaşıldığı üzere, finans hesabı net girişlerinin önemli bir kısmı (%52) doğrudan yabancı yatırım net girişlerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, cari işlemler açığının finansmanın

uzun vadeli, istikrarlı ve ucuz sağlanmasına olanak vermekte ve Türkiye ekonomisi açısından olumlu bir göstergeye işaret etmektedir.

Net hata ve noksan kaleminde 2017-2021 yılları arasında bazı yıllarda kaynağı belirsiz bir para girişi, bazı yıllarda ise kaynağı belirsiz bir para çıkışı olmaktadır. 2017-2021 yılları arasında net hata ve noksan kalemi toplandığında kalemin mahiyetine uygun olarak toplam bakiye sıfır seviyesindedir. Son olarak ödemeler dengesindeki gerçek dengenin ya da dengesizliğin bir göstergesi olarak rezerv varlıkları hesabı görülmektedir. Rezerv varlıkları hesabı bazı yıllarda (2017,2018 ve 2020) negatif bazı yıllarda ise (2019 ve 2021) pozitif bakiye vermiştir. Bir başka deyişle 2017,2018 ve 2020 yıllarında rezerv varlıklar azalmakta ve ödemeler dengesi açık vermekte iken; 2019 ve 2021 yıllarında ise rezerv varlıklar artmakta ve ödemeler dengesi fazla vermektedir. Sonuçta Türkiye, 2017-2021 yılları arasında genelde cari açık vermekte ve bu açık genellikle finans hesabı ve rezerv varlıklarla finanse edilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Bir ülkedeki yerleşiklerin belirli bir dönemde (genelde bir yıl) diğer ülkedeki yerleşiklerle yapmış olduğu tüm ekonomik ilişkileri gösteren tabloya ödemeler dengesi denilmektedir. Çalışmada, ilk olarak ödemeler dengesi metodolojisi ele alınmıştır. Ödemeler dengesinin “akım”, “ekonomik işlem”, “ülkede yerleşik olma”, alacaklı ve borçlu işlemler”, “uluslararası ticari işlemlerde ikilik”, “otonom ve denkleştirici işlemler” olarak altı özelliği mevcuttur. Ödemeler dengesinin 5 ana hesabı söz konusudur. Bunlar, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan ve rezerv varlıklar hesabıdır. Cari işlemler hesabı, dış ticaret hesabı, hizmetler hesabı, birincil gelir hesabı ve ikincil gelir hesabı olarak dört alt hesaptan oluşmaktadır. Finans hesabı ise, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler ve diğer yatırımlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Altıncı Ödemeler Bilançosu hazırlama metoduna göre, cari işlemler dengesi ve sermaye hesabında gelir ve gider kalemleri pozitif işaretle kaydedilmektedir. Hesap bakiyesinde ise net girişler pozitif, net çıkışlar negatif şekilde gösterilmektedir. Finans hesabında varlık ve yükümlülüklerdeki artışlar pozitif işaretle gösterilirken, varlık ve yükümlülüklerdeki azalışlar negatif işaretle gösterilmektedir. Finans hesabındaki net girişler negatif, net çıkışlar ise pozitif işaretle gösterilmektedir. Kaynağı belirsiz para girişleri yani net hata ve noksan hesabındaki fazla pozitif, kaynağı belirsiz para çıkışları yani net hata ve noksan hesabındaki açıklar ise negatif ile gösterilmektedir. Son olarak, rezerv varlıklar fazlası pozitif işaretle; rezerv varlıklar açığı ise negatif işaretle kaydedilmektedir. Ödemeler dengesindeki gerçek dengenin ya da dengesizliğin bir göstergesi olarak rezerv varlıkları hesabı görülmektedir. Ödemeler dengesi açığı olarak belirtilen husus, rezerv varlıklar hesabındaki açık; ödemeler dengesi fazlası olarak ifade edilen husus ise, rezerv varlıklar hesabındaki fazladır.

Çalışmada ikinci kısımda Türkiye'nin ödemeler dengesi son beş yılın (2017-2021) verileriyle karşılaştırılmıştır. Bu analiz ilk olarak dikey analizle yani yıllar bazında incelenmiştir. Bu kapsamda 2017 yılı ve 2019 yılı birer örnek olarak açıklanmıştır. Türkiye ekonomisinin 2017 yılında cari işlemler açığı verdiği görülmüştür. Bu açık finans hesabındaki net girişlerle finanse edilmiştir. Türkiye'de sermaye hesabının bakiyesinin çok düşük olduğu fark edilmiştir. 2017 yılında rezerv varlıkların azaldığı ve böylece ödemeler bilançosunun açık verildiği görülmüştür. Bu bağlamda 2017 yılında kaynağı belirsiz bir para çıkışının olduğu anlaşılmıştır. Türkiye ekonomisinin 2019 yılında ise cari işlemler fazlası verdiği görülmüştür. Cari işlemler fazlasının yanında finans hesabında da fazla verilmiştir. 2019 yılında bu fazlaların bir kısmı rezerv varlıklardaki artışla bir kısmı ise net hata noktasındaki kaynağı belirsiz para çıkışlarıyla kapanmıştır.

Dikey analizin ardından yatay analiz yapılmıştır. Türkiye ekonomisinde 2019 yılı haricinde sürekli olarak cari işlemler açığı verildiği görülmüştür. Sermaye hesabı dengesi bazı yıllarda çok düşük düzeyde fazla; bazı yıllarda ise çok düşük düzeyde açık vermiştir. Finans hesabı ise 2018 yılı haricinde sürekli olarak fazla vermiştir. Finans hesabı net girişlerinin önemli bir kısmı (%52) doğrudan yabancı yatırım net girişlerinden kaynaklanmıştır. Bu durum, cari işlemler açığının finansmanın uzun vadeli, istikrarlı ve ucuz sağlanmasına olanak vermiş ve Türkiye ekonomisi açısından olumlu bir göstergeye işaret etmiştir.

Net hata ve noksan kaleminde bazı yıllarda kaynağı belirsiz bir para girişi, bazı yıllarda ise kaynağı belirsiz bir para çıkışı olduğu görülmüştür. 2017-2021 yılları arasında net hata ve noksan kalemi toplandığında kalemin mahiyetine uygun olarak toplam bakiyenin sıfır seviyesinde olduğu anlaşılmıştır. 2017,2018 ve 2020 yıllarında rezerv varlıklar azalmış ve ödemeler dengesi açık vermiş iken; 2019 ve 2021 yıllarında ise rezerv varlıklar artmış ve ödemeler dengesi fazla vermiştir. Sonuçta Türkiye, 2017-2021 yılları arasında genelde cari açık vermiş ve bu açık genellikle finans hesabı ve rezerv varlıklarla finanse edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Başıoğlu, U. (2000). Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (4), 88-99.
- Çetin, M. S. (2008). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Olası Etkileri: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Gündüz, S. (2021). Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi: 2000-2019 Yılları Arasında Ampirik Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- IMF (Uluslararası Para Fonu), (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual*, 6. Baskı, Washington D.C., 371s.
- Kadooğlu Aydın, G. (2017). Ödemeler Dengesi ve Cari Açık: Türkiye'de 2014-2016 Yılları Arasında Cari Açık ve Petrol Fiyatları Etkileşimi. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 27-66.
- Karlık, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*. İstanbul: Beta Basım.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. ve Melitz, M. J. (2015). *International Economics Theory and Policy*. London: Pearson.
- Nazik Özkan, N. (2015). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Ödemeler Bilançosuna Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- OECD (Ekonomik İşbirliği ile Kalkınma Örgütü), (2008). *OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*, 4. Baskı, Paris, 251s.
- Sağlam, E. (2003). Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Yatırımcıların Türk Sermaye Piyasasına Çekilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2020). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2014). *Türkiye'nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı'na Geçiş Süreci Hakkında Açıklama*. Ankara.
- URL-1: TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr> (E.T.: 25.10.2022).
- Türker, O. (2012). Dış Ödemeler Bilançosu ve Dış Denge. İçinde K. Özdemir ve G. Delice (Editör), *Uluslararası Ekonomik İlişkiler I-II* (s.104-115). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Uğur, B. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: G-20 Ülkeleri Örneği. Doktora Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Valdivia-Velarde, E. (2012). The Treatment Of Financial Derivatives in BPM6. *IFC Bulletin*, (35), 31-42.

ÖRGÜTSEL GÜÇ MESAFESİ VE ÖRGÜTSEL POLİTİKA ALGISI: MEDYA SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Ahmet HAS², Ebru YILDIZ³

GİRİŞ

Örgütler, amaçlarını ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere insanların bir arada bulunduğu sistematik yapılardır. Bu yapının çeşitli özellikleri bireysel davranışlar ve örgütsel sonuçlar üzerinde etkili olmaktadır. Örgütsel güç mesafesi, örgütlerde bireyler arasındaki güç ilişkilerini, gücün yöneticiler ve çalışanlar arasında eşit olmayan dağılımının nasıl görüldüğünü, ne düzeyde kabul gördüğünü veya uygun bulunduğunu ifade eden (Hofstede vd., 2010), örgütsel yapıyı anlamayı kolaylaştıran kavramlardan biridir. Bir diğer önemli kavram, örgütsel politika algısıdır. Örgütsel politika algısı, örgütlerde çeşitli fırsatların elde edilmesine, avantajların veya dezavantajların dağıtımına yönelik eylemlere ilişkin bireyin sübjektif değerlendirmesidir (Fitriastuti vd., 2021; Rong ve Cao, 2015; Robbins ve Judge, 2011). Yapılan çalışmalar, örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koyduğu gibi, birçok araştırma bu değişkenlerin çeşitli bireysel faktörler itibarıyla farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Çalışma, medya sektöründe örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi saptama ve her bir değişkenin demografik ve mesleki faktörler itibarıyla anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirleme amacı taşımaktadır. Örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı, her bir örgüt için kaçınılmaz ancak sektörler ve kurumlar itibarıyla farklılık gösteren unsurlar olup, rekabetin

1 Bu çalışma, Ahmet HAS tarafından Dr. Öğr. Üyesi Ebru YILDIZ danışmanlığında hazırlanan ve Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne sunulan Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

2 Yüksek Lisans Mezunlu, Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İnsan Kaynakları ve Örgütsel Değişim Programı, ahmethas1945@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2685-8382

3 Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme (Türkçe) Bölümü, ebruyildiz@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8493-6479

hızlandığı ve beklentilerin her geçen gün arttığı medya sektörü açısından da çok önemlidir. Literatürde ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan sınırlı sayıda çalışma olduğu gibi, bu değişkenleri bir arada medya sektöründe araştıran bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Ayrıca, birçok çalışmada değişkenler genel itibariyle değerlendirilmiş; kavramlar alt boyutları ile çok az çalışmada incelenmiştir. Çalışmanın bu yönleri ile ilgili sektör kurumlarına, uygulamacılara ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma, İstanbul’da medya sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi ile 02/01/2021-21/02/2021 tarihlerinde 462 kişiden veri toplanmış; ancak eksik verilen cevaplar dolayısıyla 324 kişi veri analizine dahil edilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik ve mesleki özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır. İkinci bölüm, Yorulmaz vd. (2018) tarafından geliştirilen “Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği”ni kapsamaktadır. Üçüncü bölümde ise Kacmar ve Ferris’in (1991) geliştirdiği, Türkçe uyarlamasını Erol’un (2015) yaptığı “Örgütsel Politika Algısı Ölçeği” bulunmaktadır. Verilerin işlenmesi ve analiz edilmesinde SPSS programından yararlanılmıştır.

Çalışmada öncelikle örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı kavramları ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak kavramlara ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verilmiş; sonrasında yerli ve yabancı literatürde her bir değişkenin demografik ve mesleki faktörler itibariyle farklılık gösterdiğini ve iki değişken arasında ilişki olduğunu belirten bazı araştırmaların bulguları ortaya konmuştur. Sonraki bölümlerde araştırmanın metodolojisi ve bulgularına yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırma yapılarak yorumlanmış olup, uygulamacılara ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Örgütsel Güç Mesafesi

Güç, ilkel zamanlardan günümüze yaşamın her alanında önemli bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. Bertrand Russell (1938), enerjinin fizikteki temel kavram olmasıyla aynı anlamda, sosyal bilimlerdeki temel kavramın güç olduğunu belirtmektedir. Güç, kimi zaman basit bir kavram olarak algılanmaktadır. Gördüğümüzde ne olduğunu biliriz ve ona sahip olanla olmayanı ayırt etmek zor değildir. Güç, genellikle bireylerin sosyal ve kişiler arası beceriler yoluyla sahip oldukları ve kullandıkları bir mülkiyet olarak görülmektedir. Ancak, bu görüş aşırı basitleştirilmiştir. Güç tartışmalı bir kavramdır. Doğası ve etkileri veya nasıl tanımlanması gerektiği konusunda çok az fikir birliği vardır (Buchanan ve Badham, 2020: 2). Literatürde çeşitli tanımları bulunan güç kavramı, genel olarak değerli kaynaklar üzerinde asimetrik kontrol şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle, en yaygın olarak ifade edildiği şekliyle güç, doğası gereği ilişkiseldir; çünkü güç

yalnızca diğerleriyle ilişkili olarak vardır. Bu nedenle, gücü az olan taraflar, ödül elde etmek ve cezalardan kaçınmak için gücü fazla olan taraflara bağımlıdır (Anderson ve Brion, 2014: 69). Güç, örgütlerin her yerinde bulunmakta; sosyal ilişkilere rehberlik etmekte ve bireylerin düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını etkilemektedir (Bastardo ve Day, 2022: 2). Ocasio (2017: 363) örgütsel gücü, dirence rağmen bireylerin ve grupların, örgütsel eylemleri ve sonuçları etkileme yeteneği olarak tanımlamaktadır.

Güç mesafesi, Geert Hofstede'nin kültür boyutları içerisinde yer alan bir kavramdır. Kültür, insanların bir araya gelerek ürettikleri, sınırlarını da kendileri belirledikleri toplumsal bir norm olup, içinde yaşayan tüm insanları kapsamaktadır. İçinde buldukları kültür bireylerin değerlerini, davranışlarını, eğilimlerini, fikirlerini şekillendirmektedir. Hofstede (1997) ulusal kültürün örgütler açısından sonuçlarını incelediği araştırmasında güç mesafesi boyutunu ele almıştır. Güç mesafesi kavramı, bireyler arasındaki güç ilişkisini, toplum ve örgütlerde güç dağılımının eşitsizliğini vurgulamaktadır. Güç mesafesinin yüksek olduğu toplum ve örgütlerde yönetici konumundaki kişiler ile astlar veya toplumun diğer üyeleri varoluşsal olarak birbirlerini eşit görmemektedir. Güç mesafesinin düşük olduğu kültürlerde toplumsal sınıflama daha az, demokratik katılım ve yöneticiler ile eşitlik daha fazladır (Gün, 2019: 32). Hofstede'ye göre bir örgütteki güç mesafesi, güç sahibi üstleri karşısında daha az güce sahip olan astların gücün adaletsiz pay edilmesini kabul etme seviyesini göstermektedir. Bu doğrultuda örgütlerdeki güç mesafesi, yöneticiler kadar bunu benimseyen diğer bireyler tarafından da belirlenir. Güç mesafesinin yüksek hissedildiği örgütlerde otoriter yapı hüküm sürer. Güç mesafesinin düşük hissedildiği örgütlerde ise astların yönetimde söz sahibi olması desteklenir (Türker ve Karadağ, 2019: 276). Güç mesafesinin hüküm sürdüğü örgütlerde, üstün astına vereceği talimatlar şartsız biçimde yerine getirilmektedir. Güç mesafesinin yüksek olduğu örgütlerde belirleyicilik mevkii ve makam olup, kişiler buna önem verirler. Güç mesafesinin düşük olduğu örgütlerde ise bireysellik ön planda olup kişiler kendilerini yöneticileriyle denk görmektedir (Ersoy ve Levent, 2020: 347). Güç mesafesinin yüksek olduğu örgütlerde astlarının gözünde ideal patron, yanında kendilerini en rahat hissettikleri ve en çok saygı duydukları kişi, hayırsever bir otokrat veya "iyi baba"dır. Güç mesafesinin düşük olduğu örgütlerde ise astlar ve üstler birbirlerini varoluşsal olarak eşit görürler. Hiyerarşi sistemi, kolaylık sağlamak üzere oluşturulmuş bir roller eşitsizliği olup, bu roller değiştirilebilir. Böylece bugün çalışan konumundaki biri yarın yönetici olabilir (Hofstede vd., 2010: 73-74).

Örgütsel Politika Algısı

Örgütsel politika, uzun zamandır siyaset, felsefe, sosyoloji, yönetim, örgütsel davranış gibi birçok disiplinde önemli araştırmaların odak noktası olmuş bir kavramdır. Literatür incelendiğinde, örgütsel politikanın tanımına ilişkin bir fikir birliği olmadığı görülmektedir. Landells ve Albrecht (2017: 42) bu durumu,

“örgütsel politikanın ne yaptığı hakkında, onun ne olduğundan çok daha fazlasının bilindiğini” belirterek özetlemektedir. Bazı araştırmacılar kavramın olumsuz doğasına vurgu yaparken, bazıları olumlu yönlerine dikkat çekmektedir. Ferris vd. (2019: 300), politika üzerine yapılan örgütsel psikoloji ve örgütsel davranış araştırmalarının çoğunun, politikayı kendine hizmet eden, aldatici ve olumsuz bir yapı olarak incelediğini, bu incelemenin politikayı örgütsel yaşamın bir gerçeği olarak algılayan, ancak oldukça olumsuz bir duruş sergileyen Mintzberg’in (1983, 1985) çalışmasından genişlediğini, ancak çağdaş organizasyon teorisyenlerinden bazılarının (örneğin, Bacharach & Lawler 1980, Pfeffer 1981) politikayı örgütlerin doğal bir parçası, genellikle onların etkili bir şekilde çalışması için gerekli bir unsur olarak daha tarafsız bir şekilde görme eğiliminde olduğunu ve günümüzde bazı araştırmacıların (örneğin, Hochwarter 2012, Ellen 2014), politikanın adaleti yeniden tesis etmek, takipçiler sağlamak ve olumlu değişim yaratmak için bir mekanizma olabileceğini savunarak örgütsel politika görüşünü olumlu yönleri de içerecek şekilde genişlettiklerini belirtmektedir.

Örgütsel politika, Mayes ve Allen (1977: 675) tarafından “örgüt tarafından onaylanmayan amaçları gerçekleştirmek veya onaylanmamış etki araçları ile onaylanmış amaçları elde etmek üzere etkileme sürecinin yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır. Kacmar ve Baron (1999: 4) örgütsel politikanın, örgütlerin veya diğer bireylerin refahını dikkate almadan, kişinin kendi bireysel çıkarlarını ilerletme hedefine yönelik eylemlerini içerdiğini belirtmektedir. Bir diğer tanıma göre örgütsel politika, liyakat veya şanstan başka yollarla güç kazanmaya yönelik gayriresmi yaklaşımlardır (Sowmya ve Panchanatham, 2011: 9). Örgütsel politika, kasıtlı eylemler yoluyla davranışları etkileme, güç taktikleri ve stratejilerinin kullanımı ve bazen potansiyel kurum içi çatışmayı ima eden yaptırımsız, gayriresmi faaliyetler olmak üzere üç kurucu unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Buna göre, örgütsel politika daha genel anlamda, oldukça faydalı örgütsel sonuçlara yol açan sosyal etki süreçlerinin bir tezahürü olarak veya daha dar anlamda, çoğu zaman örgütsel hedeflere karşı çıkan, kendi kendine hizmet eden ve onaylanmamış girişimler şeklinde iki perspektif ile ele alınabilmektedir (Gotsis ve Kortezi, 2010: 498).

Örgütsel politika algısı ise, bireyin diğerlerinin politik davranışına ilişkin algısını içeren öznel, psikolojik bir süreçtir. Bu kavram, “bireylerin, grupların ve örgütlerin kendi yararını maksimize etmek için yapılan faaliyetlere ilişkin çalışanların algısı ve tahmini” şeklinde de değerlendirilmektedir (Rong ve Cao, 2015: 434). Fitriastuti vd. (2021: 2), örgütsel politika algısını, “çalışanların örgütsel ortamdaki politikaya ilişkin deneyimlerinin veya duygularının öznel derecesi” şeklinde tanımlamaktadır. Araştırmacılar arasında örgütsel politika algılarının nesnel bir örgütsel durumdan ziyade öznel yorumlara dayandığı konusunda artan bir fikir birliği bulunmaktadır. Bu algılar insanların tepkilerinin temeli olduğundan, gerçek olaylara ilişkin yanlış algılamalar olsa bile bu algıların araştırılması önemlidir (Ferris vd., 2000: 95).

Örgütsel politika algısının hem olumlu hem olumsuz sonuçları olduğu belirtilmektedir. Örgütsel politika algısı yalnızca meşru, adil ve şeffaf görüldüğünde değil, aynı zamanda önemli kurumsal politikaları ilerlettiğinde, özellikle başlangıçta anlaşmazlık var ise olumlu olarak kabul edilebilir. Diğer yandan, yüksek düzeyde örgütsel politika algısı, düşük düzeyde örgütsel bağlılık, çalışan katılımı, iş performansı, iş tatmini ve yüksek düzeyde stres, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti ile ilişkilendirilmektedir (Fitriastuti vd., 2021: 2).

Örgütsel Güç Mesafesi ve Örgütsel Politika Algısına İlişkin Araştırmalar

Literatürde örgütsel güç mesafesinin demografik ve mesleki faktörler ile ilişkisini gösteren çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Terzi (2004) tarafından bir devlet üniversitesinin 3. ve 4. sınıfında okuyan 203 öğretmen adayı üzerinde yapılan araştırmanın bulguları, öğrencilerin güç mesafesi değerlerinin “orta düzeyde”, erkek öğrencilerin güç mesafesi değerlerinin ise kadın öğrencilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Lorcu vd. (2019) bir devlet üniversitesinde 385 idari personeli kapsayan araştırmalarında, yaş ve güç mesafesi arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, çalışmada güç mesafesinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, erkeklerin güç mesafesi düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Güç mesafesi eğitim durumuna göre de farklılık göstermiş; yükseköğretim mezunu olmayanların lisans ve lisansüstü mezunlarından anlamlı derecede farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Şen (2019) İstanbul’da bir medya şirketinde 344 kadın çalışanı kapsayan araştırmasında, kadınların güç mesafesi algısının düşük eğitim düzeyindeki ve personel pozisyonundaki gruplarda daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Alanezi ve Alansari (2016) 540 öğretmen üzerinde yaptıkları çalışmada, örgütsel güç mesafesi algısının cinsiyete göre farklılaştığını, örgütsel güç mesafesinin kadınlarda erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Uslu ve Ardıç (2013) tarafından bir devlet üniversitesinde görevli 329 akademik ve idari personel üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın bulguları, güç mesafesinin eğitim düzeyi ve çalışma süresine göre farklılaştığını göstermektedir. Çalışmada eğitim düzeyi yükseldikçe güç mesafesinin azaldığı tespit edilmiştir. Çalışma süresi açısından değerlendirildiğinde, 3-5 yıllık çalışanların en yüksek, 9-11 yıllık çalışanların ise en düşük güç mesafesine sahip olduğu görülmüştür. Atmaca (2021) Düzce ilinde görevli 710 öğretmen üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, örgütsel güç mesafesi algısının mesleki kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaştığını belirtmektedir. Araştırmada, mesleki kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenlerin örgütsel güç mesafesi düzeylerinin, 11-15 yıl ve 21 yıl üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerden daha yüksek olduğu gösterilmiştir.

Literatürde örgütsel politika algısının da demografik ve mesleki değişkenler ile ilişkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Ugwu ve Nnamah (2022) Nijerya’da çeşitli bakanlıklarda görev yapan 277 memur üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, yaş ve eğitim düzeyi ile örgütsel politika algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Lam ve Xu (2019) Çin’de 159 çalışanı

kapsayan araştırmalarında, yaş ve örgütsel politika algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu belirtmektedir. Erol (2014) tarafından 866 öğretim elemanı üzerinde gerçekleştirilen araştırma, örgütsel politika algısının unvan ve kıdem değişkenlerine göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, örgütsel politika algısının tüm alt boyutları itibarıyla Dr. unvanına sahip öğretim üyelerinde Prof. Dr., Doç. Dr. ve Yrd. Doç. Dr. unvanına sahip öğretim üyelerinden daha yüksek ve 10 yıldan daha az süre çalışan öğretim elemanlarının “yükselmek için gerekeni yapmak” alt boyutundaki puanlarının 20 ve daha fazla yıl çalışan öğretim elemanlarının puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Seçkin (2015) imalat sektöründe faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli işletmelerde görevli 315 orta düzey yönetici üzerinde yaptığı araştırmasında, örgütsel politika algısının yaş ve işletmede çalışma süresine göre farklılaştığını göstermektedir. Çalışmada, 46 ve üzeri yaş grubunun örgütsel politika algısının 36-45 ve 35 yaş ve altı gruplardan daha yüksek olduğu ve işletmede en az 15 yıl çalışanların en fazla 7 yıl çalışanlardan daha yüksek örgütsel politika algısına sahip oldukları belirlenmiştir.

Literatür incelendiğinde örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkinin sınırlı sayıda çalışmaya konu olduğu görülmektedir. Güç mesafesinin yüksek olduğu örgütlerde çalışanların örgütsel politika algılarının yüksek olacağı belirtilmektedir. Bireyler, yüksek güç mesafesinin olduğu kurumlarda gücün etkilerini daha fazla hissetmekte; örgüt içi ilişkilerde güce ulaşma arzusuyla daha fazla politik davranış gösterebilmektedir (Ulus ve Kanbur, 2020: 3455). Yüksel ve Bolat (2016), Antalya, Balıkesir, Çanakkale ve Gümüşhane illerinde 644 çalışan üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Erkutlu ve Chafra (2016) Türkiye’de beş yıldızlı otellerde görev yapan 969 çalışanı kapsayan çalışmalarında, güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu belirtmektedir. Elkhalil (2017) tarafından ABD ve Lübnan’da bankacılık sektöründe görev yapan her bir ülkeden 176 ve toplam 352 çalışan üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları, ABD örnekleminde örgütsel politika algısı ve güç mesafesi arasında negatif yönlü, Lübnan örnekleminde ise pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Gürce (2018) tarafından İstanbul’da kamu ve özel sektörde çalışan 199 kişi üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları, örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Etik İzin

Çalışmanın etik izni Beykent Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 22/12/2020 tarihinde alınmış olup, tüm süreçlerde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uyulmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amaçlarından biri, medya sektöründe örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı boyutlarının medya sektörü çalışanlarının çeşitli demografik özellikleri ve çalışma durumları itibariyle farklılık gösterip göstermediğini saptamak, araştırmanın diğer amacıdır.

Literatürde örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiye çok sınırlı sayıda araştırmada yer verilmekte birlikte, ilgili değişkenleri birlikte medya sektöründe ele alan bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Ayrıca, her bir değişkenin demografik ve mesleki faktörler itibariyle medya sektöründe farklılık gösterip göstermediğini inceleyen araştırma sayısı da oldukça kısıtlıdır. Çalışmanın bu yönü ile uygulamacılara ve literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anakütle ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın anakütlesini İstanbul ilinde görevli medya sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmaya kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılabilen 462 kişi katılmış olmakla birlikte, katılımcı cevaplarındaki eksiklikler dolayısıyla veri analizine 324 kişi dahil edilmiştir.

Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formu, üç bölümden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri ve çalışma durumlarına ilişkin bilgileri içeren ilk bölümde, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kurumun faaliyet alanı, kurumun statüsü, kişinin çalıştığı alan, unvan, çalışılan kurum sayısı, toplam çalışma süresi ve kurumda çalışma süresi olmak üzere toplam 10 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde “Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek, Yorulmaz vd. (2018) tarafından geliştirilmiş; 5’li Likert tipinde, “Gücü Kabullenme (1-6)”, “Gücü Araçsal Kullanma (7-11)”, “Gücü Meşrulaştırma (12-14)” ve “Güce Razi Olma (15-20)” olmak üzere 20 maddeli ve dört boyutlu bir ölçektir. Ölçekte 2., 4. ve 13. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçeğin her bir boyutu ayrı değerlendirilmekte; ölçeğin tümünden toplam veya ortalama puan alınamamaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları, “Gücü Kabullenme” boyutunda ,79; “Gücü Araçsal Kullanma” boyutunda ,77; “Gücü Meşrulaştırma” boyutunda ,74; “Güce Razi Olma” boyutunda ise ,80 olarak bulunmuştur. Üçüncü bölümde ise “Örgütsel Politika Algısı Ölçeği” bulunmaktadır. Kacmar ve Ferris (1991) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Erol (2015) tarafından yapılan ölçek, 5’li Likert tipindedir. Ölçek, “Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak (1-11)”, “Genel Politik Davranış (12-17)” ve “Dürüstlük/İş Ahlakı (18-21)” olmak üzere üç boyutlu ve 21 maddelidir. Ölçekte 13., 15., 18., 19., 20. ve 21. maddeler ters puanlanmaktadır. Her boyut bir alt ölçek olarak değerlendirilmekte; bu yüzden ölçekten ortalama veya toplam puan alınamamaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ,94’tür. Anket formu, Google Formlar platformu üzerinden katılımcılara gönderilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Araştırmaya katılan 462 kişiden anket formuna eksik cevap verenler çıkarılmış ve 324 anket formu analize dahil edilmiştir. Verilerin istatistiksel çözümlenmelerinde SPSS 21 kullanılmıştır. Çalışanların demografik özellikleri ve mesleki durumlarına ilişkin dağılımını ortaya koymak üzere frekans ve yüzdelik hesaplamalar yapılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini saptamak için Açıklayıcı Faktör Analizi, değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Korelasyon Analizi, gruplar arası karşılaştırmalar için ise ikili gruplara yönelik bağımsız örneklem t testi ve Mann-Whitney U testi, üç veya daha fazla gruba yönelik tek faktörlü gruplar arası Anova testi yapılmıştır. Anova testinde farklılığın kaynağını tespit etmek üzere varyansların homojen olduğu ve örneklem sayılarının eşit olmadığı durumlar için Scheffe testi, varyansların homojen olmadığı ve örneklem sayılarının eşit olmadığı durumlar için ise Tamhane testi (Kayri, 2009: 56) kullanılmıştır. Verilerin analizi ile elde edilen bulgular aşağıdaki bölümlerde yer almaktadır.

Tanımlayıcı Bilgiler

Katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Katılımcıların %50,6’sı erkek, %49,4’ü kadın; yarıya yakını 26-35 yaş aralığında ve %70’e yakını lisans mezunudur. Mesleki değişkenler incelendiğinde, katılımcıların yarıya yakınının sosyal medya alanında görev yaptığı, çoğunluğunun özel kurumlarda çalıştığı, %60’tan fazlasının saha çalışması ve idari çalışma dışında kurum içi görev yürüttüğü, %60’a yakınının “diğer” grubunda yer alan unvanlara sahip olduğu, %31,2’sinin 4 ve daha üstü sayıda kurumda çalıştığı, yarıya yakınının 1-5 yıllık toplam çalışma deneyimine ve %60’tan fazlasının kurumda 1-5 yıllık çalışma deneyimine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik ve Mesleki Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişken		N	%
Cinsiyet	Erkek	164	50,6
	Kadın	160	49,4
Yaş Grupları	25 ve altı	89	27,5
	26-35	160	49,4
	36 ve üzeri	75	23,1
Eğitim Düzeyi	İlkokul	4	1,2
	Lise	23	7,1
	Yüksekokul	13	4,0
	Lisans	221	68,2
	Lisansüstü	63	19,4

Kurumun Faaliyet Alanı	Sosyal Medya	149	46,0
	Radyo	14	4,3
	Televizyon	84	25,9
	Gazete	64	19,8
	Dergi	13	4,0
Kurumun Statüsü	Özel	301	92,9
	Kamu	23	7,1
Kişi Çalışma Alanı	Saha Çalışması	93	28,7
	Kurum İçi Çalışma	199	61,4
	İdari Çalışma	32	9,9
Unvan	Köşe Yazarı	10	3,1
	Sunucu	22	6,8
	Editör	102	31,5
	Diğer	190	58,6
Çalışılan Kurum Sayısı	1	42	13,0
	2	97	29,9
	3	84	25,9
	Daha fazla	101	31,2
Toplam Çalışma Süresi	1-5 yıl	161	49,7
	6-10 yıl	73	22,5
	11-15 yıl	36	11,1
	16 yıl ve üzeri	54	16,7
Kurumda Çalışma Süresi	1 yıldan az	53	16,4
	1-5 yıl	204	63,0
	6-10 yıl	40	12,3
	11-15 yıl	12	3,7
	16 yıl ve üzeri	15	4,6
Toplam		324	100,0

Model Değişkenlerine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi ve Cronbach Alpha Değerleri

Araştırmada kullanılan Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği ve Örgütsel Politika Algısı Ölçeğinin yapı geçerlilikleri açımlayıcı faktör analizi ile incelenmiştir.

Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizini yapmak üzere öncelikle araştırmada toplanan verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını saptamak amacı ile Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testi sonuçları incelenmiştir. Verilerin faktör analizine uygun olarak kabul edilmesi için KMO değerinin ,6'dan yüksek olması ve Bartlett Küresellik testinin anlamlı çıkması ($p<,05$) gerekmektedir (Pallant, 2017: 201). Tablo 2'de görüldüğü üzere, KMO testi sonucu ,845 ve Bartlett Küresellik testi sonucu anlamlıdır ($p<0,01$). Bu sonuçlara göre, ölçek açımlayıcı faktör analizine uygundur.

Ölçek, Temel Bileşenler Analizi ve Direct Oblimin rotasyonuna tabi tutulmuştur. Analizin gerçekleştirilen adımlarında toplam beş maddenin (gücü kabullenme boyutu 5. madde, gücü araçsal kullanma boyutu 1. ve 4. madde, güce razı olma boyutu 3. ve 6. madde) binişik olduğu görülmüş ve bu maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 15 madde ile analiz tekrarlanmıştır. Tablo 2’deki sonuçlar incelendiğinde, ölçeğin dört faktörlü bir yapıda olduğu görülmektedir. Dört faktörlü yapı, toplam varyansın %63,26’sını açıklamaktadır. Ölçek maddelerinin tamamının faktör yükü, minimum değer olarak kabul edilen ,32’nin (Tabachnick ve Fidell, 2020) üzerindedir. Sonuçlar, ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, ölçeğin orijinaline uygun şekilde dört faktörlü yapısını koruduğu ancak bazı faktörler altında toplanan maddelerin orijinal ölçeğe uygun olmayan şekilde dağıldığı görülmüştür. Bu yüzden 1. faktör “Güce Saygı Gösterme” ve 2. faktör “Gücü Kabullenme” şeklinde yeniden isimlendirilmiştir. Sonuç olarak, Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği, araştırmanın devam eden bölümlerinde Güce Saygı Gösterme (6 madde), Gücü Kabullenme (3 madde), Güce Rız Olma (4 madde) ve Gücü Meşrulaştırma (2 madde) boyutları ile yer almaktadır.

Tablo, değişkenlere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarını da göstermektedir. Bir ölçeğin güvenilir kabul edilmesi için ideal olarak Cronbach Alpha (α) katsayısının ,70’in üzerinde olması beklenmektedir (Pallant, 2017: 113). Sonuçlar incelendiğinde, tüm boyutların güvenilirlik katsayılarının ,70’ten büyük olduğu görüldüğünden, ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Başlangıç Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach’s Alpha	Faktör			
				1	2	3	4
Gücü Kabullenme1	4,539	30,257	,818	,828			
Gücü Araçsal Kullanma3				,778			
Gücü Kabullenme6				,744			
Gücü Kabullenme3				,692			
Gücü Araçsal Kullanma5				,545			
Gücü Araçsal Kullanma2				,532			
Gücü Kabullenme4	2,095	13,970	,727		,847		
Gücü Kabullenme2					,808		
Gücü Meşrulaştırma2					,748		
Güce Rız Olma4	1,453	9,684	,718			-,847	
Güce Rız Olma2						-,838	
Güce Rız Olma5						-,489	
Güce Rız Olma1						-,460	
Gücü Meşrulaştırma1	1,402	9,350	,843				-,906
Gücü Meşrulaştırma3							-,883
Açıklanan Toplam Varyans: 63,260							
KMO: ,845; Yaklaşık Ki-Kare: 2266,298; Anlamlılık: ,000							

Örgütsel Politika Algısı Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, KMO testi sonucu ,821 ve Bartlett Küresellik testi sonucu anlamlıdır ($p<0,01$). Bu sonuçlara göre, ölçek açımlayıcı faktör analizine uygundur.

Temel Bileşenler Analizi ve Direct Oblimin rotasyonu ile gerçekleştirilen analizde toplam yedi madde (yükselmek için gerekeni yapmak boyutu 1., 3., 7., 8. ve 9. madde, genel politik davranış boyutu 6. madde, dürüstlük/iş ahlakı boyutu 2. madde) binişik oldukları veya bir faktör altında tek bir madde kaldığı için ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 14 madde ile analiz tekrarlanmıştır. Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde, ölçeğin üç faktörlü bir yapıda olduğu görülmektedir. Üç faktörlü yapı, toplam varyansın %54,92'sini açıklamaktadır. Ayrıca ölçek maddelerinin tamamının faktör yükü, minimum değer olarak kabul edilen ,32'nin (Tabachnick ve Fidell, 2020) üzerindedir. Sonuçlar, ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, ölçeğin orijinaline uygun şekilde üç faktörlü yapısını koruduğu ancak 1. ve 2. faktör altında toplanan maddelerin orijinal ölçeğe uygun olmayan şekilde dağıldığı görülmüştür. Bu yüzden 1. faktör "Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak" ve 2. faktör "Terfi ve Maaş Uygulamaları" şeklinde yeniden isimlendirilmiştir. Sonuç olarak, Örgütsel Politika Algısı Ölçeği, araştırmanın devam eden bölümlerinde Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak (7 madde), Terfi ve Maaş Uygulamaları (5 madde) ve Genel Politik Davranış (2 madde) boyutları ile yer almaktadır.

Tabloda yer alan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, Cronbach's Alpha katsayılarının tamamı ,70'in üzerinde olup, ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

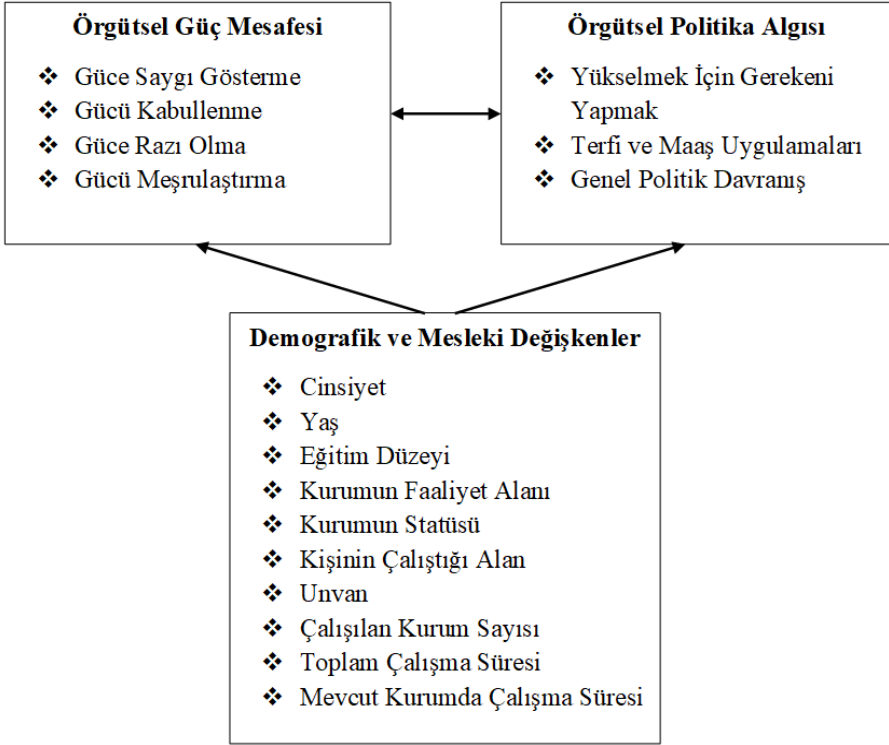
Tablo 3: Örgütsel Politika Algısı Ölçeği Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Başlangıç Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha	Faktör		
				1	2	3
Yükselmek için Gerekeni Yapmak10	3,642	26,011	,805	,765		
Yükselmek için Gerekeni Yapmak4				,727		
Yükselmek için Gerekeni Yapmak5				,725		
Yükselmek için Gerekeni Yapmak11				,690		
Yükselmek için Gerekeni Yapmak6				,613		
Yükselmek için Gerekeni Yapmak2				,599		
Genel Politik Davranış1				,540		
Dürüstlük/İş Ahlakı3	2,735	19,538	,793		,846	
Dürüstlük/İş Ahlakı4					,800	
Genel Politik Davranış2					,742	
Genel Politik Davranış4					,698	
Dürüstlük/İş Ahlakı1					,582	
Genel Politik Davranış5	1,312	9,372	,711			,902
Genel Politik Davranış3						,801
Açıklanan Toplam Varyans: 54,921						
KMO: ,821; Yaklaşık Ki-Kare: 2316,101; Anlamlılık: ,000						

Araştırmanın Kavramsal Modeli ve Hipotezleri

Açımlayıcı faktör analizleri sonrası araştırmanın kavramsal modeli ve hipotezleri şu şekildedir:

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

H₁: Örgütsel güç mesafesi boyutları ile örgütsel politika algısı boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, demografik ve mesleki özellikleri itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2a}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, cinsiyet itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2b}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, yaş itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2c}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, eğitim düzeyi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2d}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, kurumun faaliyet alanı itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2e}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, kurumun statüsü itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2f}: Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, kişinin çalıştığı alan itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2g} : Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, unvan itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2h} : Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, çalışılan kurum sayısı itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2i} : Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, toplam çalışma süresi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{2j} : Çalışanların örgütsel güç mesafesi düzeyleri, mevcut kurumda çalışma süresi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_3 : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, demografik ve mesleki özellikleri itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3a} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, cinsiyet itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3b} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, yaş itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3c} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, eğitim düzeyi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3d} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, kurumun faaliyet alanı itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3e} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, kurumun statüsü itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3f} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, kişinin çalıştığı alan itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3g} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, unvan itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3h} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, çalışılan kurum sayısı itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3i} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, toplam çalışma süresi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

H_{3j} : Çalışanların örgütsel politika algısı düzeyleri, mevcut kurumda çalışma süresi itibariyle anlamlı düzeyde farklıdır.

Model Değişkenlerine İlişkin Merkezi Eğilim, Dağılım, Çarpıklık ve Basıklık Ölçüleri

Örgütsel Güç Mesafesi ve Örgütsel Politika Algısı boyutlarının aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, 5'li boyutsal ölçek üzerinden örgütsel güç mesafesine ilişkin gücü kabullenme, güce razı olma ve gücü meşrulaştırma boyutlarının ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Güce saygı gösterme en yüksek, gücü meşrulaştırma ise en düşük ortalama değere sahip boyuttur. Örgütsel politika algısına ilişkin sonuçlar, yükselmek için gerekeni yapmak boyutunun en yüksek

ortalamaya sahip olduğunu gösterirken, terfi ve maaş uygulamaları ve genel politik davranış boyutlarının ortalamasının altında ve birbirlerine çok yakın değerlere sahip olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, çalışmada parametrik testlerin uygulanabilmesi için verilerin normal dağılıma uygunluğu değerlendirilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2020) -1,5 ile +1,5 aralığındaki çarpıklık ve basıklık değerlerinde verilerin normal dağılıma uygun olduğunu belirtmekte; bu değerler, literatürde genel bir kabul olarak yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, -1,5 ve +1,5 arasındaki çarpıklık ve basıklık değerleri ile verilerin normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Model Değişkenlerine İlişkin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçek	Boyut	N	Ort.	ss	Çarpıklık	Basıklık
Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği	Güce Saygı Gösterme	324	3,34	0,89	-,489	,192
	Gücü Kabullenme	324	2,44	0,98	,382	-,430
	Güce Razi Olma	324	2,97	0,93	-,125	-,219
	Gücü Meşrulaştırma	324	2,15	1,22	,827	-,366
Örgütsel Politika Algısı Ölçeği	Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak	324	3,56	0,82	-,442	,211
	Terfi ve Maaş Uygulamaları	324	2,66	0,97	,341	-,261
	Genel Politik Davranış	324	2,65	1,11	,289	-,752

Model Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek üzere gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Pearson korelasyon katsayısı (r) -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Katsayı değerinin önündeki + işareti değişkenler arasında pozitif korelasyon olduğunu gösterirken, - işareti, değişkenler arasında negatif ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Literatürde farklı görüşler olmakla birlikte ,10 ile ,29 arasındaki korelasyon katsayısı zayıf; ,30 ile ,49 arasındaki orta; ,50 ile 1,0 arasındaki ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Pallant, 2017: 144; 150).

Tablo 5'te sunulan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde;

- Güce saygı göstermenin; yükselmek için gerekeni yapmak ile zayıf düzeyde ve pozitif ($r=0,183$; $p<0,01$), terfi ve maaş uygulamaları ile orta düzeyde ve negatif ($r=-0,314$; $p<0,01$), genel politik davranış ile zayıf düzeyde ve pozitif ($r=0,168$; $p<0,01$) ilişkili olduğu,
- Gücü kabullenme ile yükselmek için gerekeni yapmak arasında zayıf düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r=-0,258$; $p<0,01$), terfi ve maaş uygulamaları ve genel politik davranış ile gücü kabullenme arasında anlamlı ilişki olmadığı ($p>0,05$),
- Güce razi olmanın; yükselmek için gerekeni yapmak ile zayıf düzeyde ve pozitif ($r=0,273$; $p<0,01$), terfi ve maaş uygulamaları ile zayıf düzeyde ve

negatif ($r=-0,191$; $p<0,01$), genel politik davranış ile zayıf düzeyde ve pozitif ($r=0,233$; $p<0,01$) ilişkili olduğu,

- Gücü meşrulaştırmanın; terfi ve maaş uygulamaları ile zayıf düzeyde ve negatif ($r=-0,193$; $p<0,01$), genel politik davranış ile orta düzeyde ve pozitif ($r=0,318$; $p<0,01$) ilişkili olduğu, yükselmek için gerekeni yapmak ile gücü meşrulaştırma arasında ise anlamlı ilişki olmadığı ($p>0,05$), görülmektedir.

Bu sonuçlara göre, **H₁ hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 5: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Güce Saygı Gösterme (1)	1						
Gücü Kabullenme (2)	,094	1					
Güce Rız Olma (3)	,448**	,210**	1				
Gücü Meşrulaştırma (4)	,362**	,152**	,358**	1			
Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak (5)	,183**	-,258**	,273**	,069	1		
Terfi ve Maaş Uygulamaları (6)	-,314**	,026	-,191**	-,193**	,057	1	
Genel Politik Davranış (7)	,168**	-,004	,233**	,318**	,353**	,047	1

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (Çift Yönlü).

Model Değişkenlerine İlişkin Farklılık Analizi

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı düzeylerinin demografik ve mesleki özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacı ile parametrik testlerden ikili gruplar için t testi, ikiden fazla gruplar için ise Anova testi yapılmıştır. Bazı alt grupların parametrik testlerin $n>30$ varsayımını karşılamadığı görüldüğünden, eğitim düzeyi, kurumun faaliyet alanı, unvan ve kurumda çalışma süresi değişkenlerinde gruplar yeniden kodlanarak yeterli örneklem büyüklüğü sağlanmıştır. Diğer yandan, kurumun statüsü değişkeninde bir alt grubun 30'dan az katılımcıyı kapsamaması ve grupların yeniden kodlanmasının mümkün olmaması dolayısıyla ilgili değişkene parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır.

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere gerçekleştirilen t-testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların gücü kabullenme düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği ($t=2,419$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Erkeklerin gücü kabullenme düzeyi ($\bar{x}=2,57$; $ss=0,96$) kadınlardan ($\bar{x}=2,31$; $ss=0,98$) anlamlı şekilde daha yüksektir. Diğer yandan, güce saygı gösterme, güce rız olma ve gücü meşrulaştırma düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) saptanmıştır. Bu sonuçlara göre, **H_{2a} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 6: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	ss	t	p
Güce Saygı Gösterme	Erkek	164	3,32	0,95	-,385	,701
	Kadın	160	3,36	0,83		
Gücü Kabullenme	Erkek	164	2,57	0,96	2,419	,016
	Kadın	160	2,31	0,98		
Güce Rız Olma	Erkek	164	3,02	0,99	,829	,407
	Kadın	160	2,93	0,87		
Gücü Meşrulaştırma	Erkek	164	2,23	1,23	1,179	,239
	Kadın	160	2,07	1,21		

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin yaşa göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların güce saygı gösterme düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=9,026$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda 25 yaş ve altı katılımcılar ($\bar{x}=3,56$; $ss=0,79$) ile 36 yaş ve üzeri ($\bar{x}=2,99$; $ss=0,95$), 26-35 yaş katılımcılar ($\bar{x}=3,37$; $ss=0,88$) ile 36 yaş ve üzeri katılımcılar ($\bar{x}=2,99$; $ss=0,95$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. 25 yaş ve altı grubun güce saygı gösterme düzeyi, 36 ve üzeri yaş grubundan, 26-35 yaş grubunun güce saygı gösterme düzeyi ise 36 ve üzeri yaş grubundan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, gücü kabullenme, güce rız olma ve gücü meşrulaştırma düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) saptanmıştır. Bu sonuçlara göre, **H_{2b} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 7: Katılımcıların Yaşlarına Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Yaş	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Güce Saygı Gösterme	(1) 25 ve altı	89	3,56	0,79	9,026	,000	1>3 2>3
	(2) 26-35	160	3,37	0,88			
	(3) 36 ve üzeri	75	2,99	0,95			
Gücü Kabullenme	(1) 25 ve altı	89	2,33	0,93	1,182	,308	-
	(2) 26-35	160	2,45	0,99			
	(3) 36 ve üzeri	75	2,56	0,99			
Güce Rız Olma	(1) 25 ve altı	89	2,99	0,89	,494	,611	-
	(2) 26-35	160	3,01	0,94			
	(3) 36 ve üzeri	75	2,88	0,97			
Gücü Meşrulaştırma	(1) 25 ve altı	89	2,30	1,32	1,264	,284	-
	(2) 26-35	160	2,05	1,18			
	(3) 36 ve üzeri	75	2,18	1,17			

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin unvana göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, güce rız olma

düzeyinin unvana göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=4,400$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda editörler ($\bar{x}=3,18$; $ss=0,89$) ile “diğer” kategorisindeki katılımcılar ($\bar{x}=2,85$; $ss=0,93$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Editörlerin güce razı olma düzeyi, “diğer” grubunda yer alan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Bunun yanında, gücü meşrulaştırma düzeyinin de unvana göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=8,226$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek üzere gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda “köşe yazarı & sunucu” kategorisinde yer alan katılımcılar ($\bar{x}=2,92$; $ss=1,36$) ile editörler ($\bar{x}=2,19$; $ss=1,23$) ve “diğer” kategorisindeki katılımcılar ($\bar{x}=2,00$; $ss=1,14$) arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. “Köşe yazarı & sunucu” grubundaki katılımcıların gücü meşrulaştırma düzeyleri, editörler ve “diğer” kategorisinde yer alan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, güce saygı gösterme ve gücü kabullenme düzeyleri unvana göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, **H_{2g} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 8: Katılımcıların Unvanlarına Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Unvan	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Güce Saygı Gösterme	(1) Köşe Yazarı & Sunucu	32	3,42	0,84	,799	,451	-
	(2) Editör	102	3,41	0,86			
	(3) Diğer	190	3,28	0,92			
Gücü Kabullenme	(1) Köşe Yazarı & Sunucu	32	2,59	0,95	2,358	,096	-
	(2) Editör	102	2,58	1,00			
	(3) Diğer	190	2,34	0,96			
Güce Razı Olma	(1) Köşe Yazarı & Sunucu	32	3,04	0,93	4,400	,013	2>3
	(2) Editör	102	3,18	0,89			
	(3) Diğer	190	2,85	0,93			
Gücü Meşrulaştırma	(1) Köşe Yazarı & Sunucu	32	2,92	1,36	8,226	,000	1>2 1>3
	(2) Editör	102	2,19	1,23			
	(3) Diğer	190	2,00	1,14			

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin çalıştıkları kurum sayısına göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçlarına Tablo 9’da yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, güce saygı gösterme düzeyinin çalışılan kurum sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=3,019$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Tamhane testi sonucunda 1 kurumda çalışan katılımcılar ($\bar{x}=3,65$; $ss=0,84$) ile 3 kurumda çalışan katılımcılar ($\bar{x}=3,24$; $ss=0,68$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. 1 kurumda çalışan katılımcıların güce saygı gösterme düzeyleri, 3 kurumda çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, gücü kabullenme, güce razı olma ve gücü meşrulaştırma

düzeyleri çalışılan kurum sayısına göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, **H_{2h} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 9: Katılımcıların Çalıştıkları Kurum Sayısına Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Çalışılan Kurum Sayısı	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Güce Saygı Gösterme	(1) 1 kurum	42	3,65	0,84	3,019	,030	1 > 3
	(2) 2 kurum	97	3,42	0,87			
	(3) 3 kurum	84	3,24	0,68			
	(4) 4 ve üstü	101	3,21	1,04			
Gücü Kabullenme	(1) 1 kurum	42	2,37	0,94	1,687	,170	-
	(2) 2 kurum	97	2,48	0,94			
	(3) 3 kurum	84	2,61	1,00			
	(4) 4 ve üstü	101	2,30	1,00			
Güce Razi Olma	(1) 1 kurum	42	3,18	0,86	,906	,439	-
	(2) 2 kurum	97	2,90	0,91			
	(3) 3 kurum	84	2,96	0,94			
	(4) 4 ve üstü	101	2,97	0,96			
Gücü Meşrulaştırma	(1) 1 kurum	42	2,31	1,34	1,368	,253	-
	(2) 2 kurum	97	2,05	1,12			
	(3) 3 kurum	84	2,33	1,25			
	(4) 4 ve üstü	101	2,03	1,23			

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin toplam çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, güce saygı gösterme düzeyinin toplam çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=9,411$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek üzere gerçekleştirilen Tamhane testi sonucunda 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcılar ($\bar{x}=2,86$; $ss=0,99$) ile 1-5 yıl arası ($\bar{x}=3,54$; $ss=0,74$) ve 6-10 yıl arası çalışan katılımcılar ($\bar{x}=3,34$; $ss=0,95$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. 1-5 yıl ve 6-10 yıl arası toplam çalışma deneyimine sahip katılımcıların güce saygı gösterme düzeyleri, 16 yıl ve üzeri toplam çalışma süresine sahip katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Öte yandan, gücü kabullenme, güce razi olma ve gücü meşrulaştırma düzeyleri toplam çalışma süresine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, **H_{2i} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 10: Katılımcıların Toplam Çalışma Süresine Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Toplam Çalışma Süresi	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Güce Saygı Gösterme	(1) 1-5 yıl	161	3,54	0,74	9,411	,000	1 > 4 2 > 4
	(2) 6-10 yıl	73	3,34	0,95			
	(3) 11-15 yıl	36	3,12	0,95			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	2,86	0,99			
Gücü Kabullenme	(1) 1-5 yıl	161	2,48	0,97	1,253	,290	-
	(2) 6-10 yıl	73	2,37	1,00			
	(3) 11-15 yıl	36	2,22	0,87			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	2,59	1,03			
Güce Rız Olma	(1) 1-5 yıl	161	3,04	0,88	1,017	,386	-
	(2) 6-10 yıl	73	2,99	0,88			
	(3) 11-15 yıl	36	2,76	1,13			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	2,89	0,98			
Gücü Meşrulaştırma	(1) 1-5 yıl	161	2,25	1,24	1,435	,233	-
	(2) 6-10 yıl	73	2,18	1,28			
	(3) 11-15 yıl	36	1,86	1,17			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	1,98	1,10			

Katılımcıların algıladıkları örgütsel güç mesafesi düzeylerinin kurumda çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 11’de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, güce saygı gösterme düzeyinin kurumda çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=5,355$; $p<0,01$) saptanmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek üzere gerçekleştirilen Tamhane testi sonucunda 1-5 yıl ($\bar{x}=3,45$; $ss=0,83$) ile 6 yıl ve üzeri çalışan katılımcılar ($\bar{x}=3,05$; $ss=1,04$) arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kurumda 1-5 yıllık deneyime sahip katılımcıların güce saygı gösterme düzeyleri, 6 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, gücü kabullenme, güce rız olma ve gücü meşrulaştırma düzeyleri kurumda çalışma süresine göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, H_{2j} hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tablo 11: Katılımcıların Kurumda Çalışma Süresine Göre Örgütsel Güç Mesafesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Kurumda Çalışma Süresi	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Güce Saygı Gösterme	(1) 1 yıldan az	53	3,27	0,84	5,355	,005	2>3
	(2) 1-5 yıl	204	3,45	0,83			
	(3) 6 yıl ve üzeri	67	3,05	1,04			
Gücü Kabullenme	(1) 1 yıldan az	53	2,30	0,90	1,193	,305	-
	(2) 1-5 yıl	204	2,43	0,99			
	(3) 6 yıl ve üzeri	67	2,58	1,00			
Güce Razi Olma	(1) 1 yıldan az	53	2,98	0,93	1,014	,364	-
	(2) 1-5 yıl	204	3,02	0,91			
	(3) 6 yıl ve üzeri	67	2,83	0,98			
Gücü Meşrulaştırma	(1) 1 yıldan az	53	1,88	1,16	2,025	,134	-
	(2) 1-5 yıl	204	2,24	1,25			
	(3) 6 yıl ve üzeri	67	2,08	1,15			

Araştırmada, algılanan örgütsel güç mesafesi seviyesinin eğitim düzeyi, kurumun faaliyet alanı, kurumun statüsü ve kişinin çalıştığı alana göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, örgütsel güç mesafesi düzeyinin ilgili değişkenler itibariyle farklılık göstermediği saptanmıştır. Dolayısıyla, H_{2c} , H_{2d} , H_{2e} ve H_{2f} hipotezleri desteklenmemiştir.

Örgütsel güç mesafesi ile demografik ve mesleki değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik tüm hipotezler birlikte değerlendirildiğinde, H_2 hipotezinin kısmen desteklendiğini söylemek mümkündür.

Katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin yaşa göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların terfi ve maaş uygulamaları düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=7,011$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda 25 yaş ve altı katılımcılar ($\bar{x}=2,54$; $ss=0,95$) ile 36 yaş ve üzeri ($\bar{x}=3,02$; $ss=1,03$), 26-35 yaş katılımcılar ($\bar{x}=2,56$; $ss=0,92$) ile 36 yaş ve üzeri katılımcılar ($\bar{x}=3,02$; $ss=1,03$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. 36 ve üzeri yaş grubunun terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısı, 25 yaş ve altı ile 26-35 yaş grubundan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, yükselmek için gerekeni yapmak ve genel politik davranış düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) saptanmıştır. Bu sonuçlara göre, H_{3b} hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tablo 12: Katılımcıların Yaşlarına Göre Örgütsel Politika Algısı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Yaş	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak	(1) 25 ve altı	89	3,60	0,82	1,414	,245	-
	(2) 26-35	160	3,59	0,81			
	(3) 36 ve üzeri	75	3,42	0,83			
Terfi ve Maaş Uygulamaları	(1) 25 ve altı	89	2,54	0,95	7,011	,001	3>1 3>2
	(2) 26-35	160	2,56	0,92			
	(3) 36 ve üzeri	75	3,02	1,03			
Genel Politik Davranış	(1) 25 ve altı	89	2,79	1,10	1,060	,348	-
	(2) 26-35	160	2,63	1,13			
	(3) 36 ve üzeri	75	2,54	1,07			

Katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin kurumun faaliyet alanına göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların terfi ve maaş uygulamaları düzeylerinin kurumun faaliyet alanına göre anlamlı farklılık gösterdiği (F=5,020; p<0,01) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda “Sosyal Medya” ($\bar{x}=2,48$; ss=0,95) ile “TV & Radyo” ($\bar{x}=2,82$; ss=0,99) ve “Gazete & Dergi” ($\bar{x}=2,81$; ss=0,95) alanında çalışan katılımcılar arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. “TV & Radyo” ve “Gazete & Dergi” alanında çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısı, sosyal medyada çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, yükselmek için gerekeni yapmak ve genel politik davranış düzeylerinin kurumun faaliyet alanına göre anlamlı farklılık göstermediği (p>0,05) saptanmıştır. Bu sonuçlara göre, H_{3d} hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tablo 13: Kurumun Faaliyet Alanına Göre Katılımcıların Örgütsel Politika Algısı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Faaliyet Alanı	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak	(1) Sosyal Medya	149	3,60	0,84	2,430	,090	-
	(2) TV & Radyo	98	3,63	0,77			
	(3) Gazete & Dergi	77	3,38	0,82			
Terfi ve Maaş Uygulamaları	(1) Sosyal Medya	149	2,48	0,95	5,020	,007	2>1 3>1
	(2) TV & Radyo	98	2,82	0,99			
	(3) Gazete & Dergi	77	2,81	0,95			
Genel Politik Davranış	(1) Sosyal Medya	149	2,66	1,17	,861	,424	-
	(2) TV & Radyo	98	2,74	1,10			
	(3) Gazete & Dergi	77	2,52	1,02			

Katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin çalıştıkları alana göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçları

Tablo 14’te yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, terfi ve maaş uygulamaları düzeyinin çalışılan alana göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=4,170$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda sahada çalışan katılımcılar ($\bar{x}=2,45$; $ss=0,86$) ile kurum içinde çalışan katılımcılar ($\bar{x}=2,78$; $ss=1,02$) arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kurum içinde çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısı, sahada çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Bununla birlikte, genel politik davranışa ilişkin algı düzeyinin de çalışma alanına göre anlamlı farklılık gösterdiği ($F=4,261$; $p<0,05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek üzere gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda kurum içinde çalışan katılımcılar ($\bar{x}=2,52$; $ss=1,03$) ile idari alanda görev yapan katılımcılar ($\bar{x}=2,98$; $ss=1,19$) arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. İdari görev yapan katılımcıların genel politik davranışa ilişkin algı düzeyleri, kurum içi çalışma yürüten katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Diğer yandan, yükselmek için gerekeni yapmaya ilişkin algı düzeyi, çalışma alanına göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre, **H_{3f} hipotezi kısmen desteklenmiştir.**

Tablo 14: Katılımcıların Çalıştıkları Alana Göre Örgütsel Politika Algısı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Çalışılan Alan	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak	(1) Saha Çalışması	93	3,72	0,76	2,869	,058	-
	(2) Kurum İçi	199	3,50	0,85			
	(3) İdari Çalışma	32	3,43	0,76			
Terfi ve Maaş Uygulamaları	(1) Saha Çalışması	93	2,45	0,86	4,170	,016	2>1
	(2) Kurum İçi	199	2,78	1,02			
	(3) İdari Çalışma	32	2,52	0,89			
Genel Politik Davranış	(1) Saha Çalışması	93	2,83	1,21	4,261	,015	3>2
	(2) Kurum İçi	199	2,52	1,03			
	(3) İdari Çalışma	32	2,98	1,19			

Katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin toplam çalışma süresine göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak üzere gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 15’te sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, yükselmek için gerekeni yapmak ($F=3,123$; $p<0,05$), terfi ve maaş uygulamaları ($F=4,994$; $p<0,01$) ve genel politik davranış ($F=4,750$; $p<0,01$) düzeylerinin toplam çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır. Yükselmek için gerekeni yapmak ve genel politik davranış boyutlarında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek amacı ile gerçekleştirilen Scheffe testi sonucunda 11-15 yıl arası çalışan katılımcıların yükselmek için gerekeni yapmaya ilişkin politika algılarının ($\bar{x}=3,88$; $ss=0,72$) 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcılardan ($\bar{x}=3,36$; $ss=0,89$) daha yüksek olduğu; 1-5 yıl arası çalışan ($\bar{x}=2,76$; $ss=1,12$) ve 6-10 yıl arası çalışan ($\bar{x}=2,86$;

ss=1,11) katılımcıların genel politik davranışa ilişkin algılarının 11-15 yıl arası çalışan ($\bar{x}=2,25$; ss=1,07) ve 16 yıl ve üzeri çalışan ($\bar{x}=2,31$; ss=0,99) katılımcılardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Terfi ve maaş uygulamaları boyutunda farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu incelemek üzere gerçekleştirilen Tamhane testi sonucunda 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algılarının ($\bar{x}=3,04$; ss=1,09) 1-5 yıl arası çalışan ($\bar{x}=2,54$; ss=0,91) ve 6-10 yıl arası çalışan ($\bar{x}=2,53$; ss=0,75) katılımcılardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, **H_{3i} hipotezi tamamen desteklenmiştir.**

Tablo 15: Katılımcıların Toplam Çalışma Süresine Göre Örgütsel Politika Algısı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Toplam Çalışma Süresi	N	Ort.	ss	F	p	Farklı Gruplar
Yükselmek İçin Gerekeni Yapmak	(1) 1-5 yıl	161	3,57	0,82	3,123	,026	3 >4
	(2) 6-10 yıl	73	3,50	0,77			
	(3) 11-15 yıl	36	3,88	0,72			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	3,36	0,89			
Terfi ve Maaş Uygulamaları	(1) 1-5 yıl	161	2,54	0,91	4,994	,002	4>1 4>2
	(2) 6-10 yıl	73	2,53	0,75			
	(3) 11-15 yıl	36	2,91	1,27			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	3,04	1,09			
Genel Politik Davranış	(1) 1-5 yıl	161	2,76	1,12	4,750	,003	1 > 3 1 > 4 2 > 3 2 > 4
	(2) 6-10 yıl	73	2,86	1,11			
	(3) 11-15 yıl	36	2,25	1,07			
	(4) 16 yıl ve üzeri	54	2,31	0,99			

Araştırmada, katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin cinsiyet, eğitim düzeyi, kurumun statüsü, unvan, çalışılan kurum sayısı ve mevcut kurumda çalışma süresi açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere gerçekleştirilen analizlerin sonuçlarına göre, örgütsel politika algısı düzeyinin ilgili değişkenler itibarıyla farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, **H_{3a}, H_{3c}, H_{3e}, H_{3g}, H_{3h}** ve **H_{3j} hipotezleri desteklenmemiştir.**

Örgütsel politika algısı ile demografik ve mesleki değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik tüm hipotezler birlikte değerlendirildiğinde, **H₃ hipotezinin kısmen desteklendiği** söylenebilir.

SONUÇ

Yaşamın ilk yıllarından itibaren kendini hissettiren, bireyin toplum ve örgüt içinde bulunduğu süre boyunca devam eden güç mesafesi kavramı, örgütsel perspektifte gücün eşit olmayan dağılımına ilişkin kabul düzeyini ifade etmekte olup, birçok faktör bu kabul düzeyi değerlendirmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca, örgütsel güç mesafesi birçok örgütsel çıktı ile de ilişkilidir. Örgütsel güç mesafesinin ilişkili olduğu kavramlardan biri de bireyin örgüt içindeki politik davranışlara ilişkin öznel değerlendirmesini ifade eden örgütsel politika algısıdır. Örgütlerin, bireylerin

kazanımlar elde etmek üzere yarıştıkları politik arenalar olduğu değerlendirmesinden yola çıkarak, rekabetin hızla arttığı günümüz iş dünyasında politik davranışlara daha çok başvurulduğunu ve dolayısıyla örgütlerin daha politik ortamlar olarak algılanmasının mümkün olduğunu söylemek uygun olacaktır. Bu bağlamda, medya sektöründe örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı ilişkisini, bu değişkenlerin çeşitli demografik ve mesleki faktörler itibariyle farklılık gösterip göstermediğini tespit etme amacı taşıyan çalışmanın, ilgili sektör kurumlarına, çalışanlarına ve konuya ilgi duyan araştırmacılara katkı sunacak sonuçlar ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Araştırmada, demografik ve mesleki değişkenlere ilişkin bulgular birlikte ele alındığında, örneklemin kadın ve erkek katılımcı oranı açısından dengeli olduğunu, genç ve eğitim düzeyi yüksek, çoğunluğu özel kurumlarda çalışan, ağırlıklı olarak sosyal medya alanında görev yapan, saha çalışması ve idari çalışma dışında kurum içi görev yürüten, sırasıyla “diğer” ve “editör” unvanlarına sahip, farklı kurumları deneyimlemiş olmakla birlikte, toplam çalışma süresi ve kurumda çalışma süresi itibariyle deneyimi nispeten düşük katılımcılardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı boyutlarına ilişkin ortalamalar değerlendirildiğinde, katılımcıların örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algılarının çok yüksek olmadığı, daha çok güce saygı gösterilen ve yükselmek için gerekeni yapmanın uygun olduğu düşünülen bir çalışma ortamında yer aldıklarını söylemek mümkündür.

Yapılan korelasyon analizleri, genel olarak örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı boyutları arasında anlamlı ilişkiyi ortaya koymaktadır. Araştırmada, güce saygı gösterme ile yükselmek için gerekeni yapmak ve genel politik davranış arasında zayıf düzeyde ve pozitif, güce saygı gösterme ile terfi ve maaş uygulamaları arasında ise orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Gücü kabullenme ile yükselmek için gerekeni yapmak arasında zayıf düzeyde negatif ve anlamlı ilişki olduğu görülürken, terfi ve maaş uygulamaları ve genel politik davranış ile gücü kabullenme arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Güce razı olma ile yükselmek için gerekeni yapmak ve genel politik davranış arasında zayıf düzeyde ve pozitif yönlü, güce razı olma ile terfi ve maaş uygulamaları arasında zayıf düzeyde ve negatif yönlü anlamlı ilişki belirlenmiştir. Gücü meşrulaştırmanın terfi ve maaş uygulamaları ile zayıf düzeyde ve negatif, genel politik davranış ile orta düzeyde ve pozitif ilişkili olduğu saptanırken, yükselmek için gerekeni yapmak ile gücü meşrulaştırma arasında ise anlamlı ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde rastlanan sınırlı sayıdaki çalışmada değişkenler arasındaki ilişki alt boyutlar itibariyle ele alınmamış olup, genel olarak iki değişken arasında anlamlı ilişki olduğu yönündeki bulgusu ile araştırmamızın Yüksel ve Bolat (2016), Erkutlu ve Chafra (2016), Elkhilil (2017) ve Gürce (2018) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Çalışmada katılımcıların örgütsel güç mesafesi düzeylerinin, demografik ve mesleki değişkenler itibarıyla farklılık gösterip göstermediği de araştırılmış; sonuçlar, örgütsel güç mesafesi düzeyinin bazı değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu değişkenlerden biri cinsiyettir. Katılımcıların gücü kabullenme düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği, erkeklerin gücü kabullenme düzeyinin kadınlardan anlamlı şekilde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmanın bu bulgusu ile örgütsel güç mesafesi düzeyinin erkeklerde, kadınlardan daha yüksek olduğu yönünde sonuçlar ortaya koyan Terzi (2004) ve Lorcu vd.'nin (2019) çalışmaları arasında benzerlik olduğu söylenebilir. Bir diğer değişken, yaştır. Katılımcıların güce saygı gösterme düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği, 25 yaş ve altı grubun güce saygı gösterme düzeyinin, 36 ve üzeri yaş grubundan, 26-35 yaş grubunun güce saygı gösterme düzeyinin ise 36 ve üzeri yaş grubundan anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmanın sonuçları, örgütsel güç mesafesi düzeyinin, unvana göre de farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Güce razı olma düzeyinin unvana göre anlamlı farklılık gösterdiği, editörlerin güce razı olma düzeyinin, “diğer” grubunda yer alan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur. Gücü meşrulaştırma düzeyi de unvana göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre, “Köşe yazarı & sunucu” grubundaki katılımcıların gücü meşrulaştırma düzeyleri, “editör” ve “diğer” kategorisinde yer alan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Örgütsel güç mesafesi düzeyinin farklılık gösterdiği değişkenlerden biri de çalışılan kurum sayısıdır. Güce saygı gösterme düzeyinin çalışılan kurum sayısına göre anlamlı farklılık gösterdiği, 1 kurumda çalışan katılımcıların güce saygı gösterme düzeylerinin, 3 kurumda çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Örgütsel güç mesafesi düzeyi, toplam çalışma süresi itibarıyla da farklılık göstermektedir. Sonuçlar, güce saygı gösterme düzeyinin toplam çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterdiğini, 1-5 yıl ve 6-10 yıl arası toplam çalışma deneyimine sahip katılımcıların güce saygı gösterme düzeylerinin, 16 yıl ve üzeri toplam çalışma süresine sahip katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Örgütsel güç mesafesi düzeyinin farklılık gösterdiği bir diğer değişken, kurumda çalışma süresidir. Araştırmada, güce saygı gösterme düzeyinin, kurumda çalışma süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği, kurumda 1-5 yıllık deneyime sahip katılımcıların güce saygı gösterme düzeylerinin, 6 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Toplam çalışma süresi ve kurumda çalışma süresine ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde, çalışma yaşamında ve kurumda geçirdikleri süre daha az olan katılımcıların, güce daha fazla saygı gösterdikleri söylenebilir. Araştırmanın bu bulgusu, örgütsel güç mesafesi düzeyinin mesleki kıdemi daha az çalışanlarda, mesleki kıdemi daha fazla olan çalışanlardan daha yüksek olduğu yönünde sonuçlar ortaya koyan Uslu ve Ardıç (2013) ve Atmaca'nın (2021) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan, çalışmada, örgütsel güç mesafesi düzeyinin,

eğitim düzeyi, kurumun faaliyet alanı, kurumun statüsü ve kişinin çalıştığı alan itibariyle anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır.

Araştırmanın sonuçları, katılımcıların örgütsel politika algısı düzeylerinin bazı değişkenler itibariyle farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu değişkenlerden biri, yaştır. Katılımcıların terfi ve maaş uygulamaları düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği, 36 ve üzeri yaş grubunun terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısının, 25 yaş ve altı ile 26-35 yaş grubundan anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırma bu bulgusu ile Seçkin (2015), Lam ve Xu (2019), Ugwu ve Nnamah (2022) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer değişken, kurumun faaliyet alanıdır. Katılımcıların terfi ve maaş uygulamaları düzeylerinin kurumun faaliyet alanına göre anlamlı farklılık gösterdiği, “TV & Radyo” ve “Gazete & Dergi” alanında çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısının, sosyal medyada çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel politika algısı düzeyinin farklılık gösterdiği değişkenlerden biri de çalışılan alandır. Araştırmada, terfi ve maaş uygulamaları düzeyinin çalışılan alana göre anlamlı farklılık gösterdiği, kurum içinde çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algısının, sahada çalışan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, genel politik davranışa ilişkin algı düzeyi de çalışma alanına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre, idari görev yapan katılımcıların genel politik davranışa ilişkin algı düzeyleri, kurum içi çalışma yürüten katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir. Örgütsel politika algısı düzeyinin farklılık gösterdiği bir diğer değişken, toplam çalışma süresidir. Bu değişken, aynı zamanda araştırmada tüm boyutları ile örgütsel politika algısı düzeyinin anlamlı şekilde farklılaştığı tek faktördür. Araştırmanın sonuçları, 11-15 yıl arası çalışan katılımcıların yükselmek için gerekeni yapmaya ilişkin politika algılarının 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcılardan daha yüksek olduğunu; 1-5 yıl arası çalışan ve 6-10 yıl arası çalışan katılımcıların genel politik davranışa ilişkin algılarının 11-15 yıl arası çalışan ve 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcılardan daha yüksek olduğunu; 16 yıl ve üzeri çalışan katılımcıların terfi ve maaş uygulamalarına ilişkin politika algılarının 1-5 yıl arası çalışan ve 6-10 yıl arası çalışan katılımcılardan daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam çalışma süresi ile yükselmek için gerekeni yapmak arasındaki ilişkiyi gösteren sonucu ile araştırma, Erol (2014) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Diğer yandan, araştırmada, örgütsel politika algısı düzeyinin, cinsiyet, eğitim düzeyi, kurumun statüsü, unvan, çalışılan kurum sayısı ve mevcut kurumda çalışma süresi itibariyle anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, çalışanların örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısı düzeyleri arasında anlamlı ilişki olduğu, her bir değişkenin bazı demografik ve mesleki faktörler itibariyle anlamlı farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, örgütlerin, güç ilişkisinin ve politika algısının

doğasını, çalışanların gücün dağılımına ilişkin değerlendirmelerinin ne yönde olduğunu ve bunun politika algısı ile ilişkisini anlamaya yönelik çabaları, çalışma ortamlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Ortaya koyduğu sonuçlar ile araştırmanın medya sektöründe yer alan kurumlara, yöneticilere ve çalışanlara katkı sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, literatürdeki birçok çalışmada örgütsel güç mesafesi ve örgütsel politika algısının birlikte alt boyutları itibariyle araştırılmamış olduğu ve iki değişken arasındaki ilişkiye yer veren sınırlı sayıda araştırma dikkate alındığında, çalışmanın literatür açısından faydalı olacağını söylemek mümkündür. Diğer yandan, kullanılan metodoloji itibariyle araştırmanın sonuçlarını genelleme imkanı yoktur. Çalışmanın bu kısıtı dikkate alındığında, gelecekte, genellemeyi mümkün kılan yöntemler ile ilgili sektörde ve sektörler arası karşılaştırma yapma imkanı sunan ve örgüt iklimi, örgütsel güven, çalışan sessizliği gibi örgütsel değişkenleri de birlikte araştıran çalışmalar yapılmasının, literatür ve uygulamacılar açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AlAnezi, A. ve Alansari, B. (2016). Gender Differences in Hofstede's Cultural Dimensions among a Kuwaiti Sample. *European Psychiatry*, 33(1), 503-504.
- Anderson, C. ve Brion, S. (2014). Perspectives on Power in Organizations. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1(1), 67-97.
- Atmaca, T. (2021). Öğretmenlerin Örgütsel Güç Mesafesi ve Örgütsel Muhalefet Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 8(1), 11-27.
- Bastardo, N. ve Day, D. V. (2022). Integrating Leadership and Power: A Micro Process Model. *Leadership: Leaders, Followers, Contexts*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, 1-48.
- Buchanan, D. A. ve Badham, R. J. (2020). *Power, Politics, and Organizational Change*. 3rd Edition. Sage Publications Inc.
- Elkhalil, Y. (2017). Organizational Politics and Employee Behavior: A Comparison Between the US and Lebanon. Doctoral Dissertation. Minneapolis-Minnesota: Walden University.
- Erkutlu, H. ve Chafra, J. (2016). Impact of Behavioral Integrity on Organizational Identification: The Moderating Roles of Power Distance and Organizational Politics. *Management Research Review*, 39(6), 672-691.
- Erol, E. (2015). *Örgütsel Politika Algısı Ölçeğinin (POPS) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 2(1), 58-78.
- Erol, E. (2014). Eğitim Fakültelerinde Örgütsel İklim ile Örgütsel Politika Algısı Arasındaki İlişki. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Ersoy, E. ve Levent, F. (2020). Öğretmen Algılarına Göre Örgütsel Güç Mesafesi ile Örgütsel Sinerji Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(4), 345-356.
- Ferris, G. R., Ellen III, B. P., McAllister, C. P. ve Maher, L. P. (2019). Reorganizing Organizational Politics Research: A Review of the Literature and Identification of Future Research Directions. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 6, 299-323.
- Ferris, G. R., Harrell-Cook, G. ve Dulebohn, J. H. (2000). Organizational Politics: The Nature of the Relationship between Politics Perceptions and Political Behavior. *In Research in the Sociology of Organizations*, 89-130.
- Fitriastuti, T., Larasatie, P. ve Vanderstraeten, A. (2021). Please Like Me: Ingratiation as a Moderator of the Impact of the Perception of Organizational Politics on Job Satisfaction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(14), 1-15.
- Gotsis, G. N. ve Kortezi, Z. (2010). Ethical Considerations in Organizational Politics: Expanding the Perspective. *Journal of Business Ethics*, 93(4), 497-517.
- Gün, G. (2019). Örgüt Kültürü Tiplerinin Personel Güçlendirmeye Etkisinde Güç Mesafesinin Aracı Rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 31-39.
- Gürce, E. (2018). Örgütsel Politika Algısı ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişkide Güç Mesafesinin Düzenleyici Rolü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. The McGraw-Hill Companies.
- Kacmar, K. M. ve Baron, R. A. (1999). Organizational Politics: The State of the Field, Links to Related Processes, and an Agenda for Future Research. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 17, 1-39.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 51-64.
- Lam, L. W. ve Xu, A. J. (2019). Power Imbalance and Employee Silence: The Role of Abusive Leadership, Power Distance Orientation, and Perceived Organisational Politics. *Applied Psychology*, 68(3), 513-546.

- Landells, E. M. ve Albrecht, S. L. (2017). The Positives and Negatives of Organizational Politics: A Qualitative Study. *Journal of Business and Psychology*, 32(1), 41-58.
- Lorcu, G., Akyol, A. ve Lorcu, F. (2019). Güç Mesafesi ve Örgütsel Sinizm İlişkisi. *2nd International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES - 2019) Proceedings*, 440-455.
- Mayes, B. T. ve Allen, R. W. (1977). Toward A Definition of Organizational Politics. *The Academy of Management Review*, 2(4), 672-678.
- Ocasio, W. (2017). Organizational Power and Dependence. *The Blackwell Companion to Organizations*, 363-385.
- Pallant, J. (2017). *SPSS Kullanma Kılavuzu: SPSS ile Adım Adım Veri Analizi*. (çev. S. Balcı ve B. Ahi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. (2011). *Organizational Behavior*. 14th Edition. Pearson.
- Rong, Z. ve Cao, G. (2015). A Framework for Research and Practice: Relationship among Perception of Organizational Politics, Perceived Organization Support, Organizational Commitment and Work Engagements. *Open Journal of Business and Management*, 3, 433-440.
- Seçkin, Ş. N. (2015). Tepe Yöneticilerin Kişilik Özellikleri, Güç Temelleri ve Politik Davranışlarının Örgütsel Politika Algısına Etkisi. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Sowmya, K. R. ve Panchanatham, N. (2011). Organisational Politics-Behavioural Intention of Bank Employees. *The Journal of Commerce*, 3(1), 8-21.
- Şen, Ö. (2019). Medya Çalışanı Kadınlarda Güç Mesafesi ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Algısı Açısından Cam Tavan Engelleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2020). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı*. (çev. ed. M. Baloğlu). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Terzi, A. R. (2004). Üniversite Öğrencilerinin Güç Mesafesi ve Belirsizlikten Kaçınma Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 65-76.
- Türker, N. ve Karadağ, D. (2019). Kültürel Farklılıklar: Hofstede'nin Kültürel Boyutları Üzerine Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Bir Uygulama. *Journal of Economy Culture and Society*, 61(1), 271-295.
- Ugwu, C. C. ve Nnamah, G. N. (2022). Perception of Organizational Politics and Job-Related Negative Emotions as Predictors of Workplace Incivility among Civil Servants in Enugu State, Nigeria. *Sapientia Global Journal of Arts, Humanities and Development Studies*, 5(1), 205-219.
- Ulus, A. B. ve Kanbur, A. (2020). Güç Mesafesi ve Örgütsel Adaletin Politik Davranışlar Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3451-3466.
- Uslu, O. ve Ardiç, K. (2013). Güç Mesafesi Örgütsel Güveni Etkiler mi?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 313-338.
- Yorulmaz, Y. İ., Çolak, İ., Altınkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2018). Örgütsel Güç Mesafesi Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(4), 671-686.
- Yüksel, M. ve Bolat, T. (2016). Örgütsel Politika, Hofstede'in Örgüt Kültürü Boyutları, İş Tutumları ve İş Çıktıları İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(3), 173-204.

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE

Nuray TURAN¹

GİRİŞ

2000’li yılların başından bu yana psikoloji bilimindeki gelişmeler depresyon, umutsuzluk, mutsuzluk ve stres gibi kişileri negatif etkileyen olumsuz durumları inceleyip araştırmaktan öte iyilik hali, mutluluk, umut, psikolojik güçlülük gibi olumlu durumları incelemeye odaklanmıştır. Bu kapsamda pozitif psikoloji akımı gündeme gelmiş ve bu alanda projeler, araştırmalar ve uygulamalar yaygınlık kazanmıştır.

Pozitif psikolojinin dikkat çekici biçimde ortaya çıkışı ve köklenmesi şöyle bir anekdota dayanmaktadır. “Seligman, kızının bahçede oyun oynarken sesinin fazla çıktığını ve sese dayanmadığı için kızını azarladığını, bu durum karşısında kızının (5 yaşında) kendisine, ‘Baba artık sürekli ağlayıp mızızlanmayı bırakacağım, buna karar verdim, böylece sızlanmayı bıraktığımda sen de bana kızmayı bırakacaksın.’ dediğini ve bu olayın kendisi için öğretici olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Seligman yalnızca bakış açısını değiştirip yanlış düzeltmenin kafi olmadığını, güçlü yönlerinde farkında olmanın ne denli önemli olduğunu gördüğünü ifade etmiştir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000)”. Böylece Seligman ve diğer pek çok araştırmacı psikolojinin olumlu ve güçlendirici yanlarına odaklanmaya başlamıştır.

Pozitif psikoloji bilimi özellikle 2000’li yılların başından buna yana yaşanan gelişmelerle (Seligman vd., 2005) ilgilidir ve hedefi insanın potansiyel güçlü yönlerini açığa çıkarmayı hedefleyen bir bilim dalıdır. Bu bilim dalında yaşanan gelişmeler sonucunda bilim insanları, organizasyonel davranış alanında durum ve süreçleri daha olumlu bir yaklaşımla ele almanın bir ihtiyaç olduğunun farkına

¹ Dr., Araştırma Görevlisi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6823-3992>, nurayturan@yahoo.com

vararak önem kazanan pozitif örgütsel davranış, ölçülebilecek bir pozitif psikolojik sermaye ve boyutlarının olup olmadığı sorgulanmıştır. Bunun neticesinde geleneksel olarak bilinen sosyal sermaye, insan sermayesi ve ekonomik sermaye türlerine ek olarak pozitif psikolojik sermaye kavramı ortaya çıkmıştır. Böylece, günümüz çalışma yaşamında rekabet üstünlüğü sağlayan bir sermaye türü olarak literatüre girmiştir.

Pozitif psikolojik sermayenin bahsi geçen sermaye türlerine benzer biçimde kendine özgü birtakım nitelikleri bulunmaktadır. Fakat pozitif psikolojik sermaye diğer türlere göre daha üst düzeyde bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; diğer sermaye türlerinde vurgulanmayan olumlu etki söz konusudur, teori ve araştırma temelinde yol almaktadır, ölçülebilir ve geliştirilebilirdir, bu sayede yöneticilere kolaylık sağlamaktadır, iş performansı ve doyumunu arttırmaktadır (Nelson ve Cooper, 2007).

Organizasyonların etkinliğini ve verimliliğini en yüksek düzeye çıkaracak stratejilerin geliştirilmesine, uygulanmasına ve izlenmesine yönelik arayışları onları pozitif çalışan davranışı ve teorilerini kullanma yönüne sürüklemiştir (Cameron vd., 2003). 21. yüzyıl çalışma yaşamında hızın ve rekabetin arttığı, çalışanların çevresel ve psikolojik baskılara daha çok maruz kaldığı gözlenmiş ve bu olumsuzluklarla mücadele yöntemleri geliştirilmeye çalışılmaktadır (Denizli, 2015).

Geçmişte iş stresi, monotonluk, tükenmişlik gibi olumsuz durumların azaltılmasına ya da yok edilmesine odaklanan çalışma davranışı araştırmaları; bugün bahsi geçen olumsuzlukların yaşanmaması için çalışanı psikolojik açıdan güçlendirme stratejilerine odaklanmıştır. Çalışanlarının mutlu ve keyifli olmalarını sağlama, iyilik hallerini yüksek düzeyde tutma ve böylece tükenmişlik ya da iş stresi gibi olumsuzluklarının önünü kesme hedefi ile yeni politikalar geliştirme adımları atmışlardır. Böylece yaşamın her alanında, pozitif psikoloji uygulamaları dikkat çekmeye başlamıştır.

Bu kitap içi bölüm ulusal ve uluslararası literatürde 2000’li yıllarda daha çok araştırılan konu olarak pozitif psikolojik sermayenin tanımı ve boyutlarının ne olduğunu ele alarak, gelecekte yapılacak araştırma konuları ve alandaki dersler için kısa bir kaynak olma amacı taşımaktadır.

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE

Pozitif psikoloji kişinin yaşama bağlanmasına ve içinde bulunduğu yaşamını olduğu noktadan daha iyi bir noktaya götürmesine katkı sunan, nelerin olumlu olduğu ile ilgilenen bir bilimsel alandır (Peterson, 2000). Bu kavramın uzantısı olan pozitif psikolojik sermaye kişinin pozitif psikolojik gelişme durumudur ve olumlu psikolojik anlamda kişinin şu an kim olduğu ve gelecekte kim olabileceği ile ilgilenir (Luthans vd., 2006; Luthans vd., 2007). Pozitif psikolojik sermaye, kişinin gelişimine dair olumlu psikolojik durumudur (Kümbül Güler, 2009).

Pozitif psikolojik sermaye, organizasyonlarda rekabet üstünlüğü bir sermaye türü olarak ortaya çıkmıştır (Luthans, vd. 2004). En genel kapsamda pozitif psikolojik sermaye keyif ve mutluluk gibi anlık ve çok değişken duyguları; bilgelik, refah, minnettarlık, affetme ve cesaret gibi nispeten şekillendirilebilir ve gelişime açık yapıları; kişilik özelliklerinin güçlü yönlerini, zekâ, yetenekler ve olumlu kalıtsal özellikleri temsil eden ve içeren bir kavramdır (Barrick ve Mount, 1991; Judge ve Bono, 2001; Judge vd. 2004; Avolio ve Luthans, 2006; Seligman vd., 2005).

Pozitif psikolojik sermaye gelişime açık bir alandır. İnsan kaynaklarının verimliliğini ve performansını artırabilmek için insanın değerlendirilebilen, ölçümlenebilen, geliştirilebilen, yönetilebilen güçlü yönleri, olumlu ve pozitif kapasitesi ile ilgilenen bir bilim dalıdır (Ertosun vd., 2018).

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE BOYUTLARI: UMUT, ÖZ YETERLİLİK, PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK GÜÇLÜLÜK, İYİMSERLİK

Pozitif psikolojik sermayenin, umut, öz-yeterlilik, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik olmak üzere dört boyutu vardır (Luthans vd. 2006). Bahsi geçen boyutlar, psikolojik sermayeyi oluşturan birinci dereceden pozitif psikolojik kaynaklardır (Luthans vd., 2017), daha da önemlisi pozitif psikolojik sermayenin etkisi, bahsi geçen dört boyutun etkisinden daha fazladır. Boyutların her biri birbiri ile etkileşim içerisindedir. Her boyut pozitif psikolojik sermaye kavramına bir özellik ekler ve eklenen bu özelliklerin oluşturduğu bütün pozitif psikolojik sermayeyi daha çok geliştirir (Luthans vd., 2006). Öyleyse, pozitif psikolojik sermaye bu dört boyutun oluşturduğu sinerjinin bir çıktısıdır.

Pozitif psikolojik sermaye umut, öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik kavramlarının bir bileşimidir ve kişilerin olumlu psikolojik gelişim durumlarını ifade eder (Luthans vd., 2008).

Kısaca, pozitif psikolojik sermaye bu dört kavramın oluştuğunu sinerjinin bir çıktısıdır. Hatta dört boyutun İngilizce karşılıkları olan “*hope, efficacy, resilience, optimism*” kelimelerinin baş harflerinin birleşimi ile türetilen “HERO” kavramı ile de kısaca psikolojik sermaye tanımı yapılmaktadır (Luthans ve diğerleri, 2017). HERO İngilizcede “kahraman/kahramanlık” demektir. Sonuç olarak bu dört boyut, kişinin görev ve hedeflerini başarmasına katkı sağlayan motivasyonel araçlardır denilebilir (Avey, Luthans ve Mhatre, 2008).

Pozitif psikolojik sermaye boyutlarından herhangi birisinde ortaya çıkan değişim, boyutlarda da değişikliğe yol açar (Ertosun, vd. 2019).

Goldsmith (1998) kişinin verimliliğini ve üretkenliğini etkileyen pozitif psikolojik durumları ve insan sermayesinin önemli bir kısmını oluşturan sermayeyi psikolojik sermaye olarak tanımlamaktadırlar.

Umut

Pozitif psikolojik sermayenin boyutlarından bir olarak umut, hedefe yönelik enerji ve hedefe ulaşmayı planlama aracılığı ile etkileşimli olarak türetilen ve başarılı

olma duygusuna dayanan olumlu motivasyon durumudur (Snyder vd., 1991). Başka bir ifadeyle hedefe giden yolları belirlemek ve bu yolları kullanabilmek için kendini motive etmede algılanan yetenek olarak duygudan çok önemli bir düşünme biçimi olarak tanımlanan bir boyuttur (Snyder, 2002). Umut, iyi olma duygusudur. Kişiyi eyleme geçmek için motive eden bir özelliktir (Akman ve Korkut, 1993).

Umut yalnızca, hedeflerin başarılabilir olduğuna dair kişinin kararlılığını değil; eş zamanlı olarak kişinin hedefe ulaşmak için başarılı planlar yapabileceğine edebileceğine, yeni yollar belirleyebileceğine ilişkin inancıdır (Luthans, 2002). Umut kavramı, eyleme geçmek ve hedefe ulaşmak için pek çok yolun olabileceğini düşünmek olarak iki boyutlu bir yapıdır. Eyleme geçmek, bir amaca güdülenerek belirli bir yolda hareket etmeye başlamak ve devam etmektir. En önemli özelliği motive edici olansdır. Pek çok yolun olabileceğine yönelik düşünceler ise, amaca ulaşabilme yollarını saptamaya ilişkin algılanan yeterliliklerdir (Hefferon ve Boniwell, 2014). Yüksek düzeyde umuda sahiplik, daha açık ve net hedeflere sahip olmak ve onları elde etmek için mücadele etme eğilimi sağlar (Luthans, 2002).

Öz-Yeterlilik

Öz-yeterlilik, belli bir bağlamda belli bir görevi başarılı bir şekilde yerine getirebilmede kişinin gereken motivasyonuna, bilişsel kaynaklarına ve eylem yollarını harekete geçirme yeteneğine ilişkin kişinin inancını, başka bir ifadeyle güvenini ifade eden boyuttur (Stajkovic ve Luthans, 1998). Bandura (1982), kişinin olası durumlarla başa çıkabilmek için gerekli eylemleri ne kadar iyi yapabileceğine ilişkin öznel bir kararı ya da inancıdır.

Öz-yeterlilik gelişimi, yetkinlik veya başarı deneyimleri, konu ile ilgili diğer kişi/kişilerden dolayı biçimde öğrenme veya onu/onları model alma, sosyal ikna, olumlu geribildirim, fizyolojik ve psikolojik uyarılma aracılığı ile olur (Bandura, 1997).

Özyeterlilik, kişinin motivasyonu, bilişsel kaynakları ve gereken spesifik bir görevi yerine getirmek üzere gerekli hareket tarzı için kendi yetenekleri hakkındaki inancıdır. Belirli bir görevi yerine getirme/başarma yeterliliğidir (Luthans, 2002). Luthans vd. (2006); öz yeterlilik özelliklerini yüksek ve zorlu hedefler belirleme, zorluklara karşı sabırlı olma, gönüllü olma, kendi kendilerini motive etme, hedefe ulaşmak için istenen gayreti gösterme, zorluklarla mücadele de ısrarcı olma şeklinde ifade ederler.

Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık boyutu ise kişisel, sosyal veya psikolojik varlıklardan yararlanarak olumsuzlukların ve risk faktörlerinin üstesinden gelmek için olumlu adaptasyon kalıplarının ve süreçlerinin yayılmasını temsil eder (Masten vd., 2009). Kısaca, psikolojik dayanıklılık problem ve güçlükler karşısında dayanıklı olabilme, bir başka ifadeyle kendini toparlayabilmektir (Avey vd., 2008; Luthans vd.,

2006). Psikolojik dayanıklılık genel manada kayda değer risklere maruz kalınması karşısında başarılı biçimde kendini kendini toparlama yeteneğidir (Benard, 1993)

Psikolojik dayanıklılık, kişinin karşılaşılabileceği ciddi bir değişiklik, problem, sıkıntı ya da alması gereken risk ile başarılı biçimde mücadele edebilme yeteneğidir (Stewart vd., 1997). Her türlü olumsuz koşulu ve stresli yaşam olaylarını içeren zorluklarla mücadele etme olarak hem davranışsal hem de sosyal beceri içeren pozitif uyumu barındırır (Luthar ve Zigler, 1991).

Psikolojik dayanıklılık boyutunu diğer üç boyuttan ayıran özellik olumsuz durumlarda hem proaktif hem de reaktif davranışlar gerektirmesidir. Proaktif psikolojik dayanıklılık olumsuz durumların kişi için bir fırsat olması olarak ifade edilebilir. Reaktif psikolojik dayanıklılık olarak dayanıklılık, olumsuz durumların ve olumlu olsa da zorlayıcı olayların en iyimser kişilerde bile yıkıcı etkisi olduğunu, bu sebeple kendilerini toparlama ihtiyacının var olduğunu kabul etmektedir (Youssef ve Luthans, 2007).

İyimserlik

İyimserlik boyutu, kişinin şu anda içinde bulunduğu durumda ve gelecekte başarılı olabileceğine dair olumlu yargı ve düşüncelere sahip olmasını ifade etmektedir (Luthans vd., 2006).

Pozitif psikolojik sermaye bağlamında iyimserlik gelecekte yalnızca iyi ve olumlu şeyler olacağına yönelik tahminde bulunmak değil, olumlu ya da olumsuz durum ve olayların niçin meydana geldiğini açıklamada kullandığı bir kavramdır (Luthans, vd., 2006).

İyimserlik, kişinin pozitif olayları değerlendirmesinde içsel ve kalıcı, yaygın nedenleri; negatif olayları değerlendirmesinde ise dışsal, geçici nedenleri ve durumsal öne çıkaran bir yaklaşımı benimsemesini ifade eder. Kişinin olumlu sonuçlar elde etmesinde kendisine pay çıkarmasına olanak tanır (Luthans ve Youssef, 2004).

SONUÇ

Kişinin güçsüzlük ve zayıf yönlerinden çok, güçlü yönlerine odaklanma olarak tanımlanan pozitif psikolojik sermaye günümüzde öne çıkan, görece yeni, bir akımdır. Türkiye’de konuya ilişkin ele alınan araştırma sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Geçmişte daha çok çalışanların kişilik özelliklerine odaklanan çalışma yaşamı, günümüzde çalışanlarının olumlu yönlerine odaklanmış, bu yönlerinin geliştirilmesiyle ilgilenmeye başlamıştır. Organizasyonların piyasada rakiplerine karşı rekabet avantajı elde edebilmesi pozitif psikolojik sermaye son yıllarda hem akademik çalışmalarda hem de uygulamada irdelenen bir kavram olmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere; pozitif psikolojik sermaye keyif ve mutluluk gibi değişken duyguları; iyilik hali, refah, minnettarlık, affetme ve cesaret gibi geliştirilebilir ve şekillendirilebilir gelişime açık yapıları; kişilik özelliklerinin güçlü yönlerini; zeka, yetenekler ve olumlu kalıtsal özellikleri temsil eden bütünsel bir kavramdır. Kişinin sahip olduğu tüm güçlü yönlerin bir kesişimidir demek

mümkün. Kişinin olumlu durumları ve duyguları geliştirerek, olumsuz durum ve duygularla en etkin biçimde mücadele edebilme kapasitesi olduğu belirtilebilir.

Pozitif psikolojik sermaye, kahraman/kahramanlık anlamına gelen, dört boyutunun (hope, efficacy, resilience, optimism) baş harfleri ile meydana gelen “HERO” kavramı ile de tanımlanmaktadır. Metaforik bir ifade ile belirtmek gerekirse, kişilerin içinde bulunan umut, öz-yeterlilik, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık onların içindeki güçtür ve onları koruyan, geliştiren ve destekleyen gizli kahramanlardır.

Pozitif psikolojik sermayenin kavramsal tanımının en özelliği, boyutları olan umut, öz-yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserlik boyutlarının her birinin ölçülebilir, izlenebilir ve uygulanabilir ve geliştirilebilir olmasıdır. Pozitif psikolojik sermaye ve boyutlarına kısaca yer verilen bu çalışmanın pozitif psikolojik sermaye konulu çalışma sayısının artmasına, alanda ders kaynağı olmasına katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Y. ve Fidan, K. (1993). Umut Ölçeği Üzerine Bir Çalışma. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 193-202.
- Avey, J.B., Wernsing, T.S. ve Luthans, F. (2008). Can Positive Employees Help Positive Organizational Change?. *Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70.
- Avolio, B.J. ve Luthans, F. (2006). *The High Impact Leader: Moments Matter for Accelerating Authentic Leadership Development*. New York: McGraw-Hill.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy Mechanism in Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman.
- Barrick, M.R. ve Mount, M.K. (1991). The Big Five Personality Dimensions and Job Performance: A Meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44, 1-26.
- Benard, B. (1993). Fostering resiliency in kids. *Educational Leadership*, 51(3), 44-48
- Cameron, K., Dutton, J. ve Quinn, R. (2003). *Foundations of Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Denizli, U. (2015). Çalışma Hayatında Tai Chi: Bir Alan Deneyi Örneği. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(8), 88-96.
- Ertosun, O.G., Erdil, O. ve Alpkın, L. (2018). Pozitif Psikolojik Sermaye ve Çalışan Adanmışlığı İlişkisi – Deneysel Bir Çalışma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1033-1052.
- Goldsmith, A.H. (1998). Race, Cognitive Skills, Psychological Capital and Wages. *Review of Black Political Economy*, 26(2), 13-22.
- Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014). *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*, (Çev. T. Doğan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Judge, T.A. ve Bono, J.E. 2001. Relationship of Core Self-evaluation Traits-Self-Esteem, Generalized Self-Efficacy, Locus of Control, and Emotional Stability- With Job-satisfaction and Performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86, 80-92.
- Judge, T.A., Van Vianen A.E.M. ve De Pater I.E. (2004). Emotional stability, Core-Evaluations, and Job Outcomes. *Human Performance*, 17, 325-346.
- Kümbül Güler, B. (2009). *Çalışma Yaşamında Davranış (1. Basım)*. Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Luthans, F. (2002). Positive Organizational Behavior: Developing And Managing Psychological Strengths. *Academy of Management Executive*, 16(1), 57-72.
- Luthans, F. N. (2008). The Mediating Role of Psychological Capital in the Supportive Organizational Climate-Employee Performance Relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 209-238.
- Luthans, F. ve Youssef, C.M. (2007). Emerging Positive Organizational Behavior. *Journal of Management*, 33(3), 321-349.
- Luthans, F., Youssef, C.M., & Avolio, B. J. (2006). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press
- Luthans, F. ve Youssef-Morgan, C.M. (2017). Psychological Capital: An Evidence-Based Positive Approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 4(17), 1-42.
- Luthans, F. ve Youssef-Morgan, C.M. (2017). Psychological Capital: An Evidence-Based Positive Approach. *Management Department Faculty Publications*. 165, 1-43.
- Luthans, F., Avolio, B., Avey, J. ve Norman, S. (2007). Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*, 60 (3), 541-572.
- Luthans, F., Luthans, K.W. ve Luthans, B.C. (2004). Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital. *Business Horizons*, 47(1), 45.
- Luthans, F., Youssef, C.M. ve Avolio, B.J. (2006). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. Oxford University Press.

- Luthar, S.S. ve Zigler, E. (1991). Vulnerability and Competence: A Review of Research on Resilience in Childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61(1),6-22.
- Masten, A.S., Cutuli, J.J., Herbers, J.E. ve Reed, M.G.J. (2009). Page 117-131. *Resilience in Development*. Editors Lopez,S.J., Snyder, C. R. Oxford University Press.
- Cooper, C., ve Nelson, D. (2006). *Positive Organizational Behavior*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Peterson, C. (2000). The Future of Optimism. *American Psychologist*, 55(1), 44-55.
- Seligman, M.E.P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive Psychology: An Introduction*. American Psychologist, 55(1), 5-14.
- Seligman, M.E.P., Steen, T.A., Park, N. ve Peterson, C. (2005). Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions, *American Psychologist*, 60, 410-421.
- Snyder, C.R. (2002). Hope Theory: Rainbows in the Mind. *Psychological Inquiry*, 13, 249-276.
- Snyder, C.R., Irving, L., Anderson, J. (1991). Page 285-305. *Hope and Health: Measuring the will and the Ways*. In *the Handbook of Social and Clinical Psychology*. Editor: Snyder, C. R., Forsyth, D.R. Elmsford, NY: Pergamo.
- Stajkovic, A.D. ve Luthans, F. (1998). Social Cognitive Theory and Self Efficacy: Going Beyond Traditional Motivational and Behavioral Approaches. *Organizational Dynamics*, 26, 62-74.
- Stewart, M., Reid, G. ve Mangham, C. (1997). Fostering Children's Resilience. *Journal of Pediatric Nursing*, 12(1), 21-31.
- Youssef, C.M. & Luthans, F. (2007). Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope, Optimism, and Resilience. *Journal of Management*, 33(5), 774-800.

SERVQUAL YÖNTEMİ İLE HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ: KAFFE İŞLETMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Emre EKİN¹, Gamze DOLANBAY²

GİRİŞ

Artan rekabet sonucunda her sektörde kaliteli ve yeterli ürün ve hizmet üretilmesi kuruluşların mevcudiyetini devam ettirebilmeleri için oldukça önem arz etmektedir. Hizmet sunan kuruluşların sağladığı hizmet kalite şartlarının, tüketici beklentilerinden daha fazla olması, tüketiciler için cezbedici olmakla birlikte hizmet veren kuruluşların, rekabet ortamında üstünlük kurmalarını sağlayacaktır. Kaliteli ürün ve hizmet üretmek, hizmet kuruluşlarının güncel sorunlarından olmaya başlamıştır. Gelişen ekonomiyle hizmet sektöründeki artış da yadsınamaz düzeydedir. Bu nedenle kalite birimleri diğer birçok sektörde olduğu gibi hizmet sektöründe de yerini almıştır. Tüketici tatmini ve memnuniyeti hizmet kalitesinin öncelikli göstergelerinden olmuştur. Tüketici hizmet aldığı kuruluştan iyi derecede memnunsu o kuruma bağlılık ve yakınlık hissederek, çevresine de önerir. Bu nedenle hem müşteri kazanmak hem de mevcut müşteriyi kaybetmemek için müşteri taleplerini ve algılarını dikkate almak hizmet kuruluşları için önemlidir. Bu da kuruluşların kalite ölçüm metotlarını uygulayarak kalite düzeylerini ölçmelerini gerektirmektedir. Beklenen ve algılanan kalite düzeylerinin ölçülmesi anlamına gelen hizmet kalitesinin ölçülmesi ile ilgili araştırmacılar fikir ayrılıklarına düşmektedir. Bu da farklı fikirlerle çeşitli ölçüm modellerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu ölçüm modelleri içinde en yaygın olan model SERVQUAL 'dir.

Hizmet, İktisat Terimleri sözlüğünde, "İhtiyaçları giderme ve üretildiği zamanda tüketilme özelliklerine sahip her türlü faaliyet" olarak adlandırılmaktadır. Hizmet,

1 Dr., Marmara Üniversitesi, Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, emrenike@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4043-9750.

2 Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İşletme/Sayısal Yöntemler Bilim Dalı, gamze.dolanbay@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1771-3520.

kullanıldığında somut bir ürün elde etmekle neticelenmeyen, hizmet verenin hizmet alana sunduğu mülkiyeti zorunlu kılmayan soyut faaliyetlerden oluşan ürün türü (Kotler, 2001) veya zaman, mekân, görsel ve psikoloji bakımından fayda sağlayan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Hizmetler soyut, depolanamayan, üretildiği anda satılan, nakledilemeyen, mülkiyet hakkı kabul olmayan ürün ya da faydalardır (Mucuk, 2001). Hizmet sonunda kazanılan fayda, kısa vadede veya uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Soyutluk, üretilirken tüketilme ve homojen olmaması gibi sebeplerden dolayı hizmetin başarısını ölçmek oldukça zor bir iştir.

Son yüzyılda teknolojik faaliyetlerin artması ve globalleşmeyle birlikte özellikle ekonomik faaliyetlerin artmasıyla hizmet sektörü dünya genelinde önemli bir hal almıştır. Hizmete ayrılan bütçenin toplam bütçe içindeki oranı ekonominin gücünü gösterir. Aynı sektörde hizmet veren alternatiflerin sayısının artması rekabeti doğurarak, hizmet kalitesinin ölçülmesi ve iyileştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Hizmet kalitesi, diğer kalite tanımlarına kıyasla işlevsellik ve denetlenebilirlik yönüyle daha karmaşıktır. Bu nedenle hizmeti veren birimler, hizmet kalitesini tartışırken süreci iyi idare edip, doğru tekniklerle çalışmalıdır. Çünkü kalite yatırım ve üretimler için maliyet düşüşleri sağlamaktadır.

Hizmette kalite kavramının ölçülmesi hizmet alan ve verenler açısından önemlidir. Çeşitli bilim insanlarının yürüttüğü araştırmalar neticesinde hizmet kalitesinin işleyişine ilişkin aşağıdaki müşterek karara ulaşılmıştır (Juran, 1988).

- a) Hizmeti alanlara göre soyut olan hizmeti değerlendirmek, somut bir ürünü değerlendirmekten daha zordur.
- b) Hizmette kalite algısı tüketicilerin kendi talepleri ve sunulan hizmetler arasında bir karşılaştırma yapmalarıyla ortaya çıkar.
- c) Hizmet, veriliş süreci ve sonuçlarıyla bir bütün olduğundan sadece hizmetten alınan sonuçlar hizmet kalitesi konusunda bir fikir vermez. Hizmet sürecinin de değerlendirme aşamasında göz önünde tutulması gerekir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde hizmet kalitesini ölçmek için geliştirilmiş olan SERVQUAL ölçeğinin, ürettiği hizmetin kalitesini ölçmek isteyen işletmeler için yaygın bir şekilde kullanılan, son derece yararlı bir yöntem olduğu görülmektedir. SERVQUAL sayesinde hizmet sektörü içinde işletmenin hizmet performansı ölçülebilirken, sistematik olarak hizmet kalitesi kontrolü ve başarısı sağlanmış olacaktır.

Bu bölümde, hizmet kalitesinin ölçümü için kullanılan en etkili, tutarlı ve kullanışlı yöntem olan SERVQUAL ölçeği ile birlikte kalite kavramından, hizmet kalitesi ve modellerinden bahsedilecektir. Öncelikle Servqual yönteminin çözüm basamakları teorik olarak ele alınacak ve daha sonra bu çözüm basamakları, araştırmacıların teorik bilgiyi daha somut bir mantığa oturtabilmeleri için örnek bir uygulama ile pekiştirilecektir. Bu örnek uygulama ile birlikte, okuyucuların yönetime ilişkin adımları uygulamaya yönelik kazanımlarının arttırılacağı düşünülmektedir.

HİZMET TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Hizmet, “Malın satışından bağımsız olarak son tüketiciye ve kuruluşlara verildiğinde beklenti ve gereksinimler için tatmin sağlayan eylemler” olarak tanımlanmaktadır. (Ersöz, Pınarbaşı, & Türker, 2009). Hizmet, “Üretildiği anda tüketilen bir iş, eylem, bir performans, sosyal olay veya gayret” olarak tanımlanmaktadır (Uyguç, 1998). Bu yönüyle hizmet, insan veya makine gücüyle üretilen ve tüketicilere direkt olarak yarar sağlayan, somut olmayan ürünlerdir (Karahan, 2000). Hizmetin soyut olması, üretilirken bir taraftan tüketilmesi ve homojen olmaması gibi birtakım sebepler hizmetin başarısının ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Hizmet kavramı, ürünlerden ve diğer (satış öncesi, satış sırasında ve satış sonrası) hizmetlerden ayrı olarak satışa sunulan arabuluculuk, sigortacılık vb. hizmetler ile ürün ve hizmetlerle birlikte satın alınan kredi, sağlık, eğitim gibi hizmetler olmak üzere ikiye ayrılır (Atan & Baş, 2006) & (Bozdağ, 2003).

Hizmetin kendine özgü yapısı şu şekilde özetlenebilir: İstisnalar dışında hizmetler ölçülemezler: Hizmetler fiziksel ürünler ya da fiziksel objelerin boyutları anlamında ölçülemez. Bu sebeple hizmet statik değil, dinamiktir. Hizmetler stoklanamazlar: Hizmet sunulduğu anda tüketilir. Tekrarlanabilir ancak aynı hizmet yeniden sunulamaz, çünkü aynı değişkenler hiçbir değişikliğe uğramadan tekrardan aynı şekliyle var olmaz. Hizmetler incelenemezler: Hizmetlerin gözlenmesi sonucunda bazı sonuçlara ulaşılabilir. Hizmetlerde bütünleştirilen fiziksel koşullar ve fiziksel ürünler belirli performans standartları ya da çevre standartlarıyla incelenir. Hizmet sunulmadan kalite değerlendirilemez: Müşteri hizmeti bir kez satın almadan tatmin edici olup olmadığı hakkında herhangi bir sonuca ulaşamaz. Hizmetlerin yaşam süresi yoktur. Yalnızca hizmetlerin oluşturulması ve sunulması süresi vardır. Hizmetlerin zaman boyutu vardır. Yani, bir hizmet zamanla ilgili faaliyetler dizisinden oluşur. Belli bir saatte başlar ve belli bir saatte biter. Hizmetler nesne değil, performanstır. Hizmet insan davranışı ile yönlendirilen bir dizi etkinlikten oluşur. Verilen hizmetin üzerinde insan unsuru çok fazladır ve hizmet sunan kişilerin çoğunun uzman olması istenir ve hizmetlerin sunumu talebe göre yapılır.

KALİTE KAVRAMI

Çağdaş anlamda 1950’li yıllarda Japonya’da ortaya çıkan kalite kavramının geçmişi milattan önceye kadar dayanmaktadır. M.Ö. 2150 yılında yazılan Hammurabi Kanunları, kalite kavramına yer veren bilinen en eski kaynaktır. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’ye dönecek olursak kalite çalışmaları ilk olarak 1990’lı yıllarda TÜSİAD’ın (Türkiye Sanayici İş Adamları Derneği) çalışmalarıyla önem kazanmıştır (Oksay, 2016). Kalite için, öncelerde odak noktası ürün kalitesi iken, son kırk yılda hizmet kalitesi daha önemli hale gelmiştir. Kalite araştırmalarında başlıca ilgi alanı 1950’li yıllardan 1980’e kadar “ürün kalitesi” iken 1980 itibarıyla hizmet kalitesine eğilim artmıştır. Kaliteyle ilgili net bir tanım olmamakla beraber, TDK büyük sözlüğünde; “İyi veya kötü olma özelliği, nitelik” şeklinde ifade edilmektedir. Kalite gereksinimlere uygunluktur (Crosby, 1979).

Avrupa Kalite Kontrol Organizasyonu kaliteyi; hizmet veya malın tüketicinin beklentilerine uygunluğunun ölçütü olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra çeşitli otoriteler tarafından kalite, mümkün olduğunca geliştirilebilecek ürün ve hizmetler bütünü, şartlara uyum, tüketici taleplerini karşılama davranışlarının tamamı gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır (Gökhan Üvenç, 2020). Kalite algısı için farklı birçok tanım yapılmasının yanı sıra kalite, tüketicilerin kendi beklenti, deneyim, hayat standartları, kişilik özellikleri ve çevresinin bütününe göre kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Bu da ürün veya hizmetin genel bir kalite standardıyla birlikte tüketicilerin kişisel beklentileriyle şekillenen bir kalite algısını ortaya koymaktadır.

Hizmet Kalitesi

Tüketicilerin yaşam süresince gidermek zorunda oldukları birtakım ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar temel ihtiyaçlar olabileceği gibi tüketicilerin demografik özelliklerine, yaşam şekillerine, yaşamdan beklentilerine göre şekillenen ihtiyaçları da kapsar. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere oluşturulan ürün, mal ve hizmetler çeşitlilik göstermekte ve artan rekabet anlayışıyla birlikte beklenti ve isteklere eksiksiz karşılık verebilecek hizmetlerin sunulması gerekmektedir (Filiz & Yılmaz, 2010). Bu noktada ise hizmet kalitesi kavramı ortaya çıkar. Gelişen ekonomiyle birlikte dünya genelinde hizmet sektörü eskisinden daha önemli bir yer edinmiştir. Güçlü ekonomilerin hizmete ayrılan bütçenin toplam ekonomi içindeki oranının büyüklüğüyle belli olduğu düşünülmektedir. Bu da hizmet kalitesi tanımını, özelliklerini, kategorilerini, problemlerini önemli bir araştırma alanı haline getirmektedir. Hizmet kalitesinin belirlenmesi, zaman zaman tüketicilerin aldıkları hizmetin farkında olmamaları, hizmetin gözlemlenmesinin ve denetlenmesinin güç oluşu gibi nedenlerden ötürü diğer kalite araştırmalarına kıyasla daha zor ve karmaşıktır. Tüm bu nedenlerden ötürü hizmet kalitesi kavramının yorumlanması esnasında sürecin iyi organize edilip, yerinde ve gerekli yöntemlerle hizmet kalitesinin ölçülmesinin önemi artmaktadır. Hizmet kalitesi, uzun vadede başarı yorumlarından elde edilen tutum olarak tanımlanabilir (Kılıç, 2009). Çeşitli araştırmalar kalitenin yatırım ve üretimler üzerindeki geri dönüşlerinin üretim maliyetlerinde azalışlar sağladığını ortaya çıkarmıştır (Parasuraman & Zeithaml, 1985). Hizmet kalitesinin işleyişine ilişkin çeşitli bilim insanlarının çalışmaları neticesinde, hizmette kalite algısının tüketicilerin kendi istedikleri ve aldıkları hizmetler arasında bir kıyaslama yapmalarıyla ortaya çıktığını, tüketici açısından bakılırsa soyut bir yapıya sahip olan hizmeti değerlendirmenin somut bir ürünü değerlendirmekten daha zor olduğunu, hizmetin süreç ve sonuçlarıyla ayrılmaz olduğundan hizmetten alınan sonuçların tek başına hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılamayacağını ve bunun için hizmet sürecinin de göz önünde tutulması gerektiğini gözler önüne sermektedir (Juran, 1988).

Hizmet Kalitesi Modelleri

Hizmet kalitesi ölçüm modellerinden bazıları:

Servqual modeli: Parasuraman, Zeithaml ve Berry'nin geliştirdiği ve en tutarlı hizmet kalite ölçüm metodu olan SERVQUAL metodu, tüketicilerin algıladığı hizmet kalitesini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Geniş bir uygulama ağına sahip olan bu model birçok hizmet kuruluşu tarafından hali hazırda kullanılmaktadır. Hizmetlerin fiziksel olmayışları hizmet kalitesinin ölçümünü zorlaştırmaktadır. Hizmetlerin bu özelliği nedeniyle yazında tam anlamıyla hizmet kalitesini ölçebilen ölçüm aracı sayısı sınırlıdır. Bu ölçüm araçları içerisinde en çok kullanılanlardan biri SERVQUAL yöntemidir. Hizmet kalitesini belirleyen beş boyut ve hizmet kalitesini ortaya çıkarmaya yönelik hazırlanan 22 soruyla kalite ölçümü yapılmaktadır.

Grönroos-teknik ve işlevsel kalite modeli: Hizmet kalitesinin ölçümü için 1984'te Grönroos tarafından geliştirilen model, kaliteyi teknik ve işlevsel kalite olarak iki başlık altında incelemektedir. Tüketicie ne verildiği ve verilen ürünün temel özellikleri teknik kalite, hizmetin nasıl verildiği ise işlevsel kalite olarak adlandırılır.

Servperf hizmet kalitesi modeli: Servqual ölçüm modeline muadil düşünülerek 1992 yılında Taylor ve Cronin tarafından geliştirilen Servperf modeli, müşterinin uzun vadede hizmet kalitesi davranışının göstergesinin müşteri memnuniyeti olduğunu ileri sürmüş ve memnuniyet temelli bu modeli kullanıma sunmuşlardır (Gökhan Üvenç, 2020).

SERVQUAL ÖLÇEĞİ

SERVQUAL ölçeği, 1985 yılında Amerika'da Parasuraman ve arkadaşları Zeithaml ve Berry tarafından geliştirilmiştir. 1988 yılında Parasuraman tarafından son haliyle tüketicilerin algılanan hizmet kalitesini ölçmek için kullanıma sunulmuştur. Tüketicilerin hizmet beklentileri ve algıları arasındaki ayrılıkları ortaya koyan yöntem, kuruluşların hizmetlerini geliştirmede güvenilir bir rehber olan ölçektir. Çeşitli araştırmalar ve uygulamalar, SERVQUAL'in birtakım uyarlamalarla çok geniş bir sektör ağına uygun olabileceğini göstermektedir. Yöntemin ayrıca işletmelerin hizmet kalitesi açısından artı ve eksi yönlerini ortaya koyan yapıda olduğu bilinmektedir. Yöntem, tüketicilerin beklediği hizmetin, algıladığı hizmetle karşılaştırılması esasına dayanır ve tüketici memnuniyetinin "algılamaların beklentiden farklılaşmasının bir fonksiyonu" olduğu esasına dayanır. Tüketicinin hizmet kalite algısı hizmetten önceki beklentileri ve hizmet aldıktan sonraki düşüncelerinin kıyaslanmasından elde edilir. Beklentiler karşılanmış ise müşteri "memnundur", karşılanmamış ise "memnun değildir" (Sevda Çiftçi, 2018). Beklentiler ve algılar şeklinde iki bölümden oluşan yöntemde, ilk bölümde belirli bir hizmet sektöründeki kuruluşların müşterilerine ilişkin beklentiler 22 maddeden oluşan ifade ile ölçülür. İkinci bölümde kuruluşların müşterilerine ilişkin algılar da aynı 22 ifadeden oluşan maddeler ile ölçülür. İlk bölümde hesaplanan beklentilerle,

ikinci bölümde hesaplanan algılar arasındaki fark hizmet kalitesini gösterir (Halil Savaş, 2014).

$$\text{SERVQUAL Skoru} = \text{Algı Skoru} - \text{Beklenti Skoru}$$

Fiziksel görünüm, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati kavramları ise bu 22 maddeyle ilişkili olan beş hizmet kalitesi boyutunu ifade etmektedir. Her iki bölüm için buradaki beş hizmet kalitesi boyutuna göre skorlar hesaplanır. Müşterilere beşli likert ölçekli, 1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum) sorular sorularak maddelere puan vermeleri istenir. Bunun sonucunda,

Beklenen hizmet > Algılanan hizmet ise Düşük Kalite

Beklenen hizmet = Algılanan hizmet ise Doğru Kalite veya Kabul edilebilir düzeyde kalite.

Beklenen hizmet < Algılanan hizmet ise Yüksek Kalite olarak adlandırılır (Veysel Yılmaz, 2007).

SERVQUAL ölçeği hizmet kalitesi boyutları, her boyutun kendi ifade sayısı ve karşılıkları ile Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: SERVQUAL Ölçeği Hizmet Kalitesi Boyutları ve Karşılıkları

Boyut	İfade	Karşılık
Fiziksel özellikler	1-4	Hizmet veren kuruluşun, hizmet verirken fiziksel olanakları, tüm araç, gereç, donanımı ve çalıştırdığı elemanların fiziki görünümü
Güvenilirlik	5-9	Kuruluşun vaad ettiği hizmeti dürüst ve güvenilir olarak yapma kabiliyeti
Heveslilik	10-13	Müşterilere yardım etme ve destek sağlamada gönüllü olunması
Güven	14-17	Kuruluş personelinin alanında uzman ve kibar olması, müşteride güven hissi uyandırabilme kabiliyetleri
Empati	18-22	Kuruluşun kendisini müşterilerinin yerine koyması, müşterilere şefkatle yaklaşarak, onlarla bireysel olarak ilgilenmesi

Yöntemde; Parasuraman, Zeithaml ve Berry, hizmet kalitesi problemlerine neden olan beş adet boşluk ifade ederek, hizmet kalitesi oluşumunu etkileyen nedenlerin anlaşılmasını sağlamışlardır. Beşinci boşluk, ilk dört boşluğun katkısıyla oluşur. Beşinci boşluk hizmet kalitesini yani tüketicinin beklentide olduğu ve algıladığı hizmet arasındaki ayrımı göstermektedir. Hizmet kalitesini etkileyen bu beş boşluk arasında sistematik bir ilişki bulunmaktadır (Valarie A. Zeithaml, 1988).

Birinci Boşluk: Müşteri beklentileri ve kuruluş yönetimin müşteri beklentilerini algılamaları arasındaki farkı ifade eder.

İkinci Boşluk: Kuruluş yönetiminin müşterinin hizmet beklentilerini algılaması ve hizmet kalitesi standartları arasındaki farktır.

Üçüncü Boşluk: Hizmet kalitesi standartları ile sunulan hizmet arasındaki farktır.

Dördüncü Boşluk: Sunulan hizmet ile müşterilere hizmet hakkında verilen dışsal mesajlar arasındaki farktır.

Beşinci Boşluk: Müşterilerin işletmelerden almayı istedikleri hizmet ve aldıkları hizmet arasındaki fark algılanan hizmet kalitesini verir.

SERVQUAL Yöntemi Uygulama Adımları

SERVQUAL skorları ile, k boyut sayısı olmak üzere tüm boyutlar için teker teker için ortalama SERVQUAL skoru hesaplanır. Ortalama SERVQUAL skorları (OSS) iki adımda elde edilir.

Tüm tüketiciler için tek tek o boyuta ilişkin sorulara verilen SERVQUAL skorları toplanarak o boyuttaki soru sayısına bölünür.

$$SS = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^n (A_i - B_i)$$

n sayıda tüketici için ilk adımda elde edilen sayılar toplanır ve örneklem sayısına bölünür: $OSS = \frac{SS}{n}$

Hizmet kalitesi skorunu hesaplariken, boyutlar için hesaplanan skorlar toplanıp boyut sayısına bölünür. Ağırlıklandırılmamış SERVQUAL skoru elde edilir:

$$\text{Toplam SERVQUAL Skoru} = \frac{1}{k} \sum_{k=1}^K OSS$$

UYGULAMA

Bu kısımda SERVQUAL yöntemini kullanarak Kırıkkale ilinde hizmet veren Home Garden kafenin verilen hizmetten önceki ve sonraki performansı ve memnuniyetin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın öncelikli amacı, hizmet kalitesi ölçümünde güvenilir bir araç olan SERVQUAL yöntemini önemli bir hizmet sektörü olan kafe işletmelerine uygulayarak, beş boyutta müşteri beklentilerini ve algılarını belirlemek, ayrıca her boyutta beklenti ve algıların farklı yönlerini ortaya koyarak karşılaştırma ve değerlendirmesini yapmaktır. Araştırmanın öteki amacı ise, müşteriler tarafından algılanan hizmet kalitesi skorlarını demografik özelliklere göre karşılaştırmak, skorlar açısından kalite boyutlarına verilen öneme göre kafe kalite standardını belirlemek ve bu karşılaştırmalara göre iki kafe arasındaki farklılıkları belirlemektir.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin verilerin toplanması için iki kısımdan oluşan anketler oluşturulmuştur. Anketin ilk kısmında müşterilere yaş, cinsiyet ve kafeyi ziyaret sıklıkları gibi demografik özellikler sorulmuştur.

Tablo 2: Çalışmaya Katılanların Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı
18-25	24
26-35	6
36-45	0
46 ve üzeri	0

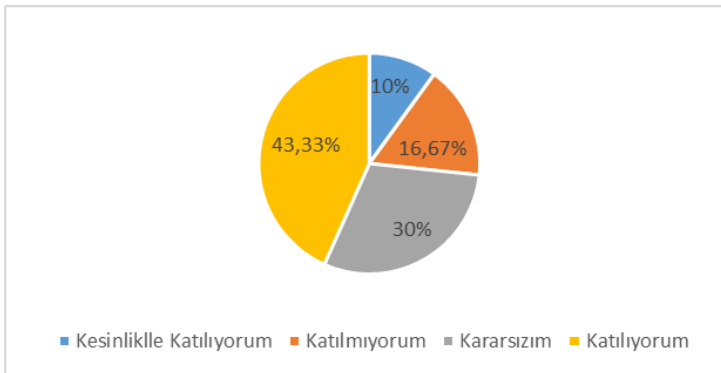
Tablo 3: Çalışmaya Katılanların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı
Kadın	11
Erkek	19

Tablo 4: Çalışmaya Katılanların Kafeyi Ziyaret Sıklığı Dağılımı

Ziyaret Sıklığı	Kişi Sayısı
Haftada 2-3 defa	1
Haftada bir kez	9
Ayda bir kez	14
Üç ayda bir kez	2
İlk defa geldim	4

İkinci kısımda ise, kafelere ait müşterilerin beklemedikleri hizmet ile algıladıkları hizmet 22 madde ve 5'li likert ölçeği ile ölçülmüş ve soruları 1. Kesinlikle katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplandırıp iki sütunda cevap vermeleri istenmiştir. Beklenen hizmet sütununda müşteriler, en iyi kafelerin sahip olması gerektiğini düşündükleri özellikleri düşünerek, algılanan hizmet sütununda ise uygulamaya konu olan kafeden aldıkları hizmetleri değerlendirerek 22 maddeye 1 ile 5 arasında puan vermişlerdir. Anket sonuçlarının analizi için her soru tek tek ele alınmış ve 22 adet pasta grafiği oluşmuştur. Bu grafikler sonucunda sorulan sorulara göre yüzdelik oranlar ortaya çıkmıştır. Örnek bir pasta grafiği Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Anket Sonuçlarının Pasta Grafiğiyle Analizi

Kırıkkale Home Garden kafe daha önceden söz verdiği bir hizmeti, söz verdiği zamanda yapar sorusuna; ankete katılan kişilerin yüzde 10'u kesinlikle katılıyorum, yüzde 16,67'si katılmıyorum, yüzde 30'u kararsızım, yüzde 43,33'ü katılıyorum yanıtını vermiştir. Kesinlikle katılmıyorum seçeneği ise ankete katılan hiç kimse tarafından tercih edilmemiştir.

Verilerin Analiz Edilmesi

SERVQUAL skorlarının hesaplanması: SERVQUAL skoru: Algılanan skor- Beklenen skor şeklinde hesaplanan SERVQUAL skorları Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5: SERVQUAL Skorları

Fiziksel				Güvenilirlik					Heveslilik				Güvence				Empati				
s1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
0	0	-1	0	-2	-2	-1	-2	-2	-3	-3	-3	-3	-2	-1	-1	0	0	0	-2	-1	-3
0	-1	-2	-1	-3	-3	-1	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-1	-1	-1	0	1	-1	-2	-2
-1	0	-1	-1	-2	-3	-1	-1	-2	-2	-3	-3	-2	-2	-1	-1	0	-1	0	-1	-1	-3
-1	0	-1	0	-2	-2	-1	-1	0	-3	-1	-2	-2	-1	-1	-2	1	0	0	-2	-2	-3
0	0	-1	1	-1	-1	0	-1	-1	-1	-3	-2	-1	-1	0	0	-1	0	-1	-2	-2	-1
1	0	-1	0	-1	-1	0	-1	-2	-1	-1	-3	-2	-2	-1	-1	-1	0	0	-1	-2	-2
0	0	-2	-2	-3	-1	0	0	-2	-3	-1	-3	-2	-2	0	-1	-1	0	0	-1	-3	-1
-1	-1	-1	0	-3	-2	0	-3	-2	-2	-3	-3	-1	-1	-1	0	0	0	-1	-1	-1	-3
-1	-1	-2	0	-2	-3	-1	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-1	0	-1	-1	-3
0	-1	-2	-2	-1	-1	0	-2	-2	-3	-2	-3	-3	-3	-2	-1	-1	-1	-1	-2	-1	0
-1	-2	0	-1	-1	-2	-1	-1	-1	-2	-3	-1	0	-2	-1	-2	0	0	-1	-1	-2	-2
0	0	0	-2	0	-2	-1	-2	-1	-2	-3	-1	-2	-2	-1	-1	-2	0	-1	0	-3	-3
0	-1	1	-2	0	-1	0	-2	-1	-2	-1	-3	-1	-1	-2	-1	0	0	-1	0	-2	-3
-1	-1	-1	0	-2	-2	-1	-1	-2	-2	-3	-3	-2	-3	-1	-1	1	-1	1	0	-1	-1
0	-1	-2	1	-2	-1	-1	-1	-2	-1	-2	-3	-3	-1	0	-2	0	0	0	-2	-3	-3
-2	1	1	0	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-2	-2	-3	-1	-1	-1	0	0	0	0	-3	-3
-1	0	1	-1	-1	-2	0	-2	-2	-2	-3	-1	-3	-2	-2	-1	1	-1	1	0	-1	0
-1	0	-1	-2	-1	0	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-2	-1	-1	0	-2	0	1	-1	-1	-2
1	-1	-1	0	-1	-1	-1	-2	0	0	-1	-3	-3	-1	-1	-1	0	-1	1	-2	-1	-3
0	0	-1	1	-2	-1	-1	-2	-2	-3	-3	-1	-2	-2	0	-1	0	0	0	0	-2	-1
0	0	-2	-1	-1	-1	-2	0	-2	-3	-3	-3	-2	-3	-1	-1	-1	-1	0	-1	-2	-2
-1	0	0	-1	-1	-2	-1	-1	-2	0	-3	-3	-3	-1	-1	-2	-1	0	0	-1	-2	-1
0	-1	0	-1	-2	-3	-2	-2	-1	-3	-1	-1	-1	-3	-2	-2	-2	-1	1	-1	-2	-1
0	0	0	-1	-3	-3	-2	-1	-2	-1	-2	-2	-3	-1	-1	0	0	0	0	-2	-1	-3
0	0	0	-2	0	0	0	-1	-3	-2	-2	-2	0	-1	-1	-1	-1	0	0	0	-3	-3
1	-1	-1	-1	-1	-3	-2	-1	-2	-2	-3	-3	-1	-1	-2	-1	-1	0	0	-1	-2	-1
0	0	-1	-1	0	-2	-2	0	-2	-1	-3	-2	-3	-3	-1	-2	-1	-1	-1	-1	-3	-1
-1	0	-1	-2	0	-2	-1	-3	-2	-3	-1	-3	-3	-2	-1	-1	-1	0	0	-1	-1	-3
0	-1	-2	0	-2	-1	-1	0	0	0	-1	-1	-1	-1	-2	-1	0	0	0	-2	-3	-2
0	0	-1	0	0	-1	-1	-2	-2	-1	-3	-2	-3	-3	-1	0	-2	0	1	-1	-2	-3

Tabloda belirtilen skor değerleri ile anketin birinci bölümündeki boyutlara verilen ağırlıklar çarpılarak ağırlıklı SERVQUAL skoru hesaplanmıştır. Boyutlar

bazında bu değerler toplanarak ankete katılan kişi sayısına bölünmüştür. Ağırlıklı SERVQUAL değeri, beş boyut için bu değerlerin toplamına eşittir.

SERVQUAL Skorlarının Yorumlanması

Tablo 6: Hesaplanan SERVQUAL Skorları

Fiziksel özellikler				
-0,3	-0,4	-0,8	0,7	
Güvenilirlik				
-1,4	-1,7	-0,9	-1,3	-1,6
Heveslilik				
-1,8	-2,1	-2,2	-2	
Güvence				
-1,7	-1,1	-1	-0,6	
Empati				
-0,3	0	-1	-1,9	-2,1

Tablodaki beş boyutun her biri için değerler toplanmış daha sonra ortalamaları alınmıştır. Örneğin; fiziksel boyut için, $(-0,3) + (-0,4) + (-0,8) + (-0,7) = -2,2/4 = -0,55$ 'dir. Diğer boyutlar için de hesaplamalar aynı şekilde yapılarak; Güvenilirlik=-1,38 Heveslilik=-2,025 Güvence=-1,1 Empati=-1,06 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu ortalamalar sonucunda genel SERVQUAL Skoru=-1,22 olarak elde edilmiştir.

Fiziksel boyut için öncelikli iyileştirme gerektiren alanlar: Home Garden kafe çalışanları temiz ve düzgün görünüşlüdürler. Güvenilirlik boyutu için öncelikli iyileştirme gerektiren alanlar: Müşterinin bir sorunu olduğunda, Home Garden kafe sorunu çözmek için samimi bir ilgi gösterir. Heveslilik boyutu için öncelikli iyileştirme gerektiren alanlar: Home Garden kafe çalışanları her zaman müşterilerine yardımcı olmak isterler. Güvence boyutu için öncelikli iyileştirme gerektiren alanlar: Home Garden kafe personelinin davranışları müşterilerinde güven duygusu uyandırır. Empati boyutu için öncelikli iyileştirme gerektiren alanlar: Home Garden kafe personeli müşterilerinin özel isteklerini anlarlar.

Sonuçları sorulara göre yorumlayacak olursak; Empati boyutunun 2. sorusu 0 olarak hesaplanmıştır. Buradan, Kırıkkale Home Garden kafenin çalışma saatlerinin tüm müşterilere uygun şekilde düzenlendiği ve bu konuda düzeltme yapmaya gerek olmadığı sonucuna vararak, tatminkâr kalite yakalanmıştır denilebilir. Hevesliliğin 3. sorusu ise skorlar içinde en kötü dereceye sahip olup, buradan Kırıkkale Home Garden çalışanları her zaman müşterilerine yardımcı olmak isterler ilkesinde bir sorun olduğu ve ilk olarak burada bir düzeltme yapmak gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu şekilde boyutlardaki tüm sorular servqual yöntemi hizmet kalitesi boyutlarına göre yorumlanabilecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

SERVQUAL yöntemi kullanılarak Kırıkkale ilinde hizmet veren Home Garden kafenin verilen hizmetten önceki ve sonraki performansı ve memnuniyetin karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun için kafeye gelme sıklıkları, cinsiyetleri ve yaşları farklı olan farklı demografik özelliklerde rastgele seçilen 30 müşteriye anket çalışması uygulanarak hizmet kalitesi hesaplanmaya çalışılmıştır. Beklentiler ve algılar 22 maddeden oluşan ifade ile ölçülmüştür. Beş hizmet kalitesi boyutunda her iki bölüm için hizmet kalitesi skorları hesaplanmıştır. Müşterilere beşli likert ölçekten oluşan, 1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum soruları sorularak maddelere puan vermeleri istenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, boyutlar bazında SERVQUAL skorları değerlendirildiğinde; beş hizmet kalitesi boyutu içinde algı-beklenti farkının en düşük (-2,025) olduğu boyutun heveslilik boyutu olduğu gözlemlenmektedir. Kafenin beklentilerini karşılamaya en yakın olduğu hizmet kalitesi boyutunun ise fiziksel boyut olduğu görülmektedir. SERVQUAL skoru (-1,22) negatif olması kafenin beklentileri çok fazla karşılayamadığını göstermektedir. Heveslilik konusunda ivedi olarak tedbir alınması gerektiği ve çalışmalar yapılmaya başlanarak ardından empati, güvenilirlik, güvence ve fiziksel boyutta bir yol haritası izlenerek iyileştirme yapılmalıdır. Hizmet sektöründe yer alan ve çok önemli paya sahip olan kafelerden birine ilişkin örnek bir hizmet kalitesi ölçümü Servqual yöntemi ile yapılmıştır. Kırıkkale ilinde bulunan kafe anketinin hizmet kalitesi değerlendirildiğinde çalışanların daha temiz ve düzgün görünüşlü olmaları, müşterinin bir sorunu olduğunda sorunu çözmek için daha samimi ilgi gösterilmesi, çalışanların müşterilere her zaman daha fazla yardımcı olmak istemesi, çalışanların davranışlarının müşterilerde güven uyandırması ve çalışanların müşterilerinin özel isteklerini daha iyi anlamaya çalışması gibi iyileştirmeler yapılabileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmanın daha da geliştirilerek servqual ve çeşitli istatistiki analizlerin entegre şekilde yapılarak hizmet sektöründe yer alan farklı argümanlara da uygulanabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Atan, M., & Baş, M. &. (2006). Servqual Analizi ile Süpermarketlerde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 7(2), 159-180.
- Bozdağ, N. A. (2003). Hizmet Sektöründe Toplam Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*. Ankara.
- Crosby, P. (1979). *Quality is Free: The Art of Making Quality Certain* (Cilt 17). New York: New American Library.
- Ersöz, S., Pınarbaşı, M., & Türker, A. Y. (2009). Hizmet Kalitesinin Servqual Metodu ile Ölçümü ve Sonuçların Yapısal Eşitlik Modelleri ile Analizi: Öğretmen Evi Uygulaması. *Int. Journal Eng. Research&Development*, 1(1), 19-27.
- Filiz, Z., & Yılmaz, V. Y. (2010). Belediyelerde Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü: Eskişehir Belediyelerinde Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 59-76.
- Gökhan Üvenç, S. K. (2020). Toplu taşımada hizmet kalitesi yönetimi uygulaması: Hizmet kalitesinde performans ölçüm sisteminin tanımlanması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 26(4), 737-748.
- Halil Savaş, A. G. (2014). Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Modeli İle Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 1-13.
- Juran, J. (1988). *Quality Planning For Analysis*. New Delhi: Tata Mc-Graw Hill.
- Karahan, K. (2000). *Hizmet Pazarlaması*. İstanbul: Beta Yayınları Dağıtım A.Ş.
- Kılıç, B. &. (2009). Turizm Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Literatür Araştırması. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 91-118.
- Kotler, P. K. (2001). *A Framework For Marketing Management*. New York: Pearson International Edition.
- Mucuk, İ. (2001). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Oksay, A. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Tam Olarak Ne Demek? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 181-192.
- Parasuraman, P., & Zeithaml, P. &. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 41-50.
- Sevda Çiftçi, G. Ç. (2018). Fitness Merkezleri Müşterilerinin Hizmet Kalitesi ile İlgili Beklenti ve Algı Düzeylerinin İncelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 23-31.
- Uyguç, N. (1998). *Hizmet Sektöründe Kalite Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Valarie A. Zeithaml, L. L. (1988). Communication and Control. *Journal of Marketing*, 52, 35-48.
- Veysel Yılmaz, H. E. (2007). Devlet ve Özel Sektör Bankalarındaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması Eskişehir Örneği. *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 8(2), 234-248.

TEK PARTİLİ DÖNEMİN İLK SERBEST ARA SEÇİMİNDEN 17 HAZİRAN 1945 İSTANBUL SEÇİMİ

Çağlar TAN¹

GİRİŞ

Erken Cumhuriyet Dönemi siyasi tarihinde, çok partili siyasal yaşamın başlangıcına değin pek çok milletvekili genel seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, anayasada öngörüldüğü üzere dört yılda bir gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinin yanı sıra ölüm, istifa ya da milletvekili sıfatının kaybedilmesi gibi çeşitli gerekçelerle boşalan milletvekilliklerinin doldurulması için de seçimlere gidilmiştir. Literatürde *münhal mebusluk seçimi* olarak da adlandırılan bu ara seçimlere Atatürk döneminde olduğu gibi Milli Şef İnönü döneminde de boşalan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeliklerini yeniden doldurmak için sıkça başvurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel merkezinin bu seçimlerde aday belirleme süreci ise çoğu zaman genel seçimlerde takip edilen usul ile benzer şekilde, seçilecek milletvekili sayısı kadar partinin aday gösterilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.² Bununla birlikte, tek parti idaresi altında gerçekleştirilen bu seçimlerin ilk istisnası 17 Haziran 1945 tarihinde altı vilayetin münhal bulunan mebuslukları için gerçekleştirilen ara seçimler olmuştur. CHP Genel Sekreter Vekili Nafi Atuf Kansu'ya iletilen raporda yer alan ifadeyle “*parti teşkilatları için yeni bir imtihan olan ve onları ilk anda bocalatan*” (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 1945) bu ara seçimler Türk siyasi tarihinde çok partili siyasal yaşam öncesi küçük

¹ Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, caglantan40@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0651-884X

² Tek parti idaresi altında gerçekleştirilen milletvekili seçimleri için bazı dönemlerde kimi bölgelerde ikinci seçmenlere Müdafaa-i Hukuk adayları arasından seçme hakkı tanınmıştır. Bazı seçimlerde ise CHP kimi seçim çevrelerinde aday göstermeyerek bağımsız adayların yarışmasına olanak tanımıştır. Örneğin, 1923 milletvekili seçimlerinde 9 seçim çevresinde (Ankara, Biga, Bursa, Eskişehir, İçel, Karesi, Kars, Mardin ve Ordu) seçilmesi gereken milletvekili sayılarından daha fazla aday gösterilmiştir. 1931 seçimlerinde ise 22 seçim bölgesinde CHP aday göstermemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, 2013: 37-117; Abdulkahimogulları, 2008; Alkan, 2006.

ölçekli ve çok adaylı bir milletvekili seçimi olması bakımından önemlidir. Zira, CHP'nin 17 Haziran 1945 tarihinde İstanbul, Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur ve Çorum vilayetlerinde gerçekleştirilecek olan ara seçimlerde aday göstermeyeceğini açıklaması sonucunda ilk defa aynı anda pek çok kişi mebusluk yarışına girme imkanı elde edebilmiş ve siyasi rekabete izin verilmiştir. Bu karar diğer yandan tek parti döneminde örneğine daha önce rastlanılmamış bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Buna göre, özellikle ulusal basında CHP'ne kayıtlı ikinci seçmenlerin dilediği adaya oy verip veremeyeceği meselesi uzun soluklu tartışılmıştır. Bahsedilen bu tartışmaların merkezinde ise gerek sahip olduğu ikinci seçmen gerekse çıkardığı aday sayısı bakımından İstanbul vilayeti yer almıştır. Bunun haricinde, Türk siyasal hayatında yeni siyasal partilerin kurulacağı ve serbest seçimlere geçileceğine yönelik tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir süreçte CHP merkezince bu yönde bir karar alınması, çok partili siyasal yaşama geçileceği yönündeki beklenti ve tartışmaları da artırmıştır. Dolayısıyla bu anlamda ulusal basının yoğun olarak gündemde tuttuğu hususlardan bir diğeri ise 17 Haziran 1945 ara seçimlerinin siyasal açıdan taşıdığı anlam olmuştur. Son olarak, 17 Haziran 1945 ara seçimleri sonuçları itibarıyla de oldukça tartışılan bir seçim olmuş ve özellikle muhalif basın tarafından “seçimlere hile karıştırıldığı” iddiasıyla uzun bir süre daha gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Bahsedilen gerçekliklerden hareketle bu çalışmada, CHP'nin çok partili siyasal yaşam öncesi almış olduğu “partice aday göstermeme” kararının seçim öncesi ve sonrasında Türkiye'nin en hareketli ve hararetli vilayeti olan İstanbul'daki tatbiki ve yansımaları ulusal basın ve arşiv belgeleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

1. 17 HAZİRAN 1945 ARA SEÇİMLERİNİN NİTELİĞİ

Bilindiği üzere bütün ülkelerde yasama meclisleri, anayasal bir kurum olarak “*başta kanunların yapılması ve hükümetlerin denetlenmesi olmak üzere*” (Onar ve Gönenç, 2002: 1) pek çok önemli görevi yerine getirmektedir. Belirli bir süre için seçilen üyelerden oluşan bu meclislerde kimi zaman ölüm, milletvekili sıfatının ortadan kalkması ya da milletvekilliğinin düşmesi gibi çeşitli nedenlerle üyelikler sona erebilmektedir. Yasama meclislerinde ortaya çıkan bu boşlukların doldurulması noktasında benimsenen yöntem ise her bir ülkenin anayasal sistemi içerisinde farklılık arz etmektedir. Örneğin, pek çok İskandinav ülkesinde boş çıkan milletvekili üyeliğinin yeniden doldurulmasında yedek milletvekili yöntemi benimsenirken, İsrail, Portekiz ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde ise liste sırası yöntemi tercih edilmektedir. Osmanlı- Türk anayasaları açısından bakıldığında ise, 1876 Anayasası'ndan bu yana, gerek Meclis-i Mebusan gerekse TBMM'de ortaya çıkan milletvekili boşluklarının doldurulması için ara seçim yöntemine başvurulduğu anlaşılmaktadır. (Onar ve Gönenç, 2002: 1-6) Bu açıdan bakıldığında, Erken Cumhuriyet Dönemi siyasi tarihinde ara seçimlerin gerek Atatürk gerekse İnönü dönemlerinde TBMM'de boşalan milletvekili sandalyelerini doldurmak için sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu belirtmek gerekmektedir.³

3 Tek Parti Dönemi boyunca gerçekleştirilen ara seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, 2013.

Çoğunlukla tek parti dönemi milletvekili seçimlerinde benimsenen aday gösterme ve belirleme prensiplerinin geçerli olduğu bu ara seçimlerden biri ise, parti merkezinin ilk defa aday göstermeme kararı alması ve adaylar arasında rekabeti serbest bırakması nedeniyle diğer seçimlerden farklılaşmıştır. Hal böyle olunca, tek parti yönetimi altında gerçekleştirilen bir milletvekili ara seçiminde ilk kez parti merkezince resmi aday gösterilmeyişi ikinci seçmenler arasında ciddi kafa karışıklıklarına sebebiyet vermiş ve partinin almış olduğu bu kararın ne anlama geldiği ulusal basın üzerinden uzun süre tartışılmıştır. Bilhassa iktidar yanlısı gazetelerde kaleme alınan yazılarla ikinci seçmenler kararın muhteviyatı noktasında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen, CHP'nin ara seçimde aday göstermeme kararının ne anlama geldiği noktasında ikinci seçmenlerin tam olarak aydınlatılmadığı seçim sonrasında CHP Genel Sekreterliği'nce hazırlanan rapordan açıkça anlaşılmaktadır. Zira bahsedilen raporda ilk olarak, parti merkezince alınan bu kararın teşkilatlar için yeni ve onları zorlayıcı bir imtihan olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun da ötesinde aynı raporda, parti merkezince her ne kadar aday gösterilmese de, CHP'ne kayıtlı ikinci seçmenlerin partili adaylar dışında herhangi birine destek vermesinin mümkün olamayacağını da altı çizilmiştir. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 1945) Bu anlamda 17 Haziran 1945 ara seçimleri literatürde her ne kadar çok partili siyasal yaşam öncesi “küçük bir demokrasi tecrübesi” olarak nitelendirilse de, parti merkezinin yine de çeşitli kanallar aracılığıyla ikinci seçmenleri parti ilke ve prensiplerinin dışına çıkmaması noktasında uyardığı, partili adayları seçmeleri noktasında yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, 1945 ara seçimlerini diğer seçimlerden ayırt eden bir başka husus ise dileyen herkesin aday olabilmesine olanak sağlanarak zengin propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü bir siyasal zemin yaratılmasıdır. Bu anlamda seçimlerin düzenleneceği pek çok şehirde adaylar başta ulusal ve yerel basın olmak üzere çeşitli propaganda vasıtaları üzerinden seçim vaatlerini ve programlarını açıklayarak destek kazanmaya çalışmışlardır. Şahsi propaganda noktasında bu süreçte en çok faaliyet gösterilen vilayetlerin başında ise İstanbul gelmiştir. İstanbul'un seçim boyunca zengin propaganda faaliyetlerine şahitlik etmesinde Türkiye'nin en kalabalık ve dolayısıyla en çok adayın yarıştığı vilayeti olması kadar, dönemin ulusal basınının merkezi oluşu da etkili olmuş görünmektedir. Bu nedenle İstanbul basınında adaylık başvurularının başladığı 8 Haziran 1945 tarihinden itibaren ara seçimlere ilişkin gelişmeler yakından takip edilmiş ve bu konudaki gelişmelere önemli ölçüde yer verilmiştir.

Son olarak 1945 ara seçimleri, Türk siyasi hayatında sonuçları itibarıyla en çok tartışılan ara seçimlerden biri olmuştur. Zira seçimden sonra kimi çevreler, başta İstanbul olmak üzere bazı vilayetlerde gerçekleştirilen seçimlerde yolsuzluk yapıldığını iddia ederek seçimlerin yenilenmesi gerektiğini savunmuştur. Bilhassa İstanbul basını, TBMM'de kurulan ilgili komisyonlarca incelenmekte olan seçim

sonuçlarına ilişkin itirazların ne yönde karara bağlanacağını yakından takip etmiştir. Benzer şekilde, Burdur vilayetinde gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarına ilişkin de itirazlarda bulunulmuş, konu TBMM’de teşkil edilen komisyonlarca görüşülüp karara bağlanmıştır. Bunun haricinde, Kocaeli’nde yapılan seçimde de yolsuzluk yapıldığına ilişkin basında haberler yer almışsa da hadise TBMM gündemine gelecek kadar yankı bulmamıştır.

2. ARA SEÇİMLERE GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE

1945 yılı, Türk iç ve dış siyasetindeki değişim ve dönüşüm açısından bakıldığında önemli bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Zira, iç siyasette liberalleşmeye yönelik adımlar bu tarihte atılmaya başlanmış, dış politikada yaşanan gelişmeler ise çok partili siyasal yaşama geçilmesinin en önemli gerekçelerinden birini teşkil etmiştir. (Eroğul, 2013: 174-175) Türk iç siyaseti açısından bakıldığında, 14 Mayıs 1945 tarihinde TBMM’de “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adı altında başlayan ve sonrasında “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” adını alan tasarının görüşmeleri ile birlikte Türk siyasi tarihinde yeni bir muhalefet hareketinin de başladığı görülecektir. Dönemin Aydın milletvekili Adnan Menderes’in başını çektiği CHP içerisindeki bu muhalefet hareketi, sonrasında TBMM gündemine gelen diğer kanun tasarılarında da bu muhalif duruşunu sürdürmüştür. (Goloğlu, 2009: 386) Türk dış politikası açısından değerlendirildiğinde ise, İkinci Dünya Savaşı’nın galibi Sovyetler Birliği’nin 1945’ten itibaren “*Türkiye’den egemenlik hakları ile bağdaşmayacak ölçüde*” taleplerde bulunması tarafsız kalınarak bu güce tek başına karşı konulamayacağını göstermiştir. Bu nedenle, Batı ile yakın ilişkiler kurmaya karar vermiş olan Türkiye için öncelikle Batı tipi siyasal yönetim modeline geçilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. (Eroğul, 2013: 177)

1945 yılının ortalarına doğru tecrübe edilen bir başka önemli gelişme ise ülkede demokrasi noktasında birtakım önemli adımların atılacağına işaretlerinin verilmesidir. Bu anlamda Millî Şef İnönü 19 Mayıs 1945’te yapmış olduğu meşhur konuşmasında demokrasi noktasında yeni girişimlerde bulunulabileceğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. (Eroğul, 2013: 175) Bunların haricinde, Türk siyasi tarihinde çok partili siyasal yaşama giden süreçteki önemli bir eşiğin de yine 1945 yılı ortalarında aşıldığı ifade edilmelidir. Zira, 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı’na verilen “Dörtlü Tahrir” ile CHP içerisinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ortaya çıkan muhalif hareket başka bir boyuta taşınmıştır. Temel olarak, “*millî egemenliğin fiilen gerçekleşmesi için Meclis’in özgürce çalışması ve denetlenmesine, siyasi hak ve hürriyetlerin serbestçe kullanılmasına ve parti örgütünün bahsedilen esaslar temelinde yeniden örgütlenmesine*” (Koçak, 2010: 317) işaret edilen bu tahririn verildiği gün CHP önemli bir başka karar daha almıştır. CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu tarafından kamuoyu ile paylaşılan bu karara göre, parti genel başkanlık divanınca 17 Haziran 1945’te altı vilayette yapılacak olan ara seçimlerde resmi olarak aday gösterilmeyeceği; “*Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekillikleri için*

Haziran'ın 17'inci pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde partimiz merkezi tarafından aday gösterilmemesine genel başkanlık divanınca karar verilmiştir bulunmaktadır. Keyfiyeti ilan ederim.” (Akşam, 1945: 8 Haziran; Cumhuriyet, 1945: 8 Haziran) ifadeleriyle kamuoyuna duyurulmuştur.

Münhal bulunan altı vilayet milletvekilliği için yapılacak olan ara seçimlerde parti merkezince aday gösterilmeyeceği yönündeki resmi açıklama, dileyen herkesin aday olabileceği anlamını taşıdığından kısa sürede basında ve kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. “*Memleketin seçim sisteminde yeni bir gelişme hamlesi*” (Us, 1966: 641) olarak nitelendirilen bu karardan kısa süre sonra bahsedilen altı vilayet milletvekilliği için pek çok kişi adaylık başvurusunda bulunmuştur. Adaylık başvurularının sürdüğü sırada ara seçimlerle ilgili kamuoyunun gündemini iki önemli husus meşgul etmiştir. Bunlardan ilki, seçimlerde CHP tarafından resmi aday gösterilmeyecek oluşunun siyasal açıdan ne anlama geldiğini tartışmak olmuştur. Bu bağlamda İstanbul basınında özellikle parti merkezince alınan bu kararın mevcut iç siyasal gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Diğer taraftan, özellikle muhalif gazete köşelerinde ise CHP tarafından alınan bu karara göre partiye kayıtlı ikinci seçmenlerin partili olmayan adaylara oy verip veremeyeceği sorgulanmıştır/tartışılmıştır. Bununla birlikte, iktidara yakın gazetelerde de kamuoyunun ve ikinci seçmenlerin bu noktada aydınlatılması gerekliliği üzerinde çokça durulmuştur. Dolayısıyla, tek partili siyasal yaşamda ilk kez söz konusu olan serbest seçim kararının siyasal bakımdan ve seçmenler açısından ne anlam ifade ettiğine yönelik ulusal basın üzerinden yürütülen tartışmalara daha yakından bakılması topluma yönelik aydınlatma faaliyetlerinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

3. ULUSAL BASINDA SERBEST SEÇİM KARARINI SİYASAL AÇIDAN ANLAMLANDIRMA ÇABALARI

17 Haziran 1945 tarihinde gerçekleştirilen ara seçimlerin Türk siyasi tarihinde kendinden önce gerçekleştirilen milletvekili seçimlerden önemli ölçüde ayrılmış olduğu daha önce ifade edilmişti. CHP genel başkanlık divanınca ilk kez bir seçimde aday gösterilmeyişi, Türkiye'nin tek parti dönemi seçimlerinde etkin olarak kullanılan bir olguyu da yeniden gündeme getirmişti: propaganda.⁴ Hal böyle olunca, “*tek parti döneminde propagandanın ayrılmaz bir parçası*” (Alkan, 2006: 329) ve ikinci seçmenlere ulaşabilmenin en etkili araçlarından biri olan ulusal ve yerel basın organları adaylar tarafından önemli bir propaganda vasıtası olarak tercih edilmiştir. Diğer taraftan, seçimlere özel bir ilgisi bulunan ulusal basın aday propagandalarının yanı sıra İstanbul ve taşradaki seçim hazırlıkları ile adaylık sürecini de yakından takip etmiştir. Bu ilginin bir neticesi olarak seçim süreci boyunca, gerek İstanbul gerekse diğer vilayetlerdeki gelişmeler ulusal basın aracılığıyla kamuoyuna bildirilmiş, başta aday sayısı olmak üzere seçime ilişkin enformasyon günlük olarak bu kanal aracılığıyla topluma iletilmiştir. Bu doğrultuda

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan, 2006.

ulusal basında yapılacak olan seçimlere ilişkin ilk gelişmeler, CHP genel başkanlık divanı kararının kamuoyuna tebliğinin hemen ertesinde paylaşılmaya başlanmıştır. Örneğin, 9 Haziran 1945 tarihli *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazetelerinde Kocaeli’nde adaylık için başvuruların sayısının 35’i bulunduğu ifade edilmiştir. (*Cumhuriyet*, 1945: 9 Haziran, *Ulus*, 1945: 9 Haziran) Fakat, *Akşam* gazetesinin 10 Haziran 1945 tarihinde çıkan sayısında Kocaeli için bahsedilen bu rakamın oldukça abartılı olduğu, resmi olarak Kocaeli mebusluğu için aday olanların sayısının 8 olduğu belirtilmiştir. (*Akşam*, 1945: 8 Haziran) Aday sayısının 10 Haziran 1945 itibarıyla İstanbul için dahi henüz 10’a ulaşabildiği göz önünde bulundurulduğunda, Kocaeli için bahsedilen sayının gerçeklerden uzak olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. (*Ulus*, 1945: 10 Haziran)

Seçim süreci boyunca İstanbul basınında tartışılan en önemli meselelerden biri parti merkezince resmi aday gösterilmeyecek oluşunun siyasal açıdan ne anlama geldiği olmuştur. Bunun için gerek iktidara yakın gerekse muhalif gazetelerde pek çok yazı kaleme alınarak kararın mahiyetine ve muhteviyatına ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu anlamda muhalif basında, daha kararın açıklandığı gün değerlendirme yazılarının kaleme alındığı görülmektedir. Diğer yandan, kararı önemli bir demokrasi tecrübesi olarak nitelendiren *Cumhuriyet* ve *Ulus* gibi iktidar yanlısı gazetelerde ise bir yandan muhalif basından gelen eleştirilere yanıt verilirken diğer taraftan ise ikinci seçmenler aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Ulusal basında, CHP’nin ara seçimlerde aday göstermeyeceği kararına ilişkin ilk değerlendirme ve eleştiri tek parti dönemi muhalif basınının önemli temsilcilerinden biri olan *Tan* gazetesinden gelmiştir. *Tan* gazetesi, CHP’nin almış olduğu bu kararı demokrasiye doğru gidişte önemli bir adım olarak nitelendirmiştir. Zira gazetenin elde ettiği duyuma göre, alınan serbest seçim kararı sadece 1945 ara seçimleriyle sınırlı kalmayacak, CHP gerek yedinci dönem içerisinde yapılacak olan diğer seçimlerde gerekse yeni seçim devresinde yapılacak olanlarda aynı esasları takip etmeyi sürdürecektir. Bunun yanında *Tan* gazetesi, temkinli yaklaşmakla birlikte, doğrudan ikinci seçmenler tarafından seçilecek olan bu milletvekillerince mecliste müstakil bir grup teşkil edileceğini ve belki de ileride teşekkül edecek olan yeni partilerin bu nüveler üzerinde inşa edilebileceğini belirtmiştir. Diğer yandan, gazetenin teyide muhtaç bir diğer haberine göre ise; “*bu seçim aynı zamanda küçük ölçüde bir deneme mahiyetinde olacak ve bundan sonraki seçimlerde de daha liberal esaslara dayanan intihap şekline gidilecektir.*” (*Tan*, 1945: 8 Haziran)

Tek parti muhalif basınının bir diğer önemli temsilcisi olan *Vatan* gazetesinin alınan karara yönelik ilk değerlendirmesi de kararı “serbest seçime doğru atılan ilk adım” olarak görmek olmuştur. Bahsedilen kararın Türk siyasal hayatında ikinci ve hatta üçüncü partilerin kurulacağına yönelik söylentilerin giderek çoğalmaya başladığı bir dönemde gündeme gelmesi ise bu değişikliğin çok partili siyasal rejime doğru bir evriliş olarak yorumlanmasına da zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda *Vatan* gazetesinde aynı gün kaleme alınan bir başka yazıda CHP Genel Başkanlık

Divanı'nın tebliği doğrudan tek parti sistemi dışına çıkmaya yönelik atılan bir adım olarak şöyle değerlendirilmiştir: “ ... bu tebliğ, gerçekten tek-parti çerçevesi sistemi dışına çıkmaya doğru bir cereyanın varlığını teyid eden ilk adımdır. İşin önemli olan tarafı da, bu cereyanın CHP tarafından desteklenmesidir.”(Vatan, 1945: 8 Haziran) Bunun yanında Vatan gazetesine göre CHP'nin tedrici olarak serbest seçime doğru gidişinin ilk işareti yalnızca yukarıda bahsedilen doğrultuda bir karara varılması da değildir. Zira, son milletvekili genel seçimlerinde partinin birçok seçim bölgesinde seçilecek milletvekili sayısından daha fazla aday göstererek ikinci seçmenlere bir dereceye kadar tercih hakkı vermesi de bu gidişatın bir işaretidir. Bununla birlikte söz konusu haberde, 17 Haziran 1945 tarihinde yapılacak olan ara seçimlerde partice aday gösterilmeyerek serbest seçime doğru gidişte aradaki bir merhalenin daha atlanmış bulunduğuna vurgu yapılmıştır. Böylece CHP, bahsedilen altı vilayette hiçbir aday göstermeyerek ikinci seçmenlere geniş bir tercih alanı bırakmış olmuştur. Dolayısıyla Vatan gazetesi 17 Haziran 1945 seçimlerini önemli bir dönüm noktası olarak görmüş ve bu seçimlerde gösterilecek olan olgunluk derecesinin tek dereceli seçim sistemine geçişte önemli bir başlangıç teşkil edeceğini belirtmiştir. (Vatan, 1945: 8 Haziran)

CHP tarafından alınan partice aday göstermeme kararı her ne kadar muhalif basında ileri demokrasiye ve tamamiyle serbest seçimlere geçişte önemli bir adım olarak nitelendirilse de, yapılacak olan seçimlerin gerçek anlamda serbest olamayacağına yönelik ilk eleştiriler de yine muhalif basın yazarlarından gelmiştir. Bu anlamda *Tan* gazetesi yazarlarından Zekeriya Sertel 8 Haziran 1945'te kaleme almış olduğu “Serbest Seçime Doğru” başlıklı yazısında ilk olarak CHP tarafından alınan kararı “serbest seçime ve ileri demokrasiye geçişte atılan önemli bir adım olduğu için takdire değer bir hadise” olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte Sertel'e göre alınan kararın gerçek anlamda bir serbest seçim olarak değerlendirilmesi ise mümkün değildir. Çünkü, milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenlerin de yine CHP mensubu kişilerden oluşması parti adayları dışındakilerin kazanmalarına imkan vermeyecektir. “Tek parti sistemi baki kaldığı müddetçe halkın reyini serbest kullanmasına imkan olamayacağını” (Tan, 1945: 8 Haziran) ifade eden Sertel yazısında, o zamana kadar yapılan seçimlerin tek parti idaresi altında gerçekleştirildiği ve ikinci müntehip (seçmen) adaylarının CHP tarafından gösterildiği için seçimin serbestçe cereyan etmesinin ve millet iradesinin serbestçe kullanılmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Tüm bunlarla birlikte yine de alınan kararı bir başlangıç olarak nitelendiren Sertel'e göre bu başlangıcın gerçek anlamda bir serbest seçime dönüşebilmesi için bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Fakat Sertel tüm bu koşullara rağmen CHP tarafından alınan bu kararı “serbest seçime geçiş işinin ve düşüncesinin bir ifadesi ve şimdiye kadar takip edilen usule nispetle daha ileri bir hareket olduğu için” sevinçle karşılamak gerektiği fikrindedir. (Tan, 1945: 8 Haziran)

Tek parti dönemi iktidarına yakınlığıyla bilinen gazeteler ve birçoğu CHP milletvekili olan başyazarları tarafından kaleme alınan yazılar incelendiğinde ise kararın ileri demokrasiye geçişte önemli bir merhale olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, tek parti iktidarının önemli destekçilerinden biri olan Ulus'ta Mümtaz Faik Fenik tarafından kaleme alınan "Halkçı İdarenin Fazileti" başlıklı yazıda CHP'nin bu kararı "... halkçı idarenin yüksek ve ileri tekamüllerinin uygulanması yolunda önemli bir adım ve üçüncü merhale" olarak nitelendirilmiştir. Zira, bundan önceki iki merhaleyi teşkil eden 1939 ve 1943 milletvekili seçimlerinde parti merkezince birçok yerde aday tespit edilmeyerek kararın seçmenlere bırakılmasıyla demokrasi yolunda önemli iki merhale daha önce aşılmıştır. Böylece, "*halkın adayları Halk Partisi'nin de adayları olmuş*" ve seçim bu atmosfer içerisinde cereyan etmiştir. Fenik'e göre, 17 Haziran 1945 seçimlerinde CHP altı açık milletvekilliği için seçmenleri tamamen serbest bırakarak memleket ölçüsünde büyük ödevlerinden birini daha başaracak ve böylece üçüncü merhale de tamamlanmış olacaktır. (*Ulus*, 1945: 8 Haziran)

Bir başka CHP milletvekili ve Akşam gazetesi yazarı Necmeddin Sadak ise yakın zamanda yapılacak olan münhal mebusluk seçimlerinde CHP tarafından aday gösterilmemesini "*ilerisi için en yerinde bir deneme*" olarak değerlendirmiştir. Zira Sadak, her ne kadar seçimler küçük ölçekte ve birkaç vilayeti kapsayacak şekilde gerçekleştirilecek olsa da, ikinci seçmenlere adaylar arasından dilediklerini seçme hakkı tanınmasının ileride alınacak olan daha geniş kararlar üzerinde etkili olacağını düşünüyordu. Yazının ilerleyen kısmında düşüncelerini biraz daha detaylandıran Sadak, "*Bugün birkaç milletvekilinin, yine parti tarafından serbest seçilmesi ile atılan bu adım, yarın daha fazla genişler ve nihayet tek dereceli seçime kadar varır*" değerlendirmesinde bulunmuştur. Sadak'ın değerlendirmesinde göze çarpan bir diğer önemli husus ise, ikinci bir partinin teşekkül edeceği yönündeki söylentilerin arttığı bir dönemde, yapılacak olan serbest seçimlerin bazı zümre ve cereyanları ortaya çıkaracağına yönelik olan inancıdır. (*Akşam*, 1945: 9 Haziran)

Necmeddin Sadak ile benzer görüşlerde olan Vakit gazetesi başyazarı ve CHP milletvekili Asım Us ise 9 Haziran 1945 tarihinde kaleme almış olduğu yazısında "*CHP'nin bu tür bir karar ile yalnız seçim sahasını serbest mücadeleye açmadığını, aynı zamanda kendisine rakip olabilecek siyasi fikir ve hareketlere de serbestlik sağlayacağını*" belirtmiştir. Zira Us'a göre, başlangıçta altı vilayetten bağımsız olarak TBMM'ne girebilecek olan bu temsilciler, ileride teşekkül edeceği belirtilen yeni partinin üyeleri haline gelebilecekleri gibi, CHP dışında ikinci bir parti kurmak isteyenlerin de meclisteki temsilcileri olabileceklerdir. Tüm bunların yanında Us, seçim sahasında serbest mücadele yolunun açık tutulması yoluyla elde edilecek olan bu tecrübenin 1947 yılında yapılacak olan milletvekili seçimlerinde de önemli bir kılavuz olacağı kanaatindeydi. (*Vakit*, 1945: 9 Haziran)

Bunların yanında, Yeni Asır gazetesi yazarlarından M. Tuncer ise CHP'nin bu kararını, yani tek parti iktidarında o zamana değin milletvekili adaylarının parti

tarafından gösterilmesi ve ikinci seçmenler tarafından seçilmesi usulünden aday göstermeme tercihinde bulunulmasını, tek görüşlülük ve ikinci seçmenler üzerindeki parti disiplininin bir vazgeçiş olarak yorumlamıştır. Zira, tek parti iktidarında o tarihe değin takip edilen milletvekili seçim sistemi bütün aksaklıklarına rağmen siyasal iktidara kendinden beklenen faydayı ve parti disiplinine bağlı meclislerin kurulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Tuncer alınan yeni kararı; “... *umumi efkârın bir sondajını yapmak, diğer taraftan daha serbest bir seçim rejiminin ilk tecrübesine imkan vermek*” istemenin bir tezahürü şeklinde yorumlamıştır. (*Yeni Asır*, 1945: 9 Haziran)

Ulusal basın, ilerleyen günlerde de CHP merkezince alınan serbest seçim kararının siyasal açıdan ne anlama geldiğini tartışmayı sürdürdü. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi 11 Haziran 1945’te kaleme aldığı “Adaylara ve Seçime Dair” başlıklı yazısında kararın meclis çatısı altında farklı fikir ve düşüncelere yer verilebilmesi için önemli bir adım olduğunu şu sözlerle ifade etmişti:

“... Yirmi yıldan beri bütün gücümüzle temellerini kuvvetlendirmeye çalışığımız rejimin yeter derecede gelişip serptildiğine şüphemiz yoksa meclis kapılarını, hatta bizimkine taban tabana zıd cemiyet ve dünya görüşlerine de açmaktan korkmamalıyız. Atatürk çocuklarının yürekte inancı budur.” (*Cumhuriyet*, 1945: 11 Haziran)

Görüldüğü üzere CHP genel merkezince alınan serbest seçim kararı, kamuoyuyla paylaşılmasından itibaren, gerek muhalif gerekse iktidar yanlısı basın tarafından uzun süre tartışılmıştır. Bu anlamda muhalif basında kararın siyasal bakımdan ne anlama geldiğine yönelik yapılmış olan ilk değerlendirmeler olumlu ve iktidar yanlısı gazetelerde çıkan yorumlarla benzerdir. Zira, ikinci bir partinin teşekkül edeceğine ilişkin dedikoduların arttığı bir dönemde CHP genel merkezinin ara seçimlerin serbest yapılmasına yönelik kararı, toplumun pek çok kesiminde olduğu gibi muhalif cenahda da bunun “ileri demokrasiye geçişte küçük bir deneme olduğu” fikrini güçlendirmiştir. Diğer yandan, kararı desteleyen ulusal basın yazarları tarafından yapılan değerlendirmeler de çoğu zaman bunun “küçük ölçekli bir deneme olduğu” ve “tek dereceli seçim sisteminden kopuşu” temsil ettiği yönünde olmuştur. Dolayısıyla, bahsedilen kararın dönemin iç siyasal konjunktürünün de etkisiyle, toplumun genelinde benzer beklentiler yarattığı söylenebilir. Fakat, bütün bu iyimser yorumların yanı sıra muhalif basının karara yönelik önemli eleştirileri de olmuştur. Bu eleştirilerinin esas odaklandığı nokta ise, ikinci seçmenler CHP üyesi iken seçimlerin ne ölçüde serbest olabileceği ile ilgilidir. Bu nedenle, gerek ikinci seçmenlerin aydınlatılabilmesi gerekse karşılıklı yapılan eleştirilere yanıt verilebilmesi için seçimlerin yapılacağı gün olan 17 Haziran’a kadar ulusal basın meseleyi gündeminden düşürmemiştir. Bu nedenle bir sonraki bölümde, serbest seçim kararının ne anlama geldiği noktasında kamuoyunu aydınlatmaya yönelik ulusal basın üzerinden yapılan değerlendirmelere odaklanılacaktır.

4. ULUSAL BASIN ÜZERİNDEN İKİNCİ SEÇMENLERİ AYDINLATMA FAALİYETLERİ

Daha önce de ifade edildiği üzere, gerek muhalif gerekse iktidara yakın ulusal basında seçimlerin adaylar arasında serbest bırakılmasının ikinci seçmenler açısından ne ifade ettiği uzun süre tartışılmıştır. Esasında ulusal basının konuyu bu denli gündemde tutması yalnızca alınan kararın çokça önemsenmesi veya küçük bir demokrasi denemesi olarak görülmesiyle de ilgili değil gibi görünmektedir. Çünkü, meselenin ulusal basının gündemini uzun süre meşgul etmesi aynı zamanda muhalif basınla girilen mücadelenin de bir neticesidir. Zira, iktidara muhalif bazı basın organlarında CHP tarafından alınan serbest seçim kararına göre yapılacak olan seçimlerin “*ikinci seçmenler de partili iken serbest bir seçim olarak değerlendirilemeyeceği*” gibi eleştirilerin çokça gündeme getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla başta *Cumhuriyet* ve *Ulus* gibi gazetelerde kaleme alınan yazılar aracılığıyla CHP iktidarının almış olduğu karar çeşitli yönleriyle desteklenerek karşıt görüş ve ifadelere yanıt verilmeye çalışılmıştır.

Bu süreçte gerek muhalif gerekse iktidarı destekleyen gazetelerin CHP tarafından alınan karara referansla ikinci seçmenleri oylarını nasıl kullanmaları gerektiği noktasında aydınlatmaya çalıştıkları ve bunu kendilerine bir vazife addettikleri anlaşılmaktadır. Zira iktidar yanlısı ulusal basında, kararın açıklanmasının üzerinden çok geçmeden bazı ikinci seçmenlerle görüşülerek toplumun zihninde oluşan bazı sorular aydınlatılmaya çalışılmış ve böylece kafa karışıklığının giderilmesi hedeflenmiştir. Örneğin, parti merkezinin resmi aday göstermeme kararını açıklamasından iki gün sonra *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında; “İkinci Seçmenler Bazı Noktaların İzah Edilmesini İstiyor” başlıklı bir haber yer almıştır. Haberde; CHP’ne bağlı olan ikinci seçmenlerin milletvekillerinin partiye bağlı olanlardan mı yoksa parti üyesi olmayanlardan mı seçilmesi gerektiği noktasında aydınlatılmaya muhtaç olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu anlamda ikinci seçmenler arasındaki “ne yönde oy kullanması gerektiğine ilişkin herhangi bir bilgisi olmama” durumuna en ilginç örneklerden birisi Belediye Memurun Müdürü Tarık Ayahan’dır. Ayahan, kendisi ile yapılan görüşmede; “*Evvel-i emirde partili namzetlere mi rey verilecektir; yoksa partiye dahil olmayanlara da rey verilecek midir bunun aydınlatılmasını öğrenmek isterim.*” (*Cumhuriyet*, 1945: 10 Haziran) ifadeleriyle ikinci seçmenlerin zihin karışıklığına dikkat çekmiştir.

Her ne kadar içlerinde CHP milletvekillerinin de bulunduğu bazı yazarlar tarafından bahsedilen karara göre ikinci seçmenlerin gerek partili olsun, gerek parti dışında bulunan her adaya oy vermekte serbest olacağı belirtilse de (*Vakit*, 1945: 9 Haziran), ikinci seçmenlerin partili olmayanlara oy verip veremeyeceği tereddütü sürmekteydi. Bu anlamda Akşam gazetesinin 10 Haziran 1945 tarihli sayısında ikinci seçmenlerin bu tereddüdünden bahsediliyor ve bazı seçmenlerin mutlaka partili adaylara oylarını vereceklerini, bir kısmının ise düşüncelerini en iyi anlatacakları tercih edecekleri belirtiliyordu. (*Vakit*, 1945: 9 Haziran)

Diğer taraftan muhalif gazete yazarları ise kararın kağıt üstünde belirtildiği kadar açık ve anlaşılabilir olmadığı görüşündedir. Zira bu anlamda aynı gün Tanin gazetesi yazarlarından Fikret Adil kaleme almış olduğu yazısında okuyucularına CHP tarafından alınan kararın her ne kadar “serbest seçim yapılacağı yönünde akisler doğursa da”, uygulamada seçimlerin serbest olamayacağına ilişkin değerlendirmelerini aktarmıştır. Bahsedilen yazısında Adil, serbest seçimin gerçekleşebilmesinin her şeyden önce halkın doğrudan doğruya mebus seçmesi demek olduğuna dikkat çekmiştir. Bu anlamda “ikinci seçmenlerin delaleti olmadan gerçekleştirilen” bir seçimin ancak serbest seçim olarak nitelendirilebileceğine dikkat çekilen yazıda diğer yandan Halk Partisi azalarından bazılarının adaylıklarını koymaları da yüksek sesle eleştirilmiştir. Çünkü Fikret Adil’e göre, parti tarafından aday gösterilmeyeceğinin ilan edilmesi, parti üyesi kimsenin aday olmayacağı anlamına gelmektedir ve bu anlamda CHP adaylarının seçimlerde yer alması parti disipliniyle çelişmektedir. (*Tanin*, 1945: 10 Haziran)

Son Posta gazetesi yazarlarından Burhan Cahid de mevcut seçim sistemi içerisinde yapılacak olan ara seçimlerin serbestliğinden bahsedilemeyeceği görüşündedir. Cahid, 10 Haziran 1945 tarihli sayısında kaleme almış olduğu “Seçimlere Dair” başlıklı yazısında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Bizdeki seçim sistemi iki dereceli olduğu için buna yine bir serbest seçim denemez. Çünkü asıl milletvekilini seçecek olanlar (müntehib-i saniler) Halk Partisi’nin mensubudur. Olsa olsa bunlar partinin göstereceği namzedleri değil de yine kendi aralarında karar verecekleri namzedi seçebilirler. Bir parti mensubunun parti dışında bir namzedi seçmesi de beklenemez. Bu neticeye göre seçimin tam manası ile bir halk oyu olduğunu kabul etmek yanlış olur. Fakat bununla beraber ikinci müntehiplerin oylarını parti çerçevesinde olmakla beraber serbest kullanmaları da buna göre ileri bir siyasi adım sayılır.” (*Son Posta*, 1945: 10 Haziran)

Fikret Adil’in serbest seçim kararına ilişkin yapmış olduğu bu eleştiriler kısa süre sonra iktidar yanlısı basında karşılık bulacaktır. Bu anlamda, *Ulus* gazetesi yazarlarından M. Faik Fenik ve *Vakit* gazetesi yazarı Asım Us’un muhalif basın yazarlarından gelen bu eleştirilere çok geçmeden karşılık verdikleri görülmektedir. Us’un 11 Haziran 1945 tarihinde kaleme almış olduğu “Serbest Seçimde Adaylar” başlıklı yazısında Fikret Adil tarafından ileri sürülen bu değerlendirmelere karşılık şu sözlerle yanıt verilmiştir:

“Parti adayı konmuş olmaksızın seçim yapmak partiliyi serbest bırakmaktır. Yoksa muarızlarını serbest bırakıp partiliyi bağlamak, partili seçmenlerin seçime katılmak haklarını kendilerinden almak olmadığı gibi partili seçmelere bağımsız bir millervekili seçtirmek suretinde yine tüzükte görülen hükmü aday gösterilmeyen şekli ile tatbik etmek de değildir.” (*Vakit*, 1945: 11 Haziran)

Us muhalif basının eleştirilerine cevap niteliğindeki değerlendirmelerini ilerleyen günlerde kaleme alacağı yazılarında da sürdürecektir. 13 Haziran 1945 tarihinde kaleme almış olduğu “Çok Garip Bir Anlayış” başlıklı yazısında Adil’in “partili olan şahısların bu seçimlerde aday gösterilmesi parti disiplinine aykırıdır” eleştirilerine

yeniden değinen Us; “*CHP’nin bahsedilen seçimlerde kendi teşkilatı dışında kalanlardan birinin milletvekili olarak seçilmesini isteseydi yayınlanan tebliğde bunu açıkça ifade edebilirdi*” yanıtıyla Fikret Adil’in eleştirilerinin kendi ifadesiyle “mantıksızlığına” dikkat çekmeye çalışmıştır. (*Vakit*, 1945: 13 Haziran)

Fikret Adil’in eleştirilerine bir diğer yanıt ise *Ulus* gazetesi yazarlarından M. Faik Fenik tarafından verilmiştir. Fenik’in ilk yanıtı, *Tan* gazetesi yazarlarından Zekeriya Sertel’in eleştirilerine karşılık olmuştur. Zira Sertel, 10 Haziran 1945 tarihinde çıkmış olan “Seçimi Halk Partisi mi İdare Eder” başlıklı yazısıyla karara ilişkin pek çok eleştiri getirmiştir. Bu eleştirilerinden birinde Sertel; “*ikinci müntehipler Halk Partisi tarafından seçilen kişilerden oluştuğu halde, yapılacak olan seçimin nasıl serbest olabileceği farzedilmektedir?*” sorusunu yöneltmiştir. (*Tan*, 1945: 10 Haziran) “Seçim İşlerine Dair Yazılanlar” başlıklı yazısında ilk olarak Sertel’in yönelttiği bu soru ile başlayan Fenik her ne kadar ikinci seçmenler “partinin adamı” olsalar da bunların nihayetinde partili ve partili olmayan kadın erkek bütün vatandaşlar tarafından seçildiğine dikkat çekmişti. Böylece Fenik, seçilecek yeni milletvekillerinin her halükarda toplumsal temsiliyeti yansıtacağına işaret ediyordu.

Fenik’in muhalif basından gelen eleştirilere vermiş olduğu diğer bir yanıt ise Fikret Adil’in “partili vatandaşların aday olmaması gerektiği” yönündeki değerlendirmelerine yönelikti. Fenik yazısında bu eleştirilere şu sözlerle karşılık vermişti:

“... *Partinin aday göstermemesi, kanuni şartları haiz her vatandaşın adaylığını koyabilmesini ve seçim mücadelesine girmesini temin içindir. Partinin bu kararında tahdid edici değil, belki tam tersi, genişletici bir mana aramak gerektir. Milyonlarca partiliyi bu haktan mahrum etmek, müdafaa ettiklerini söyledikleri demokrasinin hangi prensipi ile telif edilebilir?*” (*Ulus*, 1945: 13 Haziran)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Fenik seçimlere katılmanın partili olsun veya olmasın her vatandaşın en temel haklarından biri olduğunu ve bunun aksini ifade etmenin ise muhalif basının sürekli müdafaa ettiği bir kavram olan demokrasinin temel ilkeleriyle ters düşmek anlamına geleceğini belirtiyordu.

Ulusal basında “ikinci seçmenlerin oylarını partili olsun veya olmasın diledikleri adaya verebilir mi” sorusu neredeyse seçim gününe kadar tartışılmıştır. Dolayısıyla, bu hususta toplumu aydınlatmaya yönelik kaleme alınan yazılardan verilen örnekler daha da çoğaltılabilir. Fakat burada belirtilmesi gereken husus, muhalif basının bu noktadaki tavrının “seçimlerin gerçek anlamda serbest olamayacağı” görüşünden hareketle ikinci seçmenlerin diledikleri adaya oy veremeyecekleri yönünde olduğudur. Diğer taraftan, siyasal iktidarın destekçisi basın organları ve partililerin kendi içerisinde de bu soruya net bir yanıt veremediklerini ve fikir ayrılıklarının olduğunu belirtmek gerekir.

5. SEÇİM SÜRECİNDE İSTANBUL'DAKİ GELİŞMELER VE SEÇİM SONUÇLARI

Ulusal basında yer alan veriler ve resmi parti kayıtları incelendiğinde, İstanbul'da, 11 Mart 1945 tarihinde vefat eden (*TBMM Albümü (1920-2010)*, 2010: 330) mebus Ali Kami Yavuz'un yerine yapılan ara seçim için toplamda 102 adayın başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. (*Cumhuriyet*, 1945: 17 Haziran, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 24 Aralık 1945: 84-90) Başvuruda bulunan bu adaylarla ilgili en dikkat çekici nokta ise pek çoğunun CHP'ne üyelik kaydının olmadığı ya da üye olup olmadığı noktasında malumatın parti merkezi elinde olmayışdır. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 1945) Zira, seçim sonuçlarına ilişkin CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanlığı'ndan parti genel sekreterliğine gönderilen rapora göre, İstanbul mebusluğu için başvuruda bulunan 102 adayın sadece 18'i parti üyesidir. (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 24 Aralık 1945: 84-90; Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 1945) Fiilen mevcut ikinci seçmen sayısının 1.783 olarak belirtildiği (TBMM Tutanak Dergisi, 1945) şehirde eski İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ en yakın rakibi Hakkı Tarık Us'dan 115 oy fazla alarak, 472 oyla İstanbul mebusu seçilmiştir. Yine aynı rapora göre, seçimde aday olan ve CHP'ne üye olup olmadığı belli olmayan 65 kişi hiç oy alamamışken, bunlardan yalnız 5'i 10³'ün üzerinde oy alabilmiştir.⁵

1945 ara seçimlerinde İstanbul'dan aday olan partililerin pek çoğu yüksek tahsil görmüş, devletin ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev almış kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, doğrudan CHP üyesi olarak seçimde İstanbul'dan aday olanlar arasında eski büyükelçi, milletvekili, vali ve belediye başkanları, emekli üst rütbeli subaylar, çeşitli meslek ve sanat odalarının temsilcileri, akademisyen, öğretmen, özel şirket müdürleri ile CHP'nin çeşitli kademelerinde görev yapmış yöneticiler yer almıştır. Sayıca partili adaylardan bir hayli fazla olan partili olmayan milletvekili adayları arasında ise toplumun pek çok kesiminden bireye rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde yüksek tahsil görmüş ve devletin çeşitli kurumlarında görev yapmış avukat, hakim, doktor, diş hekimi, eczacı, mühendis, emekli subay, akademisyen, öğretmen gibi unvanları taşıyanlar olduğu gibi tüccar, bahçıvan, sünnetçi, ayakkabıcı, işçi, kasap, müteahhit, artist ve komedyen gibi çeşitli mesleki unvanlara sahip adaylar da yer almaktadır.

Diğer taraftan, İstanbul'un kozmopolit yapısı ve demografik gelişmişliği diğer taşra kentlerinde görülemeyecek sayıda ve nitelikte çeşitli meslek gruplarından kişilerin adaylıklarını kolaylaştırdığı gibi farklı milletlerden bireylerin de bu süreçte aday olarak belirmesine katkıda bulunmuş görünmektedir. Zira mebusluk adaylığına başvuran kişiler arasında Ernest Baron Dö Garde, Triyandafilos Sünbülkaya, Kozma Togu, Gregor Kelekyan gibi isimlerin ilk bakışta göze çarpması bu kanaati güçlendirmektedir.(Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 24 Aralık 1945: 84-90;

⁵ Bu adaylardan; Öğretmen Arif Ülkü 10, Öğretmen İsmet Alkan 12, İstanbul Belediyesi Varidat Müdürü Orhan Ökten 27, Mühendis Nizameddin Sungusav 29 ve Emekli General Cafer Tayyar 18 oy almışlardır.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 1945) Bunların dışında İstanbul, aynı tarihte ara seçim yapılan diğer beş vilayet ile kıyaslandığında, kadın mebus adayı çıkaran tek şehir olması dolayısıyla da diğer şehirlerden ayrılmıştır. Hiçbiri CHP'ne kayıtlı olmadığı anlaşılan bu kadın adaylar da erkek adaylar gibi daha çok mesleki anlamda kariyer sahibi olmaları bakımından öne çıkmış görünmektedir.⁶

Seçim günü yaşanan gelişmeler ulusal basın üzerinden takip edildiğinde ise sürece ilişkin herhangi bir yorum farkı bulunmadığını belirtmek gerekir. İstanbul'da ikinci seçmenler, daha önceden tespit edilen İstanbul Üniversitesi konferans salonunda oylarını saat 15.30'a kadar kullanmış ve sandıklar daha önceden öngörüldüğü üzere bu saatte kapanmıştır. Oy kullanma sürecinde konferans salonunda kendileri için tahsis edilen kürsülerde adaylara ikinci seçmenleri etkilemek için propaganda yapmalarına izin verilmiştir. Şahsi düşünce ve programlarını burada seçmenlere açıklama fırsatı yakalayan adaylar aynı zamanda rakiplerini “nezaket kuralları çerçevesinde” tenkit etme imkanı da bulmuşlardır. (*Akşam*, 1945: 18 Haziran) Seçimin ertesi günü Cumhuriyet gazetesi yazarı Hayri Alp tarafından kaleme alınan bir yazıda, seçim günü adaylar arasında girişilen bu propaganda yarışı şu sözlerle tasvir edilmiştir: “... Üniversite konferans salonu görülecek şeydi. Tarihi binanın önü mahşer yeri halini almıştı. Bu sefer de hitabet müsabakası başlamıştı. Boğazlarını yırtarcasına propaganda yapanlar, yeni yeni beyanname dağıtanlar...” (*Cumhuriyet*, 1945: 18 Haziran)

Seçim neticeleri, muhalif basının en başından beri dile getirdiği “ikinci seçmenler partili iken parti olmayan adayların seçimlerde şansının olmadığı” iddialarını destekler nitelikteydi. Zira resmi sonuçlara göre İstanbul'da seçime giren ve en yüksek oyu alan beş aday CHP mensubuydu. Bu adayların aldıkları oy sayısı ve meslekleri ise şöyleydi. (Cumhurbaşkanlığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 24 Aralık 1945: 84-90; *Akşam*, 1945: 18 Haziran)

Tablo 1: İstanbul'da Oyların İlk 5'e Giren Adaylar Arasındaki Dağılımı

Aday	Aldığı Oy	Mesleği
Muhiddin Üstündağ	472	Eski İstanbul Valisi ve Belediye Reisi
Hakkı Tarık Us	357	Basın Birliği İstanbul Bölge Başkanı
Vasfi Aktin	226	İstanbul Genel Kurul Üyesi
Cemil Topuzlu	171	Eski Belediye Başkanı
Zühdü Çubukluoğlu ⁷	98	Umumi Meclis Zabıt ve Muamelat Müdürü

İstanbul il seçim kurulu resmi sonuçlarına göre, 17 Haziran 1945 İstanbul ara seçiminin kazananı eski İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ olmuştu. Üstündağ, seçimde kazanması neredeyse kesin gözüyle bakılan en yakın

6 General Kızı Sabiha Gören, Öğretmen Saime Başaran ve Saide Çat, Kimyager Halide Berksoy ile Muharrir Nezihe Muhiddin bu kadın adaylar arasındadır.

7 Zühdü Çubukluoğlu'nun ismi Milletvekili Seçimi İstanbul Teftiş Kurulu Başkanlığına yayımlanmış olan resmi listede yer almamasına karşın, CHP İstanbul Vilayet İdare Heyeti Reisliği'nden CHP Genel Sekreterliği'ne 18 Haziran 1945 tarihinde seçim sonucuna ilişkin gönderilen raporda en çok oy alan beşinci aday olarak belirtilmektedir. Bahsedilen raporda Çubukluoğlu'nun daha öncesinde partiye resmi olarak adaylık başvurusunda bulunmadığı belirtilmektedir. Bkz. (Cumhurbaşkanlığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 24 Aralık 1945: 84-85; *Cumhuriyet*, 1945: 17 Haziran)

rakibi Basın Birliği İstanbul Bölge Başkanı ve CHP Milletvekili Asım Us'un kardeşi Hakkı Tarık Us'a önemli bir fark atarak seçimleri kazanmıştı. Bununla birlikte seçim sonuçlarının açıklandığı günün ertesinde, sonuçlara hile karıştırıldığı gerekçesiyle bazı ulusal basın organlarında yazılar kaleme alınmıştı. Bu yazılardan en dikkat çeken ise Vakit gazetesinde “*Seçimde Yolsuzluk Var*” manşetiyle ilk sayfada paylaşılmıştı. Bu yazıda milletvekili seçimi kanununun 36. ve 42. maddesine göre ara seçimlerde oy kullanacak ikinci seçmenlerden ölen ya da kaydını başka yerlere taşıyanların olup olmadığının seçimlerden önce tespit edilmesi gerektiği, fakat bahsedilen seçimden önce bu kanuni tetkikatın yapılmadığı ileri sürülmüştü. Zira, yine aynı habere göre, Niyazi İsmet Gözcü'nün seçimiyle sonuçlanan bir önceki ara seçimde 450 ikinci seçmenin eksildiği tespit edilmişti. Bu seçim için de aynı sayı kabul edildiğinde, toplamda 1983 olan ikinci seçmen sayısı kanuni sınır olan 8/10'un altına düşmüş oluyordu. Bu nedenle, kanuni niteliğini kaybetmiş olan İstanbul ara seçiminin bozulup yenilenmesi çağrısı yapılmıştı. (*Vakit*, 1945: 18 Haziran) Süreci uzunca bir süre takip eden Vakit Gazetesi, şikayetin TBMM Tutanakları İnceleme Komisyonu'na havale edildikten sonra ne yönde karar verileceğinin de sıkı bir takipçisi oldu. Bununla birlikte, 29 Haziran 1945 tarihinde Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun yapmış olduğu inceleme sonucu İstanbul Milletvekili seçilen Muhittin Üstündağ'a ait seçim tutanağının usul ve kanuna uygun olduğu hakkındaki Hazırlık Komisyonu kararı tasvip edildi. (İstanbul Milletvekili Muhittin Üstündağ'a Ait Seçim Tutanağının Gönderildiğine Dair Başbakanlık Tezkeresi ve Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu (3/268)). Böylece, Muhiddin Üstündağ'ın İstanbul milletvekilliği de tescillenmiş oldu.

SONUÇ

Türkiye'nin tek partili dönemi milletvekili genel seçimleri çoğu zaman bölgeden çıkarılacak milletvekili sayısı kadar adayın CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından tespit edilip aday gösterilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bazı seçim dönemlerinde CHP belirli bölgelerden aday göstermeyerek bağımsız adayların yarışmasına da olanak sağlamıştır. Diğer taraftan, mecliste temsiliyeti sağlayan milletvekillerinin çeşitli nedenlerle vazifelerinden ayrılması sonrasında yerlerine yeni milletvekillerinin seçilmesi için gerçekleştirilen ara seçimlerde ise uzun süre doğrudan eksik olan milletvekili sayısı kadar aday gösterilip seçilmesi sağlanmıştır. Fakat, CHP'nin ara seçimler için takip etmiş olduğu bu usul, 1940'lı yılların ortalarında gerçekleştirilecek olan bir ara seçimde tümüyle terkedilmiştir. 17 Haziran 1945 tarihinde münhal bulunan altı vilayet milletvekilliği için yapılan seçimlerde ilk defa parti, adaylar arasında seçimi serbest bırakarak rekabete izin vermiştir. Bahsedilen rekabet ortamının en canlı ve hareketli olduğu yerlerden biri ise İstanbul olmuştur. Zira İstanbul, demografik yoğunluğu ve ulusal basının kalbi olması münasebetiyle seçim sürecini “iliklerine kadar” tecrübe etmiştir.

CHP merkezinin ilk defa resmi aday göstermeyecek oluşu, iç siyasette ikinci bir partinin kurulacağı ve tek dereceli seçimlere geçileceği yönündeki tartışma ve beklentilerin arttığı bir dönemde gündeme gelince, gerek muhalif gerekse iktidarı destekleyen İstanbul basını parti merkezinin almış olduğu bu karar enine-boyuna günlerce tartışılmış ve kamuoyu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Karara ilişkin ilk değerlendirmeleri ılımlı olan muhalif basın, ilerleyen günlerde mevcut şartlar altında seçimlerin serbest olamayacağı yönündeki eleştirilerinin şiddetini artırmıştır. Siyasal iktidarın kararını destekleyen ulusal basın organlarında ise atılan adımın demokrasiye geçişte küçük ölçekli bir deneme olması bakımından önemli olduğuna işaret edilmiştir. Diğer yandan, o zamana değin hep partili adaylara oy vermiş olan ikinci seçmenler ise yoğun bir kafa karışıklığı yaşayarak gerçekten diledikleri adaya oy verip veremeyeceklerini öğrenmek istemişlerdir. Bunun için kararın açıklandığı ilk günden beri, bir kısım basın organında ikinci seçmenlerin dileyen adaya oy verebilecekleri yönünde değerlendirmelere yapılırken, karşıt görüşte yer alan gazetelerde kararın bu anlama gelmediğine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bütün bu toplumsal enformasyona karşın, seçim sonuçları muhalif basın organlarında dile getirilen yorumları destekler nitelikte ortaya çıkmış ve şehirde en yüksek oyu alanlar ve seçimi kazan CHP'nin aday olmuştur. Seçim sonuçları her ne kadar bir kısım zevatı tatmin etmese de, TBMM gündemine kadar giden şikayetler/iddialar incelenmiş ve karar yine ilk seçilen adayın lehine olmuştur.

KAYNAKÇA

- “İstanbul Milletvekili Muhittin Üstündağ’a Ait Seçim Tutanağının Gönderildiğine Dair Başbakanlık Tezkeresi ve Tutanaqları İnceleme Komisyonu Raporu (3/268)”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 19, Toplantı: 2, 82. Birleşim, 04.07.1945, S. Sayısı: 156.
- Abdulahkimoğulları, E. (2008). Tek Başına Seçim Kazanmak: Türk Siyasal Hayatında Bağımsız Milletvekilliği Adaylığı, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 269-304.
- Adil, F. (10 Haziran 1945). Serbest Seçim, *Tanin*.
Akşam, 8 Haziran 1945.
Akşam, 9 Haziran 1945.
Akşam, 10 Haziran 1945.
Akşam, 18 Haziran 1945.
- Alkan, M.Ö. (2006). Milli Şef’li Tek Parti Döneminde Seçimler (1939-1943). İçinde Mehmet Ö. Alkan (Editör). *Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı*. (s. 323-361), İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 490. 1. 0. 0. / 434-1801-1, 24 Aralık 1945.
Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi (CİİA), Yer No: 2/2-30, Fihrist No: 557-13.
Cumhuriyet, 8 Haziran 1945.
Cumhuriyet, 9 Haziran 1945.
Cumhuriyet, 10 Haziran 1945.
Cumhuriyet, 11 Haziran 1945.
Cumhuriyet, 17 Haziran 1945.
Cumhuriyet, 18 Haziran 1945.
- Demirel, A. (2013). *Tek Parti’nin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (2013). Çok Partili Düzenin Kuruluşu (1945-1971), İçinde Irvin C. Schink ve E. Ahmet Tonak (Editör). *Geçiş Sürecinde Türkiye (sayfa aralığı)*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Fenik, M. F. (8 Haziran 1945). Halkçı İdarenin Fazileti, *Ulus*.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III (1939-1945)- Milli Şef Dönemi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Koçak, C. (2010). İkinci Parti. C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onar, E. ve Gönenç, L. (2002). 1982 Anayasası’na Göre Ara Seçim, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(4), 1-40.
- Sadak, N. (9 Haziran 1945). Küçük Bir Seçim Denemesi Münasebeti İle, *Akşam*.
- Sertel, Z. (8 Haziran 1945). Serbest Seçime Doğru, *Tan*.
Son Posta, 10 Haziran 1945.
Tan, 8 Haziran 1945.
Tan, 10 Haziran 1945.
Tanin, 10 Haziran 1945.
- TBMM Albümü (1920-2010)*. (2010). Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Editör). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1.
- Tuncer, M. (9 Haziran 1945). Adaysız Seçim, *Yeni Asır*.
Ulus, 8 Haziran 1945.
Ulus, 9 Haziran 1945.
Ulus, 10 Haziran 1945.
Ulus, 13 Haziran 1945.
- Us, A. (11 Haziran 1945). Serbest Seçimde Adaylar, *Vakit*.
- Us, A. (13 Haziran 1945). Çok Garip Bir Anlayış, *Vakit*.

- Us, A. (1966). *Hatıra Notları (1930-1950)*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Us, A. (9 Haziran 1945). Bir Serbest Seçim Tecrübesi, *Vakit*.
Vakit, 9 Haziran 1945.
Vakit, 11 Haziran 1945.
Vakit, 13 Haziran 1945.
Vakit, 18 Haziran 1945.
Vatan, 8 Haziran 1945.
Yeni Asır, 9 Haziran 1945.

TIBBİ ATIKLARIN TOPLANMASINDA KÜME KAPSAMA MODELİ İLE ARAÇ ROTALAMA OPTİMİZASYONU

Emre EKİN¹

GİRİŞ

Teknolojinin baş döndürücü şekilde gelişmesi; sanayileşmeyi, nüfus artışı ve kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu durum üretimin ve tüketimin artmasına, hava kirliliği ve çevre kirliliğine sebep olmuştur. Üretim faaliyetlerindeki artış lojistik ve pazarlama faaliyetlerindeki yoğunluk doğal kaynakların aşırı tüketimine neden olmakta ve hızla artan tüketim sonucunda atık miktarında meydana gelen artış çevreyi ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Küreselleşen dünyada şehirleşme ve sanayileşme ile birlikte kaynakların bilinçsiz ve aşırı kullanılması tüketimin artmasına ve haliyle atıkların oluşumuna sebebiyet vermektedir. Nüfusun artması ve ortaya çıkan tüketim toplumu katı atık problemini ortaya çıkarmıştır. İnsan ile toplum sağlığı açısından çözülmesi gerekli olan atık sorunu aynı zamanda bireyleri ve toplumu da olumsuz yönde etkilemektedir (Kaçtıoğlu & Şengül, 2010). Günümüzde katı atık sorunu tüm ülkelerin karşılaştığı ve çözülmesi gerekli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Günümüzde önemli çevre sorunlarından biri atıkların düzenli şekilde bertaraf edilmesidir. Bu atıklar içinde önemli bir yer tutan, insan ve çevre sağlığı için ciddi etkileri olan ise tıbbi atıklardır (Cingöz & Tinni, 2020).

Tıbbi atıkların ortaya çıkmasında hastaneler önemli paya sahiptir. Tıbbi atıkların herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın depolanması ve tıbbi atık yönetiminde özensiz davranılması son derece risklidir. Tıbbi atıkların yönetilmesi ve bertaraf edilmesi hem dünyada hem de ülkemizde başlıca problemlerdendir. Tıbbi atıkların ortaya

¹ Dr., Marmara Üniversitesi, Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, emrenike@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4043-9750.

çıkmasından yok edilmesine kadar geçen süreç kompleks bir süreçtir. Bu sebeple önemli katı atıklardan biri olan tıbbi atıkların toplanması, kontrolü ve geri dönüşüm tesisine ulaştırılması da önemli bir konudur. Tıbbi atıkların toplanması ve bunun optimum şekilde minimum maliyet ile küme kapsama problemi baz alınarak geri dönüşüm tesisine ulaştırılması yani tıbbi atıkların toplanmasında araç rotalamanın rasyonel olması çözülmesi gereken bir konudur (Güneş., 2010).

Tıbbi atıklar konusunda atıkların etkin şekilde yönetilmesi de önem arz etmektedir. Atık Yönetimi, geri dönüştürmeye yönelik seçenek bulunmadığında atıklardan kurtulmak için çeşitli yolların denenmesini kapsamaktadır. Son yıllarda sıklıkla karşılaşılan Tersine lojistik kavramı, kullanılmış ya da istenmeyen ürünlerin işletmelerce kullanıcılardan geri alınıp değerlendirilmesi ve katma değeri olmayan malzemelerin yok edilmesi olan tersine lojistik faaliyetlerinde işletmeler; maliyetlerini minimize etmek, yasal zorunluluklar ve çevresel sorumluluk şeklindeki nedenlerle bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Kırda, 2013).

Bu çalışmada; atık çeşitlerinden tıbbi atık problemine değinilmiştir. Katı atık yönetimi ve geri dönüşüm konularından da bahsedilerek küme kapsama modeli ile Ankara iline ait tıbbi atıkların toplanması ve geri dönüşüm tesisine ulaştırılmasına yönelik araç rotalama optimizasyonu amaçlanmıştır. Ankara'nın Mamak ilçesi resmi ölçümlere dayanarak 2018 yılı baz alındığında yaklaşık 650.000 nüfuslu bir ilçedir. Burada sağlık ocaklarında son kullanma tarihi geçmiş ilaçlar, tedavi görmüş insanlarda kullanılan ilaç, serum, iğne, kullanılmış gazlı bezler veya son kullanım tarihi geçmiş gazlı bezler vb. tıbbi atıkların toplanması hedeflenmiştir. Böylelikle bu tıbbi ilaç atıkları doğaya zarar vermeyecek şekilde yetkili birimlerce sağlık ocaklarından toplanılacaktır. Daha sonrasında ise düzenli ve planlı bir şekilde geri dönüştürülecek veya yok edilecektir.

ATIK KAVRAMI

İnsanlar hayatlarını idame etmek amacıyla tüketim faaliyetini gerçekleştirirler. Bu faaliyetler neticesinde işe yaramaz olan atıl kısım atıktır. Atık; kullanılan, istenmeyen ve canlılara zararlı olan maddelerdir (Uzunoğlu, 2014). Atık, çeşitli faaliyetler neticesinde çevreye atılan ya da bırakılmış olan toksik maddelerdir. Bir diğer tanıma göre ise katı atık, sahibi tarafından istenmeyen, ihtiyaç dışı olan atılması ve uzaklaştırılması elzem olan maddelerdir (Öztürk, 2010).

Atık Yönetimi: Atığın kaynağında azaltılmasını, özelliğine göre ayrılmasını, toplanmasını, geçici depolanmasını, geri kazanılmasını, taşınmasını yok edilmesini ve yok edilme işlemleri sonrasında kontrolünü kapsayan bir yönetimi ifade eder. Entegre Atık Yönetimi: Atık yönetimini tüm atıklar için entegre şekilde uygulamaktır (Uzunoğlu, 2014).

Katı Atık Yönetimi

Atık yönetiminde temel amaç, atık oluşumunun engellenmesidir. Eğer bu mümkün değilse atık miktarının minimum seviyeye indirilmesi amaçlanır. Atık minimize

edilmesinde temel hedef, mümkün olan en az atığın oluşmasının sağlanmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için sistematik ve rasyonel bir atık yönetimine ihtiyaç vardır (Sayar, 2012).

Atıklar; katı, sıvı, gaz ve ambalaj atıkları olmak üzere sınıflandırılırlar. Katı atıklar; hem insan hem doğa için riskli olup yok edilmesi gerekli olan katı maddeleri ifade etmektedir. Evsel, ticari, tıbbi veya endüstriyel atık; kullanımı sonrası kullanımı sona eren atıklardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017).

Katı atıklar; insan ve çevre ile direkt olarak etkileşim içerisinde. Çünkü katı atıkların içerisinde hastalığa sebep olan maddelerin olması ve sinek, böcek fare vb. hayvanların üreme ve beslenme kaynağı olması gibi durumlar insana ve doğaya zarar verdiğini göstermektedir. Katı atıklar; biyolojik, kimyasal ve fiziksel olarak çevreye zarar vermektedir. Hayvanlardan bulaşan hastalıklar olan kolera, dizanteri, veba, tüberküloz ve kuduz biyolojik olumsuzluklar olarak karşımıza çıkarken; çöp depolama alanlarında sızan sular ve gazlar, kimyasal ve biyolojik olumsuzluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çevreye bilinçsizce bırakılan atıklar ise insanları fiziksel olarak etkilemektedir (Palabıyık, 2001). Sonuç itibarıyla atık sorununun yalnızca çevresel ve canlılara zarar veren bir sorun olmadığı, tüm insanlığı ve evreni etkileyen komplike bir problem olduğu açıktır. Katı atıklar, yedi çeşittir. Bu atıklar; evsel, endüstriyel, tıbbi, tehlikeli, özel, tarımsal ve inşaat atıklarıdır (Ho, 2002).

Evsel Atıklar: Belediye tarafından toplanan, evsel çöp depolama alanlarında yok edilebilen geri kazanılabilen evsel atıklardır. Mutfak çöpleri, ofis çöpleri vb. atıklardır.

Endüstriyel Atıklar: Endüstriyel faaliyetler sonucunda oluşan atıklardır (Sayar, 2012).

Tıbbi Atıklar: Sağlık işlemlerinden kaynaklanan ve sağlık kuruluşlarında kullanımını yitiren atıklardır. Enfeksiyon atıkları, patolojik ve kesici-delici atıklar örnek verilebilir. (Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, RG.22.07.2005 tarih ve 27555 Sayı.).

Tehlikeli Atıklar: Tehlikeli atıklar çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak; patlayıcı, yanıcı, toksik, kanserojen, hava ve suyla temas etmesi sonucu zehirli gazları ortaya çıkaran maddeler verilebilir (Gündüzalp, 2016).

Tarımsal Atıklar: Bitki ve hayvanlardan ürün elde edilmesi sürecinde ortaya çıkan atıklardır (Palabıyık & Altunbaş, Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politikve Yönetimsel Perspektifler, 2004).

Özel Atıklar: Uzaklaştırılması zaruri olan atıklardır. Bunlara örnek olarak; radyoaktif atıklar, tehlikeli endüstriyel atıklar, boya, temizlik maddeleri ve inşaat atıkları verilebilir (Palabıyık & Altunbaş, Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politikve Yönetimsel Perspektifler, 2004).

İnşaat Atıkları: İnşaat yapılması durumunda veya yıkıntı sonucunda ortaya çıkan atıklardır (Sayar, 2012).

Atık çeşitleri salt katı atıklardan meydana gelmemektedir. Diğer atıklara değinecek olursak; Sıvı atıklar, sağlık kuruluşu kaynaklı olan ve tedavi esnasında ortaya çıkan sular, diyaliz makine suları, evsel temizlik suları vb.dir. Gaz atıklar ise; Nükleer enerji santrallerinden, sanayi bacalarından, çöp depolama alanlarından vs. ortaya çıkan atıklardır. Atıkların insan sağlığına ve çevreye olan olumsuz etkileri dikkate alındığında; atık yönetiminin sistematik bir şekilde yürütülmesinin zaruri olduğu aşikardır (<http://atiksahasi.com>).

Atık Yönetimi Hiyerarşisi

Katı atık yönetimi; katı atıkların insan ve çevre sağlığına, ekonomiye, kaynakların korunmasına yönelik amaçlarla toplanması, biriktirilmesi, taşınması ve işlenmesi ile son uzaklaştırma adımlarını kapsayan disiplindir. Katı atık yönetiminde temel amaç; istenmeyen ve kullanımı sona eren malzemelerin yok edilmesidir (T.C.ResmiGazete, 2015). Atık yönetimi; atığın oluşumunu engellemek, yeniden kullanıma sunmak, özelliğine ve türüne göre ayırmak, biriktirmek, toplamak, geri dönüştürmek, yok etmek ve yok etme işlemleri sonrasında izlenmesi kontrolü ve denetimi faaliyetlerini ifade etmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, Atık Yönetimi Eylem Planı, 2008-2012). Atık yönetimlerinde temel amaç, atık meydana gelmesinin önlenmesidir. Bu amacın gerçekleşmemesi durumunda atıkların minimize edilmesi istenen bir durumdur. Tıbbi atıkların minimize edilmesi, uzun ömürlü tıbbi malzemelerin kullanılmasını ve tek kullanımlık tıbbi malzemelerin mümkün olduğunca az kullanılmasını ifade eder (Soysal, 2015).

Katı Atık Yönetimi'nin amaçları aşağıda yer almaktadır.

Çevre ve İnsan sağlığını korumak, çevre temizlik kalitesini yükseltmek, ekonomide verimlilik sağlayıp gelir elde etmek ve kaynakların zayi olmasını önlemektir.

Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşılmasında sürdürülebilir katı atık yönetim sistemlerinin kurulması gerekir. Ayrıca entegre atık yönetim sisteminin benimsenmesi rasyonel olacaktır. Katı, sıvı, gaz atıkların tümünü kapsayan bir yönetim planlamasıyla atık yönetiminden istenilen sonuçların alınması sağlanacaktır. Atık yönetiminin rasyonel şekilde yürütülmesi; atıkların kontrollü yok edilmesini, geri dönüştürülmesini ve canlılara verilen zararın minimize edilmesini sağlamaktadır. Atık, efektif şekilde yönetilmediğinde ciddi sağlık problemlerine sebep olacaktır (Miller, 2000).

Birçok ülke atık sorunu ile çeşitli yöntemleri kullanarak mücadele etmektedir. Arazi doldurma veya yakma işlemi, birçok ülkede atıkla mücadele konusunda kullanılan tekniktir. Farklı teknikler var olmasına rağmen katı atık yönetimi ülkelerin gündeminde hala önemli bir yer tutmaktadır. Katı atık yönetim tekniklerinden biri de geri dönüşümdür. Geri dönüşüm; önceden toplanan, işlenen ürünlerden yeniden ürün

elde edilmesidir. Geri dönüşüm, hammaddelerden yeni parçalar üretilmesi sürecidir. Geri dönüşüm ile atıkların miktarı azalır. Miktardaki düşüş maliyeti azaltır. Bunun ekonomik olarak faydasının yanı sıra çevreye de faydaları vardır. Geri dönüşüm; hammaddeye olan gereksinimi azaltırken kirliliğin azalmasına, enerji tasarrufuna ve eldeki kıt kaynakların korunmasına sebep olmaktadır. 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de katı atık; kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle birlikte önemli bir çevre yönetimi konusu olmuştur (Bozkurt, 2012).

Şehirlerde hızla artan nüfus katı atık yönetimini zorlaştırmaktadır. Belediyeler ise bu konuyla mücadelesini farklı tekniklerle sürdürerek katı atıkları yok etmektedirler. Bunlar; çöplük açmak, arazi doldurma, hijyenik doldurma ve bitkileri yakmaktır. Ülkemizde 1990’lardan itibaren katı atıkların geri dönüşümü önem verilen bir konu haline gelmiştir. Örneğin; belediyeler ve özel kuruluşlarca kâğıt, plastik, metal ve pet şişelerin ayrı ayrı toplanması çeşitli projeler uygulanmıştır. İleri teknolojinin kullanıldığı geri dönüşüm tesislerinde yenilenebilir katı atık türlerinin üretilmesi de söz konusudur (Bayraktar, 2006).

TIBBİ ATIK

Tıbbi atık; çeşitli boyutlardaki sağlık kuruluşları tarafından oluşturulan atıklardır (Yapıcı, 2012). Tıbbi atık; sağlık kurumlarınca sunulan hizmetten kaynaklanan atıklardır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008).

Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinde Tıbbi atıkların toplanmasına yönelik olarak hangi koşullarda toplanacağı, depolanacağı, geri dönüştürüleceği ve yok edileceği ile bu faaliyetlerin kimler tarafından ne tür koşullarda yapılacağı yer almaktadır (Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği). Tıbbi atıklar enfekte olmuş atıklar, patolojik ve kesici delici atıklar, hemodiyaliz cihazlarda kullanılan bakteri filtreleri, enjektörler ve iğne niteliğindeki malzemeler ile bıçak ve bisturi gibi malzemeler tıbbi atık niteliğindedir (Aydemir, 2017). Tıbbi atıkları üreten sağlık kuruluşlarına aşağıda yer verilmiştir. Bunlar;

Büyük Ölçekli Kaynaklar: Büyük miktarda atık ortaya koyan kaynaklardır. Üniversite hastaneleri, Eğitim Araştırma hastaneleri, Doğum hastaneleri ve Askeri hastanelerdir.

Orta Ölçekli Kaynaklar: Orta miktarda atık ortaya koyan kaynaklardır. Sağlık merkezleri, tıp merkezleri, ayakta tedavi merkezleri, Diyaliz merkezleri ve Rehabilitasyon merkezleri örnek olarak verilebilir.

Küçük Ölçekli Kaynaklar: Küçük miktarda atık ortaya koyan kaynaklardır. Ağız ve diş sağlığı muayeneleri, Veteriner muayeneleri, Fizik tedavi merkezleri, Akapunktur merkezleri ve Eczanelerdir (Ertaş, 2019).

Tıbbi atık üretim miktarı; sağlık kuruluşunun tipine, toplam yatak sayısına ve yatak doluluk oranlarına bağlı olarak değişmektedir. Sağlık kuruluşlarında günlük tıbbi atık miktarı ortalama 2,41 kg ile 3,26 kg arasında gerçekleşmektedir. Ayrıca sağlık kuruluşlarındaki atıkların % 85’ini genel atık, %10’unu enfeksiyon tıbbi

atıklar ve %5'ini kimyasal, radyoaktif atıklar oluşturmaktadır. Sonuç itibarıyla, Tıbbi atıklar canlı sağlığına zarar vermemeli, tıbbi atıkların ortaya çıkması engellenmeli, azaltılmalı, geri kazanılmalı veya enerji kaynağına dönüştürülmelidir. Tıbbi atıklar kaynağında ayrı toplanmalı, lisanslı geri dönüşüm ve bertaraf tesislerinde, uygun tekniklerle bertaraf edilmelidir (Soysal, 2015).

Tıbbi Atıkların İnsan ve Çevre Sağlığı Üzerine Etkileri

Sağlık hizmetleri yerine getirilirken her türlü tıbbi malzeme, pansuman malzemeleri ve tarihi geçmiş ilaçlar vb. tehlikeli atıklar oluşmaktadır. Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan atıkların yönetilmesi esnasında yaşanan eksikler ve hatalar, zararlı kimyasal maddelerin ve bulaşıcı hastalıkların çevreye yayılmasına sebep olmaktadır. Tıbbi atıklar, başta solunum yolları hastalıkları olmak üzere kanser ve diğer tehlikeli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Moreira, 2013).

Atıkların yok edilmesi esnasında yapılan işlemler neticesinde insan sağlığını olumsuz etkileyecek olan gazların salınımı gerçekleşmekte ve tedbirsizce doğaya bırakılan tıbbi atıklar sızıntı sulara karışıp çevre ve insan sağlığını etkilemektedir. Sağlık kuruluşlarından kaynaklanan zararlı maddeler ve çeşitli ilaçlar doğada uzun süreler kalmaktadır. Bu durum ise doğaya olan tahribatı arttırmakta ve sızıntı suları da kirletip su kirliliğine neden olmaktadır (Mollamahmutoğlu & Bekmezci, 2005).

Tehlikeli olan tıbbi atıkların emniyetli şekilde ortadan kaldırılmaması durumunda toplum sağlığı için risk oluşturmaktadır (Khan, 2006). Tıbbi atık ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, sağlık kuruluşlarınca üretilen tıbbi atığın gelişmiş ülkelerde daha yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Bu durum ileri teknoloji gerektiren gelişmiş tıbbi cihazların kullanımındaki kolaylık ve sağlık hizmetlerine büyük bir pay ayrılması ile tek kullanımlık malzemelerin daha fazla kullanılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde, tıbbi atık yönetimine gerekli önem gösterilmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tıbbi atıklar için gerekli ayrıştırma, taşıma ve bertaraf etme işlemlerinin yeterli seviyede ve prosedürlere uygun yapılmadığı, personelin muhtemel zararlar konusunda eğitilmediği görülmektedir (Nosheen, 2011). Sağlık kurumlarında tıbbi atık yönetimi açısından en etkili yöntem tıbbi atık üretimini minimize etmek amacıyla sıfır atık prensibini desteklemektir. Bu bağlamda, sağlık kuruluşlarında görevli olan hemşirelerin de topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Tıbbi atıklar konusunda farkındalık oluşturmaları ve tıbbi atıklar konusunda bilinçli olup gerekli bilgilere sahip olmaları önemlidir.

Tıbbi Atıkların Yol Açtığı Tehlikeler

Tıbbi müdahaleler nedeniyle hastalık bulaştırma potansiyelleri yüksek olan, tehlikeli, toksik ve öldürücü atıklar meydana gelebilmektedir. Tıbbi atıklar; enfeksiyona sebep olan patojen mikroorganizmaları içerisinde barındıran radyoaktif, tehlikeli ve toksik maddeleri içermektedir. Tıbbi atıklar nedeniyle hepatit, kolera, tifo, difteri, veba ve AIDS gibi enfeksiyon hastalıkları bulaşmaktadır. Bu durum

kamu sağlığı açısından büyük bir risk ve tehlike barındırmaktadır. Ancak rasyonel ve etkin bir planlama ile bu tehlikeler önemli ölçüde azaltılabilir. Sağlık kurumlarında açığa çıkan atıkların %75 ile %90 civarındaki kısmı evsel atıklarla kıyaslandığında risk barındırmayan normal tıbbi atıklardır. Geriye kalan tıbbi atıklar ise insan sağlığı açısından ciddi tehlikeler barındırmaktadır. Bundan dolayı tıbbi atıkların depolanması, toplanması taşınması durumlarıyla ilgili personele eğitim verilmesi ve bilgilendirme yapılması önem arz etmektedir. Tıbbi atıklar ile ilgilenen sağlık personeline ve temizlik ile katı atık toplama firmalarında çalışan personele tıbbi atıkların toplanması, taşınması, depolanması, neden olabilecekleri hastalıklar, oluşturacakları sağlık risklerine yönelik konuların yer aldığı kapsamlı bir eğitim verilmeli ve bu eğitim belgelendirilmelidir (Saygı, 2012).

KÜME KAPSAMA PROBLEMİ VE MATEMATİKSEL MODELİ

Küme kapsama; belli bir coğrafi bölgede bulunan hedefleri kapsayacak kümeler arasında belli bir amaç fonksiyonunu optimum yapacak olan kümeleri bulmaktır. Küme kapsama problemleri genel olarak herhangi bir tesisin nereye kurulacağı hakkındaki eniyilemeyi yapmak amacıyla her bölümde uygulanabilir. Örnek vermek gerekirse; Küme kapsama problemleri yolcu planlamasında, araç rotalamasında ve siyasi bölgeleri paylaşma gibi birçok alanda uygulanmaktadır. Yeni açılacak olan bir hastanenin o hastaneye gelecek olan hastalar için kurulabilecek olan en iyi yere kurulmasında matematiksel model olarak küme kapsama problemi kurulur ve çözümlür. Acil ambulans yerleşimi probleminde, Afet lojistiğinde depo yeri seçim probleminde, lojistik yönetimi faaliyetleri ile diğer tüm optimum tesis yeri seçiminde ve dağıtım ağının minimize edilmesi ile ilgili optimizasyon problemlerinde kullanılmaktadır. Küme kapsama problemi tüm talep noktalarının en az bir tesis tarafından kapsanacak şekilde alternatif tesis kümesi içinden en az sayıda tesis kümesini bulmaya çalışmaktadır. Daha önceden belirlenen yerleşim noktalarından birine tesis kurularak talep toplanmakta ve birden fazla talep noktasına hizmet verilmektedir. Bu tip tesislerde talep noktalarına sağlanacak hizmetin kabul edilebilir süre ya da mesafe içinde olması kritik öneme sahiptir. Kapsama bu manada önemli bir anahtar kelimedir (Ergin, 2016).

Küme kapsama yerleşim problemleri, tüm talep noktalarının gereksinimlerini karşılayacak en az sayıdaki tesis sayısını belirlemeyi (Current, 2001) ya da bilinen belirli bir kapsama seviyesindeki tesis yerleşim maliyetini minimize etmeyi amaçlamaktadır. Küme kapsama problemi tüm talep noktalarının sonlu bir kümedeki en az bir aday tesis tarafından en düşük maliyetle kapsanmasını amaçlamaktadır (Ünal, 2011). Kapsama problemlerinde depolar tüm müşteriler belirlenen mesafe içerisinde hizmet alacak şekilde konuşlandırılırken, depo sayısının da en az olması hedeflenmektedir (Owen, 1998).

Bu model tüm taleplerin kabul edilebilir uzaklıkta yerleşik en az bir tesisten hizmet alma kısıtına sahiptir.

Küme kapsama modeli;

$$X_j \begin{cases} 1, & \text{eğer } j \text{ noktasının kesişimi ağaç olarak tanımlıysa merkez olarak atar} \\ 0, & \text{diğer durum} \end{cases}$$

$$a_{ij} \begin{cases} 1, & \text{eğer } i \text{ tepe noktası ağacın içerisindeyse} \\ 0, & \text{diğer durum} \end{cases}$$

$$q(r) = \min z = \sum_{j \in J(r)} X_j \quad (1)$$

$$\sum_{j \in J(r)} a_{ij} X_j \geq 1 \quad i \in \{1, \dots, n\} \quad (2)$$

$$X_j \in \{0,1\} \quad (3)$$

Amaç fonksiyonu talep noktalarının tümünü kapsayacak biçimde gereksinim duyulan tesis sayısını minimize etmektedir. Tesis yerleşim problemi gerçek hayatta çok karşılaşılan eniyileme problemlerindedir. Hem kamu hem özel sektör bu tip problemlerle karşılaşmaktadır. Kamu sektörü vatandaşa hizmet verecekleri hizmet noktalarını (okullar, hastaneler, acil servis binaları vb.) en iyi pozisyonlara konumlandırırken özel sektör de üretim merkezleri, satış noktaları ve depoların yerlerini optimum şekilde konumlandırma eğilimindedirler. Genelde tesis yerleşim problemi n adet tesisin m adet konuma ($n < m$) taşıma maliyetlerini minimum yapacak şekilde yerleştirilmesi konusu ile ilgilenmektedir. Küme kapsama problemleri optimizasyon problemleridir (Tansel, 2011).

UYGULAMA

Nüfusun artması, sanayileşme, hava, su ve çevre kirliliğindeki artış, stres ve diğer etmenlerle birlikte yeme içme alışkanlıklarındaki değişim ile zararlı yiyecek ve içeceklerin yaygınlaşmasıyla birlikte insanların hastalanma oranları ve dolayısıyla ilaç kullanım oranlarında da büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu durum tıbbi atıklarında gün geçtikçe daha da artmasına neden olmaktadır. Tıbbi atıkların geri dönüşüme kazandırılması ya da yok edilmesi tüm dünya ülkelerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu çalışmada amaç, tıbbi atıkları geri dönüşüme kazandırmak maksadı ile Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Mamak Belediyesi'ndeki tıbbi atık toplama işlemlerinin en uygun ve minimum maliyet ile nasıl toplanacağını araştırması yapılmıştır. Tıbbi atıklar sağlık ocaklarında toplanacak olup buradan geri dönüşüm merkezlerine dağıtımı sağlanacaktır. Çalışmada elde edilen veriler kapsamında sağlık ocaklarının birbirlerine olan uzaklıkları ve bu sağlık ocaklarının geri dönüşüm tesisine olan uzaklıkları bulunmuş, minimum mesafe ve maliyet ile atıkların toplanmasına yönelik araç rotalamanın küme kapsama modeli ile optimize edilmesine ilişkin problemin çözümü gerçekleştirilmiştir.

TIBBİ ATIKLARIN TOPLANMASINDA KÜME KAPSAMA İLE ROTALAMA UYGULAMASI

Tıbbi atıklar gerekli mercilerce sterilize edilmezlerse doğaya büyük ölçüde zararlar vermektedirler. Yapılan uygulamada doğanın alabileceği zararın minimize edilmesine yönelik Ankara ili Mamak ilçesindeki tüm sağlık ocaklarından bu tıbbi

atıkların toplanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Mamak ilçesindeki tüm sağlık ocaklarının adresleri belirlenmiştir. (Ek 1’de gösterilmiştir.) Daha sonra bu verilere dayanılarak sağlık ocaklarının ve Mamak belediyesi ile anlaşması olan ve tıbbi atıkların toplanması görevini üstlenen ITC firmasına ait geri dönüşüm tesisinin birbirleri arasındaki mesafeler (km bazında) Google Maps’ten yararlanılarak bulunup kaydedilmiştir. (Ek 2’de gösterilmiştir.) Mamak ilçesinde bulunan toplam 32 adet sağlık ocağı ile ITC geri dönüşüm tesisinin birbirleri arasındaki mesafe baz alınarak ITC firmasına 7 km kadar yakın olan sağlık ocakları veri grubundan çıkarılmıştır. Sağlık ocağı sayısı 16 adede indirgenmiştir. Toplanan tıbbi atıkların nereye götürüleceği konusunda gerekli kaynaklardan araştırmalar yapılarak Ankara Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı olan en yakın geri dönüşüm tesisi ITC firmasının Mamak şubesine taşınması kararlaştırılmıştır. 16 ayrı noktada bulunan sağlık ocaklarının ITC firmasının Mamak şubesine olan uzaklıkları bulunmuştur. (Ek 3’te gösterilmiştir.) 16 ayrı noktanın geri dönüşüm tesisine uzaklığı 7 km yakın olanlara 1 değeri atanmıştır. 7 km’den uzak olanlara 0 değeri atanmıştır. (Ek 4’te gösterilmiştir.) Tüm gerekli veriler toplandıktan sonra küme kapsama problemine ilişkin matematiksel model kurulmuştur.

Varsayımlar:

Problemin varsayımları şu şekildedir:

1. Sağlık ocaklarının adreslerinin birbiri arasındaki mesafeler sabit, biliniyor ve gidiş-geliş mesafeleri eşittir.
2. Sağlık ocaklarının tıbbi atık toplama kapasitesi sınırsız olarak kabul edilmiştir.

Matematiksel Model

Parametreler:

J: Sağlık Ocağı no= (2,3,4,7,11,12,15,18,21,22,24,27,29,30,31,32)

Karar Değişkenleri:

$$x_j \begin{cases} 1, & j. \text{ tesis açılacak} \\ 0, & \text{açılmayacak} \end{cases}$$

$$a_{ij} \begin{cases} 1, & i. \text{ sağlık ocağı } j. \text{ sağlık ocağına } 0 - 7 \text{ km aralıdaysa} \\ 0, & \text{diğer durumlar} \end{cases} \quad (\forall i \in J)$$

Amaç Fonksiyonu:

$$\text{Min } Z = \sum_{j \in J} x_j \quad (1)$$

Kısıtlar:

$$\sum_{j \in J} a_{ij} * x_j \geq 1 \quad \forall i \quad (2)$$

$$x_j \in \{0,1\} \quad j \in J \quad (3)$$

Modelde, Eşitlik 1 amaç fonksiyonunu ifade etmekte olup tıbbi atıkların toplanması için atanacak olan minimum sağlık ocağı sayısını gösterir. Eşitlik 2 seçilecek olan sağlık ocaklarının birbirleri arasındaki mesafesi 0-7 km yakın olma kısıtını ifade eder. Eşitlik 3 işaret kısıtını ifade eder.

Modellerin Çözümü

Kurulan matematiksel model, Intel® Core™ i7-4820K CPU @ 3.70GHz(8 CPUs), 16GB RAM kapasiteli bilgisayarda çözülmüştür. Çözücü olarak IBM ILOG CPLEX 31.1.0 yazılımı kullanılmıştır. Modeller çözüldükçe süre sınırı getirilmemiş, 0.09 saniye süre içerisinde elde edilen en iyi sonuçlar alınmıştır. (Ek 5'te gösterilmiştir.)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan çalışmada ilk olarak ele alınacak olan bölge seçimi yapılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda Ankara İli Mamak İlçesinin seçilmesi kararına varılmıştır. Daha sonra Mamak'taki tıbbi atıkların toplanma yeri olarak Mamak'taki sağlık ocakları baz alınmıştır. İnsanların atıklarını buraya getirmeleri ve belediyenin de tüm ilçeyi değil sadece bu matematiksel modelleme yardımıyla belirlenecek olan sağlık ocaklarından tıbbi atıkların toplanılması hedeflenmiştir. Bu sayede optimum düzeyde atık yönetimi ve minimum maliyetli bir atık toplama hedefi gerçekleştirilmiş olacaktır. Tıbbi atıkların toplanması için Ankara'daki geri dönüşüm tesisleri incelenmiş ve en uygun firma olan Mamak belediyesiyle birlikte çalışan ITC firması ele alınmıştır. Sağlık ocakları arasındaki mesafeler Google Maps yardımıyla bulunmuştur. Bu sağlık ocaklarından kendileri ile arasındaki mesafe ve ITC firmasına olan mesafesi 0-7 km arasında olanlar gruplanmış, kalan sağlık ocakları arasında da yine mesafe baz alınarak gerekli gruplamalar yapılmış olup talebi maksimum düzeyde karşılayacak olan gerekli minimum sağlık ocağı sayısı bulunmuştur. Matematiksel modelin çözümü sonucunda 2-3-11-15 nolu sağlık ocaklarından tıbbi atıkların toplanılması sonucuna ulaşılmıştır (Ek 6 da gösterilmiştir.). Tıbbi atıkların toplanmasında optimum noktaların 2-3-11 ve 15 nolu sağlık ocakları olduğu tespit edilmiştir. Tıbbi atıkların minimum maliyetle ve en kısa sürede en az km ile rasyonel şekilde toplanıp geri dönüşüm tesisine ulaştırılmasında araç rotalaması küme kapsama modeli ile optimize edilmiştir. Bu sayede 32 adet sağlık ocağının tıbbi atıkları 4 adet sağlık ocağında birleştirilecek olup bu şekilde geri dönüşüm tesisine ulaştırılmış olacaktır.

Tıbbi atıklar ve diğer tüm atıklar konusunda süratle halkın bilinçlendirilmesi; halk arasında çevre bilincinin oluşmasını, sıfır atık bilincinin yerleşmesini ve atık konusunda farkındalığın artmasını sağlayacaktır. Bu çalışmanın bundan sonra yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı, literatüre katkıda bulunacağı, Türkiye'de diğer illerde benzer çalışmaların yapılması ile atıkların minimum maliyetle, rasyonel şekilde, en uygun araç rotalama ile toplanmasının gerçekleştirilebileceği ve bu sayede zaman ve kaynaktan tasarruf sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

Ek 1

No	Sağlık Ocağı Adı	Adresi
1	Ege Aile Sağlığı Merkezi	Durali Alıç Mah. 955. Sok. 21 Mamak, Ankara
2	Lalahan Odabaşı Aile Sağlığı Merkezi	Karşıyaka Mah. Cumhuriyet Cad. 1 Mamak, Ankara
3	Dr. Ahmet Macit Aile Sağlığı Mrk.	Altağaç Mah. Gazneli Mahmut Cad. 18 Mamak, Ankara
4	Kale Rotary Kulübü Aile Sağlığı Mrk.	Başak Mah. 1708. Sok. 9 Mamak, Ankara
5	Mutlu Aile Sağlığı Merkezi	Mutlu Mah. İmam Alim Sultan Cad. 221/14 Mamak, Ankara
6	Kutlu Aile Sağlığı Merkezi	Kutlu Mah. 487 Sok. 1/B Akdere, Mamak, Ankara
7	Ümmü Gülsüm Güçlüoğlu Aile Sağlığı Mrk.	Akdere Mah. 393. Sok. 7 Mamak, Ankara
8	Veli Gündüz Şahin Aile Sağlığı Merkezi	General Zeki Doğan Mah. Nato Yolu Cad. 16 Mamak, Ankara
9	Ege 2 Aile Sağlığı Merkezi	Ege Mah. 763. Cad. 7/A Mamak, Ankara
10	Küçükkayaş Aile Sağlığı Merkezi	Yeşilbayır Mah. 19 Mayıs Blv. 158 Mamak, Ankara
11	Öz kent Akbilek Aile Sağlığı Merkezi	Küçük Kayaş Mah. 1806 Sok. 86 Zerdalitepe, Mamak, Ankara
12	Kıbrıs Aile Sağlığı Merkezi	Kıbrıs Mah. Necip Fazıl Kısakürek Cad. 4 Mamak, Ankara
13	Derbent Aile Sağlığı Merkezi	Araplar Mah. 1252 Sok. Mamak, Ankara
14	Onur Uğurlu Aile Sağlığı Merkezi	Şahintepe Mah. Anadolu Cad. 79 Mamak, Ankara
15	Vatan Aile Sağlığı Merkezi	Fatih Mah. Selçuklu Cad. 6/A Zirvekent, Mamak, Ankara
16	Akşemsettin Aile Sağlığı Merkezi	Akşemsettin Mah. Doğukent Cad. 858 Sok. 2 Mamak, Ankara
17	Şahap Gürler Aile Sağlığı Merkezi	Şahap Gürler Mah. 1229. Sok. Mamak, Ankara
18	Şafaktepe Aile Sağlığı Merkezi	Şafaktepe Mah. 125. Sok. 20/16 Mamak, Ankara
19	Doğukent Aile Sağlığı Merkezi	Durali Alıç Mah. 928. Cad. 42/A Mamak, Ankara
20	Şirintepe Aile Sağlığı Merkezi	Şirintepe Mah. 1031. Sok. 111 Mamak, Ankara
21	Halil Ülgen Aile Sağlığı Merkezi	Hüseyingazi Mah. Mamak Cad. Mamak, Ankara
22	660 Evler Aile Sağlığı Merkezi)	Harman Mah. 57. Sok. Toki Blokları Mamak, Ankara
23	Cengizhan Aile Sağlığı Merkezi	Cengizhan Mah. Nato Yolu Cad. 403/D Mamak, Ankara
24	Büyükkayaş Aile Sağlığı Merkezi	Kayaş Mah. 1528. Sok. 22 Mamak, Ankara
25	Boğaziçi Aile Sağlığı Merkezi	Boğaziçi Mah. 1 Cad. 2 Sok. 18 Mamak, Ankara
26	60.Yıl Aile Sağlığı Merkezi	Mutlu Mah. 737. Sok. Akdere, Mamak, Ankara
27	Gülveren Aile Sağlığı Merkezi	Altnevler Mah. Plevne Cad. 87 Mamak, Ankara
28	Lokman Hekim Aile Sağlığı Merkezi	Tuzluçayır Mah. Tıp Fakültesi Cad. 184/B Mamak, Ankara
29	Kutludüğün Aile Sağlığı Merkezi	Yıldırımbeşyazıt Mah. Kutludüğün, Mamak, Ankara
30	Öztoprak Aile Sağlığı Merkezi	Hürel Mah. 9. Sok. Mamak, Ankara
31	Türközü Aile Sağlığı Merkezi	Türközü Mah. 396 Sok. 51 Akdere, Mamak, Ankara
32	Bostancık Aile Sağlığı Merkezi	Bostancık Mah. 1589 Sok. 16 Mamak, Ankara
33	ITC Mamak	ITC Katı Atık Yönetimi, Ege Mah. Nato Yolu Katı Atık Alanı, 06480 Mamak/Ankara

EK 2

S.O. No/S.O No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	0,00	19,10	6,30	11,40	4,20	4,50	6,10	5,20	2,10	5,40	6,20	11,20	3,00	4,20	8,80	1,90
2	19,10	0,00	20,60	24,40	23,00	23,30	24,20	22,70	21,50	16,10	17,40	18,60	20,10	21,30	27,90	20,50
3	6,30	20,60	0,00	6,10	6,60	4,50	6,00	4,00	5,70	6,90	7,70	11,90	4,70	3,50	14,70	6,50
4	11,40	24,40	6,10	0,00	11,80	10,80	11,70	10,30	10,90	12,10	13,20	13,90	10,40	8,70	19,90	11,70
5	4,20	23,00	6,60	11,80	0,00	1,60	1,80	2,60	2,30	7,10	7,90	13,30	4,80	3,00	11,40	5,10
6	4,50	23,30	4,50	10,80	1,60	0,00	1,30	1,10	2,60	7,30	8,00	13,60	5,10	2,30	11,70	5,40
7	6,10	24,20	6,00	11,70	1,80	1,30	0,00	2,00	4,20	8,20	9,00	15,10	6,70	3,30	13,20	6,90
8	5,20	22,70	4,00	10,30	2,60	1,10	2,00	0,00	2,80	6,60	7,40	11,60	4,40	1,40	11,80	5,50
9	2,10	21,50	5,70	10,90	2,30	2,60	4,20	2,80	0,00	5,70	6,50	9,80	3,40	2,60	9,20	2,90
10	5,40	16,10	6,90	12,10	7,10	7,30	8,20	6,60	5,70	0,00	2,10	4,90	4,90	6,20	13,20	5,40
11	6,20	17,40	7,70	13,20	7,90	8,00	9,00	7,40	6,50	2,10	0,00	3,60	5,20	6,40	12,10	5,70
12	11,20	18,60	11,90	13,90	13,30	13,60	15,10	11,60	9,80	4,90	3,60	0,00	8,30	10,50	12,90	8,80
13	3,00	20,10	4,70	10,40	4,80	5,10	6,70	4,40	3,40	4,90	5,20	8,30	0,00	3,20	11,40	3,20
14	4,20	21,30	3,50	8,70	3,00	2,30	3,30	1,40	2,60	6,20	6,40	10,50	3,20	0,00	11,70	4,80
15	8,80	27,90	14,70	19,90	11,40	11,70	13,20	11,80	9,20	13,20	12,10	12,90	11,40	11,70	0,00	8,30
16	1,90	20,50	6,50	11,70	5,10	5,40	6,90	5,50	2,90	5,40	5,70	8,80	3,20	4,80	8,30	0,00
17	4,90	17,80	6,40	11,60	6,60	6,80	7,70	6,10	5,20	2,70	2,30	5,00	3,20	4,80	12,20	3,70
18	7,50	23,50	3,90	10,80	4,40	3,30	2,70	2,90	5,70	8,40	8,70	12,70	4,90	3,20	14,70	7,20
19	1,60	19,90	4,70	9,90	3,90	4,20	5,70	3,70	2,50	4,70	5,00	8,80	1,60	2,90	9,80	1,50
20	1,60	20,00	4,40	9,60	3,20	2,60	4,40	2,50	1,80	4,90	5,20	8,30	1,80	1,70	10,80	2,70
21	4,50	22,00	2,30	9,70	4,40	2,90	3,90	2,50	4,40	6,90	7,20	11,30	3,60	1,70	13,20	5,80
22	6,60	23,30	3,10	9,40	5,40	3,90	4,70	3,50	5,40	8,20	8,40	12,50	4,30	2,80	14,30	7,00
23	2,90	21,50	6,40	20,00	3,50	3,80	5,00	3,90	1,30	6,40	6,70	10,70	3,30	3,70	8,70	2,80
24	3,80	16,70	7,50	13,40	7,50	7,90	8,80	7,20	6,10	1,70	3,10	6,00	3,40	5,80	13,20	4,90
25	1,40	19,20	4,00	9,20	4,00	4,30	5,30	3,70	2,50	4,00	4,30	7,40	0,90	2,40	10,90	2,40
26	2,70	21,70	5,90	11,00	1,20	1,60	2,80	2,00	1,10	6,60	6,80	10,90	3,50	2,20	10,00	4,10
27	10,00	25,80	4,20	7,30	11,20	5,30	4,70	4,60	6,80	10,70	11,00	15,00	5,70	4,20	17,80	8,40
28	5,20	21,40	2,70	9,00	3,30	1,80	2,80	1,40	3,20	6,30	6,60	10,60	3,20	0,95	12,10	5,10
29	13,40	16,60	14,80	14,00	15,00	15,80	16,10	14,10	13,60	7,50	6,20	5,30	10,80	12,80	14,70	11,40
30	14,20	22,70	3,10	9,80	4,40	2,90	3,30	2,50	5,00	7,60	7,80	11,90	4,10	2,40	13,90	6,40
31	5,50	24,50	6,30	12,00	2,10	1,50	0,35	2,30	4,20	9,40	9,60	13,70	6,80	3,40	13,40	7,50
32	9,20	25,50	3,90	2,50	10,90	8,90	9,80	8,50	9,50	10,40	10,70	14,80	7,30	7,10	17,50	9,20
33	2,60	22,40	8,60	13,70	5,70	6,00	7,60	6,70	3,60	6,70	7,50	9,00	5,30	5,90	7,10	2,20

EK 2 DEVAM

17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
4,90	7,30	1,60	1,60	4,50	6,60	2,90	3,80	1,40	2,70	10,00	5,20	13,40	14,20	5,50	9,20	2,60
17,80	23,30	19,90	20,00	22,00	23,30	21,50	16,70	19,20	21,70	25,80	21,40	16,60	22,70	24,50	25,30	22,40
6,40	3,90	4,70	4,40	2,30	3,10	6,40	7,50	4,00	5,90	4,20	2,70	14,80	3,10	6,30	3,90	8,60
11,60	10,80	9,90	9,60	9,70	9,40	20,00	13,40	9,20	11,00	7,30	9,00	14,00	9,80	12,00	2,50	13,70
6,60	4,40	3,90	3,20	4,40	5,40	3,50	7,50	4,00	1,20	11,20	3,30	15,00	4,40	2,10	10,90	5,70
6,80	3,30	4,20	2,60	2,90	3,90	3,80	7,90	4,30	1,60	5,30	1,80	15,80	2,90	1,50	8,90	6,00
7,70	2,70	5,70	4,40	3,90	4,70	5,00	8,80	5,30	2,80	4,70	2,80	16,10	3,30	0,35	9,80	7,60
6,10	2,90	3,70	2,50	2,50	3,50	3,90	7,20	3,70	2,00	4,60	1,40	14,10	2,50	2,30	8,50	6,70
5,20	5,70	2,50	1,80	4,40	5,40	1,30	6,10	2,50	1,10	6,80	3,20	13,60	5,00	4,20	9,50	3,60
2,70	8,40	4,70	4,90	6,90	8,20	6,40	1,70	4,00	6,60	10,70	6,30	7,50	7,60	9,40	10,40	6,70
2,30	8,70	5,00	5,20	7,20	8,40	6,70	3,10	4,30	6,80	11,00	6,60	6,20	7,80	9,60	10,70	7,50
5,00	12,70	8,80	8,30	11,30	12,50	10,70	6,00	7,40	10,90	15,00	10,60	5,30	11,90	13,70	14,80	9,00
3,20	4,90	1,60	1,80	3,60	4,30	3,30	3,40	0,90	3,50	5,70	3,20	10,80	4,10	6,80	7,30	5,30
4,80	3,20	2,90	1,70	1,70	2,80	3,70	5,80	2,40	2,20	4,20	0,95	12,80	2,40	3,40	7,10	5,90
12,20	14,70	9,80	10,80	13,20	14,30	8,70	13,20	10,90	10,00	17,80	12,10	14,70	13,90	13,40	17,50	7,10
3,70	7,20	1,50	2,70	5,80	7,00	2,80	4,90	2,40	4,10	8,40	5,10	11,40	6,40	7,50	9,20	2,20
0,00	7,10	3,50	3,70	5,70	6,80	5,20	2,70	2,80	5,30	9,50	5,00	8,00	6,30	8,10	9,20	6,20
7,10	0,00	5,70	5,10	2,40	2,30	7,00	8,50	5,00	4,80	2,10	2,50	15,40	1,20	3,20	6,30	8,90
3,50	5,70	0,00	1,20	4,30	5,30	2,40	4,40	0,85	2,60	6,90	4,30	11,50	4,90	6,00	7,70	3,80
3,70	5,10	1,20	0,00	3,40	4,70	2,40	5,00	1,10	1,90	6,20	2,80	11,90	4,40	4,80	8,20	5,10
5,70	2,40	4,30	3,40	0,00	2,00	5,60	6,70	3,70	3,80	3,50	1,20	14,10	1,30	4,10	7,50	7,60
6,80	2,30	5,50	4,70	2,00	0,00	6,50	7,40	4,40	4,80	2,20	2,20	14,80	1,40	5,00	6,40	8,60
5,20	7,00	2,40	2,40	5,60	6,50	0,00	6,00	2,40	1,30	7,00	3,40	13,40	5,20	4,40	9,60	3,10
2,70	8,50	4,40	5,00	6,70	7,40	6,00	0,00	3,70	6,20	10,40	6,10	8,60	7,20	9,40	10,40	7,20
2,80	5,00	0,85	1,10	3,70	4,40	2,40	3,70	0,00	2,70	7,50	3,10	10,40	4,40	6,00	7,20	4,60
5,30	4,80	2,60	1,90	3,80	4,80	1,30	6,20	2,70	0,00	6,60	3,40	13,40	4,80	3,10	9,60	4,40
9,50	2,10	6,90	6,20	3,50	2,20	7,00	10,40	7,50	6,60	0,00	4,30	18,40	2,50	5,80	5,60	10,10
5,00	2,50	4,30	2,80	1,20	2,20	3,40	6,10	3,10	3,40	4,30	0,00	13,50	1,70	3,10	7,30	6,50
8,00	15,40	11,50	11,90	14,10	14,80	13,40	8,60	10,40	13,40	18,40	13,50	0,00	14,80	16,60	17,70	11,50
6,30	1,20	4,90	4,40	1,30	1,40	5,20	7,20	4,40	4,80	2,50	1,70	14,80	0,00	4,10	6,70	8,30
8,10	3,20	6,00	4,80	4,10	5,00	4,40	9,40	6,00	3,10	5,80	3,10	16,60	4,10	0,00	10,20	7,90
9,20	6,30	7,70	8,20	7,50	6,40	9,60	10,40	7,20	9,60	5,60	7,30	17,70	6,70	10,20	0,00	11,50
6,20	8,90	3,80	5,10	7,60	8,60	3,10	7,20	4,60	4,40	10,10	6,50	11,50	8,30	7,90	11,50	0,00

Ek 3

S.O. No/S	2	3	4	6	8	11	13	15	18	20	24	25	26	27	29	31	33
2	0,00	20,60	24,40	23,30	22,70	17,40	20,10	27,90	23,50	20,00	16,70	19,20	21,70	25,80	16,60	24,50	22,40
3	20,60	0,00	6,10	4,50	4,00	7,70	4,70	14,70	3,90	4,40	7,50	4,00	5,90	4,20	14,80	6,30	8,60
4	24,40	6,10	0,00	10,80	10,30	13,20	10,40	19,90	10,80	9,60	13,40	9,20	11,00	7,30	14,00	12,00	13,70
6	23,30	4,50	10,80	0,00	1,10	8,00	3,10	11,70	3,30	2,60	7,90	4,30	1,60	5,30	15,80	1,90	6,00
8	22,70	4,00	10,30	1,10	0,00	7,40	4,40	11,80	2,90	2,50	7,20	3,70	2,00	4,60	14,10	2,30	6,70
11	17,40	7,70	13,20	8,00	7,40	0,00	3,20	12,10	8,70	3,20	3,10	4,30	6,80	11,00	6,20	9,60	7,30
13	20,10	4,70	10,40	5,10	4,40	5,20	0,00	11,40	4,90	1,80	3,40	0,90	3,50	5,70	10,80	6,80	5,30
15	27,90	14,70	19,90	11,70	11,80	12,10	11,40	0,00	14,70	10,80	13,20	10,90	10,00	17,80	14,70	13,40	7,10
18	23,50	3,90	10,80	3,30	2,90	8,70	4,90	14,70	0,00	5,10	8,50	5,00	4,80	2,10	15,40	3,20	8,90
20	20,00	4,40	9,60	2,60	2,50	5,20	1,80	10,80	5,10	0,00	5,00	1,10	1,90	6,20	11,90	4,80	5,10
24	16,70	7,50	13,40	7,90	7,20	3,10	3,40	13,20	8,50	5,00	0,00	3,70	6,20	10,40	8,60	9,40	7,20
25	19,20	4,00	9,20	4,30	3,70	4,30	0,90	10,90	5,00	1,10	3,70	0,00	2,70	7,30	10,40	6,00	4,60
26	21,70	5,90	11,00	1,60	2,00	6,80	3,30	10,00	4,80	1,90	6,20	2,70	0,00	6,60	13,40	3,10	4,40
27	25,80	4,20	7,30	5,30	4,60	11,00	3,70	17,80	2,10	6,20	10,40	7,50	6,60	0,00	18,40	5,80	10,10
29	16,60	14,80	14,00	15,80	14,10	6,20	10,80	14,70	15,40	11,90	8,60	10,40	13,40	18,40	0,00	16,60	11,30
31	24,50	6,30	12,00	1,50	2,30	9,60	6,80	13,40	3,20	4,80	9,40	6,00	3,10	5,80	16,60	0,00	7,90
33	22,40	8,60	13,70	6,00	6,70	7,30	3,30	7,10	8,90	5,10	7,20	4,60	4,40	10,10	11,30	7,90	0,00

Ek 4

S.O. No/S	S.O. No	2	3	4	7	11	12	15	18	21	22	24	27	29	30	31	32
2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1
4	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
7	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	0
11	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0
12	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0
15	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	0
21	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	0
22	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1
24	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
27	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1
29	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
30	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	1	1
31	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0
32	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0

Ek 5

```

C:\Users\Omer\Desktop\Gams Proje.gms
Gams Proje.gms  Gams Proje.lst

set j /2,3,4,7,11,12,15,18,21,22,24,27,29,30,31,32/
;

Alias (i,j);

table
a(i,j)
$call=xls2gms r=a1:q17 i=Alias.xlsx o=yol.inc
$include yol.inc
;
variable
x(j)
z;

binary variable
x(j);

equations
amac
kisit1
;

amac.. z =e= sum(j, x(j));
kisit1(i).. sum(j, a(i,j)*x(j)) =g= 1;

model setcover /all/;
solve setcover using mip minimizing z;
display x.l,z.l;

```

Ek 6

```

|----          56 VARIABLE x.L
2  1.000,      3  1.000,      11 1.000,      15 1.000

----          56 VARIABLE z.L          =          4.000

```


KAYNAKÇA

- Aydemir, İ. (2017). Türkiye’de çevre bilinci kapsamında tıbbi atık üretim süreçleri ve yönetimi. . *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 295-311.
- Bayraktar, F. (2006). Social Responsibility Projects As a Marketing Strategy: A Recycling Approach from the Consumer’s Perspective. *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D. Üretim Yönetimi ve Pazarlama (İng). Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi*.
- Bozkurt, S. (2012). Evsel Nitelikli Katı Atıkların Geri Dönüşüm Olasılıkları ve Bertaraf Yöntemlerinin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Mühendisliği A.B.D. Doktora Tezi*, s. 14-17.
- Cingöz, A., & Tinni, S. (2020). Katı Atık Yönetimi Ve Sorunları: Tıbbi Atıklar Üzerine Hastanelerde Yapılan Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 379.
- Current, J. M. (2001). Discrete Network Location Model, in *Facility Location: Applications and Theory*. Springer-Verlag.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, *Atık Yönetimi Eylem Planı*. (2008-2012). <http://www.cygm.gov.tr/CYGM/Files/EylemPlan/atikeylemplanı.pdf> adresinden alındı
- Ergin, C. (2016, Haziran). Afet Lojistiğinde Depo Yeri Seçim Probleminin Optimizasyon Ve Kümeleme Teknikleri İle Çözülmesi. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, s.43-44.
- Ertaş, H. &. (2019). Hastanelerde tıbbi atık yönetimi. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 53-67.
- Gündüzalp, A. A. (2016). Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2-15.
- Güneş., A. (2010). İlaç Sektöründe Atık Yönetimi Ve Geri Dönüşüm İçin Tersine Lojistik Ağı Tasarım Modeli. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, s. 23-25.
- Ho, Y. (2002). *Recycling As A Sustainable Waste Management Strategy for Singapore: An Investigation to Find Ways to Promote Singaporean’s Household Waste Recycling Behaviour*. Lund University. <http://atiksahasi.com>. (14.03.2020.). atik sahasi. adresinden alındı
- Kaçtıoğlu, S., & Şengül, Ü. (2010). Erzurum Kenti Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşümü İçin Tersine Lojistik Ağı Tasarımı ve Bir Karma Tam Sayılı Programlama Modeli. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1).
- Khan, A. (2006). Hospital waste management issues and steps taken by the government of Pakistan. *Ministry of Environment*, 21(1), 112-130.
- Kırda, K. (2013). Evsel İlaç Atıklarının Toplanması Projesindeki Tersine Lojistik Sürecinin Modellenmesi İçin Genetik Algoritmaların Kullanılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, s. 18-81.
- Miller, G. (2000). *Living in the Environment: Principles, Connections, and Solutions*. California: Belmont.
- Mollamahmutoğlu, A., & Bekmezci, S. (2005). *Türkiye’de Tıbbi Atık Yönetimi, Bertarafına Yönelik Son Gelişmeler ve Ankara’daki Uygulamaları*. <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10019.pdf> (Erişim: 30.07.2020) adresinden alındı
- Moreira, A. M. (2013). Assessment of medical waste management at a primary health-care center in Sao- Paulo, Brazil. *Waste Management*, 162-167.
- Nosheen, A. N. (2011). Hospital waste disposal: a review article health. *Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 3(8), 1412-1419.
- Owen, S. H. (1998). Strategic facility location: A review. *European Journal of Operational Research*, 423-447.
- Öztürk, İ. (2010). *Katı Atık Yönetim ve AB Uygulamaları*. (Cilt Teknik Kitaplar Serisi 2). İstanbul: İSTAÇ A.Ş.

- Palabıyık, H. (2001). Belediyelerde Kentsel Katı Atık Yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği. *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, s. 1-127.
- Palabıyık, H., & Altunbaş, D. (2004). *Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politikve Yönetimsel Perspektifler*. İstanbul: Beta.
- Sayar, Ş. (2012). Sakarya İli Entegre Atık Yönetimi ve Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşümü. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Saygı, Ş. B. (2012). Çevre ve insan sağlığı yönünden ilaç atıklarının önemi. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 16, 82-90.
- Soysal, A. (2015). Dünyada tıbbi atık sorunu. Toplum ve Hekim. *Toplum ve Hekim*, 30(5), 359-361.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *Atık Yönetimi Eylem Planı 2008-2012*.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). Sıfır Atık El Kitabı. Ç. G. Müdürlüğü (Dü.). içinde Ankara.
- T.C.ResmiGazete. (2015, 42). *Atık Yönetimi Yönetmeliği (2015)*. resmigazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm> adresinden alındı
- Tansel, B. (2011). Mutlak P-Merkez Probleminin Çözümü İçin Yeni ve Klasik Küme Kaplama Tabanlı Algoritmalar Ve Uygulanması . *Bilkent Üniversitesi Fen Bilimleri ve Mühendislik Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, RG.22.07.2005 tarih ve 27555 Sayı. (tarih yok).
- Uzunoğlu, H. (2014, Haziran). *Çevremizi Kirlüten Atıklar ve Atık Yönetiminin Önemi*. Ar&Ge Bülten: http://www.izmir.org.tr/portals/0/argebulten/at%C4%B1klarveat%C4%B1ky%C3%B6netimi_handeuzunoglu.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2016) adresinden alındı
- Ünal, G. (2011). Acil Lojistik Yardım Operasyonu Deprem Lojistiği Karar Destek Sistemi: ALYO-DLKDS (Olası İstanbul Depremi Uygulaması . *Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi*.
- Yapıcı, A. (2012). Tehlikeli atık geri kazanım/bertaraf tesislerinde iş sağlığı ve güvenliğinin mevcut durumunun değerlendirilmesi . *Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

TÜRK DÜNYASININ SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK ANLAMDA “SORUNLARI, İHTİYAÇLARI VE POTANSİYELİ”

Abdullah TURAN¹

GİRİŞ

Türk Dünyası Rusya'nın ve Avrupa'nın yükselişi sonrasında zayıflamasının ardından uzun yıllar birlik olmanın hayalini kurup umudunu korumuş olsa da 1990'ların başında yaşanan siyasi olaylar ve ekonomik imkânsızlıklar, belli bir mücadelenin sonunda bu birlikteliğin bir hayalden ibaret olabileceği algısını oluşturmaya başlamıştır. Çünkü bu süreçte neredeyse her bir bağımsız Türk devleti birbirinden farklı uluslararası organizasyonların içine sürüklenerek birbirinden farklı politikaları işletmeye çalışmışlardır. Bu yıllarda Türkiye de neredeyse tek hedef olarak yönünü AB'ye dönmüş ve AB'ye aday olabilmeyi Türklere birleşebilmekten daha kolay bir hedef olarak görmüştür. Böylece Çin, Rusya ve ABD gibi büyük güçlerin siyasi ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmesi için “Türklerin bölünmüş ve zayıf olması arzusu” gerçek olmuştur (Kamalov, 2012).

Türk Dünyası, bölünmüşlüğü sıkıntılarını yaşamakla birlikte özellikle enerji bakımından zengin olmasına rağmen bu potansiyelini değerlendiremiyor oluşuyla da ayrıca kendi halkı tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirileri yok edecek büyük adımlar atılamamış olsa da 21. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde dünya siyasetindeki dönüşümler Türk Dünyası için yeni olanaklar yaratmıştır. Özellikle son yıllarda “Çin için eski İpek yolunun canlandırılması ihtiyacını doğuran koşulların gelişmesi (Okur, 2017:50-53)” ve “Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar nedeni ile Ukrayna'ya destek veren Batı'nın ihtiyacı olan enerjiyi kesme yönündeki girişimleri (Enerji krizinde yeni perde! Rusya vanaları kapattı, 2022)” Türklerin bulunduğu toprakların “ulaşım ve enerji yolu” olma potansiyeli anlamında güvenli

1 Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, 0000-0003-2743-6798, aturan40@hotmail.com

bir koridor sunacağı anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu durum ayrıca Türklerin sadece sömürülen değil güvenilen bir millet olduğunu da dünyaya hatırlatmıştır. Çünkü Rusya'nın güvenilmezliğini tescillediği ve Çin'in ticaretini yapamayıp güvenliğini sağlayamadığı bir ortamda Türklerin yaşadığı coğrafyanın önemi anlaşılmaktadır. Bu şartlarda Türklerin “ekonomi, teknoloji ve medeniyet” için çok önemli olan “yol”u yıllarca önce olduğu gibi yeniden kontrol altına alması önem arz etmektedir. Çünkü hava yolu ve deniz yoluna ilaveten Çin'den Avrupa'ya bağlanan kara ve demir yolu ve tabii ki Avrupa'nın enerji güvenliğini temin edecek bir enerji boru yolunun Türk topraklarının ortasından geçmesi Türklerin geleceği için çok önem taşımaktadır.

Buna ilaveten Türkiye'nin dış politikada ve askeri kaynaklarda kaydettiği ilerleme ve Azerbaycan'a gösterdiği kardeşlikle Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı'nda zaferi kazanmasının kolaylaşması sonucunda 2009'da kurulmuş olan Türk Keneşi'nin Türk Devletler Teşkilatı'na dönüştürülmesi mümkün kılınmıştır. Aldığı büyük kararlarla yüzyıllarca dünya tarihi akışına yön vermiş olan Türklerin Türk Devletler Teşkilatı'nı kurması bir ihtiyacın ve farkındalığın ürünü olmakla birlikte Türkler çok uzun yıllar sonra “Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi” çerçevesinde birlikte kararlar alabilmiş ve coğrafyalarında olup bitenlerle ilgili söz söyleyebilmişlerdir. Devam eden süreçte Ermenistan'ın düşmanca tavrını sürdürmesinin ardından Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı ve sonrası mücadelesine dayanarak Eylül 2022 itibarıyla Türk Dünyasını birbirine bağlayan Göyçe-Zengezur Türk Cumhuriyeti'nin kurulması, esasında Türk Devletler Teşkilatı'nın verdiği güvencenin bir yansıması olmakla birlikte tüm Türkistan'ı yeniden tek parça halinde birleştirme hayalini gerçekleştirme hususunda koşulları değerlendirilmelidir.

Türkler için yeni fırsatlar sunabilecek olan bu gelişmelerin yaşanması Türk Dünyasının “sorunlarına, ihtiyaçlarına ve potansiyeline dönük” bir sorgulamanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Çünkü 1990'ların başında kaçırılan fırsatlar için yeni olanaklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca AB, ABD, Çin ve Rusya gibi güçler, toprak alanlarını ve bu anlamda kaynaklarını büyütme girişimleri sergilerken Türklerin elinde bulunan kaynakların ve fırsatların görünür kılınması adına Türklerin durumunun incelenmesi ve bu büyük güçlerin bu coğrafyadaki ilerleyişine karşı ne gibi önlemler alabileceğinin ya da alınması gerektiğinin sorgulanması gerekmektedir. AB, ABD, Çin ve Rusya gibi güçler farklı milletlerden mütevellit ve çoğunluğu zorba yapılar olsalar da Türk Devletler Teşkilatı içerisindeki Türkler ırk, dil, kültür konusunda zorlama olmaksızın bir ortaklığa sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda Türklerin bu büyük güçlere nazaran daha güçlü bir ittifakta birleşebilecekleri ve bu birlikteliği onlara kıyasla daha kolay işletebilecekleri açıktır. Bunun için öncelikli yapılması gereken şey Türk Dünyasının potansiyelini sayıp övünmek ya da sorunlarını sayıp dövünmek değildir; “Sorunlarını çözecek ihtiyaçları ortaya koyup güçlü yönler olarak ortaya konulacak potansiyel ile yeni fırsatlar yaratmaktır”.

Türk Dünyasının mevcut koşullarının doğru okunması Türklerin kaynaklarının ve enerjisinin heba edilmemesi, geleceğinin doğru tayin edilmesi ve doğru hedeflere yönelmesi için elzemdir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı “Türk Dünyasının potansiyelini kullanabilmesi için mevcut sorunlarını ve ihtiyaçlarını tespit ederek Türk birliğinin geleceğini parlak ve kalıcı hale getirmek için önlem alıp bir fikir oluşturmaktır”. Bu çalışma, Turan’ın daha işlevsel hale gelmesi ve dünya barışını temin edebilmesi için Türklerin kendi sorunlarını ve ihtiyaçlarını görebilmesinin ve potansiyelini (güçlü yönlerini) keşfedip buna değerlendirebilmesinin gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Literatürde Türk Dünyası ile ilgili birçok çalışma bulunmakla beraber bu çalışma konusu ile ilişkisi olması anlamında Türk Dünyasının ekonomik sorunlarını ya da mevcut potansiyelini değerlendiren çalışmalar da mevcut bulunmaktadır (Yereli, 2014; İstikbal, 2021; Hasret, 2009; Çalışkan, 2016; Akengin, 2017; Kaya, 2021). Ancak mevcut çalışmalar Türk Dünyası için kapsamlı bir sorun, ihtiyaç ve potansiyel tespiti yapmamaktadır. Bu çalışma bahsi geçen unsurları kapsamlı bir şekilde içeriğine alması, gerektiğinde dünya siyasetini de birlikte değerlendirip yorumlaması ve çalışma içeriğinde yeri geldiğince konuyla ilgili bir takım öneriler sunmasıyla diğer çalışmalardan farklı ve önemli hale gelmektedir. Ancak her bir Türk devletinin kendisine özgü değerleri ve farklı sorunları bulunmaktadır. Bu çalışma ise her bir Türk devletini ayrı ve özel olarak değil Türk Dünyasını genel olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için konu ile ilgili olarak internet ve kütüphanelerden birincil ve ikincil kaynaklar taranmış ve toparlanmıştır. Böylece Türk Dünyası üzerine yapılan birçok çalışma incelemeye alınmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen verilerle Türk Dünyasının genel görünümü ile birlikte bazı kavramlar açıklanarak ve sonrasında Türk Dünyasının sorunları, ihtiyaçları ve potansiyeli değerlendirilip katkı sağlayacağı düşünülen bazı öneriler verilerek yazım tamamlanmıştır.

TÜRK DÜNYASININ GENEL GÖRÜNÜMÜ VE BAZI ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Tevrat’tan ve İbn Haldun’dan aktarıldığını üzere Türk milletinin soyu Hz. Nuh’un oğlu Yafes’in Türk adındaki oğluna dayanmaktadır. Türklerin liderlik vasfı taşıyan baskın kavimler içerisinde gösterildiği dikkat çekmektedir. Türklerin beyaz ırka mensup oldukları kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkler “beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirmi yüzlü (ay yüzlü, badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve güzel kadınlarıyla örnek bir insan topluluğu” şeklinde nitelendirilmektedirler. Bu özel insan topluluğunu ifade etmek için kullanılan Türk kelimesini ilk olarak Göktürkler kullanmıştır. “Türk” kelimesinin isim anlamının “türeyen, çoğalan”, sıfat anlamının ise “güçlü, kuvvetli, olgun” şeklinde ifade edildiği bilinmektedir (Bay vd., 2017:56).

Türklerin anayurdunun ise Türkistan (Orta Asya) olduğu kabul görmektedir. Türkistan (Orta Asya)’nın tam olarak coğrafi olarak nereyi kapsadığı tartışılabilir da

genel itibariyle “Altay Dağları’nın kuzeybatısı ile Tanrı Dağları’nın kuzeyini ve Aral Gölü’nün çevresi ile Hazar Gölü’nün doğusunu” içine alan bir coğrafi bölgenin gösterildiği ifade edilebilir (Bay vd., 2017:56). Bu anlamdaki bir coğrafi sınırlamaya karşın -tartışmalar dikkate alındığında- Türkistan diye tabir edilen yerin içerisine “Balkanları, Kafkasları, Hazar Denizinin güneyini, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın belli bölgelerini, Avrupa’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı ülkeleri, Sibiry’a da Türk boylarının bulunduğu toprakları” aldığı da değerlendirilebilir (Yereli, 2014:61). Bu anlamda Türkistan denilen alanın Türklerin yüzyıllar içerisinde yayıldığı ve hâkimiyet alanı olduğu için farklı şekilde yorumlanması anlaşılabilir.

Türkler yüzyıllarca cihan hâkimiyeti mefkûreleri çerçevesinde Türkistan’a ve daha fazlasına yayılma göstermiş olsalar da yaşanan bazı siyasi ve askeri gelişmeler sonucunda Karadeniz’in Kuzeyi ve Orta Asya topraklarının Rusların ve Çin’in kontrolüne geçmesi söz konusu olmuştur. Bu kayıplara bir de Osmanlı’nın Avrupa, Afrika ve Asya’nın geniş alanlarındaki kontrolünü yitirmesi eklenince 20.yüzyıl Türklerin karanlık çağı olmuştur. Bu süreçte bir yandan Rus ve Çin politikaları ile Türklere Türklük bilincini yitirme baskısı yapılırken diğer taraftan Osmanlı’nın çeşitlenen halkına çok-kültürlü bir bakış açısı ile yaklaşması ve İslam’ın yoğun etkisi ile İslam’dan önceki Türklere ilişkin bilgi ve tecrübenin yitirilmesi neticesinde Anadolu’daki halk Türklük bilincini kaybetmiştir. Bu sebeple 20.yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru kurulan Türkiye Cumhuriyeti Anadolu halkına milli bilinç aşılayan politikalar üretmek zorunda kalmıştır. Devam eden süreçte Rusya ve Çin kontrolünde kalan Türkler kültürlerini, dillerini ve dinlerini koruma gayretleri ile mücadele verseler de Doğu Türkistan’ın kısa süreli bir özgürlüğe kavuşması dışında Türklere ilk bağımsızlığın Türkiye’nin desteği ile 1983’de KKTC’nin kurulması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Ardından Rusya’nın 1990’ların başında aldığı bazı siyasi kararlar Türk devletlerinden bazılarının (Orta Asya’dakilere) bağımsızlık getirirse de hala birçok Türk’ün farklı milletlerin kontrolü altında kısmi özerkliklerle yaşamaya çalıştığı görülmektedir.

Özellikle 21 Aralık 1991’de yapılan tarihi Alma Ata Zirvesi’nden, Bağımsız Devletler Topluluğu kurulması kararı çıkmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik yeni politikalar uygulamasını zorunlu kılmıştır. Bundan sonraki süreçte “Dış Türkler” ve “Türk Dünyası” mevzuu önemli hale gelmekle birlikte Türk Dünyası² kavramı, artık tüm Türk halkları için önemli coğrafi ve kültürel bir kavram olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu kavram Türkistan kavramından farklı olarak geniş bir çerçeveden yorumlanmaktadır. Ancak yine de Türk Dünyası’nın nereyi kapsıyor olduğu konusu tartışmalıdır. Çünkü Türkler bu geçen yüzyıllarda dünyanın her yerine dağılmıştır. Bu konuda Türk Dünyasının sınırlarının tespitinde soy, dil, bağımsızlık vb. gibi değerlerin baz alınması

2 Türk Dünyası tabiri ilkin Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından 1980’lerde kullanılmıştır. Sonraki süreçte bu kavram çeşitli toplantı ve çalışmalarda kullanılarak kabul görmüştür (Yereli, 2014:61).

bağlamında tanımlar değişebilmektedir. Buna rağmen Türk Dünyasının dörtlü bir ayrım ile tasnif edilerek sınırlarının belirlenmesi mümkündür (Bay vd., 2017: 58):

“1) Bağımsız Türk devletleri (Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), 2) Özerk olarak yaşayan Türk devletleri/toplulukları (Altay, Başkurdistan (Başkurdistan), Çuvaşistan, Dağıstan, Gagauz (Gökoğuz) Yeri, Hakas, Kabartay-Balkar (Malkar), Karaçay-Çerkez, Kırım, Tataristan, Tuva, Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Yakutistan (Saka, Saha Eli), 3) Azınlık olarak yaşayan Türk toplulukları (Afganistan, Bulgaristan, Irak, İran, Kosova, Makedonya, Moğolistan, Rusya, Suriye, Tacikistan, Yunanistan), 4) Göç yolu ile başka ülkelere yerleşen Türk toplulukları (Avustralya, ABD, Avrupa ülkeleri, Kanada, S. Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri)”.

Bu denli geniş bir coğrafyada yayılmış halde bulunan Türklerle ilişkiler kurmak ve geliştirmek Türkiye için büyük imkânlar ihtiyacı duyurmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar Türk Dünyasına yönelik ilgisini artırarak sürdürmesini baltalamıştır. Bu gerekçelerle Türkiye bu yeni bağımsız Türk devletleri ile ilişkilerini uygun ve yeterli bir formatta sürdürüp ilerletmemiştir. Buna bağlı olarak 1991-1995 yılları arasında ilişkilerin ağırlıklı olarak “mali yardımlar, teknik destek ve 10 bin öğrenci projesi” şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. 1996-2000 arası dönem ise inşaat yoğunluklu bir ekonomik bağlam kurulan bir dönem olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar ayrıca Türkiye'nin çehresini Batı'ya çevirdiği yıllardır. Rusya'nın 1997 sonrasında gücünü toparlamaya başlaması bağlamında post-Sovyet bir model inşa etmeye yönelmesi ile Türk Devletlerine karşı ilgisinin yeniden canlandığı izlenmiştir. 2001-2007 döneminde ise ilişkilerin Devlet Başkanları düzeyinde durağanlaşarak sürdüğü dikkat çekmektedir. 2007 yılı sonrasında ise yeni bir ivme yakalanarak 2017 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine olan ihracatının toplam ihracatının yüzde 2,7'si (4.2 milyar dolar) oranında gerçekleştiği görülmektedir. Sonrasında ise ilişkilerin artması bağlamında Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret hedefinin kat ve kat fazla olarak konulması umut vermiştir. Bu süreçte Azerbaycan enerji yatırımlarını Türkiye'de yoğunlaştırırken Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu ekseninde yeni işbirliği seçenekleri ortaya çıkarmıştır (Zorlu, 2018). Ticari ilişkilerin artması Türk Dünyasının potansiyelini fark ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu fiili gelişmeler “300 milyonluk nüfusun, geniş yer altı kaynaklarının, tarihi İpek Yolu güzergâhında olunmasının” hakkının verildiği anlamına gelmemektedir. Bahsi geçen bu potansiyel Rusya, Çin ve ABD tarafından yıllardır kullanılıyor (Kamalov, 2012) Türkiye'nin de pastanın sahibi olarak bu büyük potansiyeli kullanabilmesi Türk Dünyasının kendi içerisinde karşılaştığı sorunları çözmesine ve ihtiyaçlarına ulaşma potansiyelini kullanabilmesine bağlıdır. Bu bağlamda öncelikle sorunların ve bu bağlamda ihtiyaçların değerlendirilmesi ve ardından potansiyelin sergilenmesi Türk Dünyasına fikir verip hareket sağlama açısından önemsenmiştir.

TÜRK DÜNYASININ “SORUNLARI, İHTİYAÇLARI VE POTANSİYELİ” ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ/SORGULANMASI

Daha önce de belirtildiği gibi Türk Dünyasının mevcut koşullarının doğru okunması Türklerin kaynaklarının ve enerjisinin heba edilmemesi, geleceğinin doğru tayin edilmesi ve doğru hedeflere yönelmesi için elzemdir. Bu nedenle öncelikle sorunların tespit edilip ihtiyaçların belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu iki hususun tek bir başlıkta verilmesi hem yazımda tekrara kaçmamak hem de verim almak açısından gereklidir. Sonra da Türk Dünyasının güçlü yönleri ve fırsatları olarak da görülen potansiyeli konusu incelenerek kaynak ve fırsatlarımız daha görünür hale getirilecektir.

Türk Dünyasının Sorunları ve İhtiyaçları

Türk Dünyasının karşı karşıya olduğu en büyük sorun *ahlaki* sorundur. Bu sorun ekonomiyi olumsuz olarak etkilediği için “büyük sorun” olarak nitelendirilmesinde beis yoktur. Geçmişteki sosyalist geleneğin zihinde devam ediyor olması girişim ve kar düşüncesini de tıkanıklığa uğratmaktadır. Bu anlamda genç kuşağın zenginliği, üretimin artması olarak değil fırsatçılık temelinde algılaması söz konusudur. Bunun bir sonucu olarak da üretim kültürü değil sadaka kültürü gelişmeye başlamaktadır. Ekonomik ortam da buna göre bir hal almakta ve ekonominin üretkenlik yönü törpülenmektedir. Buna bağlı olarak sermaye birikim süreci yavaşlamakta ve eğitimi yüksek seviyede olan bu ülkelerden beklenen verimlilik sağlanamamaktadır. Bu durumda gelir dağılımı bozularak zengin fakir arasındaki uçurum artmakta, rüşvet ve yolsuzluk artarak bürokrasi içerisinde kurumsallaşmakta, ekonomik faaliyetler kayıt altına alınamamakta, mevcut doğal kaynaklardan verim alınamamaktadır. Bu sorunlara bir de Orta Asya coğrafyasındaki yöneticilerin vurdumduymaz tavırları ile birlikte mafya sorunu eklendiğinde insanların sosyalizme olan özlemi artmaktadır. Bu dayanakla Turancılık düşüncesinin neden Orta Asya da değil de daha çok Orta Doğu, Kafkasya ve Anadolu’da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Daha acı olan ise kendisini milliyetçi olarak niteleyen insanların bile zaman zaman komünist dönemde ülkelerinin durumunun çok daha iyi olduğunu itiraf ediyor olmalarıdır (Çalışkan, 2016; Yereli, 2014:61-62; Amrebayev, 2012:227-230). Sahte ve sahtekâr iş adamlarına ilişkin sorunlar Türk Dünyasında yıllarca ekonomik süreci baltalamıştır. Bu konuda bir ülkeden diğerine geçen Türk iş adamları sıkıntılar yaşamaktadır. Ayrıca yurtdışı görevindeki görevlilerin gittikleri yerin lehçelerini öğrenme gayreti göstermeyip sadece yurtdışı görevlendirmenin ekonomik çıkarına odaklanmış olmaları ve dolayısıyla “bu vazifenin Türk birliğine katkı sağlama boyutunun olduğunu anlayan bir fikir yapısına sahip olmayan kimselerin” görevlendirilmesi sorunu yaşanmaktadır (Özcan, 2012). Bu anlamda Türk Dünyasında ahlaki yozlaşmanın önüne geçilmesi için yolsuzlukların ve çıkarıcılığın önüne geçilerek liyakatin esas alınmasına ihtiyaç olduğu hatırlanmalıdır.

Türk Dünyasının önemli ve diğer birçok soruna yol açan önemli bir sorunu da *ekonomi* temelli sorunlardır. Bu konuda Türk Dünyası kendi aralarında iktisadi

işbirliğini geliştirme sürecinde sıkıntı yaşamaktadır. Yeni iktisadi adımlar atılması gerekirken karşılaşılan diğer bir sorun Türk devletlerinin piyasa ekonomisi ile çok geç tanışmış olmaları ve bu bağlamda Türkiye'nin sahip olduğu tecrübelere sahip olmamalarıdır. Öte yandan mevcut kaynakları üzerinden yapılan birtakım (dış) pazarlıkların devam ediyor olması da ekonomilerini özgür bir şekilde geliştirememelerine neden olmaktadır (Yereli, 2014:61-62). Bunda Türk Dünyasının sermaye biriktirme sorunlarının da etkisi vardır. Bu sebeple kaynakları üzerinde tam kontrolü sürdürebilmeleri için Türk Dünyasında ortak bir para fonunun³ kurulması ve işletilmesine ihtiyaç vardır (Kaya, 2021). Ayrıca “Türk Dünyası İskan ve Kalkınma Stratejisi” şeklinde bir çalışma başlatılarak bu stratejiye uygun somut planlar ortaya koyulmalıdır. Ayrıca Türk devletlerinin kendi milli paraları ile ticaret yapabilmelerinin de aciliyetle sağlanması gerekmektedir. Hatta ortak bir para birimi ihdas edilerek bu para birimi cinsinden işlemler kayda alınmalıdır. Bu başarıldığı takdirde bir süre sonra Türk devletleri ortak para birimini de uygulamaya koyabileceklerdir. Bu sağlandığında Türk devletleri uluslararası ticarete ciddi bir üstünlük sağlamış olacaktır ve kendi stratejik ürünlerini kendi para birimleri ile satabilmelerinin önü açılacaktır. Komşu ülkeler başta olmak üzere iyi ilişkilerin kurulması ile karşılıklı çıkarı esas alan bir ticari yapının tesis edilmesi gerekmektedir. Olası krizlere karşı bir önlem olarak alternatif pazarlardan oluşan bir ticaret portföyü oluşturulmalıdır (Yereli, 2014:63-64). Diğer yandan bir ülkenin kalkınıp ekonomisini büyütebilmesi için işletmelerde girişimciliğin artırılmasına ihtiyaç varken Türk Dünyasının birçok yerinde yeterli özelleştirmenin yapılmamasından kaynaklı Türk işadamları “devlet kurumları ve kamu şirketleriyle” ortaklık yapmak durumunda kalmaktadır ki bu durum girişim enerjisini azaltmakta ve bu konuda özgürlüğü kısıtlamaktadır (Özcan, 2012). Dolayısıyla Türk devletlerinin hızlı bir şekilde mevcut ekonomik sisteme adapte olmaya, girişimciliğin önündeki engelleri kaldırmaya, sermaye biriktirip kaynaklarını kontrolü altına almaya ve bir dayanışma köprüsü kurarak kapitalist sistemin kusurlarını azaltmaya ihtiyaçları bulunmaktadır.

Türk Dünyası *teknoloji noktasında büyük bir bağımlılığın* içerisinde. Bu sebeple iç ve dış siyasette tavizler vermek zorunda kalmaktadır (Ünay, 2016; Demiryol, 2020; Karabulut, 2006). Küresel politikaları yönlendirebilme kudretine sahip bulunan ABD, AB ve Çin gibi Orta Asya ile yakından ilgilenen güçlerin alana askeri güç kullanımına kadar ileri giden müdahaleleri⁴ Türk devletlerine “aciliyetle kendi aralarında kaynakları birleştirip ortak bir teknoloji alt yapısı kurmaları gerektiğini” göstermiştir. Bu noktada uzay ve savunma alanında teknolojik işbirliği sağlanması yapılacak en iyi faaliyetlerden birisi olacaktır (Yereli, 2014:63-64). Yereli (2014:64) bu konuda “esnaf odaları, ticaret odaları, sanayi odaları ve sair tüm

3 Tür Devletler Teşkilatı bu kapsamdaki ihtiyaca binaen 1 Eylül 2022 tarihine kadar “eşit sermaye ve eşit oy hakkı olan” bir Türk Yatırım Fonu'nun kurulması kararı almıştır. Bununla birlikte Türk devletleri kendi aralarındaki ticari engelleri kaldırmak için somut bir irade de ortaya koymuşlardır (Kaya, 2021).

4 Keza bu süreçte doğrudan askeri müdahale dışında davranışlar da olmuştur. Rusya'nın Ermenilerle Türkleri birbirine düşürmeye dönük yüzyıllardır süren yıkıcı siyasetleri Moskova'nın Ermenistan'da 1965'te bir soykırım müzesi kurmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Moskova'nın Ermenistan'ı “Turan”a karşı bir kalkan olarak kullandığı hatırdan çıkarılmamalıdır (Oktay, 2012).

piyasa oluşumların, kendi aralarındaki ilişkileri en üst düzeyde tutmaları gerektiğini” bildirmektedir. Yazar “bilhassa enerji alanındaki işbirliğine ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimine ve teknoloji geliştirmeye yönelik teknik bilgi paylaşımının son derece stratejik iki konu olduğunu” ifade etmektedir.

Öte yandan Türk Devletler Teşkilatı içerisinde değerlendirilecek ülkelerin *dış ticaret hacmi, yatırımları ve projelerinin* artma eğiliminde olsa da istenilen düzeyde olmaması, ayrıca bölgede *rekabet yoğunluğu* yaşanması da önemli sorunlardır. Bu hususta “yardımlaşma ve tecrübe paylaşımının artması, KOBİ’ler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi, çalışma gruplarının kurulması, TURANSEZ özel ekonomik bölgesinin ilanı, SESRIC yatırım ve ticaret tamamlama sistemi ve Türk Yatırım Fonunun hayata geçirilmesi, enerji projelerinde bağlantıların artırılması ve Dünya Gümrük Örgütüyle uyumlu şekilde ticareti kolaylaştırma adımları atılması” konularında hızlı yol almaya ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Türk Devletler Teşkilatı’nın varlığının “rekabet sorunun ortaya çıkardığı ihtiyacı” giderme konusunda kullanılması gerekmektedir. “Birlikte kurulan üniversitelerle birlikte sağlanan bilgi paylaşımı, Türk gümrük birliği için altyapıların hazırlanıyor oluşu, demiryolu hatlarıyla iyileştirilen ulaşım” bu süreçte işbirliğini artıracaktır (İstikbal, 2021; Sultanov, 2012:196-199).

Diğer bir sorun alanı ise bu denli kapsamlı yer altı kaynaklarına sahip olan Türk devletlerinin bu *kaynakları değerlendirme konusunda çözümsüzlük* içerisinde olmalarıdır (Akengin, 2017:2). Nurmuhammedov (2012)’un Türk Dünyasının “kendi zenginliklerinin fakir bekçileri” olduğunu ifade etmiş olması esasında önemli bir yaraya parmak basmak anlamına gelmektedir. Bu konuda yazar Batı ülkelerinin krizde olduğunu hatırlatarak, “gelecekte sadece petrolü, gazı ve altını olan ülkelerin ayakta kalacağını” söylemesi ile on yıl evvel (Nurmuhammedov, 2012) 2022 yılında AB’nin yaşadığı enerji krizini tahmin etmiştir. Bu konuda Nurmuhammedov (2012) çözümün, Türklerin kendi aralarında bir Avrasya Birliği kurmasında olduğunu belirtmesi esasında Türk Devletler Teşkilatı’nın fonksiyonlarını artırmaya ihtiyacımız olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü tüm bu devletlerin ekonomik dayanaklarının birbirinden farklı olması⁵ ve kaynak değerlendirme şartlarının farklı olması nedeniyle birbirleri arasında kişi başına düşen gelir miktarı arasında uçurumlar artmaktadır (Akengin, 2017:4). Bu sebeple mevcut kaynakların teknolojik ilerlemeyi ve geliri yükseltmeyi temin edecek şekilde kullanılmasına ve böylece ortaya çıkan sinerji ile sağlanan avantajları artırarak zenginliği artırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Türk Dünyasının karşılaştığı diğer önemli bir sorun da bu ülkelerden bazılarının “*kilitli ülke*”⁶ pozisyonunda olmasıdır. Bazı Türk devletleri “coğrafi şartların, kalkınma durumunun, yönetim biçiminin, deniz ya da okyanusa olan bağlantıların” etkisi ile

5 İnsani Gelişmişlik indeksi sıralaması itibarıyla Türkiye ve Azerbaycan’ın sıralaması Orta Asya’nın diğer Türk devletlerine kıyasla daha iyi durumdadır. Diğer yandan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın ekonomisi doğal gaz ve petrol gelirlerine bağlı olarak şekillenirken Kırgızistan ekonomisi tarıma dayanmaktadır (Akengin, 2017:4-5).

6 Dışa açılmak için başka ülkelere muhtaç olan ülkelere “kilitli ülkeler” denilmektedir (Akengin, 2017:7).

dünyaya açılmada sıkıntı yaşamaktadır ve bu durum ticaret ve ulaşım fırsatlarını etkilemesi bağlamında ilgili ülkeyi zor durumda bırakmaktadır. Bu durumdaki ülkelerin komşularla iyi ilişkiler sürdürmeye ihtiyacı vardır. Aksi halde kaynaklarını verimli kullanamayacaklar ve ihtiyaçlarını ucuza karşılayamayacaklardır. Orta Asya'daki Türk devletlerinin “konumları, iklimleri, su kaynakları, yüzey şekilleri” bakımından temel ihtiyaçlarının tamamını kendi topraklarından karşılayabilecekleri durumda olmadıkları anlaşılmaktadır⁷. Bu konuda önemli bir örnek olarak su sorununun incelenmesi faydalı olacaktır. Su kaynaklarının paylaşımı hususu önemli bir sorun olarak Türk Dünyasının başını ağrıtmaktadır. Orta Asya'daki ülkelerin karasal iklim şartlarına sahip olması ile su kaynakları yetersiz durumdadır. Bu su kıtlığı ülkelerin arasındaki ilişkilere yansımaktadır⁸ (Akengin, 2017:5, 7). Bu bağlamda Kırgızistan ve Özbekistan arasında su kaynaklarının paylaşımı konusunda sınır gerilimleri yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak Kırgızistan'da yaşayan ve nüfusun %13'ünü işgal eden Özbek azınlık “Özbekistan tarafından kullanılması endişesi ile” hedef haline gelmektedir (Çalışkan, 2016). Bu sorun Türk Devletler Teşkilatı'nın hakemliğinde, İslam'ın adalet anlayışı temelinde ya da ahilik paylaşımcılığı ile çözüme kavuşturulmak durumundadır.

Kilitli ülke olmanın risklerini bertaraf etmek için ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği gibi *bölge güvenliğini* daha ileri taşıyacak büyük ilişkiler ağının da (ulus üstü oluşumlar) kurulmasına ihtiyaç vardır. Çünkü bu tür büyük oluşumlar hem ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmekte hem de bu ülkelere herhangi birinin kontrolü eline geçirmesini engellemektedir. Bu konuda, Orta Asya'da “Bağımsız Devletler Teşkilatı (BDT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması (KGÖA), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)” gibi bir takım örgütlenmeler olsa da bunlardan bazılarının (ilk ikisinin) etkisinin azalması ile ihtiyaca cevap sunan yeni örgütlerin kurulmasına yönelmek gerekecektir. Ancak Türklerin güvenliğinden bahsedildiğinde akla sadece ekonomik güvenlik gelmemelidir. Aynı zamanda sınır güvenliğinin de temin edilmesi gerekmektedir. Bu organizasyonların bu anlamda da önemli olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Bu konuda 2013'te kurulan ve “Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Moğolistan'ın üye olduğu” Avrasya Askerî Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM) gibi kuruluşlar büyük öneme sahiptir. Ancak bu süreçte daha önemli olan şey Türk devletlerinin kendi aralarında gerçekleştirdiği işbirliğini artırabilmeleridir. Dolayısıyla Türk Dünyasının güvenlik ve ticaret anlamında umduğunu bulabilmesi için bu konuda daha büyük bir müessese ve güç olan Türk Devletler Teşkilatına verdiği önemi daha da artırmaya ihtiyacı vardır. Bu konuda Türk Dünyasının ortak dil, tarih, kültür, gelenek gibi konulara ağırlık verirken siyasi ve ekonomik ilişkileri genelde ikili münasebetlerle sürdürmesi eleştirilmektedir. Sıkıntıyı ve eleştirileri

7 Örneğin Özbekistan jeopolitik anlamda “çifte kilitli ülke” konumundadır. Çünkü “Özbekistan'ın açık denizlere ulaşabilmesi” iki ülkenin kara ve hava sınırlarından geçmesine bağlıdır (Akengin, 2017:8).

8 Orta Asya'nın en önemli su kaynaklarından olan Amu Derya ve Sir Derya nehirleri ve bu nehirlerin beslediği Aral gölü gibi bazı su kaynakları ile irtibatlı olan ülkeler arasında paylaşım sorunları yaşanmaktadır (Akengin, 2017:5).

artıran diğer husus ise Türk Cumhuriyetlerinin bazılarının siyasi ve askerî alanlarda Rusya ile yakın işbirliği içerisinde olması ve Rusya'nın bu konuda Türk devletleri üzerinde bir takım baskı araçlarına sahip olmasıdır. Çin'in ise bölgede ekonomik alanda ağırlık kazanması Türk Dünyası için riskleri artırmaktadır (Kemaloğlu, 2021; Hasret, 2009). Bu konuda Kamalov (2012), süper güçlerin günümüzdeki mücadele alanının Orta Asya olduğunu belirterek “Rusya'nın küresel güç olmasının evvela yakın çevresine hâkim olmasına bağlı olması” nedeni ile “Putin'in yakın çevre ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye” ve tabii ki “Rusya'dan başka ülkelerle ilişkilerini ise sınırlandırmaya” yönelik gayret gösterdiğini bildirmektedir. Yazar bu sebeple Putin'in Şangay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Ortaklığı, Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği gibi teşkilatlarla etkinliğini artırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca, ABD'nin “Rusya'nın Avrasya bölgesindeki enerji üstünlüğünü yok etmek istediğini”; Çin'in amacının ise “ABD ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kırmak olduğunu” belirtmektedir. Bu konuda en büyük etki edici vasıtası ise “bölgede ticaret ve ekonomik işlerin kullanılması” olmuştur (Kamalov, 2012). Ayrıca Rusya'nın bünyesinde yer alan özerk Türk Cumhuriyetlerinin mevcudiyeti ve Çin'in ilerleyen yıllarda bu birlikteliğe bağlı olarak Doğu Türkistan temelli Pazar payını kaybedeceği kaygıları bu süreçte karşılaşılan engellerdir. Bu iki ülkenin bu birlikteliği yıkmak için kozlarını kullanacağı aşikârdır. Ayrıca bu birlikteliğin selameti için Türk Cumhuriyetlerinin bu iki ülkeye olan ekonomi temelli bağlılıklarını da azaltmaları gerekmektedir (Kemaloğlu, 2021). Bu şekilde “Türklerin birliğini ileri taşıyacak büyük oluşumlara ihtiyaç olduğu bu kadar açıkken” bir de bu süreçte “Türkmenistan'ın tarafsızlık siyaseti sürdürmesi, Özbekistan'ın ise ikili ilişkilerden dahi uzun yıllar uzak kalması, Türk ülkelerinin kendi arasında bir takım sınır ve etnik sorunlara⁹ sahip olması” bu konuda ulus üstü ilişkilerin geliştirilmesinin önündeki engelleri oluşturmaktadır (Kemaloğlu, 2021; Hasret, 2009).

Türk Dünyasının diğer bir sorunu ise coğrafya olarak bir parçalanmışlık olması bağlamında “eğitim, kültür, tarih, ekonomi gibi alanlarda” *ortak hareket edemiyor oluşlarıdır*. Bu hususta mevcut projeler ve çalışmalar yeterli değildir. Bu anlamda gerçekçi bir davranış içerisine girilerek “dil, tarih, eğitim ve ekonomi alanlarında köprülerin kurulması” bir zarurettir. İsmail Gaspıralı'nın da ifade ettiği gibi “*dilde, işte, fikirde birlik*” düsturu bu noktada işletilmelidir (Bay vd., 2017:59). Gaspıralı'nın bu yaklaşımının bugün yapılması gerekenlerin öncü gücü niteliğinde olduğu bilinerek “her alanda işbirliği”ne yönelerek motive olunmalıdır. Türk Devletler Teşkilatı başta olmak üzere uluslararası kuruluşların (TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Türk Miras Vakfı ve diğer) etkinleştirilip etkileşim ve koordinasyon halinde çalışması sağlanmalı, uygun bütçe ve insan kaynağı ile donatılmaları mümkün kılınmalı, görev alanlarının çerçevesi çizilmeli ve bu kuruluşlar kullanılarak her ülkenin diplomasi yaklaşımında “ortak hareket bilinci”

9 Bu konuya örnek vermek gerekirse “Sovyet siyasetinin bir neticesi olarak” Kırgızistan'da Özbekistan'a bağlı 3 anklav bulunurken, Kırgızistan'da 1 milyon, Türkmenistan ile Kazakistan'da yarımşar milyon Özbek, Özbekistan'da ise 1.5 milyon Kazak yaşamaktadır (Kemaloğlu, 2021).

geliştirilmelidir. Ayrıca buralarda alınan kararların bir dahaki toplantıya kadar gerçekleştirilerek tamamlanması sağlanmalıdır. Bunu denetlemek için gerekirse denetleme organları oluşturulmalıdır. Bu hususta hem otak kuruluşlarda hem de diplomatik/bürokratik alanlarda vazifeli yönetim elemanlarının “uzman ve Türk Dünyasına gönül vermiş kişilerden oluşması/seçilmesi” sağlanmalıdır (Zorlu, 2018).

Türk Dünyasının ortak hareket edebilmesi için bundan daha fazlası yapılması gerekmektedir. Ortak bir vatandan bahsediliyorsa bir kimsenin öncelikle bu vatanda *rahatça dolaşabilmesi* zarurettir. Bunun için Türk Dünyası devletleri arasında özellikle iş seyahatlerinde pasaport kontrolünün kalkması öncelenmelidir. Türkiye nasıl ki tek taraflı olarak tüm Türk Cumhuriyetleri için vizeleri kaldırırsa aynı adımın diğerleri tarafından da yapılması gerekmektedir. Bu uygulama hali hazırda Kıbrıs, Gürcistan gibi ülkelerde karşılıklı olarak uygulanmakta ve bir mağduriyet yaşanmamaktadır. İnsan için gidip gelinen yer memleketidir ve vatandır. Oysa Türk Cumhuriyetlerine gidiş-dönüşte uçak bileti fiyatları pasaport kontrolünü unutturacak derecede fazladır. Bu sorunun acilen çözülmesi Türk Dünyasının geleceği için çok önemli olacaktır (Kanbolat, 2012; Yavuz, 2012).

Türk devletleri ile ilişkiler enerji ve gaz alanlarında yüksek seviyede ve yoğun şekilde işlerken, “*eğitim, kültür ve sağlık*” gibi diğer alanlara aynı önemin verilmiyor olması¹⁰ büyük eksikliklerdir. Oysa olması gereken her alanda yüksek düzeyde ilişkiler kurulmasıdır. Bu hususta öncelikle *eğitim sorunlarının* aşılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bazı ülkelerde eğitim sistemi yanlış işlerken diğer bazılarında ise alt yapı eksiklikleri nedeniyle ihtiyaç duyulan bazı konularda uzman kişilerin yetiştirilebilmesi imkânsız hale gelmektedir. Dolayısıyla Türkler eğitim konusunda birlikte hareket edemedikleri gibi yeterince yardımlaşma ve kaynak bölüşümü sağlayamamaktadır. Bu konuda karşılıklı ortak programlar açılması ile enerji ve kaynak kullanımı güçlendirilebilir. Ayrıca büyük öğrenci projeleri gerçekleştirildiğinde bir diğer Türk ülkesinden gelen misafir öğrencilerin mezun olduklarında soydaş ülke ile ilgili olumlu izlenimle ayrılması temin edilmelidir (Özcan, 2012). Buna ilaveten iyi bir eğitimle mezun olmayı başarmış genç beyinlerin beyin göçüne yönelmesinin önüne geçecek tedbirlerin alınması gerekmektedir (Yereli, 2014:62). Eğitim konusunda bahsi geçen hususlara dikkat edildiğinde bu durum Türklerde ortak hareket etme bilgisini ve fikrini geliştirecektir. Böylece kültür, sağlık, tarih ve ekonomi konularında da buna benzer ilerlemeler kaydedilebilecektir.

Türk Dünyasının “*dinsel ve mezhepsel farklılık içerisinde bulunması*” ortak hareket oluşturulmasını da kısıtlayan önemli sorun alanlarından bir tanesidir. Bu konuda Türkler arasında bir homojenlik olmadığını öncelikli olarak ifade etmek gerekmektedir. Örneğin Rusya’da yaşayan 10 milyon civarındaki Türkün hepsi Müslüman değildir. Gagavuz ve Çuvaş Türkleri Hristiyan Türkleri oluştururken Başkurtlar arasında Hristiyanlığın yaygın olduğu görülmektedir. Yakut ve Altay

10 Örneğin Türkiye ile Türkmenistan ilişkileri (Özcan, 2012).

Türklerinin çoğunluğu ise atalarının eski pagan dinlerini devam ettirmektedir. Bu sebeple bu Türklerin daha rahat bir şekilde Hristiyanlaştırılabilirlikleri ve Ortodoks olan Türklerin Ortodoksluk bağı üzerinden daha rahat Ruslaştırılabilirlikleri görülmektedir. İran’da ki Azeri toplumunun ise Farslarla Şiiilik bağı üzerinden ortak oldukları ve bu bağ üzerinden Fars kimliğine daha yakın oldukları görülmektedir. Dolayısıyla İran’daki Azeri toplumunun Kuzey Azerbaycan’dakilere kıyasla dini hassasiyetinin irki hassasiyetinin önüne geçtiği görülmektedir. Her iki taraf da Şii olsa da Güneydekiler çok daha dindar bir rol üstlenmektedir. Çünkü Kuzey taraftakiler uzun yıllar Sovyet etkisinde kalmışlardır. İran’daki Azeri Türklerinde Şiiilik etkisi ile Farslaşma hâkim iken Irak’taki Şii Türkmenlerin bu tercihleri ile Araplaştığı görülmektedir. Dolayısıyla Türklerin birliğini temin etmek için gerekli olan irki hassasiyetin yerini Şiiilik ile mezhebi hassasiyetin aldığı görülmektedir. Aynı temelde Türkiye’de insanların Alevi-Sünnilik çerçevesinde yaşadıkları bazı hadiseler de buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla mezhep çerçevesindeki ayrımın, Türklerin birbirini öldürmesine sebep olması önemli bir sorundur. Bu konuda Irak’taki Türkmenlerin Haşdi Şabi veya IŞİD arasında cepheleştirdiği ve birbiriyle savaştıkları gibi şehirlerde kendi sivillerini öldürmeleri¹¹, Türkmenlerin de kendi içinde bir iç savaş yaşadığını göstermektedir (Çalışkan, 2016). Bu konuda neden önceliğin Türklüğe verilmesi gerektiğinin iyi açıklanabilmesi ve Türklüğe öncelik vermenin dini tercihlere zarar vermeyeceğinin iyi izah edilmesine ihtiyaç vardır. Ancak diğer yandan Müslümanlar arasında da İslam’la ilgili uygulanan politikalar konusunda uyum sağlanamadığı ve ortak hareket edilemediği görülmektedir. SSCB dönemindeki din karşıtı politikalar nedeni ile “din alanında bir boşluk” ortaya çıkmıştır. Bunun bir yansıması olarak, bağımsızlığını kazanmış her bir ülkenin yöneticilerinin din alanında ortaya koydukları politikaların farklı temellere dayalı olarak düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla din konusunda ortaya çıkan politikalar ile benimsenen bakış açıları bu devletlerin birbirini değerlendirmelerinde/ yargılamalarında ve birbiri ile ilişkilerinde belirleyici olmuştur (Akengin, 2017:5). Dolayısıyla bu konuda Türk devletlerinin bir araya gelerek uyumlu politikalar ortaya koyması gerekmektedir.

Türk Dünyasının diğer bir sorun alanı ise *algı ve hedef farklılığı*¹² içerisinde olmalarıdır. Orta Asya’nın uzun yıllar sosyalist rejimle yönetilmiş olması ile birlikte Çin’in bu süreçte Rusya ile olan ilişkisi ve zaman zaman işbirliği “algıları etkilemiş” ve öncelikler ile beklentileri belirlemiştir (Zorlu, 2018). SSCB döneminde sürdürülen politikaların bir yansıması olarak bu devlet başkanlarının birbirinden farklı politikalar ortaya koyması ve farklı organizasyonlara dâhil olmaları da Türk

11 Haşdi Şabi “Sünni sivilleri” ve IŞİD ise “Şii sivilleri” katli etmektedir (Çalışkan, 2016).

12 Türk Devletler Teşkilatı’nın kurulmasıyla birlikte Türk liderlerin bu konuda ortak bir yöneliş ifade ettikleri görülmektedir. Bu konuda “yeşil teknoloji, akıllı şehirler, yenilenebilir enerji ve tarımsal kalkınma” gibi konulara odaklanıp dünyada yaşanan değişime öncülük etmek istediklerini göstermişlerdir. Ayrıca “dijitalleşme, havacılık, uzay ve teknolojik gelişmeler” konularında işbirliği kararları alarak ilişkilerin derinleştirilmesini ve genişletilmesini amaçladıklarını gözler önüne sermişlerdir. Bu kararlar üye devletlerin uzun vadeli bir perspektifi benimsediklerini de göstermektedir. Ayrıca liderler yaptıkları değerlendirmelerde genel olarak “karşılıklı saygıya, ortak çıkarlara, barışçıl tutuma, güvenlik sorunlarının beraber çözülmesine ve ileriye dönük ortak stratejilere yönelmek gerektiğine” vurgu yapmışlardır. Bu durum Türk Dünyasının aynı zamanda ortak gelecek tahayyülüyle de hareket ettiğini işaret etmektedir (Kaya, 2021). Ancak önemli olan bu konudaki düşüncenin fiile yansımalarıdır ve ilerleyen süreçte gerçek tutum anlaşılacaktır.

Dünyasının dış politika yönelişini ayırıştırarak ortak hedefe yönelmesini zor hale getirmiştir. Bu minvalde bazıları Rusya ile yakınlığını sürdürmeye devam ederken bazıları da ABD, İngiltere ve Çin gibi ülkelerle ilişkilerini artırarak geliştirmiştir. Öte yandan bu ülkeler bahsi geçen bakış açısından kaynaklı olarak birbirinden farklı uluslararası alanlarda (platformlarda) yer almışlardır. Bu süreçte Türkmenistan tarafsızlık ilkesini benimsemeyi doğru bir politika olarak benimserken, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Şanghay İşbirliği Örgütüne dâhil olmayı tercih etmiştir. Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ın üye olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne ise Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan üye olmaktan çekinmemiştir (Akengin, 2017:4; Yereli, 2014:61-62). Türkiye ise tam ters istikamette bir NATO ülkesi olmanın gereğini yerine getirmeyi tercih etmiştir (Kemaloğlu, 2021). Yapılması gereken şey ise Türk Devletler Teşkilatı üyelerinin “ortak kanaatler, yargılar ve algılar içerisinde” birlikte belirlenen hedeflere yönelmesini temin etmektir.

Bunun yanı sıra Türk Dünyasının kendi içinde “*iletişim ve alfabe ortaklığına sağlayamamış olması*¹³” çözüme kavuşturulamamış diğer bir önemli meseledir. Bu konuda “Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan”ın önemli adımları olsa da kesin bir çözüm ortaya konulamamıştır. Bu süreçte Rusçanın belirleyici bir konuşma dili olmaya devam etmesi ülkelerin kendi aralarındaki organizasyonlarına da etki etmektedir. Bir yandan alfabeler ve lehçeler arası farklılıklar diğer yandan uluslararasılaşma sürecinin etkisi bu konuda olumlu adımlar atılmasına yönelik çalışmalarını yavaşlatmaktadır. Bu ilişkilerin güçlü bir yapısal ve kurumsal düzlemde ele alınamıyor olması çözümü zorlaştırmaktadır. Bu konuda daha yapıcı adımlar atılıp kararların uygulamaya dökülmesi gerekmektedir (Zorlu, 2018; Hasret, 2009; Şahin, 2012; Geybullayev ve Kurubaş, 2022:40). Dolayısıyla ortak alfabe sürecinin takvime bağlanması ve yazılan kaynakların/eserlerin diğer ülkelerle paylaşılır hale getirilmesi gerekmektedir (Zorlu, 2018). Bu süreçte Türk Cumhuriyetlerinin aydınları ve kadınları arasında ilişkilerin yok denecek kadar az olmasında karşılıklı olarak Türk dili lehçelerinin öğrenilmesine gayret gösterilmemesi bir gerekçe oluşturmaktadır (Kanbolat, 2012). Ayrıca ortak televizyonlar kurularak var olan TRT Avaz, Habar, Az Tv gibi kanallar her ülkenin yayın sistemine entegre edilmeli (Zorlu, 2018) ve böylece iletişim ve alfabe ortaklığı güçlendirilmelidir (Yavuz, 2012).

Türk Dünyası ile ilgili diğer bir sorun alanı da 1991 yılı öncesinde Türkiye haricindeki Türk alanının SSCB kontrolünde olması ve bu alanda uygulanan kimi politikalarla *Türk kimliğinin ihmal edilmiş olmasıdır*. Bu anlamda Orta Asya bölgesinde SSCB dağıldıktan sonra kurulan altı Türk cumhuriyeti milli bir devlet kurma ve yaşatma amacına yönelmiştir. Gerek Kafkasya gerekse de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri halkları için en önemli ortak nokta “Türklük” olsa da bu coğrafyada yaşayan kitlelerin “Türklük ve millet” kavramlarına birbirinden farklı

13 Bu konuda yakın tarihte Bursa’da “Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı” başlatılması (Bursa’da “Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı” başladı, 2022) umut vadedicidir.

bakıp her cumhuriyetin kendi kökenini ön plana çıkararak “Türkmen, Azeri, Kırgız, Özbek ve Kazak kimliklerini” üst kimlik olarak kabul etmeleri Türk Dünyası için bir ayrımcılığa ve farklılaşmaya meydan vermesi yönüyle önemli bir sorun alanı olarak tartışılmaktadır (Akengin, 2017:4-5). Bu konuda ideolojik hissiyatların milli bilincin önüne geçmesi ile karşı karşıya kalmak Turan Ülküsünün gerçekleşmesini engellemektedir. Bu konuda, henüz özgürlüğüne yakın bir tarihte kavuşan Kıbrıs’ın -yaşadığı onca zulme rağmen- milli bilinç yönünden zayıf olduğunu görmek çok şaşırtıcı ve üzücüdür. 2004 yılında yapılan % 87 katılımlı referandumda Kıbrıs Türklerinin üçte ikilik bir kesiminin (%65) Güney Kıbrıs’la birleşme yönünde oy kullanması ve özellikle bu kişilerin yarısının Türkiye’den Kıbrıs’a taşınan kişilerden olması bu konuda milli bilincin zaman içerisinde yok edilmiş/aşındırılmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Almanya’daki Türklerin temsilcisi olan Türk vekillerin zaman zaman Türkiye aleyhine alınan kararlara katılması da bu konudaki aşınmaya örnek teşkil etmektedir (Çalışkan, 2016). Ziya Gökalp’in yaklaşımına göre “kültürü gelişmiş toplumların direnci güçlü olur. Kültürü zayıf toplumların ise mukavemeti az olur”. Özellikle totaliter rejimler devleti inşa etmeye önem verirken milleti inşaaya önem vermemektedirler. Türk Cumhuriyetlerinin şu anki durumu da bunu desteklemektedir. Bu durumda ortak tarih şuuru oluşturulamamaktadır. Dolayısıyla bu konuda öncelikle tüm Türkler için tarihinin başlangıcı Hun devri sayılmalı ve böylece tarih yazımında entegrasyon sağlanarak işe başlanmalıdır (Nesipli, 2012). Bu süreçte milli bilincin geliştirilebilmesi için toplumsal entegrasyon çalışmalarının yapılması önem taşıdığı gibi ortak tarih kitaplarının yazılması, gümrük birliğinin mümkün kılınması ve ortak alfabe girişimleri ile bir siyasi atılım sağlanması önemli hale gelmektedir (İstikbal, 2021; Hasret, 2009). Bu konuda tüm dünya Türklerinin “Türklük” ve “millet” kavramını birlikte algılamalarını sağlayacak şekilde bir yasal düzenleme yapılmasına ve akademik çevrelerce medya önünde bu konunun tartışılıp halka benimsetilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Neredeyse her bir Türk devletinin kendine ait *terör sorunu* olması ve terör konusunda birlikte hareket edilemiyor olması da önemli bir sorun alanıdır. Bu konuda Türkiye FETÖ ile mücadele meselesinde Türk Dünyasının bazı ülkelerinden yardım alamamaktadır (Zorlu, 2018). Bu hususta terör örgütlerine karşı ortak hareket edilmesine ihtiyaç olsa da SSCB’nin bilinçli bir politika ile çizdiği sınırlar Türk devletlerinin birbiri arasında sorun yaşamasına ve terörün beslenmesine fırsat sunacak şekilde tasarlandığı için Türkler arasında terör konusunda ortak hareket edilmesi bilinci de öldürülmektedir/törpülenmektedir. Çünkü çizilen sınırlarla Orta Asya ülkeleri arasında çatışma çıkaracak bir azınlık sorunu miras bırakılarak¹⁴ ülkeler arasında terörü tetikleyen sınır uyuşmazlıklarına zemin hazırlanmıştır (Akengin, 2017:4). Bu konuda her Türk devleti elini taşın altına koyarak kardeşliğin baki kalması için taviz vermeye hazır olmak zorundadır.

14 Örneğin, çizilen sınırlar içerisinde Kırgızistan’da Özbekler ve Özbekistan’da da Karakalpaklar bırakılmıştır (Akengin, 2017:4).

Bunlara ilave olarak *insan kaynaklarının yönetilemiyor olması* da önemli bir sorundur. Bu hususta gerekli eğitim programlarının tam olarak uygulanmadığı görülmekle birlikte yeterli bütçenin ayrılmıyor olması da önemli bir sorundur. Bu konularda Kazakistan, Azerbaycan ve son dönemde Özbekistan’da önemli somut adımlar atılmıştır. Türkiye bu sürece “TİKA, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Manas Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve TÖMER” gibi organizasyonlar ile destek vermiş olsa da kullanışlı bir insan kaynağı haritasının çıkarıldığı söylenemez. Bu konuda eksiklik “diplomasi, bürokrasi ve özel sektör ilişkilerindeki etkili personel ihtiyacının” giderilemeşiinde dışa yansımaya devam etmektedir (Zorlu, 2018). Bu bağlamda ilgili mesleklerin icrasında gerekli olan özelliklerin eğitim alan kişilerde mevcut olması için eğitim süreçlerinin yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Türk devletleri öncelerde çoğunlukla tarihsel ve ekonomik bağlar üzerinden ilişki kurmaya çalışırken artık *ortak çıkarlar ve değerler* çerçevesinde de hareket etmeye yönelmektedir. Türk Dünyasının bu konudaki *eksiklerini hızlı bir şekilde gidermesi* hedeflerine ulaşma şartlarını iyileştirecektir. Bu konuda ortak çıkar endeksli atılan adımların başında Doğu-Batı güzergâhında Türk Dünyasının bölgesel ve küresel bir merkez olmasının teşvik edilmesi meselesi gelmektedir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru’nun¹⁵ hayata geçirilmesiyle birlikte “Orta Asya - Kafkasya - Türkiye” hattı, Çin’den Avrupa’ya ulaşan güzergâhların en istikrarlısı olabilecektir. Dolayısıyla Türk Dünyası ülkelerinin, Orta Koridor’un bütün potansiyelini kullanma arzusu bulunmaktadır. Bu konuda II. Karabağ Savaşı’nı, Türk Dünyası, sadece Azerbaycan’ın haklı davası olarak değil; aynı zamanda uluslararası hukukun hayata geçirilmesi şeklinde de yorumlamışlardır. Bu konuda Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri, Azerbaycan’ın yanında oldukları gibi “Azerbaycan ile Ermenistan” arasında uzlaşının sağlanmasını bekleyerek de barışçıl bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermişlerdir. Bu süreçte bahsi geçen birlikteliğe Kıbrıs Türk halkının da katılması KKTC’nin Türk Dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu¹⁶ teyit etmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Türk Dünyasının oluşturduğu bu güzergâh üzerinde sorunlu bir alanın bırakılmaması ilerleyen yıllarda yeni sorun alanları ile karşı karşıya kalınmaması açısından önemlidir¹⁷ (Kaya, 2021).

Diğer yandan Türk Dünyasının *yönetim tarzı* da bir sorun alanı teşkil etmektedir. 1991’deki bağımsızlıkla birlikte “SSCB yönetimi döneminde özerk devlet yönetimini elinde bulunduran liderlerin, bağımsızlıkla birlikte bu yeni ülkelerin de devlet başkanı oldukları görülmektedir. “Komünist ideoloji ve onun temsilcisi olan Komünist Parti aracılığıyla tek parti ile yönetilen bu ülkeler” bağımsızlık sonrası demokratik yönetimler kurmaya çalışmış olsalar da halkın demokrasi tecrübesinin

15 Azerbaycan’da, ülkenin batı kısımları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Ermenistan üzerinden, Zengezur bölgesinden geçecek kara ve demir yolu hatlarıyla birleştirilerek Türkiye ile yeni ulaşım bağlantısı sağlanması hedeflenmektedir (Rehimov, 2021). Özellikle Eylül 2022’de kurulan Göyce-Zengezur Türk Cumhuriyeti (Bağımsızlığını ilan eden, 2022) bunu temin etme konusunda daha güçlü bir organizasyon olarak görülmektedir.

16 Erdoğan bu konuda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na hitabında uluslararası camiaya KKTC’nin tanınması konusunda çağrı yapmıştır (Ergin, 2022). Dolayısıyla bu konuda önemli bir adım atılmıştır.

17 Bu hususta Türk Devletleri Teşkilatı kurulduktan sonra Afganistan’da yaşananlar konusunda yardım etmeye hazır bir duruş sergileyerek bu meseleye verdiği önemi göstermiştir (Kaya, 2021). Ayrıca Erdoğan’ın Birleşmiş Milletler’deki toplantıda KKTC’nin ayrı bir devlet olarak tanınmasını istemesi de bu konuda örnek teşkil etmektedir (Kılıç, 2022). Ancak bu konuda devamlılığın temin edilmesi Türk Devletleri Teşkilatı’nın duruşu ve itibarı için önemlidir.

olmaması ve diğer bazı nedenlere bağlı olarak demokrasi kurum ve kurallarının işletilmesinde pürüzler çıkmıştır. Bu bağlamda adı komünist parti olmasa da, yine “tek parti ve tek adama dayalı yönetim” biçimleri varlığını devam ettirmiştir (Akengin, 2017:9). Bu durumda yerel yönetimlerde de bir demokratikleşme yaşanmamakta ve yerel yönetimler yeterince güçlenememektedir (Yereli, 2014:62). Bu konuya örnek olarak, Özcan (2012) Türkmenistan’da “devlet başkanının inisiyatifine bağlı politikalar” yürütüldüğünü ve bu nedenle yakın zamanda ileri bir demokrasi uygulaması olamayacağını belirtmektedir (Özcan, 2012). Demokrasi modernizmin ve adaletin bir göstergesi olmasıyla Türk Dünyasının imajı açısından ülkelerin kültürüne yerleşmesi önemlidir. Ancak diğer yandan Türk devletlerinde demokrasi kültürünün yerleşmesine kadar geçen süreçte yeni düzene alışılması esnasında başka olumsuzluklarla karşı karşıya kalacağı unutulmamalı ve bu konuda gerekli önlemler alınmalıdır.

Buna ilaveten, “oligarşi diktatörlüğü” ve dünyadaki diğer Türk azınlıklarının çoğunun “demokratik olmayan ülkelerde yaşıyor olması” Türk halkının *kendi taleplerini dile getirememeleri* sonucunu doğurmaktadır. Hatta bu konuda Türk birey, diktatörlüklerin verdiği özgürlükleri de kaybedebilmektedir. Örneğin bir Şii Afganistan Türkü, Afganistan’daki savaştan kaçarak İran’a sığındığında İran’da kendisine “sana ve ailene bazı haklar tanımamız için Suriye’de cihat yapman lazım” denildiği zaman “mevcut olan özgürlüğünü” de kaybetmektedir; Tacikistan’da yaşayan bir Özbek “ben kendi dilimde de konuşabilmek istiyorum” şeklinde talepte bulunamamaktadır; Özbekistan’da yaşayan bir kadın “ben anne olmak istiyorum, yoksa kocamın yüzüne nasıl bakarım” diye soramamaktadır; Bir Uygur Türkü kadın Çinlilere “benim istediğim kadar çocuk sahibi olma hakkım var, karışamazsınız” diyememektedir. Dolayısıyla Türklerin birleşmesinde en büyük engelin iktidardaki oligarklar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü demokratik bir devlet düzeninin kurulması bazı oligarkların güçlerini yitirmeleri anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla hiç bir lider koltuğunu ve gücünü devretmeyi istemeyecektir. Bunu sağlamak için halkın kitlesel talepler göstermesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak halktaki korku bunu engellemektedir. Dolayısıyla Arap Baharının Orta Asya’ya sıçramamasındaki en büyük sebep yöneticilerin tavrı, yapılan sıkı teftişler ve eski alışkanlıklardır (Çalışkan, 2016).

Türk devletlerin *hukuk* konusunda da önemli adımlar atmaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Nurmammedov (2012), “Türk Dünyasının gerçek anlamda bir birlik oluşturabilmelerini” her şeyden önce hukukun üstünlüğüne çok önem vermelerine bağlamıştır. Çünkü bu birlikteliğin sürdürülmesi Türklerin kendi içerisinde adaleti temin etmesine bağlıdır. Bu konuda yazar Batı’nın en büyük servetinin bireysel hak ve özgürlükler ile hukuk sistemi olduğunu belirterek bunu yinelemektedir. Yazar özellikle Avrupa’da hayvanların dahi haklarının kanun ile teminat altına alındığına dikkat çekerek önemli bir mesaj vermekte ve günümüzde böyle bir hukuk yapısının Orta Asya’da da olması gerektiğini ifade etmektedir.

Çünkü bu durum “cumhurbaşkanından işçisine kadar toplumda herkesin” kurallara uymasını temin edecektir (Nurmuhammedov, 2012).

Bugün Türk Dünyasının en büyük sorunlarından bir tanesi de *Türk kanının akması* sorunu yaşanmasıdır. Türk Dünyası, “Türk nüfusunun artışının engellenmesi ve bu bağlamda soykırım ve tabii ki sebep olduğu göç sorunu” ile karşı karşıya bulunmaktadır. Dünya’da Irak ve Suriye’deki Araplar dışındaki Arapların durumu iyi iken Türklerin var olup da kanının akmadığı bir coğrafya bulunmamaktadır. Çin sınırlarında gösterilen Doğu Türkistan’daki Uygur ve Uygurlarla yaşayan Kazak Türklerinin yok edilişleri bu konuda soykırımdır. Hatta artık Kazak Türklerinin adı bile geçmez olmuştur. Sürecin böyle devam etmesi halinde Uygurlar da yakında Kazaklar gibi ismen silinecek gözükmektedir. Doğu Türkistan’da “zorunlu kürtajlar, yasaklar, kısırlaştırmalar, idamlar” alışılmış şeyler haline gelmiştir. Onda dokuzu Türk olan bölgede şu anda Türk oranı dörtte birden aşağı düşmüştür. Çin’de yaşananların dışında Irak’ta ve Suriye’de de bir soykırım sürdürülmektedir. Buradaki Türkmenler yaşadıkları bölgelerden uzaklaştırılarak kaynaklarına el konulmakta ve nüfusları yok edilmektedir. İrani bir halk olan Tacikistan’daki Özbeklerin durumu da soykırımla anılmaktadır. Tacikistan bağımsızlığını kazandığında Özbeklerin toplam nüfusa oranı % 23 olarak anılmakta iken geçen süreçte Tacikistan’da nüfus % 50 civarı artsa da şu anki durum itibariyle Özbeklerin nüfusa oranının % 9’lara düştüğü görülmektedir. Burada özellikle Tacikistan ve Özbekistan arasında su paylaşım sorunu¹⁸ yaşanması Tacikistan’daki Özbek azınlığı hedef haline getirmektedir. Bu durumda “Özbekler hükümet karşıtı dinci örgütlerin (Taliban ve Hizb-ut Tahrir gibi) kucağına düşerek çatışmalarda yok olmalarına ve Özbeklerin Tacikistan’da sevilmemesine ve hatta durup dururken Özbek bireylerin yok olmasına bağlı olarak onlardan haber alınmamasına” ilişkin olaylar yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde nüfus artış hızının düşük olmasında bu gibi olaylarla beraber kürtaj ve kısırlaştırma faaliyetlerinin de etkisi bulunmaktadır. Burada ilginç olan ise Özbekistan’daki kısırlaştırmanın¹⁹ Doğu Türkistan’dakinden daha yoğun olmasıdır. Bu tür baskı girişimleri insanları topraklarından ayrılmaya zorlamaktadır. Buna bağlı olarak aileler parçalanmakta, kimliğe olan bağlılık yıkılmakta ve kültürün muhafazası zorlaşmaktadır. Böylece göç edilen ülkede eriyip gitmek kolaylaşmaktadır. Türklerin çoğunlukla ekonomik ve siyasi sebeplerle göç ettiği bilinmektedir. İşsizlik, fakirlik ve baskılara bağlı olarak özellikle Balkanlardaki Türklerin göç ile bulunduğu bölgeden uzaklaşması Türk haklarının da birbirinden kopmasına ve Turan ile Misak-ı Milli’nin zorlaşmasına neden olmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya’da ortak dilin Rusça olmasına bağlı olarak iş arayan ve siyasi baskıdan kaçmak isteyen Türklerin Rusya ve Kazakistan’a gitmesi söz konusu olmakta ve

18 Tacikistan’la Özbekistan arasında yaşanan bu sorun neticesinde Tacikistan’da 1992-1997 yılları arasında iç savaş yaşandığı esnada Özbekistan Tacikistan’ın barajlarını bombalayarak başta pamuk olmak üzere kendi tarımını artırmayı amaçlamıştır (Çalışkan, 2016).

19 Türkiye’den sonra en fazla Türk nüfusunun olduğu ülke olan Özbekistan’da 2010 yılının ilk 7 ayını baz alarak yapılan bir araştırma bu süreçte 80 bin kadının kısırlaştırılmış olduğunu ve bu konuda çoğu kadının bunun farkında bile olmadığını göstermiştir. Ayrıca kadınlar kısırlaştırıldıklarında kocalarına karşı da mağduriyet yaşamaktadırlar. Hükümetin bu konudaki yaklaşımı ise nüfusu kontrol edip yoksulluğu çözmek şeklinde olmuştur. 7 ayda 80 bin kadının kısırlaştırılması demek ülkenin bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren hesaplandığında kaybedilen nüfus ortaya çıkmaktadır (Çalışkan, 2016).

özellikle Rusya'ya gidenlerin “göçmenlere karşı saldırgan tavırlarıyla bilinen ırkçı Rus dazlak saldırıları” ile yok olmaları söz konusu olmaktadır. Can kaybı endişesi ile Irak ve Suriye'den kaçan Türkmenlerin ise Türkiye'ye doğru bir göç gerçekleştirdiği bilinmektedir. Orada kalanlar ise ailelerinin parçalanması ve yok olması ile karşı karşıya kalmış gözükmektedir. Dolayısıyla göç sorunu zaten dağınmık durumda olan Türkleri özellikle birlikte olmaları gereken Irak ve Suriye gibi coğrafyalarda daha da kopuk hale getirmektedir. Bu durumun sadece dış göç olarak düşünülmemesi gerekmektedir. İç göç de Türkiye örneğinde görüldüğü üzere büyük sorun teşkil etmektedir (Çalışkan, 2016).

Türk Dünyasının Potansiyeli

Türk Dünyası bir takım sorunlarla karşı karşıya bulunsa da kullandığında kendisini çok ileri taşıyabileceği çeşitli potansiyel unsurlarına sahip bulunmaktadır. Elbette ki bu potansiyelde mazinin ve coğrafyanın etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkler, dünya üzerindeki yaşamları boyunca birden çok devlet kurmuş ve günümüz dünyası için değerli görülen bir coğrafyada hüküm sürmekte olan önemli bir millet pozisyonundadır. Bu konuda Türklerin binlerce yıla yayılan hâkimiyetleri ile birlikte farklı coğrafyalara yayılan güçlü devletler kurup uzun yıllar yönetebilme başarısı göstermiş olması, Türklerin geleceği daha sağlıklı planlayabilmeleri açısından önemli bir servettir/potansiyeldir (Yereli, 2014:62).

Türk Dünyası dendiğinde sekiz²⁰ Türk Cumhuriyetinin dışında özerk/muhtar cumhuriyetleri ve başka ülkelerin topraklarında yaşayan Türkçe konuşan halkları dâhil ettiğimizde “enerji, ulaştırma, turizm, eğitim ve pek çok alanda” ülkelerin hem ayrı ayrı ve hem de birlikte oluşturacağı ciddi avantajlar bulunmaktadır (Zorlu, 2018). Bu hususlarda uzman ekipler oluşturulup bu servet unsurlarının raporlanması ve haritalanması potansiyeli görünür kılacaktır. Böylece hangi konularda bireysel veya birlikte hareket edilmesi gerektiği anlaşılacaktır.

Mevcutiyeti yedi kıtaya yayılmış bu millet bugün 8 bağımsız ülke, çok sayıda yarı bağımsız ve bağımlı ülke olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye haricinde bağımsız ülkelerin kapsadığı alan yüzölçümü olarak 4,899.178 km²'yi bulurken bahsi geçen coğrafi alana Türkiye ve Doğu Türkistan'ın ilavesiyle Türk Dünyası toplam alanının 12 milyon km²'ye ulaştığı hesap edilmektedir. Bu yüzölçümü Avrupa kıtasının mevcut alanından çok daha fazladır (Bay vd., 2017:56, 58-59). Bu etnik ve kültürel birlikteliğin sınırları, Adriyatik Denizi kıyılarından başlamak suretiyle Çin'in başkenti Pekin'in yakınlarındaki Çin Seddine kadar devam etmektedir (Doğanay, 1995:23). Ancak Türk Dünyasının yaklaşık % 92,8'inin Türkiye'nin milli sınırları dışında kalması (Doğanay, 1995:25) Türk Dünyasının gerçek potansiyelini ortaya koymak açısından önemlidir. Türk Dünyasının toplam nüfusuna bakıldığında ise yaklaşık 300 milyonluk bir insan topluluğundan bahsetmek mümkündür (Bay vd., 2017:56, 58-59). Avrupa ve Avrasya bölgelerinde nüfus artış hızının düşmesine karşılık Türk Dünyasında –bazı ülkelerde istisna olarak sorunlar olsa da - nüfus

20 Göyçe-Zengezur Türk Cumhuriyeti ile birlikte.

artmaktadır (İstikbal, 2021). Bu anlamda Türk Dünyası sürekli olarak büyük bir potansiyel olarak genç ve dinamik bir nüfus sahip bulunmaktadır (Yereli, 2014:62).

Sadece Türkiye’den başlayıp Çin sınırına kadar uzanan bölgede 145 milyon civarında insan yaşaması ve bu nüfusun ortak özellikleri itibariyle etnisite bakımından türdeş yapıda olması yine önemli bir potansiyeldir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nden başlayarak doğuda Çin’in doğusu, kuzeyde Kuzey Denizi’ne kadar olan sahada Türkçenin yaygın kullanılan bir dil olduğuna işarettir (Akengin, 2017:2-3). Dilin ulaştığı her alana hükmün ulaşması da muhtemeldir. Dilin ortaklığı yatırımları kolaylaştırmasıyla, duyguları paylaşılır kılmasıyla ve kültürü sağlamlaştırmasıyla da önemli bir potansiyeldir.

Ancak dilin ortak olduğu bu alan demokrasinin, komünizme karşı zafer kazandığı 1990 sonrası süreçte özgür hale gelerek geniş bir siyasi ve iktisadi hayat sahasına kavuşmuş olsa da (Doğanay, 1995:27) bu yüksek siyasi ve iktisadi potansiyel uzun süre tam anlamıyla değerlendirilememiştir. Sonraki yıllarda ise önemli gelişmelerin bu kötü gidişatı olumluya çevirdiği dikkat çekmektedir. Türk Dünyası gün geçtikçe işbirliği imkânlarını daha fazla geliştirmekte ve jeopolitik anlamda daha önemli hale gelmektedir. Türklerin yaşadığı coğrafya, tüm ticaret yollarının (tedarik bölgesi geçiş güzergâhı) ve enerji üretim koridorlarının üzerindedir. Bu durumda, Doğu Asya’nın güçlü imalat sanayi ülkeleri ile iyi ilişkiler kurup sürdürüyor olması Türk Dünyasının güçlenmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Çin’in ise İpek Yolu Projesi²¹ için bölgeye yatırımlarını artırması potansiyelin daha da artmasını sağlamaktadır. Türkler ise İpek Yolu ve Baharat Yolu üzerinde 2.000 yıllık bir idare tecrübesine sahip bulunmaktadır. “Türk gümrük birliği için altyapı hazırlık çalışmalarının yapılması ve demiryolu hatlarıyla iyileştirilen ulaşım” birçok açıdan işbirliğinin geliştiğine dair işaretleri barındırmaktadır (İstikbal, 2021; Yereli, 2014:62; Davutoğlu, 2012:28-29). Bu konuda Türk Konseyi liderlerinin 2021 yılında yaptığı online (çevrimiçi) toplantıda “Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev’in, tarihi İpek Yolu’nun büyük ticaret potansiyeli taşıdığına dikkat çekmesi; Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov’un Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru’nun tüm potansiyelinin kullanılması gerektiğini ve Çin’e bağlanan yeni demiryollarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in ise Zengezur’dan geçecek ulaşım, iletişim ve altyapı projelerinin tüm Türk Dünyasını birleştireceğini ve hatta bu durumun Ermenistan dâhil diğer ülkeler için de ek avantajlar sunacağını belirtmesi (Türk dünyasından 2 trilyon dolarlık

21 Bu konuda Okur (2017)’ün çalışmasını incelemek gerekmektedir. Erdoğan da “Yeni/Modern İpek Yolu” projesi konusunda defalarca bu yolun önemine dair mesajlar vermiştir (Erdoğan: Modern İpek Yolu vatandaşlarımızın hayat standardını artıracak, 2017; İpek Yolu canlanacak: Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, 2021). Çin tarihi mazisinde çoğu kez deniz ablukası sorunu yaşamış bir ülke olarak bu hususta yeni bir sorun olacağını sezerek bir önlem olarak kara güzergâhına yönelmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Çin’in ihtiyacı olan enerjinin borular aracılığı ile karadan gelmesi ile birlikte Avrupa ile kurulan ilişkiler böyle bir yolun önemine işaret etmektedir. Çin için üç yoldan ikisi “Rusya ve İran gibi ülkelerin güç dengesi pazarlığı” haline geleceği ve “güvenlik açığı riski ortaya çıkardığı” için Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu “Orta Koridor”ün Çin için daha emniyetli görüldüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan Çin için kısa vadede Türklerin rekabet unsuru olarak bir risk oluşturmayacağı düşünülmektedir (Okur, 2017:50-53). Çin’in Türk topraklarından güvenli bir şekilde Avrupa’ya bağlanabileceği düşüncesi ile AK Parti’nin Çin’e bu konuda koridor açma konusunda çekiciliği artırma adına enerji borularının ve ulaşım yollarının Anadolu’dan geçmesi için İstanbul’da her iki yakayı farklı yollarla birbirine bağlama girişimleri uyusmaktadır. Ayrıca bu potansiyelin Anadolu’da işletilmesi Doğu Türkistan konusunda katkı sağlayacak bir özellik taşımaktadır.

ekonomi bölgesi, 2021)” bu yol inşa sürecinin ne büyük bir potansiyel olduğunu ortaya koyması ve bu konuda liderlerin de bilinçli olduğunu göstermesi açısından önemlidir²². Bu potansiyelin kullanılması tüm Türk Dünyasının ortak amacı haline geldiğinde bu potansiyel çevredeki ülkeleri kontrol edici hale gelecektir. Öyle ki bu yolların Türklerin komşusu Afganistan’a da barış getireceği düşünülmektedir. Ayrıca Türkler bu yolların gelişmesi ile enerji ihracatında büyük avantaj elde edebileceği gibi “Türklerin dış pazara enerji dışında bir şeyler satacak hale gelmesi durumunda” da Türkiye ve Avrupa gibi batılı pazarların Çin’in başı çektiği doğulu pazarların önüne geçecek başarıyı göstereceği düşünülmektedir (Abay, 2018).

Diğer yandan Türk Devletlerinin bağımsızlıklarını güçlendirmek için bir araya geldikleri görülmektedir. Dolayısıyla Türk Devletleri Teşkilatı’nın kurulması ile siyasi bağımsızlık arttığı gibi hareket kabiliyeti de artmakta ve böylece Türk devletlerinin jeopolitik konumları daha da önem kazanmaktadır. Bu konumdaki Türk Devletler Teşkilatı’nın ekonomik potansiyelini “1,3 trilyon dolarlık millî gelir²³, 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmi, 250 milyar dolarlık yurtiçi yatırım stoku ve üretim kapasiteleri” şeklinde özetlemek mümkün²⁴ olsa da bu durum daha kapsamlı bir şekilde ifade edilecek olursa “Macaristan ve Türkiye imalat sanayisi, Kırgızistan ve Özbekistan insan kaynağı potansiyeli, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan enerji kaynak üretimleriyle bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır”. Öte yandan coğrafi konumları itibarıyla Doğu-Batı arasındaki ticaretin geçiş güzergâhında olan Türklerin, Doğu-Batı arasındaki ticaretin ulaştığı 10 trilyon dolarlık hacmi daha iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Türk Devletler Teşkilatı üyelerinin kendi aralarında 10 milyar doların üzerinde bir ticaret hacmini yakaladığı görülmekle beraber Türkiye’nin en büyük ticari ortak olduğu dikkat çekmektedir²⁵. Batı Asya’nın enerji kaynaklarına komşu olunması ve Doğu Asya’nın güçlü imalat sanayii ülkeleriyle ticari ilişkilerini artırması bu birlikteliğe ayrıca katkı sağlayacaktır. Bu birliktelik, Türk Cumhuriyetlerinin daha bağımsız hareket etmesini mümkün kılacaktır (İstikbal, 2021; Tanrıseven, 2021).

Dünyada son yüzyılda bölgesel kutuplar oluşturularak küresel politikaların üretildiği dikkat çekmektedir. Bölgesel bloklar kendi aralarında işbirliği imkânlarını geliştirdikleri gibi yine kendi aralarında iktisadi bütünleşmelere gitmektedirler. Türk Dünyası ise bu bloklar arasında neredeyse en güçlü olanlarından bir tanesi olabilme potansiyeline sahiptir (Yereli, 2014:62). Bu anlamda Türk Devletler Teşkilatı’nın mevcudiyeti Türk devletlerinin rekabet sorunlarını çözmesinde katkı sağlayacağı gibi küresel değişime adaptasyonu da mümkün hale getirecektir. Bu teşkilat binlerce yıllık kimliği, yönetim yeteneği ve askeri kapasitesiyle Türk devletlerinin siyasi anlamda birlikte hareket etme iradesini ortaya koymaktadır. Öte yandan bu birliktelik

22 Ayrıca Türkler kendi medeniyetlerinin tarihi kalıntularına ilave olarak sahip oldukları eşsiz doğa ve doğal güzelliklerle ve kurulan bu yol ağları ile turizm konusunda da büyük avantajlar sağlayacaktır (Yereli, 2014:62).

23 Zorlu (2018) bu rakamı 1,5 trilyon dolar olarak belirtmiştir.

24 Türk Dünyasının ekonomik göstergelerini daha detaylı olarak incelemek ve dünya ile karşılaştırmalarını görmek için bakınız (Yalburdak, 2020).

25 Bunu gösteren rakamlar ve ayrıntılı bilgi için bakınız (İstikbal, 2021). Ayrıca Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerine ihracatı imalat sanayi ağırlıklı iken ithalatın büyük kısmını doğal kaynaklar oluşturmaktadır (İstikbal, 2021).

Orta Asya'nın enerji kaynakları ile Anadolu'nun imalat ve üretim gücünü bir araya getirmiştir. Bu teşkilat ayrıca "çevre ülkeler açısından" Çin, ABD ve Rusya'nın kontrolü dışında bölgesel bir girişim alternatifi sunması ile de önemlidir (İstikbal, 2021; Hasret, 2009). Dolayısıyla bu teşkilatın kurulması ile Türk Dünyası yeni ve küresel bir vizyonla dünya sahnesindeki yerini yeniden tanımlamaktadır. Ayrıca ekonomik potansiyelin artması ile birlikte Türk Dünyasının, birbirleriyle entegre üretim ağlarıyla işbirliğini²⁶ her alanda geliştirmesi gerekecektir ki bu da mevcut potansiyeli artırmaya katkı sağlayacaktır (İstikbal, 2021; Yavuz, 2012).

Türk Dünyası zengin yer altı kaynak potansiyeli ile dudak ısırtmaktadır. Ayrıca bu alanlarda yer alan mevcut doğal kaynak rezervlerinin ciddi bir kısmı henüz yeryüzüne çıkarılmamıştır (Yereli, 2014:62). Kafkaslardan itibaren Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine kadar olan kısım ile birlikte Doğu Türkistan ile Sibiryada bulunan özerk ve muhtar statüye sahip Türklerin yaşadığı alanlara kadar olan coğrafya, yer altı kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip bulunmaktadır. Hazar havzasında bulunan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahipken Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Doğu Türkistan "petrol, doğalgaz, maden kömürü, uranyum ve yeşim taşı (zümüt) gibi" bazı önemli yer altı kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Bu konuda Doğu Türkistan'dan çıkarılan petrolün, Çin'in petrol üretiminin % 60'ına ve kömür rezervlerinin Çin'in toplam kömür rezervlerinin yarısına tekabül etmesi bölgenin potansiyelini ve Rusya, Çin ve ABD için önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Çin'in toplam maden ocaklarının % 85'i Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Doğalgaz ve demir rezervleri ise iştah kabartmaktadır. Doğu Türkistan'ın Çin tarafından kontrol edilmesinde bu kaynakların etkisi olduğu açıktır. Hammadde ihraç eden bir ülke olan Kırgızistan ise dünyada az bulunan madenlerden olan seryum, disprosyum, erbiyum, gadolinyum, holmiyum gibi 14 çeşit nadir bulunan ve kıymetli maden yatağına sahip bulunmaktadır. Yıllık altın üretiminin ise 80 ton civarında olması ilgi çekicidir. Dünya sahnesinde antimon ve cıva üretiminde önemli bir yeri olan ülke bu konuda, Dünya antimon talebinin % 13'ünü, cıva üretiminin % 11'ini karşılamaktadır. Ayrıca kömür, ham petrol, doğal gaz, uranyum, çinko, kalay ve tungsten gibi stratejik öneme sahip yer altı kaynaklarına da sahip bulunmaktadır. 2,7 milyon km² alanı ile yüzölçümü değeri bakımından dünyanın en geniş ülkelerinden biri olan Kazakistan'ın da aynı şekilde yeraltı kaynakları zenginliği ortadadır. Tungsten rezervlerinde ve uranyum (yılda 30 ton kadar) üretiminde Dünyada birinci olan Kazakistan krom ve manganezde dünyada ikinci, borda üçüncü, molibden ve fosfat rezervleri bakımından dördüncü, bakır rezervleri bakımından ise yedinci sırada ve altın üretiminde de ciddi pozisyonda bulunmaktadır. Maden kömürü ve demir cevheri yatakları da önemli konumdadır. Özbekistan'ın ise en önemli yeraltı zenginliği doğal gazdır. Yılda 75-80 ton kadar altın üretimine sahip olan ülke uranyum cevheri itibarıyla Dünyanın en zengin rezervlerinden

26 İşbirliğini daha da artırmaya dönük formüller ve yöntemler için bakınız (Yavuz, 2012).

birine sahip bulunmaktadır. Ülke, Dünya uranyum üretiminde yedinci sırada iken, bakır üretiminde ilk 20 içerisinde yer almaktadır. Yer altı kaynakları çeşitliliği ile bilinen Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol rezervleri Dünyada önemli bir paya sahip bulunmaktadır. Azerbaycan da yer altı kaynakları (petrol yatakları, doğal gaz rezervleri) bakımından Türk ülkeleri içerisinde en zengin olanlardan birisi pozisyonundadır (Akengin, 2017:5-7). Özellikle Ukrayna-Rusya Savaşı sonucunda Orta Asya'nın enerji kaynaklarının önemi artmıştır. Türk Dünyası coğrafyasında çıkan bu enerji hem Avrupa hem de Asya'nın ihtiyacına cevap verecek bolluكتadır. Burada mevcut kaynakların katma değerini yükseltecek çalışmalar yapılarak ihraç edilmesi neticesinde dünya ekonomisi ölçeğinde Türkler önemli bir yere kavuşmuş olacaktır (Günay, 2012:240).

Türk devletlerinin 21. yüzyılın başları itibarıyla sürdürülebilir bir ekonomik büyüme performansı yakalamış olmaları dolayısıyla hızlı ve yüksek büyüme kat etmeleri önemli olmakla birlikte Türk devletler pazarında ekonominin sürekli büyüdüğü görülmektedir (Yereli, 2014:62-63). Bunun sağlanmasında “demir çelik, bakır, alüminyum, petrol, doğalgaz rezervleri, kimyasal gübre ve petrokimya alanları”nın etkisi olduğu gibi geniş ekilebilir coğrafyasının da etkisi bulunmaktadır. “Başta pamuk olmak üzere tarım ve hayvancılık alanlarında” Türk Cumhuriyetlerinin potansiyelinin büyük olduğu açıktır (Yalburdak, 2020). Kırgızistan'ın sahip olduğu hidroelektrik potansiyeli, Özbekistan ve Türkiye'nin organik tarım potansiyeli ile hem Türk devletlerinin hem de Çin'den Avrupa Birliği'ne kadar yayılan geniş bir bölgenin tarım ürünleri ihtiyacını karşılayacak düzeyde olması, mevcut potansiyeli göstermektedir. Tarımsal alt yapı yatırımlarının artırılması, ortak tarım politikalarının üretilmesi ve ortak alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ile gelecekte geniş bir bölgenin gıda talebi kontrolü Türklerin eline geçecektir. Günümüzde yaşanan tahıl krizleri dikkate alındığında Türk Dünyasının ekilebilir binlerce hektar düz alana sahip olması ve ülkelerin çoğunda yeraltı yerüstü su kaynaklarının yaygın olması ile Türkler verimli arazilerde organik tarım yapılabilecek imkânlarla sahip bulunmaktadır (Yereli, 2014:62-63). İnsan için yaşamsal önemi olan tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ile Türklere bağımlılık arttığı gibi Türklerin de bağımsızlık imkânları artırılabilecektir.

Bir ülke için yer altı ve üstü kaynakların mevcudiyeti bir potansiyel olmakla birlikte bunu işleyip üretime ve kazanca çevirecek insanların varlığı da önem arz etmektedir. Türk Dünyasında mevcut nüfusun eğitim seviyesinin yüksek olması ve 15 yaş üzerindeki nüfusun tamamına yakının okuryazar olup, temel eğitimi almış olması gelecek insan kaynağı potansiyeli hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir (Akengin, 2017:2-3). Türk Dünyasında karşılıklı işbirliği ile kurulan üniversiteler bu konuda gelişimi tetikleemektedir (İstikbal, 2021). Ayrıca dünyada üretilen çoğu teknolojiye kadar geçmişte olduğu gibi (Kara, 2011) bugün de Türk'lerin vazife aldığı bilinmektedir (Geçmişten günümüze, 2022; Türk bilim adamlarında büyük buluş, 2017; Kılınç, 2021). Türklerin

en eksik yönü olan teknoloji konusunda atılacak olan olası teknoloji hamlesinde dünyada çeşitli projelerde yer alan bu beyinlerin kullanabilmesi mümkündür. Özellikle teknoloji işbirliğinin artırılması konusunda Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği potansiyeli yüksektir. Böyle bir işbirliğinin mümkün olması halinde Türkiye “teknoloji konusunda sahip olduğu bilgi birikimini, piyasa bilgisini ve uluslararası ilişkilerden kazandığı tecrübeleri” Türk Cumhuriyetlerine aktaracaktır. Türk Cumhuriyetlerinde bulunup üç dört dilde eğitim yapan Türk okulları da bu süreçte iş dünyasına çok önemli destek sağlayacaktır. Kaliteli ve profesyonel personel yetiştirerek iş gücü dünyasına sağlanan bu destekler işadamlarının yatırımlarının verimini artıracaktır (Günay, 2012:242).

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında Türk Dünyasının sorunları tespit edilip ihtiyaçlarının neler olduğu değerlendirilmiş ve potansiyeli açığa çıkarılmıştır. Bu konuda yeri geldiğinde bazı öneriler de sunulmuştur. Ancak Türk Dünyası ile ilgili özellikli bazı hususların da ayrıca değerlendirilmesi katkı sağlayıcı olacaktır. Bu anlamda “gençlerin durumu, Turan’ın doğru anlaşılması, birlikte karar alınmasının önemi, yapılacak işlerde planlamanın gereği, liyakatin esas alınması, birlikte hareket edilmesi ve sivil halk desteğinin görmezden gelinmemesi” konularında Türk Dünyasının ve Türk Devletler Teşkilatı’nın sürdürülebilirliğini sağlamaya dönük bazı fikirler verilmek istenmektedir.

Önemli olan Türk Dünyasının potansiyelinin ne olduğunu satır satır yazıya dökmek değildir. Bu konuda Yereli (2014:64), “Türklerin sahip oldukları potansiyelin birlikte sinerji meydana getirecek şekilde kullanılmasının onların refahını katlanarak artıracaklarını” ifade etmektedir. Bu bilincin başta gençler olmak üzere tüm kuşaklara aktarılması ve geleceğin müreffeh Türk Dünyasının neferlerinin bu şuurla yetiştirilmesi gerekmektedir. Girişimci ve özgüveni yüksek nesillerin yetiştirilmesi bu süreçte çok önemlidir. Türk devletlerinin aktif ve genç nüfusa sahip olması avantajının iyi değerlendirilmesi, genç nüfusun iyi eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve teknoloji ile içli dışlı hale getirilmesi gerekmektedir. Genç nüfusun teknoloji ile beslenen hayal gücünün, gelir getirici faaliyetlere dönüştürülmesi ve bu nüfusun beyin göçü yaşamasının önüne geçilmesi çok önemlidir (Yereli, 2014:64). Ancak gençlerle ilgili sadece bu kadarını söyleyip geçmek yeterli değildir. Türk Dünyasının en büyük potansiyelini oluşturan gençlerin iş sahibi olabilmesi ve üretime dâhil edilebilmesi için gerekli eğitimi alıp fırsatlara ulaşması konusunda sorunlar mevcut iken gençlerin ülküsüz kalmış olması ve bu bağlamda enerjisi/motivasyonsuz olmaları daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu anlamda öncelikle gençliğin miskinlikten kurtarılması ve bir nesle aynı anda Türk Devletler Teşkilatı’nın geleceği ile ilgili bir hedef verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda gençlerin bir ideoloji ile hararetlendirilmesi hem onların üretime dâhil olmasını sağlayacak hem de dünya yarışında Türk Dünyasının ilerleyişini ve başarılarını artıracaktır. Bunun için “Turan” ülküsü hakkında bakış açısının değiştirilerek

günümüze uyarlanması gerekmektedir. Turan demek duvarlarla görünür bir şekilde bir sınır çizmek demek değildir. Türklerin tek bir sınırdaki toplanması değil, aksine Türklerin dünyanın her yerinde dağılmış olması ve her yeri kontrolü altına alması gerekmektedir. Osmanlı'nın Avrupa ilerleyişinde Türkleri fethedilen yerlere göç ettirmesi boşuna değildir. Bugün Türklerin çeşitli sebeplerle dünyanın her yerine dağılmış olması Türklerin tüm cihanı kontrol etmesi ve dünyaya nizam getirmesi anlamında önemlidir. Aksi halde belli bir coğrafyaya Turan denilerek geri kalan kısımda olan bitene göz yummak Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresine/ülküsüne uygun değildir. “Turan”ın sınırı Türklerin ayak bastığı her yerdir. Bu anlamda gençlere 16.yüzyılın “Türk Yüzyılı” olduğu ve bu yüzyılda dört ayrı devlet çatısı altında örgütlenmiş Türklerin 85 milyon km² olan eski dünyanın 40 milyon km²'sini kontrol ediyor²⁷ olduğu hatırlatılarak heyecan/motivasyon verilmelidir.

“Turan”ı tüm dünya ölçeğinde işletebilmemiz kendi sistemimizi dünyaya kabul ettirebilmemize bağlıdır. Bu konuda önemli olan dünyaya nizamı ve kardeşliği getirecek gücün ve bu konuda liderliğin Türklerde olduğunu tüm insanlığa benimsetmektir. Dünyada birçok güçlü ülkenin “yeni bir dünya düzeni” diyerek uygulamaya koyduğu politikalar dünya kaynaklarını kontrol edebilmek içindir. Bunun için gerektiğinde, “salgınlar türetilip kaynaklar tüketilmekte, toplumlar aç bırakılarak ekonomileri borç almaya mecbur edilmekte ve ekonomileri sarsılarak yönetimler kontrol edilir hale getirilmekte”dir. Bu konuda yapılması gerek şey ise bu gibi saldırganlıklar karşısında Türklerin insanı öldüren değil koruyan olduğunu (Yalburdak, 2020) tüm dünyaya halkla ilişkiler çalışmaları ile göstermek ve Türk Dünyasının sempati kazanmasını temin etmektir. Bunun uygulama örneği olarak Osmanlı İmparatorluğu yönetim tarzının, hoşgörüsünün ve adaletinin dünyaya hatırlatılması gerekmektedir. Bugün Osmanlı'nın çekildiği yerlerde insanların nasıl öldüğünü ve buralarda yaşayan insanların haklarını nasıl arayamaz hale geldiğini göstermek gerekmektedir. Osmanlı'nın kelle düşürerek ya da sömürerek değil inşa ederek ve koruyarak yüceldiğini anlatmak gerekmektedir. Bugün Türkiye hem Ukrayna hem Rusya tarafı ile görüşebilecek bir siyasi akla ve kabiliyete sahip olsa da henüz bu savaşı durdurabilecek bir güce sahip değildir. Türkiye'nin ve Türk Dünyasının bu güce sahip olması ancak “dünya Türklerinin güçlenmesine, dayanışmasına ve ilim ile ekonomi yönünden yaptırım gücüne erişebilmesine” bağlıdır.

Türk Dünyasının birlikte karar almasını ve bahsi geçen gücü elde etmesini sağlayacak en önemli organizasyon Türk Devletler Teşkilatı'dır. Önemli olan Türk Dünyasına ihtiyacı olan hareket ve imkânı kazandırmaktır. Dolayısıyla Türkler, 12 Kasım 2021'de “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi/Keneşi)” şeklindeki organizasyonun adını “Türk Devletler Teşkilatı” olarak değiştirerek ve “Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”ni kabul ederek 2040 yılına kadar ortak harekât planını kabul etmişlerdir. Türkiye ile Azerbaycan'ın

27 Detaylı bilgi için bakınız (Özdağ, 2006).

geri adım atmadan sürdürdükleri dayanışma ve birlikte karar alma güdüsünün bir yansıması olan Karabağ Zaferi bu teşkilat ve belgenin ortaya çıkmasında önemli bir tetikleyici olmuştur. Ayrıca Özbekistan ve Kırgızistan'ın bölgede artan Çin ve Rus etkisi karşısında bir alternatif araması da teşkilat ve belgenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Buna ilaveten Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları günden beri onlara verdiği destek, sağladığı güven ve BDT gibi kuruluşların işlevsel olarak zayıflaması da bunda etkili olmuştur. Kuruluş gerekçesi ne olursa olsun 2040 Vizyon Belgesi'nde yer alan iki karar "Türklerin birlikte verdiği karar olması, uzun yıllar sonrasında Türk Dünyasının ilk defa bir ağızdan varlığını ortaya koymuş olması ve buldukları coğrafyada söz sahibi olduklarını göstermesi" açısından çok önemlidir. Kararlardan ilki Orta Asya-Kafkasya platformunun kurulmasının teklif edilmesi iken ikincisi Afganistan'a destek verilmesi ve uluslararası destek çağırısında bulunulmasının kararlaştırılmış olmasıdır. Bu kararlar, birliğin bölgesel sorunlara eğilmek istediğini göstermesi açısından çok önemlidir. Bu belgede yer alan diğer önemli bir mesele ise ülkelerin kendi aralarında "ekonomi, askerî, uzay, kültür, eğitim vb." konularda işbirliği geliştirilmeyi öngörmüş olmalarıdır. Böylece bireysel hareket ve karar almaktan uzaklaşarak ilk kez 150 milyonluk (bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam nüfusu) bir nüfusa sahip bir güç olduklarını göstermişlerdir. Bu durum birlikte karar almanın bir yansıması olması yönüyle büyük bir önem kazanmaktadır. 2040 Vizyonu Türk Dünyası işbirliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle 1990'dan sonra bağımsız olan Türk Devletleri ilk kez bu belge ile Türk Dünyasındaki siyasi sorunlardan bahsetmiş ve birbirlerine destek sunmuşlardır. Bu konuda Azerbaycan'ı Karabağ Zaferi'nden ötürü tebrik ederek resmi bir ağızdan Azerbaycan tarafında olduklarını göstermişlerdir. Yine aynı şekilde Türk Cumhuriyetleri ilk kez Kıbrıs sorununun adil bir şekilde çözülmesi gerektiğini belirterek Kıbrıs Türk halkı ile dayanışma içerisinde olduklarını ve teşkilatın faaliyetlerine davet ettiklerini bildirmişlerdir. Bu konuda teşkilatın konuştuğu diğer önemli mesele ise Kırgız-Tacik sınırı ile ilgili olmuştur ki SSCB'nin yıkılışından sonra hep devam eden bu sorun hakkında Türk Cumhuriyetleri kardeşleri Kırgızistan'ın çabalarına destek verdiklerini ifade etmişlerdir. Bahsi geçen üç mesele Türk Dünyasının en büyük meselelerinden olması ile alınan kararlar ve verilen destek mesajları çok önemlidir (Kemaloğlu, 2021).

Ancak burada bahsi geçen birlikteliğin (Türk Devletler Teşkilatı) ve alınan kararların somut hale getirilmesi her şeyden daha önemlidir. Bundan sonraki süreçte ise Türk Dünyası sorunlarını tespit edip ihtiyaçlarını belirledikten sonra güçlü yönleri olarak da ortaya çıkan potansiyelini araçsallaştırarak belirli yıllar içerisinde hangi projelerin gerçekleştirilmesi gerektiğine dönük toplamda yüz yıllık bir planın aciliyetle yapılması gerekmektedir. Bu planlama sürecinde stratejik bir bakış benimsenmeli ve yeni gelişmelere göre plan güncellenebilmelidir. Bu şekilde hangi Türk devleti hangi kaynağı ile hangi projede ne vazife alacak bilmeli ve yapılanlar

bir kontrol heyeti tarafından izlenmelidir. Türklerin selameti için şu konuya da burada yer vermek gerekir ki “eğer Türk Dünyası önlem almaz ve birlikte hareket etmez ise tarih tekerrür edecektir”. Dolayısıyla nasıl ki 1974’de yaşanan petrol krizi sonrasında Orta Doğu’nun önemli bir bölümünün kaderi değişmiş ve o günden beri o coğrafyada akan kan dinmemişse Rusya-Ukrayna Savaşı ile devam eden süreçte AB’nin enerji kaynaklarının elinden alınması (vanaların kapatılması) sonrasında da Orta Asya için yeni planların ortaya konulması ve değişimlerin ortaya çıkması muhtemel gözükmemektedir. Bu konuda Türk Dünyası Türk Devletler Teşkilatı’nın varlığına dört elle sarılarak büyük güçlerin Türk Dünyasının kaynaklarını kontrol etmek için çeşitli oyunlar sahneye koymasına müsaade edilmemelidir. Aksi halde bu coğrafyada terör olayları ve çatışmalar tetiklenerek Türklerin sömürülmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

Burada bahsi geçen önlemlerin alınması ve Türk devletlerinin bu işe dört elle sarılıp başarı elde edebilmesi, yapılan işlerde vazife alan kişilerin bu ülkeye inanmasına bağlıdır. Öte yandan bu işin her seçim döneminde değişen ve zaman zaman konjonktüre göre kararları etkilenen siyasilere teslim edilmesi ülkenin geleceği açısından risklidir. Bu sebeple bu iş, her türlü siyasi ve ekonomik değişime rağmen bu işleri sürdürecektir liyakatli beyin takımlarına teslim edilmeli ve bağımsız bir şekilde yürütülmelidir. Bu konuda Anadolu Selçuklu Devleti’nin Moğollar karşısında hükmünü yitirdiği evrelerde bile ülkeyi sorunsuz şekilde yönetmiş olan “ahilerin kurduğu teşkilat” örnek alınabilir. Önemli olan yürütülen projelerin ve işlerin ülkelerin siyasi hadiselerinden etkilenmesini engellemektir. Şu akıllardan çıkarılmamalıdır ki “Türklerin selameti dünyanın selameti”dir. İki kutuplu dünya insanları ayrıştırarak, köleleştirerek ve öldürerek hala varlığını sürdürmektedir ve buna karşı dünyaya nizam getirecek tek seçenek Türklerdir. Türkler ahiliğin ideolojisini dünyaya yayarak kontrolü sağlayabilir. Çünkü ahilik kapitalizmin ayrımcılığına ve insanların köleleştirilmesine karşı birliktelik ve kardeşliği temin eden bir ülküdür. Ahilik bir etnik yapıya ya da millete değil insanın kendisine değer veren ve refah sunan bir sistemdir. Ayrım yapmadan tüm insanlığı kucaklayan ve kendi sistemi içerisinde refah içinde yaşamını sürdürmesini sağlayan bir özellik göstermektedir.

Türk Devletler Teşkilatı’nın kuvvetlenmesinde ve hedeflerin gerçekleşmesinde atlanmaması ve önem verilmesi gereken en önemli mesele ise bu süreçte halkın desteğinin temin edilmesidir. Kendi yönetiminden ve kötü giden ekonomilerden rahatsız olan halk için Türk Birliğinin ülkü olarak benimsenemeyeceği kesindir. Bu konuda halk ile devleti bütünleştirecek formüllerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte sivil halkın şeffaflık temelinde “Türk Dünyası hakkında bilgilendirilmesi, fikirleri ile katılımlarının sağlanması ve Türk Dünyası için ortaya koydukları projelerin finanse edilmesi” Türk Dünyasının ortak hedeflerinin gerçekleştirilmesine verilen desteği artıracaktır (Zorlu, 2018). Bu durum ayrıca, Türklerin demokratikleşmesini daha güçlü hale getirerek birliklerini kuvvetlendirecektir. Bununla ilaveten, yapılan

işbirliği ile elde edilecek kazanımların halka anlatılması olası spekülasyonların önüne geçilebilmesi açısından önemlidir. Bu süreçte medya ile kamuoyu desteğinin sağlanması meşruluğu daha da yükseltecektir (Yereli, 2014:64). Bunlar yapılırken insanlara “Batı Dünyasının bütünleşme gayretinde olduğu” “Türk Dünyasının ve İslam ülkelerinin ise federasyonlar şeklinde bölünme eğiliminde olduğu” fark ettirilebilirse halkın algısına “Türklerin birleşmeye mecbur olduğu” düşüncesi daha güçlü ve hızlı bir şekilde yerleştirilebilecektir (Karagül, 2019:73).

Umutsuzluk Türklerin en büyük hatasıdır/ayıbıdır. Oysa Türklerde toparlanmanın 20.yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs Türkünün özgürleştirilmesiyle başlayıp, Türk Devletlerinin Sovyetler Birliği’nden kopması ve Karabağ’ın kurtuluşuyla devam ettiği unutulmamalıdır. Ayrıca bu gelişmelere bağlı olarak “Göyçe-Zengezur Türk Cumhuriyeti’nin kurulması” ile Türk Dünyasını bölen kapalı kapıların açılmaya başladığı hatırlardan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abay, E. G. (2018, 19 Ekim). Rusya'nın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerindeki ekonomik etkisi, *Anadolu Ajansı*, 25 Eylül 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rusya-nin-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-uzerindeki-ekonomik-etkisi/1286359> sayfasından erişilmiştir.
- Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Amrebayev, A. (2012). Konuşma, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Uluslararası Toplantuları*, Ankara: 2-6 Ekim 2011.
- Bağımsızlığını ilan eden Göyçe-Zengezur Türk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye oldu, (2022, 23 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Eylül 2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/bagimsizligini-ilan-eden-goyce-zengezur-turk-cumhuriyetini-ilk-taniyan-devlet-turkiye-oldu-1984251> sayfasından erişilmiştir.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. ve Yokuş, E. (2017). "Türk Dünyası Birliği" Algısı, *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-58.
- Bursa'da "Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı" başladı (2022, 26 Eylül). *TRTAVAZ*, 27 Eylül 2022 tarihinde https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/bursada-turk-dunyasi-ortak-alfabe-calistayi-basladi/6331ad0c01a30a334cea0749?fbclid=IwAR0bZcQDuPB1-N_UNRrXJXUjJjmeU8PerEdFxVcHKduLq9kD_LftlwQXFJGM sayfasından erişilmiştir.
- Çalışkan, M. A. (2016, 5 Aralık). Türk Dünyasının Sorunları, *Stratejik Ortak*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.stratejikortak.com/2016/12/turk-dunyasinin-sorunlari.html> sayfasından erişilmiştir.
- Davutoğlu, A. (2012). Konuşma, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Uluslararası Toplantuları*, Ankara: 2-6 Ekim 2011.
- Demiryol, T. (2020, 5 Mayıs). Türkiye - Rusya Arasında Asimetrik İlişki ve Bağımlılık, *Perspektif*, 24 Eylül 2022 tarihinde <https://www.perspektif.online/turkiye-rusya-arasinda-asimetrik-iliski-ve-bagimlilik/> sayfasından erişilmiştir.
- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyasının Siyasi Sınırları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(3), 23-56.
- Enerji krizinde yeni perde! Rusya vanaları kapattı: Avrupa şimdi ne yapacak? (2022, 31 Ağustos), *Sabah Gazetesi*, 22 Eylül 2022 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/rusya-vanalar-kapatti-once-almanya-ardindan-fransa-enerji-krizinde-yeni-perde> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan: Modern İpek Yolu vatandaşlarımızın hayat standardını artıracak (2017, 14 Mayıs). *BBC News*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39913491> sayfasından erişilmiştir.
- Ergin, S. (2022, 28 Eylül). Erdoğan'ın BM'de 'KKTC'yi tanıyın' çağrısı ve 2004'teki Annan planı referandumu..., *Hürriyet*, 29 Eylül 2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/erdoganin-bmde-kktciyi-taniyin-cagrisi-ve-2004teki-annan-planı-referandumu-42144276> sayfasından erişilmiştir.
- Geçmişten günümüze Türklerin yaptığı icatlar, (2022). *Ufuktarım*, 25 Eylül 2022 tarihinde <https://ufuktarim.gen.tr/ge%C3%A7mi%C5%9Ften-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCzet%C3%BCrlerin-yapt%C4%B1%C4%9F%C4%B1-icatlar/> sayfasından erişilmiştir.
- Geybullayev, G. ve Kurubaş, E. (2002). Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(1), 19-45.
- Günay, M. (2012). Konuşma, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Uluslararası Toplantuları*, Ankara: 2-6 Ekim 2011.
- Hasret, A. (2009). *Günümüzde Türk Dünyası'nın Ortak Sorunları*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.azerhasret.com/?p=611> sayfasından erişilmiştir.
- İpek Yolu canlanacak: Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, (2021, 29 Kasım). *Yeni Şafak*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/ipek-yolu-canlanacak-gayretlerimiz-hiz-kesmeden-devam-ediyor-ipek-yolu-nedir-3723511> sayfasından erişilmiştir.

- İstikbal, D. (2021, 22 Kasım). Türk Dünyasının Ekonomik Potansiyeli, *SETA*, 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.setav.org/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli/> adresinden erişilmiştir.
- Kamalov, İ. (2012). Putin'in Yeni Orta Asya Politikası, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Kanbolat, H. (2012). Türk Dünyasını Yakından İlgilendiren Avrasyacılık Tartışmalarında Türkiye Nerede?, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Kara, H. (2011, 28 Şubat). Dünyadaki İlk Buluşları; Türk Bilim Adamları Yapmıştır, *Değişim Medya*, 25 Eylül 2022 tarihinde <http://www.degisimmedya.com/m66/dunyadaki-ilk-buluslari-turk-bilim-adamlari-yapmistir/> sayfasından erişilmiştir.
- Karabulut, A. N. (2006). Türkiye'deki Dışa Bağımlılığın Ülke Güvenliğine Olan Stratejik Etkileri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(3), 95-116.
- Karagül, M. (2019). Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Devlet Anlayışı, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, Mayıs, 7(74), 68-73.
- Kaya E. (2021). Türk Dünyası'nın Yenilenen Yüzü: Türk Devletleri Teşkilatı, *ANKASAM (Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi)*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.ankasam.org/turk-dunyasinin-yenilenen-yuzu-turk-devletleri-teskilati/> sayfasından erişilmiştir.
- Kemaloğlu, İ. (2021, 29 Kasım). Türk devletleri nihayet güçlerini birleştirebilecek mi?, *Fikir Turu*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://fikirturu.com/jeo-strateji/turk-devletleri-nihayet-guclerini-birlestirebilecek-mi/> sayfasından erişilmiştir.
- Kılıç, G. (2022, 21 Eylül). Cumhurbaşkanı Erdoğan KKTC'yi tanıma çağrısı yaptı, Rusya'dan ilk işaret geldi! Siyaset bilimciler yorumladı: Tayvan modeli olabilir, *TGRTHaber*, 24 Eylül 2022'de <https://www.tgrthaber.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-kkctyi-tanima-cagrisi-yapti-rusyadan-ilk-isaret-geldi-uzmanlar-yorumladi-2847563> sayfasından erişilmiştir.
- Kılınç, D. (2021, 10 Temmuz). Bilimin ikonik 10 Türk kadını, *Dünya.com*, 25 Eylül 2022 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/bilimin-ikonik-10-turk-kadini-haberi-627639> sayfasından erişilmiştir.
- Nesipli, N. (2012). Azerbaycan Türk Dünyasının Kilit Ülkesi, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Nurmuhammedov, A. (2012). Türk Dünyasında Gerçek Anlamda Birlik Hukukun Üstünlük Kazanmasıyla Oluşacak, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Oktay, H. (2012). Türkiye'nin Ermeni Meselesi Bir Yılda Çözülebilir, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Okur, M.A. (2017). "Bir Kuşak, Bir Yol" Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar, *Akademik Hassasiyetler*, 4 (8), 45-54.
- Özcan, K. (2012). Türkiye-Türkmenistan ilişkileri sadece gaz ve enerji alanlarında, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Özdağ, Ü. (2006). Türkiye'nin Stratejisi, *Türk Yurdu Dergisi*, Şubat, Yıl:95, S.222

- Rehimov, R. (2021, 31 Mayıs). Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak, *Anadolu Ajansı*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193> sayfasından erişilmiştir.
- Sultanov, B. (2012). Konuşma, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Uluslararası Toplantıları*, Ankara: 2-6 Ekim 2011.
- Şahin, E. (2012). Türk Dünyasında Bir Türlü Çözölemeyen Abece Sorunu, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde, Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Tanrısever, O. F. (2021, Kasım). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinde Enerji Boyutu, *Kriter Dergisi*, Yıl:6, S.62, 25 Eylül 2022 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turkiyenin-turk-cumhuriyetleri-ile-iliskilerinde-enerji-boyutu> sayfasından erişilmiştir.
- Türk bilim adamlarında büyük buluş (2017, 24 Mart). *ODTÜ Teknokent*, 25 Eylül 2022 tarihinde <http://odtuteknokent.com.tr/tr/haber/turk-bilim-adamlarinda-buyuk-bulus> sayfasından erişilmiştir.
- Türk dünyasından 2 trilyon dolarlık ekonomi bölgesi, (2021, 5 Nisan). İstanbul Ticaret Odası, İTO Haber, 25 Eylül 2022 tarihinde https://www.itohaber.com/haber/guncel/215823/turk-dunyasından_2_trilyon_dolarlık_ekonomi_bolgesi.html sayfasından erişilmiştir.
- Ünay, S. (2016, 3 Şubat). Beytullah Çakır: Dışa bağımlılık devam edecek mi?, *Lacivert*, S.21, 24 Eylül 2022 tarihinde <https://www.lacivertdergi.com/gundem/turkiye/2016/02/03/disa-bagimlilik-devam-edecek-mi> sayfasından erişilmiştir.
- Yalburak, M. (2020, Ağustos). Verilerle Türk Cumhuriyetleri ve İlişkilerimiz, *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 25 Eylül 2022 tarihinde <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/verilerle-turk-cumhuriyetleri-ve-i-liskilerimiz> sayfasından erişilmiştir.
- Yavuz, C. (2012). Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri-Türkiye İlişkilerinin Geleceği, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl:101, S.293, 25 Eylül 2012 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=967> sayfasından erişilmiştir.
- Yereli, A. B. (2014). Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasında İktisadi İşbirliğinin Önemi, *Türk Yurdu Dergisi*, Haziran, S. 322, 61-64.
- Zorlu, K. (2018, 24 Ekim). Bağımsızlığının 27. yılında Türk Dünyası ve her alanda iş birliği, *Anadolu Ajansı*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bagimsizliginin-27-yilinda-turk-dunyasi-ve-her-alanda-is-birligi/1291535> sayfasından erişilmiştir.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL PAZARLAMA KONUSUNDAKİ ALGILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ¹, Selin AYGEN ZETTER²

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyılın en karakteristik özelliği olan dijitalleşme, pazarlama alanında ve hayatın her noktasında önemli değişiklikleri beraberinde getirmesi olarak ifade edilebilir. Dijital devrim şeklinde adlandırılan internetteki gelişmelere paralel olarak rekabet hızla artmış ve tüketicilerin alışkanlıkları da değişmiştir. Bu noktada işletmeler rekabet üstünlüğüne sahip olmak için geleneksel yöntemler yerine dijital kanallar aracılığıyla alışveriş yapmayı tercih eden müşterilerin beklentilerini karşılamak adına dijital pazarlama alanlarında etkin olmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada da internet teknolojisinin içine doğan bu yönüyle de dijital yerli olarak ifade edilen genç kuşağın kelime ilişkilendirme yöntemi aracılığıyla dijital pazarlama konusundaki düşünceleri sorgulanmıştır.

DİJİTAL PAZARLAMA

İçinde bulunduğumuz yüzyılda teknolojinin gelişimi pazarlama sektörünü yakından etkilemiştir. Gelişen teknolojik imkanlarla üretimin daha kolaylaşması ve bundan dolayı rekabetin artması, tüketici beklentilerinin farklılaşması ve dijitalleşmenin her bireyi etkisi altına alması işletmeleri geleneksel pazarlama yöntemlerinden uzaklaşmaya mecbur bırakmıştır. Diğer yandan küreselleşmenin de etkisiyle işletmeler ürün odaklı geleneksel pazarlama anlayışını terk ederek müşteriye odak merkezine alan bir anlayışa yönelmiştir. Bu nokta da dijital pazarlama anlayışı tüm işletmeler ve müşteriler için gözde bir alan haline dönüşmüştür.

¹ Öğr.Gör., Akdeniz Üniversitesi, ORCID:0000-0003-3748-1496, fatmayigit@akdeniz.edu.tr

² Dr.Öğr.Üyesi.,Akdeniz Üniversitesi, ORCID:0000-0002-6146-3514, selinaygen@akdeniz.edu.tr

Her ne kadar dijital pazarlamanın başlangıcı 1970'li yılların başında Ray Tomlinson'un müşterilerine ilk e-postayı göndermesi olarak gösterilse de (Desai, 2019: 196), kavram olarak kullanılması 1990'ları bulmuştur. Nitekim 2000'li yıllar itibarıyla yaşanan dijital dönüşüm özellikle 2010'lu yılların sonrasında sosyal medyanın hayatımıza girişi ile dijital pazarlama, rekabet avantajı elde edebilmek adına etkili bir araç haline gelmiştir (Behera vd., 2020: 1).

Pazarlama alanında yeni yaklaşımlar sunan ve e-pazarlama, çevrimiçi pazarlama, internet pazarlaması ve interaktif pazarlama gibi farklı ifadelerle de anılan dijital pazarlama alan yazınında kavramla ilgili çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Business Sözlüğü (2018) dijital pazarlamayı; dijital ortamlarda farklı yöntemleri kullanarak marka, ürün, mal ve hizmet tanıtımı olarak tanımlamaktadır (www.businessdictionary.com).

Özmen (2013) ise dijital pazarlamayı internet aracılığıyla görüntü, ses, metin gibi unsurları kullanarak tüketiciye ürün tanıtımını yapmak olarak açıklamaktadır.

Bir başka tanıma göre dijital pazarlama, ürün veya hizmetlerin geleneksel pazarlama tekniklerinin yanı sıra dijital pazarlama kanalları ve araçları aracılığıyla pazarlanmasıdır (Kannan, 2017: 23).

Kotler de dijital pazarlamayı bir işletmenin internet üzerinden ürün ve hizmetleri geliştirme, tanıtma ve satma faaliyetleri şeklinde tanımlar (Lopez Garcia vd., 2019: 3-4).

Alanyazında kavramla ilgili tanımlardan da yola çıkarak bir değerlendirilme yapıldığında dijital pazarlama, yeni müşterileri elde etmek ve hali hazırdaki müşterileri elde tutmak amacıyla dijital kanalları kullanarak pazarlama yapma olarak ifade edilebilmektedir.

Geleneksel pazarlama uygulamalarının dijital platformlarda yapılmasına imkan sunmasına karşın geleneksel pazarlama uygulamalarına kıyasla önemli avantajlara sahip (Dholakia ve Bagozzi, 2001:168) olan dijital pazarlamanın geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklılaştığı en temel nokta hedef kitleye ulaşmak için kullanılan kanallardır. Bu kanallar; televizyon, radyo, kısa mesaj gibi internet dışı kanallar veya sosyal medya, e-posta ve banner reklamlar gibi internet kanalları aracılığıyla oluşturulabilir. Buradaki önemli nokta müşterilerle temasa geçmek için tüm pazarlama kanallarının senkronize kullanacak şekilde kampanyalar oluşturmaktır (Raja, 2020: 495).

Milyonlarca insanın dijital platformlarda zamanlarını geçirdiği günümüz internet çağında işletmeler bu gerçekten hareketle dijital pazarlama odaklı taktikler geliştirerek hedef kitlesine ulaşmaya çalışmaktadır. Etkin şekilde kullanıldığında; 7 gün x 24 saat kullanılabilirliği, düşük maliyetli olması, ölçümleme kolaylığı, hızlı sonuç verme, kişiselleştirme imkanı, spesifik hedef kitleye ulaşma imkanı sunması vb. gibi birçok avantajı bulunan dijital pazarlamanın dezavantajları da bulunmaktadır.

Bunlarda en önemlileri; içeriklerin kolayca taklit edilebilir ve kopyalanabilir olması, internette yaşanabilecek teknik sorunlar, para transferi aracılığıyla alışveriş yapılması ve bununda güven temelli olması nedeniyle hedef kitlenin çekinceler yaşamaması, elle dokunmadan alışveriş yapmayan yaşlı kuşağa hitap etmemesi şeklinde sıralanabilir (Safko, 2009: 190, Wind ve Mahajan, 2002, Tudor, 2016: 51, Taken, 2012: 90).

İster geleneksel pazarlama isterse dijital pazarlama yöntemleri kullanılsın doğru müşteriye ulaşmak adına en önemli faktör şüphesiz hedef kitlenin istek ve beklentilerinin doğru belirlenmesidir. Bu noktada da kuşaklar arası farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, dezavantajlar arasında sıralanan elle dokunmadan alışveriş yapmayan yaşlı kuşağa hitap etmeyen dijital pazarlama, teknolojiyi daha çok kullanan Z kuşağı düşünüldüğünde avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital teknolojinin hayatımıza yön verdiği çağımızda, teknolojiyi yoğun olarak kullanan Z kuşağı, dışarıda zaman geçirmek yerine çevrimiçi iletişimde olacakları mecraları yaşamlarının merkezine oturtmuş bulunmaktadır. Akıllı telefonlar ve tabletlerin sosyal medya, mobil uygulamalar ve gelişmiş analitik uygulamalarla birleşimi, tüketicilerin sahip oldukları sınırsız bilgiye erişmelerini sağlarken bu uygulamaları yoğun olarak kullanan Z kuşağı dijital pazarlama adına önemli bir hedef kitleyi oluşturmaktadır.

Bu gerçekten hareketle araştırmada üniversite gençlerinin dijital pazarlama konusundaki algıları ölçülmek istenmiştir.

YÖNTEM

Terim olarak ilk kez 1990 yılında kullanılan dijital pazarlama, internetin ve teknolojinin gelişmesiyle pazarlama alanının vazgeçilmez unsurlarından birine dönüşmüştür. Bu çalışmada da pazarlama konusunda yenilikleri barındıran dijital pazarlama kavramı konusunda “Pazarlama ve Reklamcılık” bölümünde okuyan ve Z kuşağını temsil eden öğrencilerin algılarının ölçülmesi hedeflenmiştir.

Bu amaçla kelime ilişkilendirme testinden (KİT) yararlanarak öğrencilerden görüşler alınmıştır. Kelime İlişkilendirme Testi; bilişsel yapıyı ve bu yapıya bağlı olarak zihinde tutulan yada oluşturulan kavramlar arasındaki bilgi ağının oluşturulmasını sağlayan bir yöntemdir (Keskin ve Örgün, 2017). Ayrıca kelime ilişkilendirme testi çalışmada yer alan kavramlara bakmanızı sağlayan ve bellekte yer alan kavramlar arasındaki ilişkilerin yeterli ve anlamlı olup olmadığını belirlemeye yardımcı olan bir teknik olarak da kabul edilmektedir. Çalışmanın örneklemini Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde Pazarlama ve Reklamcılık bölümü okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilere uygulama öncesinde KİT’e yönelik bilgilendirme yapılarak benzer uygulamalardan örnekler sunulmuştur. Uygulama için öğrencilere bir dakika süre verilerek bu süre içerisinde dijital pazarlama ile ilişkilendirebilecekleri kavramlardan en az 3, en fazla 5 tanesini alt alta yazmaları istenmiştir. Katılımcıların yazmış olduğu kavramlar incelenmiş ve ilişkili kavramlar gruplandırılarak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında dijital pazarlama denildiğinde ilk akla gelen sosyal medya olduğu görülmektedir. Özellikle teknolojinin içine doğan ve içinde bulunduğumuz dijital yaşamın bir gereği olarak bunu çok rahatlıkla kullanabilen Z kuşağının bu konudaki algıları yapılan çalışma sonucunda değerlendirilerek gruplandırılmıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile ilgili bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyetleri İle İlgili Tablo

Çalışmaya Katılanların Cinsiyeti	Sayı	Yüzde
Erkek	26	36
Kadın	46	64
Genel Toplam	72	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin 26 tanesini erkek, 46 tanesi kadın öğrenciler olmaktadır. Bu da çalışma evreninde %64 kadın, %36 erkek öğrencilerin varlığını göstermektedir.

Tablo 2: Kelime İlişkilendirme Testi Sonucu Ulaşılan Kelimelerden Bazı Örnekler

ÇALIŞMA SONUCUNDA ORTAYA ÇIKAN ÖRNEK KELİMELER					
SOSYAL MEDYA	26	AJANS	2	GELECEĞİN MESLEĞİ	1
TRENDYOL	19	ÇİÇEK SEPETİ	2	GERİLLA REKLAM	1
YOUTUBE	15	DİJİTAL	2	GİRİŞİM	1
TELEVİZYON	14	GÜVENLİK	2	HEDEF KİTLE	1
E-TİCARET	13	İMAJ	2	İÇERİK	1
İNTERNET	11	KAR	2	İLETİŞİM	1
İNFLUNCER	9	KIYAFET	2	İLKEL	1
ALIŞVERİŞ	8	KREDİ KARTI	2	İSTANBUL KART	1
AMAZON	8	NİTELİK	2	İZLENME	1
REKLAM	8	PANKART	2	KAMPANYA	1
TANITIM	8	PANO	2	KAPİTALİZM	1
HEPSİ BURADA	7	SAHİBİNDEN	2	KARGO	1
INSTAGRAM	7	SAHTEKARLIK	2	KONUMLANDIRMA	1
BİLGİSAYAR	6	SATIŞ	2	KOZMETİK	1
FACEBOOK	6	TABLET	2	LETGO	1
PAZARLAMA	6	TASARIM	2	ONLİNE ÖDEME	1
WEB SİTESİ	6	TWİTTER	2	PR	1
MARKA	5	ÜRÜN	2	REKABET	1
UYGULAMA	5	YEMEK SEPETİ	2	SED	1
YENİLİK	5	YÖNETİM	2	SHOPPIER	1
DOLANDIRICILIK	4	ABARTI	1	SİNİFSAL AYRIMCALIK	1
KOLAYLIK	4	AKILDA KALICILIK	1	SPOTİFY	1

internet gibi özdeşleştirdikleri kavramların kelime frekanslarına göre kelime bulutunu Şekil 1’de görebilmekteyiz.

Tablo 3: Sosyal Medya ve İlişkili Platformlarla İlgili Tablo

Sosyal Medya
Youtube
Instagram
Facebook
Twitter
Tik Tok
Spotify

Tablo 3’de çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar arasından sosyal medya ve ilişkili platformlar listelenmiştir. Öğrencilerin yazdıkları ilişkili kavramlar genel olarak incelendiğinde “sosyal medya” kavramının anahtar kavram ile en çok bağdaştırılan kelime olduğu görülmektedir. We Are Social’ın (2021) hazırladığı rapora göre; Sosyal medyada geçirilen ortalama sürelerin yaşa göre dağılımına bakıldığında, 16-24 yaş arasındaki gençler sosyal medyada en fazla vakit geçiren kesim olarak belirtilmektedir. Bu nedenle, araştırmaya katılanların raporda belirtilen yaş aralığında yer alması nedeniyle dijital pazarlama kavramı denildiğinde en çok zaman geçirdikleri mecra olan “sosyal medya”yı hatırladıkları düşünülmektedir. Diğer yandan sosyal medya mecraları arasında da Youtube en çok yazılan kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada We Are Social’ın, aylık olarak sosyal medya platformlarında geçirilen ortalama vakit istatistiklerine bakıldığında YouTube’nin aylık ortalama 23,2 saatle en çok vakit geçirilen mecra olduğu görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin, en çok maruz kaldıkları alanları anahtar kavramla ilişkilendirdiği görülmektedir. Diğer yandan yaştan bağımsız olarak, insanların %36.4’ü, alışveriş yaptığı %34.9’u ise araştırdığı markaları sosyal medyada takip etmektedir. Bunun da dijital pazarlama denilince, alışveriş için aracı konumda olan sosyal medya mecralarını hatırlamalarına neden olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4: E-Ticaret ve E-Ticaret Hizmeti Veren Sitelerle İlgili Tablo

E-Ticaret
Trendyol
Amazon
Hepsi Burada
Getir
N11
Çiçek Sepeti
Sahibinden
Yemek Sepeti
Ali Express
Dolap

Çalışmaya katılan öğrencilerden alınan veriler ışığında elde edilen sözcükler gruplandırılırken e-ticaret kelimesi ve e-ticaret hizmeti veren siteler aynı grupta toplanmıştır. Söz konusu kelimeler sayısal olarak değerlendirildiğinde Trendyol markası anahtar kavramla en çok ilişkilendiren kelime olmuştur. App Annie'nin tüm dünyadaki indirmeler üzerinden yaptığı değerlendirmeler kapsamına bakıldığında, EMEA merkezli alışveriş uygulamaları listesine Türkiye'den ilk 10'a sıraya giren tek şirketin Trendyol olduğu gerçeğinden hareketle alışveriş için en çok tercih edilen uygulama olmasının dijital pazarlama ile ilişkilendirilmesini sağladığı öngörülmektedir. E-ticaret kavramının kendisi ikinci en çok anılan kavram olurken Amazon markası üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 5: Kargo Ödeme Şekillerine Göre Tablo

Kargo-Ödeme
UPS
Online Ödeme
Fedex
E-bay
Kredi Kartı
Alışveriş
Bitcoin
Bütçe
Fiyat
Etiket
Para

Tablo 5'de listelenen kelimeler incelendiğinde dijital pazarlamada kullanılan ödeme şekillerinin ve ürünün müşteriye ulaşımında aracı konumda olan kargo sisteminin akıllara geldiği görülmektedir.

Tablo 6: Reklam ve Reklamcılıkla İlişkilendirilen Kelimeler Tablosu

Reklam	
Tanıtım	Kurumsal kimlik
Marka	Ajans
Konumlandırma	Pano
Ürün yerleştirme	Billboard
Viral reklam	Gerilla reklam
Yaratıcılık	Kampanya
Tasarım	Sponsorluk
Sunum	Pankart
Afiş	Videolar
İmaj	

Tablo 6'da aynı kategoride yer alan kavramlar incelendiğinde dijital pazarlama kavramının reklam ve tanıtımda kullanılan kavramlarla eşleştirildiği görülmektedir.

Araştırma şirketi Gartner'ın pazarlama liderleri için stratejik öncelikler anketine göre, reklam bütçelerinin yüzde 50'sinden fazlası 1,7 trilyon dolarlık küresel reklam endüstrisinde dijital platformlara harcanyor. Bu da araştırmaya katılan öğrencilerin dijital pazarlama kavramı ile reklam ve diğer tanıtım unsurlarını özdeşleştirmelerini açıklar niteliktedir.

Tablo 7: Dijital Pazarlamaya Ulaşmayı Sağlayan Platformların Tablosu

Dijital Pazarlamaya Ulaşmayı Sağlayan Platformlar
İnternet
Web sitesi
Uygulama
dijital

Tablo 7'de yer alan kelimeler dijital pazarlamaya ulaşılmasını sağlayan platformlar olarak değerlendirildiği için öğrencilerin dijital pazarlama kavramı ile internet, web sitesi, uygulama gibi kavramları yazdığı düşünülmektedir.

Tablo 8: Dijital Pazarlamaya İlişkin Tutumlar Tablosu

OLUMLU TUTUMLAR	OLUMSUZ TUTUMLAR
Yenilik	Güvenlik
Kolaylık	Dolandırıcılık
Hızlılık	Sahtekarlık
Popülerite	Abartı
Akılda kalıcılık	Kapitalizm
Toplam	Sınıfsal Ayrımcılık
Kazanç	

Tablo 8'de yer alan kelimeler incelendiğinde öğrencilerinin bazılarının dijital pazarlamayı yenilik, kolaylık, hızlılık, kazanç gibi olumlu kavramlarla özdeşleştirirken bazılarının ise dolandırıcılık, sahtekarlık, abartı, kapitalizm gibi olumsuz olarak nitelendirilebilecek kavramlarla özdeşleştirdiği görülmektedir. Bu noktada tutum kavramına değinmekte yarar görülmektedir. Tutum, kişilerin veri bir ürün, hizmet, marka vb. hakkında olumlu veya olumsuz öğrenilmiş davranış kalıplarıdır (Schiffman ve Kanuk, 2004). Tutumların oluşmasında geçmiş deneyimler son derece önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla, dijital pazarlama ile ilgili olumlu ve olumsuz kanaatlerin araştırmaya katılan öğrencilerin ya da iletişim içinde oldukları kişilerin geçmiş deneyimleri sonucunda şekillendiği düşünülmektedir. Birçok avantaj sunan internet pazarlamasında güven oluşturulması ve işlemlerin güvenliğinin sağlanması gibi engeller hala aşılabilmiş değildir (MoU, 1999:26). Bu noktada, özellikle olumsuz olarak nitelendirilen kavramlara bakıldığında güvenlik kavramının dijital pazarlamanın yeni bir uygulama alanı olması ve satıcı ile doğrudan irtibata geçilememeye kaynaklı olduğu düşünülürken; dolandırıcılık, sahtekarlık, abartı gibi kavramların ise ürün ve hizmet pazarlamasında kullanılan fotoğraflar

ile reklam içeriklerinden dolayı beklentilerin altında bir deneyim yaşamalarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Dijitalleşmeyle birlikte artan rekabet sonucu değişimin bir gerçeği olarak karşımıza çıkan dijital pazarlama kavramının özellikle teknolojiyi yoğun bir şekilde kullanan Z kuşağı üzerindeki algılanma biçimine yönelik yürütülen kelime ilişkilendirme testi sonucu dijital pazarlama kavramı ile ilgili 108 kelime elde edilmiştir.

Çalışmamızda elde edilen bulgular dijital pazarlama kavramına yönelik sosyal medya ve sosyal medya platformları ile ilgili olanlar, e-ticaret ve e-ticaret hizmeti veren siteler, kargo ödeme biçimleri, reklam ve reklamcılık ile ilişkilendirilen kelimeler, dijital pazarlamaya ulaşmayı sağlayan uygulamalar şeklinde gruplandırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İlk olarak akla gelen kelimenin özellikle sosyal medya olması aslında düşünüldüğünde çok da tesadüfi olarak algılanmaması gerekir, çünkü sosyal medyada geçirilen ortalama sürelerin yaşa göre dağılımına bakıldığında, 16-24 yaş arasındaki gençler olarak belirtilmektedir. Bu nedenle, araştırmaya katılanların raporda belirtilen yaş aralığında yer alması nedeniyle dijital pazarlama kavramı denildiğinde en çok zaman geçirdikleri mecra olan “sosyal medya”yı hatırladıkları düşünülmektedir. Diğer yandan sosyal medya mecraları arasında da Youtube en çok yazılan kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda da öğrencilerin bu ortamlarla sürekli iç içe olmaları dijital pazarlama kavramını direkt olarak özdeşleştirmelerini sağlamaktadır.

Sadece sosyal medya olarak değerlendirmenin yanı sıra tutumlarına da olumlu ve olumsuz olarak kelime ilişkilendirme testinde yer vermeleri geçmiş deneyimleri sonucunda dijital pazarlama ile ilgili olumlu ve olumsuz kanaatlerini yansıtmaları olarak değerlendirilmelidir. Olumlu tutumlar olarak yenilik, kazanç, kolaylık, hız gibi kavramlara yer verilmesinin yanısıra internet ortamının hala en büyük sorunlarından olana güvenlik kavramına da olumsuz tutum olarak yer verdikleri görülmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar bu alanda çalışmalar yürüten araştırmacılara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Behera, R., Gunasekaran, A., Gupta, S., Kamboj, S. ve Bala, P. (2020). Personalized Digital Marketing Recommender Engine, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 1-24.
- Desai, V. (2019). Fostering Innovation, Integration and Inclusion Through Interdisciplinary Practices in Management, *International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)*, Conference Issue, 196-200.
- Dholakia, U., & Bagozzi, R. P. (2001). Consumer behavior in digital environments. *Digital marketing*, 163-200.
- <https://pazarlama.info.tr/neden-dijital-pazarlama>
- <https://wearesocial.com/us/>
- <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/trendyol-dunyanin-en-cok-indirilen-10-alisveris-uygulamasi-arasina-girdi/663381>
- <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/reklamlar-dijitale-akacak/#:~:text=Gartner%20taraf%C4%B1ndan%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirilen%20Pazarlama%20B%C3%BCt%C3%A7ele-ri,70'ini%20olu%C5%9Fturaca%C4%9F%C4%B1%20tahmin%20ediliyor.>
- Kannan, P. (2017). "Digital marketing: A framework, review and research agenda", *International Journal of Research in Marketing*, 34(1): 22-45.
- Keskin, E. ve Örgün, E. (2015). Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla Sürdürülebilir Turizm Olgusunun Kavramsal Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(1), 30-40.
- López García, J., Lizcano, D., Ramos, C. ve Matos, N. (2019). Digital Marketing Actions That Achieve a Better Attraction and Loyalty of Users: An Analytical Study, *Future Internet*, 11, 130, 1-16.
- MoU (1999), "Open Access to Electronic Commerce for European SMEs", Final Report, <http://www.ispo.cec.be/ecommerce/mou/default.htm> (Erişim Tarihi: 13.10.2006)
- Özmen, Ş. (2013). Ağ ekonomisinde yeni ticaret yolu: E-ticaret. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Raja, S. (2020). Marketing And Technology: Role Of Technology In Modern Marketing, Sustainability, Transformation, Development In Business And Management, 494-506.
- Safko, L., & Brake, D. (2009). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. Hoboken: Wiley John & Sons.
- Schiffman, Leon G. ve Leslie Lazar Kanuk (2004), *Consumer Behavior*, International Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Taken Smith, K. (2012). Longitudinal study of digital marketing strategies targeting Millennials. *Journal of Consumer Marketing*, 29(2), 86-92.
- Todor, R. D. (2016). Blending traditional and digital marketing. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences. Series V*, 9(1), 51.
- Wind, Y. J., & Mahajan, V. (2002). *Digital marketing: global strategies from the world's leading experts*. John Wiley & Sons.
- www.businessdictionary.com. (Erişim 07.12.2019).

YEREL YÖNETİMLERİN GÜNCEL SORUNLARININ KATILIMCILIK İLKESİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Güngör ÖZCAN¹, Müge GEÇ²

GİRİŞ

Yerel yönetimler, ulusal sınırlar içerisinde farklı büyüklüğe sahip topluluklardaki insanların, ortak ve yerel ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile hukuk düzeni içerisinde oluşturulan anayasal bir kuruluştur. Yerinden yönetimin; siyasi ve idari olarak iki türü vardır. Yerel yönetimlerin güncel sorunlarına bakıldığında genel olarak tüm sorunların temelini aslında idareler arası sorunlarla ilişkili olduğu görülebilir. Temel sorunlar idareler arası ilişkilerde ya merkezi yönetim ve yerel yönetim arasında, ya da yerel yönetimler arasında oluşmaktadır. Merkezi idare ve yerel yönetim sorunlarından bazıları yerel yönetim birimlerinin bakanlıklar ile iletişimin zayıf olması, yine bakanlıklar ile yaptığı yazışmaların gecikmesi ve koordinasyon eksikliği, yatırım maliyetleri yüksek olan yatırımlara merkezi yönetimin transfer sağlamaması, idareler arası görev ve yetki bölüşümlerinin tam anlamıyla yapılamaması, merkezi idare tarafından yerel yönetim birimlerine devredilen fakat yerel yönetim birimlerinin işletemediği yatırımlarda sorunlar şeklinde sayılabilir. Yerel yönetim birimlerinden yerel yönetim birimlerine olan sorunlarda ise; il ve ilçe belediyelerde hukuki ve idari anlamdaki sorunlar bulunmaktadır. Bunun yanında iş birliği ve hizmetlerin ortak yürütülemediği de sorunlar arasındadır.

Yerel yönetimlerin oluşumunun en değerli etkenlerinden birisi halkın katılımıdır. Günümüzde kent konseyleri, sivil platformların yerel yönetimler ile kurduğu ilişkiler katılımçılık alanında sağlanan faydalara örnektir. Merkezi yönetime karşı yerel yönetimlerin tek başına hareket etme istekleri aynı zamanda kendi kararlarını

1 Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, gungor.ozcan@cbu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5966-5582

2 YL Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, mugegecc@gmail.com, Orcid: 0000-0003-4098-596X

alabilmelerinin de önünü açmıştır. Fakat bunun sağlanması için halkın katılımı şarttır. Yerel yönetimlerin en önemli yapısı bölge halkına en yakın hizmeti götüren birim olmalarıdır. Bu sebeple, sivil toplum, özel sektör yapıları halkın katılım sistemine en rahat eklenebileceği alanlardır. Yerel katılım örneklerinden bazıları “*Yerel Gündem 21 Programı, Kent Konseyleri, Meclisler ve çalışma grupları, Katılımcı Bütçeleme, Halk Toplantıları, İnternet Ağı*” gibi platformlardır.

YEREL YÖNETİMLERİN TÜRK İDARE TEŞKİLATI İÇERİSİNDEKİ YERİ

1982 Anayasası 123. maddesinde kanun koyucu idarenin bütünlüğü ilkesinden bahsederken idari teşkilatı merkezden ve yerinden idare olarak ayırmıştır. Anayasa idarenin bütünlüğü ile merkezden ve yerinden idare şeklinde kavramsal açıklama gereği duymuştur. Bu ilkelerden idarenin bütünlüğü, devlet idaresinde merkezden ve yerinden idare uygulamalarının bir bütün şeklinde yapıldığını, her iki idare arasında koordine ve iş bölümü bulunduğunu ve her iki idari bölümün gerçekte bütünün parçaları olduğunu belirtmektedir. Merkezi yönetim başka bir deyişle asli idare, ezcümle devlet idaresi şeklindedir. Yer yerinden idareler başka bir deyişle mahalli idarelerin hizmetleri ise yerel ve ortak özellik gösteren kamu hizmetlerine karar veren organların mahalli halkça seçimle meydana getirilmiş, idari-mali özerkliği bulunan kamu tüzel kişi organı tarafından gerçekleştirilmesidir (Mecek & Atmaca, 2020).

Yerinden yönetimlerin iki çeşidi olduğu savunulmaktadır. Bunlar: (Ökmen & Parlak , 2015)

Siyasi Yerinden Yönetim: Siyasi yerinden yönetimde (adem-i merkeziyet) anayasa tarafından belirlenmiş yarı özerk veya özerkliğe sahip olan federal devletlerde görülür.

İdari Yerinden Yönetim: Yasama ve yargı organları merkezi otoritede toplanır. Bunun yanında yönetsel yürütmeye ilişkin yetkileri de vardır.

İdari yerinden yönetimin de iki çeşidi bulunmaktadır. Bunlar (Ökmen & Parlak, 2015):

Hizmet Yönünden Yerinden Yönetim: Bu yönetimde fonksiyon açısından yerinden yönetim vardır. Örnek olarak SGK, BDDK, EPDK, *üniversiteler ve TRT* verilebilir.

Yer yönünden Yerinden Yönetim: Mahalli Âdem-i Merkeziyetçilik de denilir. Bu yönetimde merkezi yönetimin haricinde kendi mal varlıkları, özel bütçeleri, mal varlıkları ve gelir kaynakları vardır. Örnek olarak belediyeler ve köy yönetimleri gösterilebilir. (Yılmaz & Telsaç, 2021).

YEREL YÖNETİMLERİN GÜNCEL SORUNLARI

Yerel yönetimlerin güncel sorunlarına baktığımızda idareler arası ilişkiler, yerel yönetimlerde örgütsel yapı ve işleyiş, yerel yönetimlerin mali yapısı, kırsal alan ve köy yönetimi, mahalle yönetimi gibi başlıklar gösterilebilir.

İDARELER ARASI İLİŞKİLERDEN KAYNAKLANAN TEMEL SORUNLAR

İdareler arası ilişkilerde temel sorunları merkezi yönetim ve yerel yönetim arası, yerel yönetim ve yerel yönetim arası olarak sınıflandırılabilir.

Merkezi – Yerel Yönetim Arasındaki İlişkilerden Kaynaklanan Sorunlar

Yerel yönetim birimlerinin İçişleri Bakanlığı haricinde kalan bakanlıklarla iletişimlerinin zayıf olmasından kaynaklı sorunlar oluşmaktadır. Yerel yönetim birimleri ve bakanlıklar arasında olan yazışmaların gecikmesi ve koordinasyon eksikliğinin olması da sorunlar arasındadır. Bunun yanında yerel yönetim mevzuatları hazırlanması esnasında ilgili diğer birimlerin görüşlerine yer verilmemesi de idareler arasındaki sorunlar arasındadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Türkiye’de 2017 yılında düzenlenen “*Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu 1. Aşama*” toplantısında tartışılan sorunlar başlıklar halinde şu şekildedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018):

Mahalli idarelerin bakanlık (içişleri) haricindeki diğer bakanlıklar ve kamu kuruluşlarıyla iletişimlerinin güçlü olmamasından kaynaklanan problemler

Mahalli idarelere ilişkin mevzuatların hazırlanması esnasında ilgili mahalli idarelerin görüşüne önem verilmemesinden kaynaklanan problemler

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin mahalli idareler bakımından meydana gelmesi olası değişikliklerden kaynaklanan problemler

Mahalli idarelerle bakanlıklar arasındaki iletişimi bozucu yazışmaların gecikmeye uğramasından kaynaklanan problemler

Mahalli idarelerle merkezi idare arasındaki koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan problemler

Şehirde idari unsurlar arasındaki koordinasyon problemleri

Yatırım maliyeti fazla olan yatırım kalemlerine merkezi idarenin yeterince destek vermemesi problemleri

İdareler arasında görev dağılımının net bir şekilde paylaşılmama problemleri

Kamu kuruluşlarının şehre yapacakları hizmetlerde şehir idaresiyle yeterli iş birliği yapmaması problemleri

Mahalli idarelerin performans ölçütleri problemleri

Mahalli idarelerin ön planda oldukları yıllardan merkezden yönetim eğiliminin öne çıktığı yıllara geçiş problemleri

Kamu tüzel kişiliği son bulan köylere ait taşınmazların akıbeti problemi

Mahalli idarelerin yeterli sermayesi bulunmaması dolayısıyla merkezi idare tarafından yapılıp yerel yönetimlere devredilen ve kullanılmayan yatırımlar problemleri

İdari vesayetten kaynaklanan problemler

Koordinasyon merkezlerinin uygulamalarından kaynaklanan problemler

Yatırım maliyetleri oldukça yüksek olan yatırımlara merkezi idarenin gereken mali transferi sağlamamasından kaynaklı sorunlar oluşmaktadır. Bunun yanında merkezi idare tarafından yapılan yerel yönetim birimlerine devri gerçekleştirilen fakat yerel yönetim birimlerinin işletilemeyen yatırımlar söz konusudur. Aynı zamanda idareler arası görev ve yetki bölüşümlerinin de net olarak yapılmamış olmasından kaynaklanan sorunlar oluşabilmektedir. 2000’li yıllarda yerleşme olgusu temelleri sağlamlaştırılırken günümüzde tekrar merkezileşmeye doğru eğilim olmasından kaynaklı sorunlar yaşanmaktadır. (Köseoğlu, 2010)

Yerel Yönetim – Yerel Yönetim Arasındaki İlişkilerden Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye’de 2017 yılında düzenlenen “*Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu 1. Aşama*” toplantısında tartışılan sorunlar başlıklar halinde şu şekildedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018):

Büyükşehir belediyeleriyle ilçe belediyelerinin ilişkilerindeki yönetsel ve hukuki belirsizliklere ilişkin problemler ki bu kapsamda imar planlarındaki farklı uygulamalar başı çekmektedir.

Mahalli idarelerin birbirleriyle ilişkilerindeki problemler

Mahalli idarelerin iş birliği ile hizmet ortaklığı sisteminin yetersizliği problemleri

Mahalli idare projelerinin paylaşılmaması problemleri

İl belediyeleri yani büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyelerinin arasında hukuki ve idari anlamda belirsizlikten kaynaklanan sorunlar vardır. Yerel yönetim birimleri arasındaki iş birliği ve hizmetlerin ortak olarak yürütülememesinden kaynaklanan sorunlar söz konusudur. (Köseoğlu, 2010)

KIRSAL ALAN VE KÖY YÖNETİMİNDEKİ SORUNLAR

Yerel yönetim birimi olan köylerin tüzel kişiliğinin ortadan kaldırılması fakat yaşam şekli olarak köy birimi devam ettirilirken idari anlamda köylerin kaldırılması sorunu vardır.

Türkiye’de 2017 yılında düzenlenen “*Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu 1. Aşama*” toplantısında tartışılan sorunlar başlıklar halinde şu şekildedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018):

442 nolu Köy Kanununun (1924) güncellenmesi problemleri

Köylerin kamu tüzel kişiliğinin ortadan kaldırılması problemleri

Büyükşehir sınırlarındaki köylerin kırsal alan kabul edilmeyip mahalle ve kent alanı olarak görülmesi problemleri

Köy imar planları problemleri

Köy muhtarının statü problemi

Kırsal alanda bulunan köylere ilişkin kamu hizmetlerinde büyükşehir belediyelerinin tecrübe eksikliği problemleri

Belediyelerin kırsalda köylere yönelik hizmetlerinde örgütlenememesi problemi

YEREL YÖNETİMLERİN MALİ YAPISINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Pay dağıtımı sırasında belediyelerin tam anlamıyla dikkate alınmamasından kaynaklanan sorunlar; bu sorunlar nüfus yoğunluğuna göre, öğrenci sayısına göre, üniversite sayısına göre şekillenmelidir. Yerel yönetim birimlerin borçlarından kaynaklı sorunlar, yerel yönetim birimlerinin kaynaklarından yararlanmada tasarruf yapamaması, vergi bilincinin istenen seviyede olmaması, denize kıyısı bulunan belediyelerde gemi geçişlerindeki atıklara ilişkin tesislerin yeterli olmaması, vatandaştan mecburi bağış sağlanması sorunu, vergilendirme sürecindeki işlemleri yerel yönetimlere ait olan gelir kalemlerinin etkin tahsil edilememesinden kaynaklanan sorunlar gibi sorunlar dikkat çekmektedir. (Mevzuat Dergisi, 2004)

Türkiye’de 2017 yılında düzenlenen “*Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu 1. Aşama*” toplantısında tartışılan sorunlar başlıklar halinde şu şekildedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018):

İl özel idaresinin gelir toplamasına ilişkin yasal boşluk.

Gelir paylaşımında etki analizinin eksikliği

Belediye gelirleri yasasının güncellenme sorunu

Köy yönetimlerinin fiili gelir kaynaklarının yetersizliği

Mahalli idarelerin borçlanma problemleri

Fon kaynaklı kredilerin verimsizliği

Devresel tahminlenemeyen giderlerden oluşan problemler

Mahalli idare giderlerinin etkinlik ve verimliliği ile önceliğinin ölçülememesi problemleri

Yerel Yönetimlerde Örgütsel Yapı ve İşleyişinden Kaynaklanan Sorunlar

Yerel yönetimlerde örgütsel yapı ve işleyişten kaynaklı problemler şu şekildedir (Yılmaz & Telsaç, 2021):

Karar organlarının yapısal ve sistemsel problemleri

Çalışanların adetsel noksanlığı

Çalışanların nitelik ve teknik kapasite noksanlığı

Çalışanlara yönelik sistemsel temellerinin noksanlığı

İş mevzuatından ve taşeron sisteminden kaynaklanan problemler

YEREL YÖNETİMLERDE KATILIMCILIK İLKESİ

Devletin tek merkezden yönetilmesi, hizmet etkinliği yönünden etkinliği yansıtmada konusunda yeterli olmayabilir. Bu idari biçimde, yerel hizmetlerin çeşit fazlalığı ile değişik gereksinimler nedeniyle verimli bir çıktı düzeyi kazanılamamaktadır. Sunulacak mahalli hizmetlerin mahalli idarelerce sunulması, yerindelik ilkesinden dolayı verimliliği de artıracaktır. Aynı zamanda idari biriminin daha hızlı ve demokratik katılımcı çözüm yolu üretmesi konusunda imkân verecektir. Kısacası yerel yönetim birimlerinin merkezi yönetimce kuvvetlendirilmesi, merkezi

yönetimin iş yoğunluğunu hafifletecek ve milli politikalara yönelmelerine fayda verecektir (Yılmaz & Telsaç, 2021)

Yerel yönetimlerin oluşumunun en değerli etkenlerinden birisi halkın katılımıdır. Günümüzde ise gerek kent konseyleri gerekse diğer sivil platformların yerel yönetim birimleri ile ilişki kurmaları, yerel yönetimlerin katılımcılık alanında sağladığı faydalardandır. Yerel yönetim birimlerinin önemli bir yere sahip olmalarının sebebi yerel toplumun alınan kararlarda etkili olması ve denetleme isteğidir. Merkezi yönetime karşı yerel yönetimlerin tek başına hareket etme istekleri aynı zamanda kendi kararlarını alabilmelerinin de önünü açmıştır. Fakat bunun sağlanması için halkın katılımı şarttır. Klasik anlayışa baktığımızda halk katılımı seçimler, referandum veya toplantı gibi yöntemlerle sağlanmaktadır. (Özer & Önen , 2017).

Günümüzdeki yerel yönetim anlayışına baktığımızda yönetişim; katılım olgusunu ön plana alan bir kavramdır. Yönetişim; temelde katılımcılık, hesap verebilirlik ve yerelleşme gibi ifadelerle de kullanılmaktadır. Yönetimde merkezi kuruluşlar ve yerel yönetimler haricinde sosyal girişimciler, sivil toplum kuruluşları ve kar amacı gütmeyen kuruluşların da katılımı sağlanır. Topluma yön verebilmek ve toplumu yönetebilmek açısından yönetişim; sorumlulukların devletten alınıp sivil topluma devredilmesini ifade etmektedir (Telsaç, 2019).

Yerel yönetimlerin en önemli yapısı bölge halkına en yakın hizmeti götüren birim olmalarıdır. Bu sebeple, sivil toplum, özel sektör yapıları vatandaşların katılım sistemine rahat bir şekilde eklendiği alanlardır. Bu özelliklerinden dolayı yönetişim anlayışının uygulanması için yerel yönetimler en uygun birimlerdir. (Tunç & Aydın, 2019)

Yerel yönetim birimlerinde katılımcılığın sağlanmasının faydalarını gösteren maddeler şu şekilde sıralayabiliriz: (Akay, 2010)

Katılımcılık sayesinde yerel yönetim birimlerinin aldığı kararların kalitesi yükselir. Katılımın farklı bakış açılarını yansıtması, farklı bilgiler ortaya çıkması ve çözüm konusunda ortak bir çözüm üretilirken aynı zamanda yenilikçi yaklaşımlarında gündeme gelmesi farklı bir zenginlik katmaktadır.

Katılım toplumdaki çatışmaların oluşumunu önleyen ve uzlaşma kavramını öne çıkaran bir ortam sağlamaktadır.

Katılım toplumdaki iletişim ve karşılıklı etkileşimi güçlendirir. Çoğulcu yaşama adapte olunmasını sağlar.

Katılım, karşılıklı bir şekilde kamuda çalışanlar ile vatandaşlar arasında bir güven oluşmasını ve yükselmesi sonucunda ise demokrasinin gelişmesini olumlu etkiler.

YEREL KATILIM YÖNTEMLERİ ÖRNEKLERİ

Merkezi yönetimlerin aksine yerel yönetimlerin halk isteklerine de cevap verebilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bölgede yaşayan halk yerel yönetime karşı daha faal rol oynamaktadır. Yerel katılım yöntemleri örneklerinden bazıları bunlardır: (Çukurçayır, 2012):

Yerel Gündem 21 Programı: Programın 28. bölümüne göre yerel yönetim birimlerinin önderliğinde katılımcı ortakların ve sivil toplum kuruluşlarının yerel nitelikli sorunları ve belirlenen önceliklerini, yerel gündem 21 programı olarak adlandırılan program oluşturmaktadır. Programın içeriği sürdürülebilir bir kalkınma için sorunların uzun dönemli olarak çözüme kavuşturulması, stratejik plan ve programların oluşturulması ve yerel düzeyde katılımcı bir yapı oluşturulması hedeflenmektedir. Hedeflenen bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için ise, kent konseyleri, gençlik ve kadın merkezleri gibi uygulamalar mevcuttur. (Taşkın, 2013)

Kent Konseyleri: Sürdürülebilir kalkınma, hemşerilik hukuku, yerellik ilkesi ile yaşamanın farkındalığının sağlanması amacının yanında iyi bir yönetim anlayışının da uygulanması açısından bir altyapı oluşturmuştur.

Kent konseyleri yerel yönetimlerin sorunlarına çözüm önerilerinde bulunurlar. (Kent Konseyi Yönetmeliği , 2006)

Meclisler ve çalışma grupları: Kadın ve gençlik meclisleri öncülüğünde şehir konseylerinin sorumluluk alanlarında, yönetim bilinci ve kalkınmanın sürdürülmesi dahilinde farklı toplum gruplarının şehir yönetimine katkı sağlamları, kaliteli ve yaşanabilir bir şehrin idaresinde faal bir şekilde bulunmalarını amaçlayan ve gönüllülük temeline dayanan ortak yapılarıdır.

Geri Çağırma: Halkın seçmiş olduğu temsilcilerin görev süreleri dolmamışken görevden alınmaları için çok güçlü bir delil sunulması gerekmektedir. Geri çağırma yetkisinin kullanılması için, yerel yönetime birimine kayıtlı olan seçmenler tarafından bir karar verilmesi gerekmektedir. İşlemin gerçekleştirilmesi için seçmenlerden imza toplanmalıdır. Sonuca ulaşılması için ise geri çağırma referandumu düzenlenmektedir. Uygulama sonucunda ilk olarak, işleyişi düzgün bir kamu mekanizması oluşturulması, ikinci olarak ise; halkın da yönetime katılımının sağlanması geliştirilmiştir.(Erdoğan, 2020)

Katılımcı Bütçeleme: Katılımcı bütçe demokrasiyi temsil eder. Aynı zamanda vatandaşların hükümetin faaliyetlerine, planlamalarına katılım fırsatı sunan bir mekanizmadır. Katılımcı bütçeleme diğer yandan şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramlarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar yerel yönetim birimlerinin verimsizliğini en aza indirmek, ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve yolsuzluğu engellemek için en etkili müdahale araçlarından biridir.(Sakıncı & Bursalıoğlu, 2014). Katılımcı bütçeleme mekanizması ile yerel yönetimlerin karar verdiği politikalarda halkın direk bilgi edinme imkânı sunmaktadır. (Arman , 2015)

Danışma Kurulları: Demokratik yöntemlerle halkın katılımının sağlandığı kurullardır.

Halk oylaması: Halkın demokratik olarak seçimi kullanmasıdır.

Halk Toplantıları: Yerel yönetimler, idari süreci katılımın ön plana alındığı yöntemdir.

Planlama Forumları: Bu katılım seçeneğinde diğerlerine göre gözle görülür bir fark vardır. Bu fark katılımcıların rastlantısal örneklem ile seçilmiş olmasıdır. Rastgele seçimi yapılan bu kişilerin, profesyoneller eşliğinde belirlenmiş çalışma ekiplerine kendileri için uygun olan bir zaman diliminde katılmaları istenir ve bu yöntemle alınacak kararın başarı düzeyinin yükseltilmesi beklenmektedir (Varcan , Taraktaş, & Haciköylü, 2013).

Yurttaş Kurulları: Pozitif ayrımcılığı bulunan kişilerin sürece katılımıdır.

Gelecek Atölyeleri: Gelecek atölyeleri: Sosyal yaşam ve çevre konularında beyin fırtınası gerçekleştirme yöntemi ile katılımcılardan, eleştiri ve uygulama şeklinde düşüncelerini belirtmeleri istenir. Etkileşimin en yüksek şekilde görüldüğü bu yöntemde katılımcılar dilek ve umutlarını göz önünde bulundurarak sonuç değerlendirmesi yapmaktadır. Sosyal etkileşime imkân tanıyan bu yöntemde gruplaşmalar küçük boyutlarda gerçekleşir, bunun nedeni ise küçük grupların daha olumlu sonuç almasıdır. (Varcan , Taraktaş, & Haciköylü, 2013)

İnternet Ağı: Bilgi ve iletişim teknolojileri hemen hemen hayatın her alanında kolaylaştırıcı etki gösterirler. Bunun yanında ise, vatandaşın yönetimde söz sahibi olmasını da sağlar. Katılım açısından bakıldığında kamu kurumlarının web siteleri oldukça önemlidir. Web hizmetlerini en etkin şekilde kullanan yerel yönetimler vatandaş ile birim arasında sanal bir ağ oluşturmaktadır. 2019 yılında diğer ülkelerde başlayarak büyüyen ve 2020-2021 dönemlerinde halkın yaşamını oldukça güçleştiren Covid-19 salgınında internet iletişiminin önemi daha da artmıştır. Salgın sürecinde kamu hizmetleri internet ve E-devlet üzerinden devam ettirilmiş. (Varcan, Taraktaş, & Haciköylü, 2013)

YEREL YÖNETİM SORUNLARININ KATILIMCILIK İLKESİ İŞİĞİNDA İNCELENMESİ

Katılımcılık, kaynakların etkin dağılımına odaklanmış ve iyi bir yönetim için bir ön koşul niteliği bulunmaktadır. Bu anlayış yerelde yaşayan insanların tercihlerini önceliklendirirken sivil toplumu sürece aktif olarak ekler (Egeli, Özcan, & Mastar Özcan, 2016).

Mahalle birimi muhtar tarafından yönetilmektedir. Muhtar mahalle halkının gönüllü katılımlarıyla ihtiyaçları belirler, diğer kamu kurumlarıyla aradaki ilişkiyi sağlar. Muhtar, mahalledeki vatandaşların gönüllü katılımlarıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek ve iş birliği yapmak ile yükümlüdür.(Akay, 2010)

Belediye, mahalledeki vatandaşların ve muhtar biriminin ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunların çözülmesi amacıyla gerekli destekleri sağlamakla yükümlüdür. İhtiyaçların ortak olması önemlidir. Belediye sınırları içerisindeki vatandaşların karar alma, belediyenin faaliyetleri konusunda bilgilendirilme, belediyenin yaptığı yardımlardan yararlanılması gibi konularda hak sahibidirler. Yapılacak yardımların insanları rencide etmeyecek şekilde yapılması şartı vardır. Yardımların insan onurunu

zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur. Belediye, vatandaş ile kültürel ilişkilerin gelişmesi amacıyla çalışmalarında bulunur. Belediye sınırları içerisindeki her kişi, belediye kanun ve kararlarına göre hareket etmek ve belediye gelirlerinden olan vergi, resim, harç, katılma payı gibi ödemeleri yapmakla yükümlüdür. (Oğurlu & Dağ, 2014)

Vatandaşların belediyenin sağladığı hizmetler ile ilgili görüşlerini tespit etmek için araştırma ve anket yoluyla Belediye bilgi toplayabilir. Belediye meclisi toplantıları açıktır. Fakat meclis başkanı veya meclis üyelerinin önerisi doğrultusunda toplantı katılımcılarının salt çoğunluğu ile kapalı bir oturum yapılabilir. Meclis gündemi her ay belediye başkanı tarafından belirlenerek halka duyurusu yapılır. Meclis kararları kesinleştiğinde ise, özetleri yedi gün içinde halka duyurulur.(Görün, 2006)

Mahalle muhtarları ile il sınırlarındaki kamu kurum yetkilileri ve yine il sınırındaki üniversite, sendika, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri oy hakları olmadan alanları ile ilgili konulardaki toplantılara katılabilirler ve toplantılarda görüşlerinin bildirebilirler. Komisyon raporları halka bildirilir ve meclis tarafında bedel karşılığında verilir. (Akay, 2010)

Türkiye’de Yerel Yönetimlere Katılım Anlamında Uygulama Örnekleri

Türkiye’de Yerel Yönetimlere Katılım Anlamında Uygulama Örnekleri kapsamında Bursa Nilüfer, İzmir ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyeleri incelenmiştir.

Bursa Nilüfer Belediyesi

Bursa Nilüfer Belediyesine bakıldığında halkın kararlarda katılımını oldukça önemseyen bir belediye olmasından dolayı örnek olarak gösterilmektedir. Halk katılımında sadece belli dönemlerde değil devamlı olarak katılımı destekleyici nitelikte Mahalle Komiteleri kurulmuştur. Seçimle belirlenen Mahalle Komiteleri 42 mahallede kurulmuştur. Mahalle Komiteleri muhtarın başkanlığı, 2 başkan yardımcısı ve bir yazmandan oluşmaktadır. Komitenin yapmış olduğu toplantıları katılım şarttır ve üç kez toplantıya katılmayan üyenin üyeliği düşer. Komite toplantılarına üç kez art arda katılmayan üyenin üyeliği düşmektedir. Kadınlara ve gençlere ayrı üyelik kotası vardır. Kadın veya genç adayların başvurmaması durumunda üyelikler boş kabul edilecektir. Komitelerin stratejik plan hazırlanmasında söz sahibi olmaları katılımcılık ilkesi açısından oldukça önemlidir. Mahalle Komiteleri öncelik sırasına göre ihtiyaçlarını Belediyeye iletmektedirler. Planlamalar ihtiyaçlarda göz önünde tutularak hazırlanmaktadır. (Nilüfer Belediyesi, 2019)

İzmir Büyükşehir Belediyesi

İzmir Büyükşehir Belediyesi 2015 ve 2019 dönemi stratejik plan hazırlıklarında anket ve yüz yüze görüşme yöntemlerinden yararlanarak araştırma yapmışlardır. Anket ve yüz yüze görüşme çalışmasında temel amaç, “halkın İzmir hakkında düşüncelerinin tespit edilmesi, Büyükşehir Belediyesinin hizmet alanına giren bölgedeki memnuniyetin tespit edilmesi, yürütülen projelere olan desteğin

saptanması” şeklindedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında İzmir halkının en çok destek verdiği projeler akıllı durak sistemleri ve metro ulaşımının artırılması projeleridir. Oransal olarak bakıldığında akıllı durak sistemi %33,8 ve metro ulaşımının artırılması %19,3’tür. Diğer projelere destek oranları ise %10 ve altında kalmaktadır.(İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2019)

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2015 ve 2019 dönemi stratejik plan hazırlıklarında süreç odaklı bir yönetim yaklaşımını benimsemişlerdir. Asıl odaklandıkları şeyin ise plandan çok sürecin kendisidir. Bu süreç odaklı anlayışın birincil faydalarını; sorunların tespit edilmesi, kurumsal kapasite görünümü, aktörlerin süreç sahiplenmesi, sorumluluk alınması şeklinde sıralayabiliriz. Büyükşehir Belediyesi hazırlanan stratejik plan sürecinde 10 bin kişiden fazla kişiyle 240 toplantı yapılmış ve bu toplantılardan 140 rapor elde edilmiştir. Yapılan toplantılardan 20 tanesi direkt stratejik plana yoğunlaşan forum toplantılarıdır. Bu toplantıların konuları ise; eşitsizlik, kadın, çevrebilim, kültür ve sanat, ulaşım, halkın sağlığı, çocuk, engelliler gibi konulardır. (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2019)

SONUÇ

Yerel yönetimlerin tanımı ulusal sınırlar içerisindeki farklı büyüklüğe sahip topluluklardaki insanların, ortak ve yerel ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile hukuk düzeni içerisinde oluşturulan anayasal bir kuruluştur. Yerel yönetimlerin güncel sorunlarına bakıldığında genel olarak tüm sorunların temelini aslında idareler arası sorunlarla ilişkili olduğu görülebilir. Yerel yönetimlerin oluşumunun en değerli etkenlerinden birisi halkın katılımıdır. Katılım açısından internet teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte yerel kamu kuruluşlarının web siteleri de büyük önem kazanmıştır. Covid-19 salgınında internet iletişiminin önemi daha da artmıştır. Salgın sürecinde kamu hizmetleri internet ve E-devlet üzerinden devam ettirilmiş.

Belediye sınırları içerisindeki vatandaşların karar alma, belediyenin faaliyetleri konusunda bilgilendirilme, belediyenin yaptığı yardımlardan yararlanılması gibi konularda hak sahibidirler. Yerel yönetimlere katılım anlamında Türkiye’deki şehir örneklerine baktığımızda; Bursa Nilüfer Belediyesine bakıldığında halkın kararlarda katılımını oldukça önemseyen bir belediye olmasından dolayı örnek olarak gösterilmektedir. İkincisi İzmir Büyükşehir Belediyesi 2015 ve 2019 dönemi stratejik plan hazırlıklarında anket ve yüz yüze görüşme yöntemlerinden yararlanarak araştırma yapmışlardır. Anket ve yüz yüze görüşme çalışmasında temel amaç, “halkın İzmir hakkında düşüncelerinin tespit edilmesi, Büyükşehir Belediyesinin hizmet alanına giren bölgedeki memnuniyetin tespit edilmesi, yürütülen projelere olan desteğin saptanması” şeklindedir. Üçüncüsü örnek ise; Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2015 ve 2019 dönemi stratejik plan hazırlıklarında süreç odaklı bir yönetim yaklaşımını benimsemişlerdir. Asıl odaklandıkları şeyin ise plandan çok sürecin kendisidir.

Süreç odaklı anlayışın paydaşların katılımı, problemlerin belirlenmesi, maddi, kurumsal ve kişisel kapasitenin görülmesi ve rol oynayanların süreci sahiplenmesi ve sorumluluk alması gibi önemli faydalarının yanında, kurumsal öğrenme ile kapasite gelişimi için imkanlar meydana getirdiği de vurgulanmaktadır. Verilen örnekler kapsamında tüm belediyelerin katılımcılığa ilişkin benzer örnekler sergilemesi çalışmamız kapsamında önerilmektedir.

Kaynakça

- Akay, H. (2010). Yerel Yönetimlerde Katılımcı Mekanizmalar ve Süreçler. H. Akay içinde, *Yerel Yönetimlerde Katılımcı Mekanizmalar ve Süreçler*. İstanbul: Renksa.
- Arman , Z. Y. (2015). Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Çukurçayır, M. (2012). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*. İstanbul: Çizgi.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi*. (2019). Mayıs 26, 2022 tarihinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi: <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/fles/qqN6>
- Egeli, H., Özcan, G., & Mastar Özcan, P. (2016). *Sosyal Bütçe Yaklaşımı Olarak Katılımcı Bütçeleme*. Saraybosna: ICEB 2016.
- Erdogan, O. (2020). Geri Çağırma Mekanizması: Uluslararası Örneklerden Türkiye'ye Çıkarımlar. *Sosyoekonomi*, 353-371.
- Görün, M. (2006). Yerel Demokrasi ve Katılım: İzmir, Konya ve Ağrı İl Genel Meclis Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 159-184.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi*. (2019). Mayıs 26, 2022 tarihinde İzmir Büyükşehir Belediyesi: https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/fle/23_12_2013%2016_30_30_2010-2017straplanMyeni.pdf
- Kent Konseyi Yönetmeliği*. (2006, Ekim 08). Mayıs 25, 2022 tarihinde T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI MEVZUAT BİLGİ SİSTEMİ: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10687&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Köseoğlu, M. (2010). Yerel Yönetim Birliklerinin Sorunları ve Çözümü Önerileri. *Türk İdare Dergisi*, 90-102.
- Mecek, M., & Atmaca, Y. (2020). Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2068-2087.
- Mevzuat Dergisi*. (2004, Ocak). Mayıs 26, 2022 tarihinde Mevzuat Dergisi: <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/01a/04.htm#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%20belediyelerin%20i%C3%A7inde%20bulundu%C4%9Fu,harcayabilme%20konusundaki%20yetersizlikler%20%C5%9Feklinde%20s%C4%B1ralanabilir>
- Nilüfer Belediyesi*. (2019). Mayıs 26, 2022 tarihinde Nilüfer Belediyesi Bursa : https://www.nilufer.bel.tr/icerik/mahalle-komiteleri/?icerik-24-mahalle_komiteleri
- Oğurlu , M. Ş., & Dağ, R. (2014). Karar Alma Aşamasında Demokratik Yapı ve Sivil Toplum Çıkamazı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 157-185.
- Ökmen , M., & Parlak , B. (2015). *Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar*. İstanbul: Ekin.
- Özer, A., & Önen , S. (2017). *200 Soruda Yönetim Kamu Yönetimi*. İzmir: Gazi Kitapevi.
- Sakinç, S., & Bursalıoğlu, S. (2014). Bütçelemede Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçe. *Electronic Journal of Vocational Colleges*.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *11. Kalkınma Planı - Yerel Yönetimler Hizmet Kalitesi*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayını.
- Taşkın, D. (2013). KENTLEŞME, YEREL GÜNDEM 21 VE KENT KONSEYLERİ*. *Journal of Turkish Studies*, 391-402.
- Telsaç, C. (2019). Toplam Kalite Yönetimine Kamu Yönetimi. *Uluslararası Akademik Birikim*, 14-23.
- Tunç, A., & Aydın, A. (2019). Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 256-270.
- Varcan , N., Taraktaş, A., & Haciköylü, C. (2013). Yerel Yönetimler. N. Varcan, A. Taraktaş, & C. Haciköylü içinde, *Yerel Yönetimler* (s. 139-141). Eskişehir: Dizgi.
- Yılmaz, V., & Telsaç, C. (2021). Yerel Yönetimler ve Katılım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 235-254.

YÖNETİM VE ORGANİZASYON PERSPEKTİFİNDEN ÖRGÜTSEL SABOTAJ

Sibel ÇALI¹

GİRİŞ

Son yıllarda araştırmacılar tarafından işyerlerinde çalışanların zaman zaman çalışma arkadaşlarına, müşterilere ve organizasyonlarına zarar verecek şekilde davrandığı gözlemlenmektedir. İşyerinde negatif davranışlar, işlevsiz davranışlar, sapkın davranışlar, üretim karşıtı davranışlar ... vs çeşitli başlıklar altında bu konular incelenmekte, tanımlandırma ve sınıflandırma çalışmaları devam etmektedir. Uluslararası literatürde henüz yeni keşfedilmeye çalışılan bu konularda Türkiye’de yapılmış çalışmaların da yetersiz olduğu görülmektedir. Bu konulardan biri olan örgütsel sabotaj her ne kadar bilim insanları tarafından yeni yeni keşfedilmeye çalışılıyor olsa da tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır. Sabotaj kelimesinin ortaya çıkışı 20.yüzyılın başlarında Fransa’daki işçilerin makineleri bozmak amacıyla takunya terliklerini (sabots) kullanmasıyla ortaya çıkmıştır. Sanayileşmeden rahatsız olan işçiler ayakkabılarını makineye atarak büyük üretim aksaklıklarına neden olmuşlardır (Veblen, 1914’dan akt. Giesberg, 2001). Sabotajın ortaya çıkışı her ne kadar bazı kaynaklarda bu şekilde anlatılsa da Pouget (1913) ‘Sabotage’ adlı eserinde sabotajın tahmin edildiği gibi tahta ayakkabı yapmak anlamına gelmediğini ve bir isyan şekli olarak sabotaj tarihinin insan sömürüsü kadar eski olduğunu ifade etmektedir. Her ne şekilde ortaya çıkmış olursa olsun günümüzde sabotajın var olduğu ve detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Fransa’daki işçi sabotajlarına benzer sabotajların halen günümüzde çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Nitekim sosyal medya aracılığıyla insanların etkileşim gücünün artmış olması daha farklı ve daha etkili sabotaj şekillerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2020 yılında Konya’daki bir süt toplama merkezinde

¹ Dr., 0000-0002-8816-547X, sibel-cali@hotmail.com

çalışanlardan birinin süt tankerinin içerisinde banyo yaptığı görüntüleri sosyal medyada paylaşması gündem olmuştu. Bu olayın ardından bazı süt firmaları söz konusu merkezden tedariklerinin olup olmadığını açıklamak zorunda kalmışlar ve nihayetinde süt toplama merkezi kapatılmıştı. Yaşanılan bu olayda bir çalışanın sabotajı ile üretim durmuş ve işyeri kapanmıştır. Sadece ülkemizde değil dünyada da benzer durumlara rastlamak mümkündür. Diğer bir örnek ise A.B.D.'nde bir üniversite olan Cornell'de bir yüksek lisans öğrencisinin Pentagon'daki bilgisayar ağına bulaşan bir virüs yaratmış olması ve sonucunda 300'den fazla üniversite, hastane ve araştırma merkezindeki binlerce terminalin durumdan etkilenmesiyle sonuçlanmış olmasıdır (DiBattista, 1996: 41). Örneklerden de anlaşılacağı üzere sabotaj davranışı herhangi bir organizasyonun hayatta kalması için gerçek bir tehdit olabilmektedir (Analoui ve Kakabadse, 1992). Dolayısıyla tüm organizasyonların sabotaj davranışı ile ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip olması, ortaya çıkmaması için önlemler alması ve ortaya çıktığında nasıl yönetileceği hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Analoui ve Kakabadse (1989: 9) çalışmasında sabotaj davranışının diğer örgütsel davranışlardan farklı olarak çok yönlü bir olgu oluşturduğunu ve birçok farklı durumla birlikte değerlendirilmesi gerektiği için anlamak, açıklamak ve tanımlamanın zor olduğundan bahsetmektedir. Sabotaj konusunun araştırılması da çeşitli nedenlerle zordur. Sabotaj genellikle anti-sosyal yollarla (şiddet ve yıkıcılık) yapıldığından araştırmada birincil sorun suç faaliyeti ile ilişkilendirilmesidir. Bu nedenle sabotajı araştırmak yasal otoriteleri araştırmaya dahil edebilmektedir. İkinci olarak sabotaj yasal sonuçları nedeniyle çalışanların tanıdığı ya da tanımadığı kişilerle konuşmamayı tercih ettiği bir eylemdir. Sabotajla ilgili bilgileri araştırmacılara bildirmek kişinin bir iş arkadaşının işini veya kendi işini kaybetmesi anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla sabotaj yapan veya sabotajdan haberdar olan birçok kişinin önemli niteliksel veya niceliksel bilgileri ifşa etmeyi reddetmesi beklenebilir. Ayrıca bir sabotajcının sabote etme davranışından ne ölçüde sorumlu olduğunu değerlendirmek de zordur (Giacalone ve Rosenfeld 1987: 367).

Gerek sosyal bilimlerin son dönemde yeni yeni araştırılmaya ve tanımlanmaya çalışılan konularından birisi olması gerekse araştırılmasındaki zorluklar nedeniyle örgütsel sabotaj konusu ile ilgili çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Kavram ile ilgili daha fazla çalışmaya gerek duyulduğu görülmekte ve hazırlanan bu çalışma ile literature bu konuda katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bölümde örgütsel sabotaj konusu ile ilgili organizasyonel boyuttaki sabotaj kavramı, türleri, nedenleri, amacı, hedefi, tespit edilmesi, önlenmesi ve yönetilmesi gibi konular genel çerçevesi ile ele alınmaktadır.

ÖRGÜTSEL SABOTAJ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgütlerdeki sapkın ve zararlı davranışlardan biri olan sabotaj davranışı yaklaşık son 30 yıldır bilim insanlarının dikkatini çekmektedir. Robinson (2008: 142) çalışmasında bunu şu şekilde ifade etmektedir:

1990'ların ortalarında bazı araştırmacılar daha kapsamlı bir şekilde işlevsiz ve zararlı işyeri davranışı olgusuna odaklanmaya başladılar. Bu davranışları kavramsal bir bütün halinde anlamlandırmaya ve tanımlandırmaya çalıştılar. Robinson ve Bennett (1995) "iş yeri sapması" olarak adlandırılan bir yapı geliştirdi. O'Leary-Kelly, Griffin ve Glew, (1996) "örgütsel olarak yönlendirilen saldırganlık" kuramını ileri sürdü. Vardi ve Weiner (1996) "örgütsel yanlış davranışlar" teorisini geliştirdi. Çoğu trendde olduğu gibi bu ilginin farklı araştırmacılar arasında aynı anda nasıl ve neden ortaya çıktığını bilmek zor. Belki de medyanın son on yıldaki işyeri şiddet ve saldırganlığının salgın gibi yayılmasına odaklanmasından kaynaklanıyordu. Nitekim işyeri saldırganlığı 1994'te zirveye ulaştı (Schat, Frone ve Kelloway, 2006).

Robinson'un da ifadesinden anlaşılacağı üzere kamuoyunda popüler olan işyeri sorunları ve olumsuz davranışlar araştırmacıları bu konularda araştırmalar yapmaya yönlendirmektedir. İş yerlerinde sabotaj davranışlarının artan bir eğilim göstermesi özellikle de günümüz yüksek teknoloji işyerlerinde çalışan sabotajı ihtimalinin görülme sıklığının ve yaratacağı etkilerin artması beklenmektedir (Giacalone vd., 1997; Skarlicki vd., 2008). Dolayısıyla işyerlerinin sabotajı önleme konusundaki yeteneklerinin geliştirilmesinin önemi de artmaktadır. Örgütsel sabotajın öncüllerine ilişkin ampirik araştırmaların henüz konunun netliğe kavuşması için yetersiz seviyede olmasının ilerleyen dönemlerde organizasyonlar için önemli bir sorun teşkil etmesi muhtemel görülmektedir.

Örgütlerdeki pozitif davranışlar kadar negatif davranışlar da üzerinde durulması gereken önemli konulardan olma özelliğine sahiptir. Organizasyonlarda produktivite (üretkenlik) karşıtı davranışlardan biri olan örgütsel sabotaj kısaca bireyin çalıştığı işyerine doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli şekillerde zarar vermesi olarak ifade edilebilir. Sabotaj davranışında bulunan kişi organizasyona ait mülke, ürünlerine, hizmetlerine ya da itibarına kasıtlı şekilde zarar vermektedir. Fransızca sabotage sözcüğünden Türkçeye geçmiş olan sabotajın kelime anlamı Türk Dil Kurumu [TDK] (2022) sözlüğünde baltalamak olarak yer almaktadır. Collins vd., (1946) sabotajı "endüstride üretim kısıtı ve sosyal bölünme", Mars (1982) ise "işyerinde aldatma" olarak nitelendirmektedir. Örgütsel davranışın karanlık yüzü olarak ifade edilen sabotaj üzerine yapılan araştırmalar çalışan sabotajının çoğunlukla hoşnutsuz çalışanların algılanan kötü muameleye verdiği bir tepki olduğunu belirlemiştir. Çalışan misillemesi olarak da ifade edilen örgütsel sabotaj üzerine yapılan çalışmaların çoğu organizasyon içi adaletsizlik kaynaklarına odaklanmıştır (Skarlicki vd., 2008: 1335).

Çalışan sabotajının birçok tanımı yapılmış olmasına rağmen net olarak bir fikir birliği oluşturulamamıştır. Bunun sebebi çoğu iş davranışını kapsayacak kadar geniş bir kavram olmasıdır (Giacalone vd., 1997: 117). Sosyal bilimler araştırmacılarının bu örgütsel davranışı tanımlama çalışmaları birçok ifadeyi ortaya çıkarmış olsa da kavram ile ilgili literatürde en genel kabul görmüş tanımın Crino (1994: 312)'ye ait olduğu görülmektedir. Crino sabotajı çalışanların kişisel çıkarları için

örgütsel operasyonları bozma ve zarar verme amacıyla gerçekleştirdiği davranışlar (çalışanlara, müşterilere veya mülke zarar verme, üretimde gecikmelere sebep olma, örgütsel ilişkileri bozma... vs) olarak tanımlamıştır. Giacalone ve Rosenfeld (1987: 367-370)'e göre örgütsel sabotaj çalışanın örgüt için bir üretim veya kar kaybı yaratmayı amaçlayan davranışlarıdır. Aynı zamanda çalışanın yönetimin insafına kalmamasının sembolik bir yoludur. Sabotaj bireyin ne olduğunu değil, ne olmadığını ifade etme şeklidir. Sabotajcı bu ifadesi ile bulunduğu organizasyondaki genel beklentilere uygun olmadığını göstermektedir (Baumeister, 1982: 16). Sabotajın şekli ne olursa olsun genellikle işyerinin malına zarar vermek, işyerinin itibarını zedelemek veya faaliyetlerini bozmak için kasıtlı bir davranışla karakterize edilmektedir (DiBattista, 1996: 41). Literatürde sabotajı bireyin çevresine verdiği tepki kaynaklı rasyonel bir davranış olarak kabul eden çalışmalara da (Jermier, 1988; Analoui, 1995; DiBattista, 1996) rastlamak mümkündür.

Örgütlerdeki sapkın ve yıkıcı eylemler olarak nitelendirilen (Becker, 1963) ve örgütsel yaşamın bir nevi karanlık tarafı olan örgütsel sabotaj yöneticiler tarafından zaman zaman inkar edilmekte veya gözardı edilmektedir. Bunun yanı sıra işyerlerinde yaygın olduğu konusunda artan bir kabul de bulunmaktadır (Analoui, 1995: 48). Sabotajın yöneticiler tarafından zaman zaman inkar edilmesi veya gözardı edilmesinin sebebi olayın sabotaj olup olmadığı ile ilgili tereddüt ve eğer sabotaj ise sonrasında meydana gelebilecek zorluklardır. Örneğin işyerinde bir makine arızalandığı zaman yönetici ilk olarak makinenin arıza sebebini aşınmaya bağlı mekanik bir arıza gibi düşünerek teknik destek almak isteyebilir. Genellikle sorunun sabotaj kaynaklı olabileceği düşünülerek hareket edilmez. Fakat arızanın sabotajdan kaynaklandığı belirlenirse bu noktada başka sorunlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir işyerinde gerçekleşen sabotaj eylemi çalışanlar arasında endişe yaratabilir, motivasyonlarını düşürebilir ve sabotaj niyeti olanlara da cesaret verebilir. Dolayısıyla yöneticiler bir arızayı ilk olarak sabotaj olarak tanımlamak istemeyebilirler ve hatta bazen sabotajdan şüphelenseler bile gözardı edebilirler. Böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman yöneticiler sabotaj ihtimalini araştırmalı ve görmezden gelmemelidirler (Giacalone vd., 1997: 118).

ÖRGÜTSEL SABOTAJ TÜRLERİ

Sabotaj türlerinin sınıflandırılması konusunda literatür incelendiğinde araştırmacılar tarafından farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu farklılıklar ve sınıflandırmalar konusunda araştırmacıların fikir birliğine sahip olamamasının sebebi Giacalone vd., (1997: 117)'ne göre sabotaj olan ve olmayan bir eylem arasında açıkça ayırım yapılabilmesinin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Sabotajı benzer sonuçlara sahip diğer kasıtsız eylemlerden ayırt etmek için niyetin belirlenmesi esastır. Sabotaj gibi görünen bir olay sabote etme amacıyla gerçekleşmemiş olabilir (örneğin elektronik kesintilere kasıtsız olarak veya insan dışı faktörlerin neden olması gibi). Bu netlik eksikliği yorum sorunlarına yol açarak bir olayın çalışan sabotajı olup olmadığını belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Strool (1978)'ün sabotaj sınıflandırması yedi tür sabotajdan oluşmaktadır. Bunlar; bilgisel, kimyasal, elektronik, mekanik, yangın, patlayıcı ve psikolojik sabotajdır (Giocalone vd., 1997: 117). Analoui (1995: 55-59) ise çalışmasında sabotajı; yıkım (tahrip), eylemsizlik (faaliyetsizlik) ve israf olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Giocalone ve Rosenfeld (1987) ve DiBattista (1991) ise çalışmalarında Dubois (1979)'in sınıflandırmasına yer vermişlerdir. Bu sınıflandırmaya göre sabotaj; yıkım, eylemsizlik ve iş yavaşlatma olarak üç grupta incelenmektedir. Bunlar şu şekilde gerçekleştirilmektedir (Giocalone ve Rosenfeld, 1987: 368-369; DiBattista, 1991: 347):

Yıkım

İşyerine ait olan makine, araç, gereç, donanım, ürün ... vs'ye zarar vermek veya yok etmek, kundaklama, hırsızlık, vandalizm gibi faaliyetler yıkım eylemleridir.

Eylemsizlik

Üretimi durdurmak veya engellemek amacıyla gerçekleştirilen eylemleri ifade etmektedir. Hammadde veya yedek parça tedariklerinin engellenmesi ya da kontrol altına alınması, grevler yapılması, müşterilere ürün teslimatını önleme amacıyla gerçekleştirilen eylemler bu kategoride değerlendirilmektedir.

Üretimi Yavaşlatma

İşlerin ağırdan alınması, yavaş ve hevesiz çalışma, işe devamsızlık, çalışmayı reddetme ve iş bırakma gibi eylemler bu kategoriye örnektir.

Tüm bu sabotaj örnekleri işçi sabotajına örnektir ancak her sabotaj işçi sabotajı değildir. Yetersiz üretim yöntemleri kullanmak, iyi yapılmamış planlama, görev dağılımında eşitsizlik, performansla göre ücretlendirme yapılmaması, haksız terfiler gibi durumlar yönetici sabotajı örnekleridir (DiBattista, 1991: 348).

ÖRGÜTSEL SABOTAJIN NEDENLERİ

Yöneticiler sabotaja yol açan sebepleri daha iyi anlayarak sabotaj oluşumunu azaltabilecek stratejileri daha iyi belirleyebilirler (Skarlicki vd., 2008: 1336). Sabotaj gerçekleşmeden önce bu duruma sebep olabilecek çeşitli koşullar ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar beş genel başlık altında toplanmıştır. Bunlar; adaletsizlik, hayal kırıklığı, güçsüzlük, işin kolaylaştırılması ve can sıkıntısı/eğlence şeklindedir (Ambrose vd., 2002).

Adaletsizlik

Adaletsizlik bir çalışanın kendisine (veya bir başkasına) haksız davranıldığına dair inancını ifade etmektedir. Adaletsizlik sabotaj davranışının amacını ve hedefini etkilemekte aynı zamanda sabotajın en yaygın nedeni olarak görülmektedir. (Ambrose vd., 2002: 947-950). Bireyler haklarını elde edemediğini veya haksız muameleye maruz kaldıklarını düşündüklerinde bu duruma tepki göstermek amacıyla sabotaj girişiminde bulunabilmekte ve adaletsizlikten sorumlu olarak gördükleri kişileri cezalandırma ihtiyacı hissedebilmektedirler (Sheppard vd., 1992). Araştırmalar

(Crino, 1994; DiBattista, 1996; Robinson ve Bennett, 1997; Ambrose vd., 2002) adaletsizliğin sabotaja neden olduğunu göstermektedir.

Hayal Kırıklığı

Bireylerin çalıştığı işyerinde maaş veya ücret, çalışma arkadaşları ya da üstleri ile ilişkileri, işini yapabilmesi için gerekli koşulların sağlanması gibi konularda beklentilerinin karşılanmaması ve umduklarını bulamaması sonucunda sabotaj davranışı görülebilmektedir. Ambrose vd., (2002: 949)' ne göre eğer kişinin hayal kırıklığına uğramasının temelinde başka bir sebep varsa (güçsüzlük veya adaletsizlik gibi) bu durumda sabotajın nedeni bu hayal kırıklığının kaynağı (güçsüzlük veya adaletsizlik ...vs) olarak kabul edilmelidir. Spector (1978) hayal kırıklığını amaç ve hedeflere ulaşılması ve sürdürülmesi konusunda bireye müdahale edilmesi ve engellenmesi olarak tanımlamaktadır. Üretkenliği ve daha fazla para kazanma imkanı, beceriksiz, tembel veya aşırı katı bir iş arkadaşına bağımlılık nedeniyle engellenen bireylerin hayal kırıklığı hissetmeleri muhtemeldir. Çalışanların hüsrana uğramış ve hoşnutsuz olması örgütlerde sabotaj davranışlarına yol açmaktadır (Giacalone vd., 1997: 114). Konu ile ilgili yapılan araştırmalar (Taylor ve Walton, 1971; Spector, 1975; Storms ve Spector, 1987; Chen ve Spector, 1992; Ambrose vd., 2002) sabotajın hayal kırıklığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Güçsüzlük

Güçsüzlükten kaynaklanan sabotaj kişinin çalıştığı işyeri için değil de kendi çıkarı veya bir çalışma grubunun çıkarı için dengeyi sağlama, daha önce onay alamadığı bir konuda onay alma veya kazanç elde etme çabasıdır. (Ambrose vd., 2002: 948). Araştırmalar (DiBattista, 1991; Bennett, 1998; Ambrose vd., 2002) güçsüzlüğün sabotaja neden olabileceğini göstermektedir. Güçsüzlük kavramı bazı araştırmacılar tarafından adaletsizlik ile ilişkilendirilmekte ve adaletsizliğin kaynağı olarak görülmektedir (Bennett, 1998: 228).

İşin Kolaylaştırılması

Bir sabotaj nedeni olarak iş kolaylaştırma bir işin gerçekleştirilmesi esnasında doğru olan bir sonuca doğru olmayan yollarla kolay şekilde ulaşmaktır. Kısa vadede bu durum çalışanın işini kolaylaştırmış olsa da uzun vadede çalıştığı işyerinin gücünü zayıflatarak ona zarar verebilecektir (Ambrose vd., 2002: 949). Araştırmalar (Taylor ve Walton, 1971; Ambrose vd., 2002) iş kolaylaştırma girişimlerinin sabotaja yol açabileceğini göstermektedir.

Can Sıkıntısı / Eğlence

İşyerlerinde sadece eğlence amacıyla can sıkıntısını gidermek için yapılan bazı aktiviteler (yangın alarmını çekmek, güç saatinin zamanını değiştirmek ...vs) sabotajın nedeni olabilmektedir (Crino, 1994: 317). Araştırmalar (Taylor ve Walton, 1971; Giacalone ve Rosenfeld, 1987; DiBattista, 1991; Crino, 1994; Ambrose vd., 2002) can sıkıntısının sabotaja neden olduğunu göstermektedir.

Kendini sunum olarak da bilinen izlenim yönetimi insanların başkaları tarafından nasıl algılandıklarını kontrol etmeye çalışmak için kullandıkları yollardır (Goffman, 1959). Giacalone ve Rosenfeld (1987: 370)'e göre kendini sunum teorisyenleri çalışanların kendi çıkarları için kullanabilecekleri çeşitli taktikler sağlamışlardır. Bu taktiklerden biri olan açıklamalar (accounts) anti-sosyal davranışın veya sosyal olarak tasvip edilmeyen bir davranışın şiddetini minimize edilmiş olarak sunmaya yönelik tasarlanmış sebepler ve açıklamalardır. Bu taktik bireye veya izleyicisine işlenen eylem için bir gerekçe sağlamakta ve meşru olarak sunmak için bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu durumda sabotaj eylemini gerçekleştiren birey eylemlerini mazur göstermek veya kendini haklı çıkarmak için çeşitli sebepler sunabilmekte ve bu gerekçelerini eylemden önce planlayabilmektedir. Uğradığı haksızlık veya gördüğü kötü muamele nedeniyle misilleme yapmış olduğunu ya da istemeden ve farkında olmadan eylemi gerçekleştirdiğini iddia edebilmektedir. Bu şekilde bir açıklama sabotajcıyı hem kendini ikna etme yoluyla öz saygısını korumaya yardımcı olabilmekte hem de diğer bireylerin nezdinde suçluluğun olası etkilerini hafifletmeye yardımcı olabilmektedir. Fakat bu gerekçeler tüm bireyler tarafından geçerli kabul edilmeyebilir. Eylemin doğru bir tepki olduğunu düşünenler olabileceği gibi tasvip etmeyenler de olabilir. Bireylerin kişilik özellikleri ve algılama şekilleri gibi bireysel farklılıklar olayları ve sonuçları farklı şekillerde değerlendirmelere sebep olabilmektedir. Bu noktada önemli olan açıklamaların (gerekçelerin) sabotajcının eyleme ilişkin sorumluluğunu etkin bir şekilde azaltıp azaltmayacağı, sabotajcının vicdan azabı veya yasal yaptırımlar olmaksızın çalışma hayatını sürdürmeye devam edip edemeyeceğidir (Giacalone ve Rosenfeld, 1987: 371).

Perotti vd., (2022: 425)' ne göre sabotaj olaylarının temel sebepleri kişilerarası çatışmalar, haz güdüleri ve kötü niyetli kişiliktir. Perotti vd. bu sebepleri aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

- Kişilerarası çatışmalar: Sabotajcılar kişilik özellikleriyle ilgili uzlaşmaz çelişkiler yaşadıkları, önceki çatışmalardan duyulan kızgınlık ve intikam arayışının yanı sıra hedefin profesyonel başarılarını kıskandıkları için birine karşı misilleme yapmaya çalışırlar (Kişilik özellikleri ile ilgilidir).
- Haz güdüleri: Sabotajcılar kariyer fırsatları ve arzuladığı kişisel kazançlar gibi sebeplerden dolayı sabotaj davranışında bulunurlar (Rekabetçi bir çalışma ortamından kaynaklanabilir).
- Sabotajcılarının kötü niyetli kişiliği: Başkalarına karşı kötü bir tutum sergileyen zayıf karakter özelliklerine sahip oldukları için sabotaj davranışında bulunurlar (Kişilik özellikleri ile ilgilidir).

Hem toplumsal olarak hem de işyerlerinde dijitalleşmenin her geçen gün artması da ilerleyen dönemlerde sabotajların artacağını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra dijitalleşmeden kaynaklanan anonimlik de bir sabotajcının kimliğinin saptanma ve yakalanma korkularını azaltarak sabotaja zemin hazırlamaktadır. Geçmişte

bireylerin çevrelerine karşı doğru görünme çabasını besleyen kişilerarası caydırıcılar elektronik olarak yürütülen ve daha fazla sayıda kişisel olmayan etkileşimler nedeniyle azalmaktadır. Söz konusu olan bir işyeri olduğunda ise günümüzün bilgisayarlara bağımlı işyerlerinde çalışan sabotajı hem kamu hem de özel sektör kuruluşlarında giderek daha önemli bir sorun haline gelme potansiyeline sahiptir. İşyerleri ve kurumlar her zaman sabotajla baş etmek durumunda olmuş olsalar da mevcut yüksek teknoloji işyerlerinde potansiyel çalışan sabotajı tehdidi daha da büyümektedir. Tek bir bilgisayar virüsü bile tüm kuruluşun veya tüm işyerinin mali ve personel kayıtlarını yok etmesine izin verebilmektedir (Giacalone vd., 1997: 110).

ÖRGÜTSEL SABOTAJIN AMACI VE HEDEFİ

Sabotajın amacı iki farklı kategoride incelenmektedir. Araçsal sabotaj; belirli taleplerin gerçekleştirilmesine veya sosyo-politik güçte bir değişikliğe yöneliktir. Demonstratif (gösterisel) sabotaj ise belirli bir hedefe ulaşmaya yönelik değildir. Genellikle adaletsizliğe karşı bir protesto olarak yönetimi kınamaya ve genel kabul gören değerleri reddetmeye yöneliktir (Dubois, 1980: 61). Sabotaj işyerlerindeki sapkın davranışlardan biri olarak kabul edilmektedir. Sapkın davranışlar iki farklı boyutta incelenmektedir. Birincisi hedefin kim olduğu ile ilgilidir. Davranıştan bireyin mi yoksa organizasyonun mu zarar gördüğü ile ilgili ayrımdır. İkincisi ise davranışın verdiği zararın büyüklüğü ile ilgilidir. Davranışın ciddi boyutta bir zarar mı yoksa önemsiz boyutlarda küçük bir zarar mı verdiği ile ilgili ayrımdır (Robinson ve Bennett, 1995). Sabotaj davranışında bulunan bireyin algıladığı tehlikenin kaynağını hedef alması beklenmektedir. Sabotajcı sabotaj nedeninden (adaletsizlik, hayal kırıklığı, güçsüzlük...vs) bireyleri sorumlu tutuyorsa bireyleri, örgütü sorumlu tutuyorsa örgütü hedef alarak misilleme yapmaktadır. Yöneticinin kararlarını kaprisli, uygulamalarını önyargılı buluyorsa veya kendisine haksızlık yaptığını düşünüyorsa yöneticiyi hedef alması muhtemeldir (Bennett, 1998). Sabotajın sebebinden örgüt sisteminin yarattığı yapısal bir sorunu sorumlu olarak görüyorsa örgütü hedef alması olasıdır. Örgütsel değişkenlerin örgüte zarar vermeye yönelik sabotajı, bireysel değişkenlerin ise kişilerarası sabotaj davranışını etkileme olasılığı daha yüksektir (Ambrose vd., 2002). Sabotaj davranışı kendisinde zarara yol açtığına inanılan bir hedefe zarar vermeyi içeren misillemeyi temsil etmektedir. Çalışan sabotajı bir tür çalışan misillemesi davranışdır. Misilleme davranışı gibi sabotaj da birisini veya bir kuruluşu ahlaki değerleri veya ahlaki düzeni tehlikeye atmaktan sorumlu tutmayı içermektedir. Kötü muamele görmüş bir mağdurun bakış açısından sabotaj haklı sayılır çünkü ihlal eden kişi böyle bir sonucu hak etmektedir. Bazı misilleme biçimleri değişim ve iyileştirme getirebileceği için organizasyon için işlevsel olabilmektedir Çalışan sabotajı zarar verene (sabotajın hedefindeki kişi) zarar vermeyi amaçlayan misillemeyi temsil etmektedir (Skarlicki vd., 2008: 1336). Bir eylemin sabotaj amacıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespitinin zorluğu ve eğer sabotaj amacıyla gerçekleştiği tespit edilirse bu durumda

ne yapılması gerektiğine karar vermedeki zorluklar yönetici ve işverenleri zaman zaman zor durumda bırakmaktadır. Tablo 1’de sabotajın değerlendirilmesi, amacın bir sabotaj olup olmadığı ve yönetimin olayı sabotajla ilişkilendirip ilişkilendirmediği konusunda ortaya çıkabilecek çeşitli sonuçlar hakkında bilgilere yer verilmektedir.

Tablo 1: Sabotajın Değerlendirilmesi

	Amaçlanan Bir Sabotaj Eylemiydi	Amaçlanan Bir Sabotaj Eylemi Değildi
Yönetimin olayı sabotajla ilişkilendirmesi	Doğru değerlendirme sabotajcının tespit edilmesi, soruşturulması ve sabotajın önlenmesi de dahil olmak üzere doğru sonuçlara götürür.	Hatalı değerlendirme çalışanlar tarafından haksız olarak görülen eylemlere yol açarak moralin düşmesine ve muhtemelen misilleme olarak fiili sabotajla sonuçlanmasına yol açar. Asıl sorun asla ele alınmaz.
Yönetimin olayı başka bir nedenle ilişkilendirmesi	Hatalı değerlendirme sabotajın göz ardı edilmesine yol açar. Hiçbir soruşturmaya, önleme veya endişeye yol açmaz. Kaynaklar başka bir sorunu aramak ve/veya çözmek için harcanır.	Doğru değerlendirme sorunun araştırılması ve önlenmesi de dahil olmak üzere doğru sonuçlara götürür.

Kaynak: Giacalone vd., 1997: 119.

ÖRGÜTSEL SABOTAJIN TESPİT EDİLMESİ, ÖNLENMESİ VE YÖNETİMİ

Sabotajın altında yatan sebepleri anlamak sabotajı yönetmek için önemli bir ilk adımdır. Bir organizasyonda sabotaj tespit edildiğinde yöneticilerin sabotajın nedenlerini çalışanın kişiliğine yüklemeleri muhtemeldir. Bu durum yöneticilerin sabotajı azaltmak için strateji arayışlarını daraltabilmektedir (Skarlicki vd., 2008: 1344-1345). Sabotaj rastgele bir eylem değildir genellikle önceden planlanmaktadır (Giacalone, 1990). Bu nedenle günümüzde organizasyonların bir sabotaj olayının gerçekleşmeden önce nasıl tahmin edileceğini öğrenmesi gerekmektedir (DiBattista, 1996: 41). Sabotajın yönetilebilmesi ve oluşumunun kontrol altına alınabilmesi için hem çalışanların hem de işverenlerin çalışma hayatlarının niteliklerini iyileştirmeye yönelik aktif ve iyiniyetli bir çaba göstermesi gerekmektedir. Örgütsel sabotajın yönetilebilmesi ve önlenmesi için iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; organizasyonel tasarımın uygunluğu ve yönetiminin etkinliğidir (Analoui, 1995: 61-63). Organizasyon içerisindeki çalışanların iş ve iş ortamı ile ilgili motivasyonel süreçlerinin iyileştirilmesi ve çalışanlar için uygun ortamların sağlanması yöneticilerin yönetimdeki etkinlikleri ile ilgilidir. Sabotajın önlenmesi etkili bir yönetim başarısına bağlıdır. Analoui (1995: 62-63)’nin örgütsel sabotajın önlenmesi ve yönetilebilmesi için işverenlere ve yöneticilere önerilerinden bazıları şunlardır:

- Gerçekçi bir işe alım politikası benimsenmeli, ihtiyaç duyulan uygun personelin işe alınması sağlanmalıdır. Çalışanlara yeterli işbaşı eğitimleri verilmelidir.
- İşyerinde uygun çalışma ortamı yaratılmalı ve çalışanların motivasyonları artırılmaya çalışılmalıdır. Çalışanlar ve yöneticiler için rakiplerin sunduğundan daha yüksek standart ve çalışma hayatı kalitesi sağlanmalıdır.

- Yöneticilere yardımcı olması için bir yönetim geliştirme programı uygulanmalıdır. Geliştirme programı yöneticilerin nasıl daha iyi çalışabileceğini ve birbirlerinin yetenekleri, bilgileri, becerileri, birikmiş deneyimleri ve günlük operasyonlarındaki uzmanlıklarından nasıl daha iyi yararlanabileceğini göstermelidir.
- Kalite çemberleri ve toplam kalite kontrol programları oluşturulmalıdır.

Sabotajın tespit edilmesi ve önlenmesi için DiBattista (1996: 42)'nin yöneticilere önerileri ise şu şekildedir:

- Sabotaj riskini azaltmak için kısa vadeli uygulamalar kullanmak; öneri sistemini geliştirmek, yazılı ve sözlü mesajların akışını izlemek ve astlardan geri bildirim teşvik etmek.
- Uzun vadeli yapısal yaklaşımları kullanmak; kalite çemberleri oluşturmak, iş genişletme programları uygulamak (iş daha motive edici hale getirmek amacıyla kişinin işinin genişletilmesi) ve özerk çalışma grupları oluşturmak.

Taher ve Krotov (2016 : 152-154) Rusya'daki bir doğal kaynak suyu firmasında gerçekleştirdiği araştırmasında üç şekilde sabotaj gerçekleştiğini tespit etmiş ve çalışmasında bu sabotajların önlenmesi ve yönetilebilmesi için sabotaj karşıtı yöntemlere yer vermiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Sabotaj Yöntemleri ve Sabotaj Karşıtı Yöntemler

Sabotaj Yöntemleri	Sabotaj Karşıtı Yöntemler
	Etkin Liderlik
	Doğru Yönetişim
Hedef Saptırma	Doğru Stratejik Yönetim
Enerji İsrafi	Paydaş Etki Analizi
Kaynakları Yanlış Yönlendirme	Ödül ve Ceza Sistemi Kurma
	İçerik (kapsam) Yönetimi
	İletişim

Kaynak: Taher ve Krotov, 2016: 156.

Daha önce de ifade edildiği üzere sabotaj davranışı çok yönlü bir olgu oluşturmakta ve bir çok farklı durumla birlikte değerlendirilmesi gerektiği için anlamak, açıklamak ve tanımlamak zorlaşmaktadır. Doğrudan sabotajla ilgili araştırmaların yetersizliğine rağmen yöneticiler için öneriler geliştirmek amacıyla kullanılacak çok sayıda ilgili disiplinlerarası çalışma mevcuttur. Bu disiplinlerarası çalışmalar çalışan sabotajıyla mücadele etme konusunda yöneticileri olayın kapsamlı bir analizine teşvik ederek etkili caydırıcı yöntemler keşfetmelerini sağlayacak ve doğru soruları sormalarına rehberlik ederek etkinliklerini arttıracaktır. Tablo 3 sabotajla ilgili bazı disiplinlerarası ve yönetim alanlarındaki içerikleri göstermektedir. Tablo 3'de görüldüğü üzere disiplinlerarası

literatür çalışan sabotajına örgütsel boyutta bir kavramsallaştırma yoluyla nasıl anlaşılacağı ve/veya kontrol edilebileceği konusunda belirli bağlantılar sağlayabilmektedir. Daha da önemlisi şiddet eylemleriyle ilgili literatürde çalışan yıkıcılığının neden oluştuğunu anlamak için bir metafor işlevi görebilir (Giacalone vd., 1997: 111-112). Tablo 3’de saldırganlığa ilişkin çeşitli psikolojik teorilerin ve araştırmaların bazıları ve bunların sabotaj anlayışıyla nasıl ilişkili olabileceği ana hatlarıyla gösterilmektedir (Giacalone vd., 1997: 113).

Tablo 3: Disiplinlerarası ve Yönetim Alanında Sabotaj ile İlgili Araştırma ve Teoriler

Araştırma/Teori Türü	Çalışan Sabotajı Uygulamaları için Temsili Sorular
Motivasyon	Geleneksel işgören motivasyon yöntemleri çalışan sabotajının önlenmesi konusunda motive etmeye nasıl hizmet edebilir?
Çalışan Seçimi İş Memnuniyeti Çatışma Yönetimi	Olası sabotajcıları tanımak için personel seçim sürecini nasıl belirleyebiliriz? İş tatmini ile çalışan sabotajı arasında nasıl bir ilişki vardır? Çalışan sabotajını azaltmak için hangi çatışma yönetimi stratejileri etkilidir?
Örgütsel Değişim Örgütsel Kültür	Değişime direnç ne zaman bir çalışan sabotajına dönüşebilir? Örgüt kültürünün hangi yönleri çalışanların sabotaj eylemlerini arttırmaya veya azaltmaya hizmet eder?
Grup Dinamikleri	Grupların hangi yönleri sabotaj yapan üyeyi koruma veya ihbar etme olasılığını artırır?
Saldırganlık Psikopatoloji Etik ve Ahlakı Gelişim Vandalizm Sosyolojik (sapma)	İnsan saldırganlığı teorileri çalışan sabotajını anlamada nasıl yardımcı olabilir? Yıkıcı bir kişiliğin hangi davranışsal özelliği sabotajın önlenmesinde ve kontrolünde yardımcı olabilecek belirleyicidir? Ahlaki gelişimin veya etik karar vermenin değerlendirilmesi çalışanların sabotajını tahmin etmeye nasıl yardımcı olabilir? Bir vandal davranışının hedonik motivasyonu hangi yollarla bir sabotajcının hedonik motivasyonuna dönüşebilir? Bilinen bir sabotajcı çalışanın varlığı diğer çalışanların sabote etme eğilimini nasıl etkileyebilir?
Politika Bilimi (Terörizm, gerilla savaşı)	Terör eylemleri ve gerilla savaşı hangi yollarla gerçekleşir?
Kriminoloji	İnsanları suçları bildirmeye etkileyen faktörler hakkındaki bilgimiz çalışan sabotajının bildirilmesini kolaylaştırmamıza nasıl yardımcı olabilir?

Kaynak: Giacalone vd., 1997: 113.

Örgütsel sabotaj üzerine yapılan araştırmaların çoğu sabotajın nedenleri ve organizasyonların buna karşı korunma yolları üzerinde odaklanmaktadır. İşyerleri bir sabotaj etki değerini nasıl tahmin edeceklerini ve olasılık indeksi faktörünü nasıl ölçeceklerini öğrendiklerinde bir sabotaj olayına hazır olabilirler ve bu yöntem yöneticilere sabotaj müdahale planlarını formüle etmede yardımcı olabilir (DiBattista, 1996: 41). DiBattista (1996)’nın araştırma sonuçları, müdahale planlarını kullanan işyerlerinin önemli ölçüde daha kısa kriz süreleri yaşadığı, krizlerin işyerine daha az yansıdığı ve çözüm aşamasında daha hızlı yol almayı sağladığını göstermektedir. Sabotaj literatürü yöneticilerin sabotajı tespit etmesi ve önlemesine yönelik bir temel teşkil etse de iki önemli sorun ortaya çıkmaktadır. İlk olarak yöneticilerin hangi

perspektiflere odaklanması gerektiğidir. Çeşitli yaklaşımlardan hangisinin uygun teori ve araştırmayı sağladığı konusunda netlik olmamasıdır. Sabotaj araştırmaları sabotaja özgü niteliklerin nasıl açıkça ayırt edileceğini henüz net şekilde belirlemediği için (Dubois, 1979; Jermier, 1988) saldırganlık üzerine teorik ve araştırma literatürü yönetici sorunlarını ele almaya yardımcı olacak kadar netleşmiş değildir. İkincisi ise saldırganlık bulgularının çoğunun gizli ve yapay laboratuvar çalışmalarından oluşmasıdır (Giacalone vd., 1997: 114). Daha öncede ifade edildiği üzere sabotaj genellikle anti-sosyal yollarla yapılmakta, araştırmalarda suç faaliyeti ile ilişkilendirilmekte ve yasal otoriteler araştırmaya dahil edilebilmektedir. Sabotajın yasal sonuçları nedeniyle çalışanlar konu hakkında konuşmamayı tercih etmekte ve sabotaj yapan veya sabotajdan haberdar olan birçok kişi önemli bilgileri ifşa etmek istememektedir. Sabotajın araştırılmasındaki tüm zorluklarına rağmen doğru yöntemler kullanarak ve sorunlarla yüzleşerek sabotajı anlama yönünde bazı ilerlemeler kaydedilebilir. Yasal makamlardan veya yönetimden gelecek yaptırım korkusu, anket sorularını yanıtlayanların kimliğini korumak için katılımcıların anonimliğini koruyan ve / veya araştırmacılar ve katılımcılar arasındaki doğrudan teması azaltan araştırma yöntemleriyle en aza indirilebilmektedir. Bu anonim anketler politikası ile organizasyonun dışında sabotaj (örneğin anketler aracılığıyla) araştırmaları yapılabilmektedir (Giacalone ve Rosenfeld 1987: 368).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütlerdeki olumsuz davranışların organizasyonlara verdiği zararlar halen günümüzün işyeri sorunlarından biri olarak devam etmektedir. Bu olumsuz davranışlardan biri olan sabotaj davranışının artan bir eğilim göstermesi ihtimali özellikle de günümüz yüksek teknoloji işyerlerinde büyük ölçüde problem yaratacaktır. İşyerlerinde ve diğer kurumlarda bilgisayarlara bağımlı olarak çalışma her geçen gün artmaktadır. Bu işyerlerinin bir sabotaj tehdidi ile karşılaşması durumunu ele alırsak tek bir bilgisayar virüsünün bile işyerine veya kuruma ait tüm kayıtlarını yok etmesine izin verebildiğini görebiliriz. Dolayısıyla işverenler ve yöneticilerin sabotajı önleme konusundaki yeteneklerinin geliştirilmesinin önemi de artmaktadır. Bu noktada araştırmacıların örgütsel davranış ile ilgili yapılan çalışmalarda sabotaj konusuna daha çok yer vermesi gerekmektedir. Sabotaj konusu ile ilgili yapılmış olan ampirik araştırmaların yetersiz seviyede olması ve yöneticilerin bu durumla karşılaştıklarında ne yapacaklarına dair bilgi sahibi olamaması ilerleyen dönemlerde organizasyonlar için önemli sorunlar yaratabilecektir. Yöneticiler işyerlerinde sabotaj davranışıyla karşılaştıklarında zaman zaman bu durumu gözardı edebilmektedirler. Bunun sebebi olayın sabotaj olup olmadığı ile ilgili tereddüt olmasının yanı sıra olay sabotaj ise daha büyük sorunların ortaya çıkabilecek olmasıdır. Bu durumda yönetici eylemi sabotajmış gibi uygun şekilde araştırmalı ve eylemin sabotaj amacıyla gerçekleştiği tespit edildiğinde ne yapması gerektiğine dair doğru kararlar verebilmelidir. Sabotaj eylemi ile karşılaşan bir yöneticinin sabotajın nedenini sadece çalışanın kişiliğine

yüklemesi yöneticinin sabotaja karşı alabileceği önlemler konusunda stratejiler geliştirmesini engelleyecektir. Sabotaj eylemi genellikle önceden planlanmaktadır ve zaman zaman gerçekleşmeden önce tahmin edilebilmektedir. Yönetici sabotaj davranışının gerçekleşme olasılığını öngörebiliyorsa bunun organizasyon içindeki ve dışındaki etkilerini farklı boyutlarıyla ele alarak değerlendirmelidir. Bu değerlendirme ile risklerin yönetilebilmesi için kapsamlı bir müdahale planını oluşturmalıdır. Örgütlerde sabotaj davranışının önlenmesi eylem gerçekleştiikten sonra alınan çeşitli tedbirler yerine gerçekleşmeden önce tahmin etmeye ve sabotajın gerçekleşmemesi için organizasyonda doğru yapısal koşulların sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınmasına bağlıdır. Yöneticiler alacakları çeşitli kısa ve uzun vadeli önlemler ile sabotajın gerçekleşme ihtimalini en aza indirebilirler. Organizasyondaki tüm çalışanların, yöneticilerin ve işverenlerin çalışma hayatının kalitesini yükseltmeye yönelik iyiniyetli çabası, etkili ve başarılı bir yönetim, organizasyonel tasarımın çalışanlar için uygun hale getirilmesi, çalışanların iş ve iş ortamı ile ilgili motivasyonel süreçlerinin iyileştirilmesi sabotajın yönetilebilmesi ve oluşumunun kontrol altına alınabilmesi için önem arz eden konulardır. Sabotajın altında yatan sebepleri anlamak ve sabotaj gerçekleşmeden önce bu duruma sebep olabilecek koşulların ortaya çıkmasını engellemeye çalışmak sabotajı yönetmek için önemli bir ilk adımdır. Sabotajın gerçekleşme olasılığı öngörülen tüm organizasyonlar için eylemin kısa ve uzun vadedeki belirtilerinin gözlemlenmesi ve sorun ortaya çıkmadan önce önleyici tedbirlerin alınması organizasyondaki tüm paydaşlarının menfaatine olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ambrose, M. L., Seabright, M. A. ve Schminke, M. (2002). Sabotage in the Workplace: The Role of Organizational Injustice, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 947-965.
- Analoui, F. (1995). Workplace Sabotage: Its Styles, Motives and Management, *Journal of Management Development*, 14(7), 48-65.
- Analoui, F. ve Kakabadse, A. (1989). *Sabotage: How to Recognise and Manage Employees' Defiance*. London: Mercury.
- Analoui, F. ve Kakabadse, A. (1992). Unconventional Practices at Work: Insight and Analysis Through Participant Observation, *Journal of Managerial Psychology*, 7(5), 1-34.
- Baumeister, R. (1982). A Self Presentational View of Social Phenomena, *Psychological Bulletin*, 91, 3-26.
- Becker, H.S. (1963). *Outsider: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Macmillan.
- Bennett, R.J. (1998). Perceived Powerlessness as a Cause of Employee Deviance. In: Griffin, R.W., O'Leary, K.A. and Collins, J.M. (Eds.), *Dysfunctional Behavior in Organizations: Violent and Deviant Behavior; Monographs in Organizational Behavior and Industrial Relations*, 23, (221-240). Stanford and London: JAI Press.
- Chen, P. Y. ve Spector, P. E. (1992). Relationships of Work Stressors with Aggression, Withdrawal, Theft and Substance Use: An Exploratory Study, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65, 177-184.
- Collins, O., Dalton, M. ve Roy, D. (1946). Restriction of Output and Social Cleavage in Industry, *Applied Anthropology*, 5, 1-14.
- Crino, M. D. (1994). Employee Sabotage: A random or Preventable Phenomenon? *Journal of Managerial Issues*, 6, 311-330.
- DiBattista, R. A. (1991). Creating New Approaches to Recognize and Deter Sabotage, *Public Personnel Management*, 20(3), 347-352.
- DiBattista, R. A. (1996). Forecasting Sabotage Events in the Workplace, *Public Personnel Management*, 25, 41-52.
- Dubois, P. (1979). *Sabotage in Industry*. Harmondsworth, Middlesex: Pelican.
- Dubois, P. (1980). *Sabotage in Industry*. Harmondsworth, U.K.: Penguin.
- Goffman, E. (1959). The Moral Career of the Mental Patient, *Psychiatry*, 22(2), 123-142.
- Giacalone, R. A. (1990). Employee Sabotage: The Enemy Within. *Supervisory Management*, 35, 6-7.
- Giacalone, R. A. ve Rosenfeld, P. (1987). Reasons for Employee Sabotage in the Workplace: *Journal of Business and Psychology*, 1(4), 367-378.
- Giacalone, R. A., Riordan, C. A. ve Rosenfeld, P. (1997). Employee Sabotage: Toward a Practitioner-Scholar Understanding. In: R. A. Giacalone and J. Greenberg (Eds), *Antisocial Behavior in Organizations*, (109-129). Sage Publications.
- Giesberg, J. (2001). The Role of Communication in Preventing Workplace Sabotage, *Journal of Applied Social Psychology*, 31(12), 2439-2461.
- Jermier, J. M. (1988). Sabotage At Work: The Rational View. In S. B. Bachrach (Eds.), *Research in the Sociology of Organizations*, 6, (101-134). Greenwich, CT: JAI Press.
- Mars, G. (1982). *Cheat at Work: An Anthropology of Work Place Crime*. London: Counter Point.
- O'Leary-Kelly, A.M., Griffin, R.W. ve Glew, D.J. (1996). Organization-Motivated Aggression: A Research Framework, *Academy of Management Review*, 21, 225-253.
- Perotti, F. A., Ferraris, A., Candelo, E. ve Busso, D. (2022). The Dark Side of Knowledge Sharing: Exploring Knowledge Sabotage and Its Antecedents, *Journal of Business Research*, 141, 422-432.
- Pouget, E. (1913). *Sabotage*. (çev. A. M. Giovannitti). Published by Charles H. Kerr & Company.
- Robinson, S. L. (2008). Dysfunctional Workplace Behavior. In J. Barling and C. L. Cooper, (Eds.), *The Sage Handbook of Organizational Behavior* (141-159). London: Sage Publications.

- Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1995). A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study, *Academy of Management Journal*, 38, 555–572.
- Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1997). Workplace Deviance: Its Definition, Its Nature, and Its Causes. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard and R. J. Bies (Eds.), *Research on Negotiation in Organizations*, 6, (3–28). Greenwich, CT: JAI Press.
- Schat, A. C., Frone, M.R. ve Kelloway, E.K. (2006). Prevalence of Aggression in the US Workforce: Findings from a National Study. In E.K. Kelloway, J. Barling and J.J. Hurrell, (Eds.), *Handbook of Workplace Violence*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sheppard, B. H., Lewicki, R. J. ve Minton, J. W. (1992). *Organizational Justice: The Search for Fairness in the Workplace*. New York: Lexington Books.
- Skarlicki, D. P., Van Jaarsveld, D. D. ve Walker D. D. (2008). Getting Even for Customer Mistreatment: The Role of Moral Identity in the Relationship Between Customer Interpersonal Injustice and Employee Sabotage. *Journal of Applied Psychology*. 93(6), 1335–1347.
- Spector, P. E. (1975). Relationships of Organizational Frustration with Reported Behavioral Reactions of Employees. *Journal of Applied Psychology*, 60, 635–637.
- Spector, P. E. (1978). Organizational Frustration: A Model and Review of the Literature, *Personnel Psychology*, 31, 815–829.
- Storms, P. L. ve Spector, P. E. (1987). Relationships of Organizational Frustration with Reported Behavioural Reactions: The Moderating Effect of Locus of Control, *Journal of Occupational Psychology*, 60, 227–234.
- Strool, W. M. (1978). *Crime Prevention Through Physical Security*. New York: Marcel Dekker.
- Taher, N. B. ve Krotov V. (2016). Business Process Reengineering: Addressing Sources of Resistance and Sabotage Tactics, *JCS*, 24(3), 145-164.
- Taylor, L. ve Walton, P. (1971). Industrial Sabotage: Motives and Meanings. In S. Cohen (Eds.), *Images of Deviance* (219–245). Harmondsworth: Penguin Books.
- Türk Dil Kurumu (2022). ‘Sabotaj’ <https://sozluk.gov.tr/> (E.T.: 13.09.2022).
- Vardi, Y. ve Wiener, Y. (1996). Misbehavior in Organizations: A motivational Framework, *Organizational Science*, 7, 151–165.
- Veblen, T. (1914). *The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts*. New York: B. W. Huebsch.

KIBRIS'TA İLKÖĞRETİM OKULLARINDA HELENİK PROPAGANDA (4 AĞUSTOS 1902)

Orhan TURAN¹

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Rus savaşından ağır bir yenilgi ile çıktı. Öyle ki Rus orduları batıda Yeşilköy'e doğuda ise Erzurum tabyalarına kadar geldi (Türkgeldi, 1987). Bab-ı âli doğudaki topraklarını geri almak konusunda İngiltere'nin desteğini temin etmek için bu ülke ile anlaşmak zorunda kaldı. İki ülke arasında 4 Haziran 1878'de "Kıbrıs Konvansiyonu" imzalandı (TNA, T 1/13542). Sözleşmeye göre İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne gereken yardımı ve desteği sağlayacak; bunun karşılığında Osmanlı Devleti de Kıbrıs adasının yönetimini İngilizlere devredecekti. Antlaşma iki madde ve altı ek maddeden mürekkekti. Böylece iki ülke, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali ve yönetimi konusunda anlaştı (TNA, T 1/13542). İngilizlerin adayı *de facto* olarak işgal etmesi adanın tarihi açısından yeni bir dönemi başlattı. Yönetici unsur olarak Türkler artık nüfuzlarını yitirirken onlar için siyasi, sosyal ve iktisadi şartlar olumsuz anlamda kademe kademe değişmeye başlayacaktı.

Amiral John Hay, 12 Temmuz 1878'de adaya gelerek Kıbrıs'ı İngiltere adına devraldı (Gürel, 2020, s. 43). İlk İngiliz idareci olarak ise Kıbrıs'a 22 Temmuz 1878'de Sir Garnet Wolseley gelerek görevine başladı (Low, 1883:347). Yüksek Komiser, Rum Ortodoks Kilisesine mensup bir heyet tarafından karşılandı. Heyet bu karşılama esnasında Wolseley'e; yönetim değişikliğinden memnun olduklarını ve İngiltere'nin daha önce 7 adayı Yunanistan'a bıraktığı gibi beklentilerinin Kıbrıs için de aynı olduğu temennisini dile getirdi (Orr, 1918:160; Alasya,

¹ Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID ID: ORCID: 0000-0002-5975-0469, e-posta: orhannturan@gmail.com.

1992:24). Buradan hareketle Rumlar, İngiliz sömürge yönetimi boyunca her fırsatta Yunanistan ile birleşme anlamına gelen enosis dileklerini ifade edecekti. Kilise dışında adada enosisin çığırkanlığını, okullarda görevli olan öğretmenler ile kırsal kesimdeki tefeci-tüccar kesimi de yapmaktaydı. Bu mücadelenin ideolojik merkezi ise Yunanistan'dı. Osmanlı Devleti karşısında bağımsızlığını elde ettikten sonra toprak olarak genişleme siyasetini de yine Osmanlı üzerinden hedeflemektedir. Bu bağlamda ada üzerinde iki toplum arasındaki zıtlıkların doruğa ulaştığı dönemler Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın karşı karşıya geldiği dönemler oldu (Gürel, 2020:50-51).

İngiliz yönetimi ada halklarını asimile etmeye çalıştığı izlenimini vermemek için başlangıçta her topluma, kendi öğretmenlerini görevlendirme izni tanıdı. Nitekim Yunanistan Eğitim Bakanlığı'na adadaki Rum ortaokul ve liselerine öğretmen atama yetkisini verdi. Bunun üzerine Yunan hükümeti, Kıbrıs Rum toplumunu enosis düşüncesi bağlamında örgütlemek amacıyla adaya birçok öğretmen, avukat, doktor, papaz gibi değişik meslek gruplarına ait kışkırtıcılar göndermeye başladı. Böylece ada genelinde burada özgürce yaşayan ve Yunanistan'dan taraf kışkırtıcı tutum ve davranışlar sergileyen Yunanların sayısında artış yaşandı (Sonyel, 1995:139).

İngiliz idaresi adada başladığı zaman genel anlamda eğitim sistemi son derece ilkel ve öğretmenlik mesleği de cazip değildi. Öte yandan maaşlar da oldukça düşüktü. Türk okullarında Kur'an okuma ve yazma ile birlikte Farsça öğretimi rağbetteydi. Ayrıca tarih, coğrafya ve aritmetik derslerine ilgi çok azdı (Zia, 1975:93). İngilizler adayı devraldıkları zaman Türk toplumuna ait eğitim kuruluşları sayısı 65 iptidai, 1 rüştiye ve 7 medrese olmak üzere toplam 73'tü. Hıristiyan okullarının sayısı ise 83'tü (Feridun, 2011:332). Türk okullarında müfredatın temel konusu Kur'an'ı hatmetmek iken; aritmetik, coğrafya ve modern Yunanca gibi derslerin mutlaka verildiği Hıristiyan okullarında eğitim çok daha liberaldi (Orr, 1918:121). 1878'i takip eden yıllar boyunca Kıbrıs Rumları ardı arkası kesilmez bir enosis kampanyasını ısrarla sürdürdü. Ada Türklerinin birkaç bildiri ve muhtıra dışında suskun kaldığı gözlenmektedir (Beratlı, 1999:38). Ada Türklerinin eğitim düzeyi "*fetihden XIX. asrın ikinci yarısının iptidalarına kadar Kıbrıs Türklerinin eğitim düzeyi sıfırın biraz üstünde*" (Korkut, 2000:115) görülürken; 1879'da hazırlanan bir raporda da ada Türklerinin, "tam anlamıyla kara cahil" oldukları ileri sürülmekteydi (Beratlı, 1999:34).

1880'de göreve başlayan İngiliz maarif müdürünün politikası kendi deyimiyle şunları öngörmekteydi (Feridun, 2011:2011): 1)Hıristiyan okulları için yerel bir yönetim sistemi kurmak 2)Türk cemaat okulları için eski metotları yavaşça kökünden sökmek ve öğretmenleri akılcı bir öğretim sistemi uygulamaya ikna etmek. Türk Toplumunun eğitim İşleri Evkaf Dairesi'nin elinde idi. Bunu bilen İngiliz yöneticiler, derhal, Evkaf Dairesi'nin başına biri Türk diğeri İngiliz olmak üzere iki yönetici atadı. Böylece İngilizler Türk toplumunun eğitimine müdahale etme olanağını elde etti. Türk eğitim sistemini kontrol altına alıp merkezileşmeye

koyuldu (Feridun, 2011:332). Öte yandan ilkokullar, 1881’de verilen bir buyrukla yerel yönetimin denetimi altına girmişlerdi (Sonyel, 1995:152).

Adadaki ilköğretim kuruluşlarına bakıldığında ilk olarak 1884’te biri Türk diğeri Rum toplumu için olmak üzere iki ayrı Maarif Encümeni oluşturuldu. Üyeleri seçimle gelen iki yıl süreli Türk Maarif Encümeni’nin dokuz üyesi vardı. 29 Mart 1884’teki ilk toplantısına Sömürge Valisi; 1929 yılına kadar ki toplantılara valinin kendisi veya müsteşarı başkanlık etmişti. 1895 Eğitim Yasası’na göre Eğitim Encümeninin yetkileri şunlardı (Feridun, 2011:332): 1) Okul yönetmeliklerinin düzenlenmesi, 2)İngiliz Eğitim Başmüfettişinin Hükümete sunacağı raporların gerektireceği işlemlerin yapılması, 3)Kaza ve köylerde çözümlenemeyen öğretmen ve okul problemlerinin sonuçlandırılması, 4) Okul vergileri hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi.

Yasama Konseyi’nin Müslüman üyelerinden Derviş Paşa, 1900 yılında Lefkoşa’daki Müslüman İdadi Okulu’nun hükümet denetiminden alınarak bir komisyonun denetimine verilmesini öngören bir önerge taslağını Konsey’e sundu. Diğer Müslüman üye Hacı Hafız Efendi tarafından da desteklendi. Hükümeti güç durumda bırakmayı isteyen Rum seçilmiş üyelerinin de desteğiyle öneri geçti ama hükümet bunu kabul etmedi (Sonyel, 1995:152).

Yunan propagandası Kıbrıs Rum okullarında bütün hızıyla yayılmaya devam etti. O sırada Yüksek Komiser bulunan W. F. Haynes Smith’in Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain’e 4 Ağustos 1902’de bildirdiğine göre adadaki tüm Rum eğitim sistemi, Yunan propagandası için bir örgüt olarak kullanılmaktaydı. Rum ilkokullarının öğretmenleri, *Gymnasium* olarak bilinen Lefkoşa’daki Rum lisesi ve öteki liselerde eğitilmekteydi. Rum öğrencilere enosis fikri aşılanmaktaydı. Öte yandan kentlerdeki Rum toplumları arasında birçok siyasal kışkırtıcılar ve bunların arasında da Yunanistan’dan gelmeye devam eden hukukçular bulunmaktaydı (TNA, T 1/13542; Sonyel, 1995:154).

İngilizler, Kıbrıs’ı devraldıktan sonra adada geleneksel anlamda Osmanlı millet sistemini korudu. Halk Müslümanlar ve Hıristiyanlar biçiminde tasnif edildi. Osmanlı vergilerini toplamaya devam etti. Diğer taraftan eğitimi etnik/dinsel yönetimlerin sorumluluğuna bıraktı. Aslında büyük ölçüde geleneksel idari yapıyı sürdürdü. Öte yandan Ortodoks-Rum liderliği, Kilise kontrolündeki eğitim kurumları aracılığıyla enosis propagandasını artırdı ve İngiliz sömürge yönetiminden yeni haklar talep etmeye başladı. (Samani, 1999:27-28). Türkler, doğal olarak kendilerini adanın sahibi olarak görmekteydi. Her ne kadar İngiliz hâkimiyetinde yaşasalar da bu durumu zamanı geldiğinde bitecek bir süreç şeklinde anlıyorlar idi. Dolayısıyla aday Osmanlı toprağı, kendilerini ve diğer kökenleri de Osmanlı yurttaşı sayıyorlardı. Bu nedenle Rumların her türlü kışkırtıcılığına karşı durmuşlardı (Gürel, 2020:50). Bu

2 Hüsni Feridun, Kıbrıs Türk Eğitim Tarihinden “Bir Ömür”, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa 2011, s. 332. Daha sonra çıkarılan 1905 Eğitim Yasası’nda ise Encümen üyelikleri şartları değiştirilerek, serbest seçimle gelen 9 üye yerine İngiliz Başkan (Sömürgeler Müsteşarı) 4 doğal üye (Kıbrıs Müftüsü, Başkadı, Evkaf Murahhası ve Kavanin Meclisindeki üç Türk mebusan biri) ve seçimle gelen 6 üye (toplam 11 üye9 haline getirildi. Maarif encümeni yanında, yöresel iki tip kurul yani Köy Maarif Komisyonları ve Kaza Maarif Encümenleri oluşturuldu (Feridun, 2011:333).

bağlamda Osmanlı Devleti'nden kalan "üstünlüğünü" korumak için İngiliz yönetimi ile işbirliğine yönelmiş ve enosis'e karşı çıkmaya başlamışlar idi (Samani, 1999:28).

EĞİTİM BAŞMÜFETTİŞİ NEWHAM'IN İLKOKULLARDAKİ ENOSİS PROPAGANDASI ÜZERİNE RAPORU

Kamuoyu oluşturmada basının rolü yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla propagandanın da en önemli unsurları arasında gazete ve dergi gibi basın-yayın unsurları gelmektedir (Karlangıç, 2017:19). Enosis de bu anlamda Rum halkına özellikle çocuklar üzerinde propagandasını uygulamıştır. Mevcut ideolojinin en önemli yansıması ise elbette okullar oldu. Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali Türk ve Rumların eğitim yapısını da bu manada etkiledi. Bilhassa Rumlar adanın yeni yöneticilerinin etkisiyle de enosis akımı çerçevesinde ilköğretimde yoğun bir propaganda dönemini başlattı. Aslında bu kışkırtıcı propagandanın giderek yükselmesi İngiliz sömürge yönetiminin de dikkatini çekti. Mevcut durumu araştırmaya değer bir konu olarak gören Yüksek Komiser W. F. Haynes Smith bunun incelenmesi için eğitim Başmüfettişi Rahip F. D. Newham'ı görevlendirdi. Bu doğrultuda Başmüfettiş Newham'ın 4 Ağustos 1902'de adadaki Yunan propagandası üzerine hazırladığı rapor (TNA, T 1/13542); *Yunan bayrağı, resimler, kitaplar ve dersler, şarkılar, yetkilendirilmiş müfredat, kutlamalar, sınavlar, İngilizce, öğretmenler, komiserlerden gelen şikâyetler, eğitim kurulu, basının nüfuzu ve sonuç* başlıklarından oluşmuştur. Başmüfettiş, "gizli" ibareli olarak hazırladığı raporunu (TNA, T 1/13542) Kıbrıs Yüksek Komiseri W. F. Haynes Smith'e sunmuştur.

Yunan Bayrağı

Neredeyse her okulda, binanın dışında veyahut bir odanın köşesinde bir sonraki kutlamada veya etkinlikte kullanılmak üzere bekleyen bir Yunan bayrağı veya onun beyaz ve mavi renklerini taşıyan bir şeyler var. Bu bayrak neredeyse her amaç için kullanılıyor.

Geçtiğimiz günlerde, Lefkoşa'daki bir Kıbrıs Gimnazyum'unda (bizim ilköğretim sonrası okullarımız denginde bir okul) düzenlenen ve benim de davet edildiğim atletizm gösterisinde, her yer mavi ve beyaza bürünmüştü, sahanın etrafında büyük bir bayrak dalgalanıyordu ve yarışmacılar ya üzerlerinde ya da ellerinde küçük bayraklar taşıyorlardı-hiçbir yerde İngiliz bayrağının renklerine rastlamak mümkün değildi-ve tüm bunlar, okul müdürünün ve idari komitenin Milliyetçi Parti'ye üye olmadıklarını, hatta ona karşı olduklarını söylemelerine rağmen gerçekleşiyordu.

Adayların Atina'dan yeterlilik sertifikası alamadıkları sürece bu okullarda müdürlük yapamadıkları gerçeği şüphesiz onları bu doğrultuda etkiliyor. Ekte yer alan, "A" işareti konulmuş olan "*Evagoras*" gazetesinden alınan bölümde, bayrağın ve bu okul müdürlerinin, "*sıradan köylülerin Yunanlı kalp gözünü açacak*" unsurlar olarak görüldükleri yazıyor.

Resimler

Ücra yerlerdeki bazı köylerdeki okullar hariç, her Yunan-Hiristiyan sınıfın duvarı Yunan Kraliyet Ailesi'nin renkli taş basma figürleriyle, politikacılarla, savaş kahramanlarıyla, savaş sahneleriyle ve özellikle de alegorik bir resim olan, “*Girit'in Yeniden Dirilişi*” figürleriyle bezenmiş durumda. Bunlar genellikle müdürler tarafından duvarlara asılıyor ve onların kişisel eşyaları niteliğinde.

Duvarlarında haritaların ve kutsal tabloların olmadığı, sıralara ve başka okul araç gereçlerine ihtiyaç duyulan yoksul okullarının duvarlarına bu resimlerin eksik olmayışı, okul müdürlerinin Helenik duyguları eğitimin temeli olarak gördüklerinin bir göstergesi. Gezdiğim üç dört okulda, merhum Majesteleri Kraliçe Victoria'nın eski bir tablosuna rastladım ve bana verilen bilgiye göre bu tablolar, işgalin ilk günlerinde Eğitim Kurulu tarafından okullara dağıtılmış.

Kitaplar ve Dersler

Okullarda yaptığım incelemeler sonucunda, bu okullarda tarih dersi olarak sadece Yunan tarihinin okutulduğunu ve neredeyse sadece Yunan coğrafyası derslerinin verildiğini öğrendim. Her ne kadar eski ve kötü durumda başka haritalar olsa da her sınıfta kesin olarak bulunan tek harita büyük bir Yunanistan haritasıydı.

Birinci sınıfın üstündeki öğrencilere okuma kitabı olarak kökenlerinden beklendiği üzere, genellikle Yunan halkının yücelten seçme kitaplar okutuluyor; dördüncü sınıf ve daha üst sınıflarda okuyan öğrencilere ise sıklıkla Odyssey ve Anabasis'in Yunanca tercümeleri okutuluyor, başka kitaplar umursanmıyor. Yaşadıkları ada dışında başka bir şey bilmeyen köylü çocukları için bu kitaplar hiç uygun değil.

Şarkılar

Okullarda “Program” adında, belirli bazı şarkıların öğretilmesini amaçlayan bir şarkı kitabı okutuluyor. Kitap, büyük oranda Yunan vatanseverliğini alevlendirmeye yönelik savaş şarkılarına (Türlere karşı), eşkıya türkülerine veya elbette tamamı Yunanlara hitap eden dini-vatanserver duyguları kabartacak şarkılara yer veriyor. Uygulama esnasında, ne zaman çocuklardan şarkı söylemelerini istesem bir savaş şarkısı söylüyorlar-“*İleri, Türklere karşı bize önderlik eden bandonun peşinden*” veya Yunan Milli Marşı'nı okuyorlar. Bu durum, müdürlerin seçtikleri şarkıların niteliği iki milletin İngiliz bayrağının gölgesi altında barış içerisinde yaşaması gereken adanın ruhuna pek uygun değildi. Yaşlı bir müdürün idaresi altındaki bir okulda “Tanrı Kralı Korusun”un Yunanca versiyonunu söylediklerine şahit oldum.

Yetkilendirilmiş Müfredat

Ne yazık ki kendini tamamen Helenizm propagandasına adanmış bir Talim Terbiye Kurulu'nun birkaç yıl önce belirlediği müfredatın öngördüğü kitaplar okutuluyor ve dersler onun öngördüğü tarzda veriliyor ki kanımca zaten program bu amaca hizmet edecek şekilde hazırlanmış. Her halükarda bu müfredat köy okulları için çok karmaşık olup aritmetik öğretim yöntemlerinde değişiklikler yapılması ve

diğer dersler yerine tarımın temel ilkelerini öğretmeye yönelik derslerin konulması gerekiyor; ancak mevcut düzenlemeler altında bunun, şimdilerde eskisinden çok daha Helenistik olan “Talim Terbiye Kurulu”nun onayından geçmesi gerekiyor. Başka bir paragrafta bunun üzerinde duracağım.

Kutlamalar

Özellikle okullar tarafından kutlanan, öğrencilerin okul müdürlerinin önderliğinde, ellerinde Yunan bayrakları, çelenkler vs. ile tören alayı oluşturup köyleri dolaştığı kutlanan üç gün var: “Üç Piskopos Günü”³, “Aziz George Günü”⁴ ve Yunan Bağımsızlık Günü’nün yıldönümü kutlamaları; bu günlerde okul müdürleri veya Kitium Piskoposu gibi toplumun önde gelen simaları ateşli konuşmalar yapma fırsatını kaçırmıyorlar.

Sınavlar

Öğretmenler, İngiliz karşıtı duygularını bana karşı saldırgan bir tavırla göstermemek için özen gösteriyorlardı. İngilizlerin doğrudan bahsinin geçtiği tek sınav Limasol Erkek Okulu’nda yapıldı. Bu sınavda müdür Yunanistan coğrafyasıyla ilgili sorular sorarken, İyonya adalarından gelen bazı öğrencileri galeyana getirdi ve öğrenciler tüm gerçek Kıbrıslıların aynı konuma gelmek için durmadan çalışmaları gerektiğini söylediler. Bir başka örnekte ise, okul dışında yaptığım bir sohbet esnasında, bir müdür gayet safça bir edayla bana “*Bizim Kral*’ın sizin *Kraliçe* ile bir akrabalık bağının olduğu doğru mu?” diye sordu.

İngilizce

Burada, okul müdürlerine tatillerde İngilizce kursu açıldığından bahsetmem gerekiyor. İngilizce kursuna katılan müdürlerin zorunlu olmasa da küçük bir ikramiye karşılığında, okullarında kademeli olarak İngilizce dersi vermeleri öngörülmüştü. İlk yıl yani 1900’de yaklaşık 40 okul müdürü bu kurslara katıldı (o zamanlar onları kendim götürüyordum) ve bu fikri kayda değer oranda benimsemiş gibi görünüyorlardı. Ancak basında buna karşı bir saldırı başlatıldı; bu planlama, Hükümet’in Yunan dilini ve inancını ortadan kaldırmayı amaçlayan sinsice girişimi olarak lanse edildi; dersler karşılığında verilen ikramiye rüşvet olarak görüldü; bu ikramiyeyi kabul eden okul müdürleri hain olarak yaftalandılar ve nihayet ikisi hariç tüm müdürler okullarında çocuklara asla İngilizce öğretmeyeceklerini ifade eden bir bildiriye imzalamaya zorlandılar. O yıldan beri her yıl İngilizce kursları açıktan kınandığı için 1901 yaz tatilinde sadece iki müdür kursa gelirken bu yıl bu sayı beş ile sınırlı kaldı.

“B” işaretli ek belgede, yerel basının Türk okullarında dahi İngilizce öğretilmesinin önüne geçmek için gösterdiği çabalar yer almaktadır; “C” ek belgesinde, haber dilinden çok daha belagatlı bir dille, Lapitoslu⁵ bir Rum okul müdürünün okulunda İngilizce dersi vermeye başladığından ancak gazetede “*adı çıkarılarak*” bundan nasıl “*vazgeçirildiğinden*” bahsedilmektedir.

3 Ortodoks cemaati arasında yaygın bir okul tatili.

4 Kralın isim yortusu.

5 Günümüzde KKTC sınırları içerisinde yer alan Lapta, Gime’ye bağlı bir kasabadır.

Öğretmenler

Tüm “*mübalağalı konuşmalara*” ve İngiliz Müfettişleri okullarından dışlamaları yönündeki kararlı çağrılara rağmen, gittiğim her yerde saygıyla, hatta dostane tavırlarla karşılandım; okul müdürlerinin çoğunun aşırılık yanlısı duygular içerisinde olduğunu düşünmüyorum; ancak her ne kadar Hükümet’in onlara desteği görece önemsiz düzeyde olsa da gazetelerde şahıslarına karşı saldırı yapılacağı ve atanma ve geçimlerini sağlamak için bağımlı oldukları köy ve ilçe komitelerinin kendilerine karşı entrikalar düzenleyecekleri korkusuyla yaşıyorlar.

Yine de köylerde fesatlık çıkararak, kavgaları ve partililiği kaşıyan ve müdür olarak konumlarını çocukların faydasına olacak şekilde değil de köylülerin düşüncelerini yönlendirmek için kullanan okul müdürlerinin sayısı az değil.

Tartışma ve anlaşmazlık yaratan konuları birbirinden ayırmak bir hayli güç; kişisel duygular, köy politikaları ve Başpiskoposluk sorunu iç içe geçmiş durumda; ancak ne tartışma yaşanırsa yaşansın, hepsinde koz olarak Helenik hissiyat koz olarak kullanılıyor. En yüksek perdeden “Enosis” diye haykıran en gerçek vatansever oluyor ve kitleleri en çok o yönlendirebiliyor.

Komiserlerden Gelen Şikâyetler

Komiserler, kendi görev bölgelerinde bu bahsettiğim olguları benden daha yakın gözlemleyebiliyorlar ve sık sık bana, “*şu veya bu okul müdürü demagojiden başka bir şey yapmıyor ve yetkililere sorun çıkarıyor; keşke onu görevden alsaydınız*” tarzı şikâyetlerde bulunuyorlar.

Hâlihazırda, soruşturma için önümde duran dosyalardan bir tanesi şöyle: Baf⁶ Komiseri geçtiğimiz 26 Temmuz’da gönderdiği bir şikâyet mektubunda Liso Müdürünün kahvede, herkesin içinde Nazır’a “*Bu beş para etmez Hükümet’ten korkuyorsun; gelecekte Hükümet’in durumunu gören her çalışkan insan bu hükümetin emri altında çalışmayı reddedecek*” sözleriyle hakaret ettiğini bildiriyordu. Komiser sözlerine şöyle devam ediyordu: “*Siz de takdir edersiniz ki bu öğretmenin kullandığı dil, özellikle de Hükümet’in emri altında çalıştığı göz önüne alındığında, çok yakışıksızdı*”. “*Bu adamın Liso’da geçirdiği süre zarfında partililiğin çok arttığını, öyle ki polisin ciddi suçlar işlenebileceğinden korktuğunu bildirmek isterim*”. Bazı okul müdürlerinin görevden alınması faydalı olabilirdi ancak Hükümet’in böyle bir şeyi yapma yetkisi yok çünkü bu müdürlerin ataması, tamamen Köy ve İlçe Komiteleri tarafından, hükümetin herhangi bir onayına gerek duyulmadan yapılıyor; bunlardan birinin alkolik veya ahlaksız bir yaşam sürdürdüğünü bilsek dahi onu görevden uzaklaştıramıyor veya sertifikasını elinden alamıyoruz; aldıkları maaşa gelince, Eğitim Kurulu’ndan maaşının askıya alınmasını veya kesinti yapılmasını da talep edemiyoruz çünkü adam ateşli bir siyasetçi.

6 Günümüzde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Eğitim Kurulu

Bir süre önce oluşturulan bu Eğitim Kurulu'nun idaresi altında, böyle bir cezanın verilmesi ancak tavsiye edilebilirdi. Lopus'taki⁷ bir okul müdürü, son dönemde okulunu ihmal ettiği gerekçesiyle müfettişlere defalarca şikâyet edildi; benden önce görev yapan müfettişlerden sonra bir kez de ben Kurul'a maaşında kesintiye gidilmesi yönünde tavsiyede buldum: ancak bu adam görev yaptığı ilçede bir kahraman olarak görülüyor ve Eğitim Kurulu'ndaki arkadaşları bu tavsiyeyi hep reddediyorlar. Ders programlarıyla birlikte diğer düzenlemeleri de yapan bizzat Eğitim Kurulu'nun kendisi olup, Yunan Bağımsızlık Günü'nün kutlanması talimatını veriyor ve önceden de bahsettiğim üzere, şimdiki Kurul eskisinden çok daha aşırılık yanlısı.

Basının Nüfuzu

Çeşitli iddiaları örneklendirmek için "A", "B" ve "C" harfleriyle işaretlenen basından yapılan alıntılar kullanılmıştır. Ancak, özellikle de "C" eki altında verilen alıntılar, isimleri ifşa edilerek öğretmenlere karşı yapılan saldırılara örnek teşkil ediyor. Söz konusu soruna örnek olarak, üç okul müdürü kaldığım yere gelerek Eğitim Kanunu'yla ve işleriyle ilgili sorular sordular. Bu konularla ilgili bir sivil yetkiliden cevap almış olmaktan memnundular ve bu memnuniyetlerini "telefonla" ifade etmektense yazarak ifade etmeyi tercih edecek kadar aptaldılar; bunu yapmalarını benim tavsiye etmediğimi söylememe gerek dahi yok.

Ancak bir gazete yazısında *isimleri ifşa edilerek*, bu okul müdürlerinin, burnunu işlerine sokan, Yasama Meclisi ve Kıbrıs halkı tarafından dışlanan bir İngilizce teşekkür etmeye cüret ettikleri söylenerek saldırıldı ve tüm *gerçek* müdürlere bu müdürlerle ilgili ne düşündüklerini söyleme çağrısı yapıldı. Aynı gazetede çıkan bir köşe yazısında, Hükümet destekçisi olduğu için Okul Komitesi'nin bir üyesini üyelikten azleden Varoshia⁸ halkı tebrik ediliyor ve şayet İngiliz Müfettişlerinin faaliyetlerine son vermezse, halkın hükümetten gelen gülünç desteği reddedeceği ve kendi okullarını Hükümet denetimi olmadan yöneteceği söyleniyordu. Ve her hafta ardı ardına gazetelerde böyle köşe yazıları yayınlanıyordu.

F.D. Newham
Okul Müfettişi
4 Ağustos 1902.

Raporun Sonuç Kısmı

Özellikle de üçra bölgelerde yaşayan köylülerle yaptığım sohbetlerde, Türklerin idaresi altındaki dönemleri hatırlayan görece yaşlı köylülerin İngiliz işgalinden sonra kendilerine yapılan yardımlardan oldukça memnun olduklarını gözlemledim; şüphesiz Eğitim Kurulu, basın ve parti örgütlenmeleri üzerinden müdürler üzerinden devşirilen güçle ilköğretim okullarının Helenistik Parti tarafından kullanıldığı, yeni

⁷ Günümüzde GKRY sınırları içerisinde bulunan Limasol'a bağlı bir kasabadır.

⁸ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) sınırları içerisinde Gazimağusa'ya bağlı Maraş bölgesidir.

nesillerin Türk baskısından değil de “İngiliz tiranlığından” kurtuluşun çaresi olarak “Enosis” ülküsünün peşinden gidecek şekilde yetiştirildikleri kanaatindeyim.

Doğrusu, okullara ödenek olarak tahsis edilen İngiliz vatandaşlarının vergileri her fırsatta çocuklara, “İngiliz dilinden ve İngiliz halkından nefret etmeleri” ve “İngiliz Hükümeti’ne” karşı gelmeleri gerektiğini öğretmek amacıyla kullanılıyor.

Ancak eğer okul müdürleri biraz daha Hükümet’in denetimi altına alınabilirlerse ve parti örgütleyicilerden ziyade bakanlığa tabi olmaları gerektiği kendilerine öğretilenirse, öyle inanıyorum ki birçoğu zamanla faydalı destekçiler haline gelecektir. Okul Müfettişi Newham, basının nüfuzu kısmında ele aldığı propaganda argümanlarına dayanak olarak aşağıdaki Rum gazetelerinden aldığı örnek haberleri “A”, “B” ve “C” harfleriyle raporunda kullanmıştı:

(A) Evagoras’tan Alıntı, 31 Temmuz 1902.

Vatansever bir Okul Müdürü

Müdürlük sertifikası olmayan bir genç adam ücre yerlerdeki birkaç küçük köyün okuluna, maaşı köylüler tarafından ödenmek üzere müdür olarak atandı. Bu genç müdür, okuldaki günlük işlerinin yanı sıra, kişisel çabasıyla köylüleri köyün harabe halindeki küçük kilisesini onarmaya ikna etti ve Kamu Halk Sağlığı Kanunu’nun gönüllü olarak uygulayarak köyün meydanlarının ve sokaklarının temizlenmesine ön ayak oldu.

Müdür kumaş alıp bir bayrak dikince, mavi ve beyaz renkli bayrağı gören köylüler müdüre “*bunlar çocuk mendili mi?*” diye sordular. Vatansever okul müdürünün hevesi kırılmadı ve toplam beş adet milli bayrak dikti. Bu bayraklardan biri her Pazar günü kilisenin semalarında dalgalanırken diğer dördü müdürün coşkuyla kutladığı Üç Piskopos Günü’nde (bütün Yunanistan’da kutlanan bir bayram) ve Yunan Bağımsızlık Günü’nde (Palingenesis) dalgalandırılıyordu.

Sıradan köylüler şimdi bu milli amblemi görünce coşkuyla doluyor, Yunanlıların kalplerini açan bu kişiye adeta tapıyor, ona şükranlarını sunuyorlar. Bizim belli nedenlerden ötürü görmezden geldiğimiz bu meçhul ama iyi askerin adı, örnek alınacak kişi olarak sertifikalı okul müdürlerinin önüne konuyor.

(B) İngilizce Öğrenenlerini Bekleyen Gelecek

Ekselansları, kısa süre önce Osmanlı Okulu olan İdadi’ye bir ziyarette bulunarak öğrencileri Türkçe ve Rumca’nın yanında İngilizce öğrenmeye teşvik etti ve bunu yaptıkları takdirde zaptiye alımlarında kendilerine öncelik verileceği vaadinde bulundu. Hükümete olumlu bakan bölgenin Müslüman sakinlerinin, Osmanlı gençliğini güzel bir geleceğin beklediği yönünde bir coşkuyla dolacaklarına iknayı.

(C) Aletheia Gazetesinden Alıntı, 19 Temmuz 1902.

Kim derdi ki Kıbrıs halkları ve skolastik dünya Bay Newham’ın Yunan Eğitim Müfettişi olarak atanması konusunda hemfikir olacak; kim derdi ki bir gün gelecek aralarında okul müdürlerinin de olduğu insanlar, “Yunanlılara uygun gelişmelerle

ilgili aşağıda imzası olanların şikâyetlerine ve sorularına cana yakın bir tarzda ve şevkle cevap veren” ,Müfettiş’e hitaben bir teşekkür mektubu yayınlayacak.

Yine de bu ağza alınmayacak şeyi görmek kaderimizde varmış: ve sanki mahcup olunmuş gibi bu kaşla göz arasında yayınlanan son “Telefon” numarası, bu üç okul müdürü tarafından imzalanan ünlü teşekkür mektubu, şüphesiz ölümsüzlüğü hak ediyor. Daha önce okullarında İngilizce dersi veren Lapithoslu okul müdürlerine nasıl yardım ettiysek, Pitsilla⁹ ilçesinde görev yapan, adı kötüye çıkmış bu okul müdürlerine yardımcı olmak için de elimizden gelen her şeyi yapacağız.

Sonuç

Bu çalışmada İngiliz egemenliğindeki Kıbrıs adasında Rum ilköğretim okullarında yürütülen “Yunan propagandası” ele alınmıştır. Başka bir deyişle enosis ideali hedeflenmiştir. Başmüfettiş Newham’ın raporu ise çalışmanın temel çerçevesini oluşturmuştur. Adanın Osmanlılardan İngilizlere devredilmesi Rum toplumu içerisinde bir bayram etkisi yaratmıştır. Nitekim bu siyasi ve sosyal atmosfer Rumların beklentisini daha da artırmıştır. Öyle ki bu beklenti, düşünsel eylemlerin icraat sahasına yansımaları da getirmiştir. Rum okullarındaki eğitim politikasının Yunanistan tarafından belirlenmesi ve öğretmen atamalarının buradan yapılması propaganda sürecini hızlandırmıştır. İngilizlerin eğitim konusundaki düzenlemeleri Rum toplumunun faaliyetlerinin konfor alanını genişletmiştir. Propandanın merkezi ise özellikle ilköğretim okulları olmuştur. Zaten önemli bir propaganda merkezi olarak Kilisenin faaliyetleri ise öteden beri bilinmekteydi. Rum toplumu arasında propagandanın iyice artması İngiliz Sömürge yönetiminin de dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı Yüksek Komiser Haynes Smith propagandanın yaygınlığını ve çeşitliliğini araştırmak için Newham’ı görevlendirmişti.

Başmüfettişin raporunda değerlendirdiği Yunan bayrağı, resimler, kitaplar ve dersler, şarkılar ve özellikle raporun sonuç kısmı adadaki ilkokullarda yürütülen Helenik propagandanın boyutunu ve kapsamını göstermesi açısından önemli tespitler içermiştir. Buna göre;

Okullarda ve bina dışında yapılan herhangi bir tören ve kutlamalarda Yunan bayrağı veyahut mavi beyaz renkleri gösteren simgeler mevcuttur. Öte yandan bu faaliyetlerde İngiliz bayrağının renklerinde herhangi bir gösterge olmadığı da dile getirilmiştir.

Raporda değerlendirilen konulardan birisi de sınıf duvarlarına asılan resimler hakkındaki tespitler olmuştur. Rum toplumunun kutsal addettiği kimselerin resimleri duvarlara bezendiği gibi Newham’ın özellikle de “alegorik bir resim” olarak tanımladığı “*Girit’in Yeniden Dirilişi*” figürü de dikkati çekmektedir.

Newham’ın raporunda Rum okullarındaki propagandanın önemli göstergeleri arasında kitaplar ve dersler de gösterilmiştir. Müfredatta Yunan tarihi ve coğrafyası öğretilmektedir. Yine bu doğrultuda Yunan halkını yücelten kitapların okutulduğu gözlenmiştir.

9 Günümüzde GKRY sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Başmüfettişin Yunan propagandası raporunda “şarkılar” da gelecek nesillere Helen milliyetçiliğinin aşılmasında önemli bir unsur olarak yer almıştır. Buna göre okullarda “Program” adında belirli bazı şarkıların öğretilmesini amaçlayan bir şarkı kitabı okutulmuştur. Kitabın özelliği ise Türklere karşı Yunan vatanseverliğini ateşlemeye yönelik savaş şarkılarına, eşkıya türkülerine veya elbette tamamı Yunanlara hitap eden dini-vatansever duyguları coşturacak şarkılara yer veriyor olması idi. Hatta Newham bu konuda, ne zaman çocuklardan şarkı söylemelerini istese onların: “*İleri, Türklere karşı bize önderlik eden bandonun peşinden*” şarkısını söyledikleri gözlemini paylaşmıştır. Ayrıca Yunan Milli Marşının da yine okunduğu bilgisini raporunda ifade etmiştir. Başmüfettişe göre şarkılar, okullardaki müdürler tarafından seçilmekteydi. Yine ona göre seçilen şarkıların niteliği Türk ve Rumların İngiliz bayrağının gölgesi altında barış içerisinde yaşaması ruhuna pek uygun değildi.

Rapordan görüleceği üzere ilkokullardaki müfredat kendini Helenizm propagandasına adanmış bir Talim ve Terbiye Kurulu tarafından hazırlanmıştır. Rum toplumu arasında tartışma ve anlaşmazlıkların iç içe olduğu tespitini paylaşan Newham bu münakaşaların bütününde Helenik duyguların bir “koz” olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Başka bir deyişle Başmüfettişe göre enosis diye haykıranlar en gerçek vatanseverler idi.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives (TNA), T 1/13542.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Alasya, H. F. (1992). *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa.
- Beratlı, N. (1999). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi*, 3. Kitap. Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa
- Feridun, H. (2011). *Kıbrıs Türk Eğitim Tarihinden "Bir Ömür"*. Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- Gürel, Ş. S. (2020). *Kıbrıs Tarihi 1878-1960-Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Karlangıç, O. (2017). Adana İğtişası Sırasında Ermeni-Türk Propaganda Savaşları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 11-27.
- Korkut, F. N. (2000). *Hatıralar*. Yay. Haz: Harid Fedai-Mustafa H. Altan, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa.
- Low, C. R. (1883). *General Lord Wolseley (Of Cairo)*. Richard Bentley And Son, London.
- Orr, C. W. J. (1918). *Cyprus Under British Rule*. Robert Scott Roxburghe House Paternoster Row, London.
- Samani, M. O. (1999). *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*. Bayrak Matbaacılık. İstanbul.
- Sonyel, S. R. (1995). İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878 - 1960). *Belleten*, 59 (224) , 133-188.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, II*, Yay. Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara.
- Zia, N. (1975). *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.